MUZEUL JUDEȚULUI SATU MARE

satu mare

studii și comunicări

1972

MUZEUL JUDEȚULUI SATU MARE

SATU MARE

Studii și comunicări

* *

MUZEUL JUDEȚEAN
ROMÂNIA
Satu Mare

1972

Apare sub îngrijirea colectivului
Muzeului județului Satu Mare

Coperta *AUREL CORDEA*

CUPRINS — INHALT — SOMMAIRE

I. IACOŞ — Mişcarea muncitorească din judeţul Satu Mare în anii avîntului revoluţionar (1918—1921) 5

ARHEOLOGIE — ISTORIE

M. BITIRI — Evoluţia culturii materiale în paleoliticul din Depresiunea Oaş 35
L'évolution de la culture matérialle a l'epoque paléolitihique dans la dépression de l'Oaş 50

S. DUMITRAŞCU — Morminte Coţofeni de incineraţie descoperite la Medieşul Aurit 53
Coţofeni Einäscherungsgräber, die bei Medieşul Aurit, Kreis Satu Mare, entdeckt wurden . 62

I. ORDENTLICH — Contribuţia săpăturilor arheologice de pe „Dealul Vida" (com. Sălacea, jud. Bihor) la cunoaştarea culturii Otomani 63
Die Beiträge der archäologischen Ausgrabungen am „Dealul Vida" (Gemeinde Sălacea, Kreis Bihor) zur Kenntnis der Otomani-Kultur . 82

T. BADER — Apărătorul de braţ în bazinul carpato-danubian 85
Die Handschutzspirale im donauländischen Karpatenraum 91

M. MACREA — C. KACSÓ — Depozitul de bronzuri de la Bătarci . . . 101
Das Bronzedepot von Bătarci 112

I. NÉMETI — Coiful de bronz de la Pişcolt 113
Bronzhelm von Pişcolt (Kreis Satu Mare) . . 120

I. NÉMETI — Necropola hallstattiană de la Sanislău . . 121
Gräberfeld aus der Hallstattperiode von Sanislău 149

VL. ZIRRA — Noi necropole celtice în nord-vestul României. (Cimitirele birituale de la Sanislău şi Dindeşti) 151
Neue keltische Gräberfelder in Nordwestrumänien. (Die birituellen Friedhöfe von Sanislău und Dindeşti 197

I. WINKLER — Despre tezaurul descoperit la „Juncad" Sighetul Marmaţiei, în secolul XIX (?) 207
Über den in „Juncad" Sighetul Marmaţiei im XIX (?) Jh. gefundenen Münzhort . . 224

S. DUMITRAȘCU — Z. NANASI Ceramica descoperită la Ghenetea (jud. Bihor) 227
In Ghenetea (Kreis Bihor) entdeckte Keramik 236
A. EGYED Despre problema țărănească în comitatul Satu Mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea 237
Über das Agrarproblem im Komitat Satu Mare in der zweiten Hälfte des 19 und Anfang des 20 Jahrhunderts 254
V. B. URSU Din activitatea despărțământului Sătmar al „Astrei" 255
From the activity of the district Satu Mare section of „Astra" 269
P. BUNTA Mișcarea muncitorească din Satu Mare în anul 1929 271
Die Arbeiterbewegung von Satu Mare in Jahre 1929 287
M. DOGARU — T. PINTEAN Militanți ai mișcării muncitorești din România — Francisc Wolf-Boczor — (1906—1944) . 289
Francisc Wolf-Boczor (1906—1944) . . . 308

ETNOGRAFIE

I. IURAȘCIUC Arhitectura populară din zona etnografică Codru și obiectele decorative de interior . . 311
Die Volksarchitektur des etnographischen Gebietes Codru und die Innendekoration 341

ARTĂ

N. LĂPTOIU — I. IURAȘCIUC Trei icoane de lemn de la Aapateu . . . 343
Les trois icones sur bois d'Apateu . . . 349
N .LĂPTOIU Monumentul elocinței: Vasile Lucaciu de Cornel Medrea 351
Le monument de l'eloquence: Vasile Lucaciu par C. Medrea 363

ȘTIINȚELE NATURII

V. CRISTEA Un corn de Alces Palmatus Ham. Schmith în balastiera de la Apa — județul Satu Mare 365
Ein Alces Palmatus Ham. Schmith Geweih in der Ballastgrube von Apa (Bezirk Satu Mare) 371
C. KARACSONYI Parcul dendrologic din Carei 373
Der dendrologische Park von Carei . . . 385
V. CRISTEA Teiul secular de la Cămîrzana 387
Die Jahrhundertealte Linde von Cămîrzana (Bezirk Satu Mare) 394

MUZEOGRAFIE

I. ERDÖS Colecția de artă „Aurel Popp" a muzeului din Satu Mare 395
Prescurtări Bibliografice 401
Abréviations Bibliographiques 401

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN JUDEȚUL SATU MARE IN ANII AVINTULUI REVOLUȚIONAR (1918—1921)

Dr. ION IACOȘ

Făurirea Partidului Comunist Român pe baza ideologiei marxist-leniniste, ca detașament de avangardă al clasei muncitoare a constituit un moment de mare importanță în istoria milenară a poporului român. Partidul Comunist Român, creat acum cinci decenii, este rezultatul unui îndelungat proces de dezvoltare istorică a maselor muncitoare din patria noastră, al luptei de veacuri a poporului pentru dezrobirea socială și națională. Marile frămîntări de clasă, din anii avîntului revoluționar, concretizate în luptele de la 13 decembrie 1918, în desfășurările greviste și manifestațiile politice din acei ani, în timpul grevei generale din octombrie 1920, au scos în evidență mai mult ca oricînd pînă atunci, necesitatea creării unui partid revoluționar, capabil să organizeze și să conducă muncitorimea în lupta pentru îndeplinirea sarcinilor sale istorice. Acest măreț eveniment a avut loc la congresul din mai 1921 al Partidului socialist, care prin transformarea sa în Partid comunist, a constituit o cotitură istorică în dezvoltarea mișcării muncitorești, în viața societății românești. Clasa muncitoare, masele populare exploatate din România, au dobîndit prin crearea partidului comunist conducătorul și călăuzitorul lor sigur, devotat pînă la sacrificiu cauzei eliberării celor ce muncesc de sub jugul exploatării, cauzei independenței patriei și prosperității sale, democrației și socialismului.

Făurit în focul unor mari bătălii de clasă, P.C.R. a ridicat sus steagul luptei pentru apărarea demnității naționale, pentru salvgardarea intereselor clasei muncitoare și ale tuturor celor ce muncesc. Afirmîndu-se pe arena luptei politice din România, ca cea mai înaintată și consecventă forță revoluționară, Partidul Comunist Român a înscris, de-a lungul anilor, pagini glorioase de eroism și abnegație revoluționară în analele istoriei poporului român. Infruntînd prigoana cea mai sălbatică, partidul comunist a organizat masele populare în lupta pentru drepturi și libertăți democratice, pentru răsturnarea orînduirii burgheze și făurirea societății socialiste în patria noastră, Republica Socialistă România.

In contextul social-economic și politic din anii ce au urmat desăvîrșirii unității statului român s-au creat condiții mai favorabile pentru

creșterea forțelor de producție, pentru asigurarea independenței țării, au apărut noi posibilități, mai ample, ca poporul român să-și manifeste inițiativa și voința lui de prosperare pe drumul istoric. Viața economică, socială și politică a județului Satu Mare, face parte integrantă din acest tablou cuprinzător și multilateral*.

Dezvoltarea societății românești în anii interbelici a confirmat vitalitatea mișcării proletare revoluționare, care s-a afirmat cu și mai multă vigoare ca o largă și cuprinzătoare mișcare pentru înfăptuirea transformărilor sociale progresiste. In acei ani, potențialul țării s-a întărit simțitor prin fructificarea bogățiilor solului și subsolului, datorită capacității creatoare a maselor populare. Totodată, ca rezultat al procesului de dezvoltare a relațiilor de producție capitaliste, au crescut rîndurile proletariatului; numărul muncitorilor industriali s-a ridicat la circa 500.000, cea mai mare parte a lor fiind concentrați în unele centre puternice: București, Galați, Timișoara, Brăila, Cluj, Iași, Brașov, Arad, Reșița, Anina, Constanța, Tr. Severin, în Valea Prahovei, Valea Jiului, Valea Trotușului, Valea Mureșului.

Dar atît dezvoltarea forțelor de producție, cît și refacerea întregii economii care suferiseră mult de pe urma războiului și a ocupației străine, au avut loc pe fundalul crizei generale a capitalismului, ceea ce a influențat mult procesele și fenomenele vieții societății românești, a dus la ascuțirea contradicțiilor sociale care măcinau regimul burghez din România.

Prăpastia dintre cei doi poli ai societății — exploatați și exploatatori — s-a adîncit, punînd în mișcare capacitatea revoluționară a clasei muncitoare și determinînd o creștere furtunoasă a luptelor de clasă. Pe fondul general al situației economice, sociale și politice generatoare a marilor ridicări la luptă, o serie de factori și fenomene au adăugat noi și noi cauze procesului revoluționar tumultos din anii 1918—1921. Chiar și o analiză succintă a condițiilor de muncă și de trai evidențiază diferențierea puternică dintre costul vieții și salarizarea muncitorilor, căreia i se adaugă alte numeroase lipsuri și nevoi, și care au dus la scăderea salariului real, deci a nivelului de viață a celor ce muncesc (1). Referindu-se la această stare de lucruri, ziarul „Socialismul" scria că „traiul s-a scumpit atît de enorm încît ne face cu totul imposibilă viața. Salariile actuale nu mai corespund nici pe departe necesităților și nevoilor noastre, ele nu ne dau putința de a ne hrăni îndestulător noi și și familiile noastre și ne pun în imposibilitatea de a face față nevoilor atît de grele la care sîntem supuși" (2).

Presa muncitorească, ca și cea burgheză de orientare democratică, a publicat numeroase statistici și anchete sociale privind condițiile de muncă din ateliere și fabrici, faptul că durata zilei de lucru era de 10

* In materialul de față am avut în vedere acele acțiuni și stări de fapte care s-au petrecut pe teritoriul actual al județului Satu Mare.

iș 12 ore (3), în timp ce salariile erau sporite în proporții cu totul nesatisfăcătoare față de creșterea vertiginoasă a prețurilor; inflația, circulația mai multor feluri de monede pînă în toamna anului 1920, îngreunau mult posibilitățile de aprovizionare a maselor muncitoare, iar sistemul bonurilor, ca mijloc de aprovizionare la anumite magazine crea numeroase abuzuri, acțiune caracteristică pentru stiuația din Transilvania (4).

Publicațiile socialiste și muncitorești — „Tribuna socialistă", „Minerul", „Lupta socialistă", „Metalurgistul", „Cuvînt socialist", „Muncitorul căilor ferate", „Erdélyi Munkás", „Piatra socialistă", „Ceferistul din Ardeal" și altele aduceau frecvent date despre situația metalurgiștilor, ceferiștilor, textiliștilor, muncitorilor forestieri, portuari, constructori și alții (5). Respingînd aserțiunile presei burgheze cu privire la puterea de cumpărare a maselor muncitoare, manifestul secțiunii București a partidului socialist din septembrie 1920 scria: „Pîinea în loc să se ieftenească s-a scumpit și nu se găsește; lemnele costă scump; îmbrăcămintea și alimentele s-au scumpit de asemenea... Toți se îmbogățesc pe spinarea noastră jefuindu-ne... Nu se poate pune capăt nepăsării din partea celor în drept decît prin luptă" (6)

Condițiile grele de muncă din fabrici și ateliere cu numeroasele lor accidente (7), au constituit un alt factor de agravare a situației clasei muncitoare. Insuficienta reglementare a raporturilor de muncă dintre salariați și patroni, nerespectarea repausului duminical, slaba preocupare pentru asigurările sociale, folosirea pe scară largă a muncii femeilor și copiilor, ceea ce duce la sporirea numărului șomerilor (8), au fost tot atîtea cauze ale creșterii nemulțumirii maselor. Adăugînd la acestea situația politică a clasei muncitoare — îngrădirea dreptului de întrunire și organizare, introducerea în unele localități a cenzurii și a stării de asediu, concedierile abuzive de către patroni a militanților revoluționari, arestarea unor conducători ai muncitorimii, închiderea sediilor organizațiilor muncitorești, suspendarea unor ziare socialiste — avem un tablou cît de cît cuprinzător al condițiilor de muncă și de viață al proletariatului român din anii 1918—1921.

Această stare de lucruri explică în cea mai mare parte natura obiectivă a ascuțirii contradicțiilor de clasă din societatea românească, cauza puternicelor conflicte sociale din acei ani furtunoși. In focul grevelor și al demonstrațiilor muncitorești are loc intensificarea procesului de refacere a organizațiilor socialiste, sindicale și de tineret, o creștere a numărului celorlalte organizații, masele găsind în Partidul socialist, nu numai pe apărătorul intereselor lor imediate, dar și pe acela care îmbrățișa aspirațiile de dezrobire și de înnoire a societății românești.

Inspăimîntate de amploarea și perspectiva mișcării revoluționare, de ritmul rapid de organizare a oamenilor muncii, cercurile conducătoare au căutat, prin violență, să înăbușe avîntul luptelor populare. Așa au procedat ele la 13 decembrie 1918 cu prilejul manifestației muncitorilor bucureșteni cînd, în Piața Teatrului Național și în jurul sediului parti-

dului socialist, au căzut peste 100 de morți și alte sute de muncitori au fost răniți (9). Masacrul de la 13 decembrie și represiunile care i-au urmat nu au putut stăvili însă avîntul revoluționar al maselor, care a crescut tot mai mult, cuprinzînd zeci și sute de mii de oameni ai muncii.

Furtunoasa dezvoltare a acțiunilor greviste a adus proletariatului român cucerirea temporară a unor revendicări: ziua de muncă de opt ore, repaus duminical, mărirea salariilor, desființarea amenzilor, recunoașterea sindicatelor și a consiliilor muncitorești și altele. In cursul luptelor procesul de organizare a muncitorilor crește într-un ritm vertiginos, încît numărul membrilor partidului socialist ajunge la 150.000, iar cel al sindicatelor la 250.000, creîndu-se organizații pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale țării. Toate acestea au demonstrat intensificarea și caracterul organizat al luptei proletariatului, voința sa de a cuceri, pe cale revoluționară, drepturi și libertăți democratice, de a imprima dezvoltării sociale o orientare corespunzătoare intereselor celor ce muncesc (10).

Activitatea organizațiilor socialiste în direcția unei asemenea viziuni se intensifică. Partidul socialist se pronunța atît în documentele programatice, în presă, de la tribuna parlamentului, cît și în activitatea sa de zi cu zi pentru o Românie fundamental deosebită de cea din ajunul războiului (11). Pe plan ideologic se desfășoară o intensă muncă de popularizare a ideilor fundamentale ale marxism-leninismului, a principiilor revoluționare de clasă, în cadrul cărora un rol de seamă l-au jucat „Socialismul", „Lupta de clasă", „Fáklya", „Lupta socialistă", etc. (12) Secțiunile partidului socialist se pronunță tot mai clar pentru așezarea la temelia partidului a principiilor comuniste și pentru afilierea sa la Internaționala a III-a făurită de V. I. Lenin. Acest fapt a stîrnit mare îngrijorare claselor dominante, care paralele cu o politică concesivă, de reforme, au luat măsuri de înăbușire a avîntului de luptă al maselor. In acest scop clasele exploatatoare au adus la cîrma țării, în martie 1920, un guvern de „mînă forte", prezidat de generalul Averescu, care, alături de unele măsuri reformatoare, îndeosebi a reformei agrare, a trecut la acțiuni de îngrădire și de reprimare a mișcării muncitorești.

Atacului capitalist desfășurat pe mai multe planuri, muncitorimea organizată în sindicate și partidul socialist i-a ripostat cu fermitate printr-o puternică intensificare a luptelor greviste, a manifestațiilor și demonstrațiilor de stradă, care, prin greva generală din octombrie 1920, ating punctul máxim, cu un mare ecou în rîndurile opiniei publice (13). Greva generală, ca și luptele care au precedat-o, au dovedit înalta conștiință de clasă și hotărîrea de luptă a proletariatului din țara noastră și, așa cum a subliniat secretarul general al P.C.R., Nicolae Ceaușescu, au scos în evidență „necesitatea creării unui partid revoluționar capabil să organizeze și să conducă proletariatul în lupta pentru îndeplinirea sarcinilor sale istorice (14).

Experiența grevei generale, deficiențele tactice manifestate în desfășurarea ei, legate nemijlocit de concepția reformistă a unor lideri,

măsurile extreme, represive luate de autoritățile de stat burgheze, au constituit o școală prețioasă pentru lupta proletariatului. Clasa muncitoare a înțeles clar că vechiul partid socialist, tactica preconizată de el și modul său de organizare nu mai corespundeau cerințelor noii etape, că pentru a putea să lupte cu succes împotriva claselor exploatatoare era nevoie de un partid de tip nou, revoluționar, marxist-leninist (15). Mișcarea muncitorească din România trebuia să rezolve această sarcină istorică fără întîrziere, în ciuda condițiilor deosebit de grele create de intensificarea măsurilor represive ale cercurilor conducătoare în perioada ce a urmat grevei generale (16). Procesul de clarificare ideologică se adîncește, pozițiile se delimitează, mai ales în ședința Consiliului general din ianuarie 1921 cînd gruparea oportunistă părăsește partidul socialist. După această dată se crează un nou raport de forțe în partidul socialist, încît aripa de stînga devine dominantă atît în conducerea partidului, cît și a sindicatelor. De acum lucrurile evoluau ireversibil și rapid spre făurirea partidului de tip nou. Congresul Partidului socialist din 8—12 mai 1921 avea să consfințească, prin hotărîrea unanimă a delegaților, unii cu anumite rezerve, transformarea acestuia în partidul comunist și afilierea lui la Internaționala a III-a. „Crearea partidului comunist — detașamentul de avangardă al clasei muncitoare — pe baza ideologiei marxist-leniniste, a constituit un moment de cea mai mare importanță în istoria proletariatului din România. Prin aceasta — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu — lupta revoluționară se ridică pe o treaptă superioară, se dă un puternic avînt procesului de clarificare ideologică, politică a mișcării muncitorești, dezvoltării conștiinței de clasă a proletariatului și celorlalte mase muncitoare ale poporului. Continuînd lupta de veacuri pentru eliberarea socială și națională, cele mai bune tradiții ale mișcării muncitorești și socialiste din România, partidul comunist este în noile condiții istorice exponentul fidel al intereselor clasei muncitoare, ale întregului popor. Incepînd din acest moment, clasa muncitoare, sub conducerea partidului comunist, a fost prezentă și și-a spus cuvîntul în toate evenimentele mai importante ale țării, s-a situat în fruntea luptei pentru progres social“ (17).

In procesul revoluționar de creare a partidului de tip nou, ca și în lupta clasei muncitoare contra exploatării capitaliste, pentru drepturi și libertăți democratice din anii avîntului revoluționar mișcarea muncitorească din județul Satu Mare face parte integrantă. Ele demonstrează încă odată influența luptei proletariatului asupra altor pături sociale, afirmarea rolului muncitorimii în viața socială și politică a țării, contribuția mișcării muncitorești locale, la lupta generală a clasei muncitoare.

* * *

Din punct de vedere economic județul Satu Mare ocupa o pondere destul de scăzută în ansamblul economiei naționale. La o populație de circa 45.000 cît avea în acea vreme Satu Mare, 4.000—4.500 erau

ocupaţi în producţia industrială şi în transporturi (18). Printre cele mai importante unităţi industriale, comerciale şi bancare din oraşul Satu Mare se numărau: Turnătoria de fier şi fabrica de maşini „Fraţii Princz" S.A.; „Unio", societate anonimă pentru industria lemnului, pentru repararea de vagoane, căruţe etc.; Fabrica de ţesut panglici „Fraţii Weiss"; Prima fabrică de ţigle şi cărămizi din Satu Mare; Moara „Elisabeta"; Uzinele electrice municipale Satu Mare; Staţia de triere a seminţelor; S.A. Fabricaţie şi reparaţie de maşini agricole, comerţ de maşini şi garaj de automobile; Fabrica de pălării de paie; Depoul C.F.R. Satu Mare. Fabrica de lumînări „Schwartz Hermann"; Fabrica de dopuri de papură şi de lemn; Societatea de transporturi Satu Mare; Societatea generală pentru industrie şi comerţ; Industria mărfurilor de piele S.A.; „Casa noastră", Institut pentru bancă, comerţ şi industrie; Banca de scont şi comerţ S.A. şi altele (19) In orăşelul Carei întîlnim în acea vreme cîteva unităţi industriale şi bancare şi anume: Fabrica de cărămidă „Kápolna"; Tipografia „Kölcsey" S.A.; Moara moşiei Carei; Prima moară cu aburi din Carei S.A.; Societatea de industrii şi meserii; Banca de agronomie; Banca comercială şi industrială; „Reuniunea casei de economii etc. (20). Colaborarea dintre întreprinderile industriale şi bănci este constatată în rapoartele anuale ale acestora. De pildă, Banca „Casa noastră" a finanţat Fabrica „Unio", Societatea anonimă pentru importul de fierărie, Fabrica ceramica de lux „Dac" etc. Banca de scont şi comerţ a finanţat Societatea industrială de pielărie, Fabricile de cărămidă etc. Creşterea activităţii băncilor a atras după sine angajarea de noi funcţionari, încît numărul lor în oraşul Satu Mare era destul de mare. Alături de muncitori ei constituiau o categorie de oameni exploataţi, care, treptat, au fost atraşi în organizaţiile sindicale. Un număr apreciabil de lucrători munceau în atelierele tipografice, de încălţăminte, croitorie etc. Date fiind condiţiile economice şi politice ale vremii, producţia era extrem de scăzută. Lipsa materiilor prime era resimţită la fiecare pas, ceea ce se răsfrîngea în mod negativ asupra nivelului de trai al maselor populare.

Capitaliştii urmăreau ca, cheltuielile de refacere a producţiei să fie făcute numai în condiţiile dobîndirii unui profit ridicat. Deşi eforturile muncitorilor erau extrem de mari pentru refacerea cît mai grabnică a economiei în această parte a ţării, răsplata muncii lor nu se ridica nici la nivelul necesităţilor limitei inferioare de trai. Cîteva date, chiar şi sumare vor ilustra atît condiţiile de muncă şi de trai ale maselor muncitoare, cît şi starea lor politică. Sursele documentare furnizează elemente suficiente din care putem desprinde faptul că în fabrici, uzine şi ateliere deşi se adoptase de către Consiliul Dirigent Decretele lege XII şi XIII referitoare la durata muncii şi la repaosul săptămînal se lucra între 9 şi 12 ore pe zi, iar în multe cazuri întreprinderile erau lipsite de cele mai elementare mijloace de protecţie a muncii, ceea ce cauza numeroase accidente (21). Lipsa materiilor prime ducea la întreru-

perea procesului de producție, la stagnări care afectau în mod dureros salariile muncitorilor. La fabrica „Princz", de exemplu, care lucra la repararea materialului rulant de la C.F.R., pentru minele din Baia Mare și pentru morile din localitate, datorită lipsei cărbunilor în vara anului 1920 era pe pragul de a-și închide porțile și a concedia muncitorii (22). Inflația, creșterea excesivă a prețurilor pe piață erau noi factori care agravau viața maselor muncitoare. Ceferiștii, atît cei din Depou care lucrau la întreținerea locomotivelor și în general a materialului rulant, cît și cei de la mișcare sau de la linie aveau o situație la fel de grea (23). Metalurgiștii, deși în condiții ceva mai bune de salarizare, o duceau destul de greu, căci atît condițiile de muncă — lipsa halelor, condițiile neigenice, mai ales în turnătorii — cît și posibilitățile de aprovizionare grevau serios asupra vieții acestei categorii de salariați (24). Firește, cel mai grav afecta nivelul de trai, scumpirea, de la o zi la alta, a produselor alimentare și industriale de strictă necesitate. In articolul „Scumpetea", ziarul „Satu Mare" constatînd stări de lucruri care nu puteau fi negate, scria: „Pe zi ce mergem tot mai mult se îngreunează traiul, se scumpește viața, se sporesc gîndurile și se potențează suferințele" (25).

Deși Satu Mare era un oraș de cîmpie, cu mai multe posibilități de aprovizionare, rămînea deficitar față de masele muncitoare. Căci, așa după cum scria ziarul local, în țara grîului s-a ajuns să se plătească 6—10 lei kg. de pîine (26). Față de asemenea stări de lucruri în octombrie 1920, mai multe muncitoare de la fabricile „Princz" și „Unio", cît și soțiile muncitorilor de la cele două întreprinderi s-au prezentat la oficiul de alimentație din oraș, solicitînd să fie aprovizionate cu făină. Criticînd autoritățile locale pentru slaba preocupare față de aprovizionarea populației cu alimente, ziarul „Satu Mare" scria că „a așteptat bietul muncitor și funcționar înglodat de necazuri și nevoi, dar nimeni nu s-a îndurat să puie în practică cele promise" (27). Mergînd pe aceeași linie de dezvăluire a realităților sociale sub titlul „O nouă urcare a prețurilor alimentare pe piață", se arată că prețul cărnii, laptelui, zarzavaturilor, lemnelor a crescut între 80 și 100%, ceea ce, evident, crea mari dificultăți maselor muncitoare (28). Din cele redate mai sus reiese și mai mult în evidență exploatarea și jaful păturilor avute asupra maselor muncitoare, discrepanța dintre un grup de îmbogățiți și lipsurile, mizeria și suferințele ce se semnalau în rîndurile oamenilor muncii. De aici și o permanentă frămîntare, agitație ce aveau cauze reale, pentru schimbarea nu numai momentană a situației, ci și pentru înlăturarea definitivă a exploatării omului de către om.

* * *

Nevoia ameliorării situației maselor muncitoare le-a dus pe acestea pe calea luptei și a organizării. După cum se știe, datorită măsurilor represive ale puterii imperiale habsburgice, în Transilvania, organizarea muncitorilor a fost îngrădită foarte mult. La sfîrșitul anului

1917 cînd criza regimului se agravase și se iveau zorii eliberării, luminați de victoria Marelui Octombrie, organizarea muncitorilor din județul Satu Mare se intensifică. Intr-un proces evolutiv, tot mai cuprinzător se constituie, în anul 1918, sindicatele metalurgiștilor, ceferiștilor, ale muncitorilor tipografi, ale celor din alimentație, ale funcționarilor particulari. Sindicate ale muncitorilor în alimentație, a pantofarilor și funcționarilor particulari se crează și la Carei. La Ghilvaci se înființează sindicatul lucrătorilor în lemn și mobilă. Masele de oameni ai muncii de pe meleagurile sătmărene, români, maghiari și de alte naționalități antrenate în răstimpul ianuarie—aprilie 1919 în vîrtejul evenimentelor revoluționare ce au cuprins întreaga Europă, au creat comitete revoluționare și consilii populare ca mijloc eficace de înfăptuire a unor deziderate fundamentale ale poporului. Aceste organisme revoluționare au mobilizat masele populare împotriva exploatării capitaliste, pentru drepturi sociale, politice și naționale, pentru înfăptuirea unei reforme agrare radicale, pentru o viață mai bună. La Carei a fost editat și ziarul „Népakarat" ca formă eficientă de organizare a muncitorimii, de apărare a intereselor lor. Totodată, au fost organizate largi acțiuni de solidaritate și de sprijinire a Republicii Ungare a Sfaturilor (28 bis).

Sindicatele, în ciuda multor dificultăți, se întăresc, reușesc să atragă noi și noi muncitori pe calea luptei de clasă, să popularizeze în rîndurile proletariatului ideile revoluționare ale luptei dezrobitoare. Munca de propagandă se cerea intensificată, deoarece, pînă atunci, așa cum scria „Minerul", „muncitorimea era ruptă pe naționalități" (29), și în felul acesta capitaliștii puteau mai ușor să manevreze, să reducă eficacitatea acțiunilor întreprinse atît pe linie organizatorică, cît și pe frontul luptelor pentru îmbunătățirea vieții. Lucrurile însă au evoluat. Munca educativă, spiritul revoluționar de care era animată muncitorimea și tot mai mulți dintre conducătorii ei au dus la întărirea organizatorică a sindicatelor. Dar nu numai din acest punct de vedere s-au făcut pași înainte, ci însăși structura concepțională a sindicatelor s-a schimbat, căci, acestea au devenit puternice organizații de clasă „săpînd și mai adînc solidaritatea clasei muncitoare fără deosebiri de naționalitate" (30).

Concomitent cu acțiunea de organizare profesională are loc procesul de creare a secțiunilor partidului socialist la Satu Mare, Carei, Ardud, Orașul Nou, Negrești (31). Se înființează, totodată, organizații de tineret la Satu Mare și Carei care desfășoară o muncă educativă prețioasă în rîndurile tineretului, participînd activ la desfășurarea luptelor muncitorești (32). Organizațiile constituite au așezat la temelia lor principiile luptei de clasă și internaționalismului proletar, devenind instrumente active de luptă în mîna muncitorimii pentru apărarea intereselor lor economice și politice. „Români, maghiari, germani, sîrbi, evrei, ruteni etc. adunați într-o singură tabără fără deosebire de limbă, rasă, religie — scria „Metalurgistul" — caută drumul realizării idealului socialist (33). Aceasta era deviza organizațiilor muncitorești, într-acolo se îndreptau

năzuințele, se canalizau eforturile, se uneau rîndurile tuturor muncitorilor într-o frățească colaborare. Așa se și explică faptul că încercările capitaliștilor de a crea așa-zisele sindicate naționale (galbene) în județul Satu Mare, au eșuat.

La începutul anului 1920 activitatea de organizare a luat un mare avînt. Numărul membrilor de sindicat era în continuă creștere atît la Satu Mare, cît și la Carei, Ardud și Ghilvaci. Ca urmare a activității depuse și a sprijinului acordat de Uniune, numărul celor organizați în sindicatul metalurgic crește la 700 de membri (34). Funcționarii particulari din Satu Mare și Carei pun bazele sindicatelor lor în aprilie și mai 1920 și se afiliază la Uniune. In cadrul adunărilor constitutive se relevă faptul că funcționarii erau „credincioși ideii socialiste", că între funcționari și masa muncitorilor trebuie să existe o strînsă legătură (35). La fel procedează lucrătorii croitori și tîmplari în rîndurile cărora se obsearvă o poziție tot mai activă (36). Ceferiștii își întăresc și ei organizația, reușind să atragă atît pe lucrătorii din Depou, cît și pe cei de la mișcare, și să se afilieze Uniunii lor (37). De altfel, toate sindicatele create s-au afiliat la Uniunile respective. Totodată, se crează comisii sindicale locale la Satu Mare și Carei care coordonează activitatea sindicatelor din orașele respective (38). In fruntea acțiunilor de organizare se aflau, între alții, Anton Grama, Simion Bercovici, Alexandru Borghida, Armin Glück, Iosif Lengyel, Ion Doroczkai, Alexandru Pop, Iosif Nistor, Alexandru Benczc, Iosif Varga.

Sindicatele duceau o viață relativ activă, țineau întruniri cu membrii în prima marți a fiecărei luni, iar sîmbăta se țineau ședințe de comitet și se organizau conferințe cultural-educative. Sala „Vigadó" din Satu Mare era plină de lume. Cuvîntul îmbărbătător răsuna cu putere. Unire, solidaritate, acțiune erau cuvintele de ordine lansate de socialiști, în acest spirit se desfășura propaganda pe meleagurile sătmărene. Greutăți erau multe, ce-i drept. Ele proveneau din două direcții principale: de o parte, faptul că mișcarea era tînără, fără o tradiție prea mare în aceste locuri, mai ales în ceea ce privește organizarea, că mulți muncitori mai erau legați de sat, cu o anumită mentalitate mic-burgheză, cu posibilități mai restrînse de mobilizare la diferite acțiuni. De aceea munca desfășurată de muncitorii revoluționari îmbrăca forme complexe, adaptîndu-se condițiilor locale cu o notă a lor specifică. Pe de altă parte starea de asediu, cenzura și restricțiile impuse de autoritățile polițienești au creat mari dificultăți. Reprezentanți ai organizațiilor socialiste și sindicale erau nu o dată amenințați, persecutați și arestați, sediile sindicatelor, închise în mai multe rînduri; s-au luat măsuri represive, de împiedicare a acțiunilor, mai ales la căile ferate (39). Această stare de lucruri nu a putut opri mersul înainte al mișcării muncitorești.

Congresele Uniunilor sindicale — cele ale minerilor, metalurgiștilor, tipografilor, lucrătorilor în alimentație, funcționarilor particulari — din cursul anului 1920 au stimulat lupta muncitorilor, au întărit și mai

mult capacitatea de rezistență a acestora contra patronatului. Ele au reprezentat, în același timp, expresia protestului unanim al muncitorilor contra măsurilor excepționale. „Menținerea stării de asediu și a cenzurii — se spunea în rezoluția congresului Uniunii muncitorilor mineri — nu face altceva decît agită spiritele și duce la răzvrătire. Muncitorimea minieră cere muncă, libertatea întrunirilor, libertatea cuvîntului și a presei, cere încetarea bătăii și schingiuirii muncitorilor" (40). Pe bună dreptate o atare situație nu putea decît să adîncească nemulțumirile, să ascută și mai mult contradicțiile de clasă, care pe fondul unei situații economice precare, ducea la numeroase conflicte sociale.

Integrîndu-se în procesul general de luptă al clasei muncitoare din anii avîntului revoluționar, oamenii muncii din județul Satu Mare, au desfășurat numeroase acțiuni ce se înscriu la loc de frunte în istoria luptelor locale. Pe prim plan s-a situat, cum era și firesc, lupta pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și de viață. In acest scop, dată fiind practica des folosită înainte a memoriilor de revendicări, au fost redactate și în acești ani numeroase memorii ale muncitorilor metalurgiști, croitori, tipografi etc., prin care se cerea patronilor satisfacerea unor revendicări absolut necesare vieții. Ca notă generală aceste memorii prevedeau: mărirea salariilor în raport cu scumpetea, măsuri de protecție a muncii pentru evitarea și reducerea numărului accidentelor, aprovizionarea cu alimente și încălțăminte, respectarea demnității omenești, recunoașterea sindicatului și a bărbaților de încredere (delegaților) etc. Unele din aceste memorii au fost făcute în condițiile în care organizația era destul de slabă, de aceea și rezultatul acțiunii a fost limitat și uneori chiar nesatisfăcător (de exemplu lucrătorii croitori). Se încheie unele contracte colective de muncă, mai ales pentru metalurgiști, unde erau stipulate o serie de revendicări favorabile muncitorilor (41). Aceasta denotă încă odată capacitatea și tăria organizației sindicale în fața patronatului. Dar așa cum scria „Metalurgistul", salariile „nu asigurau decît în mică măsură existența metalurgiștilor (42). Măririle de salarii erau efemere, deoarece creșterea vertiginoasă a prețurilor făcea ca muncitorul să nu resimtă ameliorarea situației sale decît pentru foarte scurtă vreme. De aceea începeau noi și noi acțiuni. Nu în puține cazuri însă muncitorii neputînd obține îmbunătățirile reclamate de condițiile sociale ale epocii, au recurs la arma grevei. Lupta lor se integra în marele torent al mișcării greviste ce cuprinsese țara noastră în anii avîntului revoluționar.

In primăvara anului 1920 izbucnesc primele acțiuni greviste la Satu Mare, și în alte localități ale județului. Situația critică a alimentării, transportul anevoios al produselor alimentare, scumpetea mereu în creștere erau factori care generau o profundă stare de nemulțumire. Serviciul special de siguranță Satu Mare, raporta la 6 martie 1920 că „în toate ramurile industriei s-ar pregăti o grevă care ar avea intenția apoi să ducă la o grevă generală" (43).De aici și înăsprirea măsurilor de urmărire, de restrîngere a posibilităților de manifestare a organizațiilor

sindicale, firește, nu numai la Satu Mare. Memoriul Comitetului regional al Partidului Socialist și al Comisiei generale a sindicatelor din Transilvania înaintat Consiliului Dirigent, la 26 aprilie 1920, protesta împotriva faptului că „Organizațiile noastre sînt închise, sîntem alungați din localurile noastre proprii, despoiați de posibilitatea dezvoltării culturale". Iar mai departe se spune: „In loc de grijă din partea autorităților muncitorii sînt urmăriți, arestați și bătuți" (44).

Pe fondul unor asemenea realități însăși presa burgheză recunoștea că „lucrătorul nemaiputînd face față scumpetei extraordinare, recurge la grevă prin care caută să ceară un spor de salar care să-i asigure existența sa și a familiei sale de multe ori foare împovărată" (45). Aceasta fiind situația, în aprilie 1920, lucrătorii tipografi din Satu Mare au declarat grevă în toate atelierele, încît în ziua de 21 aprilie n-a apărut nici o publicație în oraș. Muncitorii, în memoriul înaintat patronilor au cerut mărimea salariilor în raport cu condițiile grele de trai, stabilirea unor categorii de salarizare după vechime, reglementarea orelor de muncă (46). Incercările de intimidare din partea autorităților care au intervenit în mod abuziv în conflict nu au ajutat la nimic. Muncitorii își păstrau calmul și hotărîrea. In fața solidarității exemplare a lucrătorilor patronii au fost nevoiți să cedeze. Pe bună dreptate scria un ziar că „măsurile respective s-au dovedit întotdeauna nefavorabile, căci nu se pot ține lucrătorii la muncă fără să li se dea hrana necesară" (47). In urma tratativelor purtate între delegația greviștilor și cea a patronilor s-a ajuns la o înțelegere care a dus la încetarea grevei. Muncitorii au cîștigat majorarea salariilor cu 50%, recunoașterea delegaților și alte revendicări (48).

Tot în acea vreme s-au semnalat puternice nemulțumiri în rîndurile ceferiștilor, care, sub impulsul grevei feroviarilor din vechea Românie, se arătau gata a păși pe calea aceleași acțiuni greviste. Acțiuni pentru mărirea salariilor au desfășurat muncitorii croitori, lemnari, și chelneri; torestieri din gara Ghilvaci (49). Dată fiind starea de spirit ce domnea în oraș, ziarul „Satu Mare" scria că „De la un timp încoace în toate ramurile industriei noastre din acest oraș se observă o mare agitație în rîndurile muncitorilor din cauza salariilor insuficiente ce primesc în raport cu scumpirea enormă a vieții" (50). Exprimîndu-și regretul pentru faptul că autoritățile administrative nu manifestau interes pentru soluționarea unor revendicări ale lucrătorilor, același ziar scria că „Dacă cei chemați nu se vor îngriji de aprovizionarea lucrătorilor și a micilor funcționari, fără îndoială că aceste greve vor lua proporții din ce în ce mai mari" (51).

Dar cea mai puternică acțiune grevistă din Satu Mare a fost cea a metalurgiștilor declarată la 20 iunie 1920. Greva este apreciată ca un început important în seria mișcărilor muncitorești din Satu Mare pentru ridicarea salariilor, căci era vorba de acțiunea unui detașament important al muncitorimii — metalurgiștii (52). Incă de la începutul lunii iunie delegații muncitorilor din toate fabricile și atelierele metalurgice din

oraș, s-au întrunit la sediul sindicatului din strada Ștefan cel Mare, unde au elaborat un memoriu de revendicări care cuprindea între altele: mărirea salariilor în proporție de 30—35%, după categorii și specialități; formarea unei comisii mixte din lucrători și patroni care, periodic, să constate oscilațiile prețurilor produselor alimentare pe piață și în funcție de aceasta să se mărească și salariile; măsuri eficiente de securitatea muncii pentru evitarea accidentelor; respectarea demnității omenești etc.

După înaintarea memoriului de revendicări, către patroni, sindicatul a început pregătirile în vederea luptei. In orice conflict, fie el și latent, deci încă din faza tratativelor, organizațiile sindicale, pe lîngă participarea, prin delegații lor, la tratativele cu patronii, luau măsuri pregătitoare pentru eventualitatea grevei. In acest fel a procedat și sindicatul metalurgic din Satu Mare, deoarece se vedea poziția distructivă a marilor patroni. Intrucît, în ziua de 19 iunie 1920, patronii au comunicat că refuză să acorde revendicările înscrise în memoriu, a doua zi, muncitorii metalurgiști au declarat grevă generală (53).

Lupta metalurgiștilor a produs o puternică impresie în rîndurile opiniei publice, cu greviștii declarîndu-se solidari și lucrătorii de la Uzina electrică a orașului, care, la rîndul lor, au înaintat un memoriu de revendicări proprii (54). Sindicatul metalurgic, dîndu-și seama de importanța ce o avea lumina electrică pentru oraș, a hotărît ca muncitorii de la Uzina electrică să nu intre în grevă, rămînînd ca numai în cazul că Primăria nu va satisface revendicările lor să adere și ei la acțiune. Patronii, cît și reprezentanții Primăriei, văzînd că lucrătorii sînt solidari, că se întrezărea posibilitatea extinderii acțiunilor și la alte categorii de salariați, au apelat la ajutorul autorităților militare și polițienești, care au luat măsuri de supraveghere a greviștilor, de interzicere a întrunirilor pe motiv că greva ar avea caracter politic. Secretarul secțiunii locale a Partidului socialist (Simion Bercovici), cît și delegatul sindicatului metalurgic, au fost avertizați asupra încetării imediate a grevei, căci altfel muncitorii se expun rigorilor legilor stării de asediu și a celei de zonă militară.

Dîndu-și seama că amestecul autorităților în conflict ar putea periclita soarta grevei, sindicatul metalurgic a făcut apel la Uniunea sindicatelor muncitorilor metalurgiști, care a trimis ca delegat la Satu Mare pe Tiron Albani. Intervenția delegaților Uniunii și ai greviștilor la autorități, au făcut ca acestea să-și „tempereze" măsurile (55). Totodată, au fost acordate ajutoare familiilor greviștilor, acțiune ce a sporit încrederea lor în victorie, întărind spiritul de solidaritate proletară. Desfășurarea grevei aducea pierderi serioase mai ales micilor patroni care nu puteau să reziste concurenței marilor capitaliști, de aceea au și cedat revendicărilor formulate de muncitori. Frontul capitalist fiind spart, și ceilalți patroni s-au văzut nevoiți să cedeze. După cîteva zile greva a încetat, muncitorii cîștigînd majoritatea revendicărilor (56).

La scurtă vreme după aceasta intră în grevă lucrătorii croitori. Funcționarii comerciali se aflau în prag de grevă, încît pentru aplanarea situației s-a deplasat la fața locului delegatul Uniunii Imre Faragó, care împreună cu Alexandru Borghida, Ștefan Glambu, Iosif Ventel, Ștefan Doboș s-au prezentat autorităților și au discutat problemele ce interesau această categorie de salariați (57).

Concomitent cu acțiunile pentru îmbunătățirea nivelului de trai, au avut loc numeroase manifestări cu caracter politic. Intre acestea sărbătorirea zilei de 1 Mai 1920 a reprezentat una dintre manifestările cu largi implicații politice și educative. Cu acest prilej, la Satu Mare, Carei, Ardud, Ghilvaci și în alte localități, muncitorii, la chemarea secțiunilor Partidului socialist și a sindicatelor, au sărbătorit așa cum se cuvine ziua solidarității internaționale a celor ce muncesc. Intr-o impunătoare adunare din Satu Mare, la care au participat peste 4.000 de muncitori, cu flori roșii la butonieră, vorbitorii (Simion Bercovici, Ioan Groza, Imre Faragó, Anton Grama) au evocat tradiția zilei de 1 Mai, desprinzînd noi concluzii pentru acțiunile viitoare a proletariatului, încît această zi să devină un simbol de luptă hotărîtă pentru transformarea revoluționară a societății (58). După mitingul ținut în sala „Vigadó", a avut loc serbarea cîmpenească pe malul Someșului care s-a bucurat de o largă participare. Sărbătoarea muncii a stîrnit neliniște în unele cercuri ale burgheziei care în ura lor contra organizațiilor muncitorești, au căutat să le calomnieze în fel și chip, să le discrediteze în fața opiniei publice. Răspunzînd acestei campanii meschine, organul „Tribuna socialistă" în articolul intitulat sugestiv „Cine sînt patrioții de azi?" scria că „Internaționalismul partidului socialist departe de a însemna trădarea neamului nostru propriu, înseamnă numai aceea că în marea luptă pentru dezrobirea clasei muncitoare, sîntem solidari și aliați cu întreaga muncitorime din lume (59).

O altă manifestare politică importantă a constituit-o alegerile generale parlamentare din mai 1920. După cum se știe Partidul socialist participa pentru prima oară la aleegri pe baza votului universal (60). De aceea, încă din luna aprilie C.E. al Partidului socialist a editat, sub formă de broșură, programul electoral al partidului care a fost difuzat în rîndurile muncitorimii (61), a fost desfășurată, totodată, o vastă acțiune propagandistică prin intermediul presei socialiste, al conferințelor, întrunirilor și altor forme de manifestare (62). La Satu Mare, Cărășeu, Carei, Medieșul Aurit, Ardud, Lazuri, Negrești, Odoreu și într-o serie de comune a fost desfășurată o susținută activitate electorală. Pe bună dreptate, în materialele propagandistice se sublinia că cercul corupției sociale, al anarhiei din producție, al lipsei de materii prime pentru fabrici și uzine, a produselor alimentare, al scumpirii excesive a traiului, cu un cuvînt, al racilelor societății burgheze, vor fi înlăturate numai prin socializarea mijloacelor de producție. Demascînd politica șovinistă a grupărilor burgheze reacționare, ca pe un fruct al sistemului capitalist,

socialiștii arătau că numai proletariatul are chemarea de a soluționa și această chestiune. „Problema naționalităților, așadar, numai socialismul va putea-o dezlega" — se spunea într-unul din articolele publicate în presa socialistă (63). Totodată, programul prevedea o serie de revendicări economice, sociale și politice de interes general democratic pentru toți cetățenii, înfăptuirea unor reforme care să permită dezvoltarea progresistă a țării. In acest spirit a fost desfășurată propaganda electorală a Partidului socialist. Dar să vedem care erau candidații socialiști în județul Satu Mare. Deși au fost patru cercuri electorale, datorită măsurilor abuzive și a condițiilor restrictive de înscriere pe lista de candidare, socialiștii n-au reușit să candideze pentru Adunarea deputaților decît în două localități, și anume: Iuliu Dascăl la Satu Mare și Iuliu Hradil la Carei, iar pentru Senat Petre Oltean la Satu Mare (64).

După depunerea candidaturilor, cum era firesc, a început campania electorală; au avut loc numeroase întruniri publice, în cadrul cărora reprezentanți ai organizațiilor socialiste locale și centrale au expus, în fața auditorului, politica Partidului socialist, năzuințele sale pentru făurirea bunăstării și fericirii oamenilor muncii. La Satu Mare, de pildă, întrunirile din 14 și 30 mai au avut un mare succes de public, participînd numeroși muncitori din oraș și țărani din comunele învecinate (65). Vorbitorii Iuliu Dascăl, Simion Bercovici, Vasile Petrache și alții, au făcut apel maselor populare, muncitorilor în primul rînd, să voteze candidații partidului socialist, care vor lupta în mod hotărît pentru apărarea intereselor maselor muncitoare, pentru dezvoltarea democratică a țării. Intruniri asemănătoare au avut loc la Carei, Viile Satu Mare, Ardud și în alte localități. Organul de presă sătmărean, mizînd pe victoria candidatului guvernamental, scria: „Socialiștii fiind foarte simpatizați de către lucrători, nu este exclusă o surpriză" (66). Și, într-adevăr, surpriza nu s-a lăsat așteptată, căci în urma prezentării maselor la urne, candidatul Partidului socialist, Iuliu Dascăl a ieșit victorios la Satu Mare, înfrîngînd candidatul Partidului Poporului, iar la Carei a fost ales socialistul Iuliu Hradil (67). In ciuda ingerințelor electorale socialiștii au obținut cu succes strălucitor. Pentru prima oară doi reprezentanți ai oamenilor muncii din județul Satu Mare au fost aleși în Parlament, de unde să susțină lupta maselor de jos. Dar nu numai atît. Experiența cîștigată de socialiști în campania electorală a fost prețioasă; ea a apropiat și mai mult pe militanții socialiști de masele muncitoare și, înainte de toate, ideile revoluționare au fost popularizate pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale țării, cucerind noi și noi pături sociale. „Steaua burgheziei este aproape de apus — scria ziarul «Tribuna socialistă» —, iar soarele mîntuitor al socialismului abia acum va răsări, sub focul căruia toată banda de farisei mincinoși și desfrînați va fi aprinsă lăsînd doar cenușa în urmă-i" (68).

Muncitorimea din județul Satu Mare a participat cu multă hotărîre, alături de întregul proletariat român, la lupta contra legislației

burgheze, pentru adoptarea unor legiuiri care să corespundă intereselor muncitorești. Un loc aparte l-au ocupat luptele duse împotriva legii conflictelor colective de muncă (Trancu Iași) din septembrie 1920 prin care se restrîngea dreptul de grevă, se încerca limitarea dreptului de organizare. In semn de protest s-au organizat în toată țara mari greve demonstrative pe orașe, pe ramuri industriale însoțite de ample demonstrații de stradă.

O asemenea acțiune de proporții a avut loc și la Satu Mare, Carei și alte localități din județ în ziua de 1 septembrie 1920. La semnalul organizațiilor socialiste și sindicale, muncitoriii la ora 10, au părăsit lucrul. Orice activitate productivă a încetat; transporturile au fost întrerupte și ele (69). Greva a fost impunătoare. Muncitorii mai multor fabrici adunați la sediul sindicatelor au adoptat o moțiune care exprima hotărîrea lor pentru impunerea unor deziderate economice și politice stringente (70) (schimbarea banilor la pariate, ieftinirea traiului). „Muncitorimea — se spunea în Moțiune — pretinde abrogarea și scoaterea din vigoare imediată a stării de asediu și cenzurii", și „declară că este gata a lupta cu orice mijloace împotriva legii robilor (Trancu-Iași — n.n.), pretinzînd imediata ei retragere" (71). Exprimînd dorința muncitorilor de a acționa unitar, în moțiune se preciza totodată că dacă guvernul nu va lua măsuri pentru aducerea la îndeplinire a dezideratelor comune, nu numai ale lucrătorilor de pe meleagurile sătmărene, atunci, „muncitorimea, solidară cu proletariatul din întreaga țară, va intra în acțiune și în vederea acesteia deja de acum se pregătește pentru proclamarea grevei generale" (72).

Ideea repetiției pentru marea confruntare din octombrie 1920 avea o adîncă semnificație educativă pentru masele muncitoare. Se constată în același timp, că autoritățile nu rămîn pasive; ele recurg la provocări, de pe urma cărora operează arestări, suspendă ziare, percheziționează sediile organizațiilor sindicale. Așa, de exemplu, în după-amiaza zilei de 1 septembrie autoritățile polițienești din Satu Mare au arestat și deținut pe unii reprezentanți ai muncitorilor (Simion Bercovici, Daniel Boja, Iosif Silaghi) (73). A doua zi, 2 septembrie, muncitorii aflînd de actul samavolnic al autorităților polițienești, au declarat o nouă grevă demonstrativă, cerînd eliberarea celor arestați. „Muncitorii și cetățenii din Satu Mare — se spunea în memoriul înaintat autorităților — pretind imediata punere pe picior liber a tuturor conducătorilor arestați" (74). In fața dîrzeniei maselor muncitoare, cei arestați au fost eliberați. Ba mai mult, în urma grevei generale din 1 septembrie care a avut loc în toată Transilvania, secretarul general la Interne a dat o ordonanță prin care s-a decretat ridicarea imediată a stării de asediu și a cenzurii, măsură care însă, din păcate, n-a fost pusă în aplicare (75).

Integrîndu-se în cadrul grevei generale din Transilvania, acțiunile maselor muncitoare din județul Satu Mare, ca și ale celorlalți proletari erau apreciate în mod pozitiv. „A fost un moment de înălțătoare

însufleţire" — scria „Tribuna socialistă", căci muncitorimea „din toate fabricile, din toate minele, atelierele şi birourile, a încetat lucrul, întrunindu-se spre a se sfătui cu privire la situaţia sa politică şi economică"[76]. In acelaşi sens organul muncitorilor mineri scria: „Toate oraşele au îmbrăcat haine de sărbătoare în ora aceea, toate uzinele au amuţit şi nici o lovitură de ciocan nu s-a auzit" (77).

Noi şi noi acţiuni aveau loc. Unele se refereau la revendicări politice, altele la deziderate economice. Aşa, de exemplu, la 23 septembrie are loc în oraşul Satu Mare, o nouă grevă demonstrativă de 24 ore. Mobilul acţiunii era lupta contra scumpirii traiului, lucrătorii cerînd ca în comisia de fixare a preţurilor să aibe şi ei un reprezentant. O delegaţie prezentîndu-se la Primărie şi expunînd punctul de vedere al muncitorilor, a fost admisă cererea lor (78). Faptul că din nou masele muncitoare s-au ridicat la luptă a produs ingrijorarea autorităţilor poliţieneşti, care semnalau că „între muncitorime se agită iarăşi ideea grevei generale pentru zilele viitoare" (79). Intr-adevăr, grevele care aveau loc tot mai frecvent în diferite oraşe şi centre muncitoreşti ale ţării, greve care îmbrăcau un caracter larg, „cuprinzînd toate breslele" (80), cu durată de la o oră şi pînă la 24 ore, nu erau altceva decît simptomele apropiate ale marii confruntări de clasă din octombrie 1920.

Cauzele grevei generale a proletariatului român din octombrie 1920 au fost multiple; ele erau de natură economică şi politică. Memoriul de revendicări, elaborat în şedinţa Consiliului general al Partidului Socialist şi a Uniunii generale a sindicatelor din 10—11 octombrie 1920, cunoscut şi sub denumirea de ULTIMATUMUL MUNCITORIMII CĂTRE GUVERN, sinteza, în şapte puncte, principalele deziderate ale clasei muncitoare. Ele se refereau la respectarea dreptului de organizare şi de recunoaştere a consiliilor muncitoreşti, retragerea armatei din fabrici şi uzine, acordarea revendicărilor formulate de muncitorii din întreprinderile statului în timpul marilor greve din vara anului 1920, abrogarea legii reglementării conflictelor colective de muncă şi întocmirea unei alte legi care să respecte drepturile cîştigate de muncitorime, desfiinţarea stării de asediu şi a cenzurii în toată ţara, reglementarea asigurărilor sociale etc. (81). Memoriul înaintat guvernului de către o delegaţie de cinci, avertiza că dacă revendicările formulate nu vor fi rezolvate în mod favorabil pînă la 20 octombrie, „muncitorimea organizată din toată ţara va fi chemată ca printr-o grevă generală să obţină toate aceste drepturi şi libertăţi de care sînt legate interesele ei cele mai vitale" (82).

Presa socialistă a expus pe larg programul de revendicări şi totodată de luptă al grevei generale, care reflecta nu numai interesele muncitorimii, ci ale întregii naţiuni, căci nu era vorba de nişte deziderate economice înguste, ci de prevederi politice menite să asigure dezvoltarea democratică a ţării. Secţiunile partidului socialist, organizaţiile sindicale au început intense pregătiri pentru greva generală; au avut loc adunări, consfătuiri, unde militanţi socialişti şi comunişti au relevat

semnificația politică a marii bătălii, necesitatea solidarității indestructibile de clasă a muncitorimii în vederea victoriei (83). Presa burgheză de orientare democratică, ca și o serie de personalități politice, culturale și științifice, au susținut în cea mai mare parte memoriul de revendicări, socotindu-l îndreptățit.

Dincolo de baricadă, ideea grevei generale a stîrnit ample critici și falsificări. Intreaga presă reacționară, uitînd de interesele divergente de pînă atunci, își concentrează atenția împotriva grevei, de care aveau o mare teamă (84). Surprinzînd acest fenomen de coalizare a asupritorilor contra maselor muncitoare, ziarul „Socialismul" scria că „frontul averescano-brătienisto-marghilomanist contra muncitorimii e încheiat și tunurile și mitralierele au luat poziție contra grevei generale" (85).

Hotărîrea muncitorilor de a declara greva generală pentru impunerea revendicărilor politice și economice de mare stringență a devenit realitate la 20 octombrie 1920. La semnalul dat de Partidul Sosialist și Uniunea generală a sindicatelor, clasa muncitoare de pe întreg cuprinsul țării a răspuns prin părăsirea generală a lucrului. Manifestul Comitetului Executiv al Partidului Socialist și al Comisiei generale a sindicatelor, intitulat sugestiv: „Trăiască greva generală", relata în termeni concisi și mobilizatori: „De azi, toată muncitorimea de la un capăt la altul al țării, a intrat în grevă... Muncitorimea din România a intrat azi în lupta cea mai mare pe care a dus-o vreodată. Din această luptă ea va ieși, ea va trebui să iasă victorioasă, pentru că dreptatea este de partea ei... Trăiască greva generală! Trăiască socialismul!" (86).

Pregătiri intense pentru greva generală s-au făcut și la Satu Mare și împrejurimi, unde secțiunile Partidului Socialist și sindicatele au organizat în zilele de 19 și 20 octombrie mai multe adunări muncitorești. Cu acel prilej au fost dezbătute, încă odată, problemele concrete ale grevei generale, cauzele care au impus proletariatului ridicarea sa la luptă; s-au discutat unele aspecte ale aprovizionării muncitorilor cu alimente și ale luptei contra speculei, necesitatea ca, comitetul prețurilor ales în acest scop să-și facă datoria, iar autoritățile să ia măsurile necesare și eficiente contra speculanților. Pe baza instrucțiunilor primite de la organizațiile regionale din Cluj au fost alese comitetele de grevă care să conducă în mod nemijlocit acțiunile. Intre aceștia se aflau Simion Bercovici, Anton Grama, Armin Glück, Alexandru Borghida, Ștefan Doboș, Ștefan Glambu și alții; au fost numiți bărbați de încredere pentru fiecare întreprindere mare care să mențină legătura cu membrii comitetului de grevă, să informeze masa muncitorilor despre desfășurarea grevei generale. Au fost alcătuite, totodată, pichete de greviști, care au circulat mai ales în jurul fabricilor „Princz" și „Unio", a fabricii de cărămidă și a morilor pentru a împiedica pe eventualii spărgători de grevă să intre în lucru. Starea de spirit din

rîndurile muncitorilor era bună, moralul acestora ridicat, pronunțîndu-se, în unanimitate, pentru greva generală. Presa muncitorească, ca și cea burgheză de orientare democratică, descria atmosfera de înălțător avînt de luptă de care era cuprinsă muncitorimea. „Cît zețarii mai culeg încă, și cît rotativele mai tipăresc, — scria N. D. Cocea în „Chemarea" —, să adresăm un ultim salut aurorii superbe, roșii, aurorii socialiste de libertate și de justiție socială, pe care o reprezintă greva generală" (87).

Date fiind pregătirile făcute, hotărîrea luată de organele centrale ale mișcării muncitorești, confirmată și întărită de decizia organelor locale și de adunările maselor muncitorești, în dimineața zilei de 21 octombrie 1920 muncitorimea din Satu Mare a declarat greva generală. Intre primii care au intrat în luptă, încă din noaptea de 20 spre 21 octombrie, au fost muncitorii ceferiști, cei de la Depoul C.F.R., cît și cei de la tracțiune. Trenurile, după cum se menționează în Buletinul informativ al Marelui Stat Major, n-au mai circulat pe linia Oradea—Carei—Satu Mare. Au declarat grevă muncitorii de la fabrica de cărămidă, metalurgiștii din fabricile „Princz" și „Unio", cei de la uzina electrică și dintr-o serie de ateliere de reparații, lucrătorii de la fabricile de pîine, de spirt și drojdie („Erzsébet", „László", „Weiss", „Constantinovici" etc.), de la atelierele tipografice, muncitorii cizmari și croitori, funcționarii din magazine, precum și lucrătorii din alte ateliere din Satu Mare (88). Ca urmare a grevei, ziarele locale „Satu Mare" și „Szamos" n-au apărut cîteva zile (89). Dată fiind starea de spirit care domnea în rîndurile opiniei publice, în ziua de 21 octombrie 1920 prefectura județului a difuzat un mnaifest intitulat „Către publicul orașului Satu Mare", prin care chema cetățenii „să păstreze deplină liniște" pentru asigurarea „ordinei publice". In termeni conciliant, muncitorimea era invitată să reia lucrul, căci, se spunea în manifest, orașul fiind declarat zonă militară, grevele nu sînt permise și atrag după sine luarea de măsuri represive (90).

Incetarea lucrului a provocat neliniște patronilor și autorităților locale care trec, a doua zi, la măsuri represive. De altfel, încă în telegrama cifrată 309 din 20 octombrie 1920 a Ministerului de Interne către prefecții din toată țara, se cerea ca „în caz de declarare a grevei generale" să treacă imediat „la arestarea comitetului local socialist", a delegaților, a parlamentarilor socialiști care nu pot beneficia de imunitatea parlamentară, sesiunea fiind închisă și în general a tuturor conducătorilor socialiști" (91). Ca urmare, în ziua de 22 octombire 1920, comandamentul militar al sectorului Satu Mare, în baza ordinului Comandamentului trupelor de vest și al Diviziei 17, a dat ordonanța nr. 1 prin care se declarau mobilizați sau rechiziționați toți muncitorii uzinei electrice, ai morilor și fabricilor de pîine (92). Prin această ordonanță, afișată în mai multe locuri în oraș, care cuprindea 7 puncte, se preciza

că cei care vor primi ordinele de mobilizare sau rechiziționare, se vor prezenta de îndată la cazarma Regimentului 87 infanterie din strada Corvinilor. Totodată, restul greviștilor, erau invitați să reia de îndată lucrul, în caz contrar, se spunea în ordonanță, vor fi luați cu forța publică și vor fi deferiți Curții Marțiale. Ordonanța cerea agenților forței publice să caute și să „descopere pe inițiatorii grevelor", să-i aresteze imediat. Un alt punct al ordonanței se referea la patronii magazinelor de orice fel, pe care îi obliga să deschidă localurile, să găsească modalitățile de aducere a personalului la serviciu, căci altfel vor fi condamnați la 5.000 lei amendă și închiderea magazinelor pe timp de o lună (93). In seara zilei de 22 octombrie a fost dată o nouă ordonanță prin care erau declarați mobilizați sau rechiziționați toți lucrătorii tipografiilor din oraș. Cei care pînă la 24 octombrie, se menționa în punctul 2 din ordonanță, nu se vor prezenta la cazarma Regimentului 87 infanterie, vor fi ridicați cu forța publică și apoi aduși în fața Curții Marțiale pentru a fi judecați și condamnați (94).

Măsurile represive luate de autoritățile civile și militare nu au putut înfrînge rezistența muncitorilor și greva a continuat cu intensitate timp de 4 zile, după care în unele sectoare lucrul a început să fie reluat treptat. Raporturile informative zilnice ale autorităților aduc elemente din care se pot desprinde cîteva aspecte și caracteristici ale grevei generale din orașul Satu Mare. In ciuda măsurilor de mobilizare, muncitorii nu s-au prezentat la lucru în termenele stabilite de autorități, și aceasta a afectat cel mai sensibil iluminatul orașului care în primele zile a fost asigurat cu ajutorul armatei. De asemenea, timp de două zile, brutăriile au fost închise. Se constată, că după ce autoritățile au arestat pe mai mulți reprezentanți ai muncitorilor, membri ai comitetelor de grevă, lucrul a fost reluat parțial, în sectoarele de alimentație publică și iluminat, ca și la căile ferate. In alte sectoare, ca, de pildă, în tipografii, lucrul nu a fost reluat decît în 26 octombrie. Metalurgiștii, tîmplarii, croitorii, cizmarii, funcționarii comerciali au continuat greva în cea mai mare parte pînă la 27 octombrie 1920, cînd lucrul a fost reluat peste tot (95). Ziarul local redînd acest aspect, seria la 31 octombrie că „operîndu-se arestări printre șefii socialiști și militarizîndu-se fabricile de tot felul, lucrătorii au trebuit, forțamente, să reia lucrul" (96). Date fiind condițiile deosebit de aspre, Comitetul regional al Partidului socialist din Cluj, avînd instrucțiuni de la Comitetul Executiv Provizoriu al Partidului Socialist, a lansat, în ziua de 27 octombrie 1920, o circulară, prin care cerea organizațiilor socialiste și sindicale să înceteze greva generală și să reia lucrul în fabrici, uzine și ateliere. Dar nu numai prin această circulară se dădea de știre organizațiilor locale să reia lucrul. Unele telegrame sosite pe adresa sindicatelor muncitorilor

ceferiști, metalurgiști, tipografi etc. de la Uniunile lor, anunțau și ele încetarea grevei. De pildă, în telegrama Uniunii C.F.R. din 28 octombrie 1920 se preciza: „In urma înțelegerii generale de a se relua pretutindeni lucrul și pe baza comunicatului afișat de guvern că va numi o comisie mixtă pentru regularea tuturor diferendelor economice în curs, înștiințăm toate organizațiile muncitorești afiliate la mișcarea noastră, de a relua lucrul, de îndată ce vor lua cunoștință de aceasta, întrucît delegații însărcinați să comunice cele de mai sus au fost arestați" (97). Lipsiți în cea mai mare parte de conducătorii lor firești, de posibilități de informare, deoarece presa socialistă a fost suspendată, legăturile între întreprinderi și localități erau întrerupte. De aceea comunicarea știrilor despre evoluția evenimentelor se făcea numai prin curieri speciali, care nu odată, au fost arestați. In aceste împrejurări, experiența luptei a demonstrat greviștilor că tactica adoptată de Consiliul general al Partidului Socialist și sindicatelor ca toată lumea să stea acasă și să nu întreprindă nici o acțiune, ușura, de fapt autorităților posibilitatea de înăbușire a grevei. Dispersarea forțelor muncitorești constituie totdeauna element de slăbiciune, în timp ce muncitorii uniți reprezintă o forță puternică, capabilă să acționeze cu eficiență în funcție de împrăjurările ce se iveau.

Măsurile represive instituite în timpul grevei n-au fost ridicate în totalitatea lor nici după reluarea lucrului. Mai mulți muncitori continuau să fie arestați, deși nu aveau nici o culpă, decît aceea de a fi fost membri în comitetele sindicale sau în secțiunile Partidului Socialist. Urmăririle continuau, și se operau noi arestări, pentru ca, mai apoi, aceștia să fie înaintați Curții Marțiale din Oradea spre judecare. Ministerul de Justiție prin telegrama circulară nr. 51.859 din 3 noiembrie 1920 trimisă tuturor parchetelor din țară, cerea continuarea măsurilor de supraveghere și arestare „a agitatorilor socialiști". Continuarea represiunilor era justificată nu atît pentru acțiunile revoluționare de moment, „ci mai cu seamă spre a împiedica repetarea unor fapte asemenea" (98).

Cu toate măsurile luate de guvernul Averescu, cu toate sentințele pronunțate de tribunale, cu toate șicanele și persecuțiile patronale, mișcarea muncitorească din România, nu a putut fi înfrîntă. Și în Satu Mare, rezistența muncitorilor creștea ; organizațiile sindicale, deși cu număr mai redus de membri, continuau să acționeze și să-și întărească treptat rîndurile. Pe bună dreptate se scria, în acele zile, într-un manifest al unui grup de membri ai partidului socialist că greva a demonstrat „că cei cîștigați de idealul socialist, pot fi îngenunchiați pentru moment, dar nu înfrînți" (99). Și într-adevăr, muncitorimea n-a fost înfrîntă. In partidul socialist se accentuează delimitarea pozițiilor, confruntarea de opinii atinge faza cristalizării, se fac pași hotărîtori spre

crearea partidului de tip nou, marxist-leninist, capabil să conducă masele muncitoare pe calea dezrobirii sociale. Clasele exploatatoare și-au dat seama că prin măsurile luate n-au putut înfrînge elanul de luptă al maselor, n-au putut distruge, așa cum doreau, mișcarea muncitorească. „Lupta începuse, nu se sfîrșise prin înfrîngerea (înăbușirea — n. n.) grevei generale — acesta era adevărul, și zile din ce în ce mai grele ne așteptau — nota C. Argetoianu, ministrul de interne în guvernul Averescu. O știam cu toții la interne. Conducătorii comuniști explicau insuccesul lor prin experiența începuturilor și nu se gîndeau o clipă să se dea bătuți" (100). Cadrele revoluționare ale partidului socialist și ale sindicatelor au desprins învățăminte prețioase din experiența grevei generale pentru desfășurarea activității viitoare. Ele relevau că nu este timp de pierdut cu numărarea rîndurilor rărite, ci se impunea mobilizarea muncitorimii la „lupta crîncenă, implacabilă, surdă, desigur și mai neîmpăcată ca pînă acum", căci așa după cum se spunea într-un articol, ne aflăm în „vremi de mari prefaceri și de revoluție, care clocotesc permanent sub pașii guvernanților" (101).

Confruntarea de idei dintre aripa revoluționară și elementele de dreapta din partidul socialist s-a intensificat. Ea a avut puternice rezonanțe în presă, în organizațiile partidului socialist, ale tineretului, în sindicate. Desprinzînd concluzii practice din experiența grevei generale, militanții revoluționari, cărora li se alătură tot mai mulți membri ai partidului socialist, au arătat maselor muncitoare necesitatea făuririi unui partid politic intransigent, a îmbinării luptei economice cu lupta politică, au relevat rolul conducător al partidului comunist în lupta proletariatului. Firește, militanții revoluționari subliniau, pe bună dreptate, că trebuie desfășurată, în continuare, o intensă muncă politică, ideologică, organizatorică, căci „un partid nu devine comunist nici numai pentru că-și schimbă numele și nici numai pentru că acceptă anumite directive. Un partid devine comunist de-abia cînd el își schimbă structura și tipul de organizare, cînd... el devine un partid de proletari aleși, convinși, conștienți, încercați în luptă și capabili să reziste la luptă și să conducă masele mari la atac" (102). Transformarea partidului socialist în partid comunist nu se reducea la o simplă declarație de afiliere la Internaționala Comunistă, ci comporta profunde schimbări în viața internă a partidului care urma să-și construiască întreaga activitate pe temelia trainică a învățăturii marxist-leniniste.

După ședința Consiliului general al partidului socialist din 31 ianuarie—2 februarie 1921, unde pozițiile cucerite de comuniști în mișcarea muncitorească au fost confirmate de votul majorității delegaților, în timp ce social-democrații au fost înfrînți, iar fracțiunea socialist-unitară a fost pusă în minoritate, pregătirile pentru congresul partidului intră în faza lor nemijlocită și se intensifică în toată țara. Organizațiile

partidului socialist iau atitudine față de grupul social-democrat, care s-a declarat în afara partidului, pășind astfel pe calea sciziunii. In acest cadru general de noi și noi manifestări pe linia întăririi curentului comunist în cadrul mișcării muncitorești, o contribuție activă au adus-o și organizația partidului socialist din Satu Mare. Atitudinea revoluționare a socialiștilor sătmăreni, poate fi urmărită încă din vara anului 1920, cînd la congresul Partidului socialist din Transilvania (15—17 august) ținut la Cluj, delegatul organizației din Satu Mare, Simion Bercovici, a luat atitudine deschisă pentru situarea partidului pe poziții marxist-leniniste. „Acum — spunea el — s-a ajuns la stadiul acela că nu mai putem sta indiferenți: sau mergem spre transformarea socială, sau ajutăm la reculegerea capitalismului" (103). De asemeni, delegația sătmăreană a votat moțiunea Congresului, de afiliere la Internaționala Comunistă și cea pentru trimiterea unei delegații a Partidului socialist în Rusia Sovietică, propunînd chiar pe unul din delegație, Eugen Rozvan. Mergînd pe această linie, socialiștii sătmăreni s-au manifestat activ într-o serie de alte manifestări din cadrul mișcării muncitorești și au luat atitudine deschisă față de grupul social-democrat de dreapta care părăsiseră lucrările Consiliului general din ianuarie 1921. După cum se știe, la 12 februarie 1921, delegații organizațiilor socialiste și sindicale din Transilvania întruniți la Cluj au exclus din rîndurile lor grupul Jumanca, Flueraș, Czarak, ca pe unii care conduși de interesele personale, au înșelat interesele muncitorimii ardelene. Moțiunea adoptată cu acel prilej care a întrunit și adeziunea organizațiilor muncitorești din Satu Mare și Carei, arăta că „muncitorimea ardeleană a rupt într-un glas orice legături cu fosta conducere" (104). De asemenea, la congresul uniunii lucrătorilor croitori din 27—28 martie 1921, delegatul organizației sindicale sătmărene a subscris rezoluția care se pronunța pentru curentul comunist, blamînd activitatea grupului social-democrat. Muncitorii întruniți în congres au declarat totodată, că vor susține ziarul „Fáklya" ca pe un organ al lor care le apără interesele și se situaseră pe poziții intransigente contra exploatării capitaliste (105).

O altă acțiune menită să țină trează conștiința de clasă și mai presus de toate să pregătească masele muncitoare pentru congresul partidului, a constituit-o manifestările de 1 Mai 1921. Date fiind condițiile de teroare menținute în multe locuri încă de la greva generală, sărbătorirea acestei zile proletare nu a putut lua amploarea celei cu un an în urmă. Autoritățile polițienești au respins în multe locuri cererile muncitorilor de a organiza demonstrații de stradă, permițînd, doar întruniri de sală și serbări cîmpenești (106). In ciuda acestui fapt, în rîndurile muncitorimii a domnit entuziasmul; Ziua de 1 Mai, era însoțită de afirmarea luptei pentru reorganizarea radicală a mișcării muncitorești, pentru crearea Partidului comunist și afilierea sa la Internaționala a

III-a (107. Muncitorii din Satu Mare s-au integrat în aceste manifestări și au sărbătorit și ei ziua de 1 Mai 1921, sub aceleași năzuințe și idealuri pe care le avea muncitorimea din toată țara. Adunați la sediul organizațiilor socialiste și sindicale, muncitorii, după un scurt miting, în care a fost evocată semnificația acestei sărbători pentru lupta proletariatului de pretutindeni, au mers pe malul Someșului unde a fost organizată o serbare cîmpenească. „Entuziasmul și solidaritatea manifestate de muncitorimea din toate colțurile țării — scria un ziar al vremii — dovedesc încă o dată că muncitorimea e hotărîtă a-și continua drumul înainte pentru dezrobire, fără a ține cont de jertfe și sacrificii" (108).

Deschiderea lucrărilor congresului Partidului Socialist la 8 mai 1921 a concentrat atenția întregii muncitorimi din țara noastră, care, prin delegați, prin moțiuni și telegrame s-au declarat pentru transformarea acestui partid în Partidul Comunist Român și afilierea sa la Internaționala Comunistă. Organizațiile din Satu Mare și Carei, au fost reprezentate prin delegatul clujean George Rus, care a votat fără rezerve pentru crearea partidului comunist, pentru orientarea întregii activități pe un făgaș revoluționar. De asemenea, printr-o telegramă trimisă pe adresa congresului, au subscris hotărîrile acestuia (109). Se poate spune, deci, că muncitorimea sătmăreană a participat efectiv la marele eveniment din istoria clasei noastre muncitoare, a poporului român, făurirea Partidului Comunist Român. Incepînd din mai 1921, clasa muncitoare din țara noastră, sub conducerea partidului comunist, a fost mereu prezentă în toate evenimentele importante ale țării, situîndu-se în fruntea luptei pentru progres social. De-a lungul anilor partidul comunist a trecut printr-un proces de călire politică și ideologică, de întărire organizatorică și depășind greutățile din propriile-i rînduri, ca și cele provocate de dușmanul de clasă, a militat neobosit pentru triumful cauzei socialismului și comunismului în patria noastră. „Niciodată în România — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — n-a existat un alt partid politic cu o istorie atît de bogată și glorioasă care să fi luptat cu abnegație și să fi realizat atîta pentru fericirea poporului român, pentru măreția națiunii noastre. Partidul nostru s-a născut și a crescut odată cu proletariatul; destinul său este strîns legat de cel al clasei muncitoare, al întregului popor român. Partidul Comunist Român este un detașament activ în marea mișcare revoluționară, democratică și progresistă a lumii contemporane (110).

N O T E

1) GREVA GENERALĂ DIN ROMÂNIA. 1920, Bucureşti, f. e., 1970, p. 18

2 SOCIALISMUL nr. 5 din 19 noiembrie 1918.

3 Conform datelor oficiale, durata zilei de muncă în perioada la care ne referim se prezenta în felul următor:

Ramura	Durata în ore	
	1919	1920
Industria minieră	8— 9	8—10
„ textilă	9—11	8—11
„ pielăriei	8—11	8—11
„ lemnului	8—12	8—12
„ metalurgică	8—12	8—11
„ ceramică	8—10	8—10
„ chimică	8—10	8—10
„ alimentară	8—12	8—12
„ îmbrăcămintei	10	10
„ construcţiilor	10	10
„ artelor grafice	9—10½	8—10
Transporturile	10	10

(După BULETINUL STATISTIC AL ROMÂNIEI, seria a IV a. vol. XV. nr. 9/1922), p. 138 — 139; cf. GREVA GENERALĂ DIN ROMÂNIA 1920, Bucureşti, 1970, p. 22).

4 SOCIAL-DEMOCRAŢIA nr. 63 din 27 iulie 1919.

5 PRESA MUNCITOREASCĂ ŞI SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA, vol. III, p. II 1919—1921. (In pregătire la Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.)

6 SOCIALISMUL nr. 209 din 19 septembrie 1920.

7 Statistici asupra accidentelor de muncă în acea vreme nu avem. Presa muncitorească aduce însă numeroase ştiri despre accidentele de muncă. In 1918, la Petroşani, în urma unei explozii, s-au înregistrat 13 morţi şi 40 răniţi (ADEVĂRUL din 9/22 decembrie 1918); la minele de cărbuni din Arghireş şi Lupeni, în 1919, au avut loc două accidente soldate cu morţi şi răniţi. (MINERUL din 15 septembrie 1919; „TRIBUNA SOCIALISTĂ" din 19 octombrie 1919), în iunie, 1920 la Anina tragicul accident de mină s-a soldat cu 182 morţi şi numeroşi răniţi („MINERUL" în 16—17 din 15 iulie 1920).

8 „MINERUL", nr. 16—17 din 15 iulie 1920.

9 Gh. Unc și C. Mocanu, 13 DECEMBRIE 1918. Editura politică, București, 1968.

10 DOCUMENTE DIN ISTORIA MIȘCĂRII UNCITOREȘTI DIN ROMÂNIA. 1916—1921, Editura politică, București, 1966, p. 265.

11 PRESA MUNCITOREASCĂ ȘI SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA 1917—1921, Editura politică, București, 1970.

12 Ibidem.

13 GREVA GENERALĂ DIN ROMÂNIA. 1920, București, f. e., 1970.

14 Nicolae Ceaușescu — România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste, București, 1968, vol. I p. 352.

15 Ion Iacoș — CONTRIBUȚII PRIVIND GREVA GENERALĂ DIN OCTOMBRIE 1920. în STUDII, nr. 6/1970, p. 1073.

16 DOCUMENTE DIN ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN ROMÂNIA 1916—1918, Editura politică, București, 1966, p. 544.

17 Nicolae Ceaușescu, PARTIDUL COMUNIST ROMÂN — CONTINUATOR AL LUPTEI REVOLUȚIONARE ȘI DEMOCRATICE A POPORULUI ROMÂN, A TRADIȚIILOR MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI SOCIALISTE DIN ROMÂNIA, EDITURA politică București, 1966, p. 20.

18 RECENSĂMÎNTUL GENERAL AL POPULAȚIEI ROMÂNIEI, 1930, București 1940, vol. VI, p. 426, 432—433.

19 COMPASS, anuar pentru comerț, industrie și finanțe, 1922—1923. Zalău. f.a. p. 3, 849—851, 853—859; 864—865; STATISTICA SOCIETĂȚILOR PE ACȚIUNI DIN ROMÂNIA ÎN ANUL 1922. Situația la finele anului 1921, București 1923, p. 111—119; COMPASS RUMÄNIEN — 1929, Viena, 1929. p. 527.

20 STATISTICA SOCIETĂȚILOR PE ACȚIUNI DIN ROMÂNIA, Situația la finele anului 1919, București, 1922, p. 221.

21 MINERUL, nr. 2 din 1 august 1919; nr. 5 din 15 septembrie 1919; N. Ghiulea „CHESTIUNEA MUNCITOREASCĂ ÎN ARDEAL ȘI BANAT, ÎN TRANSILVANIA, BANATUL, CRIȘANA, MARAMUREȘUL. 1918—1928, București, 1929, vol. I, p. 707.

22 SATU MARE nr. 84 din 31 octombrie 1920.

23 CEFERISTUL DIN ARDEAL, nr. 11 din 15 iulie 1920; TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 39 din 26 septembrie 1920.

24 METALURGISTUL nr. 3—4 din 1 august 1920.

25 SATU MARE nr. 29 din 31 decembrie 1919.

26 Idem. La 17 septembrie 1920 prețurile cîtorva produse de larg consum în piața din Satu Mare erau: un kg cartofi — 0,75 lei; un kg varză — 0,50 lei; un kg ceapă — 2 lei; fasole albă — 2 lei; făină albă — 7 lei; pîine albă — 5 lei; pîine intermediară — 4 lei; lapte — 1,50 lei; smîntînă — 6 lei; brînză vaci — 4 lei; unt — 25 lei; slănină — 30 lei; untură — 38 lei; cîrnați — 16 lei; zahăr — 40 lei; orez — 24 lei; sare — 1 leu; petrol — 3,60 lei; săpun — 20 lei. (SATU MARE, din 22 septembrie 1920).

27 SATU MARE nr. 81 din 20 octombrie 1920.

28 IDEM, nr. 98 din 19 decembrie 1920.
PRESA MUNCITOREASCĂ ŞI SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA, 1917—1919, Editura politică, Bucureşti, 1971; ÎN SPRIJINUL REPUBLICII UNGARE A SFATURILOR, 1919, Editura politică, Bucureşti, 1969.

29 MINERUL nr. 10 din 1 decembrie 1919; ADEVĂRUL din 22 aprilie,/5 mai 1918; N. Ghiulea, op. cit., p. 711—712.

30 MINERUL nr. 11 din 1 februarie 1920.

31 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 99, dosar 7711, f. 2.

32 Idem, fond 1, dosar 14, f. 30; TINERETUL SOCIALIST, din 1 august 1920; IFJÚ GÁRDA din 25 decembrie 1922, TRIBUNA SOCIALISTĂ, nr. 31 din 1 august 1920.

33 METALURGISTUL nr. 3—4 din 1 august 1920.

34 IBIDEM; nr. 3 din 15 martie 1921.

35 FACLA nr. 1 din 15 iunie 1920; TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 19 din 9 mai 1920.

36 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 1092, f. 2—3.

37 CEFERISTUL DIN ARDEAL nr. 1 din 1 octombrie 1919; nr. 11 din 19 iulie 1920.

38 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 30 din 25 iulie 1920.

39 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 792, f. 191; METALURGISTUL nr. 2 din 1 iulie 1920; MINERUL nr. 11 din 1 februarie 1920.

40 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 61 din 28 decembrie 1919.

41 RAPORTUL UNIUNII MUNCITORILOR ÎN FIER, METAL ŞI CHIMIE DIN ROMÂNIA PE ANII 1919—1929, Cluj, f.a., p. 8.

42 METALURGISTUL, nr. 3—4 din 1 august 1920.

43 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, dosar 4369, f. 33.

44 Arhivele statului Baia Mare, fond Primăria oraşului, dosar Acte prezidenţiale 1918—1920, f. 41.

45 SATU MARE nr. 31 din 28 aprilie 1920.

46 SZAMOS nr. 66 din 22 aprilie 1920.

47 SATU MARE nr. 31 din 28 aprilie 1920.

48 SZAMOS nr. 66 din 22 aprilie 1920.

49 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 782, f. 161; „Tribuna socialistă", nr. 28, 29 şi 30 din 11, 18 şi 25 iulie 1920; Szamos nr. 123 şi 125 din 6 şi 8 iulie 1920.

50 SATU MARE nr. 58 din 8 august 1920.

51 IDEM, nr. 31 din 28 aprilie 1920.

52 SZAMOS nr. 116 din 26 iunie 1920

53 METALURGISTUL nr. 3—4 din 1 august 1920.

54 SATU MARE nr. 49, din 28 iunie 1920; SZAMOS nr. 116 din 26 iunie 1920

55 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 31 din 1 august 1920; METALURGISTUL nr. 3—4 din 1 august 1920.

56 SZAMOS nr. 119 din 29 iunie 1920; METALURGISTUL nr. 3 din 15 martie 1921.

57 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 31 din 1 august 1920; FACLA nr. 1 din 15 iunie 1920.

58 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 19 din 9 mai 1920; SATU MARE nr. 33 din 8 mai 1920.

59 Idem, nr. 18 din 1 mai 1920.

60 In alegerile din noiembrie 1919, datorită stărilor excepționale Partidul socialist în congresul extraordinar din octombrie 1919 a hotărît abținerea de la alegeri.

61 DOCUMENTE DIN ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN ROMÂNIA. 1916—1921, Editura politică, București, 1966, p. 348, 349, 371.

62 PRESA MUNCITOREASCĂ ȘI SOCIALISTĂ DIN ROMÂNIA. 1917—1919, Editura politică, București, 1971.

63 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 17 din 25 aprilie 1920.

64 Idem, nr. 19—21 din 9 și 23 mai 1920; MINERUL nr. 14 din 15 aprilie 1920. Cercurile electorale erau: CĂRĂȘEU cu Pomi, Valea Vinului, Apa, Medieșul Aurit, Botiz, Culciul Mic, Ambud, Odoreu, Livada, Petea; ARDUD cu Sînmiclăuș, Moftinu Mare, Dobra, Sătmărel; SATU MARE cu Lazuri, Micula, Carei, Moftinu Mic; OAȘ cu Negrești, Bicsad, Orașu Nou, Turț.

65 SATU MARE nr. 35 din 16 mai 1920.

66 IDEM, nr. 41 din 2 iunie 1920.

67 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 24 din 13 iunie 1920; SATU MARE nr. 45 din 6 iunie 1920.

68 IBIDEM.

69 SATU MARE nr. 68 din 5 septembrie 1920.

70 IBIDEM; ERDÉLYI MUNKÁS din 11 septembrie 1920.

71 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 37 din 12 septembrie 1920.

72 IBIDEM.

73 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, dosar 4368, f. 8—10.

74 Idem, f. 11—13.

75 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 37 din 12 septembrie 1920; SATU MARE nr. 69 din 8 septembrie 1920.

76 IDEM, nr. 36 din 5 septembrie 1920.

77 MINERUL din 24 septembrie 1920.

78 SATU MARE nr. 74 din 26 septembrie 1920.

79 Arhivele statului, București, fond Consiliul Dirigent, dosar 1365/1920, f. 372.

80 Arhivele statului Oradea, fond Prefectura poliției, dar cu actele 2.501—3.000/1920 Nota din 27 septembrie 1920.

81 DOCUMENTE DIN ISTORIA MISCĂRII MUNCITOREȘTI DIN ROMÂNIA. 1916—1921. Editura politică, București, 1966, p. 509—513.

82 Idem, p. 513.

83 GREVA GENERALĂ DIN ROMÂNIA 1920, București 1970, 151—210. Despre acest măreț eveniment din istoria mișcării noastre muncitorești s-au scris numeroase materiale mai mult sau mai puțin complete, dar care aduc, în felul lor, elemente și date despre greva generală. A se vedea: Mihai R. Rollea, 1920. CONTRIBUȚII LA ISTORIA SOCIALĂ A ROMÂNIEI, Piatra Neamț, 1937; Ilie Moscovici PROBLEME ACTUALE ALE MIȘCĂRII SOCIALISTE, București 1921; Lucrare colectivă GREVA GENERALĂ DIN ROMÂNIA — 1920, București 1960; O serie de studii publicate în revista ANALE nr. 4 și 5 — 1960; în revista STUDII nr. 5 din 1960.

84 I. Iacoș: CONTRIBUȚII PRIVIND GREVA GENERALĂ DIN OCTOMBRIE 1920, în STUDII nr. 6 din 1970, p. 1073.

85 SOCIALISMUL nr. 233 din 17 octombrie 1920.

86 IDEM nr. 237 din 22 octombrie 1920.

87 CHEMAREA nr. 496 din 22 octombrie 1920.

88 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 777, f. 9—15; dosar 785, f. 20.

89 Arhivele Statului, București, fond Consiliul Dirigent, dosar 1365/1920, f. 256; SATU MARE nr. 84 din 31 octombrie 1920.

90 SZAMOS nr. 212 din 26 octombrie 1920.

91 Arhivele Statului, București, fond. M.A.I., dosar 226/1920, f. 68.

92 SZAMOS nr. 212 din 26 octombrie 1920.

93 SATU MARE nr. 84 din 31 octombrie 1920.

94 Arhivele Statului, București, fond M.A.I., dosar 225/1920, f. 17.

95 Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 5, dosar 761, f. 298; Arhiva M.F.A., dosar 1867/1920—1921, f. 23; Arhivele Statului București, fond M.A.I., dos. 225/1920, f. 15—17.

96 SATU MARE nr. 84 din 31 octombrie 1920.

97 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 751, f. 210.

98 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 758, f. 155.

99 Arhiva I.S.I.S.P., cota A—IV, inv. 26.

100 C. Argetoianu: PENTRU CEI DE MÎINE. AMINTIRE DIN VREMEA CELOR DE IERI, Caietul nr. 32, p. 528.

101 DOCUMENTE DIN ISTORIA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN ROMÂNIA. 1916—1921., Editura politică, București, 1966, p. 533.

102 Idem, p. 590.

103 TRIBUNA SOCIALISTĂ nr. 36 din 5 septembrie 1920.

104 SOCIALISMUL nr. 44 din 11 martie 1921.

105 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, doar 1092, f. 2—3.

106 Idem, fond 5, dosar 1148, f. 19—20; O. Matichescu, El. Georgescu 1 MAI ÎN ROMÂNIA. 1890—1970, București, 1970, p. 150—155.

107 SOCIALISMUL nr. 81 din 5 mai 1921.

108 DREPTATEA nr. 3 din 15 mai 1921

109 A. Deac, Fl. Dragne: LUCRĂRILE CONGRESULUI I AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN, în ANALE nr. 2—3/1966, p. 83.

110 NICOLAE CEAUȘESCU: PARTIDUL COMUNIST ROMÂN — CONTINUATOR AL LUPTEI REVOLUȚIONARE ȘI DEMOCRATICE A POPORULUI ROMÂN, AL TRADIȚIILOR MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI ȘI SOCIALISTE DIN ROMÂNIA, Editura politică, București, 1966, p. 90.

EVOLUȚIA CULTURII MATERIALE ÎN PALEOLITICUL DIN DEPRESIUNEA OAȘ

MARIA BITIRI

Cercetările în domeniul paleoliticului, inițiate după 1950, au scos la iveală numeroase vestigii ce atestau o activitate intensă a oamenilor atît în peșteri, cît și în locuri deschise. Marea diversitate a reliefului țării noastre, constituită de poziția ei pe arcul carpatic, a prilejuit concentrarea comunităților primitive în zone naturale distincte, evoluția culturilor materiale căpătînd astfel anumite caracteristici zonale specifice.

In consecință, s-a socotit necesară inițierea unor investigații sistematice într-o serie de micro-zone care să ducă la descoperirea cît mai multor locuiri și la stabilirea caracterelor lor particulare locale.

In acest sens, în perioada 1960—1969, atenția noastră a fost concentrată asupra Depresiunii Oaș — unitate naturală restrînsă, dar cu relief variat și vegetație bogată, dezvoltată la adăpostul Carpaților Orientali, unde prin cercetări de suprafață și săpături s-au descoperit mai multe așezări paleolitice care documentează, în principal, urmele a trei culturi : musteriană, aurignaciană și gravettiană (1).

Cultura musteriană

Cele mai vechi dovezi de activitate omenească în Țara Oașului au fost atribuite musterianului tîrziu, descoperit în straturile inferioare din așezările cu mai multe niveluri de locuire de la Boinești, Remetea-Șomoș I și Șomoș II.

In urma examinării secțiunilor stratigrafice (în mai 1969) din primele două așezări și prin efectuarea unor analize pedologice, H. Asvadurov a ajuns la concluzia că în ambele puncte musterianul se află la nivelul suborizontului B 1 In funcție de condițiile locale de depunere, însă, a constatat că stratul ce conține dovezile de locuire musteriană (format pe argile medii) la Remetea-Șomoș I este puternic pseudogleizat, în timp ce stratul corespunzător de la Boinești (format pe aglomerate vulcanice) este nepseudogleizat și conține mult material scheletic.

Analizele de sol și sporopolen (2) executate pe probe din Orizontul B indică formarea acestuia într-un climat relativ uscat și cald, în care a

dominat pădurea de foioase cu **Alnus, Tilia, Quercus, Pinus, Betula,** avînd un procent ridicat de **Tilia,** climat apreciat ca fiind corespunzător unui interstadiu.

Mai bine documentată la Boinești și Remetea-Șomoș I și mai slab la Șomoș II cultura paleoliticului mijlociu final din Oaș dovedește că purtătorii ei erau buni cunoscători ai meșteșugului complex al cioplirii pietrei, fapt ce le-a permis obținerea unor unelte cu contururi perfecte din roci cu o structură neomogenă, greu de prelucrat.

Deși în mod inegal de la o așezare la alta, aceasta fiind în funcție și de numărul inegal de piese ce s-a păstrat, la o analiză completă a materialelor descoperite se constată că tehnica de cioplire mai larg folosită a fost cea așchiară (clacto-levalloisiană și musteriană) și în proporții mai reduse cioplirea bifacială și lamelară arhaică.

Făcînd clasificarea pieselor pe tipuri și mărimi, am constatat că ele au dimensiuni medii, cuprinse între circa 5 și 10 cm, fapt ce plasează de la început musterianul din Oaș în sfera musterianului est-european, deosebindu-l în același timp de unele variante microlitice, răspîndite la nord și vest de țara noastră.

Cît privește principalele tipuri de unelte, remarcăm că acestea constau din vîrfuri triunghiulare simple, cu laturile tăioase prin desprinderea de la nucleu, unele știrbite prin uzură; vîrfuri triunghiulare cu una sau cu ambele laturi retușate oblic prin desprinderi mărunte ventro-dorsale și numai izolat, dorso-ventrale sau alterne; racloare — în special laterale — unele retușate oblic pe o singură față, altele cioplite altern; racloare transversale cu partea activă largă și de multe ori abruptă, cioplite pe așchii groase, adesea cu laturile paralele : gratoare pe așchii scurte; lame simple și lame retușate; izolat, burine. Subliniem faptul că în majoritatea cazurilor retușele sînt oblice, de suprafață, realizate prin desprinderi ventro-dorsale și numai în cazuri rare apare retușa dorso-ventrală sau alternă. La circa 50 la sută din așchiile triunghiulare sau cu laturile paralele vaza este formată dintr-o singură față largă, plană sau alveolată, la 30 la sută fațetată, restul revenind planurilor naturale (acoperite de cortex) și celor formate din două fețe înclinate, drepte sau alveolate; toate acestea constituie specificul în cioplire musteriană din Oaș. Ca un element specific tuturor culturilor paleolitice din această zonă se remarcă prezența mai multor cioplitoare (toporașe) lucrate pe bulgări nucleari, pe așchii masive și bolovănași din rîu. Unele exemplare sînt un fel de „chopers", tăișul lor fiind realizat prin desprinderi largi, pe o singură față. Altele, un gen de „choping-tools" sînt cioplite la un capăt prin desprinderi largi, alterne, tăișul avînd o linie sinuos arcuită.

Privite în ansamblu, din punct de vedere stratigrafic și realizarea tehnică a inventarului litic, cele trei complexe sînt asemănătoare între ele, în sensul că ele aparțin aceleiași culturi și chiar aceleiași faze tîrzii de dezvoltare a musterianului, analizîndu-le însă în detaliu distingem

cîteva elemente ce caracterizează pe fiecare în parte. Intre acestea, o remarcă specială se cuvine a fi făcută cu privire la folosirea diverselor roci la cioplirea uneltelor.

In Oaș ca și aiurea, musterienii au folosit materia-primă de proveniență locală, ei nu s-au deplasat la distanțe mari pentru a se aproviziona cu roci de o anume calitate.

La Boinești, pe lîngă opaluri și gresii de prundiș, sînt piese tipice lucrate într-o tehnică perfectă, cioplite din tuf vulcanic, rocă ce lipsește din celelalte două așezări. Tuful vulcanic se găsește sub formă de stîncă masivă la baza promontoriului de la Boinești, pe vîrful căruia se află și așezarea paleolitică.

La Remetea, marea majoritate o constituie rocile culese din valea Turului, dovadă fiind numărul ridicat de bolovănași și așchii de decorticare acoperite de un luciu puternic de rulare. Avînd în vedere că Turul străjuiește și astăzi Șomoșul pe două părți, prundul lui a constituit principala sursă de aprovizionare, de unde și concluzia noastră că fiecare din cele trei grupuri de musterieni au folosit materia primă aflată în imediata apropiere. Piesele s-au cioplit pe locul așezărilor, dar numărul scăzut de unelte finite în comparație cu deșeurile de prelucrare dovedește că staționarea primilor locuitori ai depresiunii a fost de scurtă durată pe locurile respective, timp în care preocupările lor au fost legate de producerea uneltelor și armelor necesare și nu de calitatea materiei prime din care le ciopleau.

Examinînd tipurile de unelte și tehnica de cioplire constatăm că la Boinești avem mai multe nuclee discoidale, uni și bifaciale, piese care lipsesc de la Remetea. Nucleele prismatice sînt prezente în toate trei așezările, dar cele piramidale și globulare apar numai la Șomoș I. Burinele apar numai la Șomoș I, iar lamele, în proporții mai ridicate la Șomoș II.

Cît privește modul de pregătire al planului de lovire, constatăm că atît la Boinești cît și la Remetea-Șomoș I, cele mai multe sînt formate dintr-o singură față dreaptă sau alveolată, urmîndu-le cele fațetate și cele formate din două fețe.

Cele mai multe lame și așchii retușate le-am descoperit la Boinești, dar ele nu lipsesc nici din celelalte două așezări. Cioplirea bifacială este prezentă atît la Boinești, cît și la Remetea-Șomoș I, dar lipsește la Șomoș II, iar piese întregi după care să putem judeca atît forma uneltelor cît și modul de cioplire s-au descoperit numai la Șomoș I. Deși fragmentare, piesele bifaciale de la Boinești par a fi mai aplatizate și unul chiar mai mărunt retușat, fapt ce ar putea constitui un argument în plus în a socoti așezarea de la Boinești posterioară celeia de la Șomoș I.

In toate trei cazurile, straturile de cultură sînt subțiri și lipsite de vetre de foc organizate, inventarul litic fiind și el puțin numeros. Toate acestea dovedesc o locuire de scurtă durată ce ar putea fi evaluată

la un sezon de numai cîteva luni. In acelaşi timp socotim că ele constituie dovezile de locuire a diferite grupuri de vînători a căror tradiţie culturală era comună, dar care au pătruns în Depresiunea Oaş în mod izolat, succesiv, într-un timp relativ scurt, în ordinea : Şomoş I, Boineşti, Şomoş II.

Trecînd în revistă staţiunile musteriene din peşterile noastre carpatice, care sînt cele mai apropiate teritorial de Depresiunea Oaş, constatăm că găsim multe elemente comune. Ca şi la Remetea şi Boineşti piesele au dimensiuni medii, cele microlitice lipsind cu desăvîrşire. Materia primă de bază o constituie cuarţitul, aflat din abundenţă în Carpaţi, fiecare grup găsindu-şi sursa de aprovizionare în apropiere. Folosirea cuarţitului la făurirea uneltelor şi armelor în musterian la Baia de Fier, Nandru şi Ohaba Ponor, nu indică apartenenţa culturală a locuitorilor din aceste peşteri, aşa cum sugerează V. Gábori (3), ci un specific al tuturor grupurilor umane din paleoliticul mijlociu, care nu se deplasau special în căutarea materiei prime, de calitate superioară; procedeul a apărut şi s-a folosit pe scară largă abia în paleoliticul superior. Numai o astfel de concepţie poate explica existenţa unor variante strict locale ca „varianta Érd" unde s-au folosit cu precădere galetele şi rocile cuarţitice, în cioplirea cărora, după aprecierea V. Gábori, (3) s-a adaptat o tehnică folosită altădată pe roci de calitate superioară.

Şi dacă la prima vedere folosirea cu precădere a cuarţitului pare a constitui o diferenţă între locuitorii peşterilor din Transilvania şi cei din aşezările deschise din Oaş, faptul că şi unii şi alţii au folosit rocile de proveniență locală devine un element comun.

Deşi cuarţitul este mai dificil de cioplit decît opalurile şi tufurile din Oaş, la Baia de Fier s-au descoperit vîrfuri şi toporaşe de mînă cioplite bifacial, răzuitoare laterale retuşate oblic, ceva mai arhaice, în partea inferioară a stratului datorită vechimii lor mai mari (4). In cele două peşteri de la Nandru (5), pe lîngă faptul că tipurile de unelte sînt comune cu cele din aşezările din Oaş, multe aşchii şi vîrfuri au planul de lovire larg şi drept, fără a lipsi piesele cu planul faţetat, sau format din două feţe înclinate.

Vîrfurile bifaciale foliacee cioplite din cuarţit în peştera Spurcată de la Nandru, cele din silex aflate în peştera Curată şi Ohaba Ponor, vin să completeze gama elementelor comune dintre locuirile musteriene din peşterile din Transilvania şi cele din Depresiunea Oaş. Descoperirea mai multor lame în special în partea superioară a straturilor musteriene din peşterile mai sus amintite, ca şi în cea de la Gura Cheii-Rîşnov (6), indică faptul că aceste elemente devenite un specific al paleoliticului superior, constituie o evoluţie internă a cioplirii pietrei în sînul colectivelor musteriene de la noi şi nu reprezintă un element adus din afară în această fază.

Prin folosirea rocii locale în făurirea uneltelor (silexul cretacic de Prut), a tehnicii de cioplire clacto-levalloisiene şi de miez, paleoliti-

cul mijlociu din nord-estul Moldovei — Ripiceni-Stîncă (peştera) şi terasă (Izvor) şi Mitoc (Valea Izvorului) (7) —, se dovedeşte unitatea culturii musteriene de pe teritroiul României. Calitatea superioară a silexului cretacic a permis purtătorilor culturii musteriene de pe Prut să ducă pînă la perfecţiune tehnica de cioplire a pietrei, obţinînd, între altele, numeroase vîrfuri foliacee bifaciale, răzuitoare, vîrfuri triunghiulare, lame, gratoare şi burine, ultimele mergînd pînă la identitate cu cele din paleoliticul superior.

Prin specificul său, cultura musteriană din Oaş se încadrează perfect într-un facies cultural mai larg care a cuprins atît centrul cît şi nord-estul României, cele două zone prezentînd şi unele deosebiri de caracter local, exprimate în primul rînd prin faptul că în nord-est tehnica lavalloisiană este foarte puternică, în timp ce în centrul şi în nord-vestul ţării abia se face remarcată.

Deosebiri esenţiale se conturează în privinţa caracterului diferitelor aşezări, acestea nefiind legate de situarea lor în peşteri sau pe terase. Astfel, în peşterile de la Baia de Fier, Ohaba-Ponor, Nandru, ca şi pe terasa de la Ripiceni-Izvor, locuirile au durat perioade de timp foarte lungi, fără întrerupere, dovadă fiind cele patru faze principale de locuire musteriană la Ripiceni-Izvor, într-un strat ce depăşeşte cinci metri grosime ca şi depozitele masive din peşteri, care depăşesc pe alocuri grosimea de trei metri.

Subliniem totodată faptul că toate locuirile musteriene de lungă durată, în cadrul cărora cultura paleoliticului mijlociu a evoluat treptat pînă în faza superioară de dezvoltare, sînt acoperite de straturi sterile din punct de vedere arheologic, fapt ce dovedeşte că ele au fost părăsite în acest stadiu (8).

Nu sîntem încă în situaţia de a putea răspunde cu certitudine cărui anume factor s-a datorat deplasarea musterienilor de pe locurile unde generaţii în şir şi-au desfăşurat o activitate neîntreruptă, dar schimbări de climă, împuţinarea resurselor de hrană şi nevoia deplasării în căutarea unor condiţii mai prielnice şi locuri bogate în vînat, ca şi pătrunderea altor grupuri de vînători, ar putea constitui unele din motive.

Primele straturi de cultură de la Boineşti şi Remetea-Şomoş din Oaş, stratul inferior de la Ceahlău-Cetăţica I şi Mitoc-Valea Izvorului din Moldova par a fi rezultatul direct al acestor strămutări, iar elementele specifice paleoliticului superior ca: nuclee prismatice, lame, gratoare, burine etc., apărute şi dezvoltate în cadrul musterianului şi prezente în mare parte în aşezările mai sus amintite, constituie temeiul în baza căruia noi considerăm că aceste aşezări marchează faza de trecere la paleoliticul superior pe teritoriul ţării noastre, fără a reprezenta un aurignacian inferior propriu-zis, după cum ele sînt şi ultimele care mai deţin în proporţii mai ridicate cioplirea bifacială.

Foarte curînd, locul lor a fost luat de cultura aurignaciană într-o fază bine formată, care încă în Würmul mijlociu (W2) a cuprins întreg teritoriul României şi nu este exclus ca în unele cazuri să fi coexistat cu ultimele locuiri musteriene tîrzii. In cadrul aurignacianului formele bifaciale la noi au dispărut aproape complet, spre deosebire de unele zone din centrul Europei (Ungaria, Slovacia, Moravia şi sudul Poloniei) unde din amestecul culturii paleoliticului mijlociu cu vîrfuri foliacee bifaciale cu aurignacianul, la începutul paleoliticului superior, s-a dezvoltat cultura szeletiană (9), iar în estul Europei, pe Don cultura Kostenci-Streleţkaia (10).

Mult timp, diferitele complexe în care apăreau vîrfuri foliacee bifaciale, erau atribuite solutreanului. Abia în 1952, cînd datorită acumulării unui număr important de materiale de acest gen şi cînd solutreanul vest-european se cunoştea mai bine, G. Freund a atras atenţia asupra faptului că aceste unelte sînt un produs al paleoliticului mijlociu în Europa centrală şi nu reprezintă exclusiv un fenomen paleolitic superior (11). Cu un an mai tîrziu, F. Prosek a definit szeletianul din Cehoslovacia şi Ungaria, ca o cultură a paleoliticului superior, găsindu-i ca şi M. Gábori, legături directe cu musterianul carpatic (12), iar în 1959, L. Vértes a demonstrat legătura genetică dintre cele două culturi, într-un studiu privind tehnologia uneltelor, pe baza determinării unghiurilor de cioplire (13).

Piesele bifaciale descoperite în Oaş au constituit deja obiectul unor studii speciale, în care au fost analizate în contextul altor descoperiri de acest gen din peşteri şi de pe terase, provenite de la suprafaţă şi din săpături mai vechi sau mai noi (14). Cu prilejul acestei analize am constatat că, pe teritoriul României, cele mai vechi complexe în care au apărut astfel de piese, aparţin unei faze timpurii a culturii musteriene descoperite în peşteri şi pe terase. Astfel, forme rudimentare de unelte bifaciale au apărut în partea inferioară a musterianului de la Baia de Fier, ca şi la Ripiceni-Izvor, continuînd să se dezvolte treptat pînă în faza superioară a acestei culturi, cînd s-a întrerupt prin părăsirea aşezărilor de către locuitorii lor.

In proporţii ce diferă de la o staţiune la alta, vîrfurile foliacee şi alte tipuri de unelte şi arme cioplite bifacial se fac remarcate în diferite complexe musteriene în toată Europa, modul mai arhaic sau mai evoluat de cioplire, alături de vîrsta şi caracterul arhaic sau mai evoluat de cioplire, alături de vîrsta şi caracterul general al complexelor studiate, prilejuind specialiştilor distingerea a diverse aspecte culturale în cadrul epocii musteriene. In felul acesta, musterianul socotit altădată ca o cultură ce desemna epoca mijlocie a paleoliticului, a început a fi disecat în diverse grupe, culturi şi aspecte culturale cu caracter mai mult sau mai puţin întins.

Cultura aurignaciană

Cea de-a doua fază de locuire paleolitică din Depresiunea Oaș a fost identificată în straturile mijlocii din așezările de la Boinești, Remetea-Șomoș I, Remetea-Șomoș II, în depunerile suborizontului de tranziție A2 B, în stratul inferior de la Călinești I și în așezarea cu un singur nivel de la Călinești II. Analizele pedologice au dus la concluzia că acest strat s-a format într-un climat mai umed și mai rece, corespunzător unei faze stadiale würmiene. In același timp, analizele de sporopolen indică o scădere simțitoare a teiului la acest nivel și apariția unor spori de **Picea, Polygonum, Acer,** după cum și înmulțirea celor de **Cornus, Pinus, Polypodiaceae** și **Pteridium,** floră care, după aprecierea S. Roman, deasemenea indică o răcire a climei față de cea din stratul inferior, corespunzător musterianului.

Ca vîrstă și aspect cultural, așezările mai sus amintite corespund unui facies mai restrîns de tip aurignacian mijlociu, ce s-a făcut remarcat într-o zonă din estul Europei centrale (bazinele Oaș și Kosice).

La Boinești și Remetea-Șomoș I, aurignacianul suprapune direct musterianul tîrziu, dar diferența tipologică a uneltelor, gama lor mai variată, caracterul lamelor dominant al inventarului, ca și elementele noi intervenite în componența litologică a materiei prime, au constituit baza separării celor două faze de locuire, chiar dacă a lipsit stratul steril despărțitor.

Elemente ca: nuclee prelungi cu unul sau două planuri de lovire special amenajate, lame și așchii lamelare simple cu laturile paralele și lame retușate pe una sau pe ambele laturi, gratoare de diverse tipuri cioplite pe lame, dar mai ales pe așchii scurte, constituie specificul celei de-a doua faze de locuire paleolitică din Oaș. Deși puțin numeroase, prin importanța lor, se impun atenției noastre gratoarele duble, burinele, uneltele combinate și lamele cu scobitură laterală simplă sau dublă, care, pe lîngă faptul că sînt elemente cu totul noi față de complexele mai vechi, asociate în complexe în care tehnica de cioplire lamelară este dominată, vin să definească specificul unei noi etape în evoluția paleoliticului din această zonă.

Amploarea cioplirii lamelare, ca și îmbogățirea gamei tipologiei uneltelor n-a făcut să dispară complet vechile forme de unelte și nici cioplirea așchiară, fapt ce ne determină să privim cu atenție relația dintre cele două faze de locuire. In proporții pe alocuri chiar crescînde, continuă să apară cioplitoarele realizate ca și în locuirile mai vechi, pe bulgări și așchii nucleare, la Călinești II, apărînd și un nucleu discoidal. Și dacă avem în vedere faptul că în locuirile musteriene au apărut și cîteva nuclee cu caracter prismatic, înmulțirea numărului lor în aurignacian trebuie privită ca o evoluție, iar cioplitoarele și nucleul discoidal de la Călinești II, ca o persistență. Tot ca persistență a cioplirii mai vechi trebuie interpretată și apariția mai multor așchii masive cu

forma triunghiulară sau cu laturile paralele, între care unele simple, altele retușate pe una sau pe ambele laturi, cu planurile de lovire largi, drepte sau fațetate, cu bulbii de percuție proeminenți, ca și a celor cîteva răzuitoare laterale cioplite pe așchii, apărute la Călinești II și Boinești.

Cît privește materia primă, în aurignacian predomină rocile locale pe care le-am întîlnit în exclusivitate în musterian, avînd aici în plus, în proporții reduse, obsidiana neagră cenușie translucidă și cea patinată ca și o serie de roci silicioase de bună calitate.

Deși sîntem într-o zonă vulcanică, pînă în prezent nu am putut identifica un loc de aprovizionare cu obsidiană în Oaș sau în împrejurimi, fapt ce ne determină să ne oprim măcar și pe scurt asupra folosirii acestei roci în paleoliticul din România, apariția ei în aurignacianul din Oaș constituind unul din criteriile principale în determinarea legăturilor culturale și direcția de mișcare a comunităților paleolitice în zona studiată.

Fără îndoială, obsidiana se găsește în zonele vulcanice de pe teritoriul țării noastre, existența ei fiind menționată de către P. Voiteşti încă în 1925 (15). Mai tîrziu, Roska Márton făcînd un repertoriu al descoperirilor arheologice din Transilvania, a publicat o hartă în care sînt menționate nu mai puțin de 99 de puncte unde s-a găsit obsidiană, puncte ce se concentrează mai ales în regiunea Oltului superior la sud-est de Munții Harghita, pe Mureșul mijlociu, la sud-est de Munții Metalici și mai sus, în zona Munților Vlădeasa, toate fiind în preajma unor regiuni vulcanice (16).

Prin calitățile ei apropiate de cele ale silexului și ale altor roci dure cu granulație fină, în sensul că e destul de tare și se desprinde ușor în așchii și lame subțiri și tăioase, obsidiana a fost folosită încă în paleoliticul timpuriu (Satanidar în Armenia), odată cu înfiriparea procesului de muncă (17). Pe măsură ce s-a dezvoltat munca conștientă și s-a lărgit capacitatea gîndirii abstracte și de cunoaștere a omului primitiv, rocile de bună calitate, între care și obsidiana, au fost căutate și aduse de la mari distanțe pe locul așezărilor (18).

Deși pe teritoriul României sînt semnalate numeroase puncte unde s-a descoperit obsidiană, acolo unde e vorba de unelte, acestea se referă în special la perioade mai tîrzii (neolitic, bronz). In afară de așezările paleolitice din Oaș, nu cunoaștem pînă în prezent, la noi, alte zone în care obsidiana să ocupe un loc important în inventarul unor așezări paleolitice. O lamă măruntă descoperită în complexul nivelului II (tardenoasian cu un pronunțat fond gravetian) de la Cremenea în Țara Birsei (19), ca și cele cîteva piese apărute în gravetianul de la Buda (20), pe Valea Bistriței sînt apariții izolate și aproape nesemnificative. In Țara Bîrsei, ca și în Moldova pe Valea Bistriței, se cunosc numeroase așezări paleolitice cu complexe litice bogate, obsidiana însă apare izolat, cu toate că Țara Bîrsei se află la o distanță relativ mică față de lanțul vulcanic Harghita-Căliman, unde existența ei este menționată. Mai mult,

în anii dinaintea celui de-al doilea război mondial şi după, în Transilvania s-au întreprins numeroase săpături, descoperindu-se un important număr de aşezări paleolitice de diferite vîrste, în peşteri ca şi în aer liber, nicăieri însă nu se menţionează un complex paleolitic în care obsidiana să fi avut un rol cît de cît important în cioplirea uneltelor. Dată fiind existenţa zonelor vulcanice în Carpaţii noştri, obsidiana trebuie să existe în stare naturală, aşa cum a şi fost menţionată de altfel, folosită din plin însă, a fost în perioade mai tîrzii, în neolitic şi în epoca bronzului. Numeroaselor grupuri de paleotici din Banat, Moldova şi centrul Transilvaniei această materie primă de bună calitate le-a rămas necunoscută. In Oaş ea începe a fi folosită in aurignacian, amploare mai mare căpătînd în fazele mai tîrzii de dezvoltare a culturii paleolitice ca şi pe teritoriul Cehoslovaciei (21) şi Ungariei (22), de unde probabil a şi fost adusă.

Examinînd materialele din cele patru aşezări aurignaciene din Oaş, constatăm că obsidiana nu apare peste tot. La Călineşti II, cea mai bogată aşezare şi singura cu vatră alveolată şi cu gropi pentru păstrarea focului, uneltele sînt cioplite aproape în exclusivitate din opal albastru-vineţiu, rocă aflată în imediata apropiere a aşezării, obsidiana făcîndu-se remarcată printr-o singură lamă subţire, care, probabil, nici nu aparţine stratului de bază. In proporţii reduse, obsidiana translucidă ca şi cea patinată, apare la Boineşti şi la Călineşti I, iar în proporţii mai ridicate, ajungînd pînă la 28 la sută, la Remetea-Şomoş I.

Odată cu această analiză constatăm şi faptul că la Călineşti II, pe lîngă folosirea ca materie primă a rocii aflată în imediata apropiere a aşezării (procedeu folosit de musterienii de la Boineşti şi Remetea) s-au descoperit şi cele mai multe elemente vechi (22 aşchii, 25 racloare, nucleul discoidal). Alte cîteva unelte specifice culturii precedente (13 aşchii simple, una retuşată pe o latură şi alta pe ambele laturi, toate cu planul de lovire faţetat) au apărut la Boineşti. Formele vechi lipsesc de la Călineşti I, iar la Remetea-Şomoş I a apărut doar un răzuitor pe aşchie, cioplit altern.

Cu o piesă atipică descoperită la Călineşti II şi cu răzuitorul de la Şomoş I, cioplirea bifacială se face şi ea remarcată în aurignacian, după care dispare complet.

In ansamblu, în cea de-a doua fază de locuire paleolitică din Oaş mai persistă încă, deşi în proporţii reduse, atît formele mai vechi de unelte, cît şi tehnica de cioplire în toate aspectele ei, fapt ce ne permite să concludem că musterianul tîrziu (aici contemporan cu faza iniţială a paleoliticului superior) a constituit baza dezvoltării culturii uterioare în această zonă. Intre cele patru aşezări aurignaciene, cele mai numeroase elemente vechi au apărut la Călineşti II, care şi este probabil cea mai timpurie; acesteia i-au urmat în timp cele de la Boineşti, Remetea şi Călineşti I. Toate reprezintă însă o cultură lamelară bine for-

mată, specifică paleoliticului superior, care prin caracterul aşezărilor şi al inventarului litic corespund aurignacianului mijlociu.

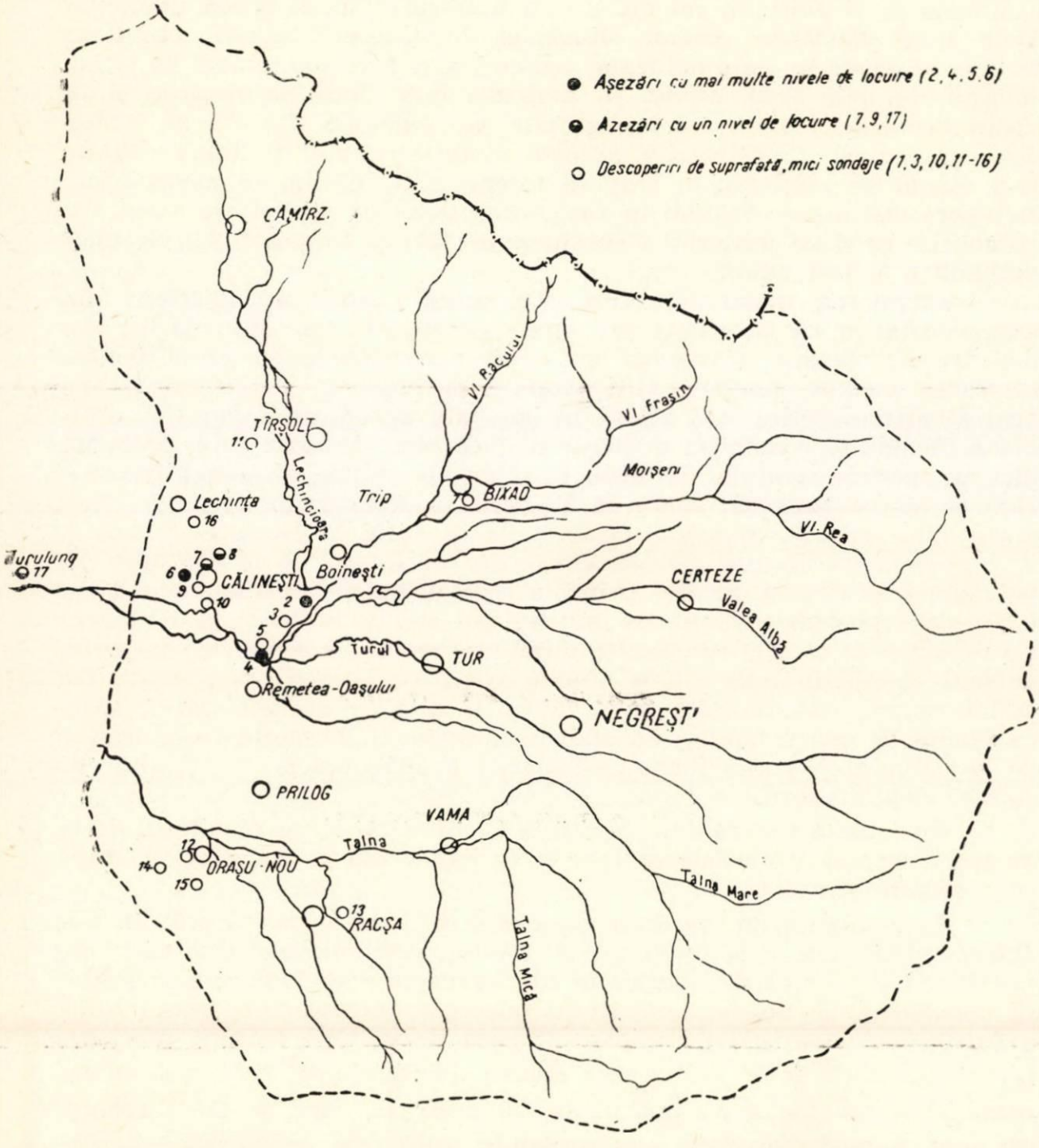

Fig. 1 — Harta Depresiunii Ţării Oaşului: 1—17 descoperiri paleolitice.

Fără a exclude posibilitatea unor influenţe din afară în evoluţia culturii materiale în zona intra-carpatică, mai ales că sîntem într-o perioadă cînd deplasările în diverse sensuri ale grupurilor de vînători paleolitici sînt frecvente, putem susţine că într-o măsură importantă, înlocuirea musterianului aici s-a făcut printr-o trecere progresivă şi nu printr-o schimbare bruscă. Eventualele interpătrunderi pot fi plasate la nivelul aşezărilor aurigneciene mijlocii, cînd începe a se vehicula obsidiana şi unele silexuri de bună calitate.

Reprezintă aşezarea de la Călineşti II (care marchează aici prima etapă a aurignacianului mijlociu) evoluţia locală a culturii, pe baza musterianului tîrziu ? E dificil de a da un răspuns afirmativ, mai ales că este vorba de o aşezare cu un singur nivel de locuire. Descoperirea aici a unui număr important de elemente musteriene, păstrarea diverselor metode de cioplire folosite în etapa anterioară ca şi întrebuinţarea în exclusivitate a rocii locale, pledează pentru o asemenea interpretare.

Impuţinarea formelor vechi în aşezările aurignaciene de la Boineşti, Remetea-Şomoş I, şi Călineşti I, indică o fază mai tîrzie, chiar dacă stratigrafic primele două suprapun musterianul, iar introducerea obsidianei şi a unor roci silicioase de calitate superioară ca materie primă, poate fi rezultatul unui amestec de comunităţi aflate în mişcare în sens vest—est, în cadrul depresiunii intracarpatice.

Cultura gravettiană

O serie de aşezări identificate în straturile superioare de la Boineşti, Remetea-Şomoş I şi Şomoş II, Călineşti I, ca şi staţiunile Călineşti III, Călineşti IV şi Dealul Pustiu atestă o ultimă cultură paleolitică în nord-vestul României. Mai multe descoperiri izolate, de suprafaţă sau provenind din mici sondaje făcute în diferite puncte din cadrul comunităţilor de vînători primitivi spre sfîrşitul paleoliticului superior (23).

Toate se găsesc în depunerile luto-prăfoase ale suborizonturilor A^2 A^1 şi A^1, formate sub influenţa schimbărilor bioclimatice petrecute în ultima fază a glaciarului şi începutul holocenului.

Asociaţia floristică identificată prin analizele polinice atestă un amestec de elemente specifice unei clime reci cu elemente mai călduroase (postglaciare?). Diagrama polinică de la Boineşti (24) şi Remetea-Şomoş I indică proporţii ridicate, aproximativ egale de Picea, Pinus, **Tilia, Aluns, Betula, Acer, Corylus Compositae, urmate de Querqus, Carpinus, Fagus, Chenopodiaceae** şi **Licopodium.** Sînt de remarcat şi unele deosebiri în compoziţia florestică a celor două staţiuni(care pot fi reale, sau provin din nepăstrarea sau neidentificarea în probele respective), exprimate prin lipsa de la Remetea-Şomoş I şi sporilor de **Salix şi Ulmus,** iar de la Boineşti a celor de **Abies.**

In complexele acestor locuiri formele mai vechi, musteriene, au dispărut complet, fondul principal de unelte constînd din lame simple,

lame retușate, gratoare de diverse tipuri cioplite pe aşchii şi pe lame, puţine burine şi lame cu scobituri laterale mărunte, majoritatea în forma şi calităţile specifice locuirilor anterioare-aurignaciene.

In proporţii ce diferă de la o staţiune la alta, dimensiunile pieselor scad, microlismul impunîndu-se ca un element nou, crescînd, fondului mai vechi de unelte adăugîndu-i-se o serie de elemnte noi, care constau din lame denticulate, vîrfuri şi lame microlitice retuşate abrupt, lame trunchiate drept sau oblic, străpungătoare, unelte combinate. Nucleele şi-au păstrat formele mai vechi piramidale şi prismatice, dimensional au scăzut însă simţitor, ajungînd pînă la 2—3 cm lungime.

Materia primă de proveniență locală (opaluri, tufuri-vulcanice, roci silicioase) continuă să predomine, dar au scăzut proporţiile galetelor în favoarea obsidianei şi a diverselor silexuri de calitate superioară.

Aflate în depuneri superficiale pe coamele unor dealuri intens erodate, staţiunile ce documentează ultima cultură paleolitică în Oaş nu pot fi eşalonate în funcţie de elemente cronostratigrafice, criteriul de bază în stabilirea asemănărilor şi deosebirilor dintre diversele staţiuni sau grupuri de staţiuni din zone diferite, rămînînd a fi cele tipologice.

Prin caracterul aurignacian al fondului principal de unelte şi prin apariţia elementelor microlitice noi, aşezările mai sus amintite corespund ca vîrstă şi aspect cultural locuirilor gravettiene din România, concentrate în principal în zona de est şi parţial în Transilvania.

Prima fază de locuire gravettiană din nord-vestul României identificată la Călineşti I şi Turulung-Dealul Pustiu, conţine nuclee medii şi microlitice cu unul sau două planuri de lovire, lame denticulate, numeroase lame medii şi microlitice simple şi mai puţine retuşate, vîrfuri mărunte cioplite abrupt, diverse tipuri de gratoare pe aşchii scurte şi pe lame, puţine burine şi străpungătoare. In majoritatea cazurilor locuirile sînt de scurtă durată şi conţin materiale relativ puţine, între acestea însă piesele microlitice ocupă un loc important. In plus, la Turulung sînt prezente străpungătoarele, piese ce apar în estul ţării în faza mijlocie de dezvoltare a acestei culturi şi lamele cu scobitură, care se fac remarcate aici abia mai tîrziu, faptul dovedind că nu se poate stabili o identitate între etapele de dezvoltare a acestei culturi în cele două zone.

Cu unele mici deferenţieri în ceea ce priveşte proporţia unor tipuri de unelte, în aşezările de la Boineşti, Remetea-Şomoş I şi II, Călineşti III şi IV, putem vorbi de o fază mai tîrzie a gravettianului în nord-vestul României. Microlitizarea devine mai accentuată iar pe lîngă noile tipuri de unelte (care acum se înmulţesc) apărute în faza anterioară, se remarcă o serie de unelte combinate sub formă de gratoar-burin şi gratoar-străpungător, gratoarele duble, ca şi lame trunchiate oblic sau drept. In unele aşezări sînt mai numeroase burinele (Călineşti III) în altele unelte combinate (Boineşti şi Călineşti III), diversitatea formelor de

gratoare pe aşchii scurte şi pe lame putînd fi remarcată la Boineşti, Şomoş I şi Călineşti III, iar lamele trunchiate la Şomoş I. Fără a lipsi din celelalte aşezări, străpungătoarele sînt mai numeroase la Şomoş I, iar lamele şi vîrfurile mărunte retuşate abrupt la Boineşti şi Remetea Şomoş I.

Cît priveşte caracterul locuirilor din cea de a doua fază de dezvoltare a gravettianului, acestea par a fi de mai lungă durată, întrucît la Remetea Şomoş I şi la Călineşti III s-au descoperit vetre de foc organizate iar numărul inventarului litic este mult mai ridicat.

Numărul din ce în ce mai mare de aşezări de-a lungul celor trei faze, principale de locuire (musteriană tîrzie, aurignaciană mijlocie şi gravettiană), fac dovada unei locuiri intese a Depresiunii Oaş şi a evoluţiei intracarpatice a culturii materiale în paleolitic. La aceasta s-au adăugat o serie de influenţe externe, mai evidente la nivelul aurignacianului mijlociu bine format şi al gravettianului, dovedite prin folosirea obsidianei şi a silexurilor de calitate superioară, între care şi cel de proveniență răsăriteană.

N O T E

1 — Maria Bitiri, *Cîteva observaţii cu privire la paleoliticul din Oaş şi periodizarea lui,* în *SCIV,* 18, 4, 1967, p. 623—643.

2 — H. Asvadurov—Maria Bitiri şi Ştefana Roman, *Precizări în cronologia paleoliticului din Ţara Oaşului prin analize pedologice şi palinologice,* în *SCIV,* 21, 3, 1970.

3 — V. Gábori—Csánk, *La station du paléolithique moyen d'Erd-Hongrie,* Budapesta, 1968, p. 267.

4 — C. S. Nicolăescu—Plopşor şi colaboratorii, *Şantierul arheologic Cerna-Olt,* în *SCIV,* IV, 1—2, 1955, p. 129—139; idem, *Şantierul arheologic Baia de Fier,* în *Materiale,* III, 1957, p. 13—29.

5 — C. S. Nicolăescu—Plopşor şi Al. Păunescu, *Şantierul arheologic Nandru,* în *Materiale,* III, 1957, p. 29—37; idem, *Şantierul arheologic Ohaba-Ponor,* în *Materiale,* III, 1957, p. 41—51.

6 — C. S. Nicolăescu—Plopşor şi colaboratorii, *Cercetări paleolitice în Ţara Bîrsei,* în Materiale, VII, 1961, p. 15—17; C. S. Nicolăescu—Plonşor, Al. Păunescu, şi I. Pop, *Săpăturile din peştera Gura Cheii—Rîşnov,* în *Materiale,* VIII, 1962, p. 113—116.

7 — N. N. Moroşan, *Le pléistocène et le paléolithique de la Roumanie du nord-est,* în *AIGR,* XIX — Bucureşti, 1938; Al. Păunescu, *Habitats paléolithiques et postpaléolithiques de Ripiceni-Izvor,* în *Dacia,* N.S. IX, 1965, p. 9—20.

8 — Maria Bitiri, *Cu privire la începuturile paleoliticului superior în România,* în SCIV, 16, 1965, 1, p. 5—16.

9 — Fr. Prosek, *Szelétien na Slovensku,* în *SlovArch.,* I, 1953, p. 133—194.

10 — A. N. Rogacev, Треугольные наконечники в Костенках. în *Arheologhiceschie Otcrîtica,* 1968. p. 29—30.

11 — G. Freund, *Die Blattspitzen des Paläolithikums in Europa,* în *Quartär-Bibliothek, 1, 1952.*

12 — M. Gábori, *Le solutréen en Hongrie, in ActaArchBp,* 3, 1953, p. 1. 68.

13 — L. Vértes, *Beiträge zur technologie des Paläolithqums,* în *ActaArchBp,* XI, 1959, p. 3—6.

14 — Maria Bitiri, *Consideraţii asupra prezenţei unor forme de unelte bifaciale în aşezările paleolitice din România,* în *SCIV,* 16 3, 1965, p. 431—449; idem, *Paläolithische Blattspitzen în Rumänien,* în *Quartär,* 18, 1967, p. 139—155.

15 — P. Voiteşti, *Obsidiana şi silexurile,* în *AO* IV, 21—22 1925, p. 426.

16 — Marton Roska, *Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum, tom, I, Praelustorica* Cluj, 1942, p. 98 (Harta A, p. 323).

17 — S. A. Semenov, Первобытная техника. în *MIA* 54, 1957, p. 45.

18 — P. I. Boriskovski, Кремневые мастерские в Окресностьях Валуек нареке Оскал în *KS*, 82, 1961, p. 104—111.

19 — Al. Păunescu, *Cercetări paleolitice, în SCIV, 17, 2, 1967, p. 324.*

20 — V. Căpitanu, Aşezarea paleolitică de la Buda Blăgeşti, în *Revista Muzeelor*, 3, 1967, p. 23.

21 — L. Bancsz, *Idole paléolithique et couchés archeologiques a l'industrie d'obsidienne dans un ensemble de couches loessipues de Cejkov en Slovapuic,* în AR XIII, 1961, 6, p. 765—774.

22 — M. Gábori, *Quelques problèmes du commerce de l'obsidienne a l'age prehistorique,* în ArchÉrt, 77, 1950, l, p. 52—53.

23 — Cîrciumaru Marin, *Analiza polinică a stratelor de vîrstă gravettiană de la Coasta Boineşti* în *Revista Muzeelor*, 4, 1970.

24 — Maria Bitiri, *Gravettianul în nord-vestul României, în SCIV*, 20 4, 1969, *p. 515—531.*

L'ÉVOLUTION DE LA CULTURE MATÉRIELLE À L'ÉPOQUE PALÉOLITHIQUE DANS LA DÉPRESSION DE L'OAȘ

(R é s u m é)

Les recherches paléolithiques pratiquées dans la dépression de l'Oaș et les zones environnantes au cours de la période 1960—1969 ont mis au jour plusieurs stations attestant l'existence de trois civilisations: moustérienne, aurignacienne et gravettienne. La civilisation mousterienne, dans une phase de développement tardive, a été identifiée dans les couches inférieures de Boinești, Remetea—Șomoș I et Remetea—Șomoș II, dans les dépôts de l'horizon génétique B 1. Une série d'analyses pédologiques et de sporo-pollens indiquent un climat moins froid, que l'auteur assigne au premier interstade de la glaciation Würm. Le matériel lithique mis au jour est taillé dans des roches de provenance locale, suivant une technique combinée — prélèvement d'éclats, nucléaire et lamellaire archaique.

La civilisation aurignacienne moyenne a été identifiée dans les couches moyennes des stations à couches de culture moustériennes, ainsi que dans la couche inférieure de Călinești I et à Călinești II. Ces habitats sont situés dans les dépôts de l'horizon A_2B de transition. L'inventaire lithique est taillé suivant une technique lamellaire. Les éléments plus anciens apparaissent en proporţion réduite à Călinești II et à Boinești, ainsi qu'isolément à Remetea-Șomoș. Comme matiére premiére, outre les roches locales utilisées au cours du moustérien, on relève l'obsidienne translucide et patinée, ainsi pu'-une série de silex de qualité supérieure.

La civilisation gravettienne, qui comporte deux phases de développement, a été identifiée dans plusieurs stations, dans les dépôts superficiels argilo-pulvérulents des horizons génétiques A_2 A_1 et A_1. L'association floristique de ces horizos révéle un mélange d'éléments froids (fin d'un glaciaire?) et post-glaciaires. L,inventaire lithique de base est celui connu pour l'aurignacien, enrichi par une série d'éléments nouveaux, microlithiques. En ce qui concerne la matiére premiére, on relève — avec certains écarts de pourcentages d'une station à l'autre — la progression l'obsidienne translucide.

Toutes les stations, quel que soit leur âge, sont situées sur les hauteurs et possèdent un caractère d'atelier. La densité de l'habitat a suivi une évolution ascendante continue: les stations les moins nombreuses sont — jusqu'à ce jour — celes moustériennes, les plus répandues sont les stations gravettiennes. On relève de même une évolution continue dans la techique de la taille, les techniques de prélèvement d'éclats et nucléaire étant peu à peu supplantées par celle de la taille lamellaire. Malgré ces données, il serait difficile, dans le stade actuel des recherches, d'affirmer que les vestiges d'habitat mis au jour jusqu'à présent sont le résultat d'une évolution interne.

Les premiers habitants (moustériens) étaient les descendants de la civilisation moustérienne carpathique, auxquels sont venus se joindre par la suite des éléments venus d'Europe centrale (de l'est de la Slovaquie notamment) et de l'est (du Dniestr supériur), ainsi qu'il ressort de l'analyse du matériel lithique, de la technique de la taille et de la matière première.

MORMINTE COȚOFENI DE INCINERAȚIE DESCOPERITE LA MEDIEȘUL AURIT

SEVER DUMITRAȘCU

Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate în necropola așezării dacice de la Mediesul Aurit (județul Satu Mare), printre mormintele de incinerație din sec. II—IV e.n. au fost găsite și două morminte de incinerație aparținînd culturii Coțofeni. Tot în aria cimitirului au fost găsite în alte patru locuri cioburi Coțofeni, ce par să parvină de la foste urne sau vase din morminte Coțofeni, distruse în antichitate ori în epoca modernă cu ocazia lucrărilor agricole.

Necropola din sec. II—IV e.n., și respectiv cele două morminte Coțofeni, se află în stînga drumului ce duce de la Mediesul Aurit spre satul Dumbrava, în dreptul Casei Oșanului (fostă Casa Leșului), între viile lui Ion Todică și Maria Mureșan (1). Locul este ușor de găsit în topografia locului, deoarece în ultimii ani s-a săpat un canal de drenaj pentru Valea Ractei, necropole aflîndu-se în terenul dintre drum și canal, spre stînga, în imediata apropiere a podului de beton de peste canal.

Mormîntul Nr. 1 (Nr. 31 (2). La 0,50 m adîncime s-a găsit urna răsturnată a mormîntului. Mormîntul a fost deranjat, căci mai jos, probabil tîrîtă de plug, s-a găsit și o ceșcuță răsturnată. In urnă s-au găsit, pînă la mai bine de jumătate, oase calcinate. Are următoarele dimensiuni: înălțimea — 25,4 cm; diametrul gurii — 10 cm; diametrul fundului — 8,8 cm și diametrul exterior al pîntecului de 23,2 cm. Urna este un vas de formă globulară (cu aspect general amforoidal) cu gît și cu două torți dispuse simetric de o parte și de alta a pîntecului. Este lucrată din pastă cenușie-negricoasă, tipică culturii Coțofeni în întreaga sa arie de răspîndire. La locul de îngemănare a corpului urnei cu pereții gîtului au fost incizate jur-împrejur un șir de linii scurte. Pe gît nu este ornamentată, în schimb pe mai mult de jumătate din partea ei superioară au fost incizate linii oblice în formă de evantai (3). Fundul este drept asigurînd vasului stabilitate (v. pl. VII/1).

Vase de formă globulară, cu gît și cu două torți dispuse pe pîntece sau la baza gîtului au mai fost descoperite în Transilvania la

Deva (4), Lopadea Românească (5) și Cacova (6), în complexe aparținînd culturii Coțofeni. Vasul-amforoidal de la Deva este ornamentat cu linii incizate dispuse în formă de brădișor, cel de la Lopadea Românească cu împunsături succesive, iar cel de la Cacova este neornamentat și se pare că provine din morminte tumulare (?). Ceramica Coțofeni de la Cacova este ornamentată cu împunsături succesive, linte și linii incizate, deci întreg repertoriul de ornamente de pe ceramica Coțofeni din centrul Transilvaniei (7).

Mormîntul Nr. 2 (Nr. 68) (8). La o adîncime de 0,25 m sub solul vegetal s-au găsit fragmentele pereților gurii urnei Coțofeni. Fundul urnei era la 0,65 m adîncime. Deși fusese aplatizată prin tasarea terenului și parțial distrusă urna stătea în picioare, nefiind dislocată de la locul unde fusese așezată în vechime, în ea s-a găsit pămînt amestecat cu oase (pl. VII/2 cu urna **in situ**). Pasta are culoare cenușie-cărămizie și este extrem de friabilă datorită acizilor din sol și mai cu seamă din cauza adîncimii mici la care se afla, unde pătrundea apa și era supusă în permanență oscilațiilor climei din timpul iernii și a primăverilor timpurii. Aproape că nu putea fi atinsă că se descompunea transformîndu-se în lutul diform din care fusese modelată (9). De altfel la 0,20 m distanță de mormîntul Coțofeni a fost găsit un mormînt de incinerație din sec. II—IV e.n. la îngroparea căruia, bănuim, urna nu a fost distrusă, scăpînd pare-se neatinsă, însă s-a dislocat pămîntul din preajma ei, permițînd apei să pătrundă mai ușor și mai direct la ea.

Urna are, de asemenea, formă globulară, mai accentuată decît cea a mormîntului 1 și este de dimensiuni mai mari. Pereții gîtului au fost distruși. Nu pare să fi avut torți, sau dacă a avut, ele au fost distruse și s-au pierdut înainte de descoperire. Pe umăr a fost ornamentată cu triunghiuri obținute prin împunsături succesive incizate. Atragem atenția că nu este vorba de împunsături succesive de tipul clasic (Furchenstichkeramik), ci de împunsături succesive mai mărunte, mai fine, organizate însă în aceeași manieră — **triunghiuri hașurate.** Sub triunghiurile hașurate urma un al doilea registru de ornamente formate din linii duble hașurate și romburi hașurate cu linii incizate. Pe cele cîteva bucăți din pereții gîtului, din spre partea sa inferioară s-au găsit pastile aplicate **(boabe de linte)** dispuse în șiruri ce flancau grupuri de linii oblice incizate. Asemănător cu urna acestui mormînt pare a fi vasul menționat mai sus, de la Lopadea Românească, dar care, desigur, este ornamentat cu alte motive, însă dintre care nu lipsesc triunghiurile obținute prin împunsături succesive fine (10).

Fragmentele ceramice care provin din celelalte patru locuri din aria cimitirului și care ne gîndim că provin tot din morminte distruse (11), pe acest loc nu avem o așezare, căci nu există nici un indiciu în acest

sens, probabil ea se află în altă parte şi nu a fost încă identificată (12), merită de asemenea să fie menţionate.

Vasele din care provin cioburile au fost modelate din pastă cenuşie-cărămizie, destul de prost arsă şi poate datorită adîncimii mici la care s-a păstrat, este foarte friabilă. Majoritatea fragmentelor găsite sînt ornamentate cu linii incizate dispuse quasi paralel pe pereţii vasului (v. pl. VIII/7, 8) (13), dispuse oblic (14) (pl. VIII/9), în formă de brădişor (15) (pl. VIII/5) sau sub formă de benzi umplute cu haşuri (pl. VIII/1, 2, 3, 4, 6) (16).

Se conturează astfel un facies nord-vestic al culturii Coţofeni, poate de aspect periferic, caracterizat prin ceramică ornamentată cu linii incizate şi linte, cu linii incizate tăiate de mici segmente sau cu un fel de împunsături succesive mărunte sau fine de manieră proprie. Aşezările acestei variante Coţofeni sînt răspîndite pe Crişul Negru (17), în jurul Oradei (18), pe Crasna (19) şi prin descoperirea de la Medieşul Aurit, pe cursul inferior al Someşului. Această fază pare a nu cunoaşte **ornamentarea clasică** cu împunsături succesive, deşi se cunosc descoperiri cu ceramică de acest tip (Furchenstich) (20), din această arie. E drept însă că ceaşca de la Oradea este deocamdată singulară în părţile de nord-vest ale României. Spre sud s-a găsit ceramică Coţofeni în zona Moneasa (21) şi pe valea Cigherului (22), care însă pare a atesta, pe de o parte importuri sau pătrunderi Baden-Pécel, sau tot o fază fără împunsături succesive.

In aria sus-amintită, din nord-vestul României şi ornamentarea cu boabe de linte este sporadică, găsindu-se în aşezări doar cîte 1—2 cioburi (23).

Mai importante sînt elementele Baden (posibil să existe chiar aşezări sau nivele Baden-Pécel de sine stătătoare), în aşezările de la Oradea-Salca (24), Girişul Criş (25) şi Unimăt (26). In aceeaşi arie au fost în schimb foarte puţin sesizate contacte directe între cultura Coţofeni şi Bodrogkeresztúr, găsite mai ales separat, indiferent că sînt nivele sau elemente distincte în aşezări comune sau aşezări separate.

Nu au fost sesizate pînă în prezent nici elemente Kostolac (27), deşi în Slovacia această cultură este destul de bine reprezentată. Aceeaşi situaţie este şi în cazul culturii Vucedol (27 a). In ce priveşte însă grupul Vucedol, se pare că situaţia s-a schimbat. Nu demult, cu ocazia cercetării unei aşezări dacice la Clit-„Gureţul Negrilor" în masivul Moma Codru, a fost găsită ceramică Coţofeni (v. pl. IX) ornamentată cu **incizii, linte** şi **împunsături succesive,** între care se remarcă şi două fragmente (v. pl. IX/10, 11), ce par a fi la prima vedere Vucedol (28), deşi n-ar fi exclus, date fiind vecinătatea ariei culturii Caka-Kosyhi (28 a), ca cele două cioburi să fie pătrunderi,importuri din această arie. Poziţia geografică a Clitului (jud. Arad) delimitează şi mai strîns legăturile aşezării Coţofeni de aici cu grupa Makó, respectiv Nyirség, din cadrul culturii

Vucedol-Zók (contemporană cu Caka-Kosyhi — numele acesteia prevalînd, deoarece grupa aceasta a fost distinsă mai întîi de cercetători cehoslovaci) şi-i impun contemporaneitatea cu cultura Vucedol-Zók şi cu paharele campaniforme. N-ar fi cu totul exclus ca fragmentul ceramic ornamentat cu romburi incizate să fie un element Glockenbecher pătruns pînă în regiunile noastre (v. pl. IX/11). De altfel, în urma presiunii acestui mare grup cultural întregul echilibru de la Dunărea de mijloc, în acest timp, va gravita spre răsărit. O atare ipoteză este sprijinită de elementele Baden-Pécel, tîrzii, permanente pătrunse tot dinspre vest, în timp ce orice elemente Kostolac lipsesc, nesprijinind, eventual, o filieră sudică de pătrundere a acestor elemente. Desigur şi orizontul cronologic era diferit, prezenţa elementelor Kostolac putînd indica eventual direcţia unui drum în epocă, dar care încă nu este adeverit prin nimic, deşi cultura Kostolac (29) a fost identificată şi în zona Dunării româneşti.

Dacă raporturile culturii Coţofeni cu celelalte culturi sau grupuri contemporane din centrul Europei nu pot fi prea bine definite în urma descoperirii de la Medieşu Aurit, ea ridică în schimb o problemă de cea mai mare însemnătate pentru cultura Coţofeni şi pentru perioada de tranziţie: **documentarea ritului de incineraţie în cultura Coţofeni.**

Cele două morminte (şi celelalte deranjate, eventual încă patru) confirmă teza lui Vl. Dumitrescu (30) asupra prezenţei incineraţiei pe teritoriul României în perioada de tranziţie spre epoca bronzului, în cultura Coţofeni. Se pare în schimb că despre cele trei morminte de la Reci-Telek (31) (de inhumaţie), găsite într-o aşezare Bodrogkeresztúr (32) nu se mai poate susţine că aparţin culturii Coţofeni.

Mai apropiate geografic sînt în schimb mormintele de incineraţie din cultura Baden-Pécel, găsite la Center (33), la 4 km de Ózd din R.P. Ungară. Cercetătorii maghiari, J. Banner, (34), I. Kutzián (35) şi N. Kalicz (36) pun cultura Baden-Pécel în legătură cu regiunile sud-estice (cu Troia II—V), în aceeaşi manieră cu VI. Milojcic sau cu D. Berciu (37), care consideră să este probabil ca şi ritul de incineraţie cu aşezarea resturilor cinerare în vase să aibă tot o origine egeo-anatoliană. Este deci posibil ca tocmai prin legăturile, influenţele dintre grupurile din vest (38) şi cultura Coţofeni, sau printr-o altă filieră sud-estică, incineraţia să fi fost adoptată şi de purtătorii culturii Coţofeni de la noi, să apară la Medieşul Aurit. Nu trebuie să uităm însă că incineraţie se practica şi spre nord-vest de grupul Laznany (39), cu care nu este exclus să fi putut avea contacte şi grupul Coţofeni din nord-vest, faza fără ceramică clasică Furchenstich.

Indiferent de originea şi calea urmată de ritul de incineraţie pentru a ajunge la culturile din centrul Europei, rămîne constatarea concretă a existenţei acestui rit în perioada de trecere spre epoca bron-

zului, în nord-vestul României, întărind cele afirmate de Vl. Dumitrescu pentru regiunea Dunării românești.

Atestarea ritului de incinerație în cultura Coțofeni, mai are, după cîte ne dăm seama. semnificație și pentru deslușirea ivirii zorilor epocii bronzului pe teritoriul țării noastre, pentru înțelegerea adîncului proces de indoeuropenizare (40) a regiunilor carpato-dunărene. S-ar putea ca incinerația să facă parte din șirul acelor mari „inovații", elemente specifice acestui proces, cu circulație pe arii vaste, cum sînt: apariția și difuzarea ceramicii ornamentate cu șnurul (41), a topoarelor de luptă de piatră (42), a paharelor caliciforme (43), a ceramicii cu torți pastilate (44) sau a celei ornamentate cu steuri (45) (Besenstrich) și altele (46).

Rămîne ca cercetările viitoare să judece rînd pe rînd — în lumina noilor descoperiri ce se vor face — aceste interesante, dar complexe probleme, a căror valoare pentru cunoașterea rădăcinilor culturii europene, credem că nu mai este nevoie să o subliniem.

Cele două morminte de incinerație de la Mediașul Aurit își vor vădi însemnătatea în cercetarea culturii Coțofeni (47) și a grupurilor de tranziție sau de început ale epocii bronzului din centrul Europei (48) și mai ales de pe teritoriul țării noastre, procese legate de apariția indoeuropenilor — a prototracilor — în regiunile carpatice.

NOTE

1. S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit* (Oradea), 1967, fig. 1, p. 43.
2. După numerotarea făcută tuturor mormintelor din necropolă.
3. M. Roska, *Az aenolithikum Kolozskorpaci I. jellegü emlékei Erdélyben*, în *Közl.*, Cluj, 1941, fig. 18/10, 19/8, 6/1, 2; S. Dumitrașcu, *Așezarea Coțofeni—Măgura Căpudului*, în *Studii și Comunicări, Muzeul Brukenthal*, 1817—1967, Sibiu, 1967, pl. I/10, 11.
4. M. Roska, *op. cit.* fig. 39; cf. și J. Bánner, *Die Péceler Kultur*, Budapesta, 1956, pl. CXVII.
5. *Idem, ibidem*, fig. 40.
6. *Idem, ibidem*, fig. 41/1.
7. *Idem, ibidem*, p. 83, Nr. 321.
8. După numerotarea făcută tuturor mormintelor din necropolă.
9. Urna a fost ridicată în speranța colegilor de la Muzeul din Satu Mare, că va putea fi restaurată și expusă în vitrinele muzeului.
10. M. Roska, *op. cit.*, p. 91, fig. 40, în cazul în care desenul este corect.
11. Sînt importante și pentru faptul că alături de M-2 găsit *in situ* sprijină existența aici a unei necropole Coțofeni, ce a fost distrusă de cimitirul din sec. II—IV. e.n. După părerea noastră nu este vorba în nici un caz de o *refolosire* (ar fi fost și greu de crezut) a vaselor Coțofeni în epoca romană, deci cele două morminte (urne cu resturi cinerare) sînt *morminte autentice de incinerație*.
12. De altfel, în aria cimitirului au mai fost găsite și „două morminte aparținînd culturii Suciu de Sus" săpate de colegul T. Bader în 1965 și ele vor fi prelucrate împreună cu materialele din așezarea Suciu de Sus aflată în același loc cu cea dacică la „Șuculeu", nu departe de necropolă, v. S. Dumitrașcu, T. Bader, *op. cit.*, p. 43 și nota 75.
13. M. Roska, *op. cit.*, fi. 20/4.
14. *Idem, ibidem*, fig. 8/11.
15. *Idem, ibidem*, fig. 5/11, S. Dumitrașcu, Așezarea Coțofeni de la Giriș-Rîturi, în *Lucrări științifice*, 2, Oradea, 1968, pl. I/1, 5; pl. II/4.
16. M. Roska, *op. cit.*, fig. 7/1, 4; fig. 10/7; fig. 14/7.
17. Materiale inedite studiate prin amabilitatea lui K. Csák în Muzeul de științele naturii din Tinca: Dobrești-„Valea Toplițeî'" (j. Bihor); Roșia — „Peștera Vacii la Țarină" (j. Bihor); Ianoșda (j. Bihor) la locul „Cetăți"; Rîpa-„Dealul morilor" (j. Bihor) — săpături inedite.
18. Pe Crișul Repede în jurul Oradiei au fost cercetate mai multe așezări prin sondagii sau periegheze: Girișul de Criș-Rîturi (j. Bihor) v. S. Dumitrașcu. *Așezarea Coțofeni de la Giriș-Rîturi*, în *Lucrări științifice*, 2, 1968, pp. 257—262; Sîntandrei-„Podul Morii" (j. Bihor), v. Ș. Dumitrașcu, N. Tăutu, *Descoperiri arheologice din hotarul comunei suburbane Sîntandrei*, în *Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România în Bihor*, Oradea, 1968, pp. 1—2; *Sîntandrei-„Șanțul*

Antitanc" — (j. Bihor) — cercetări inedite; Oradea-Salca, v. M. Rusu, V. Spoială, L. Galamb, *Săpăturile arheologice de la Oradea-Salca,* în *Materialele,* VIII, pp. 159—165.

19. Giurtelec-„Coasta lui Damian" (j. Sălaj), cercetări inedite; Unimăt-Dilboci (jud. Satu Mare), v. S. Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice de la Unimăt,* în *Satu Mare, Studii și comunicări* (Oradea), 1969, pp. 41—45.
20. D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre;* București, 1966, pl. XI/6.
21. M. Roska, *op. cit.,* p. 70, Nr. 188 — două căni Baden-Pécel, v. fig. 22.
22. Șilindia (j. Arad), cercetări inedite.
23. La Girișul de Criș-Rîturi, v. Muzeul județean Bihor, Nr. inv. 3736/1966; și Unimăt, S. Dumitrașcu, *op. cit.,* p. 44.
24. M. Rusu și colab., *op. cit.,* loc. cit., pp. 159—165.
25. S. Dumitrașcu, *op. cit.,* în *Lucrări științifice,* 2, 1968, pp. 260—264.
26. S. Dumitrașcu, ap. cit., în Satu Mare. *Studii și comunicări, 1969, pp. 41—45* (printre care și fragmente de „sosieră" Baden, v. pl. IV/4, datorită unor greșeli de tipar legendele sînt date greșit la planșe).
27. La Iza au fost surprinse elemente Boleraz (fig. 14), Baden (fig. 18, 19), Kostolac (fig. 28, 33, 36) și Vucedol (fig. 41), v. V. Nemejcova-Pavúková, *Äneolitische Siedlung und stratigraphie in Iza,* in *SlovArch,* XVI-2. 1968, pp. 353—429.

27 a. *Idem, ibidem,* fig. 41.

28. E. Pleslova — Praga, consultînd materialul consideră că este vorba de un *fragment Glockenbecher,* ceea ce ar indica, eventual, prima mențiune a acestei culturi în această zonă. Desigur, rămîne ca cercetările viitoare să lămurească această interesantă problemă, cf. și Jozef Vladár, în *SlovArch,* XVIII, 1, 1969, pp. 116—118.

28 a. v. A. Tocik—I. Paulik, *Die Ausgrabuny eines Grabhügels în Caka în dtn Jahran* 1950—51, în *SlovArch,* VIII--1, 1960, pl. I/7; pl. III/1—8; Bohuslav Nevotny, *Slawonische kultur in der Tschechoslowakei,* în *SlovArch,* III, 1955, pp. 55—60, fig. 3/1—3; Jozef Vladár, *Zür Problematik de Kosihy—Caka—Gruppe in der Slowakei,* în *SlovArch,* XIV, 2, 1966, p. 245 (p. 253, harta cu grupurile eneolitice din Europa centrală: Kostolac, Glockenbecher, Mákó, Nyirség-Zatin, Kosihy-Caka, Melker, Bosaca, Jevisovice, Rivnac, Vucedol, la care noi am adăuga neapărat și cultura *Coțofeni* și grupul Ludanice — cu Furchenstichkeramik de tip Retz sau mai degrabă Coțofeni — v. A. Tocik, *Die Furchenstichkeramik in der Südwestslowakei,* în *Památky Archeologické,* LII, 2, 1961. Praga, pp. 243 și urm., fig. 5, 6, 7, 10; cf. și V. Pavúková, *La période énéolithique en Slovaquie,* în *Investigation Archéologiques en Tchécoslovaquie,* Praga, 166, p. 273; care subliniază că grupul Kosihy-Caka, distins de B. Novotny, ca cultură de manieră Vucedol, are în Ungaria corespondent în grupul Mákó-Caka; V. și E. Pleslová, *Problèmes de l'énéolithique recent,* loc. cit., pp. 75—83 pentru grupurile Nyirség—Makó—Caka—Zók, din care cel mai probabil puteau să pătrundă elemente spre est.

29. V. Boroneant, *Cultura Kostolac de la Cuina Turcului,* în SCIV, 17, 2. 1966, p. 345 și urm.; Petre Roman, *Unele probleme ale neoliticului tîrziu și perioadei de tranziție în lumina săpăturilor de la Băile Herculane—Peșterea Hoților,* în *Comunicări,* I, *Archaeologica,* Craiova, 1967, p. 8, p. 21.
30. Vl. Dumitrescu, *La plus ancienne tombe à incineration trouvée sur le teroitoire de la R. P. Roumaine et autres découvertes apparentées de la mêrne région,* în *Dacia,* IV, 1960, pp. 69—88.
31. vș Dacia, IV, 1960, p. 582, „Nr. 54. Reci — *On a découvert trois sépultures contenant des squelettes recroquevillés, appartenant à la civilisation de Coțofeni".*
32. Z. Székely, *Contribuții la problema începutului epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei,* în *SCIV,* 19, 3, 1968, pp. 423—428, p. 427, „Ritul de înmormîntare al culturii Coțofeni a fost înhumația; ritul incinerației nu este deocamdată

atestat"; *cf.* şi D. Berciu, pp. cit., p. 135; *cf.* şi Z. Székely, în *SCIV*, XV, 1. 1964, pp. 121—126.

33. N. Kalicz, *Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien*, în *Studia Archaeologica* II, Budapesta, 1963, *passim*.
34. I. Banner, *Die Péceler Kultur*, în *ArchHung*, 35, 1956.
35. I. Bognár—Kutzián, *Über südliche Beziehungen der ungarische Hoch-Kupferzeit*, în *ActaArch, Bp*, 9, 1958, pp. 155—190.
36. N. Kalicz, *op. cit., loc. cit.*, pp. 14—18.
37. D. Berciu, în *SCIV*, XIV, 1963, pp. 483—484: „Se pare că ritul de incineraţie şi obiceiul de înmormîntare în vase îşi are tot origine egeo-anatoliană".
38. S. Dumitraşcu, *Note asupra culturii Coţofeni*, în *Lucrări ştiinţifice*, I, Oradea, 1967, pp. 79—98.
39. V. Pavúková, *La période énéolithique en Slovaquie*, loc. cit., pp. 272—274, grup studiat de S. Siska.
40. v. P. Bosch—Gimpera, *Das europäische Neolithikum und seine volker*, în *Bericht ... V. Kongress* (1958), Hamburg, Berlin, 1961, p. 130 (*cf.* şi *idem*, *El problema indoeuropeo*, Mexic, 1960, *passim*); G. Devoto, *Origini indoeuropee*, Firenze, 1962; Branco Gavela, *Sur la catégorie et le problèmes des Indoeuropéens*, în *Atti ...*, II, Roma, 1966, pp. 68—72; G. Childe, *De la preistorie la istorie*, Bucureşti, 1967, p. 75; Gh. Poghire, în *Studii clasice*, VI, 1964, pp. 395—396; G. Ivănescu, în *Analele Universităţii din Timişoara*, seria Ştiinţe filologice, IV, pp. 290—295.
41. Vl. Milojcic, *Zur Frage der Schnur-keramik in Griechenland*, în *Germania*, 33, 3, 1955, p. 154 şi urm., Amalia Mozsolics, *Zur Frage der Schnurkeramik in Ungarn*, în *WPZ*, 29, 1962, p. 31 şi urm.; v. şi E. Sturms, *Die Herkunft der Becher-Bootaxtkultur*, în *Bericht ...* V. Kongress, Hamburg, 1958, Berlin, 1961. p. 779 şi urm.; un pahar ornamentat cu şnurul la Girişul de Criş (jud. Bihor), v. S. Dumitraşcu, *Colecţia arheologică „Eugen Patoran"*, în *Lucrări ştiinţifice*, I. Oradea, 1967, pl. I/3.
42. A. J. Brjussov, *Le problème indoeuropéen et la civilisation des haches de combat*, în *Atti ...*, II, Roma, 1966, pp. 72—77.
43. L. Hájek, *La civilisation des vases campaniforme, in Investigation archéologiques en Tchéchoslovaquie*, Praga, 1966, pp. 101—106; Martin Hell, *Schnurkeramik und Glockenbecher in Alpen vorland*, în *WPZ*, 28, 1961, fig. 1, 2, 3.
44. v. K. Horedt, *Die Kupferzeit in Transilvanien*, în Apulum, VII/1, 1968, pp. 103-116.
45. In România se pare că se va documenta cu vremea un nivel cultural cu ceramică ornamentală cu striuri (Besenstrich), în culturile Otomani I, Wietenberg de început, Suciu de Sus timpuriu, Tei-timpuriu. Acest nivel a fost atestat în Ungaria şi la noi (Mediesu Aurit, judeţul Satu Mare, săpături T. Bader, S. Dumitraşcu, *Materiale şi cercetări arheologice*, vol. IX); v. postularea acestui nivel la S. Dumitraşcu, *op. cit.*, în *Lucrări ştiinţifice*, 2, Oradea, 1968, p. 263 („Orizontul cultural din epoca bronzului de început. ornamentat cu Besenstrich"), nota 26, II, C.
46. v. pentru cultura Rössen, A. Stroh, în *28 BerRGK*, 1938, Berlin, 1940; pentru Austria v. R. Pittioni, *Urgeschichte des Österreichischen Raumes*, Wien, 1954, p. 184 şi urm.; pentru cultura Trichterbecher, J. Becker, *Aktuelle Probleme der Trichterbecherkultur*, în *Bericht, V... Kongress*, Hamburg, 1958, Berlin, 1961. p. 68 şi urm.; pentru cultura Fatianovo, A. L. Mongait, *Arheologia în U.R.S.S.*, Bucureşti, 1961, p. 127 şi urm.; pentru Polonia, Jerzy Glosik, în *Materialy Starozytne*, VIII, Wroclaw—Warszawa—Kraków, 1962, pp. 130—177; *idem* în *Wiadomósci Archeologiczne*, XXVIII—2, 1962, Varşovia, pp. 133—140; pentru Iugoslavia, M. Garasanin, în *Starinar*, NS, IX—X, 1958—1959, Beograd, 1959, pp. 33—36; *idem*, în *39 Ber RGK*, 1958, pp. 29—103, Alojz Benac, în 42 BerRGK, 1961, Berlin, 1962, pp. 26—163; pentru Muntenia şi Moldova, Ion Nestor şi

Eugenia Zaharia, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, în *Dacia*, XII, 1968, pp. 18—43; pentru regiunea Dunării, S. Morintz și Petre Roman, *Aspekte des Ausgangs des äneolithikums und der übergangsstufe zur Bronzezeit im Raur der Niederdonau*, în *Dacia*, XII, 1968, pp. 45—128 și pentru nordul Moldovei, Marin Dinu, *Quelques considérations sur la période de transition du néolithique à l'âge du Bronze sur le territoire de la Moldavie*, în *Dacia*, XII, 1958, pp. 129—139.

47. S. Dumitrașcu, *op. cit.*, în *Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal*, 13, Sibiu 1967, pp. 160—161; *idem, op. cit.*, în *Lucrări științifice*, I, 1967, pp. 79—98.
48. A. Mozsolics, *Ein Beitrag zur Chronologie der ungarischen Bronzzezeit*, în *Komunision für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit*, Nitra, 1958. Bratislava, 1961, pp. 171—183 admite (cultura Vucedol-Zók contemporană cu vasele campaniforme și ceramica cu șnur); N. Kalicz, *Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn*, Budapesta, 1968, pp. 12—13 (admite cultura Zók-Vucedol cu grupele Nyirség și Makó, contemporană cu paharele campaniforme și cultura curganelor); I. Bóna, *Über die Entstehung der Frühbronzezeit in der Theiss-Maros-Gegend*, în *Acta Antiqua et Archaeologica*, VIII, Seghedin, 1965, pp. 59, 67 (și după Bóna grupa Makó este de factura Zók); D. Popescu, *Câteva considerații asupra perioadei a II-a a epocii bronzului în România*, în *SCIV*, 20, 4, 1969, pp. 575—584; *idem, ibidem*, în *SCIV*, 2, 1968, pp. 314—323.

COȚOFENI — EINÄSCHERUNGSGRÄBER, DIE BEI MEDIEȘUL AURIT, JUDEȚ SATU MARE, ENTDECKT WURDEN

(Zusammenfassung)

In der vorliegenden Studie beschreibt der Verfanser zwei zu der Coțofeni-Kultur gehörende Einäscherungsgräber von Mediesul Aurit, județul Satu Mare. Diese Entdeckung ist ein Beweis zu der These Vl. Dumitrescus bezüglich des Auftretens des Einäscherungsritus in der Übergangsperiode vom Neolithikum zur Bronzezeit, ein Ritus, der mit dem Erscheinen der Indoeuropäer im Karpaten — und Donaugebiet verbunden war.

Die Entdeckung wurde an der nordwestlichen Peripherie der Coțofeni-Kultur gemacht, und zwar in der Berührungszone mit der Vucedol-Zók-Kultur, bzw. mit den Gruppen Caka-Nyirség, Caka-Makó und vielleicht mit der Gruppe Caka-Kosyhi.

Der Verfasser bringt die Coțofeni-Kultur (nordwestliche Gruppe) mit der Vucedol-Zók-Gruppe der mittleren Donau — auf Grund von Vucedol — Scherben (vielleicht Glockenbecherkultur ?), die in einer Coțofeni — Siedlung in Clit (județul Arad) gefunden wurden —, in Verbindung.

CONTRIBUTIA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DE PE „DEALUL VIDA" (COMUNA SĂLACEA, JUDEȚUL BIHOR) LA CUNOAȘTEREA CULTURII OTOMANI (1)

IVAN ORDENTLICH

Așezarea este situată la 8 km de stațiunea eponimă a culturii Otomani, în imediata apropiere a comunei Sălacea, pe un promotoriu numit „Dealul Vida" (2) ce reprezintă o prelungire a dealurilor Barcăului, constituind terasa superioară pentru această zonă a Văii Eriului.

Deși nu a fost cercetată sistematic înaintea noastră, așezarea era cunoscută încă din jurul anilor 1937, cînd o serie de obiecte (ceramică, bronzuri), descoperite în mod întîmplător, au intrat în colecțiile muzeului din Valea lui Mihai (3).

Cercetările sistematice avînd drept scop dezvelirea integrală a așezării, au început în anul 1964 și au continuat neîntrerupt pînă în anul 1969, sub auspiciile muzeului din Oradea.

Sistemul de săpătură preconizat de noi, în cercetarea așezării de pe „Dealul Vida" se poate rezuma la următoarele: inițial așezarea a fost intersectată sub formă de cruce, inclusiv presupusele șanțuri de apărare, cu două șanțuri mediane denumite A și BC, avînd punctul de intersecție, centrul aproximativ topografic al așezării. Scopul acestor două șanțuri mediane a fost de a permite o observație de ansamblu asupra evoluției stratigrafice integrale al așezării și de a urmări frecvența locuirii din interiorul ei. Următorul pas a constituit descongenstionarea integrală a celor patru sectoare mărginite de șanțurile mediane, denumite de noi în mod convențional lobul A, B, C și D (fig. 1).

Așezarea este înconjurată de un sistem de fortificație compus din șanț și val de apărare, construit într-o singură etapă. Deosebirile de construcție, observate în secțiunile A și B, nu afectează în fond concepția unitară a construcției.

In secțiunea A, șanțul antic de apărare a fost cuprins între metrii 68,50 și 89,50 (fig. 2). Această deschidere de 21 m nu se menține decît pînă la adîncimea de circa 100 cm de unde șanțul antic, se îngustează

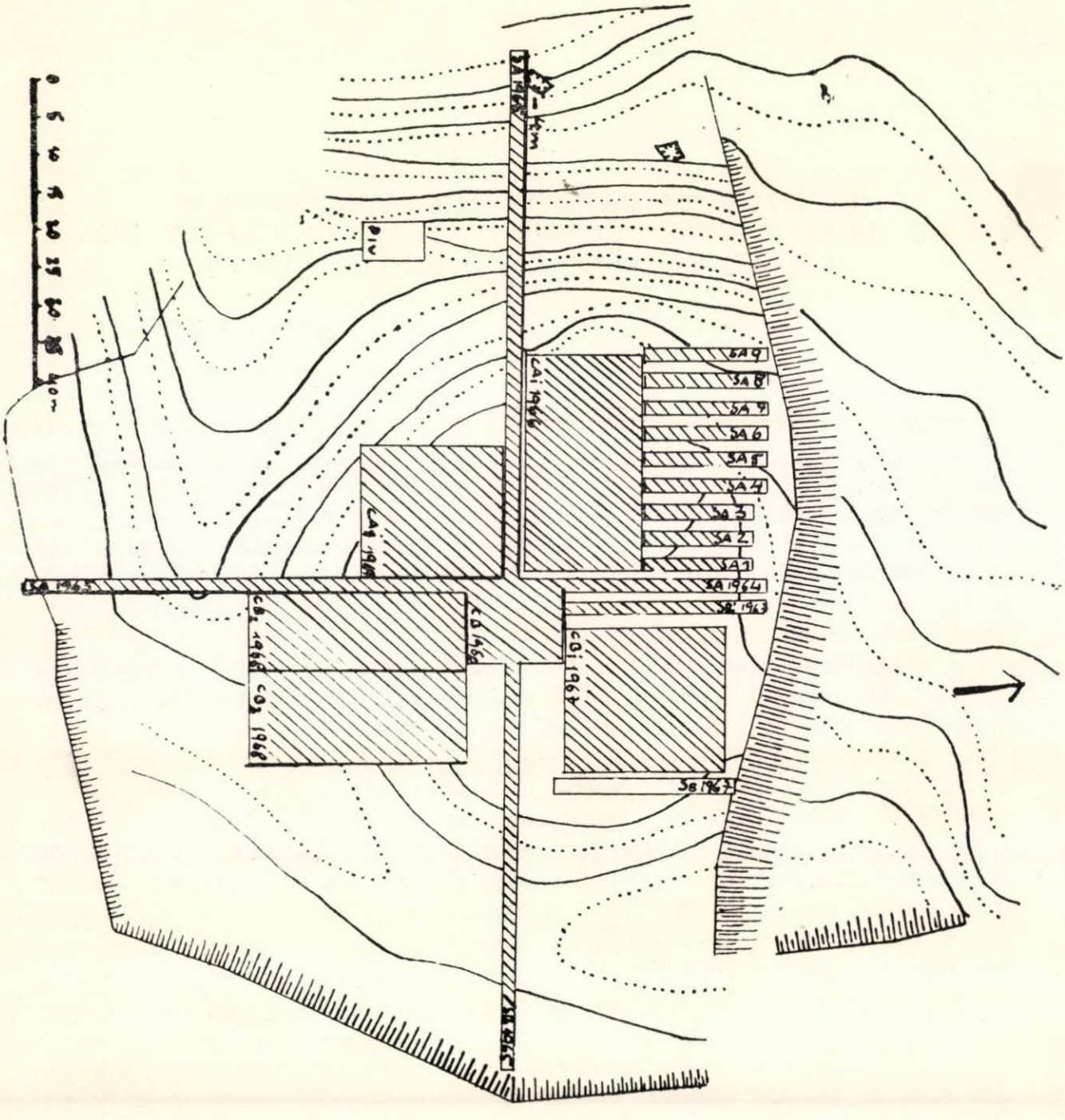

Fig. 1 „Dealul Vida" (comuna Sălacea). Planul general al săpăturilor.

treptat pînă la — 755 cm. Conturul lui se poate urmări cu ușurință datorită faptului că a fost adîncit într-un lut galben deschis.

Panta exterioară se adîncește formînd trei trepte la: —100 cm, —225 cm și —250 cm. Primele două sînt ceva mai late și mai înclinate. Urmează o porțiune perpendiculară de 400 cm, terminată într-o nouă treaptă. In continuare se adîncește tot abrupt pînă aproape de fund, unde urmează o porțiune domoală. Fundul șanțului antic, perfect plat, are o lățime de 200 cm.

Panta interioară în comparație cu cea exterioară prezintă o cu totul altă configurație. Dinspre bază urcă o porțiune perpendiculară de 250 cm, întreruptă la —325 cm de o treaptă, în continuare se ridică abrupt cu unele mici modulații pînă la suprafață.

Șanțul antic de apărare, pe ambele laturi, este flancat de cîte un val de apărare. Cel exterior are dimensiuni reduse, nedepășind 5 m în lungime și 1 m în înălțime. Ambele au font construite din pămîntul scos cu ocazia săpării șanțului de apărare. Intr-o fază ulterioară construcției inițiale, valul interior a fost intersectat de un șanț suplimentar de apărare, paralel cu primul, dar de proporții cu mult mai reduse (fig. 2).

Porțiunea din sistemul de fortificație, surprins în sectorul B, ca sistem de construcție este identic cu cel din sectorul A (dimensiuni, val interior și exterior), dar prezintă unele deosebiri de formă (fig. 3). Ne referim în mod special la amplasarea treptelor și a unghiurilor de înclinare a pereților. Din păcate amplasarea în spațiu a locului de unde începe această modificare este imposibilă.

Valul interior de apărare secționat fiind de șanțul suplimentar amintit și-a pierdut rolul funcțional într-o etapă mai timpurie decît restul fortificației.

Umplerea șanțului antic de apărare, după ce și-a pierdut rolul funcțional, pe o anumită adîncime s-a făcut pe cale naturală. Dovadă în acest sens, lentilele de pămînt de diferite granulații și nuanțe. Pămîntul de umplutură între —750 cm și —250 cm conține un bogat material arheologic aparținînd sfîrșitului fazei Otomani II. De la —250 cm pînă la suprafață, materialul arheologic de factura de mai sus amintită, este amestecat cu ceramică lucrată la roată aparținînd secolelor IX—X e. n. Această ultimă porțiune judecînd după uniformitatea culorii și granulației pămîntului, credem că a fost umplut intenționat într-un interval relativ scurt, avînd drept scop nivelarea promontoriului cînd acesta a fost întrebuințat drept cimitir.

Desigur sistemul defensiv al așezării ridică o serie de probleme funcționale și cronologice (4). După o analiză atentă a materialului arheologic provenit din pămîntul de umplutură, făcînd în același timp racordarea la situația stratigrafică din așezare, s-a ajuns la concluzia că

şanţul şi valurile de apărare au fost construite în faza I al culturii Otomani. In sprijinul acestei afirmaţii pledează cîteva fragmente răzlete pieselor provenite din umplutură, exceptînd cîteva fragmente răzlete de cioburi, din faza I, aparţin — aşa cum s-a mai amintit — finalului fazei II, deci şanţul a trebuit să fie construit anterior acestei faze. Această constatare este întărită şi de situaţia existentă în staţiunea eponimă de pe „Cetăţuia" Otomani, unde la baza şanţului de apărare s-a găsit depus un vas din faza I (5).

Momentul cînd valul interior şi şanţul suplimentar de apărare îşi pierd rolul funcţional, este marcat de suprapunerea lor de ultimele două nivele de locuire din incintă. Fapt determinat de nevoia stringentă de spaţiu de locuire, deoarece interiorul incintei fortificate era foarte limitat.

Pe baza datelor care ne stau la dispoziţie se poate afirma cu certitudine că aşezarea de pe „Dealul Vida", a fost părăsită la sfîrşitul fazei II Otomani.

Această „abandonare" nu a avut un caracter definitiv. Prezenţa cîtorva gropi de resturi menajere (eventual de provizie), conţinînd materiale din faza III Otomani, atestă o relocuire temporară.

Părăsirea aşezărilor fortificate aparţinînd culturii Otomani amplasate pe promontoriu, de tipul celuia de la Sălacea, constituie o notă caracteristică întregii culturi. Cauzele „abandonării" acestor tipuri de aşezări au fost determinate, credem noi, de următoarea situaţie (6) : Promontoriile locuite în faza I şi II au o suprafaţă redusă. Iniţial alegerea lor se datora probabil faptului că tehnica epocii, nu permitea crearea unor sisteme defensive de mai mare amploare. La un moment dat — ne referim la sfîrşitul fazei II — aşezările încep să fie neîncăpătoare. Dovadă sacrificarea unei porţiuni din sistemul de apărare — în speţă valul interior. Dar extinderea aşezării în afara centurii de fortificaţie, nu a fost posibilă din motive de securitate. Deoarece pe lîngă ciocnirile dese intertribale — dovadă necesitatea fortificaţiilor — la sfîrşitul fazei II Otomani, cronologic plasat la finele bronzului mijlociu (Reinecke B_2), dinspre centrul Europei asistăm la puternica presiune a purtătorilor culturilor tumulare care pînă la graniţa triburilor Otomani distrug înfloritoarele culturi ale epocii bronzului mijlociu din Cîmpia Pannonică. Din aceste motive triburile aparţinînd culturii Otomani sînt obligate să-şi găsească noi locuri pentru aşezări, care să satisfacă două deziderate principale: a) suprafaţă suficientă locuibilă şi b) posibilitate de apărare superioară aşezărilor fortificate de pe promontorii. Aceste condiţii le întruneau întru totul numeroasele insule (atoli), din zona puternic mlăştinoasă a rîului Er. Acest şirag de noi aşezări, amplasate pe întreaga vale a Erului, au constituit o barieră extrem de puternică în faţa pătrunderilor triburilor tumulare dinspre Cîmpia Pannonică. Do-

vada că pe aliniamentul văii Erului, spre deosebire de Cîmpia Panonică dezvoltarea purtătorilor culturii Otomani continuă pe o cale firească, cu foarte mici influenţe externe, pînă în pragul epocii fierului.

Aşezarea propriu-zisă teritorial este bine delimitată de centura de fortificaţie. Sondajele efectuate în afara incintei au dat rezultate extrem de slabe, în sensul că au fost descoperite doar unele elemente sporadice de locuinţe databile în faza I Otomani. Din această cauză întreaga evoluţie a aşezării s-a desfăşurat pe un teren extrem de restrîns, avînd drept consecinţă un strat arheologic compact cu o grosime medie de 150 cm. Spre centrul aşezării stratul arheologic prezintă o îngroşare accentuată din cauza reclădirilor mai dese a locuinţelor (Fig. 3). Delimitarea nivelelor culturale s-au făcut ţinînd seama atît de culoarea şi granulaţia pămîntului, de amplasarea pe verticală a vetrelor, a urmelor de locuinţe şi în mod special de evoluţia firească a materialului arheologic — accentul punîndu-se în mod deosebit pe evoluţia unor anumite categorii de ceramică.

In ansamblu s-au putut delimita 5 nivele culturale distincte. Spre centru în unele porţiuni, în cadrul aceluiaşi nivel arheologic s-au putut sesiza mai multe subnivele. Dar acestea din urmă neprezentînd deosebiri esenţiale în ceea ce priveşte materialul arheologic, nu le-am considerat nivele independente. Numerotarea nivelelor s-a făcut de sus în jos . Astfel nivelele 1—3 aparţin fazei II, iar nivelele 4, 5 aparţin fazei I. Trebuie să accentuăm faptul că observaţiile efectuate pe „Dealul Vida" racordate la observaţiile noastre mai vechi din staţiunea eponimă „Cetăţuia" Otomani (7) — cronologic cele două aşezări fiind paralele — prezintă un sincronism aproape perfect. Dar pentru evoluţia internă a culturii Otomani, observaţiile efectuate la Sălacea cu posibilităţi mult mai ample decît în staţiunea eponimă sau în oricare altă aşezare cronologic contemporană (8), credem că se pot lua ca etalon general pentru întreaga cultură. Bineînţeles nu putem neglija şi diferenţele de nuanţe existente în diferite aşezări datorită unor influenţe străine, care se manifestă în aşezările de tip Otomani, în special în zonele limitrofe cu culturile vecine.

Aşa cum s-a mai amintit, nivelele 4 şi 5, aparţin fazei I Din punct de vedere cronologic se pot plasa în bronzul timpuriu (Reinecke A) pe baza unor analogii cu nivelele I—IV de la Periam, nivelele inferioare de la Socodor şi Tószeg (R. P. Ungară), cu nivelele din aşezarea de la Medieşul Aurit şi cu paralelismele din cultura Nagyrév (R.P.U.) (10).

Pe baza analogiilor amintite, plasarea fazei I de locuire de pe „Dealul Vida" în bronzul timpuru este întrutotul îndreptăţită. Pe de altă parte unele elemente de certă evoluţie în cadrul acestei faze — ne referim în mod special la ceramică — ne obligă la subîmpărţirea fazei I în două subfaze şi anume IA şi IB. Considerentele pe baza că-

rora facem aceste subîmpărțiri, le vom expune în cele ce urmează la analiza ceramicii.

Comparativ cu nivelele fazei I de locuire, nivelele fazei II (1—3), sînt cu mult mai bogate în vestigii arheologice. Dacă pentru ceramică și metale se pot observa elemente sigure care indică o evoluție internă, pentru locuințe, vetre deschise și gropi nu am putut surprinde indicii în acest sens.

Faza II de locuire corespunde integral fazei II al culturii Otobani, plasată din punct de vedere cronologic în bronzul mijlociu Reinecke B) (10). Această încadrare cronologică pînă la efectuarea cercetărilor din așezarea de pe „Dealul Vida" nu se sprijinea și pe argumente furnizate de obiecte de metal, cu condiții sigure de zacere. In urma cercetărilor din această așezare sîntem în posesia unor dovezi indiscutabile în acest sens.

Astfel în nivelul 3 — primul de factură Otomani II — în condiții sigure stratigrafice, s-a descoperit un inel de tîmplă din aur (pl. XVIII/12) de tipul Sărata Monteoru. Piesa are analogii pînă la identitate cu piesele încadrate tipologic în faza B_1C de la Sărata Monteoru (11). Această variantă citată a fost atribuită din punct de vedere cronologic, bronzului mijlociu B_1 (12).

In caseta B/1965 în nivelul 1 superior, în incinta unei locuințe, între pereții prăbușiți și pardoseală, a fost găsită o daltă-celt din bronz cu gură de înmănușare (pl. XVIII/11), avînd analogii pînă la identitate cu piesele găsite la Pietroasa (13) și Bullendorf (14) (Austria). Piesa descoperită în a doua localitate este plasată cronologic de Pittioni în Br. B2. Dacă coroborăm pe verticală poziția celor două piese — în speță inelul de tîmplă și dalta celt — inerent ajungem la concluzia că cele trei nivele superioare din așezarea de pe „Dealul Vida" aparținînd fazei a II-a a culturii Otomani, acoperă cronologic intervalul de timp Br. B^1—Br. B2.

In privința locuințelor dezvelite pe parcursul săpăturii, de la bun început ținem să facem următoarele precizări: au fost descoperite numai locuințe de suprafață, acestea manifestînd doar modificări neesențiale pe parcursul celor două faze.

Observațiile efectuate asupra locuințelor din faza I sînt într-o oarecare măsură lacunare, deoarece nu a fost găsită nici o locuință intactă, toate fiind extrem de fragmentare. Totuși, pe baza datelor care ne stau la dispoziție, presupunem că aveau o formă rectangulară, nedepășind dimensiunile de 5/6 m. Pereții groși de circa 10 cm erau din lut, purtînd amprentele vizibile de nuiele și pari. Trebuie să menționăm faptul că aceste observațiile relativ prezumtive sînt totuși confirmate de cele efectuate la Mediesul Aurit (15) și Socodor (16).

In ceea ce privește modul lor de dispunere în spațiu nu putem da un răspuns cert. Totuși, sîntem înclinați a crede că locuințele au fost dispuse pe șiruri, ipoteză bazată în deosebi pe observațiile efectuate în șanțurile mediane A și B, cît și în șanțurile de control din loburile descongestionate (17).

Pentru faza a doua observațiile noastre sînt cu mult mai complete. Dar întrucît în modul de construcție al locuințelor, deosebiri esențiale de la caz la caz nu putem semnala, ne rezumăm de a face doar considerații de ordin general.

Un element nou în comparație cu locuințele aparținînd aceleiași faze din stațiunea eponimă „Cetățuia" de la Otomani, îl constituie apariția pardoselii. La unele locuințe de la Sălacea, pardoseala consta dintr-un singur strat de lut, gros de 20—30 cm, fără urme de fățuială. In alte cazuri pardoseala prezenta repetate fățuieli, ce nu depășeau grosimea de 3—5 cm. Pentru aceste maniere diferite de execuție nu s-au ptut stabili și deosebiri stratigrafice sau deosebiri de amplasament în spațiu.

Fig. 4 „Dealul Vida" (comuna Sălacea). Aspect general al locuințelor tip platformă.

In general pe marginile locuințelor s-au putut sesiza mai multe găuri circulare, cu diametrul aproximativ de 30—40 cm. Aceste găuri aparțin cu siguranță stîlpilor de susținere al acoperișului, avînd în același timp și rolul de a susține carcasa de împletituri de nuiele pe care se aplica — pe ambele fețe — stratul de lut ce forma pereții propriu-ziși.

La nici una dintre locuințele descongestionate — cu toate că s-au urmărit cu maximum de atenție — nu s-a putut sesiza intrarea sau existența unor pereți despărțitori. Insă judecînd după mărimea locuințelor care nu depășeau în medie 6/5 m, nici nu era, credem, posibilă existența mai multor încăperi.

In interiorul fiecărei locuințe au fost descoperite una sau două vetre de foc și în mai multe cazuri cîte o groapă de provizie.

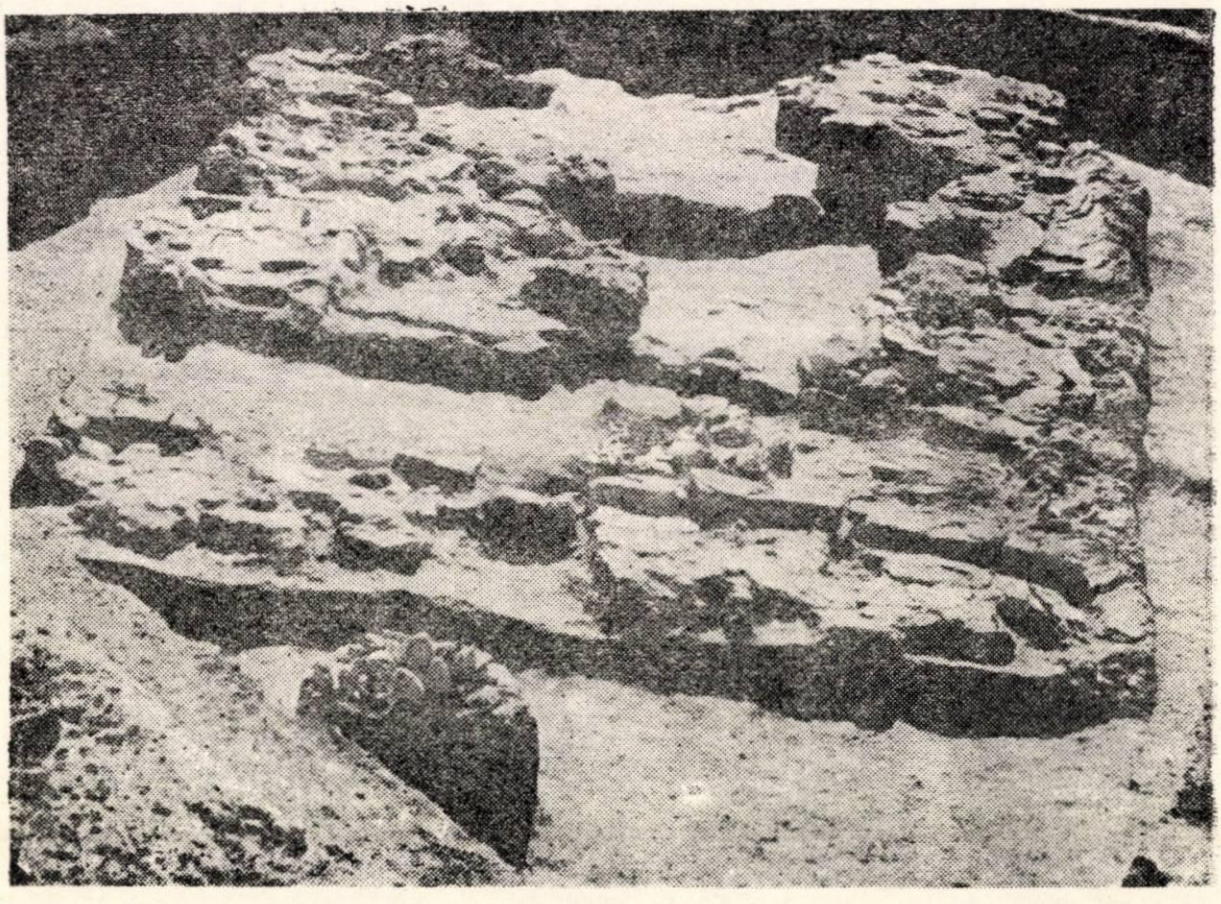

Fig. 5 „Dealul Vida" (comuna Sălacea). Aspect general al templului.

Vetrele erau amplasate direct pe pardoseală — în cazul locuințelor de acest gen — fie pe pămîntul bătătorit ce ținea loc de pardo-

seală. Vetrele nu erau prea înalte, avînd una sau maximum două rînduri de fățuială. Aveau o formă ovală, cu mijlocul puțin alveolat, nedepășind în diametru 80 cm.

Gropile din interiorul locuințelor aveau mărimea relativ mică. Surprinzător este faptul că ele erau sterile din punct de vedere arheologic. Singura explicație plauzabilă este că în acestea se păstrau alimente care nu au lăsat urme.

In privința amplasării în spațiu al locuințelor în faza a II-a, nu am putea afirma că s-au putut preciza dacă într-adevăr exista o oarecare ordine. Totuși cu unele rezerve înclinăm spre sistemul de dispunere pe șiruri a lor. La această constatare trebuie să mai adăugăm faptul că spre centrul așezării locuințele sînt cu mult mai numeroase.

In afara incintei locuințelor au fost descoperite mai multe vetre și gropi. Vetrele aparținînd acestei categorii sînt cu mult mai înalte 60—80 cm) decît cele din interiorul locuințelor, sînt fățuite în repetate rînduri, avînd în general un diametru care depășește 100 cm.

Așa zisele „gropi de resturi" extrem de numeroase sînt amplasate la întîmplare. Toate au dimensiuni mari, 150—200 cm adîncime și 100—150 cm diametru. Au formă de clopot răsturnat, pornesc din toate nivelele, păstrînd aceiași formă, bineînțeles cu mici variații, dar nedeterminate de nivelul din care pornesc.

Dintre construcțiile din așezare — relativ unitare ca stil — în mod evident se detașează una, care se poate atribui cu certitudine unui templu cu megaron (18). Templul descoperit în anul 1968, se situează în zona sudică a așezării, ocupînd o zonă oarecum periferică, dar nu izolată în cadrul planului general de distribuire a locuințelor. Construcția distrusă în urma unui puternic incendiu, este orientată nord-vest, avînd lățimea de 5,20 cm și o lungime de 8,80 cm. Intregul edificiu este împărțit în trei compartimente distincte: a) un pridvor deschis (I), b) o incintă cintă cu un altarsuspendat (II) și c) o incintă cu două altere fixe (III) (fig. 5, 6).

Pereții laterali au fost refățuiți de mai multe ori, iar în dreptul altarelor din incinta III, în partea superioară au fost ornamentați în exterior cu o bandă de frize cu motive geometrice în relief (pl. XVI/1—6).

Intreaga construcție a avut o pardoseală unitară, deosebirea constînd doar în faptul că incinta a II-a a fost refățuită de două ori.

Tot în incinta a II-a a fost descoperit un altar care, pe baza unor indici bine conturați, se poate afirma cu certitudine, că în timpul funcționării era supendat pe patru picioare de lemn (fig. 6). In incinta a III-a au fost descoperite alte două altare, dar, de data asta, fixe, dispuse față în față, lîngă pereții laterali lungi (pentru amplasarea lor vezi fig. 6). Dimensiunile altarelor — bine delimitabile — sînt următoarele : altarul de pe latura nord-estică, are o formă ușor trapezoidală, cu baza

de 1,60 m și latura opusă de 1,20 m și lățimea de 1,20 m în ansamblu detașîndu-se de pardoseală cu circa 17 cm. Altarul nr. III are o formă tot trapezoidală cu baza lungă de 2 m, latura opusă de 1,80 m și avînd lățimea maximă de 1,40 m. Se detașează de nivelul podelei în medie cu 10 cm. Acest altar a avut inițial dimensiunile cu ceva mai mici, dar a fost mărit într-o fază ulterioară construcției, în momentul cînd podeaua a fost refăcută a doua oară.

In ceea ce privește acoperișul pentru forma sa o serie de indici ne sînt furnizați de cele 6 găuri din podea, care constituiau lăcașul stîlpilor de susținere. Pe baza acestora — poziția lor față de ansamblul construcției — cît și pe baza analogiilor furnizate de locuințele din așezare, credem că acoperișul construit din stuf (s-a găsit o mare cantitate de cenușe de stuf) era în două ape.

În privința inventarului arheologic descoperit în interiorul construcției amintim următoarele: în incinta nr. I nu s-a descoperit nici o piesă, în schimb în incinta nr. II s-a găsit o mare cantitate de ceramică, aparținînd integral fazei II al culturii Otomani. In incinta nr. III au fost descoperite obiecte doar pe cele două altare laterale, în forma unor grupaje bine delimitate. Pe altarul nr. II au fost descoperite următoarele: 9 greutăți de lut de formă piramidală (pl. XV/6), 3 cuțite curbe de piatră (pl. XV/8) și un suport cilindric de lut cu marginile evazate (pl. XV/5).

Pe altarul nr. III, au fost descoperite, de asemenea, 9 greutăți de lut, dar de dimensiuni miniaturale (pl. XV/7), 3 cuțite curbe de piatră și un suport cilindric (pl. XV/4).

In exteriorul templului, în imediata apropiere a intrării, a fost găsit un mormînt de inhumație, sigur de ofrandă. Groapa mormîntului avea gura circulară cu un diametru de 110 cm, pereții drepți, și adînci de 130 cm. In groapă au fost descoperite, alături de cîteva fragmente de oase de copil, fragmentele unui vas și ale unui cilindru asemănător cu cele de pe altarele laterale din incinta nr. III al templului.

In privința încadrării cronologice al complexului de cult, nu s-au întîmpinat dificultăți. Atît poziția stratigrafică (nivelul nr. 2), cît și ceramica din interiorul incintei nr. II, pledează cu siguranță pentru încadrarea templului în faza a II-a a culturii Otomani.

Materialul provenit din așezare este extrem de bogat și variat în toate nivelele. Intrucît spațiul nu ne permite prezentarea lui în totalitate, am crezut de cuviință să selectăm numai acele piese care în mod cert aduc o contribuție substanțială la cunoașterea mai aprofundată a culturii Otomani.

Ca în toate așezările umane din comuna primitivă și în așezarea de pe „Dealul Vida“ ceramica reprezintă elementul precumpănitor al întregului inventar arheologic.

Ceramica nivelelor 5—4 aparţinînd fazei I al culturii Otomani în ansamblu nu prezintă un repertoriu prea variat de formă şi ornament. Caracteristice sînt vasele de mărime medie şi mare. Predomină cele cu fundul plat, pereţii drepţi sau slab arcuiţi, gura dreaptă şi largă (pl. XII/1—4, 6). Torţile relativ rare, sînt de mărime mică, amplasate fie pe buză (pl. XII/4), fie în partea superioară a corpului vasului (pl. XII/6). Decorul predominant este striul, executat cu mătura, ce acoperă întreaga suprafaţă exterioară a pereţilor.

Un exemplar decorativ întîlnit des în nivelele 5—4, este brîul reliefat în formă de creastă de cocoş, aplicat fie pe buză (pl. XI/9), fie pe umărul vasului (pl. II/2). In legătură cu acest decor remarcăm faptul că face o notă oarecum aparte în ornamentica culturii Otomani. In afară de faptul că este unicul element decorativ în relief, se întîlneşte în toate fazele de evoluţie a culturii, nesuferind schimbări esenţiale, în comparaţie cu celelalte elemente decorative.

In nivelul 4 forma vaselor rămîne aceeaşi, dar apar variante noi ale elementelor decorative. Decorul striat nu mai acoperă întreaga suprafaţă a vasului, ci formează doar grupe izolate (pl. XII/4). Apare şi o variantă stilizată a motivului creastă de cocoş — panglica în relief — de obicei crestată, aplicată oblic pe pereţii vasului (pl. XII/4).

In subfaza IB, apar forme noi ca: vasul pîlnie, cu picior cubic gol în interior şi prevăzut cu ferestruici (pl. XI/10). Acestea sînt ornamentate cu motive în relief, dispuse pe verticală în registre simetrice, imitînd forma stufului de baltă. Ceştile cu corpul puţin bombat — deasemenea o formă nouă — au pe umăr un motiv decorativ cu totul neobişnuit, o canelură lată în formă de spirală alungită dispusă orizontal pe umăr, imitînd parcă sub formă stilizată valurile formate de ape (pl. XI/1, 2). De remarcat că acest element decorativ are o viabilitate foarte scurtă, dispărînd chiar la începutul fazei II, dar revine în faza a III-a, cîştigînd teren din ce în ce mai mare, astfel că spre sfîrşitul culturii să constituie elementul decorativ de bază.

Vasele din subfaza IA, sînt lucrate relativ neglijent, dintr-o pastă ce conţine mult degresant (nisip, păioase, pietricele mărunte). De obicei au o culoare roşcat cenuşie, mai rar cărămizie. Abia în subfaza IB, ceştile şi vasele pîlnie au o pastă mai fină, deobicei de culoare neagră cu urme de slip lucios.

Dintre vasele speciale aparţinînd fazei I, remarcăm în mod deosebit un vas reprezentînd o barcă miniatură (pl. XI/5). Are o formă alungită, fundul plat, pereţii laterali înalţi şi relativ curbaţi pupa şi prora reliefate.

Incepînd din faza II (nivelele 3—1) în cadrul procesului tehnic de prelucrare a ceramicii în aşezarea de pe „Dealul Vida", asistăm la o adevărată revoluţie. Compoziţia pastei, maniera de ardere, formele şi

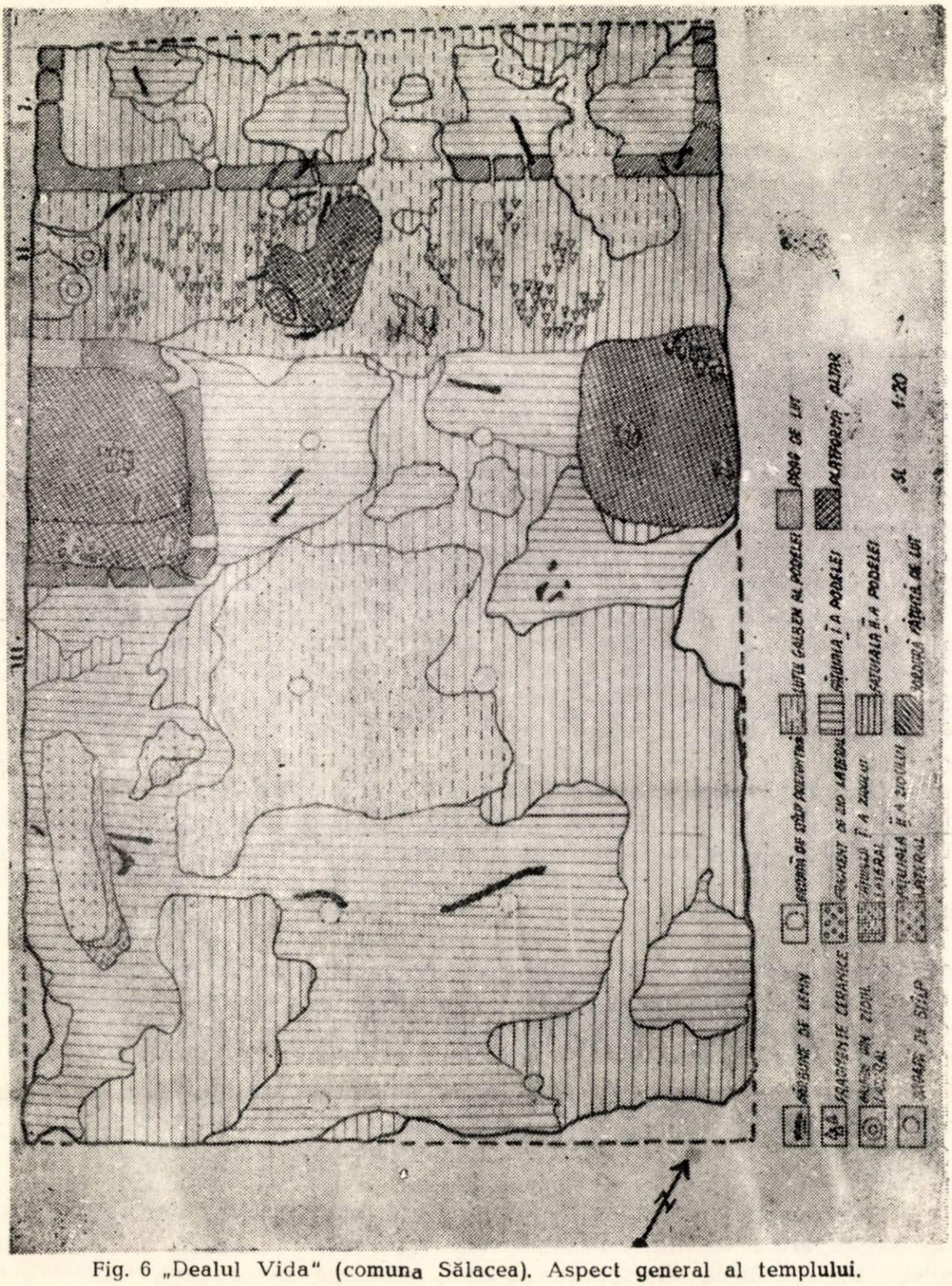

Fig. 6 „Dealul Vida" (comuna Sălacea). Aspect general al templului.

decorul, se schimbă. Din faza antecedentă persistînd doar cîteva elemente de formă, care, în general, se încadrează în categoria așa-zisă a vaselor de bucătărie.

Pasta devine extrem de fină, iar pleava întrebuințată ca degresant principal în faza anterioară, este înlăturată cu desăvîrșire. Se întrebuințează cu predilecție un nou degresant și anume mica. De remarcat faptul că pe parcursul săpăturilor a fost descoperită o cantitate foarte mare din această rocă în toate nivelele aparținînd fazei II. In ceea ce privește materia primă de bază — lutul — se găsește în cantitate și de calitate remarcabilă în jurul așezării. In schimb mica trebuia extrasă și transportată de la o distanță relativ mare, circa 80—100 km, din Munții Meseșului.

La fel și în procesul de ardere al ceramicii în faza II remarcăm o îmbunătățire substanțială. Predomină vasele de culoare neagră și roșgălbuie. Din păcate, marea majoritate a ceramicii provenind din locuințe, prezintă serioase deformări coloristice în urma unor puternice arderi secundare.

Forma vaselor suferă, deasemenea, schimbări radicale. Doar vasele ornamentate cu brîu crestat în formă de creastă de cocoș continuă pe mai departe forma din faza I.

Apariția cestii în nivelul 3, marchează de fapt începuturile fazei II. Această formă nouă persistă pe tot parcursul fazei, suferind doar mici modificări. O evoluție aproape imperceptibilă se remarcă doar în privința torților, în sensul că în primul nivel din faza II (nivelul 3), torțile nu depășesc înălțimea buzei, ca pe parcurs acestea să se înalțe din ce în ce mai mult. In ansamblu, această categorie de formă ceramică este ornamentată în exclusivitate cu motive incizate în stil geometric, avînd o gamă foarte vastă de repertoriu motivistic (pl. XIII/1—6).

Tot din categoria vaselor mici semnalăm vasele de tip pahar (pl. XIV/1, 3), puțin numeroase la început, apoi din ce în ce mai multe spre finele fazei II (nivelul 1).

Pentru categoria vaselor de mărime medie sau mare, sînt caracteristice cele cu fundul plat, corpul puternic bombat, gîtul înalt, buza răsfrîntă (pl. XIV/5, 6). Torțile aparținînd acestor două categorii de vas sînt plasate fie pe umăr — în acest caz de dimensiuni mici (pl. XIV/5), fie pe partea superioară a vasului, în cazul acesta supraînălțate față de buză (pl. XIV/6).

Farfuriile (pl. XIII/8), cănile de dimensiuni relativ reduse, își fac apariția în nivelul superior 1. Aceste tipuri avînd forme incipiente în faza II, vor predomina în faza următoare.

In categoria vaselor de bucătărie găsite în așezare (nivelele 3—1) amintim doar pe cele mai frecvente. Strecurătorile de diferite forme, cele mai des le întîlnim pe cele cu fundul plat, pereții relativ scunzi și

prevăzuți cu o mică toartă (pl. XI/4). De asemenea așa-zisele vase „pești" sînt frecvente ca număr (pl. III/7), unele dintre ele fiind chiar ornamentate cu motive incizate în stil geometric.

Dintre vasele speciale pe care în mod exclusiv le atribuim unor ritualuri cultice — neavînd o altă explicație mai plauzibilă — amintim cîteva :

Două exemplare întregi și unul fragmentar de vas de tip „askos" (pl. XI/1—3). Interesant este de menționat că cele două piese întregi sînt pandantele aceluiași tip, singura deosebire constînd în faptul că una este o miniaturalizare. Nu considerăm necesară tratarea problemelor ridicate de acest tip de vas, ne rezumăm doar a aminti că vasele „askos" conturează odată în plus influența indiscutabilă sudică exercitată asupra culturii Otomani.

In nivelul 2 a fost găsit un exemplar întreg și mai multe fragmente de tip tavă cu picioare (pl. XI/11). Judecînd după faptul că pe ambele margini lungi, vasul este prevăzut cu cîte două găuri și că ornamentul este plasat exclusiv pe suprafața inferioară, credem că a fost întrebuințat într-o poziție suspendată în ciuda celor patru picioare.

Printre unicatele descoperite în așezare se numără și un vas „rython" (pl. XI/7), găsit în nivelul 2. In privința acestei piese ținem să semnalăm doar două fapte. Deși este o piesă unică în aria culturii Otomani, totuși, decorul aparținînd în mod cert acestei culturi, sîntem nevoiți de a exclude eventualitatea unui import.

In fine, mai amintim un vas, avînd o formă ieșită cu totul din comun (pl. XIV/2), pentru care în toată literatura de specialitate nu am reușit să găsim analogii. Piesa a fost descoperită în locuința C din nivelul 1.

Ca o trăsătură generală pentru ceramică aparținînd fazei II este gama extrem de vastă a repertoarului motivistic. Totuși, în acest context variat, o serie de caracterstici generale — decor exclusiv incizat, stil geometric — ne pune în fața unui tot unitar.

In lucrarea de față ne rezum a enumera numai motivele cele mai frecvente, su sublinierea că același element prezintă la rîndul său o întreagă gamă atît în ceea ce privește modul de dispunere pe vas, cît și a părților sale componente. Pentru nivelele 3—2 motivele cele mai caracteristice sînt unghiurile incizate, unele umplute cu hașururi, arcadele cu terminațiuni unghiulare mult prelungite, o variantă a semnului solar în formă de cerc, de la care pornesc de jur împrejur linii drepte dispuse simetric. Motive în formă de crengi de brad, linii paralele umplute cu hașururi mărunte, de obicei dispuse pe plan orizontal, în partea superioară a vasului sînt deasemenea frecvente.

Pentru nivelul 1, pe lîngă motivele amintite care din punct de vedere a execuției sînt mult mai fine, apare un element nou și anume

grupa de spirală incizată, combinată aproape în toate cazurile cu motive unghiulare sau cu benzi de linii limitate de puncte incizate. Acest motiv incipient încă în faza II, va constitui elementul ornamental de bază pe tot parcursul fazei următoare. Incizia transformîndu-se pe parcurs în canelură, la început mai îngustă, apoi spre sfîrșitul fazei III, din ce în ce mai lată și mai adîncă.

Pentru ceramica nivelelor 3—1 echivalente duse pînă la identitate găsim în așezările de la Socond (nivelul superior) și Vărșand (19), „Cetățuia" Otomani (20), faza Tószeg B și nivelul inferior Tószeg C.

In aceste nivele, pe lîngă ceramica de tip Otomani, s-au găsit numeroase fragmente și chiar vase întregi, aparținînd culturii Wietenberg. Acest fapt nu trebuie să surprindă, deoarece între aceste două culturi, în special în zonele limitrofe, au existat legături extrem de strînse. Este suficient să amintim că în așezarea de la Derșida (județul Sălaj), aparținînd culturii Wietenberg, aproape în toate nivelele au fost semnalate fragmente ceramice de certă factură Otomani (21).

Dar lutul a servit nu numai ca materie primă pentru vase, ci și pentru modelarea unei game variate de alte obiecte. Dintre acestea în mod special ne-au atras atenția o serie de cărucioare miniatură. Toate exemplarele descoperite — patru întregi și unul fragmentar — au fost găsite în nivelele aparținînd fazei II. In ansamblu predomină forma patrulateră (pl. XI/8), numai într-un singur caz colțurile sînt rotunjite (pl. XI/5). Toate în partea inferioară sînt găurite transversal, în vederea fixării axelor de susținere a roților. Numai două din cele cinci exemplare sînt decorate cu motive geometrice incizate de factură Otomani (22).

Inerent la cît de o sumară analiză a cărucioarelor nu putem face abstracție de roțile pe care erau montate. Dat faptului că la nici un exemplar descoperit în așezarea de pe „Dealul Vida" sau în vreo altă așezare de tip Otomani, cele două elemente nu au fost găsite împreună, ridică o serie de probleme. Este adevărat că la Sălacea au fost găsite numeroase piese de lut, care puteau servi drept rotițe. Dar acestea pînă în momentul de față în literatura de specialitate, sînt amintite cînd rotițe de cărucioare, cînd greutăți de fusaiolă. Judecînd după numărul extrem de mare de piese de acest gen descoperite, în comparație cu numărul redus de cărucioare, credem că numai unele din acestea se pot încadra în categoria rotițe. Dacă pornim pe principiul împărțirii acestor piese după forme și elemente componente, ajungem la următoarele două categorii:

a) cele cu corpul bombat, avînd o gaură centrală simplă (pl. XVII/3, 4);
b) cele cu corpul plat, avînd în jurul găurii centrale o proeminență în formă de bucșe (pl. XVII/6, 7).

Bazaţi pe acest criteriu, numai exemplarele din categoria a doua credem că aveau destinaţia de rotiţe. Din această categorie o notă aparte o constituie acele exemplare pe care sînt indicate spiţe obţinute prin goluri făcute în corpul rotiţei (pl. VII/5, 9, 10). Aceste exemplare au fost descoperite numai în nivelele 2—1, deci cronologic se pot plasa în Br. B2. Dacă admitem teoria cercetătorului Gh. Bichir, că apariţia roţilor cu spiţe marchează începutul întrebuinţării calului ca animal de tracţiune, atunci acest eveniment trebuie plasat la finele Br. B2 şi nu cum se susţine, la limita între epoca bronzului şi începutul epocii fierului.

In privinţa întrebuinţării calului, cel puţin ca animal de călărie, avem dovezi încă din nivelele 3—2, unde s-au descoperit trei psalii lucrate din os de cerb, două din ele ornamentate cu incizii amplasate pe mai multe registre (pl. XVII/1—2). Ornamentele de pe cele două piese amintite mai sus, fac o notă aparte faţă de stilistica Otomani, avînd mai mult afinităţi Wietenberghiene.

Uneltele constituie un capitol aparte al inventarului arheologic al aşezării. De la început ţinem să precizăm faptul că deşi aşezarea se situează în plină epocă a bronzului, uneltele aproape în exclusivitate sînt lucrate din materiile prime tradiţionale — os şi piatră. Atît uneltele de os cît şi cele de factură litică nu prezintă serii tipologice prea variate. Sesizabil este în acelaşi timp un vizibil conservatorism în privinţa evoluţiei formelor şi faţă de perfecţionările tehnice.

Marea majoritate a uneltelor de os, sule (pl. XVIII/2, pumnale (pl. XVIII/5), săpăligi (pl. XVIII/1), brăzdare (pl. XVIII/4) şi ciocane (pl. XVIII/3), sînt lucrate din oase sau coarne de cervide.

Uneltele de factură litică, ce-i drept, mai puţine ca număr, le putem împărţi în două mari categorii distincte: a) uneltele de silex, predomină ca număr cuţitele (pl. XVIII/6) şi lamele de seceri (pl. XVIII/8), acestea din urmă prezentînd un înalt grad de finisaj ; b) uneltele de piatră, remarcăm în mod special mai multe dăltiţe plate (pl. XVIII/7, 9), topoare cu gaură de înmănuşare (pl. XVIII/10).

Pe baza cunoştinţelor noastre actuale, privind cultura Otomani, putem afirma că este una din cele mai sărace culturi din epoca de bronz de pe teritoriul României, în ceea ce priveşte descoperirile de obiecte de podoabă şi obiecte rituale. Totuşi de la această constatare — ce pare general valabilă — aşezarea noastră face o notă cu totul aparte.

Lăsînd la o parte implicaţiile cu totul deosebite ce ridică descoperirea templului, pe parcursul săpăturilor au mai fost descoperite o serie de obiecte cu vădit caracter cultic.

In nivelul 3 a fost descoperită o figură umană extrem de stilizată (pl. XV/3), de genul acelora de la Barca şi Gonovce (R.S. Ceho-

slovacia) și Felsövadász (R.P. Ungară) (23). Atît în baza analogiilor cît și a condițiilor de zacere, exemplarul nostru se poate încadra cronologic în bronzul mijlociu (Br. B2).

De asemenea, în cursul săpăturilor din anul 1965, au fost găsite două statulete antropomorfe, „cu cap mobil", la o adîncime de — 25 cm în nivelul 1 (pl. XV/1, 1a, 2, 2a). Intrucît aceste două piese au constituit subiectul unui articol special (24), nu credem utilă revenirea asupra lor pe un plan mai amplu, doar ținem să menționăm următoarele :

1) sînt singurele exemplare de acest gen cunoscute în cultura Otomani ;
2) cronologic aparțin Br. B2 ;
3) ele confirmă odată în plus opinia noastră, că asupra culturii Otomani, au fost exercitate în diverse perioade, influențe puternice sudice.

In privința ritului de înmormîntare, s-au obținut date relativ puține. Pînă în prezent cimitirul propriu-zis al așezării, nu a putut fi reperat. In schimb în incinta așezării, au fost descoperite două morminte izolate, aparținînd culturii Otomani.

Primul este un mormînt de incinerație. Oasele calcinate au fost depuse într-un vas tip castron (pl. XII/5), fără nici un inventar adiacent. Mormîntul, din punct de vedere cronologic, aparține fazei I a culturii Otomani — groapa mormîntului care pornea din nivelul 4, confirmă o concordanță stratigrafico-cronologică deplină. Tipul de vas cît și ritul de înmormîntare au analogii în cimitirul de la Ciumești (25), aparținînd tot fazei I Otomani.

Al doilea mormînt este de înhumație, compus din patru schelete (două de maturi, un adolescent și un copil), depuse în poziție puternic chircită, exceptînd scheletul de copil. Mormîntul neavînd nici un fel de inventar, pentru încadrarea sa cronologică singurul indiciu este furnizat de poziția gropii în contextul stratigrafic. Groapa delimitată cu precizie, pornește din nivelul 2 și se adîncește pînă în nivelul 4. Deci cronologic — bazîndu-ne pe această observație stratigrafică — mormîntul se poate atribui fazei Otomani II. Intrucît acest mormînt cuadruplu este unic în cultura Otomani, nu credem că se poate încadra în tipul mormintelor obișnuite, ci mai mult ca sigur că este un mormînt ritual de sacrificiu uman.

Desigur, în cadrul unei lucrări, cu spațiu limitat, nu avem pretenția că am epuizat toate problemele ridicate de săpăturile de pe „Dealul Vida", totuși, sperăm că am adus o contribuție la cunoașterea și mai aprofundată a acestei interesante culturi din epoca bronzului din vestul României — cultura Otomani.

NOTE

1. La săpăturile de la Sălacea înafara de autorul prezentului studiu a mai luat parte și colegul Nicolae Chidioșan, căruia ne simțim îndatorați de a-i aduce mulțumirile noastre pentru prețioasele sugestii și observații efectuate și comunicate nouă.
2. Pentru amplasarea așezării de pe „Dealul Vida" (com. Sălacea), în contextul ariei de răspîndire a culturii Otomani, vezi harta din lucrarea lui I. Ordentlich, Aria de răspîndire a culturii Otomani de pe teritoriul României, *Marmația*, II, Baia Mare (sub tipar).
3. Inventarul Muzeului din Valea lui Mihai, vol. I, p. 75 și urm. După desființarea muzeului întregul material arheologic cît și inventarele au intrat în patrimoniul muzeului din Oradea.
4. O analiză detailată referitoare la această problemă s-a făcut într-o lucrare complexă referitoare la sistemul de fortificație al așezărilor din cultura Otomani, de I. Ordentlich, *Probleme der Befestigungsanlagen in den Siedlungen der Otomanikultur in deren rumänischen Verbreitungsgebeit*, *Dacia*, n.s., XII, 1969, p. 457 și urm.
5. I. Ordentlich, *Dacia, n.s..*, VII, 1963, pl. 5/1.
6. Problema a fost tratată pe larg în lucrarea citată la nota 4
7. I. Ordentlich, *Dacia*, VII, 1963, pl. 4.
8. Ne gîndim în special la așezările de la Socodor și Vărșand (vezi D. Popescu, *Materialele*, II, p. 41 și urm.), pentru așezarea de la Sîntion (vezi A. Alexandrescu, *Săpăturile de salvare de la Sîntion*, *SCIV*, 1955, 3—4, p. 487 și urm.) pentru așezarea de la Pir (vezi Z. Székely, *Cimitirul din epoca bronzului de la Pir*, *SCIV*, 1, 1966, p. 125 și urm.).
9. M. Roska, MKÉ, VII, 1913, p. 81; D. Popescu, *Materialele*, II, 1956, p. 48, pl. 17/3, 4, 9, 10, 15, p. 49, pl. 8/2, 3, p. 52, pl. 11/5, 6; A. Mozsolics, *Acta Arch.*, II, 1952, p. 35 și urm.; Problema cronologiei fazei I al culturii Otomani a fost dezbătută pe larg de I. Ordentlich.
10. Pentru detalii vezi I. Ordentlich, *op. cit.*, la nota no. 9.
11. E. Zaharia, Die Lockenringen von Sărata-Monteoru, Dacia, n.s.., III, 1959, p. 119, fig. 7/5, 6. Una din cele două inele de tîmplă este la fel din aur și a fost descoperit în mormîntul nr. 22, al doilea exemplar este din bronz și a fost descoperit în mormîntul nr. 11.
12. Intrucît în lucrarea citată la nota nr. 11 se face o amplă discuție asupra încadrării cronologice a acestor piese, nu considerăm necesară revenirea asupra acestei probleme în cadrul lucrării de față.
13. M.Roska, Repertorium, p. 54. fig. 52/5, p. 56/8.
14. R. Pittioni, *Urgeschihte des Österreichen Raumes*, Viena, 1954, p. 290, fig. 199/4.
15. La Mediesu Aurit s-a săpat o așezare care din punct de vedere cronologic se poate încadra în faza I Otomani. Informații furnizate de T. Bader și S. Dumitrașcu.

16. D. Popescu, *Sondajul arheologic de la Socodor, Materialele,* II, 1956, p. 43 şi urm.
17. In privinţa detaliilor de construcţie a locuinţelor din faza I şi II, atît referitor la cele de la Sălacea cît şi referiri pe ansamblul culturii Otomani, vezi I. Ordentlich, *Anordung und Bau der Wohnungen in rahmen der Otomanikultur in Rumänien, Dacia, n.s.,* XII, 1968, p. 141 şi urm.
18. Din cauza spaţiului problema templului îl tratăm în mod succint pentru detalii şi analogii vezi articolul N. Chidioşan şi I. Ordentlich, *Un templu cu megaron din epoca bronzului (cultura Otomani) descoperit la Sălacea,* Anuarul Muzeului din Baia Mare, *Marmaţia,* II (sub tipar).
19. D. Popescu, *op. cit.,* p. 63, fig. 28, p. 74, fig. 34, p. 108, fig. 62.
20. I. Ordentlich, Dacia, *n.s.,* VII, 1963, p. 123, fig. 6, p. 124, fig. 7.
21. N. Chidioşan, *Beiträge Zur Kenntnis der Wietenbergkultur im Lichte der neuen funde von Derşida, Dacia,* n.s., XII, 1968, p. 155 şi urm.
22. Pentru detalii în legătură cu cărucioarele din epoca de bronz vezi Gh. Bichir, *Autour der probleme des plus anciens modeles de charioth decuverte eu Roumanie Dacia, n.s.,* VIII, 1964, p. 67 şi urm., şi bibliografia indicată.
23. L. Hajek, *Hlinene LidskéPlastiky z Doby Bronzove v Barci u Kosik, SlovArch.,* 2, 1957, p. 323, 336, 338.
24. I. Ordentlich, *Două statuiete cu cap mobil descoperite la Sălacea, SCIV,* 1, 18, 1967, p. 147 şi urm.
25. I. Ordentlich, C. Kacsó, *Cimitirul din epoca bronzului de la Ciumeşti, SCIV,* 1, 1970, p. 55, fig. 3/1.

DIE BEITRÄGE DER ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN AM DEALUL VIDA (GEMEINDE SĂLACEA, KREIS BIHOR) ZUR KENNTNIS DER OTOMANI-KULTUR

(Zusammenfassung)

Die Siedlung liegt 8 km von der namengebenden Ortschaft der Otomani-Kultur („Cetăţuia", im Dorf Otomani) entfernt, in der Nähe der Gemeinde Sălacea (Kreis Bihor), auf dem Auslauf des Hügels, den die Ortscewohner „Dealul Vida" nennen. Dieser eine Fläche von 1,5 ha betragende Ausläufer ist der letzte Vorsprung der Barcău-Berge und ist für dieses Gebiet des Er-Tales die obere Flussterrasse.

Die Siedlung ist rundherum von einen Abwehrsystem befestigt, das aus einen Schutzgraben mit Aussen — und mit Innenwall besteht (Abb. 3, 4). Das Befestigungssystem ist in der ersten Phase der Otomani-Kultur errichtet worden. In der zweiten Phase wird der Innenwall von Kulturniveaus überschichtet und allmählich fallt sich der Graben. Der letzte Teil, etwa 2,50 m, wird im 10. Jh. u. Z. eingeebnet, als die Plattform als Friedhof diente.

Im Inneren der Siedlung konnten fünf Kulturniveaus voneinander abgegrenzt werden. Die Niveaus 5—4 gehören zur ersten und die Niveaus 1 bis 3 zur zweiten Phase der Otomani-Kultur.

Die Wohnungsbauten aller Kulturniveaus haben einen gemeinsamen Zug, und zwar, sind sie ausnahmslos Oberflächenbauten. Im allgemeinen bestehen sie aus einem einzigen Allzweckraum. Die Wände sind aus Lehm, der auf ein von Pfosten gestütztes Rutengeflecht geworfen war, die Bedachung aus Schilf. In keinem Fall konnte der Eingang bestimmt werden. Eine Reihe von Wohnungen aus der zweiten Phase haben eine Lehmschicht als Estrich, die in mehreren Wohnungen wiederholte Male geglättet wurde. Innerhald jeder einzelnen Wohnung gab es eine Herdstelle direkt auf dem als Estrich geltenden fest getretenen Boden, oder unmittelbar auf dem Estrich aus Lehm. Die ovalen Herde mit linsenförmig eingelassener Feuerstelle waren nicht zu hoch. Innerhalb einiger Wohnungen wurde auch je eine zur Aufbewahrung von Vorräten dienende Grube gefunden.

In der Siedlung wurden ausserhalb der Wohnungen auch noch Gruben mit Wirtschaftsabfällen gefunden sowie freie Herdstellen.

Von den Bauten in der Siedlung, sticht der im zweiten Niveau entdeckte Tempel besonders ab. Er ist 8,80 m lang und 5,20 m breit (Abb. 5,6) und besteht aus drei Teilen. Der erste, das Megaron, der zweite mit hängendem, mobilem Altar und der dritte mit zwei feststehenden Seitenaltären. Der Estrich ist mehrere Male geglättet worden. Die Aussenwand war mit einem Relieffries in geometrischem Stil verziert. Das zweiflächige Satteldach stand auf Reihen von unmittelbar in den Estrich eingerammten Ständern. Im ersten Innenteil sind keine Funde gehoben worden, im zweiten Inenraum fand man hingegen eine grosse Menge Keramik. Der dritte Innenteil war bis auf die rituellen Gegenstände auf den beiden Seitenaltären ebenfalls fundleer.

Die Keramik stellt in der Siedlung das vorherrschende archäologische Fundgut dar.

Für die Niveaus 5 bis 4 aus der ersten Otomani-Phase zeichnet sich die Keramik durch wenig verschiedene Formen aus, wobei diejenigen mit flachem Boden, geraden oder schwach geschwungenen Wänden, geradem und weitem Mundsaum, kleinen Henkeln — aber nur bei einigen Gefässen — vorherrschen. Das wichtigste Ziermuster ist die Rille, die die ganze Gefässfläche bedeckt, um zum Ausgang der Phase nur noch gruppenweise auf dem Gefässkörper vorzukommen. (Taf. XII/1, 3, 4, 6.). Ein anderes Motiv, das diese Niveaus kennzeichnet, ist die angebrachte Ritzleiste. Dies ist das einzige Zierelement, das in allen Phasen der Kultur ohne wesentlichen Anderungen anzutreffen ist. Die Gefässe, die in diesen Niveaus angetroffen werden, sind verhältnismässig nachlässig aus einer viel Magerungsmittel (Sand, Streu, Kies) enthaltenden Paste gearbeitet.

In den Niveaus 3 bis 1, ändert sich die Machart der Keramik, die Paste wird äusserst fein (als Magerungsmittel wird hauptsächlich Glimmer gebraucht, es kommen viele neue Formen auf, davon die Tasse überwiegt (Tafel XIII/1—6). Auch die Technik der Verzierung ändert sich und zwar überwiegt ausnahmslos die Ritztechnik, die im geometrischen Stil ausgeführt ist (Tafel XIII/1—8).

Die Werkzeuge sind allgemein in zwei groBe Gruppen einzuteilen, je nach dem Rohstoff, aus dem sie hergestellt sind: a. Stein (Tafel VIII/6—10) und b. Knochen (Tafel XIV/1—5). Im allgemeinen kann in den verschiedenen Niveaus keine Entwicklung festgestellt werden und auch die Formen sind sehr wenig mannigfaltig.

Von den Kultgegenständen sind besonders drei Menschenstatuetten zu erwähnen (Tafel XV/1, 1a, 2, 2a, 3), davon zwei mit mobilem Kopf.

Der eigentliche Friedhof der Siedlung ist noch nicht entdeckt worden, bloB in der Siedlung sind zwei Einzelgräber aufgedeckt worden,

davon eines ein Urnengrab ist (Tafel XII/5), das zum vierten Niveau gehört und das zweite eine rituelle Gruppierung von vier Skeletten in Höckerstellung, die dem zweiten Niveau gehört.

Die Zeitstellung der Siedlung konnte sowohl anhand der keramischen Analogien als auch aufgrund von Metallgegenständen ermittelt werden.

Wie erwähnt, gehören die Niveaus 4 und 5 in die erste Phase der Otomani-Kultur. Vom chronologischen Standpunkt aus, können sie aufgrund von Analogien mit den Niveaus I—IV von Periam, mit den unteren Niveaus von Socodor und Tószeg (Ungarn), mit den Niveaus aus der Siedlung von Potău und aufgrund der Parallelismen mit der Nagyrév-Kultur (Ungarn) (9) in die frühe Bronzezeit (Reinecke A) angesetzt werden.

Die Niveaus 1 bis 3 entsprechen völlig der zweiten Phase der Otomani-Kultur, die chronologisch betrachtet in der mittleren Bronzezeit (Reinecke B) gelegen ist. Die Ansetzung dieser Niveaus in die mittlere Bronzezeit, wird auBer der Vielzahl der Analogien, die die gefundene Keramik bietet, auch von zwei Metallgegenständen bestätigt.

Im 3. Niveau — dem ersten der Otomani-Kultur — fand man in stratigraphisch gesicherten Umständen einen goldenen Schläfenring (Tafel XVIII/12) vom Typus Sărata Monteoru. Das Exemplar besitzt Analogien, bis zur Gleichheit, mit den formenkundlich in die Entwicklungsphase Bl C von Sărata Monteoru eingegliederten Lockenringen (11). Diese zitierte Variante wurde in die mittlere Bronze Bl eingewiesen (12).

In der Grabungskassette B/1965 im oberen Niveau 1, wurde innerhalb einer Wohnung, zwischen den eingestürzten Wänden und dem Estrich, ein bronzener TüllenmeiBel mit Schaftloch (Tafel XVIII/11) gefunden, der Analogien besitzt mit den Exemplare aus Pietroasa (13) und Bullendorf (Osterreich) (14). Das Exemplar, das in den zweiten ervähten Ortschaft gefunden wurde, ist vom chronologischen Standpunkt von Pittioni in Bronze B2 angesetzt. Setzt man die Lage der zwei Exemplare senkrecht herab — bzw. den Schläfenring und den TüllenmeiBel — so ergibt sich zwangsläufig der SchluB, daB die drei Niveaus auf dem „Dealul Vida", die der zweiten Phase der Otomani-Kultur angehören, vom chronologischen Standpunkt aus, die ganze Zeitspanne Bronze Bl bis Bronze B2 decken.

APĂRĂTORUL DE BRAȚ ÎN BAZINUL CARPATO-DANUBIAN

TIBERIU BADER

Metalurgia bronzului din Transilvania, dar mai ales în partea nord-vestică, în zona Someșului de jos și pe Tisa superioară a ajuns la un nivel de dezvoltare remarcabil. Această dezvoltare rapidă se realizează în cadrul unui cerc de metalurgie, care a creat o serie de tipuri de obiecte renumite din punct de vedere al utilității lor, cît și din punct de vedere stilistic.

In această notă ne ocupăm doar cu o singură categorie de obiecte, cu apărătorul de braț.

Obiectul de bronz denumit „apărător de braț" (1) are o răspîndire largă în bazinul carpato-danubian și o evoluție destul de lungă în timp, în cadrul epocii bronzului. O notă caracteristică a obiectului este aceia că aproape toate exemplarele sigure provin din depozite de bronzuri și numai cîteva piese cunoaștem din morminte de incinerație sau din descoperiri izolate (2).

In nord-vestul României, piesa este cunoscută atît din depozite de bronzuri, în așezări cît și în descoperiri izolate la:

Apa (județul Satu Mare), din depozitul renumit, descoperit în anul 1939, în hotarul de azi al comunei Medieșul Aurit. Piesa este executată din bară groasă, patrată în secțiune, subțiindu-se spre cele două capete; la un capăt este o spirală mai mare, înfășurată de trei ori, iar la capătul celălalt una mai mică, înfășurată de două ori. Intre brățară ca atare și spirală legătura este asigurată printr-o bară lungă. Spirala nu are butoni în mijloc (3).

Galoșpetreu (județul Bihor), în depozitul de la Galoșpetreu sînt două fragmente de apărător de braț, spirale asemănătoare cu cea de la Stîna (pl. XIX/1—2) (4).

Săpînța (județul Maramureș), în colecția Muzeului etnografic din Sighetul Marmației se găsește un depozit de bronzuri care, pe lîngă două topoare de luptă, o brățară cilindrică cu spirale, pandantive și inele buclă, conținea și două apărătoare de braț, unul cu două spirale

mai mari și mai mici, cu secțiunea romboidă și rotundă, iar alta asemănătoare, fragmentară (5).

Sălacea (județul Bihor), la așezarea de tip Otomani de la „Dealul Vida", din ultimul nivel a ieșit la iveală un apărător de braț cu bare rotunde, spirală din treisprezece învîrtituri, fără buton (fig. 1) (6).

Sarasău (județul Maramureș), în colecția lui Ioan Mihályi a ajuns o piesă asemănătoare cu cea de la Apa, lucrată din bară patrată și rotundă, avînd o spirală înfășurată de trei ori, fără buton. Piesa astăzi se găsește în colecția Muzeului din Baia Mare (fig. 2) (7).

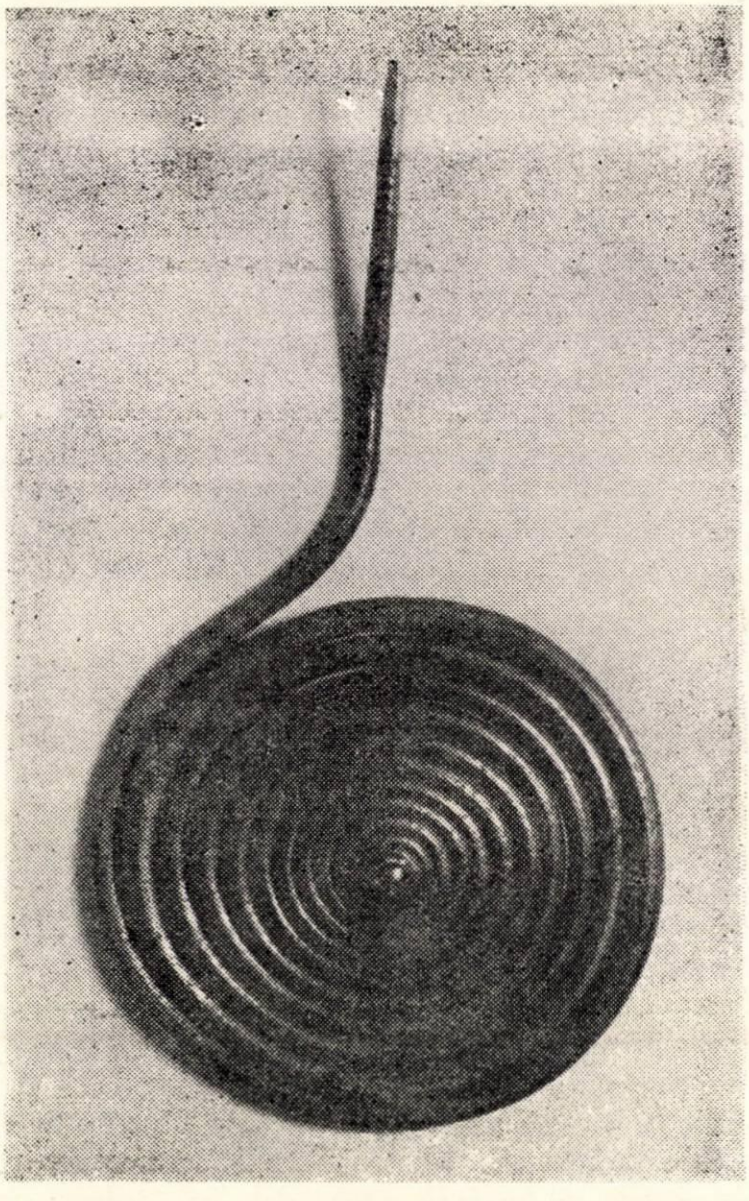

Fig. 1. — Apărătorul de braț de la Sălacea.

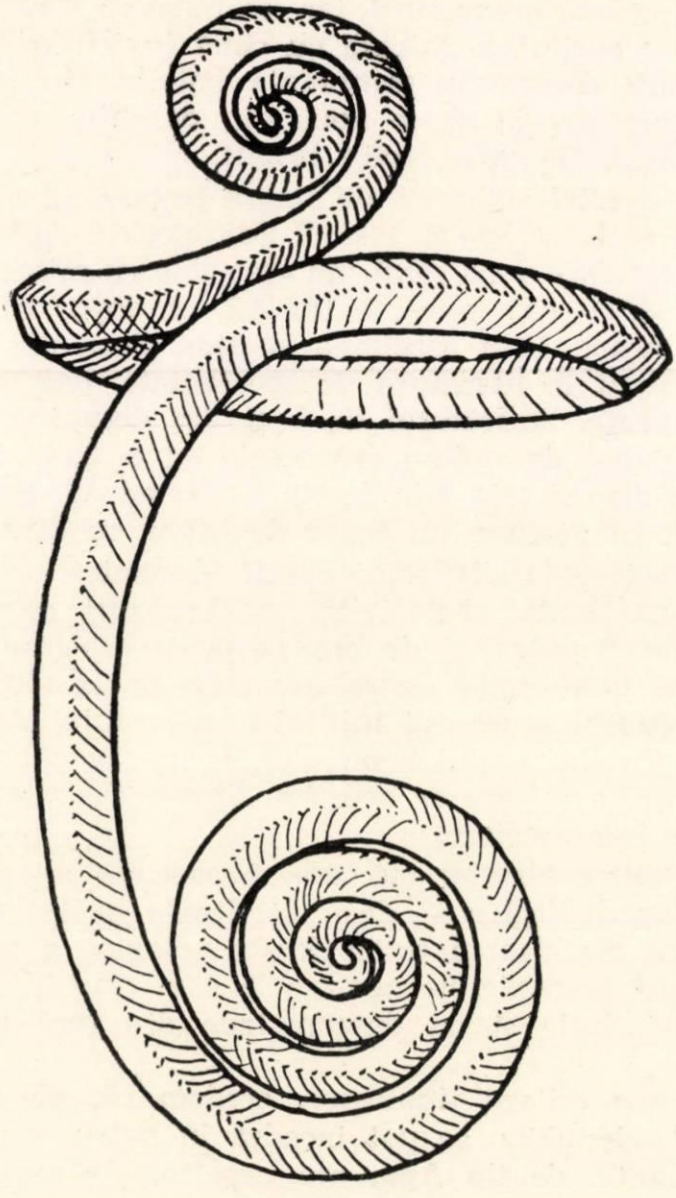

Fig. 2. — Apărătorul de braţ de la Sarasău.

Stîna (judeţul Satu Mare), depozitul de bronzuri de la Stîna cuprinde printre altele şi un fragment de „apărător de braţ" din care s-a păstrat doar spirala cu bară rotundă, ornamentată pe alocuri cu linii haşurate în benzi oblice, cu un buton la mijloc de formă conică (8).

Valea Chioarului (judeţul Maramureş), în colecţia Egger au fost trei piese, prima cu secţiunea circulară, iar la braţ ovală avînd spirala mare cu şapte învîrtituri, iar cea mică cu patru învîrtituri, a doua cu

secţiunea patrată, spirala mare cu 6, iar cea mică cu 3 învîrtituri, a treia fragmentară tot cu secţiunea patrată cu cinci învîrtituri (9).

Din cele şapte descoperiri prezentate mai sus, sînt în total unsprezece piese, din care provin sigur nouă din depozite, o piesă din aşezare, iar o altă piesă din descoperire izolată.

La analiza acestei categorii de bronz trebuie să avem în vedere şi piesele cu care sînt asociate în cadrul descoperirii. Apărătorul de braţ de la Apa are în asociere două săbii din care una cu mîner plin, un topor de luptă cu disc şi cu spin mic, de tip A2, un topor cu ceafă şi unul cu tub de înmănuşare. Prin asocierea acestor piese din acest renumit depozit bine cunoscut în literatura de specialitate, datarea apărătorului de braţ este asigurată. Apărătorul de braţ din depozitul de la Săpînţa este asociat din punct de vedere cronologic cu o piesă importantă, un topor de luptă cu disc şi spin mic de tip I. Nestor A2. Piesa de la Stîna are, de asemenea, în asociere un topor de bronz cu disc şi spin de tip I. Nestor B4, caracteristic sfîrşitului epocii bronzului.

Analizînd conţinutul depozitelor de bronzuri de la nord-vestul României, care conţin apărători de braţ se poate constata că ele aparţin la două orizonturi cronologice deosebite: unul de la sfîrşitul bronzului timpuriu sau începutul bronzului mijlociu, orizontului Apa—Hajdusámson, altul de la sfîrşitul epocii bronzului, Uriu—Domăneşti. Aşa cum se vede, din teritoriul cu care ne ocupăm, lipsesc descoperiri din orizonturile cronologice intermediare.

Pe lîngă analiza pieselor cu care se asociază apărătorul de braţ, studierea criteriilor tipologice — deşi sînt foarte puţine —, ne dă anumite indici pentru clasificarea tipologico-cronologică a acestei categorii de obiecte. In acest scop piesele noastre le vom discuta într-un context mai larg, comparîndu-le şi cu descoperirile din ţară şi cu cele din străinătate.

Pe baza unor criterii tipologice, credem că, piesele descoperite în bazinul carpato-danubian se pot încadra în patru variante (10).

Prima variantă, de tip Apa, are următoarele caracteristici: bara pieselor în general este patrată în secţiune, spirala realizată din 3—4 învîrtituri fără buton în mijloc şi fără ornamentaţii pe bară la unele piese partea între „Armreif" şi spirală este lungă. Se pare că aceste piese sînt cele mai vechi exemplare cunoscute în bazinul carpato-danubian. Din această variantă fac parte piesele din următoarele descoperiri: Apa, Săpînţa, Sarasău, Valea Chioarului (nord-vestul României), Păuliş (România), Kispalád (Ungaria, judeţul Szabolcs-Szatmár). Acestui grup îi aparţine toporul de luptă cu disc şi spin de tip A.

Varianta a doua de tip Ighiel—Zajta, se poate stabili atît pe criterii tipologice cît şi prin asociere cu alte piese de bronzuri. Se poate constata o creştere uşoară a numărului învîrtiturilor la spirală (4—5),

în mijlocul spiralei uneori se găsește un buton în formă de calotă și de obicei bara dintre brățară propriu-zisă și spirală este ornamentată. Bara are secțiune patrată sau ovală. Din această categorie de piese nu s-a descoperit nici un exemplar în spațiul cu care ne ocupăm în lucrarea de față. In schimb în zona vecină se cunoaște o piesă, frumoasă, întreagă, de la Zajta (Ungaria, județul Szabolcs-Szatmár), și altele de la Ighiel, Satu Mare (România), Kosziderpadlás, Orosipuszta, Nagyhangos, Pusztaszentkirály, Mezőberény (Ungaria), Stupava, Velice (Slovacia). Acestei grupe îi aparțin toporul de luptă cu disc și spin de tip B1—2.

Varianta a treia, de tip Barca are următoarele caracteristici : în mijloc un buton în formă de calotă, bara este făcută din sîrmă rotundă, spirala mică este orizontală față de cea mare, spirala are 6—8 învîrti turi. Piesa este însoțită în depozite de cuțitul de tip Peschiera. Depozitele care conțin piese din această variantă fac parte din orizontul cronologic denumit de A. Mozsolics Felsőbalog, iar din punct de vedere cultural au fost atribuite purtătorilor culturii Piliny grupa Barca de cercetătorul T. Kemenczei. Din această variantă nu cunoaștem piese descoperite în nord-vestul României, ele sînt cunoscute din depozitele din nod-estul Ungariei și din estul Slovaciei: Drevenik, Maly Hores, Bologd (Slovacia), Forró, Zalkod, Abaújkér, Olaszliszka (Ungaria). Unele exemplare ajung și pînă în Bronz D (Nyíregyháza).

Varianta a patra de tip Salgótarján, are spirala mult mai mare decît primele două variante (7—8 învîrtituri), iar la un capăt firul este învirtit simplu fără spirală; în mijlocul spiralei este întotdeauna o placă rotundă, un buton cu un spin de formă conică, bara este triunghiulară în aria de răspîndire vestică a piesei și rotundă la cea estică, fiind ornamentată cu linii haşurate în benzi oblice. Această categorie de apărătoare de braț este însoțită de topoarele de luptă cu disc și spin de tip B3—4.

Varianta a patra a apărătorului de braț este cunoscută la nord-vestul României din depozitele de la Stîna, Balc, Galoșpetreu, Tăuți, și din nord-estul Ungariei și nord-estul Slovaciei din mai multe depozite.

Din punct de vedere cronologic prima variantă se poate data la sfîrșitul bronzului timpuriu și începutul bronzului mijlociu, care, probabil, a ajuns în pămînt la sfîrșitul perioadei A2 sau începutul perioadei B1; varianta a doua putea să fie ascunsă la sfîrșitul perioadei B2, fiind cauzată probabil de marea mișcare a culturii înmormîntărilor tumulare; varianta a treia a fost ascunsă la sfîrșitul perioadei C și în mijlocul Bronzului D; iar din varianta a patra o parte la sfîrșitul Bronzului D; iar altă parte la începutul Hallstattului A. Unele piese ajung pînă în Halstatt B, fără să fi fost folosite, servind numai ca piese de turnare.

Din cele mai sus arătate reiese faptul că apărătorul de braţ are o evoluţie lungă în timp, de la sfîrşitul bronzului timpuriu pînă la începutul Hallstattului, cînd se încheia evoluţia acestui tip de obiect de bronz.

Dacă analizăm harta cu aria de răspîndire a acestei piese de bronz se poate constata următoarele: cele mai vechi piese — varianta I — au fost descoperite la nord-vestul României şi estul Ungariei, ceea ce ne sugerează ipoteza că acest tip de obiect a luat naştere în această zonă, fiind o creaţie a triburilor Otomani, a cercului de metalurgie, numit de unii cercetători Apa—Valea Chioarului. Această ipoteză este sprijinită şi de faptul că din orizontul cronologic Apa—Hajdusámson, sau eventual dintr-o perioadă anterioară nu cunoaştem nici o descoperire similară, nu numai în bazinul carpato-danubian, dar nici în afară de această zonă.

De aici, din zona Apei, acest tip de obiect se răspîndeşte în perioada următoare în tot cuprinsul bazinului carpato-danubian, aşa cum dovedesc descoperirile cartografiate din această zonă. In timp, această etapă corespunde orizontului cronologic Gepiu-Kosziderpadlás. In zona nord-vestul României, estul Ungariei, sud-estul Slovaciei şi în Ucraina subcarpatică purtătorii culturii Suciu de Sus au fost aceî care au preluat şi au dezvoltat, mai departe, tipul Apa. Intr-o etapă cronologică următoare ei l-au transmis culturii Piliny, grupei Barca. Grupa Zagyvapátfalva, probabil, a preluat de la cultura Egyek o formă începătoare din care a dezvoltat-o varianta de tip Salgótarján (11). Din orizontul cronologic Felsőbalog, deocamdată la noi, în spaţiul cu care ne ocupăm, lipsesc descoperiri, dar că piesa este prezentă în această zonă, dovedeşte faptul că din orizontul următor Uriu-Domăneşti avem mai multe descoperiri. In afară de bazinul carpato-danubian acest tip de obiect nu este cunoscut, descoperiri extreme fiind din Austria, Polonia de sud, Iugoslavia de nord şi Transilvania.

Cît priveşte derivarea „apărătorului de braţ" este greu de dat un răspuns acceptabil. Pînă în prezent nu cunoaştem nici un prototip al acestui tip de obiect din care s-ar putea trage originea sa. Nu este exclus ca tipul, fiind o creaţie locală, s-a dezvoltat din brăţară simplă care a fost ulterior prevăzută cu două spirale, cu una mai mare şi cu una mai mică, poate sub influenţa „stilului" vremii, pus în legătură genetică cu lumea miceniană.

In ceea ce priveşte utilizarea sa, probabil că a fost folosit că o armă de apărare în luptă, dar poate că a avut şi un rol ornamental pentru braţ. Poate deci că s-a purtat ca un semn distinctiv, indicînd poziţia socială a purtătorului, probabil aparţinînd păturilor înstărite, ori putea să fie un semn distinctiv războinic (12).

DIE HANDSCHUTZSPIRALE IM DONAULÄNDISCHEN KARPATENRAUM

(Zusammenfassung)

Der als Handschutzpirale (1) bekannte Bronzegegenstand ist im donauländischen Karpatenraum stark verbreitet und erfährt innerhalb der Bronzezeit eine zeitlich ziemlich lang andauernde Entwicklung. Ein kennzeichnender Zug dieses Gegenstandes ist es, daB fast alle gesicherten Exemplare aus Hortfunden von Bronzegegenständen stammen und nur einige Exemplare aus Brandgräbern oder als Zufallsfunde bekannt sind (2).

In Nordwestrumänien ist die Handschutzspirale sowohl aus Bronzehorten in Siedlungen als auch aus Einzelfunden bekannt :

Apa (Kreis Satu Mare). Das Exemplar besteht aus dickem Draht, mit viereckigem Querschnitt, der sich gegen die beiden Enden zu allmählich verjüngt; ein Ende ist zu einer gröBeren Spirale dreimal eingerollt und das andere zweimal zu einer kleineren. Zwischen dem Armreif an und für sich und der Spirale, ist die Verbindung durch einen iangen Stab hergestellt. Die Spirale hat keinen Mittelknopf (3).

Galoşpetreu (Kreis Bihor). Im Bronzehort von Galoşpetreu befinden sich zwei Bruchstücke von Handschutzspiralen wobei die mit rundem Querschnitt und verziert mit das Schraffierungen gebildeten Schrägen Bänden. In der mitte einer Spirale befindet sich ein Mettalblech mit kegelförmigem Dorn (Taf. XIX/1—2) (4).

Săpînţa (Kreis Maramuresch). In der Sammlung des Ethnographischen Museums aus Sighetu Marmaţiei befindet sich ein Bronzedepot, das auBer zwei Streitäxten, einen zylindrischen Armreifen mit Spiralen, Anhängern und Lockenringen, auch zwei Handschutzspiralen enthält (5).

Sălacea (Kreis Bihor). In der letzten Fundschicht der Otomani-Siedlung „Dealul Vida", lag eine Spirale mit rundem Stab, die Spirale dreizehntenmal eingerolt und mit kleinem Mittelknopf (fig. 1) (6).

Sarasău (Kreis Maramuresch). In die Sammlung Ioan Mihály gelangte ein Exemplar, das mit der Handschutzspirale von Apa Ähn-

lichkeiten aufweist. Das Exemplar befindet sich gegenwärtig in der Sammlung des Museums von Baia Mare (fig. 2) (7).

Stîna (Kreis Satu Mare). Der Bronzehort von Stîna enthält unter anderem auch ein Bruchstück von einer Handschutzspirale, davon nur die Spirale aus rundem Draht erhalten geblieben ist. Sie ist stellenweise mit schräge Bänder bildenden Schraffierungen und mit einem kegelförmigen Mittelknopf verziert (8).

Valea Chioarului (Kreis Maramuresch). In der Sammlung Egger befanden sich drei Handschutzspiralen (9).

Aus den sieben dargestellten Funden stammen insgesamt elf Handschutzspiralen, davon neun in Bronzedepots, eine in einer Siedlung und eine als Einzelfund zutage kamen.

Bei der Prüfung dieser Bronzegegenstände, müssen auch die anderen Bronzegegenstände berücksichtigt werden, mit denen sie zusammen lagen. Die Handschutzspirale von Apa ist neben zwei Schwertern gefunden worden, davon eines ein Vollgriffschwert ist, ferner mit einer Nackenscheibenaxt vom Typus A2, einer Nackenkammaxt und einer Schaftlochaxt. Dadurch, daB diese Bronzegegenstände aus diesem in der Fachliteratur bekannten Hortfund stammen, ist die zeitliche Stellung der Handschutzspirale gesichert. Die Handschutzspirale aus dem Bronzedepot von Săpînța ist vom chronologischen Standpunkt mit einem wichtigen Gegenstand und zwar mit einer Nackenscheibenaxt vom Typus Nestor A2 verbunden. Desgleichen ist das Exemplar von Stîna mit einer Nackenscheibenaxt vom Typus Nestor B4 zusammen gewesen, das für den Ausgang der Bronzezeit typisch ist.

Die Untersuchung der Handschutzspiralen enthaltenden Bronzedepots aus Nordwestrumänien ergibt, daB diese Depots zwei zeitlich verschiedenen Horizonten angehören: Der Horizont Apa—Hajdusámson ist vom Ausgang der frühen oder vom Anfang der mittleren Bronzezeit und der zweite Horizont — Uriu—Domănești — vom Ausgang der Brozezeit. Es läBt sich feststellen, daB im Gebiet das hier besprochen, wird, die Funde aus zeitlich dazwischenliegenden Horizonten fehlen.

Die erste Variante, Typ Apa mit folgenden Kennzeichen : der Stab dieser Exemplare ist meistens viereckig im Querschnitt, die Spirale besteht aus 3 bis 4 Windungen ohne Mittelknopf und ohne Stabverzierungen. Bei einigen Exemplaren ist der Teil zwischen Armreif und Spirale lang. Es erweckt den Anschein, daB diese die ältesten im donauländischen Karpatenraum bekannten Exemplare sind. Zu dieser Variante gehören die Exemplare aus folgenden Funden: Apa, Săpînța, Sarasău, Valea Chioarului (Nordwestrumänien), Păuliș (Rumänien), Kispalád (Ungarn, Kreis Szabolcs-Szatmár). Zu dieser Gruppe gehört die Nackenscheibenaxt, vom Typ A.

Die zweite Variante, Typ Ighiel—Zajta kann sowohl formenkundlich als anhand von anderen Bronzegegenständen erkannt werden. Die Anzahl der Spiralenwindungen nimmt leicht zu (4 bis 5), ausserdem ist ein kalottenförmiger Mittelknopf vorhanden und meistens ist der Stab zwischen dem Armreif und der Spirale verziert. Der Querschnitt des Stabs ist viereckig oder oval. Von dieser Variante ist in dem hier zur Sprache stehenden Raum kein einziges Exemplar, gefunden worden. Im benachbarten Gebiet hingegen ist eine schöne, ganz erhaltene Handschutzspirale dieser Kategorie ans Licht gefördert worden und zwar in Zajta (Ungarn, Kreis Szabolcs-Szatmár). Andere sind bekannt aus Ighiel, Satu Mare (Rumänien), Kosziderpadlás, Orosipuszta, Nagyhangos, Pusztaszentkirály, Mezőberény (Ungarn), Stupava, Velice (Slowakei). Dieser Gruppe gehört die Nackenscheibenaxt mit Dorn Typus B1—2 an.

Die dritte Variante, Typ Barca hat folgende Merkmale: einen kalottenförmigen Mittelknopf; der Stab ist aus rundem Draht, die kleine Spirale liegt horizontal im Vergleich zur groBen; die Spirale besteht aus sechs bis acht Windungen. Im Bronzedepot lag das Exemplar zusammen mit dem Peschiera Messer. Die Bronzedepots, die Exemplare dieser Variante enthalten, gehören zu dem von A. Mozsolics unter der Bennung Felsőbalog geführten chronologischen Horizont. Vom Standpunkt der Kulturangehörigkeit, wurden sie von T. Kemenczei den Trägern der Piliny-Kultur, aus der Barca-Gruppe zugewiesen. In Nordwestrumänien sind keine Exemplare dieser Variante bekannt. Hingegen stammen aus Nordostungarn und aus der Ostslowakei die Exemplare aus: Drevenik, Maly Hores, Bologd (Slowakei), Forró, Zalkod, Abaújkér, Olaszliszka (Ungarn). Einige Exemplare reichen bis in die Bronzezeit D (Nyíregyháza).

Die vierte Variante, Typ Salgótarján hat die Spirale viel gröBer als die ersten drei Varienten (7 bis 8 Windungen) und das andere Ende hat den Draht einfach gewunden, ohne Spirale. In der Mitte der Spirale befindet sich immer ein Metallblech mit kegelförmigem Dorn. Im westlichen Teil des Verbreitungsgebietes ist der Querschnitt des Stabs dreieckig und im östlichen rund. Die Verzierung des Stabs besteht aus zu schrägen Bändern schraffierten Linien. Diese Kategorie von Handschutzpiralen ist von Nackenscheibenäxten vom Typ B3—4 begleitet.

Die vierte Variente der Handschutzspiralen ist in Nordwestrumänien aus den Depotfunden von Stîna, Balc, Galoşpetreu, Tăuţi und in Nordostungarn und der Nordostslowakei aus zahlreichen Bronzedepots bekannt.

Die erste Variente kann an den Ausgang der frühen und an den Anfang der mittleren Bronzezeit datieren und ist wahrscheinlich am SchluB der Periode A2 oder zu Beginn der Periode B1 in den Boden gelangt; die zweite Variante ist wohl am Ausgang der Periode B2 versteckt worden, wahrscheinlich infolge der groBen Bewegung der Hügelgräber-

kultur; die Exemplare der dritten Variante sind wahrscheinlich am SchluB der Periode C, während von der vierten Variante ein Teil am Ausgang der Bronze D und ein anderer Teil zu Beginn der Hallstattzeit A in den Boden eingelassen wurden. Einige Exemplare reichen bis in die Hallstattzeit B, ohne jemals gebraucht gewesen zu sein, sie sind nur als RohguB erhalten.

Aus obigen Ausführungen folgt, daB die Handschutzspirale eine zeitlich lang andauernde Entwicklung hat und zwar vom Ausgang der frühen Bronzezeit bis zum Anfang der Hallstattzeit, wonach diese Kategorie von Bronzegegenständen sich nicht mehr fortenwickelt.

Die Untersuchung der Verbreitungskarte der Handschutzspiralen ermöglicht einige Beobachtungen: die ältesten Exemplare — Variante I — sind in Nordwestrumänien und in Ostungarn entdeckt worden, wodurch sich die Vermutung aufdrängt, daB diese Gegenstände in dieser Gegend entstanden und eine Schöpfung der Otomani-Stämme sind, und zwar des erzhaltigen Gebietes — mit vielen Werkstätten — den einige Forscher Apa — Valea Chioarului benennen. Die Vermutung wird auch davon unterstützt, daB aus dem chronologischen Horizont Apa—Hajdusámson oder eventuell aus einer früheren Periode, kein einziger ähnlicher Fund bekannt ist, und zwar, weder aus dem Donau-Karpatenraum noch auBerhalb davon. Von hier aus dem Apa-Giebet verbreitet sich dieser Gegenstand in der folgenden Periode in den ganzen donauländischen Karpatenraum, was von den hier kartierten Funden bewiesen wird. Zeitlich entspricht diese Etappe dem chronologischen Horizont Gepiu—Kosziderpadlás. In Nordwestrumänien, Ostungarn, in der Südostslowakei und in dem Vorkarpatengebiet der Ukraine, haben die Träger der Suciu de Sus-Kultur den Apa-Typ übernommen und weiterentwickelt. In einer darauf folgenden Etappe haben sie ihn der Barca-Gruppe aus der Piliny-Kultur überliefert. Die Zagyvapátfalva-Gruppe hat von der Egyek-Kultur wahrscheinlich eine Anfangsform übernommen, die sie dann zur Variante Salgótarján gestaltet hat (11). Aus dem chronologischen Horizont Felsőbalog fehlen vorderhand aus dem hier behandelten Raum entsprechende Funde; daB die Handschutzspirale aber besteht, wird dadurch bewiesen, daB der nächstfolgende Horizont Uriu—Domăneşti mehrere Exemplare aufweist; auBerhalb des Donau-Karpatenraumes ist diese Art von Bronzegegenstand nicht bekkant: Und zwar liegen die äussersten Fundestellen in Österrich, Südpolen, Nordjugoslawien und Siebenbürgen.

Was die Herkunft der Handschutzpirale anbetrift, läBt sich sehr schwer eine annehmbare Aussage machen. Bie zur Zeit ist keine Vorlage bekannt, der dieser Gegenständ hätte nachgebildet worden sein können. Es ist nicht ausgeschlossen, daB es sich um eine örtliche Schöpfung handelt, die sich aus dem einfachen Armreifen entwickelt hat, dem

später zwei Spiralen — eine gröBere und eine kleinere — angelegt wurden und zwar vielleicht unter dem EinfluB „des Stils“ der Zeit in genetischem Zusammenhang mit der mykenischen Welt.

Die Handschutzspirale ist wahrscheinlich als Verteidigungswaffe im Kampf gebraucht worden, hatte gewiB aber auch den Zweck, eine Armzier zu sein. Es kann also auch sein, daB sie als Kennzeichen für die hohe soziale Stellung des Trägers gedient hat oder als Erkennungszeichen der Krieger (12).

NOTE

1. Pentru denumirea obiectului discutat cercetătorii au folosit termene diferite: *Handrückenschütze Spiralarmbergen* (D. Popescu, *Die Frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, Bucureşti, 1944, p. 124); *Handbergen* (R. Hachmann, *Chronologie*, 1957, p. 92); *Armreif mit entgegengesetzten Endspiralen* (I. Bóna, *ActaArchBp*, 9, 1958, p. 238; *Handschutzspirale* — „apărător de braţ" (A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Bp., 1967, p. 73—74, T. Kemenczei, *Die Chronologie*, HOMÉvk, V. 1965, p. 111—112, D. Berciu; *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 201, B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, Bonn, 1968, p. 102—104). Părerea noastră este că cea mai potrivită denumire este *Handschutzspirale* — (*„apărător de braţ"* — deşi incomplet), pentru că conţine un element principal al obiectului; spirala şi folosirea sa probabilă.
2. Din morminte de incineraţie sînt cunoscute exemplare în formă de miniatură de la Piliny şi Nagybátony (cultura Piliny).
3. D. Popescu, *Dépôt de bronzes de Apa*, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 120, fig. 1/5; A. Mozsolics,, *Bronzefunde*, Bp. 1967, p. 73, pl. 14/2.
4. Informaţie de la I. Ordentlich.
5. D. Popescu, *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 99, fig. 6/3—4; D. Popescu, M. Rusu, Dépôts de l'âge de bronze moyen, *Inv Arch*, 1966, R 8 a, fig. 3—4.
6. Informaţie de la I. Ordentlich.
7. Fl. Romer, *Arch Közl*, VII, 1968, p. 197.
8. Fr. Holste, *Hortfunde*, pl. 33/29, 29 a.
9. J. Hampel, *Bronzkor*, II, p. 43—44, A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 73, 146.
10. Deşi A. Mozsolics nu a stabilit criterii tipologice concrete ale obiectului în discuţie, discută în lucrarea sa monumentală unele criterii de bază pentru o încadrare cronologică în cadrul bronzului mijlociu. B. Hänsel distinge în funcţia de existenţă a butonului şi după forma spiralei mici două variante (vezi lucrările citate).
11. T. Kemenczei, *HOMÉvk*, IV, 1964, p. 16.
12. Pentru tipologia, cronologia şi răspîndirea apărătorului de braţ vezi lucrările citate ale lui D. Popescu, A. Mozsolics, T. Kemenczei, B. Hänsel, A. W. v. Brunn etc.

CATALOG

1. *Abaújkér*, jud. Borsod — Abaúj — Zemplén, Ungaria, Fr. Holste, *Hortfunde*, pl. 39/2; B. Hänsel, Beiträge zur *Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, lista 103/8.
2. *Aggtelek*, jud. Nógrád, Ungaria. Fr. Tompa, *Ber RGK*, p. 34 şi 106, pl. 51/6; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 103/18.
3. *Almágy*, jud. Nógrád, Ungaria, T. Kemenczei, *Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat*, *HOMÉvk*, V, 1965, pl. XXIX/2, XXX/4.
4. *Apa*, jud. Satu Mare, România. D. Popescu, *Dépôt de bronzes de Apa*, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 120, fig. 1/5; A. Mozsolics, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, p. 73, pl. 14/2.
5. *Bakta*, jud. Borsod, Ungaria, J. Szendrei, în *ArchErt*, 8, 1888, p. 348; J. Hampel, *Bronzkor*, II, p. 7; T. Kemenczei, Die Chronologie, *HOMÉvk*, V, 1965, p. 112.
6. *Banatski Karlovac*, jud. Vrsac, Jugoslavia, Fr. Holste, Hortfunde, p. 10, pl. 17/11; B. Hänsel, *Beiträge*... lista 103/23;
7. *Balc*, jud. Bihor, România, Fr. Holste, Hortfunde, p. 16, pl. 30/27; B. Hänsel, *Beträge*, lista 103/22.
8. *Berkesz-Csonkásdülö*, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria, T. Kemenczei, NYJAMÉvk, VI—VII, 1965, pl., XIV/63, XV/70, XIV/64; B. Hänsel, *Bieträge*. lista 103/9a.
9. *Bologd*, Slovacia, Cehoslovacia, J. Pàstor, *AR*, 3, 1951, p. 154—155; M. Medvesczky, *PA*, 37, 1931, p. 93.
10. *Cana*, Slovacia de Est, Cehoslovacia,
11. *Cserépfalva*, jud. Borsod, Ungaria, T. Kemenczei, *Die Chronologie*, *HOMÉvk*, V, 1965, p. 111.
12. *Cehăluţ*, jud. Satu Mare, România, Descoperire nesigură.
13. *Drenenik*, jud. Spis, Slovacia de Vest, Cehoslovacia, J. Neusputny, Sbornik Nar. Mus. V. Praze, 1, 1938—39, p. 201, pl. 12/13—14; Hänsel, *Beiträge*. pl. 55/18. lista 103/12.
14. *Eger*, jud. Heves, Ungaria, B. Hänsel, *Beiträge*, pl. 50/11—12, lista 103/1.
15. *Esztergom* (judeţ), Ungaria, A. Mozsolics, *Bronzefunde*. p. 73.
16. *Felsőcsáj*, Slovacia de Est, Cehoslovacia, T. Kemenczei, *Die Chronologie*, *HOMÉvk*, 1965, p. 112.
17. *Felsőjózsa*, jud. Hajdu-Bihar, Ungaria, A. W. v. Brunn, *Hortfunde*, p. 33, nota 5.
18. *Forró*, jud. Borsod, Ungaria, J. Hampel, *Bronzkor*, II, 1892, pl. 162/12; B. Hänsel, *Beiträge*, lista, 103/6, pl. 53/10.
19. *Galoşpetreu*, jud. Bihor, România, Inf. I. Ordentlich, Mz. Oradea.
20. *Géberjen*, jud. Szabolcs-Szatmár Ungaria, A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 74, nota 56.
21. *Cégény*, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria, T. Kemeczei, *Die Chronologie*, *HOMÉvk*, V, 1965, p. 112.
22. *Gemer*, Slovacia, J. Hampel, *Bronzkor*, I. 1886, pl. 114/23—35.

23. Gyöngyös, jud. Heves, Ungaria, T. Kemeczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 111—113.
24. *Heves* (județul), Ungaria, B. Hänsel, *Beiträge*, lista, 103/3.
25. *Hodejov*, jud. Rimavska Sobota, Slovacia, Cehoslovacia, M. Novotna, Sbornik *Fil. Fak. Univ. Bratislava*, 17, 1966, 9 pl. 8, (sus), B. Hänsel, *Bieträge*, lista 102/9; A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 74.
26. *Hostice*, Slovacia, Cehoslovacia, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 112.
27. *Hrustováce*, Jugoslavia de Nord, Staré F. *ArchVestLjubjana*, 4. 1953, p. 49, fig. 6.
28. *Ighiel*, jud. Alba, România, I. Berciu, *Apulum*, I, 1939—42. fig. 2/1—4, pl. I/6—7; D. Popescu — M. Rusu, *InvArch*, fasc. 1, R 8/3—4; Hänsel, *Beiträge*, lista 102/15, pl. 7/30—31.
29. *Janosovce*, Slovacia, de Est, jud. Rimavska Sobota, Cehoslovacia, T. Kemenczei *Die Chronologie, HOMÉvk*, V. 1965, p. 112.
30. *Jéke*, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 112.
31. *Kelemér*, jud. Nógrád, Ungaria, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 111.
32. *Kemecse*, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria, Jósa András (T. Kemenczei), *NYJAÉvk*, VI—VII, 1963—64, p. XXXII/23; Hänsel, *Beiträge*, lista 103/9.
33. *Kisgyör*, jud. Borsod, Ungaria, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, pl. VII/1—2.
34. *Kispalád*, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria, A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 73, 144, pl. 17/4; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/6.
35. *Kisternye*, jud. Nógrád, Ungaria, Kubinyi, *ArchKözl*, 2, 1861, p. 38, pl. 3/6; T. *Kemenczei, Die Chronologie*, HOMÉvk, V, 1965. pl. I/1, B, Hänsel, *Beiträge*, lista, 103/5.
36. *Kolodnoje*, Ucraina-Subcarpatică, URSS, Lehoczky, *ArchErt*, 13, 1893, p. 269. fig. 1/5, B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/19.
37. *Kosice*, Slovacia de Est, Cehoslovacia, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 112.
38. *Kosziderapadlás (III)*, jud. Fehér, Ungaria, I. Bóna, *ActaArchBp*, 9, 1958, p. 211, pl. 1/3—4; 2/6; B. Hänsel, Beiträge, lista 102/2, pl. 18/12—14.
39. *Kracunovce*, Slovacia de Sud-est, Cehoslovacia, V. Budinsky-Kricka, *Slovenské Dejiny*, I, 1947, pl. XXI/2.
40. *Maly Hores*, Slovacia, Cehoslovacia, J. Pástor, *AR*, 3, 1951, p. 154—155.
41. *Mezőberény*, jud. Békés, Ungaria, Mogyorossy, *ArchÉrt*, 5, 1885, p. 223, cu fig.; J. Hampel, *Bronzkor*, p. 90; I. Bóna, *ActaArchBp*, 9, 1958, p. 237, pl. 5; A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 149—50, pl. 67/4; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/7, pl. 27/23.
42. *Méhi-Vcelice*, Slovacia, Cehoslovacia, A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 74.
43. *Nagybátony*, jud. Heves, Ungaria, P. Patay, *ArchErt*, 81, 1954, p. 46, fig. 17/14—15; B. Hänsel, *Beiträge*, pl. 39/24, lista 103/26.
44. *Nagyhangos*, jud, Tolna, Ungaria, *ArchÉrt*, 1903, p. 430, fig. 3/1; A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 74, N. 55, p. 152; B. Hänsel, *Beiträge*, lista, 102/3, pl. 4/51.
45. *Nyiregyháza*, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria, A. Józsa (T. Kemenczei), *NYJAMÉvk*, VI—VII, 1963—64, p. 36, pl. 43/1—2.
46. *Nyirszőlős*, jud. Szabolcs-Szatmár, A. W. v. Brunn, *Hortfunde*, p. 33, n. 5.
47. *Óbuda*, Ungaria, Nagy, *BudRég*, 8, 1904, p. 124 cu fig; J. Hampel, *Bronzkor*, pl. 36/4, A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 73, n. 49; J. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/5.
48. *Olaszliszka*, jud. Borsod, Ungaria, T. Kemenczei, *HOMÉvk*, 1964, p. 15.

49. Ópályi, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria (A fost greşit indentificat de Hänsel Ópális cu Ópályi Ópálós=Păuliş), I. Bona, *ActaArchBp*, 9, 1958, p. 233, n. 182 B. Hänsel, Beiträge, lista 103/9 b.
50. *Orosipuszta*, jud. Bihar, Ungaria, A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 153—54, pl. 69/1—3; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/7 a.
51. *Ozdany*, jud. Rimavska Sobota, Cehoslovacia, Kudlacek, *AR*, 4, 1952, p. 28, fig. 22; T. Kemenczei, *HOMÉvk*, 1964, p. 110, pl. XXXI/1; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 103/14.
52. *Papp*, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria A., Jósa (T. Kemenczei), *NYJAMÉvk*, VI—VII, 1963—64, p. 23, pl. 46/8.
53. *Păuliş*, jud. Arad, Ungaria, D. Popescu, *Die frühe* ... pl. 12/5; A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 153, pl. 18/5; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/16.
54. *Pácin-Képhomok*, jud. Borsod, Ungaria, T. Kemenczei, *Die Chronologie*, *HOMÉvk*, V, 1965, p. 109, pl. XXVI/1—4.
55. *Pétervására*, jud. Heves, Ungaria, Fr. Holste, *Hortfunde*, p. 16, pl. 30/5; T. Kemenczei, *Die Chronologie*, *HOMÉvk*, V, 1965, pl. IV/1. 3, 4, 11.
56. *Piliny*, jud. Nógrád, Ungaria. J. Hampel, *Bronzkor*, I, 1886, pl. 70/9; P. Patay, *ArchÉrt*, 81, 1954, fig. 17/4,5; T. Kemenczei, *ActaArchBp*, 1967, fig. 13/1,3; B Hänsel, *Beiträge*, lista 103/25.
57. *Podgoriany*, okr. Munkacevo, URSS, K. Bernakovic. STZ, 4. 1961, p. 36, pl. 13/8; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/20.
58. *Pusztadobos*, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria, Fr. Holste, *Hortfunde*, pl. 37/20, A. W. v. Brunn, *Hortfunde*, p. 33, n. 5.
59. *Pusztaszentkirály*, jud. Pest, Ungaria, A. Mozsolics. *ActaArchBp*, 8, 1958, p. 125—127, pl. 26/1—2; idem. *Bronzefunde*, p. 74, 156, pl. 63/1—2; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/4, pl. 24/6—7.
60. *Resica*, okr. Kosice, Cehoslovacia, J. Eisner, *Slovensko v Preveku*, 1933, p. 295, pl. 37/4,5; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 103/17.
61. *Rimavska Sobota*, Slovacia, Cehoslovacia, J. Hampel, *ArchErt*, 6, 1886, p. 11. pl. 1/2—3; J. Hampel, *Bronzkor*, pl. 112/2—3; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 103/13, pl. 54/13—14.
62. *Salgótarján*, jud. Nógrád, Ungaria, J. Hampel, *Bronzkor*, I, 1886, pl. 37/1—2; B. Hänsel, Beiträge, lista 103/4.
63. *Salzburg*, Austria, B. Hänsel, *Beiträge*, Lista 103/24.
64. *Sárospatak*, jud. Borsod, Ungaria, T. Kemenczei, *Die Chronologie*, *HOMÉvk*, V, 1965, p. 109, pl. XXI/4.
65. *Satu Mare*, jud. Timiş, România, Milleker, *Starinar*, Ser. III, 15, 1940, 1, pl. 8; R. Hachmann, *Ostseegebiet*, pl. 61/3—6, p. 221; A. Mozsolics, *Bronzefunde*, 74, 168—169; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/13, pl. 27/10.
66. *Sălacea*, jud. Bihor, România, Inf. I. Ordentlich.
67. *Săpînţa*, jud. Maramureş, D. Popescu, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 99. fig. 6/3—4; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/17.
68. *Sărăsău*, jud. Maramureş, România, Fl. Rómer, *ArchKözl*, VII, 1868, p. 197. fig. b., D. Popescu, *Die frühe* ... p. 145, fig. 49/2; A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 164; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/11.
69. *Slavkovce*, okr. Mihalovce, Cehoslovacia, J. Vizdal, AR 14, 1962, p. 795, fig. 251.
70. *Somogykiliti* (astăzi Balatonkiliti), jud. Somogy, Ungaria, A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 161, pl. 37/2.
71. *Spălnaca*, jud. Alba, România, H. Dumitrescu, *Dacia*, VI—VII, p. 216, fig. 12/6, 14/7,
72. *Szigliget*, jud. Veszprém, Ungaria, K. Darnay, *ArchÉrt*, 1897, p. 351, fig. 1/9; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/1 (Sümeg).

73. *Stîna*, jud. Satu Mare, România, Fr. Holste, *Hortfunde*, p. 18, pl. 33/29, 29/a; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 103/20.
74. Stockerau, Bez. Korneuburg, Austria de Jos, Angeli, MAG Wien, 91, 1961, p. 141, pl. 8/3—4; B. Hänsel, *Beiträge*, lista, 102/21.
75. *Studenica*, kr. Studenica, Jugoslavia, Z. Vinski, *Vjesnik Zagreb*, 2, 1961, pl. 8/2; A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 73, pl. 8/2; B. Hänsel, Beiträge, lista 102/18.
76. *Stupava*, okr. Bratislava, Cehoslovacia, J. Hampel, *Bronzkor*, pl. 163, Vol. II, p. 135; A. Mozsolics, *Bronzefunde*. p. 74, 162—163, pl. 41/10; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 102/10 a, 103/10.
77. *Svedlar*, Cehoslovacia, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. p. 112.
78. *Svilos*, Jugoslavia de Nord, S. Ercegovic, *RAD*, 4, 1955, p. 20, pl. III/3.
79. *Szakácsi*, jud. Borsod, Ungaria, T. Kamenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, pl. XIX/10,11 A. W. v. Brunn, *Hortfunde*, p. 33. n. 5.
80. Szentistván, jud. Borsod, Ungaria, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 111.
81. *Szentistvánbaksa*, jud, Borsod, Ungaria, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 111.
82. *Tállya*, jud. Borsod, Ungaria, T. Kemenczei, *HOMÉvk*, VIII, 1969, p. 36, pl. IX/3, IX/1—2, XIII/1—6, XIV/1—10.
83. *Tăuți*, jud. Bihor, România, Fr. Holste, *Hortfunde*, pl. 31/3; B. Hänsel, *Beiträge*, Lista 103/21.
84. *Trebisov*, okr. Trebisov, Cehoslovacia, Budinsky-Kricka, *AR*, 13, 1961, p. 65, cu fig. 34; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 103/15.
85. *Tura*, jud. Pest, Ungaria, Fr. Holste, *Hortfunde*,
86. *Valea Chioarului*, jud. Maramureș, România, M. Roska, *Repertorium*, p. 141, D. Popescu, *Die frühe* ... p. 111; A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 73, 146.
87. *Velky Bl.*, Slovacia, Cehoslovacia, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 112.
88. *Vysni Blh*, okr. Rimavska Sobota, Cehoslovacia, J. Hampel, *ArchÉrt*, 1, 1881, p. 277. fig. 3—4; B. Hänsel, Beiträge, lista, 103/11, pl. 52/6—7.
89. *Volavec*, Ucraina Subcarpatică, URSS, *ArchÉrt*, 1897, p. 355, fig. 9; M. Jankovich, *Podkarpatska Rus v Prehistori*, Munkacevo, 1931, p. 29, pl. V/7, VII/20—23,, K. Bernjakovic, *SlovArch*, 8, 1960, p. 353.
90. *Zabar*,
91. *Zajta*, jud. Szabolcs-Szatmár, Ungaria, F. Tompa, *BerRGK*, 1934—35, p. 89, pl. 35/8; A. Mozsolics, *Bronzefunde*, p. 74, 178, pl. 65/3.
92. Zalaza, Polonia, T. Kemenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 112.
93. *Zalkod*, jud. Borsod, Ungaria, Fr. Holste, *Hortfunde*, pl. 38/13; I. Bóna, *ActaArchBp, 1958*, p. 218; B. Hänsel, *Beiträge*, lista 103/7, pl. 36/21.
94. *Zvolen*, Cehoslovacia, T. Kmenczei, *Die Chronologie, HOMÉvk*, V, 1965, p. 112.
95. *„Ungaria"* (fără locul descoperirii), J. Hampel, I, 1886, pl. 36/5.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA BĂTARCI

MIHAIL MACREA
și CAROL KACSÓ

Depozitul a fost descoperit la sfîrșitul lunii mai 1952, la 4 km. sud-est de comuna Bătarci (județul Satu Mare), la aproximativ 300 m. de ramificația de drumuri Turți — Valea Turții — Dealul Măgura, în locul numit Valea Gîștii.

Obiectele se găseau la cca. 20 cm. adîncime, depuse într-un vas de lut, care a fost spart ulterior.

In colecțiile Muzeului județean Maramureș se păstrează din acest depozit 48 de obiecte de bronz, 4 piese de aur și fragmente din vasul în care se găsea depozitul.

Din informațiile culese le fața locului reiese însă că, depozitul conținea un număr mai mare de obiecte. După descrierile localnicilor, inelele de aur făceau parte dintr-un lanț mai mare, care ar fi fost legat de tortița unuia dintre celturi. S-a mai afirmat că au fost găsite și trei vase de bronz, dintre care unul cu torți, precum și alte obiecte de bronz.

Profesorul M. Macrea, prin grija căruia obiectele au ajuns în colecțiile muzeului băimărean și care a obținut informațiile mai sus amintite, a executat la fața locului un mic sondaj de verificare, în urma căruia a constat că depozitul nu făcea parte din rămășițele unui atelier de turnătorie sau a unei așezări stabile.

Descrierea obiectelor. 1. — Topor de luptă cu disc și spin. Spinul de formă conică. Discul rotund, avînd marginile ușor îngroșate, este decorat cu patru mici proeminențe, plasate simetric. Porțiunea dintre disc și manșon este ovală în secțiune, la fel ca și manșonul, care are capetele ușor îngroșate și rotunjite, în apropierea lor fiind plasate cîte o bordură reliefată. Corpul toporului, ușor deplasat față de axul central, este hexagonal în secțiune, fiind prevăzut cu o nervură centrală, ce coboară pînă la tăiș. Tăișul este drept, prezentînd o ușoară arcuire la întîlnirea cu nervura centrală. Patina verde — cenușie. Nr. inv. 139 (pl. XX/1).

Dimensiuni : lung. — 27,4 cm.; diam. discului — 5,3 cm.; distanța dintre disc și manșon — 3, cm.; lung. manșonului — 7 cm. dia-

metrul manşonului — 2,7 cm.; lăţimea corpului sub manşon — 2,8 cm.; grosimea maximă a corpului — 1,1 cm.; lăţimea tăişului — 6,3 cm.; greut. — 485 gr.

2. — Fragment de topor de luptă cu disc şi spin. Spinul înalt, de formă conică şi uşor îndoit la vîrf. Discul rotund. Porţiunea dintre disc şi manşon este pătrată în secţiune. Manşonul cilindric are capetele rotunjite şi îngroşate. La mijlocul manşonului se află pe ambele feţe cîte o proeminenţă triunghiulară. Din corpul toporului se păstrează doar o mică parte, totuşi se poate observa că, din economie de material, acesta a fost turnat cu un gol în interior. Patina de la verde deschis la verde închis. Nr. inv. 141 (pl. XX/3).

Dimensiuni: lung. — 10,7 cm.; diam. discului — 5 cm.; distanţa dintre disc şi manşon — 3,6 cm.; lung. manşonului — 7,1 cm.; diam. manşonului — 3,5 cm.; greuţ. — 385 gr.

3. — Fragment de topor de luptă cu disc şi spin. Spinul de formă conică. Discul rotund este ornamentat în partea superioară cu două nervuri concentrice. Din cauza turnării proaste, discul este deplasat faţă de axul central al toporului. Porţiunea dintre disc şi manşon este ovală în secţiune, ca şi manşonul, care are spre capete cîte o bordură reliefată. Corpul toporului, din care se păstrează o mică parte, prezintă două nervuri puternic reliefate pe ambele feţe. Patina verde-deschis. Nr. inv. 142 (pl. XX/2).

Dimensiuni: lung. — 8,3 cm.; diam. discului — 5,2 cm; distanţa dintre disc şi manşon — 2,8 cm.; lung. manşonului — 7,8 cm.; greut. — 195 gr.

4. — Fragment din discul unui topor de luptă. Patina verde deschis. Nr. inv. 159. (pl. XX/4).

Dimensiuni: greut. — 15 gr.

5. — Topor de luptă cu manşonul prelungit în dreptul cefei în formă de scut. Spre capătul mai lung al manşonului este prevăzut cu două aripioare uşor îndoite ce coboară în jos. Corpul toporului se lărgeşte spre tăiş, care este uşor curbat spre margini. In apropierea tăişului sînt două mici adînciturі, provenite probabil dintr-un defect de turnare. Bordurile manşonului şi corpului sînt faţetate. Nr. inv. 143. (pl. XXI/4).

Dimensiuni: lung. — 12 cm.; lung. manşonului — 9,4 cm.; lăţimea găurii de înmănuşare — 1,3 cm.; lăţimea tăişului — 2,7 cm.; grosimea corpului — 0,8 cm.; greut. — 135 gr.

6. — Topor de luptă asemănător, dar de dimensiuni mai mici. Intretăierea corpului găurii de înmănuşare cu corpul tăişului este marcată de un prag. Patina verde — cenuşie. Nr. inv. 140. (pl. XXI/2).

Dimensiuni : lung. — 7,8 cm.; lung. manşonului — 8,6 cm.; lăţimea găurii de înmănuşare — 1 cm.; lăţimea tăişului — 2,3 cm.; grosimea corpului — 0,8 cm.; greut. — 70 gr.

7. — Vîrf de lance cu nervura mediană îngroşată, formată din linii puternic reliefate. La nivelul diametrului maxim al vîrfului cele două linii mărginaşe fac o uşoară curbură. Tocul de înmănuşare are aspect conic. Pentru fixarea mai bună a mînerului de lemn, pe toc au fost practicate, în dreptul liniilor de turnare, două orificii. Nr. inv. 123. (pl. XXI/3).

Dimensiuni: lung. — 11 cm.; lăţimea — 3,6 cm.; diam. tubului — 1,8 cm.; greut. — 65 gr.

8. — Pumnal cu mînerul masiv, oval în secţiune şi perforat aproximativ la mijloc, avînd capătul de formă romboidală. Inspre lamă el se lărgeşte într-un dreptunghi prevăzut cu cîte două aripioare pe ambele feţe, ce formează la mijloc o arcadă. Lama, care se lărgeşte de la mijloc în jos, are tăişul zimţit. — Patina verde-închis. Nr. inv. 144. pl. XXI/4.

Dimensiuni: lung. — 17 cm.; lung. mînerului — 7,3 cm.; lung. lamei — 9,7 cm.; lăţimea maximă a lamei — 2,9 cm.; grosimea mînerului — 0,9 cm.; grosimea lamei — 0,3 cm.; greut. — 70 cm.

9. — Fragment de topor cu aripioare de formă dreptunghiulară. Pe una din feţe, aripioarele au vîrfurile îndoite spre interior. Patina verde — închis. Nr. înv. 145 (pl. XXI/5).

Dimensiuni: lung. — 6,5 cm.; lăţimea în dreptul aripioarelor — 3 cm.; grosimea — 0,9 cm.; greut. — 125 gr.

10. — Celt cu plisc. Secţiunea corpului ovală, pliscul puţin dezvoltat, bordura gurii îngroşată. Tortiţa, din bandă cu secţiunea rombică, porneşte direct din buză, fiind uşor îndoită din vechime. Pe suprafeţele înguste se păstrează liniile de turnare. Patina verde-închis. Nr. inv. 124. (pl. XXII/1).

Dimensiuni: lung. — 8,8 cm.; diametrele deschiderii gurii în interior — 3,1/2,1 cm.; lăţimea celtului la mijloc — 3,2 cm.; greut. — 130 gr.

11. — Celt cu plisc asemănător, avînd tortiţa plasată sub bordura ingroşată a gurii. Nr. inv. 125 (pl. XXII/2).

Dimensiuni: lung. — 8,6 cm.; diametrele deschiderii gurii în interior — 2,7/2 cm.; lăţimea celtului la mijloc — 2,8 cm.; greut. — 120 gr.

12. — Celt asemănător, avînd pliscul mai dezvoltat şi tăişul uşor curbat spre una din margini. Nr. inv. 128 (pl. XXII/3).

Dimensiuni: — lung. — 8,8 cm.; diametrele deschiderii gurii în interior — 3/2,2 cm.; lăţimea celtului la mijloc — 3 cm.; greut. — 110 gr.

13. — Celt asemănător, dar cu secţiunea corpului dreptunghiulară. Pe tortiţă se păstrează ciotul de turnare. Tăişul este zimţuit datorită folosirii. Nr. inv. 129 (pl. XXII/4).

Dimensiuni: lung. — 8,9 cm.; diametrele deschizăturii gurii în interior — 2,9/2,1 cm.; lăţimea celtului la mijloc — 3 cm.; greut. — 130 gr.

14. — Celt asemănător. Lipsește partea inferioară cu tăiș. Pe bordura îngroșată a gurii se observă în două locuri urme de lovire. Nr. inv. 126 (pl. XXII/5).

Dimensiuni: lung. — 7,6 cm.; diametrele deschiderii gurii în interior — 3,4/2,3 cm.; greut. — 120 gr.

15. — Fragment de celt. Se păstrează o parte din corpul și gura celtului. Patina verde — deschis. Nr. inv. 146 (pl. XXII/6).

Dimensiuni: greut. — 55 gr.

16. — Fragment de celt. Lipsește partea superioară. Ambele fețe sînt decorate înspre margini cu cîte două nervuri, ce coboară pînă în apropierea tăișului curbat. Nr. inv. 127. (pl. XXII/7).

Dimensiuni: lung. — 7,3 cm.; lățimea tăișului — 5,4 cm.; greut. — 165 gr.

17. — Fragment din corpul unui celt mare. Nr. inv. 130 (pl. XXII/8).

Dimensiuni : greut. — 140 gr.

18.—25. — Opt fragmente de seceri cu buton. La toate secerile muchia este îngroșată. Lama începe în dreptul butonului, cu excepția unui singur exemplar, unde ea depășește lungimea muchiei îngroșate. La trei din seceri se profilează cîte un mic mîner. La unele exemplare, din dreptul butonului pornește o nervură reliefată. Toate secerile au lama deteriorată din cauza folosirii. Patina verde — deschis. Nr. inv. 147 — 152; 155; 157. (pl. XXIII/1—8).

Dimensiuni: lung. — 6—12,1 cm.; lățimea lamei — 1,4 —2,4 cm.

26—29. — Patru fragmente de seceri. Nu prezintă caracteristici care să permită încadrarea lor într-unul din tipurile cunoscute. La una din seceri, pe corpul lamei se găsesc două nervuri reliefate, paralele. Patina verde — deschis Nr. inv. 153 — 154; 156; 158. (pl. XXIII/9—12).

30. — Brățară din bară masivă, cu capetele subțiate suprapuse, avînd secțiunea circulară. Decorul, păstrat doar în parte, este format din registre de crestături paralele, ce alternează cu registre de cîte două triunghiuri hașurate puse cap la cap și despărțite de o crestătură verticală. Patina verde-închis este ștearsă în mare parte. Nr. inv. 134 (pl. XXIV/1.

Dimensiuni: diam. — 6,1 cm.; greut. — 100 gr.

31—33. — Trei brățări de dimensiuni aproximativ apropiate din bară masivă, care se subțiază spre capete, avînd secțiunile circulare, ornamentate, pînă aproape de capete, cu crestături paralele. La două din brățări capetele subțiate se întîlnesc, iar la una sînt foarte puțin depărtate. Patina verde-deschis. Nr. inv. 131; 132; 133 (pl. XXIV/2—4).

Dimensiuni: diam. — 5,6; 5,5; 5,9 cm.; greut. — 65; 60; 50 gr.

34. — Brățară asemănătoare cu cele de mai sus, avînd unul din capete puternic îndoit. Patina verde-închis.. Nr. inv. 135 (pl. XXIV/5).

Dimensiuni: greut. — 105 gr.

35. — Fragment de brăţară asemănător cu cele de mai sus. Nr. inv. 136 (pl. XXIV/6).

36. — Fragment de brăţară asemănător cu cele de mai sus, din bară mai subţire, avînd capătul ascuţit şi uşor îndoit. Nr. inv. 137 (pl. XXIV/8).

Dimensiuni: greut. — 5 gr.

37. — Fragment dintr-o verigă de picior din bară masivă, avînd secţiunea circulară. Neornamentată. Patina verde-deschis. Nr. inv. 138 (pl. XXIV/7).

Dimensiuni: greut. — 55 gr.

38—48. — Resturi de turnare şi turte de bronz de diferite mărimi. Nr. inv. 160 (pl. XXV/1—9).

Dimensiuni: greut. — 895 gr.

49. — Inel de aur de formă aproximativ ovală, din bară subţire cu secţiunea rombică. Capetele subţiate sînt suprapuse (pl. XXV/10).

Dimensiuni: diam. 1,54/2,5 cm.; greut. — 6,10 gr.

50. — Inel de aur din sîrmă torsionată, cu capetele subţiate şi apropiate (pl. XXV/11).

Dimensiuni: diam. — 2,8 cm.; greut. — 6,50 gr.

51. — Inel de aur asemănător cu cel de mai sus, dar de dimensiuni mai mici (pl. XXV/12).

Dimensiuni: diam. — 2,25 cm.; greut. — 2,90 gr.

52. — Inel asemănător, avînd capetele uşor suprapuse (pl. XXV/13).

Dimensiuni: diam. — 1,98 cm.; greut. — 2,45 gr.

53. — Fragmente din vasul în care se afla depozitul. Nu se poate preciza forma. Culoarea cafenie. Arderea foarte bună. Marginea lată şi răsfrîntă în exterior. Nr. inv. 161 (fig. 8).

INCADRAREA TIPOLOGICĂ, CRONOLOGICĂ ŞI CULTURALĂ

Majoritatea pieselor componente ale depozitului de la Bătarci reprezintă produse ale metalurgiei locale. Unele dintre ele, cum sînt topoarele cu disc şi spin, topoarele cu manşonul prelungit în dreptul cefei, vîrful de lance prevăzut cu nervuri proeminente, îşi au protootipurile în bronzul mijlociu (1), altele, cum sînt celturile cu plisc, fără să fi avut prototipuri transilvănene din care s-ar fi putut dezvolta, sînt inovaţii tehnice de la sfîrşitul epocii bronzului (2).

Topoarele cu disc şi spin de la Bătarci reprezintă variantele B_3 — B4 stabilite de I. Nestor (3), fiind tipurile cele mai răspîndite. Dintre numeroasele analogii citărn pe cele de la Sarasău (4), Sîrbi (5), Dragomireşti (8), Domăneşti (7), Ieud (8), Suciu de Jos (9), Nadişul Român (10). Aceste localităţi şi majoritatea acelora în care s-au găsit topoare cu disc şi spin (peste 80 în Transilvania, după o statistică întocmită de M. Rusu) sînt concentrate în bazinul Someşului şi a Tisei superioare, o regiune

foarte bogată în zăcăminte de aramă, fapt ce indică cu siguranță originea nord-vest transilvăneană a acestui produs (11).

Topoarele cu disc și spin frecvente și în depozitele de la sfîrșitul epocii bronzului din Ungaria de nord-est în prima fază a perioadei, dispar din această regiune, aproape cu desăvîrșire, în faza finală, cînd se înmulțesc simțitor bronzurile de proveniență apuseană (12).

In Transilvania se mențin însă pînă în Hallstatt A_1, mai ales variantele cu lama plată, din care fac parte și două din topoarele de la Bătarci (fig. 1, 1, 2) (13).

Topoarele cu manșonul prelungit în dreptul cefei sînt și ele caracteristice pentru sfîrșitul epocii bronzului, începutul epocii fierului. Spre deosebire de exemplarele din Bronzul mijlociu (14), cele din Bronz D — Hallstatt A_1 sînt neornamentate. Topoarele de la Bătarci reprezintă una din variantele acestui tip de armă, cu analogiile cele mai apropiate în depozitele de la Dragomirești, Drajna de Jos (15), Rebrișoara II (16) etc.

Vîrful de lance cu nervura mediană îngroșată, variantă din care face parte și cel de la Bătarci, este caracteristic perioadelor Bronz D — Hallstatt A_1, avînd prototipul tot în Bronzul mijlociu. Cercetătoarea jugoslavă, D. Garasanin, care a alcătuit lista descoperirilor și a făcut clasificarea acestar vîrfuri, le consideră originare din bazinul carpato-dupărean (17). Descoperirea la Wietenberg a unui astfel de vîrf de lance dovedește că Transilvania este regiunea în care a apărut cel mai devreme (18).

Pentru analogiile piesei de la Bătarci citățm descoperirile de la Rebrișoara I (19), Uriu (20), Sighetul Marmației (21), Galoșpetreu (22).

Toporul cu aripioare, deși fragmentar, deci greu de reconstituit în forma sa inițială, pare să facă parte din variantele la care mijlocul aripioarelor corespunde aproximativ cu mijlocul înălțimii toporului (23), fiind apropiat de topoarele din depozitele de la Uriu, Rebrișoara I, Galoșpetreu, datate la sfîrșitul epocii bronzului.

Tipul de pumnal cu mînerul plin prezent în depozitul de la Bătarci este relativ rar întîlnit în bazinul carpato-dunărean. Exemplare asemănătoare provin de la Hust (24), Olcsvaapati (25), Ungaria — loc de proveniență necunoscut (26), I. Bona consideră acest pumnal, pe care îl numește de tip Hust, ca originar din răsărit, din Caucaz și bazinul Minusinsk (27). In depozitul de la Uioara de Sus, datat în Hallstatt A_1 unul din pumnale pare să fie o variantă evoluată a pumnalului de tip Hust, lipsindu-i mînerul plin, limba la mîner prelungindu-se pe lamă tot în forma unui dreptunghi prevăzut cu două aripioare (28).

Celturile cu plisc, tip din care fac parte majoritatea celturilor de la Bătarci, reprezintă una din formele de bronzuri cele mai răspîndite în bazinul carpato-dunărean. Cu mici variații de formă, ele sînt folosite din Bronz D pînă în Hallstatt B (29). In depozitul de la Bătarci sînt

prezente ambele variante principale ale celtului cu plisc: cu secțiunea corpului ovală și cu secțiunea corpului rectangulară (30). Prin poziția cronologică a celor mai apropiate analogii, Dragomirești, Domănești I, Panticeu (31), Uriu, Drag (32), Valea lui Mihai (33) etc., aceste celturi se datează la sfîrșitul epocii bronzului.

Celtul cu fețele decorate spre margini cu cîte două nervuri paralele este caracteristic mai ales depozitelor de la începuturile epocii fierului — Uioara de Sus (34), Gușterița (35), Ciumești (36), Kemecse (37) etc. Celturile din această categorie au partea superioară fie nedecorată, mai ales cele timpurii, fie decorate cu motive tringhiulare. Faptul că la exemplarul de la Bătarci lipsește chiar această parte superioară, ne lipsește de posibilitatea de a prezenta analogiile lui cele mai apropiate.

Secerile cu buton apar pentru prima dată în bazinul carpatic în depozitele de tip Koszider (Bronz B_2 C), fiind folosite pînă în Hallstatt B_1 (38). Majoritatea secerilor de la Bătarci fac parte din varianta cu lama îngustă arcuită în formă de cosor, care, deși mai puțin frecventă, este caracteristică depozitelor de la sfîrșitul epocii bronzului, începutul epocii fierului (39).

Brățările decorate cu crestături paralele apar în depozitele din Bronz D, dar sînt frecvente și în cele din Hallstatt A — Uriu, Dragomirești, Leleiu (40), Opalyi (41), Vandul-Izei (42), Dubrova (43), Lăpuș (44).

Brățara ornamentată cu triunghiuri hașurate de la Bătarci are cele mai apropiate analogii — care însă nu repetă, întrutotul decorul acestei piese — mai ales în depozitele din Hallstatt A — Balșa (45), Caransebeș (46), Bîrsana (47), Vel. Lucky (48).

In legătură cu diferitele ornamentații geometrice apărute pe brățări, A. Mozsolics a emis ipoteza, reluînd o mai veche teorie (49), ca acestea ar reprezenta codificări al unor unități de greutate (50). Aceasttă ipoteză pare să fie plauzibilă, căci diferențierile de greutate ale brățărilor analizate de cercetătoarea maghiară se încadrează într-adevăr într-un anumit sistem. Foarte probabil însă, acest sistem corespunde numai anumitor categorii de ornamentații, el neputînd fi concordat chiar cu depozite ce conțin numai brățări, cum este cel de la Vadul-Izei.

Fragmentul de verigă aparține așa-numitor verigi de picior. Ele apar în depozitele de la începutul epocii fierului — Lăpuș, (51), Bogata, Română (52), Ciumești (53), menținîndu-se apoi o perioadă îndelungată.

Cele două tipuri de inele de aur prezente în depozitul de la Bătarci sînt frecvente în numeroasele tezaure de la sfîrșitul epocii bronzului, începutul epocii fierului (Sarasău (54), Totești (55), Meseșenii de Sus (56), Sighet (57), Coruia 58), Slatina-Timișului (59), apărînd uneori și în depozite de bronzuri (Tăuteu (60), Sieu II (61), Căuaș II (62), Jankmajtis (63), Olcsvaapáti (64), Naptor-Piripucpuszta (65).

In depozitul de la Olcsvaapati inele din sîrmă torsionată apar în asociaţie cu celturi cu plisc şi pumnal foarte asemănătoare cu cele de la Bătarci. Depozitul face parte din seria Ópalyi, de la sfîrşitul epocii bronzului. In necropola tumulară de la Lăpuş, care aparţine perioadei de început a epocii fierului (Hallstatt A_1), inelele de aur apar în asociaţie cu mărgele de tip Sarasău (66). Tot în această perioadă sînt datate tezaurele de aur de la Sighet, Coruia, Sarasău I (67). Inelele de aur din sîrmă torsionată se menţin pînă în Hallstatt B_1 (Tăuteu, Brăduţ (68), după care sînt înlocuite cu inele ornamentate cu liniuţe incizate (69).

Ţinînd seama de faptul că, pe de o parte, în compoziţia depozitului de la Bătarci intră piese, ca celtul fragmentar, veriga de picior brăţara, precum şi eventualele vase de bronz, care îşi găsesc analogii în depozitele de Hallstatt A_1, lipsînd din repertoriul caracteristic depozitelor din seria Uriu — Domăneşti (70), iar pe de altă parte, unele dintre piese, cum sînt topoarele cu manşonul prelungit în dreptul cefei, două din topoarele cu disc şi spin, brăţările ornamentate cu crestături paralele, se plasează din punct de vedere tipologic la sfîrşitul seriei lor evolutive, încadrarea depozitului în seria Cincu-Suseni (Hallstatt A_1) este mai probabilă, chiar dacă restul obiectelor îşi găsesc analogii mai ales în depozitele de la sfîrşitul epocii bronzului, iar majoritatea celturilor cu plisc şi toporul cu disc şi spin de tip B_3b nu depăşesc tipologic această perioadă (71). Prezenţa acestora din urmă indică, foarte probabil, că ascunderea depozitului de la Bătarci a avut loc chiar la începutul Hallstattului timpuriu.

Majoritatea pieselor, ce compun depozitul sînt unelte sau obiecte de podoabă, numărul armelor fiind mult mai mic. O parte însemnată a acestora nu mai erau folosibile în momentul îngropării depozitului, ele fiind ascunse, la fel ca şi resturile de turnare şi turtele de bronz, numai pentru valoarea lor intrinsecă. Prezenţa acestora exclude, credem, posibilitatea atribuirii depozitului de la Bătarci caracterul de ofrandă. Depozitul a reprezentat, foarte probabil, averea unei singure persoane, poate a unui meşter — turnător de bronzuri, care l-a ascuns într-o perioadă de nesiguranţă.

Deşi bazinul Oaş, de care aparţine descoperirea de la Bătarci, este lipsită aproape total de cercetări arheologice sistematice pentru sfîrşitul epocii bronzului, începutul epocii fierului (72), judecînd după aria de răspîndire a culturii Suciu de Sus (73), depozitul a aparţinut, foarte probabil, populaţiei acestei culturi.

Cauzele ascunderii depozitului şi a altora din această perioadă şi această zonă sînt, în stadiul actual al cercetărilor, greu de deslușit. Acesta s-a putut datora fie unor lupte tribale locale, fie, mult mai probabil, marilor mişcări de triburi, care au determinat schimbări substanţiale în viaţa economică a societăţii, acesta devenind cu preponderenţă păstorească, şi au dat naştere, în nord-vestul Transilvaniei, grupului cultural hallstattian timpuriu Lăpuş.

NOTE

1. — A. Jósa — T. Kemenczei, *Bronzkori halmazleletek*, în A NvJAMEvk VI—VII, 1965, p. 41.
2. — M. Rusu, *Depozitul de bronzuri de la Balşa*, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 28.
3. — I. Nestor, *Die verzierten Streitäxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în *Marburger Studien*, 1938, p. 184 sq.
4. — Fr. Nistor şi Al. Vulpe, *Bronzuri inedite din Maramureş în colecţia prof. Francisc Nistor din Sighetul Marmaţiei*, în *SCIV*, XX. 2, 1969, p. 186, fig. 2 A.
5. — *Ibidem*, fig. 2 B.
6. — M. Roska, *Repertorium*, p. 69, nr. 64, fig. 71, 1.
7. — J. Hampel, *Trouvailles*, p. 43 sq.; idem. *Bronzkor, I*, 1886, pl. CXXIII—CXXIV.
8. — M. Roska, *op. cit.*, p. 114, nr. 13.
9. — Inedit în Muzeul de Istorie Cluj. Informaţie M. Rusu.
10. — M. Roska, *op. cit.*, p. 273, nr. 218, fig. 327.
11. — M. Rusu, *Depozitele de bronzuri de la Rebrişoara*, în *Arh. Mold.* II—III, 1964, p. 243.
12. — A. Jósa — T. Kemenczei, op. cit., p. p. 42.
13. — F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg-Lahn, 1951, pl. 45/26; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehote in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în Dacia, VII, 1963, p. 180, nota 11.
14. — M. Rusu, *Toporul de bronz de la Ernei*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 280 sq.
15. — I. Andrieşescu, *Nouvelles contributions sur l' âge du bronze en Roumanie*. Le dèpot de bronzes de Drajna de Jos et l' épée de Bucium, în Dacia, II, 1925, p. 349 sq.; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtforschung in Rumänien*. în 22 *BRGK*, Frankfurt a. — Main, 1932, p. 128 sq. pl. 16/17.
16. — M. Rusu, *Depozitele de la Rebrişoara*, p. 241, fig. 2, 7.
17. — D. Garasanin, *Un type special de lance du Hallstatt ancien*, în *Rad Vojvodanskich Muzeja*, 5, 1965, p. 15—19. După clasificare cercetătoarei jugoslave, vîrful de lance de la Bătarci face parte din varianta B.
18. — K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, IV, 1960, p. 126, fig. 13, 3; T. Kemenczei, *A Napkor-piripicpusztai bronzlelet*, în *A Nv, JAM Evk*, VIII—IX, 1963—1966, p. 17.
19. — M. Rusu, *op. cit.*, p. 239, fig. 1, 6.
20. — M. Roska, *Depozitul de bronz de la Uriul de Sus*, în *ACMIT*, III, 1930—31, p. 78; idem, *Repertorium*, p. 86, nr. 29, fig. 106, 15.
21. — Fr. Nistor şi Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 188, fig. 4.
22. — Inedit în Muzeul Ţării Crişurilor — Oradea.
23. M. Petrescu — Dîmboviţa, *Date noi cu privire la depozitul de bronzuri de la Tăuteni*, în *ArhMold*, I, p. 17, nota 1.
24. — I. Bona, *Tiszakeszi kesöbronzkori leletek*, în *HOMÉvk*, III, 1963, p. 25, fig. 8, 1 şi pl. VI, 1.

25. J. Hampel, *op. cit., pl. XIX, 8; F. Pulszky, Magyarország Archaeologiája,* I, 1897, pl. XLII, 6. Ca formă exemplarul de la Olcsvaapáti este cel mai apropiat de cel de la Bătarci.
26. — J. Hampel, op. cit., pl. XIX, 7; I. Bóna, op., fig. 8, 3.
27. I. Bóna, *op. cit.*, p. 25.
28. — Muzeul de Istorie Cluj, nr. inv. III, 5258; F. Holste, *op. cit.*, pl. 46, 9. După R. Peroni, *Zur Gruppierung mitteleuropäischer Griffzungendolche der späten Bronzezeit, în Badische Fundberichte,* 20, 1956, p. 87 pumnalul de la Uioara de Sus face parte din tipul Garlasco.
29. — I. Andrieşescu, op. cit., p. 360, nota 2, I. Nestor, op. cit., p. 138; M. Moga. *Depozitul de bronz de la Berzasca,* în *AISC,* IV, 1941—1943, p. 269 sq.; M. Petrescu — Dîmboviţa, *Depozitul de bronzuri de la Bârsana,* în *AISC,* V, 1944—1948, p, 271 sq.; S. Foltiny, *Zur Chronologie der Bronbebeit des Karpatenbeckens,* Bonn, 1955, p. 91; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte...,* p. 192; T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 17.
30. — M. Petrescu — Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 272 sq.
31. — J. Hampel, *op. cit.*, II., pl. CXLIII, 3
32. — M. Roska, *op. cit.*, p. 69, nr. 66, fig. 74.
33. —Muzeul Déri din Debreczen. Informaţie M. Rusu.
34. — Muzeul de Istorie Cluj, nr. inv. III, 4933.
35. — Muzeul Bruckenthal Sibiu, nr. inv. A 387. Piesă inedită. Informaţie M. Rusu.
36. — Muzeul judeţean Maramureş, nr. inv. 454. Depozit de tipare inedit.
37. — J. Hampel, *op. cit., pl.* CCXXIX, 25; A. Josa — T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 34, pl. XXIX. 69—70.
38. — I. Bona, *Chronologie der Hortfunde vom Koszider Typus, în ActaArchBp, IX,* 1958. pl. V; M. Rusu, *op. cit.*, p. 182, nota 17; T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 19.
39. — M. Petrescu — Dîmboviţa, *Date noi...*, p. 103; B. Basa, *Depozitul de obiecte de bronz de la Rapolt, în Sargetia,* V, 1968, p. 44.
40. — M. Roska, *op. cit.*, p. 146, nr. 16. fig. 170.
41. — A. Mozsolics, *Der Bronzefund von Opályi,* în *ActaArchBp,* XV, 1963, pl. V, 9—10.
42. — F. Nistor şi Al. Vulpe, *Depozitul de brăţări de bronz* de la *Vadul-Izei,* în *SCIV,* XXI, 4, 1970, p. 623, fig. 4.
43. — K. Bernjakovic, *Bronzezeitliche Hortfunde vom rechten Ufergebiet des oberen Theisstales, în SlovArch,* VII—2, 1960, pl. X, 2.
44. — Muzeul judeţean Maramureş, nr. inv. 183—189. Depozit inedit.
45. — A. Josa — T. Kemenczei, *op. cit.*, pl. IX, 106.
46. Informaţie M. Rusu.
47. — M. Petrescu — Dîmboviţa, *Depozitul de la Bârsana,* fig. 2.
48. K. Bernjakovic, *op. cit.*, pl. X, 1, asociat cu o brăţară de bronz cu secţiunea romboidală.
49. — L. Márton, *A fèregyházi őskori aranylelet,* în *ArchÉrt.*, XXVII, 1907, p. 57 sq.
50. — A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 68.
51. — Muzeul judeţean Maramureş, nr. inv. 178—182.
52. M. Roska, *op. cit.*, p. 207, nr. 11.
53. — Muzeul judeţean Maramureş, nr. inv. 449.
54. — Fl. Romer, *A két hazában talált régi arany müemlékröl, különösen a szarvaszoi Màrmoros-megyé-arany kincsöl, în ArchKözl.*; 1865, p. 37 sq.; D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania (IV),* în *Materiale,* II, 1956, p. 228; A. Mozsolics, *Die Goldfunde von Nyiregyháza und Szarvaszó,* in *Acta ArchBp,* XVIII, 1966, p. 15 sq.
55. — D. Popescu, *op. cit.*, p. 227, fig. 139. 8.
56. — M. Roska, *op. cit.*, p. 208, nr. 21; A. Mozsolics, *Der Bronzefund von Opályi,*

p. 75; idem, *Die Goldfunde . . .*, p. 23, fig. 9. Localitatea este menţionată sub vechea denumire de Cătelul Român sau Cătălușa.

57. — S. Foltiny, *Einige spätbronzezeitliche Goliunde aus Siebenbürgen in Naturhistorischen Muzeum*, în *Ann. Naturhistor Mus. Wien*, 72, 1968, pl. 1.

58. — *Ibidem*, pl. 2.

59. — *Ibidem*, pl. 3, 6—9.

60. — Vl. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze, découvert à Tăuteni*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 225 sq., fig. 6, 7—11; M. Roska, *op. cit.*, p. 292, nr. 80; M. Petrescu — Dîmboviţa, *Date noi . . .*, p. 81; M. Rusu, *op. cit.*, p. 192, nota 46.

61. — M. Roska, *op. cit.*, p. 240, nr. 3.

62. — J. F. Fetzer, *Érkávási Bronzlelet*, în *ArchÉrt.*, XVI, 1896, p. 191—192; M. Roska, *op. cit.*, p. 80, nr. 8.

63. — A. Mozsolics, *Der Bronzefund von Ópályi*, p. 75—76.

64. — J. Hampel, *op. cit.*, p. 106—108; A. Mozsolics, *Die Goldfunde . . .*, p 27, fig. 12.

65. — T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 14—15, fig. 12.

66. — I. Ordentlich şi C. Kacsó, *Contribuţii la cunoaşterea ritului de înmormîntare practicat în necropola tumulară de la Lăpuş. în Marmatia*, I. 1969, p. 11 sq.; C. Kacsó, *Consideraţii cu privire la geneza ceramicii din necropola tumulară de la Lăpuş*, în *Marmatia*, II, *(sub tipar)*.

67. — M. Rusu, *op. cit.*, p. 207, nr. 55 şi p. 208, nr. 62; S. Foltiny, *op. cit.*, p. 707.

68. — D. Popescu, *op. cit.*, p. 228, fig. 138.

69. — A. Mozsolics, *Tiszakaradi bronzleletek*, în *ArchErt*, 1969. 1, p. 64—65.

70. — Recent s-a propus înlocuirea denumirii de serie Uriu — Domăneşti cu cea de Uriu — Dragomireşti, v. Fr. Nistor şi Al. Vulpe, *Bronzuri inedite din Maramureş . . . .*, p. 189, nota 5. Ţinînd seama de faptul că depozitul Domăneşti II se încadrează în Bronz D şi pentru evitarea unor eventuale confuzii de terminologie, opinăm pentru păstrarea denumirii deja general uzitate.

71. — M. Rusu, *op. cit.*, p. 205, nr. 8 şi W. A. v. Braun, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*. Berlin, 1968, p. 289 datează depozitul de la Bătarci în Bronz D.

72. — In anul 1970 T. Bader de la Muzeul de istorie Satu Mare a efectuat cercetări la aşezarea fortificată de la Boineşti, punctul Coasta Boineştilor, care se datează probabil în această perioadă. Rezultatele cercetărilor sînt inedite.

73. — N. Kalicz, *A későbronzkori Felsőszöcsi csoport leletei és kronologiai helyzete, în ArchErt.*, 1960, 1, p. 3 sq.; T. Kovács, *Eastern connections of Notrheastern Hungary in the late bronze age*, în *FA*, XVIII, p. 56—57, fig. 19. Săpăturile recente din bazinele Someşului superior şi Tisei superioare (Culciu Mare, Diakovo etc.) au arătat că cultura Suciu de Sus se menţine în această zonă pînă la începutul Hallstatt-ului timpuriu.

DAS BRONZEDEPOT VON BĂTARCI

(Zusammenfassung)

Das 1952 gefundene Bronzedepot von Bătarci (Bez. Satu Mare) umfasst 52 Stück — Äxte mit Nackenscheibe und Dorn (Taf. XX/1—4), Schaftlochäxte mit verlängertem Rücken (Taf. XXI/1—2), 1—2), eine Lanzenspitze (Taf. XXI/3), einen Dolch (Taf. XXI/4), ein mittelständiges Lappenbeil Taf. XXI/5), Tüllenbeile (Taf. XXII/1—8), Knopfsicheln (Taf. XXIII/1—12), Armbänder (Taf. XXIV/1—8), Gussreste und — kuchen (Taf. XXV/1—9) und Goldringe (Taf. XXV/10—13).

In Hinblick auf die chronologische Position der Analogien der Stücke (Taf. XXII/7; Taf. XXIV/1, 7; Taf. XXIV/10—13), wird das Bronzedepot von Bătarci, in die Serie der Dépots Cincu-Suseni (Hallstatt A_1) gesetzt auch wenn die Mehrzahl der Stücke ihre Analogien in den Dépots vom Ende der Bronzezeit (D) haben.

Das Dépot kann vermutlich den Trägern der Kultur von Suciu de Sus zugeschrieben werden. Seine Verbergung muss mit den grossen Verschiebungen von Volkstämmen am Ende der Bronzezeit Verbindung gebracht werden, aus denen im Nordwesten Siebenbürgens die frühhallstattzeitliche Gruppe von Lăpuş hervorging.

COIFUL DE BRONZ DE LA PIŞCOLT

IOAN NÉMETI

In toamna anului 1969, la 300 m. spre n-v. de şoseaua Pişcolt-Curtuişeni, în locul numit „Via veche" au fost scoase la suprafaţă, cu ocazia arăturilor adînci pentru plantarea pomilor fructiferi, numeroase

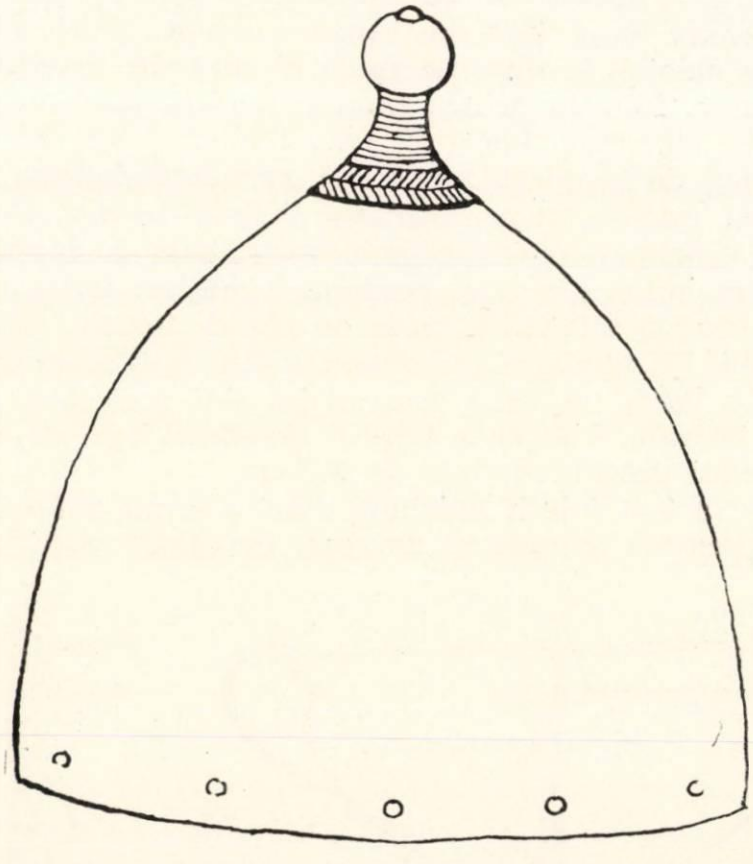

Fig. 1. Coiful dt bronz de la Pişcolt.

vestigii arheologice. Printre fragmentele ceramice și chirpici, țăranii cooperatori au găsit un coif din bronz și un vas mic de bronz, care au fost predate ulterior Muzeului orășenesc Carei (1). In urma unor cercetări de teren efectuate în cursul anului 1970, s-a identificat o vastă așezare care se întinde pe terasa unei albii mlăștinoase. Așezarea a fost mult deranjată cu ocazia arăturilor adînci și a plantațiilor de viță de vie. Cele două obiecte au fost găsite în cuprinsul așezării, fără să putem stabili exact contextul în care au fost descoperite. Din relatările lucrătorilor nu reiese destul de clar, că piesele ar fi fost descoperite împreună. Totuși posibilitatea apartenenței lor la un depozit de bronzuri nu este exclusă, datorită faptului că aceste obiecte în mod sigur nu provin din descoperiri funerare, întrucît oasele umane lipsesc cu desăvîrșire din zona descoperirilor (2).

Coiful este lucrat din tablă de bronz, are o formă de clopot, avînd grosimea de 3 mm. în partea sa inferioară, subțiindu-se simțitor spre vîrf. Se compune din două părți principale: calota și butonul ornamental. Calota coifului este fragmentară, fiind lovită de plugul tractorului s-a crăpat și o bucată din ea s-a pierdut. Restul calotei s-a păstrat într-o stare relativ bună, însă din cauza lovirii a suferit o ușoară deformare. La baza calotei, la distanțe egale (6 cm.) sînt executate șapte găuri mici rotunde, folosite pentru montarea căptușalei de piele. Dimensiunile calotei : diametrul bazei 22 cm., înălțimea 18 cm. (pl. XXVI/1).

Butonul de bronz (pl. XXVI/2), care împodobește partea superioară a calotei, este lucrat prin turnare și fixat ulterior. Corpul propriu-zis al acestui ornament puternic proeminent, este de formă conică și se termină într-un buton globular, perforat în mijloc. Orificiul servea probabil pentru fixarea diferitelor pene de păsări, folosite pentru înfrumusețarea coifului. Pe corp are ca ornament mai multe cercuri concentrice și reliefate. La bază, cercurile concentrice sînt mai late, fiind umplute cu linii mici incizate. Înălțimea acestui ornament este de 6 cm., iar diametrul butonului propriu-zis este de 2,5 cm.

Coiful a fost folosit îndelung fiind o armă defnesivă destul de rară pentru perioada în care se datează. Pe calotă s-au observat urme-

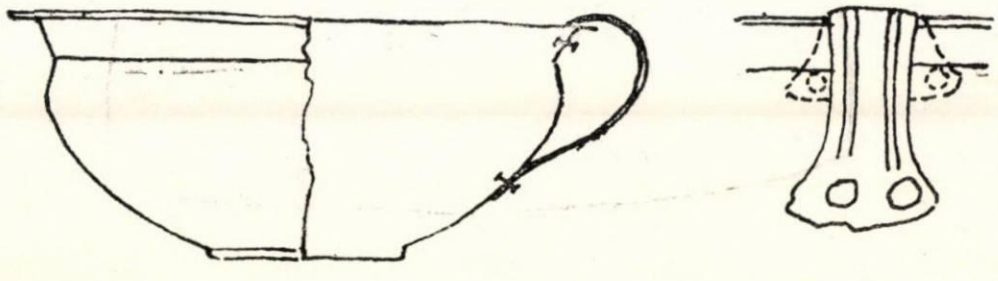

Fig. 2. Vasul de bronz de la Pișcolt.

le unei lovituri puternice, care a spart coiful, iar ulterior a fost reparat cu o bucată de tablă de bronz nituită cu două nituri tot de bronz.

Vasul de bronz (fig. 2). de forma unei cești este lucrat din tablă subțire, gros de 1 mm., având gura largă, buza ușor evazată, fundul profilat cu „umbo" în interior. Toarta este lucrată dintr-o bandă de bronz, ornamentată cu patru linii incizate, nituită de corpul vasului cu patru nituri. Dimensiuni: înălțimea 5 cm., diametrul gurii 11,8 cm., diametrul fundului 4,6 cm.

Din locul descoperirii provin mai multe fragmente de vase (XXVII/1—3), lucrate exclusiv cu mîna, având o culoare roșie în interior și neagră-lucioasă, în exterior, ornamentate cu canaluri late, oblice sau orizontale. Fragmentele aparțin probabil unor vase mari de tip. Gáva. Au fost descoperite și cîteva fragmente ceramice aparținînd străchinilor cu buza curbată spre interior, cestilor mici cu tortă și o fusaiolă ornamentată cu crestături. Analogii apropiate pentru aceste fragmente de vase se cunosc de la Berea, Căuaș (3), Sanislău-Livada (4), Sighetul-Marmației (5), Csorva (6).

Analogii pentru coiful de bronz de la Pișcolt se cunosc de la Soarș (7), Gușterița (8), Endrőd (9), Hajdúböszörmény (10), Mezőkövesd (11), Kiskőszeg (12), Nagytétény (13), Keresztéte (14), Csönge (15), Lucky (16), Germania de Nord (17), Corneta-Tarquinia (18), Orienburg (19), Beitzsch (20), Sculesdorf (21), Italia — loc neprecizat — (22), Stassengel (23), Zaskov, Spiska Bela, Skocjan (24), Nadap (25).

Primul care a încercat încadrarea cronologică a coifurilor de bronz și în special a exemplarului de la Hajdúböszörmény a fost P. Reinecke. După R. Reinecke, coiful de la Hajdúböszörmény datează din perioada a IV-a a epocii bronzului (26). Gero von Merhart ocupîndu-se cu coifurile de bronz din Europa, stabilește trei variante principale. Coifurile de tip Hajdúböszörmény-Lucky în formă de clopot-Glockenhelme, sînt datate din fazele mai recente ale culturii „cîmpurilor de urnă" (Urnenfelderperiod) (27). Reluînd problema coifurilor de bronz A. Mozsolics, stabilește trei forme principale:

1. coifuri în formă semisferică (Halbkugelförmige) tipul Kiskőszeg

2. coifuri în formă de clopot (Glochenformige) tipul Hajdúböszörmény.

3. coifuri în formă de con (Kegelförmige) tipul Lucky.

Cercetătoarea maghiară datează varinta Hajdúböszörmény la fel în fazele mai recente ale culturii „cîmpurilor de urnă" (iungeren Urnenfelderperiod) (28), adică perioada Ha. B.

Patay, P. încadrează coiful descoperit la Mezőköverd (29) în tipul Haidúböszörmény și datează în perioada Ha. B 1. Pe baza analogiilor, coiful descoperit la Pișcolt se încadrează perfect în grupa Hajdúböszörmény și datează din perioada ha. B. Din acest grup se cunosc urmă-

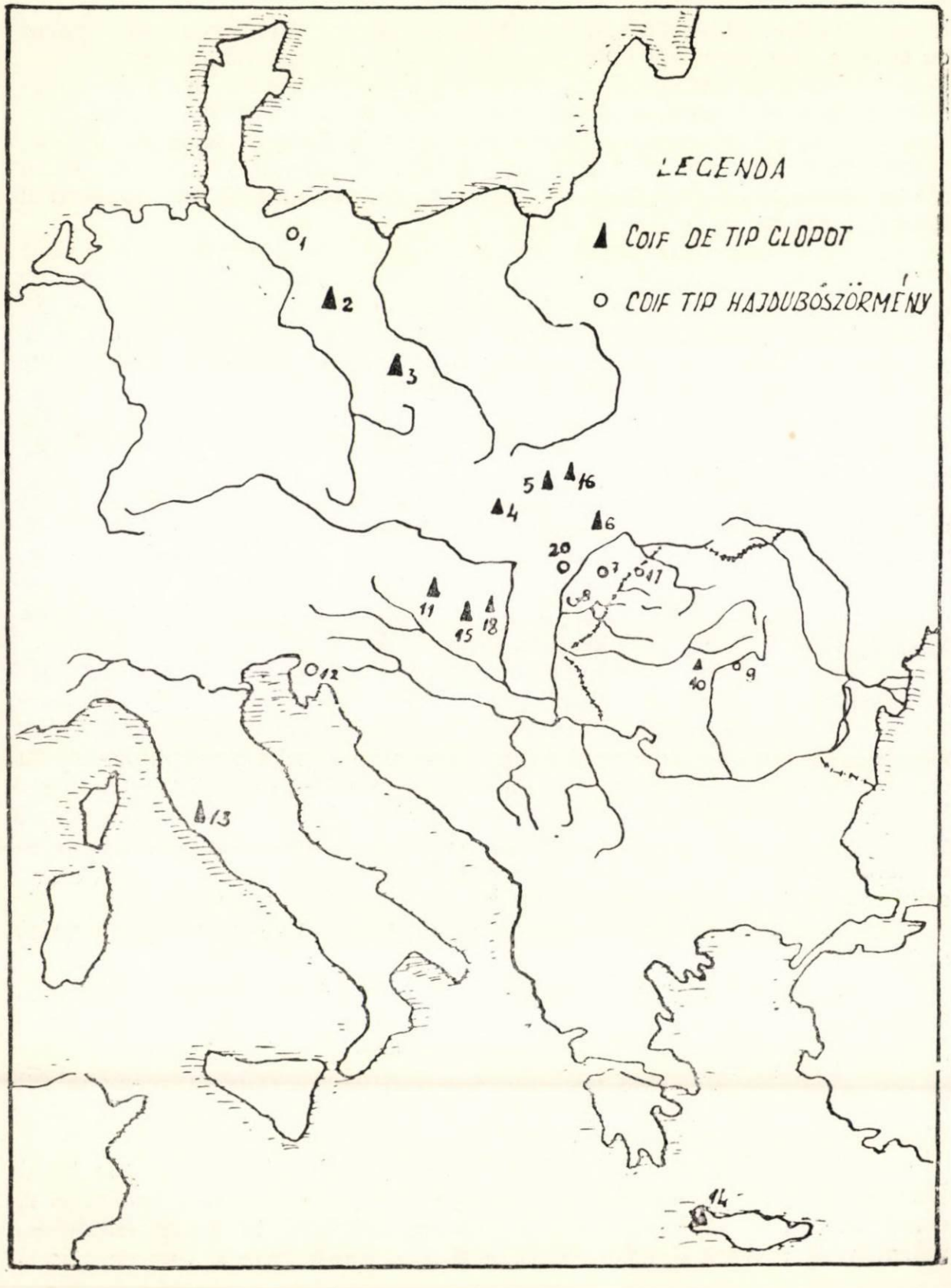

Fig. 3. Harta de răspîndire a coifurilor în formă de clopot (după G. von Merhart și Hencken Hugh).

toarele descoperiri : Mezőkövesd, Hajdúböszörmény, Endrőd, Schlesdorf, Germania de Nord, Şoarş (2 bucăţi), Italia de Nord, Skocjan (două fragmente) şi Pişcolt.

Analogii apropiate pentru vasul de bronz de la Pişcolt cunoaştem de la Vásszentlászló (30), Hajdusámson (31), Aggtelek (32), Felsözsolcxa (33), Nádudvar (34), Egyek-Kendertag (35) şi Kenderes (36). Pentru vasul de la Pişcolt analogii cele mai apropiate sînt exemplarele de la Nádudvar şi Egyek-Kendertag, datate din Ha. B 1. (37).

Din examinarea hărţii de răspîndire (fig. 3) a coifurilor de tip Hajdúböszörmény-Lucky putem constata o oarecare grupare în Bazinul Carpato-Danubian cu precădere în zona cursului superior al Tisei. Gero van Marhart, le numeşte coifurile în formă de clopot tip „ungar" şi stabileşte pentru originea lor zona Tisei. Problema originii acestui tip încă nu se poate soluţiona definitiv, întrucît are o răspîndire vastă în Europa. Se pare însă că varianta Hajduboszormény este produsul atelierelor din acel orizont cultural, care cuprinde teritoriile din cursul superior al Tisei. Acest fapt reiese şi mai mult în evidenţă, dacă ţinem cont că din această perioadă sînt cunoscute şi alte obiecte metalice, dintre care amintim vasele — situle de tip Hajduboszormény, care se grupează tot în aceatsă zonă (38).

Cele două obiecte descoperite la Pişcolt, se încadrează organic în rîndul depozitelor de bronzuri sau a obiectelor de bronz descoperite la Hajdúböszörmény, Kántorjánosi, Napkor, Nyiregyháza, Rahod II, III, Taktokenéz, Tiszaeszlar, Máriapocs, Mlaştina Ecedea, Tuzcér (39), Cămin (40), datate în general în perioada Ha. B.

Descoperirile de la Pişcolt, precum şi fibulele cu scut dintr-un singur fir de tip Sanislău, descoperite la Sanislău IV (Livada) şi datele din Ha. A 2, demonstrează, că zona Careiului în perioada bronzului tîrziu este cuprinsă într-o arie culturală care se caracterizează printre altele şi printr-o intensă metalurgie de bronz. Datorită faptului că aceste descoperiri aparţin unor complexe care se încadrează în cultura Gálya, ele pot fi puse în legătură cu purtătorii acestei culturi, răspîndite şi în nord-vestul României.

NOTE

1. Ambele obiecte au fost aduse la Muzeul Orășenesc Carei de elevul Iosif Török din Liceul teoretic Carei.
2. Cu ocazia sondajelor de verificare efectuate la Sanislău—Livada, în locul descoperirii fibulelor cu scut dintr-un singur fir, am putut identifica în mod sigur urmele răvășite ale mormintelor de incinerație în urnă (9 morminte).
3. Materiale inedite în Muzeul Orășenesc Carei.
4. Bader T., *Fibule cu scut dintr-un singur fir, SCIV*, 1970, 2, pag. 210.
5. Horedt K. *Așezarea fortificată din perioada tîrzie a bronzului de la Sighetul-Marmației*, Baia Mare, 1966.
6. Trogmáyer O., în *ActaArchBp*, XV. 1963, pag. 104—106.
7. Pârvan V., *Dacia*, București, 1967, pag. 46; Gero von Merhart, *Zu den ersten Metallhelmen Europas*, în *BerRGK*, 1940, fig 2/7.
8. Gero von Merhart, *op. cit.*, pag. 11.
9. Hampel I., *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Plș. XXXIII/1a—b; Patay P., *Der Bronzefund von Mezőkövesd*, în *ActArchBp*, XXI, 1969, Pls. II/1; Banner I., *Az Erkel Ferenc Múzeum legrégibb ritkaságai*, în A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum jubileumi évkönyve, Gyula, 1960, fig. 3 a—b.
10. Reinecke P., *Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiáról*, *ArchÉrt.*, u. f., XIX, 1899, fig. 1/5; Hampel I., *op. cit.*, Plș XXXIII/2 a—b; Pârvan V., *Dacia*, fig. 10.
11. Patay P., op. cit., în *ActaArchBp*, XXI, 1969, Plș. XLIII/2.
12. Mozsolics A., *Neure Hallstattzeitliche Helmfund aus Ungarn*, în *ActaArchBp*, 1954, 5, fig. 1.
13. *Idem*, fig. 2.
14. Idem, fig. 7.
14. *Idem*, fig. 7.
15. *Idem*, fig. 10.
17. *Idem*, fig. 5/3.
18. Gero von Merhart, *BerRGK*, 1940, fig, 2/1—3.
19. *Idem*, fig. 2/4.
20. *Idem*, fig. 2/6.
21. *Idem*, fig. 2/8.
22. *Idem*, fig. 2/13.
23. *Idem*, pag. 11.
24. Hencken Hungh, *Tarquinia, Villanovans and Early etruscans*, Cambridge, Massachusettes, S.U.A., 1968, vol. II, fig. 469 (harta de răspîndire).
25. *Ritka gazdagságu bronzlelet Nadapon*, *Élet és tudomány*, XXV, 1970, 19, pag. 1195.
26. Reinecke P., *op. cit.*, *ArchÉrt.*, 1899, u. -f., XIX, pag. 317.

27. Gero von Merhart, *op. cit., BerRGK.*, 1940, pag. 13.
28. Mozsolics A., *op. cit., ActaArchBp*, 1954, 5, pag. 54.
29. Patay P., *op. cit., ActaArchBp*, XXI, 1969, pag. 204.
30. Patay P., *Utózronzkori bronzelények, ArchErt.*, 1868—1968., Budapest, fig. 1.
31. *Idem*, fig. 20.
32. *Idem*, fig. 3.
33. *Idem*, fig. 6.
34. *Idem*, fig. 22.
35. *Idem*, fig. 28/1—4.
36. *Idem*, fig. 24.
37. *Idem*, pag. 78.
38. Patay. P., *Bronz situla a Magyar Nemeti Múzeum gyűjteményében, FolArch*, XXI, 1969, pag. 19.
39. Kemenczei T., *Bronzkori halmaleletek, A NYJAMÉvh*, VI—VII, 1965, pag. 30.
40. M. Rusu, *Die Varbreitung der Bronzehorie in Transsilvanien, Dacia*, n. s. VII, pag. 179.

BRONZHELM VON PIȘCOLT

(Zussammenfassung)

In Herbst 1969 wurde in Gemeinde Pișcolt (Ortteil „Via Veche") ein Bronzhelm und ein Bronzgefäss gefunden. Der glockenförmige Helm ist mit einen Kugel geziert.

Ähnliche Funde wurden noch in: Șoarș, Gușterița, Hajdböszörmény, Endrőd, Mezőkövesd, Schlesdorf, Skocjan, Tarquinia gefunden, die als Funde aus Ha. B. Periode datirt wurden.

Das tassenförmige Bronzgefäss mit einen Henkel, beweist Ähnlichkeit mit den Funden von Nádudvar, Egyek-Kendertag und est Stammt aus der Ha. B 1. Perioden.

Beide, in Pișcolt Gefundene Objekte, stammen aus der Ha. B. Periode.

NECROPOLA HALLSTATTIANA DE LA SANISLĂU

IOAN NĖMETI

Zona comunei Sanislău este caracterizată prin prezența dunelor de nisip, separate prin suprafețe joase, vechi albii părăsite ale unor rîuri. In general, dunele sînt de forma unor culmi turtite, alungite și paralele. In majoritatea cazurilor ele se înșiră pe o lungime de mai mulți km., dar cîteodată pot fi întîlnite și izolat (1). In unele locuri și îndeosebi acolo unde nu există vegetație, nisipurile și astăzi sînt mișcate de vînturi. Pe aceste dune, în apropierea văilor s-au format multe așezări omenești, începînd din epoca neolitică și pînă la apariția satelor feudale.

In decursul ultimilor ani pe teritoriul comunei Sanislău s-au făcut multe descoperiri arheologice. In punctul numit „La capelă" — Sanislău I în anul 1965 a fost cercetată o necropolă celtică (2). La periferia localității, „Nisipărie"-Sanislău II, între anii 1967—68 a fost cercetată o necropolă hallstattiană și trei morminte din epoca bronzului (3). Cu ocazia unei construcții edilitare în curtea grajdurilor C.A.P.-ului — Sanislău III, au fost descoperite urmele unei așezări din cultura Baden-Pécel (4). In anul 1968, pe locul numit „Livada"—Sanislău IV, au fost scoase la suprafață cu ocazia arăturilor adînci pentru plantarea pomilor fructiferi, vestigii aparținînd unei necropole din epoca fierului timpuriu Ha. A2 (5). Cu ocazia unor cercetări de teren, în partea hotarului numit „La hîrburi"—Sanislău V, s-a semnalat o așezare vastă din epoca bronzului, cultura Otomani (6).

In lucrarea de față, vom prezenta numai necropola hallstattiană de la Sanislău II. — „Nisipărie", deoarece cercetările de aici pot fi considerate terminate. Populația hallstattiană și-a ales loc pentru înmormîntare o dună de nisip cu diametrele aproximative de 180 m./140 m. adică o suprafață de cca. 2,5 ha. Colina avea inițial o formă ovoidală, cu partea sa ascuțită îndreptată spre nord. Zona cea mai ridicată a dunei se află în partea de vest și variază între 4,5—5,5 m. Cercetările au cuprins întreaga suprafață a dunei, cu excepția pantei sudice distrusă și deranjată de o carieră de nisip. Stratigrafia verticală a dunei se prezintă în felul următor : baza este formată din nisip zburător — „geologic" (7) — urmat de o depunere subțire de culoare brună, care reprezintă nivelul

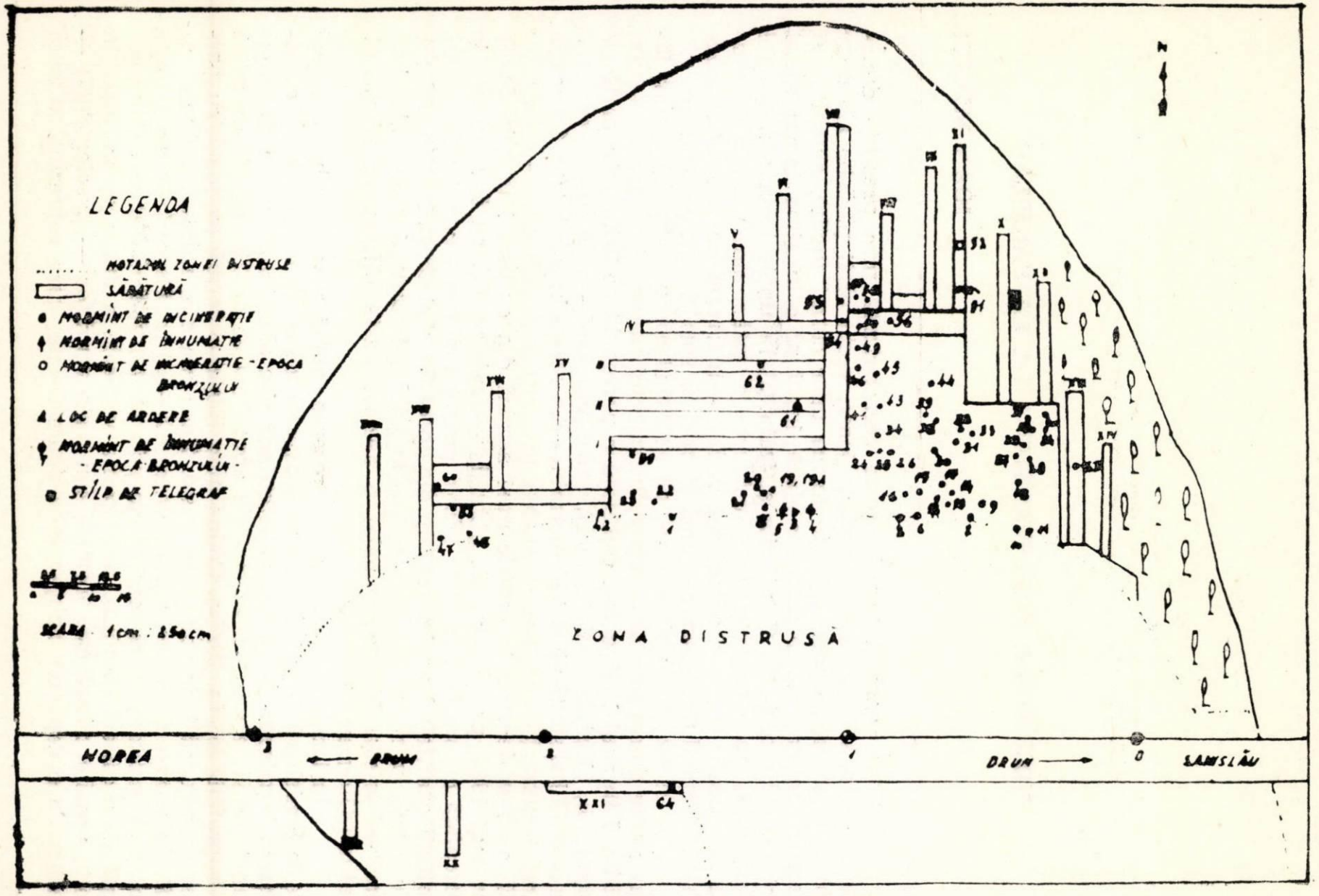

Fig. 1. Planul necropolei de la Sanislău II.

antic. Stratul din epoca bronzului avînd o grosime de 0,30 m. este de culoare cenuşie şi conţine materiale caracteristice pentru cultura Otomani I. Depunerile ulterioare de nisip zburător au modificat substanţial înălţimea dunei, atingînd în unele locuri grosimea de 1,30 m. Humusul actual — foarte subţire 0,10—0,15 m. — din unele zone dispare complet, iar în urma dispariţiei vegetaţiei, vînturile acţionează în plin, mişcînd mari cantităţi de nisip.

Din totalul de 65 morminte descoperite, 62 sînt din epoca hallstattiană şi trei datează din epoca bronzului. Mormintele au fost descoperite în partea centrală şi vestică a dunei. Pe baza relatărilor locuitorilor şi a situării mormîntului Nr. 64 descoperit la periferia sudică a dunei, putem constata, că necropola s-a extins iniţial probabil şi asupra acestei zone, fiind distrusă ulterior în urma exploatării nisipului. Aşadar, numărul complexelor funerare iniţial putea să fie eventual mai mare (fig. 1).

In continuare, vom prezenta un număr de opt morminte considerate caracteristice pentru necropola hallstattiană.

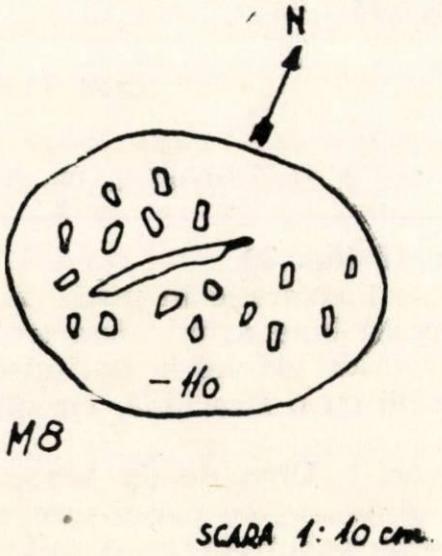

Fig. 2. Mormîntul nr. 8.

Mormîntul Nr. 8 (fig. 2).

Mormînt de incineraţie în groapă, cu cenuşă împrăştiată pe sol. Groapa sepulcrală se conturează slab, se opreşte la adîncimea de 1,10 m., faţă de nivelul actual (nisip zburător gros de 0,50 m.). Printre oasele calcinate pe fundul gropii s-a găsit un cuţitaş de fier lung de 17,8 cm. şi lat de 2,4 cm. (pl. XXVIII/1.).

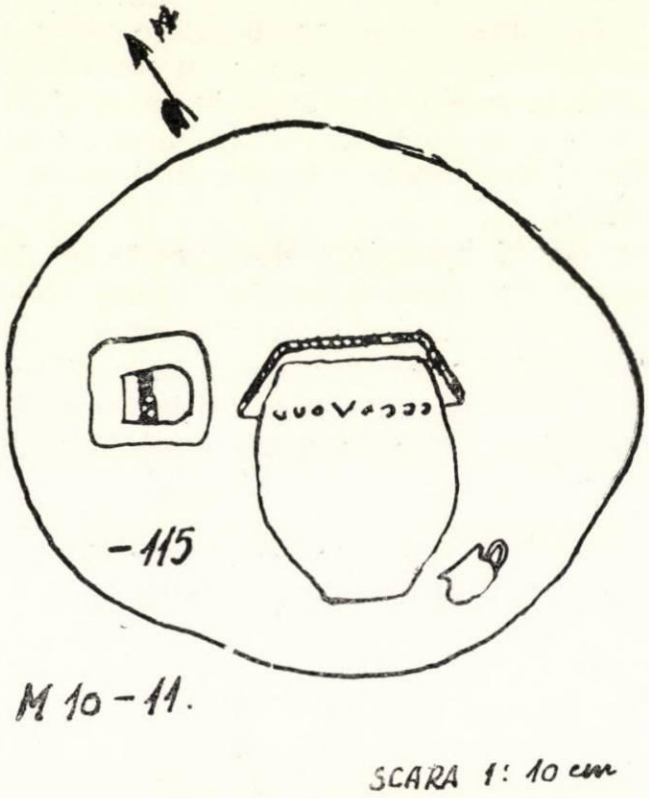

Fig. 3. Mormintela nr. 10—11.

Mormîntul Nr. 10 (fig. 3.).

Este mormînt de incineraţie în urnă. Groapa sepulcrală are formă circulară, se conturează bine avînd diametrul de 0,70 m. Adîncimea gropii este de 1,15 m. faţă de nivelul actual (nisip zburător gros de 0,10 m.). Urna a fost acoperită cu o strachină, iar lîngă urnă era aşezată o ceaşcă fragmentară.

Inventar funerar. 1. Urna de tip borcan (pl. XXVIII/2), lucrată cu mîna de culoare cărămizie, cu pereţi uşor arcuiţi, ornamentată sub buză cu patru proeminenţe aplatizate, legate între ele cu puncte incizate. Dimensiuni: înălţimea 24 cm., diametrul gurii 15 cm., diametrul fundului 10,5 cm. 2. Strachină-capac (pl. XXVIII/6) lucrată cu mîna de culoare brună, cu buza uşor trasă spre interior. Dimensiuni: înălţ. 13 cm, diam. g. 28 cm., diam. f. 12 cm. 3. Ceaşcă fragmentară (pl. XXVIII/3) lucrată cu roata, de culoare brună, cu toarta supraînălţată. 4. Printre oasele calcinate au fost descoperite: un inel de buclă din bronz şi un alt exemplar deformat în timpul incinerării (pl. XXVIII/4,8). 5. Un ac de fier fragmentar cu capul încovoiat, avînd lungimea de 10 cm; (pl. XXVIII/5). 6. Un fragment dintr-un ac de fier (pl. XXVIII/7). 7. Fragmente dintr-o brăţară de fier, cu secţiunea rotundă (pl. XXVIII/9).

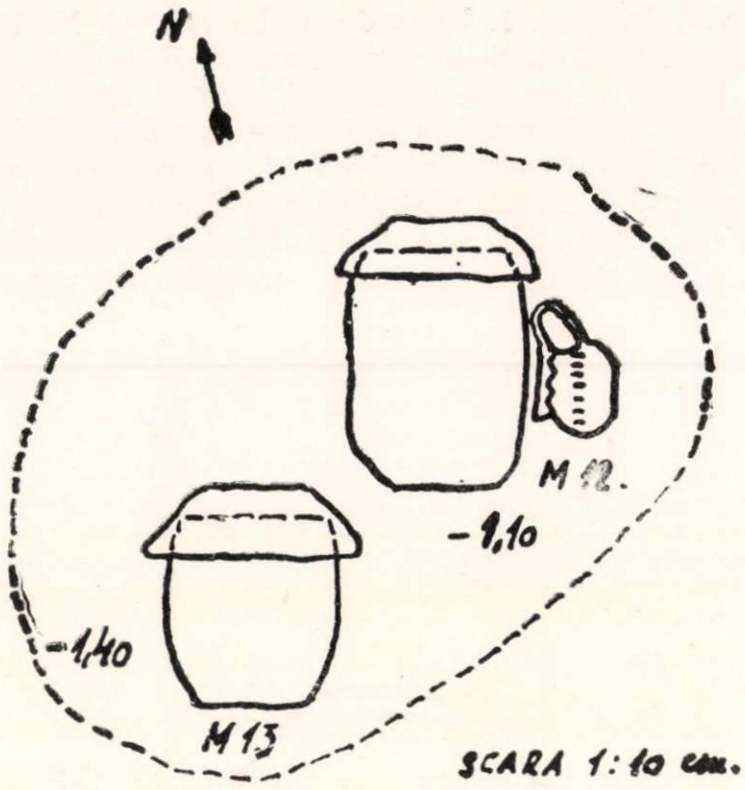

Fig. 4. Mormintele nr. 12—13.

Mormîntul Nr. 12. (fig 4)

Este mormînt de incinerație în urnă. Groapa sepulcrală se conturează foarte slab, se oprește la nivelul nisipilui steril la adîncimea de 1,10 m. față de nivelul actual (nisipul zburător gros de 0,15 m.). Urna a fost acoperită cu o strachină; lipită de urnă era așezată o ceașcă.

Inventar funerar. 1. Urnă de tip borcan (pl. XXIX/1) lucrată cu mîna de culoare cărămizie, pereții ușor arcuiți; este ornamentată cu patru proeminențe crestate. Dimensiuni: înălț. 16 cm., diam. g. 14 cm., diam. f. 11 cm. 2. Strachină-capac (pl. XXIX/3) lucrată cu mîna, este de culoare cenușie cu buza trasă spre interior. Dimensiuni: înălț. 12 cm., diam. g. 27 cf., diam. f. 10,5 cm. 3. Ceașcă (pl. XXIX/2) lucrată cu roata olarului este de forma bitronconică, ornamentată cu mici crestături și cu o linie incizată în formă de val, avînt toarta supraînălțată. Pe creasta torții are două mici proeminențe. Dimensiuni: înălț. 8,5 cm., diam. g. 13 cm., diam. f. 6,5 cm.

Mormîntul Nr. 14. (fig. 5).

Este mormînt de incinerație în urnă. Groapa se conturează foarte slab, se oprește la adîncimea de 0,90 m., față de nivelul actual. Urna este acoperită cu o strachină, lîngă urnă era așezată o ceașcă.

Inventar funerar. 1. Urna de tip borcan (pl. XXIX/4) este lucrată cu mîna de culoare brună, ornamentată cu brîu alveolat. Dimensiuni: înălț. 22 cm., diam. g. 16 cm., diam. f. 12 cm. 2. Strachină-capac, lucrată cu mîna de culoare brună, cu gura larg evazată este fragmentată, nu s-a putut recupera. 3. Ceașcă (pl. XXIX/5) lucrată cu roata olarului, de culoare cenușie avînd toarta supraînălțată. Dimensiuni: înălț. 9,5 cm., diam. g. 10,3 cm., diam. f. 6 cm. 4. Printre oasele calcinate s-a găsit un ac de fier lung de 10 cm. și cîteva mărgele de pastă fragmentare (pl. XXIX/6).

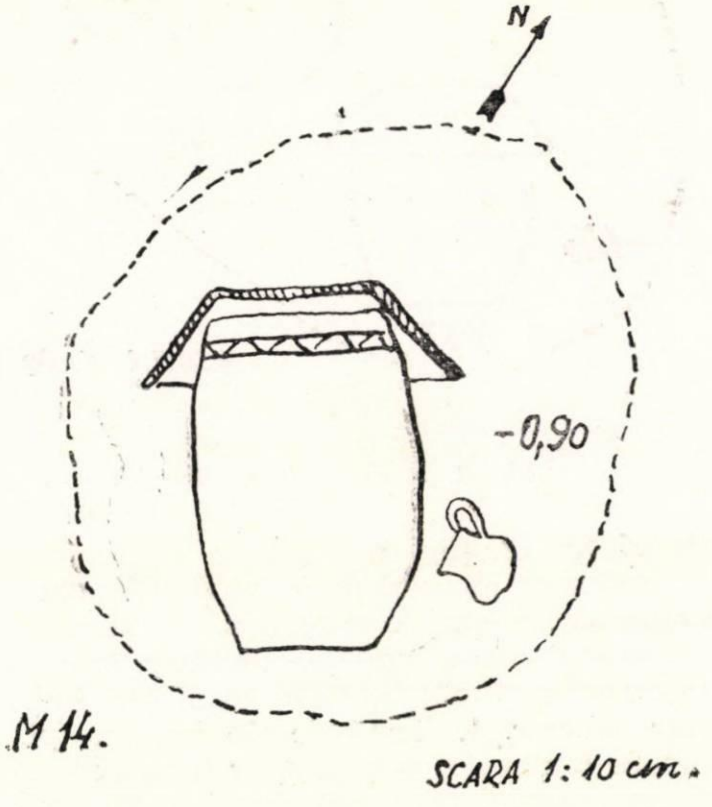

Fig. 5. Mormîntul nr. 14.

Mormîntul Nr. 39. (fig. 6).

Este mormînt de incinerație în urnă. Groapa nu se conturează, urna zace în adîncimea de 0,70 m. Urna a fost acoperită cu o strachină.

Inventar funerar. 1. Urna (pl. XXX/1) de formă bitronconică lucrată cu mîna, este de culoare neagră de aspect metalic. Vasul este ornamentat cu patru proeminențe mici. Dimensiuni: înălț. 25 cm. diam. g. 14 cm., diam. f. 10 cm. 2. Strachină-capac lucrată cu mîna de culoare cenușie cu buza trasă spre interior, este fragmentar și nu s-a putut re-

cupera. 3. Intre oasele calcinate s-a găsit un cuțitaș de fier lung de 15 cm și lat de 1,5 cm. (pl. XXX/2).

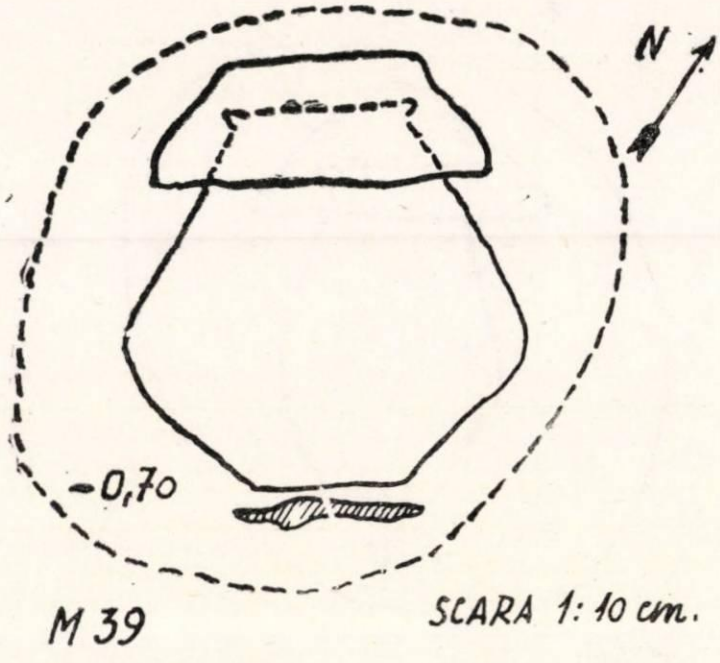

Fig. 6. Mormîntul nr. 39.

Mormîntul Nr. 46 (fig 7).

Este mormînt de incinerație în urnă. Groapa de formă ovală se conturează foarte slab, urna zace la nivelul nisipului steril la adîncimea de 1,20 m., față de nivelul actual (nisipul zburător gros de 0,30 m.). Urna este acoperită cu o strachină.

Inventar funerar. 1. Urnă (pl. XXX/6) de formă bitronconică de culoare cenușie, lucrată cu mîna, gîtul este lung și buza evazată. Dimensiuni: înălț. 28 cm., diam. g. 17 cm., diam. f. 9,5 cm. 2. Strachină-capac (pl. XXX/5) este lucrată cu roata olarului, de culoare cenușie, fundul plat și inelar, iar muchia buzei este îngroșată și trasă spre interior. Dimensiuni: înălț. 10 cm., diam. g. 29 cm., diam. f. 9 cm. Printre oasele calcinate s-au găsit două inele de buclă, lucrate din bronz, acoperite cu foiță de aur. (pl. XXX/3—4). Primul exemplar este neornamentat, iar al doilea se termină într-un buton executat din argint și ornamentat cu trei spirale. 4. Cîteva mărgele de pastă, rotunde fiind foarte deteriorate din cauza arderii.

Mormîntul Nr. 54. (fig. 8).

Este mormînt de incinerație în urnă. Groapa se conturează foarte bine, are formă ovală, cu diametrul maxim de 0,60 m. Adîncimea gro-

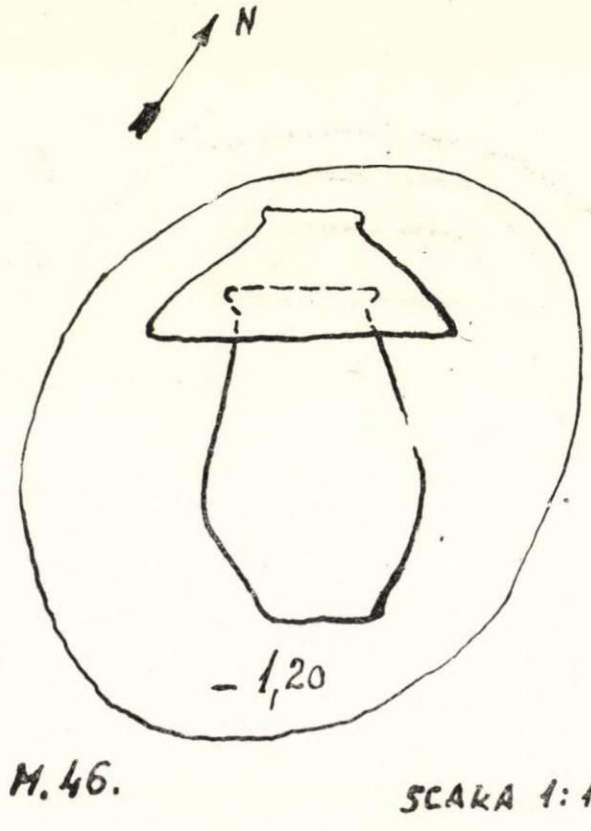

Fig. 7. Mormîntul nr. 46.

pii sepulcrale este de 0,85 m., față de nivelul actual(nisipul zburător gros de 0,15 m.). Urna era acoperită cu a strachină.

Inventar funerar. 1. Urnă (pl. XXXI/1) de formă bitronconică, lucrată cu roata olarului, de culoare cenușie ornamentată cu inel reliefat. Dimensiuni: înălț. 28,5 cm., diam. g. 18 cm., diam. f. 10 cm. Strachină-capac (pl. XXXI/2) lucrată cu mîna, de culoare brună, cu gura trasă spre interior. Vasul este ornamentat cu patru proeminențe mici. Dimensiuni: înălț. 16 cm(, diam. g. 31 cm., diam. f. 13,5 cm. 3. Intre oasele calcinate au fost găsite: două fusaiole de lut și un fragment dintr-un ac de fier. (pl. XXX/3—5).

Mormîntul Nr. 60. (fig. 9).

Este mormînt de incinerație în urnă. Groapa sepulcrală s-a conturat foarte bine, are o formă circulară cu diametrul de 0,50 m. Adîncimea gropii este de 0,95 m., față de nivelul actual (nisip zburător gros de 0,15 m.). Urna era acoperită cu o strachină, iar lîngă urnă era așezată o ceașcă.

Inventar funerar. 1. Urna (pl. XXXII/1) de tip borcan este lucrată cu mîna, de culoare cărămizie și ornamentată cu trei proeminențe.

Dimensiuni: înălț. 26 cm., diam. g. 16 cm., diam. f. 13 cm. 2. Strachină-capac (pl. XXXII/6) este lucrată cu roata olarului, de culoare cenușie, cu muchia buzei îngroșate și trase spre interior. Dimensiuni: înălț. 10 cm., diam. g. 29 cm., diam. f. 9 cm. 3. Ceașcă (pl. XXXVIII/8) lucrată cu roata olarului, de culoare cenușie și forma bitronconică, avînd gura evazată

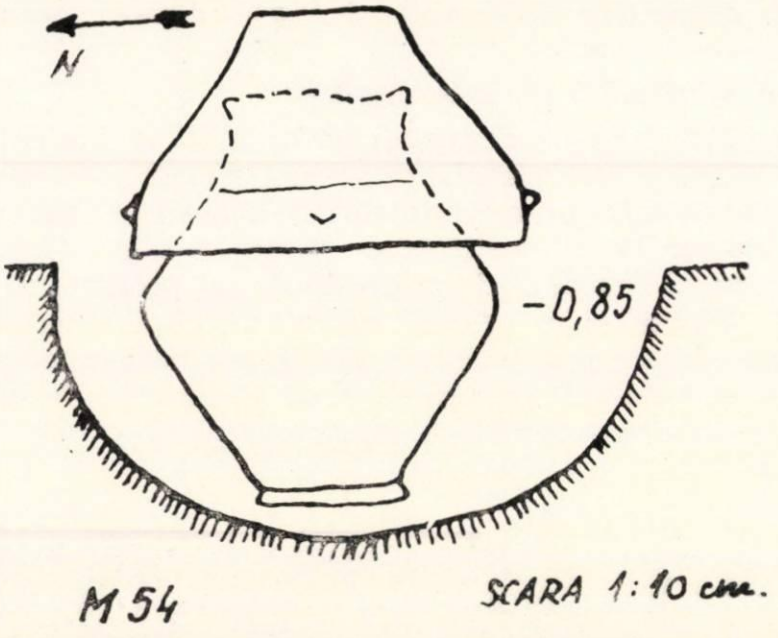

Fig. 8. Mormîntul nr. 54.

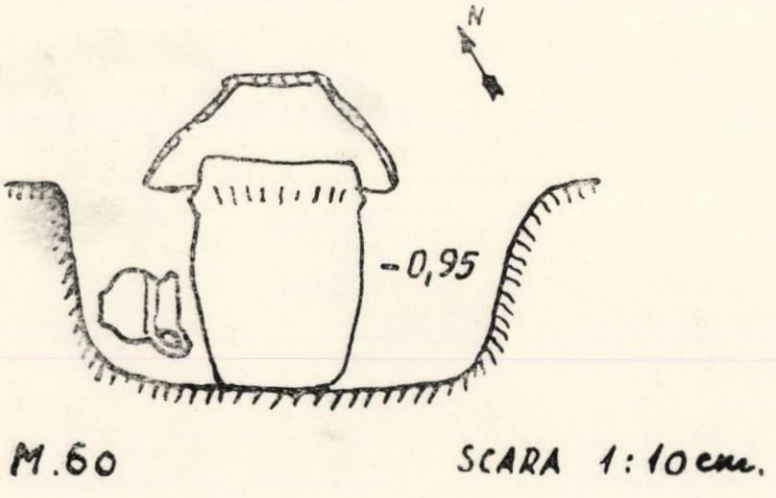

Fig. 9. Mormîntul nr. 60.

și toarta supraînălțată. Sub buză este ornamentată cu două inele reliefate. Dimensiuni: înălț. 9 cm., diam. g. 15 cm., diam. f. 7 cm. Lîngă urnă s-a găsit o fusaiolă din lut de formă bitronconică, avînd diametrul maxim de 3 cm. In urnă s-au găsit o altă fusaiolă bitronconică, ornamentată cu linii incizate, 16 buc. mărgele de pastă, un inel de buclă acoperit cu foiță de aur, nu alt inel de buclă din bronz, deformat în timpul incinerării și mai multe fragmente deformate și topite dintr-o brățară de bronz. (pl. XXXII/3—4; 5,7—9).

Ritul și ritualul de înmormîntare

Mormintele din necropola Sanislău II se înscriu în Categoria mormintelor plane, deasupra cărora nu s-a ridicat nici-un fel de tumul funerar. Numărul total al mormintelor hallstattiene (dacă admitem că complexul hunerar 19 A constituie un mormînt separat) este de 62. Din aceste morminte 59 sînt de incinerație, două sînt probabil de înhumație (8) unul simbolic-cenotaf. Din cele 59 morminte de incinerație, 57 sînt în urnă în groapă simplă și două cu cenușa împrăștiată pe sol, tot în groapă simplă. Intrucît numărul mormintelor de incinerație în urnă întrunește o majoritate covîrșitoare, 90,3%, acest rit trebuie considerat ca un element dominant.

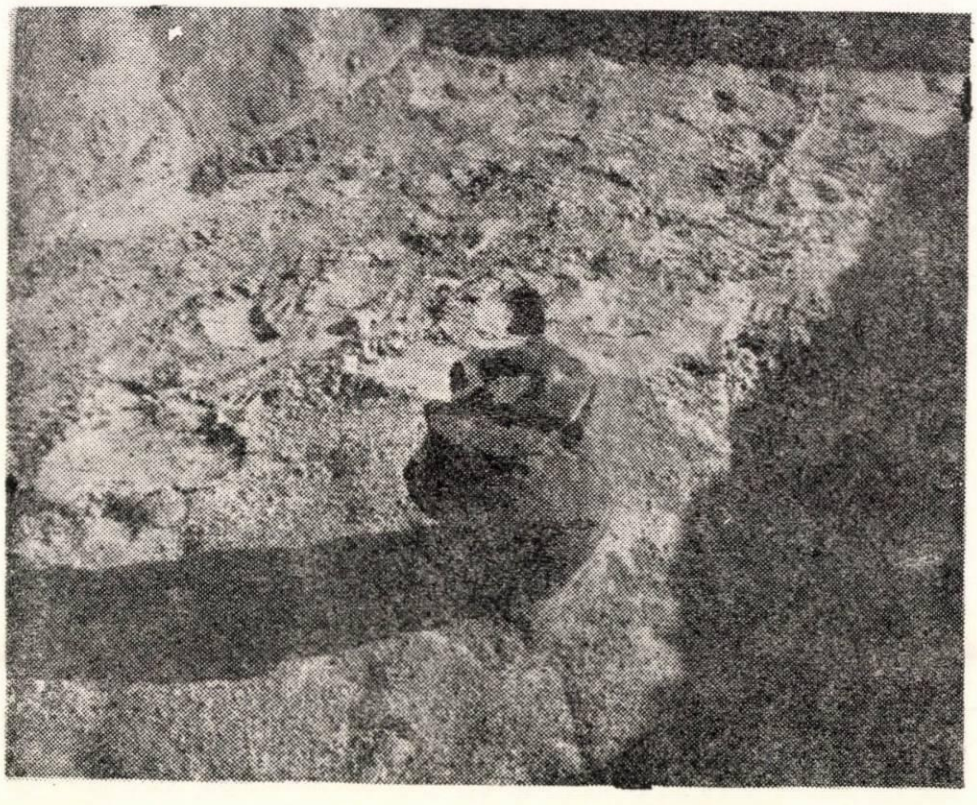

Fig. 10. Mormîntul nr. 3.

Necropole sau morminte plane cu inventar asemănător cu cel de la Sanislău II, au fost descoperite în Cîmpia Panonică (9), în Slovacia de Sud (10), și în Transilvania (11). Depunerea resturilor incinerării în urnă sau împrăștiat pe sol se constată și în cazul necropolelor tumulare din complexul Bîrsești-Ferigile (12), din grupul cultural Kustanovice (13), și din Podolia.

Mormintele descoperite pe o suprafață întinsă, în cadrul necropolei sînt plasate neuniform. Examinînd mai atent planul necropolei, putem constata totuși o oarecare grupare a mormintelor, iar în unele cazuri se pot distinge chiar mici grupe formate din 2—3 complexe funerare. In cazul mormnitelor 10—11; 19—19A—20; 24—25—26; 57—58, complexele funerare, sînt așezate la același nivel, avînd distanțe foarte mici între ele. Datorită faptului, că gropile sepulcrale nu se contureau clar, nu putem constata dacă aceste mormnite au fost așezate într-o singură groapă și îngropate simultan. O îngropare simultană este însă mai evidentă în cazul mormintelor 12—13; 15—16; 27—28. deoarece complexele funerare sînt așezate unul lîngă altul, însă în nivele diferite. La nivelul capacului primului mormînt este așezată urna aparținînd celui de al doilea complex funerar. Se pare că groapa a fost săpată în formă de trepte, întrucît deranjări ulterioare nu s-au constatat de loc, iar ambele

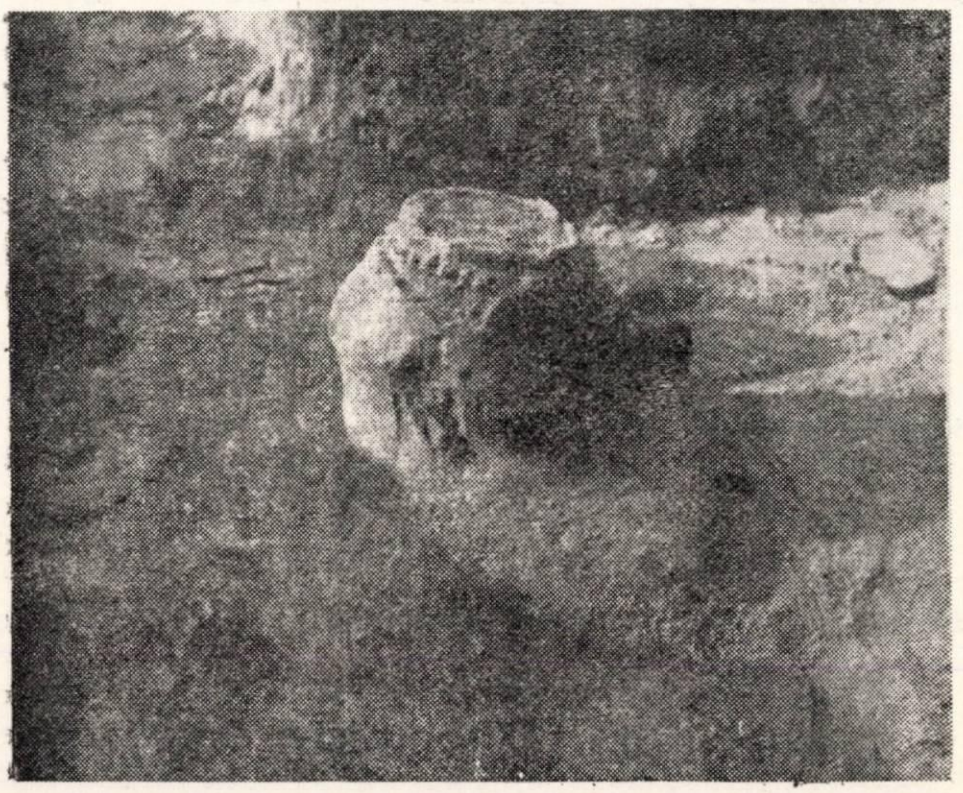

Fig. 11. Mormîntul nr. 42.

complexe funerare prezintă același rit și ritual de înmormîntare. Aceste morminte în nici-un caz nu arată două nivele de înmormîntare și probabil constituie morminte duble.

Necropola a fost mult deranjată, iar partea sudică fiind distrusă, este greu de precizat evoluția ei orizontală. Nici inventarul funerar nu prezintă diferențieri în cadrul diferitelor zone ale necropolei, Ceramica lucrată cu roata olarului folosită cu vase adiacente, apare uniform și numai la partea nordică a necropolei unde de fapt se și termină evoluția cimitirului, se pot constata folosirea ca urnă funerară sau vas-capac și a recipientelor lucrate la roată.

In cadrul necropolei, mormintele de incinerație în urnă prezintă un rit dominant. Defunctul era totdeauna ars în afara gropii sepulcrale, care nu prezintă niciodată urme de ardere. Gropiile sînt de formă ovală, cu diametrul maxim de 0,50—0,60 m. și se adîncesc pînă la nivelul nisipului steril. Față de nivelul antic, gropile sepulcrale nu sînt mai adînci ca 0,80—0,90 m. Osemintele arse, împreună cu obiectele aparținînd defunctului, sînt adunate și depuse într-o urnă, care în general este acoperită cu alt vas sau fragmente ceramice. Lîngă urnă, la nivelul ei sau eventual după astuparea sumară a gropii, se așează una, eventual două vase adiacente. Oase de animale, urme de ofrande lipsesc cu desăvîrșire. Urna funerară conține o cantitate considerabilă de oase calcinate și cenușă, care indică strîngerea atentă a osemintelor umane. Gradul de calcinare a materialului osteologic este destul de slab, uneori se pot distinge bine fragmente aparținînd craniului, bazinului sau ale oaselor lungi. Urna funerară, în majoritatea cazurilor este așezată direct pe fundul gropii, fără să fie protejată. In cazul mormintelor Nr. 1, 17,45, tot complexul funerar a fost așezat într-o strachină mare, iar în cazul mormîntului Nr. 23, urna a fost întrodusă într-un vas mare bitronconic, indicînd o oarecare protejare a mormîntului propriu-zis.

Datorită incinerării cadavrelor, componența necropolei pe sexe și pe vîrstă este greu de stabilit. Inventarul funerar sau chiar ritualul de înmormîntare, ne furnizează însă anumiți indici și în această direcție. Mormintele formate din urne mici cu oseminte umane puține și bine arse, indică înmormîntări de copii, cum este cazul complexelor funerare Nr. 7, 11, 19A. Mormintele, care au ca inventar funerar inele de buclă, mărgele, brățări sau prîsnele, indică prezența înmormîntărilor de femei, cum este cazul mormintelor Nr. 10, 14, 19, 37, 60, 64. Mormintele Nr. 1, 9, 35, 39, 58, avînd inventarul funerar format dintr-un cuțitaș de fier, aparțin probabil bărbaților.

Cadavrele au fost arse în apropierea necropolei, fiindcă la nivelul de călcare din epoca hallstattiană au fost găsite fragmente de oase umane calcinate și fragmente de vase pierdute în timpul ceremoniilor funerare. Intr-un singur caz s-a descoperit în secțiunea X-a, în afara zonei mormintelor o masă compactă de cărbuni, urmele unei arsuri pu-

ternice. Masa de cărbuni s-a găsit într-o groapă ovală cu diametrul maxim de 1,80 m., în adîncimea de 0,40 m., împreună cu cenuşă, puţine oase umane arse, fragmente dintr-o ceaşcă lucrată cu roata olarului şi un cuţit de fier. Acest complex nu prezintă în nici-un caz un mormînt separat ci probabil, indică locul de ardere al cadavrelor, al unui ustrinum.

Morminte de incineraţie în urnă acoperite cu capac, cu inventar similar necropolei Sanislău II, au fost descoperite la Szentes-Vekerzug (14), (15 morminte), Tapioszele (15), (28 morminte), Chotin (16) (22 morminte), Hodmezővásárhely-Kishomok (17), Nyíregyháza (peste 100 mormnite), (18), Vámosmikola-Istvánmajor (şase morminte) (19), Curtuişeni (20), Oradea (21), Ferigile (22). Aceste necropole sau morminte izolate, sînt datate din epoca hallstattului tîrziu, Reinecke Ha. D. Acest rit de înmormîntare din zona Careiului se cunoaşte încă din epoca bronzului, fiind prezent şi în epoca hallstattului timpuriu (23).Se pare, că acest rit funerar în nord-vestul României şi nord-vestul Cîmpiei Panonice, în epoca hallstatului tîrziu se generalizează, fiind reprezentat prin grupul cultural Nyirség-Kustanovice (24), în care se încadrează şi descoperirile de la SanislăuII, Cultuişeni şi Diosig (25). Ritul de incineraţie în urnă se răspîndeşte larg în epoca Latène, atestat prin descoperirile de la Ghenci (26), Ciumeşti (27), Murighiol (28), Bugeac-Ostrov (29), etc.

In urma examinării a ritului şi ritualului de înmormîntare de la necropola Sanislău II se pot trage următoarele concluzii:

1. predominarea ritului de incineraţie în urnă
2. acoperirea urnei cu o strachină sau fragmente ceramice
3. urna funerară este însoţită cu unul, eventual două vase adiacente
4. gropile sepulcrale se adîncesc pînă la nivelul nisipurilor geologice sau intrînd puţin în ele
5. lipsa ofrandei de carne
6. oasele umane sînt arse slab şi adunate cu o grijă deosebită
7. cadavrele sînt arse în afara necropolei, în apropierea ei.

Tipologia inventarului funerar

Inventarul funerar se împarte în trei categorii mari: ceramică, ustensile şi podoabe.

I. Ceramică

Ceramica constituie elementul cel mai numeros şi cel mai variat al inventarului funerar. Ea se împarte în două categorii:

1. ceramica lucrată cu mîna
2. vase lucrate cu roata olarului.

1. **Ceramica lucrată cu mîna** este mai abundentă şi mai variată ca formă. Pe baza formelor se poate clasifica:

A. vase-borcan. Prin această categorie se înţeleg toate acele vase, care sînt modelate dintr-o pastă mai grosolană şi au formă de „sac", La Sanislău II s-au identificat următoarele tipuri de vase-borcan:

A 1. cu pereţii aproape verticali, avînd buza dreaptă

A 2. cu pereţii uşor arcuiţi, cu buza trasă spre interior

A 3. cu pereţii bine arcuiţi, întrucît vasul devine puţin pîntecos (pl. XXXIII/1—5 pl. XXXIV/1—5).

Vasele de tip borcan sînt ornamentate cu proeminenţe conice, proeminenţe crestate, brîuri alveolate, frînturi de brîuri aşezate orizontal sau vertical şi diferite variaţiuni ale acestor motive. Unele vase sub brîul alveolat sînt perforate cu două mici găuri. Pasta vaselor borcan conţine multe impurităţi, între altele ca degresant sînt folosite şi cioburi pisate. Arderea vaselor este destul de uniformă, toate recipientele sînt acoperite cu un slip fin, avînd culoarea cărămizie sau brună. Funcţia vaselor-borcan este bine determinată, în totdeauna sînt folosite ca urne funerare. Variantele vasului tip borcan au analogii apropiate la: Szentes-Vekerzug (30), Nyíregyháza (31), Szirmabesenyő (32), Muhi-kocsmadomb (33), Vámosmikola (34), Hodmezővásárhely-Kishomok (35), Chotín (36), Peselany nad Iplom (37), Kustanovics (38), Curtuişeni (39), Ferigile (40), Ghenci (41), Bugeac-Ostrov (42), Slobozia (43), Ravna (44), Acest tip de vas în epoca hallstattului tîrziu se întîlneşte des în bazinul carpato-danubian, precum şi în complexele scitice din stepă şi silvostepă.

B. Străchinile sînt modelate dintr-o pastă relativ fină, omogenă, bine arsă, cu un slip fin, avînd culoare cenuşie, negricioasă sau gălbuie. Marginile străchinilor sînt arcuite spre interior sau larg evazate. După gradul de arcuire a marginei, se pot distinge următoarele variante:

B 1. cu marginea puternic arcuită, neornamentată, sau ornamentată cu proeminenţe conice (pl. XXXI/2; pl. XXXV/5)

B 2. cu marginea arcuită potrivit (pl. XXXV/2,4)

B 3. cu marginea arcuită uşor spre interior, formînd un „umăr", avînd şi fundul mai profilat (pl. XXXV/1,3.

B 4. cu marginea uşor evazată, ornamentată cu proeminenţe triunghiulare, trase din buză (pl. XXXVI/4,6)

B 5. cu corpul tronconic, avînd buza evazată, neornamentată, sau decorată, cu proeminenţe triunghiulare, trase din marginea buzei (pl. XXXVI/1,2,3,5,).

Rolul străchinilor este bine precizat, în majoritatea cazurilor sînt folosite drept capac pentru urna funerară. In cazul mormintelor Nr. 1 şi 34, ele serveau ca urne funerare, sau vase „suport" cum s-a observat la mormintele Nr. 1 şi 17. Foarte rar ele sînt folosite şi ca vase adiacente, cum este cabul mormintelor 57—58.

Analogii apropiate pentru variantele B. 1.—B. 3. — străchini cu marginea arcuită spre interior — se găsesc la Hodmezővásárhely-Kishomok (45), Tápioszele (46), Tedej (47), Vámsomikola (48), Nyíregyháza (49), Fegyvernek (50), Petneháza (51), Chotín (52), Preselany nad Iplom (53), Curtuişeni (54), Ciumbrud (55), Tigveni (56), Ferigile (57), Gogoşu (58), Oradea (59), Ciumeşti (60), Apahida (61), Cepari (62), Slobozia (63).

Străchinile similare variantelor B 4.—B 5. — cu marginea evazată — au fost descoperite la : Chotin (64), Michalovce (65), Ravna (66), Dobrina (67).

Forma de strachină cu marginea arcuită spre interior, în nord-vestul României, apare la sfîrşitul epocii bronzului, în complexele încadrate în cultura Ootomani III, apoi ornamentate cu caneluri vor fi foarte frecvente în complexele culturii Gáva. Tipul de stachină cu proeminenţe, triunghiulare trase din muchia buzei, apare în zona Careiului tot la sfîrşitul epocii bronzului, în cadrul culturii Otomani, documentat la Otomani (68), la Andrid (69) şi se menţine probabil în tot cuprinsul epocii hallstattiene.

C. Vase bitronconice. Se deosebesc două variante:

C. 1. vase de culoare neagră cu aspecte metalice la exterior şi de culoare brună la interior (pl. XXX/1); (pl. XXXVII/1). Aceste vase au gîtul lung şi buza evazată, la limita maximă a diametrului sînt ornamentate cu mici proeminenţe. Analogii apropiate se găsesc la Szentes-Vekerzug (70), Tápioszele (71), Hodmezővásárhely-Kishomok (72), Vámosmikola (73), Tiszalök (74), Chotín (75).

C. 2. Această variantă (pl. XXX/6) are corpul mai zvelt şi pîntecos, nu se mai păstrează profilul bitronconic. Asemenea vase au fost descoperite la Ciumbrud (76), Ferigile (77).

Vasele bitronconice sînt folosite ca urne funerare, sau într-un singur caz au rolul vasului „suport".

D. Ceştile mici de formă bitronconică (pl. XXXVII/2, 4, 5), sînt modelate dintr-o pastă fină, arsă uniform, de culoare cenuşie, sau negricioasă. Analogii apropiate sînt la Szentes-Vekerzug (78), Tápioszele (79), Vámosmikola (80), Chotin (81), Curtuişeni (82), Ferigele (83). Ceştile birecipiente sînt aşezate în morminte, ca vase adiacente.

E. Vasele mici (pl. XXXVII/3, 6, 7) de formă bitronconică, de borcănaşe, sau strachină prevăzută cu toartă, sînt modelate dintr-o pastă relativ fină, arsă omogen. Asemenea vase se cunosc din necropolele de la Vámosmikola (84), Tápioszele (85), Chotín (86), Ciumbrud (87). Aceste recipiente sînt aşezate în morminte, ca vase adiascente.

2. Ceramica lucrată cu roata olarului

Ceramica lucrată cu roata olarului, pe baza formelor, se împarte în următoarele categorii: ceşti bitronconice, vase bitronconice, şi străchini.

A. Ceştile bitronconice de culoare cenuşie deschisă sau brună, sînt modelate dintr-o pastă fină şi omogenă. Fundul vaselor este inelar, iar toarta supraînălţată. Torţile sînt din bandă netedă, unele fiind prevăzute cu şănţuire. Se deosebesc următoarele variante: A. 1. cu corpul biocratice ornamentat pe gît cu un inel reliefat, cu toarta supraînălţată (pl. XXXVIII/1—3; 7—8).

A. 2. corpul rotunjit, fără profil pronunţat bitronconic (pl. XXXVIII/4, 6, 9).

Analogii pentru ambele variante se găsesc la Tápioszele (88), Szentes-Vekerzug (89), Vámosmikola (90), Hodmezővásárhely-Kishomok (91), Tiszalök (92), Nyíregyháza (93), Tiszavasvári (94), Chotín (95), Preselany nad Iplom (96), Gogoşu (97), Tîrgu-Mureş (98), Blaj (99), Slobozia (100), Ravna (101), Michalovce (102). Din aceste variante se distinge ceaşca descoperită în mormîntul Nr. 12, fiind ornamentată mai bogat, avînd pe creasta torţii două proeminenţe discoidale. Analogii pentru acest vas se cunosc de la Szentes-Vekerzug (103), Tápioszele (104), ambele lucrate însă cu mîna. Ceştile lucrate cu roata olarului sînt cele mai caracteristice vase adiacente din necropola Sanislău II. Intr-un singur caz (mormîntul Nr. 19 A) a fost folosită o ceaşcă ca urnă funerară, pentru depunerea osemintelor calcinate.

B. Străchinile (pl. XXXIX/1, 3, 4) sînt de culoare cenuşie sau brună, fundul este profilat, inelar, buza îngroşată şi trasă spre interior. Sînt modelate dintr-o pastă fină, bine frămîntată, ca degresant s-a folosit nisip fin. Arderea este uniformă. Toate exemplarele descoperite, au fost folosite ca drept capac pentru urne. Analogii apropiate se cunosc de la Hódmezővásárhely (105), Szentes-Vekerzug (106), Sárkeresztes-Határimalom (107), Tápioszele (108), Petneháza (109), Chotín (110), Preselany nad Iplom (111).

C. Vase bitronconice (pl. XXXIX/2) de culoare cenuşie, avînd fundul inelar şi buza uşor evazată. Pasta este fină, bine frămîntată, arderea uniformă. Au fost descoperite trei exemplare, una folosită ca urnă funerară şi două ca vase adiacente. Asemenea vase se cunosc din Cîmpia Ungară (112), din necropola de la Szentes-Vekerzug (113), Michalovce (114).

Ceramica lucrată cu roata olarului are cîteva note caracteristice legate de prepararea pastei, folosirea roţii olarului şi de arderea vaselor. Pentru ceramica lucrată cu roata s-a folosit un lut de calitate superioară. Pasta a fost preparată cu foarte mare atenţie şi pricepere. Ca degresant s-a folosit un nisip fin probabil de rîu. In interiorul vaselor se văd clar urmele lăsate de degetele olarului, sînt lăsate chiar mici resturi de lut în partea inferioară a vasului. Pereţii au o grosime mai mare în partea inferioară a vasului decît în restul recipientului, din această cauză, aceste vase sînt destul de greoaie. Toate vasele sînt bine arse, uniform, cu arderea reductivă, care determină culoarea brună sau cenuşie a vaselor.

Din numărul total de 115 vase descoperite în necropola Sanislău II, 23% sînt lucrate cu roata olarului. Ceramica lucrată cu roata, apare des împreună cu cea lucrată cu mînă în acelaşi mormînt, iar cea ce priveşte folosirea lor, nu există nici-o diferenţă. Vasele lucrate cu mîna şi cu roată nu au fost confecţionate în special pentru înmormîntare. Aceste vase de multe ori se găsesc într-o stare fragmnetară, sau sînt folosite numai partea inferioară a vaselor mari, avînd rolul urnei sau de capac. Vasele folosite pentru înmormîntare sînt luate probabil din rîndul

ceramicii uzuale. Prezența ceramicii lucrate cu roata, dă o notă caracteristică complexelor funerare din necropola Sanislău II. Această categorie de ceramică se găsește într-un procentaj relativ mare, în necropolele de la Alsóteleks 1,5%, Csanytelek 24%, Tiszaberczel-Pálinkásdüllő 37%. Szentes-Vekerzug 50% (115). Acest procentaj este la fel însemnat si la necropolele de la Tápioszele, Tiszavasvári sau Chotín. După părerea lui Lengyel I., ceramică lucrată cu roata olarului, în aceste necropole nu poate să provină din export și prezintă cunoașterea și folosirea tehnicii superioare a modelării ceramicii. După o părere genrală, acceptată de majoritatea cercetătorilor, folosirea roții olarului a fost răspîndită în Europa Centrală de către celți (116). Bottyán Á. examinînd vasele descoperite în Cîmpia Panonică, ajunge la concluzia, că apariția ceramicii lucrată cu roata olarului, se datorește influenței celtice și fixează ca datare secolul al IV-lea î.e.n. (117). Cercetările de la Szentes-Vekerzug (118) au demonstrat însă că populația de aici, a folosit roata olarului înaintea venirii celților. La această concluzie a ajuns și I. Filip (119), pentru teritoriul Slovaciei, fără să abordeze însă problema începutului apariției ceramicii lucrate cu roata. Pe baza descoperirilor de la Alsótelekes, Mátraszele, Tápioszele, unde această categorie de ceramică apare împreună cu alte obiecte mai bine databile, apariția cea mai timpurie a ceramicii lucrate cu roata, trebuie fixată la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n. (120). Numărul relativ mare al necropolelor și al descoperirilor fortuite din Cîmpia Ungară și din Slovacia de Sud arată, că în perioada hallstattului final ceramica lucrată cu roata este deja larg răspîndită. Descoperirile de la Sanislău II pînă în prezent sînt primele care atestă existența ceramicii lucrate cu roata în nord-vestul României, înaintea venirii celților. Vasele lucrate cu roata, din perioada hallstattului tîrziu cu excepția vaselor grecești se cunosc într-un număr foarte mic; de la Tîrgu-Mureș, Blaj, Gogoșu, și din complexul Bîrsești-Ferigile (121). In cetățiile hallstattiene din Moldova această categorie de ceramică apare la fel foarte rar și numai ca produs grecesc (122). Ceramica cenușie sau negricioasă de tipul „Alexandria" în ultimul timp a fost datată într-o perioadă mai tîrzie, la sfîrșitul secolului al V-lea sau prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. (Bălănești), (123).

Pentru originea ceramici lucrate cu roata, descoperită în Cîmpia Ungară, menționăm părerea lui Nagy T., care susține că folosirea roții olarului a fost răspîndită de către sciții pătrunși în acest teritoriu. Párducz M., atribuie apariția ceramicii lucrate cu roata în Bazinul Tisei la fel influențelor scitice din zona Mării Negre, în special din regiunea Olbiei. După părerea lui, sciții preiau tehnica roții clarului de la greci și o răspîndesc odată cu pătrunderea lor în Cîmpia Ungară (124). Străchinile lucrate cu roata găsite în mormintele scitice de la Adshigol (125), într-adevăr au forme similare cu cele descoperite în Cîmpia Tisei, însă sînt forme obișnuite și în cetățile grecești și reprezintă marfa de import, nu producția proprie scitică. De fapt, dacă luăm în considerare teritorii-

le întinse unde s-au răspîndit anumite produse specifice scitice, putem constata că nu totdeauna este prezentă și ceramica lucrată cu roata. Această situație se constată în zona de silvostepă, în Podolia și Ucraina Subcarpatică, în Moldova și în Transilvania (cele două căni descoperite la Tîrgu-Mureș și Blaj sînt considerate ca produse grecești, originare din Olbia).

M. Dușek examinînd ceramica lucrată cu roata descoperită la Chotin afirmă că această categorie de ceramică este larg răspîndită în afara Cîmpiei Ungare și Slovacia, în România și Bulgaria. După părerea lui, cunoașterea roții olarului s-a răspîndit spre nord din lumea orașelor grecești, prin intermediul tracilor de sud, de unde a ajuns pînă în Slovacia încă înainte de apariția acolo a celților (126). Trebuie să constatăm însă, că ceramica cenușie lucrată cu roata descoperită pe teritoriul României aparține unor complexe datate în general într-o perioadă mai tîrzie, secolele IV—III î.e.n.

Lengyel I. acceptă părerea lui I. Nestor potrivit căruia, ceramica lucrată cu roata apare în Bazinul Carpato-Danubian, datorită legăturilor cu grecii. Cercetătoarea maghiară presupune, că în Cîmpia Ungară în secolul al VI-lea î.e.n., existau acele condiții, care permiteau răspîndirea tehnicii superioare a ceramicii (127). Aceasta cerea meșterilor olari o mai mare îndemînare, alegerea unei argile de bună calitate și arderea vaselor în condiții speciale. Ceramica cenușie în general nu poate să aparțină unui singur element etnic. Desigur, la început ea a fost folosită și produsă de către greci. In centrele de olărie grecești ca: Thasos, Lesbos, această ceramică de uz, este produsă pe lîngă vasele de lux încă în secolul al VII-lea î.en. (128). Acest fenomen se observă și la coloniile grecești de pe malul Mării Negre și anume la Histria, unde ceramica cenușie a fost folosită încă din secolul al VI-lea î.e.n., chiar pentru schimb (129). Prin legături comerciale, ceramica cenușie grecească din nordul Mării Negre. se răspîndește și în lumea tracică din Cîmpia Tisei, unde populația locală. probabil a reușit să-și însușească tehnica superioară a ceramicii încă la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n. Unele forme de vase, ca strachina, este similară cu produsul grecesc (130), însă cestile bitronconice și vasele mari au sigur prototipuri locale hallstattiene. Ceramica lucrată cu roata, descoperită în necropola Sanislău II, putea fi procurată eventual pe calea schimbului din Cîmpia Tisei sau este un produs local. Problema rămîne însă deschisă și numai cercetările viitoare vor putea soluționa apariția ceramicii lucrate cu roata, în nord-vestul României.

II. Ustensile

1. Cuțite de fier (pl. XL/1—6). Au un singur tăiș cu lama ușor concavă, sau aproape dreaptă si numai vîrful lamei este îndoit în sens invers. Mînerul este lucrat împreună cu lama. Aceste piese aparțin mormintelor de bărbați, fiind purtate probabil la brîu. Analogii apropiate se găsesc la Szentes-Vekerzug (131), Tápioszele (132), Chotín (133), Nyíregyhá-

za (134), Blandina (135), Ferigile (136), Gogoşu (137), Ciumeşti (138), fiind un obiect de inventar comun, larg răspîndit şi în grupul scitic din Transilvania. Dintre cuţitele descoperite, se remarcă un fragmnet dintr-o lamă cu o lungime mai mare descoperit împreună cu un obiect de fier tubular. probabil apărătorul lamei (pl. XL/3, 4). Analogii pentru lamă de cuţit s-a descoperit la Tápioszele (139), Moftinu-Mic (140). Piese asemănătoare apărătorului de lamă au fost descoperite la Tiszaberczel (141), Tápioszele (142), Szentes-Vekerzug (143), Chotín (144), menţionate ca apărătoare pentru vîrfuri de lance. Cuţitaşele descoperite la Sanislău II, se încadrează în rîndurile celor central europene, la care curbura este dublă, vîrful fiind îndreptat usor în sus, iar lama nu este prinsă de mîner cu nituri, ci este bătută, înfiptă în mîner.

2. Acele sînt confecţionate din fier sau din bronz. Se decsebesc două tipuri principale:

A. ace lungi. aproape de 15 cm. avînd capul format prin îndoirea sîrmei de fier (pl. XLI/1). In secţiune este rotundă. Analogii apropiate sînt semnalate de la Hallstatt (145), Tápioszele (146), Alsótelekes (147), Szirmabesenyő (148), Chotín (149).

B. A doua variantă este făcută din sîrmă de bronz sau de fier, fiind mai mică decît primul tip (pl. XLI/3). Capul este îngroşat şi perforat. Analogii se găsesc la Chotín (150), Velem-Szentvid (151), Hallstatt (152). Ambele variante s-au găsit asociate cu podoabe, care indică apartenenţa lor de morminte de femei. Primul tip a fost folosit probabil ca ac de coc, iar al doilea pentru cusut.

3. Prîsnele din lut (pl. XL/7—9). In majoritatea cazurilor au o formă bitronconică, sînt modelate dintr-o pastă fină, asemănătoare ceramicii lucrate cu mîna, de calitate superioară. Uneori sînt ornamentate cu caneluri dese. Au fost descoperite numai în morminte de femei, asociate cu podoabe. De obicei se găsesc două exemplare într-un mormînt. Analogii sînt la Szentes-Vekerzug (153), Tápioszele (154), Chotín (155), Nyíregyháza (156).

III Podoabe

1. Brăţările sînt lucrate dintr-o bară de bronz sau de fier cu secţiunea rotundă. Se deosebesc două variante :

A. brăţări cu capetele subţiate şi desfăcute (pl. XLI/2, 6, 8)

B. brăţări cu capetele suprapuse.

Brăţările din bronz sînt deteriorate, topite în timpul incinerării, în majoritatea cazurilor se găsesc fragmentare şi deformate. Analogii au fost descoperite la Szentes-Vekerzug (157), Tápioszele (158), Petneháza (159), Vámosmikola (160), Chotín (161), Ciumbrud (162), Batoş (163), Ferigile (164).

2. Mărgele (pl. XLI/2, 3, 6). Sînt confecţionate dintr-o pastă moale, de culoare albă sau foarte rar din sticlă de culoare albastră. Au forme variate ornamentate cu crestături sau vopsite cu dungi de culoare brună. De obicei mărgelele mici sînt rotunde, iar cele mari au formă de-

butoiașe. Se remarcă o formă puțin deosebită, cu capetele îngroșate și ornamentate cu „boabe de linte" în relief. Din cauza arderii sînt foarte deteriorate. In necropolele similare ca: Szentes-Vekerzug (165), Tápioszele (166), Chotín (167), sînt frecvente, mai ales în mormintele de înhumație. Mărgelele au fost descoperite în morminte de femei. Analogii se mai cunosc de la Petneháza (168), Vámosmikola (169). Interesant, că de la Sanislău II lipsesc mărgelele de pastă ornamentate „cu ochi de păun", atît de obișnuite în necropolele contemporane din Cimpia Ungară, Slovacia de Sud, Transilvania sau din alte complexe scitice.

3. **Inele de buclă,** sînt executate din sîrmă de bronz, avînd o singură spirală cu un capăt îngroșat, iar celelalt subțiat. Se deosebesc mai multe variante:

A. inele din bronz, ornamentate cu crestături (pl. XXVIII/4, 6)

B. Inele din bronz învelite cu foiță subțire de aur (pl. XLII/1; pl. XXX/3)

C. inele terminate într-un buton, care imită foarte stilizat un cap de animal, probabil de „șarpe" (pl. XXX/4; pl. XLII/5.).

Aceste inele apar de obicei în morminte de inhumație în regiunea tîmplelor și erau purtate de femei. Denumirea de inel de tîmplă sau buclă pare să fie justificată .Analogii apropiate se cunosc de la Szentes-Vekerzug (170), Velem-Szentvid (117), Győrszemere (172), Sághegy (173, Tápioszele (174), Piliny (175), Petneháza (176), Vámosmikola (177), Chotín (178), Preselany nad Iplom (179). Inelele de tîmplă similare lipsesc din complexele scitice din Transilvania, iar în mormnitele scitice din stepă și silvostepă nu apar decît foarte rar, cîte un exemplar la Crimeea și în regiunea Niprului. Inelele de buclă sînt incluse de numeroși cercetători în cadrul inventarului specific scitic, însă M. Parducz, atrage atenția asupra raritații ei în nordul Mării Negre (180). Inelele de buclă găsite în colecția de la Piliny sînt foarte semnificative, însă exemplarele deformate pot proveni eventual și din morminte de incinerație și nu atestă în mod sigur confecționarea lor locală, cum crede P. Reinecke. După părerea lui, inele de buclă, derivă din inele plurispiralice grecești, trecute printr-o serie de transformări (181). Forme similare în Bazinul carpato-danubian din perioadele anterioare nu se cunosc, cel mai devreme apare într-un mediu prescitic la Batina, în Jugoslavia (182). Cercetătorul clujean V. Vasiliev, într-un studiu recent apărut consideră că inelele de buclă de tip Szentes-Vekerzug — Chotín, sînt produse locale, iar ca prototip pentru aceste piese fixează inelele de buclă cu capetele conice, considerate ca elemente scitice-răsăritene (183). După părerea noastră originea inelelor de tîmplă spiralice, trebuie căutate în legăturile cu lumea grecească din nordul Mării Negre, prin filieră scitică, împreună cu alte elemente sudice.

Pe baza inventarului funerar se pot trage următoarele concluzii:

1. inventarul funerar este relativ sărac, metalurgia fierului se menține pe un nivel scăzut

2. inventarul ceramic este bogat datorită ritului incineației în urnă

3. prezența ceramicii lucrate cu roata, avînd același rol și destinație ca și cea lucrată cu mîna

4. absența totală a armelor și în general a inventarului metalic de caracter scitic

5. absența totală a fibulelor.

Incadrarea culturală și cronologică a necropolei

Necropola plană de la Sanislău II se încadrează în rîndul descoperirilor din bazinul carpato-danubian, datată în general în hallstattul tîrziu, Reinecke Ha. D. Necropolele similare — după cum am văzut — au fost descoperite în Cîmpia Ungară, sudul Slovaciei, Ucraina Subcarpatică, Podolia, România. Prin trăsăturile ei generale necropola Sanislău II, aparține ariei descoperirilor de tip Szentes-Vekerzug, răspîndite pe teritoriul Cîmpiei Tisei, sudul Slovaciei și nord-estul Ungariei (184). In cadrul acestui orizont cultural M. Parducz deosebește următoarele grupe:

1. grupa Nyírség-Kustanovice, de care se apropie cel mai mult
2. grupa din zona Mureșului-panonic
3. grupa din restul Cîmpiei Ungare, sud-vestul și sudul Slovaciei
4. grupa din nord-vestul Ungariei, estul Austriei și Slovenia (185).

Grupa Nyírség-Kuștanovice se caracterizează după părerea lui M. Parducz, prin practicarea consecventă a ritului de incinerație în urnă sau cu cenușa împrăștiată pe sol. Din inventarul funerar lipsesc elemente specifice răsăritene, adică obiecte scitice. Cîteva obiecte scitice descoperite totuși pe acest teritoriu, indică legăturile existente cu populație din Cîmpia Tisei, sau din Podolia, privind în special grupul Kuștanovice. Grupa Nyirség-Kuștanovice se întinde spre nord-vest de la linia Nyirmártonfalva — Nyíregyháza-Tiszalök (186), cuprinzînd și o parte din nord-vestul României. Descoperirile de la Sanislău II și Curtuișeni, sînt în momentul de față punctele cele mai estice din această arie culturală. Numeroasele descoperiri din zona nisipoasă a Cîmpiei Nriului (187), provin din descoperiri fortuite, fără să permită — așa cum precizează M. Párducz — stabilirea mai precisă a ritului și a ritualului funerar. Necropola Sanislău II, după părerea noastră, trebuie considerată ca o descoperire tipică pentru acest teritoriu. Pe baza descoperirilor de la Sanislău II ritul de incinerație în urnă sau cu cenușă împrăștiată pe sol pare să fie un rit caracteristic pentru acest grup cultural. Deși, în grupul Kuștanovice ritul de înmormîntare este incinerația în urnă sau cu cenușă împrăștiată, chiar în cadrul aceluiași tumul, ca o deosebire esențială, trebuie menționată ridicarea tumulilor, fapt care nu s-a constatat la Sanislău II. Se pare, că nord-vestul României și nord-estul Ungariei, în această perioadă formează un orizont pe cale l-am putea numi „grupul Nyirség-Sanislău". Acest grup ccultural deși are trăsături comune cu grupul Kuștanovice, se deosebește totuși de cel din urmă grup prin folosirea

cu precădere a ritului de incinerație în urnă fără tumul și prin prezența ceramicii lucrate cu roata, necaracteristică pentru grupul Kuștanovice.

Prin hallstattul tîrziu în general se înțelege perioada cuprinsă între 600—400 î.e.n., Rienecke Ha. D. Perioada „epocii scitice" din Ungaria, este datată de M. Parducz pe baza inventarului metalic de tip scitic, între 550/530—270/250 î.e.n., sfîrșitul fiind stabilit în funcție de influențele celtice (188). M. Dușek, pentru „perioada traco-scitică" stabilește o datare similară 550—350/300 î.e.n. (189), precizînd că în anumite zone din sud-vestul Slovaciei și din Bazinul Tisei, limita inferioară a cronologiei stabilite s-ar putea să fie coborîtă în funcția apariției celților. Cimitirele scitice din Transilvania sînt datate în general în secolele VI—V î.e.n. Necropola tumulară de la Ferigile, a fost datată de Al. Vulpe între 550—450 î.e.n. (190). Al. Vulpe stabilește în faza inițială a complexului Bîrsești—Ferigile trăsături comune între complexele din Podolia, grupa Kuștanovice, Slovacia, Transilvania, grupa Szentes-Vekerzug și regiunea subcarpatică a Olteniei și Munteniei. Autorul monografiei necropolei de la Ferigile numește acest cerc cultural „traco-agatîrs" (191). I. H. Crișan extinde limitele acestui cerc pe baza altor criterii decît cele ale inventarului metalic și îl numește cerc nord-tracic sau daco-getic 192. Necropola plană de la Sanislău II, cum am văzut, are multe trăsături comune cu complexul numit Szentes-Vekerzug. Datorită faptului că acest grup a fost datat în primul rînd pe baza obiectelor metalice scitice, care lipsesc la Sanislău II, încadrarea cronologică a necropoei noastre, este foarte dificilă. „Grosso modo", necropola de la Sanislău II, datează din secolele VI—IV î.e.n. Am constatat, că ceramica lucrată cu mîna și cu roata olarului a fost descoperită împreună, avînd aceeași funcție în cadrul complexelor funerare. Acest fapt, indică o perioadă cînd ceramica cenușie lucrată cu roata este larg răspîndită în Cîmpia Tisei, adică, probabil secolul V. î.e.n. Datorită faptului că elementele celtice lipsesc cu desăvîrsire, necropola se încheie înaintea apariției celților din a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n. Intre necropolele Sanislău I (celtic) și Sanislău II, nu se poate stabili o legătură organică. Ceramica lucrată cu mîna descoperită în necropola celtică, prezintă o oarecare evoluție față de vasele din necropola hallstattiană, iar cea lucrată cu roata de la Sanislău II nu mai apare în necropola celtică. Pe baza inventarului funerar, considerăm că necropola de la Sanislău II începe în pragul secolului al V-lea î.e.n.. și își încheie evoluția la începutul secolului al IV-lea î.e.n.

Practicarea ritului de incinerație în urnă, inventarul metalic de tradiție hallstattiană (cuțitașe, ace, brățări) și factura ceramicii, arată că necropola de la Sanislău II, aparține unui fond hallstattian local, tracic. Deși ceramica lucrată cu roata este un element obișnuit al inventarului funerar, luînd în ansamblu caracterul încă hallstattian al necropolei, comunitatea căruia îi aparțin complexele funerare nu a depășit încă stadiul evoluției hallstattiene. Descoperirile de la Sanislău II ne ajută să cunoaș-

tem mai temeinic problema hallstattului tîrziu din nord-vestul României. Populaţia hallstattiană în dezvoltarea culturii materiale, atinge un nivel ridicat deja înaintea venirii celţilor. Această evoluţie locală din nord-vestul României, influenţată de o puternică înrîurire sudică, probabil din nordul Mării Negre, nu are legături directe cu elemente răsăritene-scitice, care cum am văzut, lipsesc din necropola sus tratată.

In nord-vestul României, în urma cercetărilor din ultimii ani se conturează o cultură de tip Latène, cu două componente : una celtică şi alta de tradiţie hallstattiană. Cunoscînd orizontul cultural hallstattian tîrziu, vom putea urmări mai diferenţiat, simbioza elementelor locale şi celtice, lucru care înseamnă de fapt formarea civilizaţiei de tip Latène, din nord-vestul României.

NOTE

1 Benedek Z., Dunele din regiunea Carei—Valea lui Mihai şi limomitizarea lor, Co*municări de geografie*, vol. III, Bucureşti, 1969, pag. 51—61.
2 Săpătura lui Ulad Zirra şi Ioan Németi.
3 Németi I., *Descoperiri funerare din epoca bronzului în jurul Careiului, Satu Mare, Studii şi comunicări*, 1965, p. 63.
4 Material inedit în Muzeul Şcolar Sanislău.
5 Báder T., *Fibule cu scut dintr-un singur fir, SCIV*, 1970, 2, p. 209—223.
6 Material inedit în Muzeul Orăşenesc Carei.
7 Noţiunea de „nisip geologic" o folosim pentru a distinge stratul de nisip, care intră în structura de bază a acestei unităţi geomorfologice, de nisipul zburător de pe suprafaţă.
8 Ooasele umane lipsesc complet, numai inventarul arheologic indică prezenta eventuală a mormintelor. Dispariţia totală a materialului osteologic nu este ceva neobişnuit din zona nisipoasă a comunei Sanislău — vezi cimitirul celtic de la Ciumeşti.
9 Párducz M., *Magyarország szkita kora*, Budapest, 1965, p. 8.
10 Dušek M., *Regiunile carpato-dunărene şi sudul Slovaciei în etapa hallstattiană* tîrzie, ArchMold II—III, 1964, p. 278—279.
11 Crişan I. H., *Once more about the Scythian problem în Transilvania, Dacia* N.S., IX, 1965, p. 133—138.
12 Vulpe Al., *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, Monografia arheologică, Bucureşti, 1967.
13 Párducz M., Szkita sir Tarpán, *NyJAMÉvk*, Budapest, 1969, XI, p. 84.
14 Párducz M., Le cimitiere hallstattiene de Szentes-Vekerzug III, *ActaArchBp*, 1955, p. 12.
15 Párducz M., *The Scythian age cementery at Tápioszele, ActaArchBp*, 1966, p. 82
16 Dusek M., *Trakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin*. Bratislava, 1966 pl. LXVIII, 1—6.
17 Gazdapusztai Gy., *Neuere Ausgrabungen in dem Friedhof aus der Skythenzeit von Hodmezővásárhely-Kishomok, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1967, p. 43—59.
18 Bottván Á., *Szkiták a magyar Alföldön, Régészeti füzetek*, 1955, 1, p. 32.
19 Párducz M., *The chronological and cultural position of the Scytian age cementery at Vámosmikola, ActaArchBp*, 1969, p. 228.
20 Nánási Z.. *Morminte hallstattiene tîrzii de la Curtuişeni, Satu Mare, Studii şi comunicări*, 1969, p. 85—88.
21 Crişan I. H., *op. cit., Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 136.
22 Vulpe Al., *Ferigle*, p. 28.
23 Material inedit în Muzeul Orăşenesc Carei.
24 Párducz M., *Graves from the Scythian age at Artand, ActaArchBp*, 1965, p. 138.
25 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, Plş. XXI/16.

26 Crişan I. H., *Morminte inedite din secolul III î.e.n., în Transilvania, ActaMN*, Cluj, I, 1964, p. 87—102; Idem, *Materiale dacice din necropola şi aşezarea de la Cimeşti şi problema raporturilor dintre daci şi celţi în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 67—70.
27 Zirra Vlad, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, F.A., p. 48—52.
28 Bujor Expectatus, *O geto-daciskoi culture v Murighiole, Dacia*, N.S., II, 1958, p. 125—141.
29 Irimia M., *Cimitirile de incineraţie geto-dace de la Bugeac-Ostrov, Pontice*, Constanţa, 1968, p. 193—232.
30 Párducz, M., *Vekerzug* III, pl. XII/5; XIV/5, 6.
31 Bottyán Á., *op. cit. Régészeti füzetek*, 1955, 1, pl. XX 514—16; XXI/1.
32 *Idem*, pl. XXX/3.
33 *Idem*, pl. XXX/14.
34 Laczus, G. — Párducz M. *The Scythian cmentery at Vámosmikola, ActaArchBp*, 1969, Plş. IX/6—7.
35 Gazdapusztai Gy., *op. cit., Móra Ferencz Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1967, pl. I/2, 7; II/1; III/3.
36. Dušek M., *Chotín*, Plş. VII/1—3; XI/6; XV/8; XXXII/4, 7.
37. Balasa G., *Praveke olsidlenie stredneho Slovenska*, 1960, Pl. XXX/1—2; XXXI/4, 6.
38 Parducz M., *op. cit., NyJAMÉvk*, 1969, pl. XXI/7—8.
39. Mánási Z., *op. cit., Satu Mare, Studii şi comunicări*, 1969, pl. XXXV/1, 6.
40 Vulpe Al., *Ferigile*, Plş. XXII/12—26.
41 Crişan I. H., *Materiale Dacice ...*, Baia Mare, 1966, Fig. 28/4—6.
42 Irimia M., *op. cit., Pontice*, 1968, Fig. 10.
43 Buzdugan C., *Necropola getică de la Slobozia*, Carpica, 1969, I fig. 4/3; fig. 5/6.
44 Mircev M., *Rano traciskiad mogilen necropol pri s. Ravna. Izvestia-Institut, Sofia*, XXV, 1962, Pl. IX/6; XVII/2.
45 Gazdapusztai Gy., *op. cit., Móra Ferencz Múzeum Évkönyve*, Szeged, 1967, Pl. I/4—5; II/4—5.
46 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp*, 1966, pl. XXVI/2.9; XXVII/5. 7, 11; XLI/7,11; 13—14.
47 Módyné Nepper Ibolya, *Szkitakori leletek a Déry Múzeumból. Évkönyv*, Debrecen, 1968, fig. 1/1.
48 Laczus, G. — Párducz M., *op. cit., ActaArchBp*, 1966, pl. LXI/1—3, 5.
49 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, pl. XX/8.
50 *Idem*, pl. XXI/18—19.
51 *Idem*, pl. XXI/14—15.
52 Dusek M., *op. cit.*, Bratislava, 1966, pl. XV/2, 9—10, 15; XVI/4,; XVIII/6, 10, 11.
53 Balasa G., *op. cit.*, plş. XXX/5—6.
54 Nánási Z., *op. cit., Satu Mare, Studii şi comunicări*, 1966, pl. XXXIV/2—6.
55 Ferenczi Şt., *Cimitirul „scitic" de la Ciumbrud, I., ActaMN*, II, 1965, Fig. 11/4, 6.
56 Vulpe, Alex., Popescu Eugenia, *Date noi privind grupul Ferigile în Argeş, Studii şi comunicări, Muzeul Piteşti*, 1968, fig. 3/5; fig. 51.
57 Vulpe, Al., *Ferigile* pl. I/1—3, 12.
58 Berciu D., Comşa, E., *Săpăturile de la Balta Verde şi Gogoşu. Materiale*, II. 1965, fig. 150/1—2; fig. 178/1—2.
59 Crişan I. H., *op. cit., Dacia*. M. S; IX/1965. fig. 1/5.
60 Crişan I. H., *Materiale dacice ...*, Baia Mare. 1966, fig. 15/1, 10.
61 *Idem*, fig. 25/10—11.
63 Buzdugan C., *op. cit., Carpica*. I., 1968. fig. 3/2, 5.
64 Dušek M., *Chotín*, pl. XXVIII/10; XLVI/12; XXXV/12.

65 Cilinska Z., *Ziarovy hrob Kuştanovickeho Typu v Michaloviach, SlovArch.* VII, 1, 1965, Bratislava, pl. II/5.
66 Vulpe, Al., *Ferigile,* Plş. II/1—2.
67 Mircev M., *op. cit., Izvestia Institul,* Sofia, XXV, 1962, pl. X/1; XVI/5—6.
68 Mircev M., *Trakiskîat mogilen nekropol pri s. Dobrina, Izvestia Instituit,* Varna, XVI, 1, 1965, pl. VII/27.
69 Ordentlich I., *Posilenia v Otomani v poslednîi raskopok. Dacia, NS.,* VII, 1963, fig. 15/3.
70 Material inedit în Muzeul Orăşenesc Carei.
71 Párducz. M., *Vekerzug III,* pl. VIII/1, 5.
72 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp,* 1966, pl. XLVIII/16; XLVII/4.
73 Gazdapusztai Gy., *op. cit., Móra Ferencz Múzeum Évkönyve,* Szeged, 1967, pl. II/3, 8.
74 Laczus G., Párducz M., *op. cit., ActaArchBp,* 1969, pl. LX/1; LXI/4.
75 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek,* 1955, 1, pl. XVIII/2.
76 Duşek M., *Chotin,* pl. XLVIII/10 LI/40.
77 Ferenczi Ut., *op. cit., ActaMN,* II, 1965,, fig. 11/5, 7—8.
78 Vulpe Al., *Ferigile,* pl. XI/1—8.
79 Párducz M., *Vekerzug III,* pl. X/1; VII/8—9.
80 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp,* 1966, pl. XVI/3; XVII/6, 9, 10, 14.
81 Laczus G. Párducz M., *op. cit., ActaArchBp,* 1969, pl. LXIII/5.
82 Duşek M., *Chotin,* pl. XXVI/15, 18, 23; XXIX/15.
83 Vulpe Al., *Ferigile,* pl. VIII/8—10.
84 Laczus G., Párducz M., *op. cit., ActaArchBp,* 1969, pl. LV/9; LX/3a—3b.
85 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp,* 1966, pl. XV/16; LXII/9.
86 Duşek M., *Chotin,* pl. X/12; XIII/4; XIX/14; XXVI 21.
87 Ferenczi Şt., *op. cit.. ActaMN,* II, 1965, fig. 14/1.
88 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp.,* 1966, pl. XXI/15—16; XIX/3, 5, 7, 11; XXIII/1, 4—5, 11, 18; XXVIII/7—10, 16, 17.
89 Párducz M., *Vekerzug* III, pl. XII/10; XIII/6—7.
90 Laczus G., Párducz M., *op. cit., ActaArch,* 1969, pl. LIX/4—5.
91 Gazdapusztai Gy., *op. cit., Móra Ferencz Múzeum Évkönyve,* Szeged, 1967, pl. I/1, 3, 8; III/2.
92 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek,* 1955, 1, pl. XIX/4, 8, 15.
93 *Idem,* pl. XXI/2—3.
94 Lengyel I., *A tiszavasvári szkitakori temető, Élet és tudomány,* Budapest, 13 martie 1964, pag. 608—610.
95 Duşek M., *Chotin,* pl. XVIII/4, 10; XXIV/13; XXVI/15, 18, 23.
96 Balasa G., *op. cit.,* pl. XXI/1—3.
97 Berciu D., Comşa E., *op. cit., Materiale, II,* 1965, Fig. 140.
98 Crişan I. H., *Ceramica deco-getică cu speciala privire la Transilvania,* Bucureşti. 1969, pl. IX/1.
99 *Ibidem,* Pl. VIII/21.
100 Buzdugan C., *op. cit., Carpica.* I., 1968, fig. 5/1.
101 Mircev M., *op. cit., Izvestia Institut,* Sofia, 1962, pl. X/6; XI/3, 6; XII/3; XXI2.
102 Cilinska Z., *op. cit., SlovArch,* VII, 1, Bratislava, 1959, pl. II/6—7; Fig. 1/2—3.
103 Párducz M., *Vekerzug III,* fig. 2/2—3; pl. VIII/3a—3b.
104 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp,* 1966, pl. XLIV/8a—8b.
105 Gazdapusztai Gy., *op. cit., Móra Ferencz Múzeum Évkönyve,* Szeged, 1967, pl. IV/4—5.
106 Párducz M., *Vekerzug III,* pl. VII/6; XIU/11.
107 Párducz M., *Western relations of the Scythian age culture of the Great* Hunga-

rian Plain, *Acta, Antiqua, Hung.*, Tom. XIII. pl. II/7.
108 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp*, 1966, Pl. XXIII/6, 12, 15; XXIV/2, 6, 10, 12—13; XXXX/6; XLVI/2.
109 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, pl. XXI/9.
110 Dușek M., *Chotin*, pl. LIII/9; XI/1, 4.
111 Balasa G., *op. cit.*, pl. XXX/4.
112 Lengyel I., *A fazekaskorong megjelenésének kérdése a Nagyalföldön, FolArch.*, XVI, 1969, fig. 4/3.
113 Párducz M., *Vekerzug III*, fig. 28/1.
114 Cilinska Z., *op. cit., SlovArch*, 1959, VII, 1, Bratislava, fig. 3/4; pl. I/6.
115 Lengyel I., *op. cit., FolArch.*, XVI 1969, p. 28.
116 Pentru teritoriul Transilvaniei: I. H. Crișan, *Materiale dacice...*, Baia Mare, 1966, pag. 82; Idem, *Ceramica daco-getică*, București, 1968, pag. 28.
117 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, p. 37.
118 Párducz M., *Uekerzug III*, p. 15.
119 Filip I., *Keltove ve stredni Evrope*, Praha, 1956, p. 179.
120 Lengyel I., *op. cit., FolArch* VXI/1, 1969, p. 29.
121 Morintz. S., *Săpăturile de la Bîrsești, Materiale, VII*, 1959, fig. 1/1 p. 232.
122 Florescu A. C., Șimeon Rață, *Complexul de cetăți traco-getice, sec. VI—III î.e.n. de la Stînceşti—Botoșani, Studii și materiale, Muzeul Suceava*, 1969, Fig. 3/6.
123 Daicoviciu H., *Insemnări despre Dacia (XXVIII) Steaua*, Cluj, ian., 1970, p. 62.
124 Párducz M., *Magyarország szkita kora*, p. 11.
125 Párducz M., *Vekerzug III*, p. 15.
126 Dușek M., *op. cit., ArhMold*, II—III, 1964, p. 276.
127 Lengyel I., *op. cit., FolArch*, XVI 1969, p. 31.
128 Coja Maria. *La ceramique grisse d'Histria a l'époque greque*, Dacia, NS, XII, 1968, p. 327.
129 *Idem*, fig. 1—3; 10/1.
130 Condurachi E., și colab., *Șantierul arheologic Histria, Materiale*, IV., 1954, fig. 54.
131 Párducz M., *Vekerzug II*, Pl. XXI/3; *Vekerzug III*, pl. XI/4.
132 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp.*, 1966, pl. L/6; LXIV/20; LXV/6.
133 Dușek M., *Chotin*, pl. V/16; VI/2—3; XVIII/8—9.
134 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955. 1, pl. II/13, 21.
135 Horedt K., *Die Ansiedlung von Blandiana. Rayon Orăștie, Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z., Dacia, NS.* X, 1966, pl. 22/9.
136 Vulpe Al., *Ferigile*, pl. XVII/6, 20; XVIII/7—9, 11, 13—14.
137 Berciu D., Comșa E., *op. cit., Materiale*, II, 1956, fig. 160/1; 145/6.
138 Zirra V., *op. cit.*, Baia Mare, F. A. fig. 36/35v.
139 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp.*, 1966, pl. XLVIII/4.
140 Material inedit în Muzeul Orășenesc Caret.
141 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, pl. VI/18—19.
142 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp*, pl. XI/7a.
143 Párducz M., *Vekerzug III*, pl. X/5—6; XII/12.
144 Dușek M., *Chotin*, pl. VI/5.
145 Kromer Karl, *Das Gräberfeld von Hallstatt*. I, pl. 6/2, 3; 9/20; 11/12; 56 7; 48 10; 61/4.
146 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp*, 1966, pl. XIV/8, 18; XV/13, 15.
147 Patay Pál, *Ujabb ásatás az alsótelekesi vaskori temetőben, FolArch*, XIV, 1962, Budapest. pl. IV/1, 6.
148 Bottyán Á., op. cit., Régészeti füzetek, 1955, 1, pl. XXIII/7—9.
149 Dușek M., *Chotin*, pl. I/1; XI/14; XXI/13—14.
150 *Idem*, Plș. XLIII/23.

151 Miske K., *Füző és varrótük a velemszentvidi őstelepről, ArchErt*, u.f., XVIII, 1898, Budapesta, p. 29, fig. 9, 11, 17.
152 Kromer K., op. cit. pl. 72/21; 81/4.
153 Párducz M., *Vekerzug III*, pl. III/1; X/13—14.
154 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp*, 1966, pl. XI/1, 4, 6, 8, 10—11; XII/22—23, 26—27; XIII/35—38, 41.
155 Buşek M., *Chotin*, pl. XXIX/5, 21; XXXI/17—18; XLIX/23; L 3, 13—14.
156 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, pl. II/25—26.
157 Párducz M., *Vekerzug III*, pl. I/8, 9, 13; IV/2.
158 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp*, 1966, plş. XI/2; XVIII/1, 3, 9, 14; XIU/13.
159 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, Plş. L/24—26.
160 Laczus G., Párducz M., *op. cit., ActaArchBp.*, 1969, pl. LIV/3; LVI/6—8, 16.
161 Duşek M., *Chotin*, pl. III/1—2, 8; pl. XXIX/16.
162 Ferenczi Şt., *op. cit., ActaMN*, II/1965, fig. 8/1, 4, 6, 15.
163 Vasiliev V., *Un mormînt scitic descoperit la Batoş, ActaMN*, III, 1966, fig. 5/6—8.
164 Vulpe Al., *Ferigile*, pl. XXV/1—4, 9, 12.
165 Párducz M., *Vekerzug III*, Plş. I/7; III/18; IV/3—4.
166 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp*, 1966, pl. XI/9; XII/1—13.
167 Duşek M., *Chotin*, pl. XII/10; XIV/8, 10, XXI/10; XLII 9.
168 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, pl. I/28.
169 Laczus G., Párducz M., *op. cit., ActaArchBp.*, 1969, pl. LIII/17; LV/9; LVII/5.
170 Párducz M., *Vekerzug III*, pl. I/3; III/19—20.
171 Párducz M., *op. cit., Acta Antiqua Hung.*, 1965, pl. II/4.
172 *Idem*, p. 265.
173 *Idem*, p. 276.
174 Párducz M., *op. cit., ActaArchBp.*, 1966, pl. XIX/5—6, 20; XXXVIII/; LXVIII/11—12.
175 Rienecke P., *Magyarországi Skytha régiségek, ArchErt*, u. f., XVII, 1897, Budapest, Fig. 14/1—15; Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, pl. XXXIV/1—4, 6—7, 11, 13—18.
176 Bottyán Á., *op. cit., Régészeti füzetek*, 1955, 1, pl. 1/1, 23, 27, 30.
177 Laczus G., Párducz M., *op. cit., ActaArchBp.*, 1969, pl. LV/5—6; LVI/13—14.
178 Duşek M., *Chotin*, pl. XXI/8—9; XXIV/12—13; XLVIII/24—25.
179 Balasa G., *op. cit.*, pl. XXII/11—12.
180 Párducz M., *Szkitakorunk ethnikumának és kronologiai helyzetének kérdesei, Antik tanulmányok*, XV/1., 1968, p. 147.
181 Reinecke P., *op. cit., ArchÉrt*, u. f., 1897, p. 23.
182 Párducz M., *op. cit., Antik tanulmányok*, XV/1, 1968, p. 147.
183 Vasiliev V., *Podoabe de metal preţios din mormintele scitice în Transilvania, ActaMN*, VII, 1970, p. 49.
184 Lengyel I., *op. cit., FolArch*, XVI/1969, p. 25.
185 Párducz M., *Magyarország szkita kora*, 1965, p. 8.
186 Párducz M., *op. cit. NyJAMÉvk.*, XI, 1969, pag. 84.; Idem, *op. cit., ActaArchBp.*, 1965, pag. 138.
187 Párducz M., *op. cit., NyJAMÉvk.*, XI, 1969, pag. 84.
188 Párducz M., *Magyarország szkita kora*, 1965, p 8.
189 Duşek M., *op. cit., ArhMold*, II—III, 1964, p. 293; Idem, *Chotin*, p. 38.
190 Vulpe Al., *Ferigile*, p. 91.
191 *Idem*, pag. 102.
192 Crişan I. H., *Despre Agatirşi, ActaMN*, IV, 1967, p. 439—443.

GRÄBERFELD AUS DER HALLSTATTPERIODE VON SANISLĂU

(Zusammenfassung).

1967—68 wurde im Gemeinde Sanislău (Ortteil Nisipărie) ein zu der Hallstattperiode gehörende Gräberfeld entdecht, in dem sich 62 Gräber befanden. Das Gräberfeld ist flach, es kommen keine Hügelgräber vor.

Von den 62 Gräber 59 sind Brandgräber, 2 Schelleträber und ein Symbolisches Grab. Von 59 Brandgräber, 57 sind Urnengräber und in 2 Gräber wurde die Asche Zerstrent.

Die Urnengräber, in denen die Urnen zugedecht wurden, enthalten den Urnengräber von: Curtuișeni, Theisland, Slovakei und Karpat-Ucreinen Änliche Objekte.

Des Grabinventar besteht aus : Keramik, Gebranchsgegenstände und Schmuck. Die Keramik weisst 2 Gruppen von objekten auf: mit der Hand geformte Keramik-Blumentöpfe, Schüsseln, Tassen, Keramik von Typus Villanova, und kleinere Gefässe-und auf der Töpferscheibe erzengte Keramik-doppelkonische Krüge mit überrandständigem Henkel, Schüsseln mit eingezognem Rand, und doppelkonische Gefässe.

Auf der Töpferscheibe erzeugte Keramik ist in der Farbe grau und brau.

Die Funde beweisen, dass die, auf der Töpferscheibe erzeugte, Keramik in dieser Gegend schon vor dem Ankommen der Kelten bekanat war. Es ist noch nicht bescheinigt, woher diese Bevölkerung die Verwendung der Töpferscheibe erlernt hatte. Die Gebrauchsgegenstände sind: Eissenmesser, Nadeln und Tonwirtel. Die Schmuckgegenstände sind : Eisen-und Bronzarmreifen, Perlan und Schläfenringe.

Das Gräberfeld von Sanislău II (Nisipărie) gehört der Untergruppe „Nyirség-Kuștanovice“ aus der Gruppe von Szentes-Vekerzug. Unserer Meinung nach ist das Gräberfeld von Sanislău II, eine typische Art der Untergruppe „Nyirség-Sanislău II“.

Cronologisch gehärt das Gräberfeld von Sanislău II, zu der Reinecke Ha. D. Periode, und entwickelt sich von der Anfang des V. Jhs. v. u. Z. bis zur Anfang des IV. Jhs. v. u. Z.

NOI NECROPOLE CELTICE IN NORD-VESTUL ROMÂNIEI (CIMITIRILE BIRITUALE DE LA SANISLĂU ŞI DINDEŞTI.)

VLAD ZIRRA

În vara anului 1964, în cel de al doilea an al lucrărilor la necropola celtică de la Ciumeşti, un ţăran din comună a adus din „lutăria" satului învecinat Sanislău, o cană parţial fragmentară, de evidentă factură celtică.

Primele cercetări la Sanislău, au fost făcute după puţine zile. Locul de unde apăruse vasul este o lutărie improvizată de localnici şi se află la punctul de încrucişare a drumului Ciumeşti-Sanislău cu un drum de pămînt ce duce de la Sanislău spre şoseaua asfaltată Carei-Oradea. „Lutăria" a fost deschisă pe înălţimea unei străvechi dune de nisip, orientată cu axul său lung NNE-SSV şi acoperită cu strate de argilă galbenă şi roşiatică, groase de circa 1,40 m. In zona dominantă a dunei, care este totodată şi extremitatea sa de NNE, se află o capelă cimiterială a comunei Sanislău. Biserica datează din secolul al XIX-lea şi a fost clădită peste un adaos de pămînt, intenţionat suprapus peste locul cel mai înalt al dunei. Solul adus este aceeaşi argilă galbenă şi roşiatică a dealului, încît este limpede că a fost scoasă din cuprinsul său. Pe laturile de răsărit, apus şi miază-zi, capela este înconjurată de numeroase morminte moderne care se extind pînă la drumul Ciumeşti Sanislău spre NNV, cît şi pînă la drumul de pămînt care traversează dealul-duna ce se îndreaptă spre şoseaua asfaltată Carei-Oradea.

„Lutăria" aşa cum arăta în 1964, avea o formă neregulată ovală care cuprindea aproximativ o sprafaţă de 2500—2700 mp. Gropi neregulate, fie adînci pînă la nisipul străvechi al dunei, fie adîncite numai pînă la stratele suprapuse de argilă, spărgeau ici şi colo terenul, lăsînd cîteodată printre ele mici „insule" de sol nederanjat. In craterele gropilor s-au putut ocazional surprinde resturi de vase lucrate la roată şi mici fragmente de metal. De asemnea, au putut fi adunate oase calcinate şi chiar un fragment de tibie umană, ce provenea de la un inhumat.

Lucrările asidue de la Ciumești, atît din așezare cît și din necropola de acolo, nu au permis efectuarea în 1964 nici măcar a unui sondaj informativ în cimitirul celtic proaspăt identificat. Cîteva intervenții oficiale au oprit însă noi scoateri de pămînt pentru a nu se distruge și alte morminte. Lucrările au început în anul următor, în cursul lunii iulie și au fost continuate și terminate în august 1967 (1).

Metoda de cercetare, dat fiind caracaterul mai mult de salvare a descoperirilor a constat în efctuarearea unor secțiuni largi și paralele care au brăzdat în cuprinsul unui dreptunghi de circa 1500 mp întreaga zonă în care s-a adăpostit necropola celtică de la Sanislău. Deoarece gropile pentru extrasul argilei nu erau totdeauna atît de profunde ca să fi distrus în mod cert orice urme arheologice, șanțurile trasate au înglobat și acele cratere mai mari sau mai mici, care nu depășeau în adîncime mai mult de 1,40—1,50 m. Sub această adîncime se afla nisipul vechi al dunei, complet steril din punct de vedere arheologic.

De la limitele secțiunilor mărginașe ale suprafeței deschise, s-au trasat pe laturile de sud, vest și est, 10 șanțuri perpendiculare pe pantele dunei, pentru a urmări întinderea maximă a cimitirului. Deși secțiunile exterioare suprafeței au însumat alți 230 mp și au fost destul de apropiat trasate, nu s-a constatat decît un singur mormînt (M. 20 din șanțul 4/1967) care s-a găsit în afara suprafeței principale. Alte trei secțiuni au fost deschise în cuprinsul cimitirului modern, separat de aria noastră de cercetare de către acel drum de pămînt Sanislău-șoseaua asfaltată. Nici în aceste șanțuri nu s-a aflat vreun complex preistoric. In consecință, socotim că se poate afirma că necropola Laténe de la Sanislău a fost cercetată în marea sa majoritate, pe deoparte salvîndu-se o serie de complexe parțial compromise, pe de altă parte scoțînd la lumină mai multe morminte de remarcabilă importanță (fig. 1).

In spațiul nostru de cercetare, în afară de mormintele ce ne interesează nu s-a aflat nici un alt complex arheologic, mai vechi sau mai recent. Cum s-a amintit mai sus, stratele de argilă, suprapuse peste vechiul sîmbure de nisip al dunei, au adăpostit în totalitate toate înmormîntările. In cele mai multe cazuri, gropile funerare se adînceau pînă la lutul galben, fie oprindu-se în acesta, fie atingînd sau arareori perforînd argila roșcată. Aproape toate gropile erau foarte puțin colorate; probabil că nivelul de unde s-au săpat aceasta era ca și azi, acoperit de un strat foarte subțire de sol negru.

In cursul celor două luni de vară din anii 1965 și 1967, în necropola de la Sanislău s-au descoperit 21 complexe funerare, dintre care doar 10 erau prea puțin atinse sau complet nederanjate de scoaterile de pămînt (M. 2, 4, 9, 12—14, 16, 18—20). Alte trei complexe funerare (M. 1, 3, 21) deși în bună parte decapitate de scoaterile de pămînt, mai conțineau destule resturi „in situ" pentru a se reconstitui caracteristicile mai importante ale mormintelor. Restul descoperirilor din lutăria de

la Sanislău au constat din aflarea unor piese izolate de metal, fragmente de vase și uneori oseminte calcinate sau care proveneau de la schelete. Fiecărora din aceste resturi ce proveneau sigur din morminte distruse li s-a dat un număr din seria descoperirilor din cimitir (M. 5, 6, 7, 10, 11, 15, 17).

Luînd în considerație primele două categorii și unele indicii cît de cît grăitoare din rîndul mormintelor distruse, se poate admite fără rezerve că necropola celtică de la Sanislău a adăpostit atît morminte de incinerație cît și de inhumație. Ca și la cimitirul de la Ciumești, cele mai multe înmormîntări (M. 1, 3, 4, 9, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21) aparțin variantei de incinerație în groapă. Mormîntul 14 exemplifica într-un singur caz o incinerație în urnă. De asemenea, mormintele de inhumație au fost puține la număr. In afară de M. 2, cercetat de noi, s-au mai găsit resturi dintr-o calotă craniană, o porțiune din torace și cîteva fragmente dintr-un femur care au aparținut unui mormînt distrus (M. 17). Se mai poate aminti aici și de aceea tibie aflată în peretele unei gropi, în cursul perieghezei din 1964 (fig. 2).

Nicăieri în necropolă, între complexele deranjate sau acelea indemne, nu s-a putut stabili un raport stratigrafic între diferitele tipuri de înmormîntare. In măsura în care tipologia inventarelor funerare ne poate oferi date, certe, putem admite totuși că între cele trei variante de înmormîntare nu a existat un decalaj considerabil de vreme, pentru a avea în vedere eventualitatea mai multor etape succesive de înmormîntare.

Date cu privire la mormintele de inhumație sînt puține. La mormîntul nr. 2 s-a putut observa forma rectangulară a gropii funerare. Atît scheletul din mormîntul amintit cît și poziția osemintelor păstrate din M. 17 indicau aceeași orientare: NNE (capul) SSV (picioarele). Ambele gropi au fost săpate în solul de argilă galbenă. La nici unul din morminte nu s-au întîlnit, pe loc sau deplasate, „ofrande de carne".

Mormîntul 2 a fost găsit doar la 0,02 m sub nivelul decapitat al argilei galbene (pl XLIII.

I. Scheletul era întins pe spate în cuprinsul gropii sale funerare de 1,80 X 0,90m; orientare NNE 400 (capul — SSV) 3.600 (picioare). Craniul era lăsat pe partea dreaptă; membrele superioare se aflau întinse în lungul corpului, puțin depărtare; picioarele paralele și puțin torsionate spre dreapta. Cea mai mare parte a toracelui, membrele superioare și labele picioarelor erau distruse din vechime.

II. La extremitățile inferioare ale picioarelor s-au găsit cîte o brățară tubulară din tablă de bronz (fig. 3/8; pl. LI/3) Exemplarul de la piciorul drept, mai bine păstrat, ca și fragmentele brățării de la celălalt picior, erau decorate cu S-uri succesive a căror bucle reliefate formau mici proeminențe.

Diametrul interior al exemplarului mai întreg, doar de 0,05 m, sugerează că probabil scheletul a aparținut unei femei tinere (2).

III. In apropiere de osul iliac stîng s-a găsit recent ruptă, o toartă bifidă de la un vas (fig. 8/5; pl. LII 1—2. Toarta aparţinea acelei căni aflate în 1964 şi adusă nouă la cunoştinţă. O fericită întîmplare a făcut ca nu numai scheletul să nu fie distrus de decapitările de pămînt, dar nici cana care a fost doar mişcată din loc din poziţia sa iniţială, probabil verticală şi desprinsă de toartă. Intregită, cana — lucrată la roată şi cenuşiu—neagră la culoare — are un profil bitronconic şi diametrul maxim al pîntecelui plasat mai jos de jumătatea înălţimii vasului. Gîtul căniі este svelt şi se termină cu o buză puţin răsfrîntă. Toarta dublă şi puţin supraînălţată, se prinde la baza umărului căniі. Fundul vasului, prevăzut cu un mic umbo, sta pe un inel uşor înălţat.

Pentru împodobirea căniі s-au folosit trei sisteme ornamentale: decorul prin lustruire aplicat pe gît prin alternanţe de benzi mate întrerupte de zone lustruite, dispuse vertical; prin două inele în relief, aşezate la baza gîtului; prin diferite motive incizate. Astfel pe inelul superior sînt adîncite linii oblice, iar pe inelul inferior sînt săpate mici semilune. De la baza acestui ultim inel se coboară, cu vîrfurile în jos, un şir de „dinţi de lup" umpluţi cu linii subţiri şi întrerupte. In sfîrşit, vîrfurile dinţilor se opresc într-un de asemenea adîncit care corespunde cu zona unde se fixează partea inferioară a torţii.

Dimensiuni: înălţimea căniі 0,293 m; diametrul maxim 0,215 m; diametrul fundului 0,093 m.

Mormîntul 17 a fost aflat în solul galben, la adîncimea de 0,45 m. Nu s-a putut stabili forma şi dimensiunile gropii funerare.

I. Din schelet nu s-a păstrat „in situ" decît puţine fragmente din calota craniană şi mandibulă, femurul stîng şi cîteva aşchii din tibia stîngă. Orientarea scheletului era NNE (capul) — SSV (picioarele).

II. In regiunea unde vor fi fost oasele bazinului s-au găsit cîteva verigi înlănţuite de fier de la o centură.

In general mormintele de incineraţie în groapă de la Sanislău au aceleaşi caractere incineraţiilor de la Ciumeşti. Gropile funerare, atît: cît au putut fi precizate (M. 4, 13, 19, 20) aveau o formă ovală alungită, cu dimensiunile mult mai mari decît suprafaţa ocupată de complexul funerar propriu-zis. în puţine cazuri (M. 4 şi 20), s-au observat mici poliţe în pereţii gropilor unde erau depuse fragmente de vase sau oase de la „ofranda de carne". Gropile nu sînt niciodată arse. In cuprinsul mormîntului 12 s-au observat resturi de cărbuni şi cenuşe de lemn, probabil antrenate de la rugul funerar. Totuşi, nicăieri în cuprinsul săpăturii noastre nu s-au surpins urme care ar putea fi interpretate, ca la Giriş-Tărian, platforme-ruguri pentru arderea morţilor (3) (fig. 2).

In pofida înlăturării stratelor de sol de la suprafaţă, gropile din necropola de la Sanislău — castanii sau cenuşii la culoare — erau destul de vizibile, atît cînd erau adîncite în stratul galben de argilă, sau în acel roşiatic.

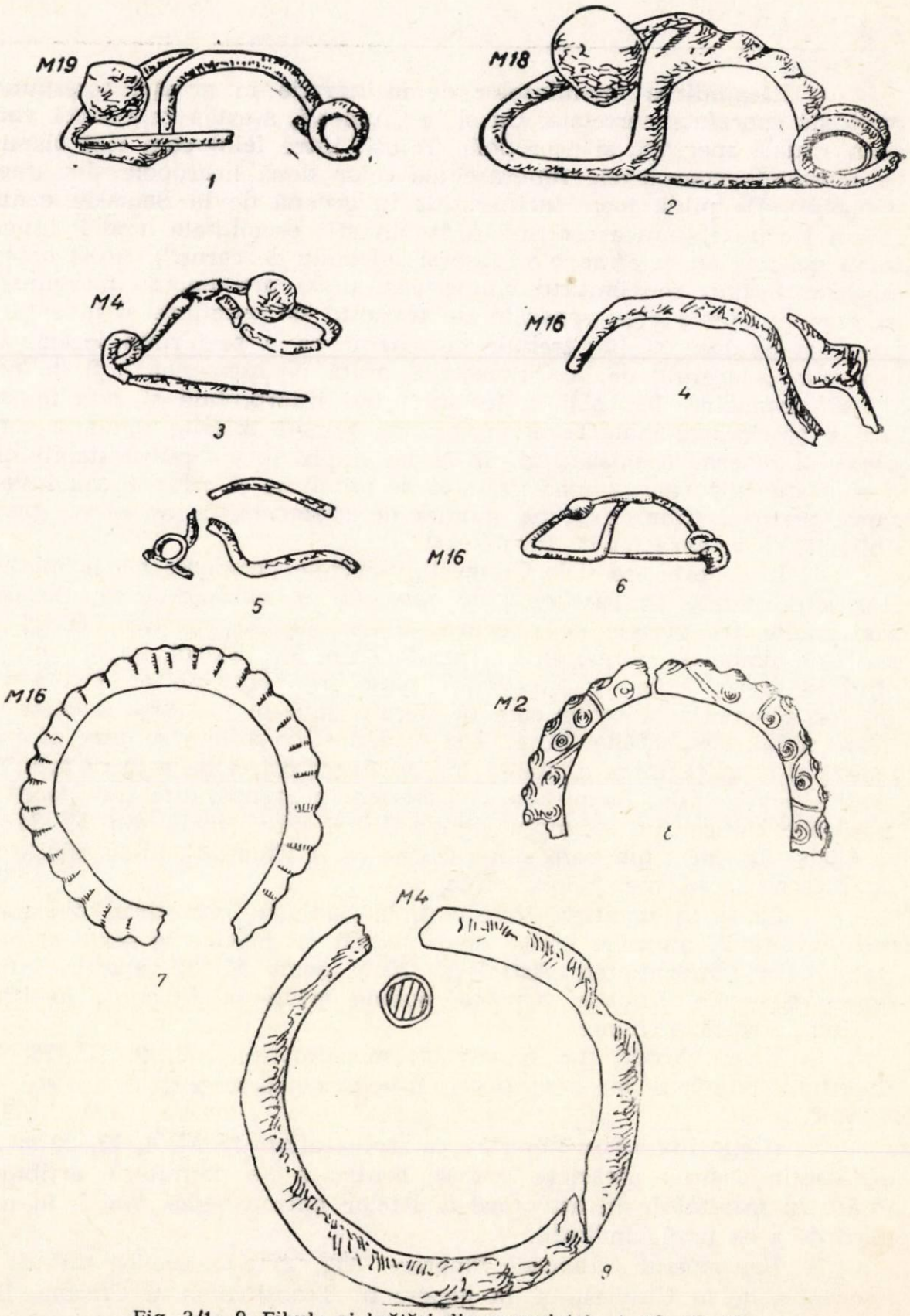

Fig. 3/1—9. Fibule și brățări din mormintele 4, 16, 18, 19.

Răspîndirea mormintelor de incinerație în groapă corespunde cu toată suprafața cercetată. Ca și la Ciumești, acestea reprezintă varianta rituală specifică și necropolă. Totuși, între felul cum sînt dispuse în morminte complexele funerare ale celor două necropole sînt unele deosebiri. De pildă toate incinerațiile în groapă de la Sanislău conțin la un loc (în regiunea centrală a gropii) atît osemintele arse și inventarul metalic, cît și ofrandele (vase și „ofranda de carne"). Acest obicei, mai rar întîlnit în cimitirul ciumeștean, unde predominau mormintele în care ofrandele erau separate de pachetul de oseminte și inventarul personal al decedatului, trebuie considerat ca o preferință locală, tot așa cum „obiceiul" de la Ciumești se arată de asemenea a fi de restrînsă răspîndire. Probabil la fel ar trebui interpretată și acea împărțire a oaselor calcinate în două sau trei puncte diferite din aria complexului funerar (Sanislău, M. 16 și 19). Cum nu s-a putut stabili nici o corelație între aceste mici grămezi de oseminte și ofrande sau inventarul personal, rămîne să ne gîndim de asemenea la un obicei puțin obișnuit și de caracter cu totul local.

In general, ca și la Ciumești, obiectele personale ale incinerațiilor sînt așezate în parchetul de oase, fie în apropierea sa. De cele mai multe ori piesele de podoabă: fibule, brățări, nasturi, verigi de centură, limbi de curea, sînt trecute prin foc. Există totuși cazuri cînd în același complex funerar, o piesă sau două nu au fost atinse de foc. Singurele obiective care de fiecare dată au fost arse și chiar îndoite ritual, sînt săbiile (M. 1, 3 și 6). Urme de ardere se pare că păstrează și o suliță mare aflată în M. 19. Acest obicei de a trece prin foc săbiile și a le îndoi înainte de a fi așezate în groapă, este tradițional în cimitirile celtice (un exemplu remarcabil îl oferă sabia din M. 34 de la Giriș—Tărian) : mai rare sînt cazurile ca la Ciumești, unde săbiile nu au fost nici arse, nici îndoite ritual.

Ca și în cimitirul învecinat, la Sanislău inventarul din morminte oferă în anumite limite unele indicii cu privire la sexul și ocupația celor înmormîntați. Astfel M. 16 și poate M. 22, aparțin unor femei. Brățările, fibulele, penseta, butonii și limba de curea justifică, credem, această atribuire.

Unor bărbați pot fi atribuit mormintele 1, 3, 9, 12, 18, 19. Eventual, numărul lor s-ar putea întregi cu descoperirile izolate M. 5, 6, 7, și 10.

Altele inventare funerare ca acelea aflate în M. 4, 13, 20 și 21, nu conțin destule caractere precise pentru a ne permite o artibuire. Poate că rezultatele în așteptare a datelor antropologice vor fi în măsură de a da unele indicații.

Repertoriul ceramicei funerare (fig. 2) este același întîlnit în necropola de la Ciumești și în genere în Transilvania și Crișana. Dar frecvența în morminte a străchinilor, vaselor mari bitronconice sau cu

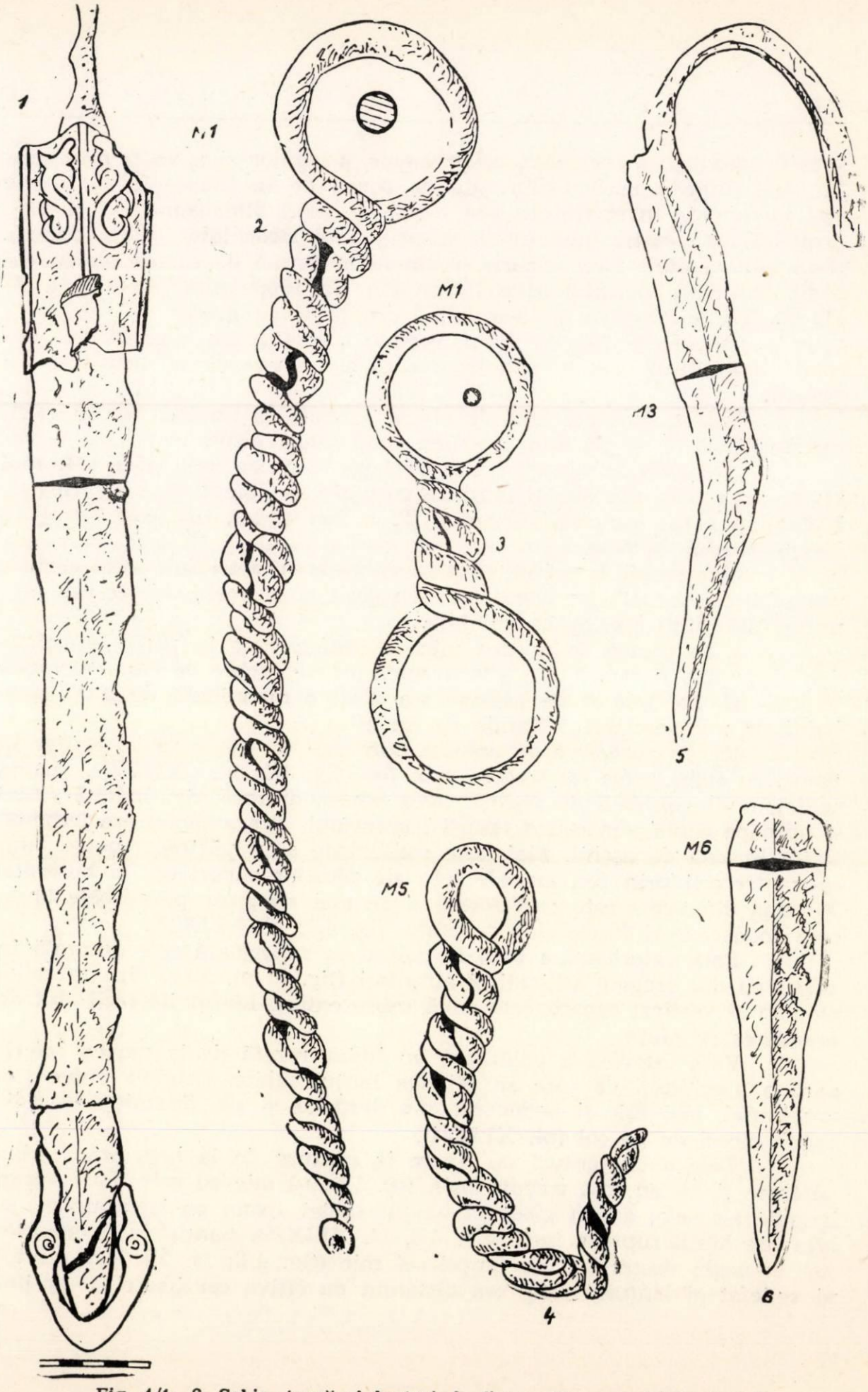

Fig. 4/1—6. Sabie, teacă și lanțuri de fixare din mormintele 1 și 5..

pereţii rotunjiţi, a carafelor, castroanelor, a cănilor şi a vaselor cu grafit, este diferită la Sanislău faţă de aceea de la Ciumeşti. Aici, cele mai numeroase în morminte sînt vasele de mari dimensiuni (14 cazuri), urmează apoi castroanele (nouă cazuri), apoi străchinile (şapte cazuri). Rare sînt căniţele (trei cazuri) şi vasele în formă de carafă (partu cazuri). Dintr-un mormînt aflat întîmplător în 1968 (notat de noi cu sigla M. 22) se cunoaşte un vas situlă din pastă cu grafit.

Vasele de caracter local, lucrate cu mîna, nu s-au întîlnit decît în mormîntul 13: o cană tronconică şi un vas sac cu aripioare şi butoni.

Vasele funerare sînt de obicei grupate la un loc, dar în cazul mormintelor 13 şi 19, sînt înşiruite unul lîngă altul.

„Ofranda de carne" era aşezată pe sol între vase şi de cele mai multe ori consta din bucăţi mari de porc şi oaie (piept, pulpe, picioare). Numai în cazul aceluiaşi mormînt 13, a fost aşezat un porc întreg în lungul şirului de vase.

Mormîntul 1. a fost găsit la cîţiva centimetri sub solul argilos, remaniat (pl. XLIII). De aceea nu s-au găsit decît acele obiecte sau oseminte care erau mai puţin reliefate.

I. In partea de nord a micii suprafeţe care în parte corespundea cu groapa funerară, s-a aflat o mică grămăjoară de oase calcinate.

II. La 0,20 m de acestea s-a găsit o mandibulă de porc, probabil un mic rest din „ofranda de carne".

III. In apropiere de aceasta, spre sud se află o sabie de fier în teacă, cu slabe urme de trecere prin foc (fig. 4/1; pl. XLIX/1). Lama sabiei, mult corodată de rugină, avea partea dinspre vîrf îndoită ritual şi aproape ruptă, din cauza tasării pămîntului. Teaca săbiei era îmbucătăţită în zeci de aşchii. Mai bine conservate s-au păstrat, poate din cauza trecerii prin foc, ambele feţe ale părţilor superioare şi buterola. Aceasta din urmă este cordiformă şi se mai recunosc pe ambele braţe cele două cercuri foarte slab reliefate (fig. 4/1; pl. XLIX/2).

Faţa exterioară a tecii în partea sa superioară este decorată în relief cu doi dragoni stilizaţi şi afrontaţi (fig. 5; pl. XLIX/3). Un relief median şi vertical separă cele două reprezentări. Marginile tecii sînt de asemenea reliefate.

Faţa interioară, păstrează un buton-rozetă de la partea inferioară a urechiuşei de care se prindea lanţul săbiei. Celălalt buton al urechiuşei, mai mic şi nedecorat, s-a desprins şi s-a fărămiţat la ridicarea piesei de pe sol (pl. XLIX/4).

Cele două lanţuri de fixare la centura de la brîu erau bine păstrate şi nu au fost trecute prin foc. Lanţul mic cu cele două verigi inegale ale sale, a fost găsit în lungul săbiei, exact pe locul unde se afla urechiuşa ruptă a tecii (fig. 4/3, pl, XLIX/5). Lanţul lung era aşezat în urghi drept faţă de lanţul cel mic (fig. 4/2; pl. XLIX/6). Butonl reliefat al lanţului lung era distanţat cu cîţiva centimetri de mijlo-

cul lanţului scurt, iar extremitatea opusă, cu inelul său, se îndepărta de sabie arcuindu-se uşor spre SE (pl XLIII)

Dimensiuni: lungimea lamei de sabie cu mînerul său: 6,613 m; lungimea lanţului lung: 0,43 m; diametrul exterior al inelului de la lanţul lung: 0,07 m; lungimea lanţului mic: 0,133 m; diametrul exterior al inelului mare: 0,072 m; diametrul exterior al inelului mic: 0,056 m.

Mormîntul 3. probabil în groapă, aflat la suprafaţa solului decapitat (pl. XLIII).

I. În apropiere de cîteva oseminte arse, parte mişcate din loc, s-au găsit cîteva oase de oaie de la „ofranda de carne".

II. Lîngă acestea se păstrau urmele adîncite a două vase de dimensiuni mari şi cîteva cioburi din acestea.

III. Între resturile de la „ofranda de carne" şi vase, se afla partea inferioară a unei lame de sabie, arsă şi îndoită ritual (pl. LI/4—5).

Mormîntul 4, în groapă de formă ovală, orientată NNE—SSV. Adîncime 0,92 m, în solul roşu (pl. XLIV).

I. Oasele umane calcinate se aflau în partea nordică a gropii şi erau împărţite în două mici grămăjoare.

II. Într-una din acestea s-a găsit o fibulă de schema Latène C, din fier, fragmentară, trecută prin foc. Piciorul fibulei este prevăzut cu o mică sferă; resortul fibulei este format din patru spire cu coarda în faţă. Dimensiunea: 0,04 m lungimea (fig. 3/3; pl. LII/2).

III. În acelaşi pachet de oase se afla şi o brăţară din tablă de fier ruptă în porţiunea unde era probabil închizătorul cu stift (Stopselverschluss). Dimensiunea: 0,102 m diam. max. (fig. 3/9; pl. LII/3).

Vasele funerare în număr de trei, erau dispuse spre marginea de SSE a gropii:

IV. Strachină cenuşiu-deschis, aproape complet măcinată pe loc. Se mai păstrau resturi din buza îngroşată şi evazată precum şi porţiuni din fund, cu umbo şi „Standring". Nerecuperabilă.

V. Vas de mari dimensiuni, castaniu-roşiatic, distrus în întregime pe loc.

VI. Vas mare, cenuşiu, cu pereţii rotunjiţi. Decor pe umăr format dintr-o bandă în reţea, incizat-lustruită, inel adîncit şi inel în relief, sub buza vasului. Dimensiuni: (pl. LII/1).

VII. În mijlocul gropii era aşezată „ofranda de carne". Se mai păstrau cîteva oase lungi şi un maxilar de porc.

Mormîntul 9. Forma gropii nu a putut fi precizată deşi era adîncită în solul de argilă roşie, la 0,09 m (pl. XLIV).

I. Grămăjoara de oase calcinate depuse în partea de SSV a complexului.

II. În pachetul de oase s-au găsit cîteva fragmente de la o fibulă mare de fier trecută prin foc. Nu se poate stabili forma şi schema sa.

III. Tot printre oase s-au aflat două mici segmente răsucite de fier, de la un lanț-colier. Piesele au fost trecute prin foc.

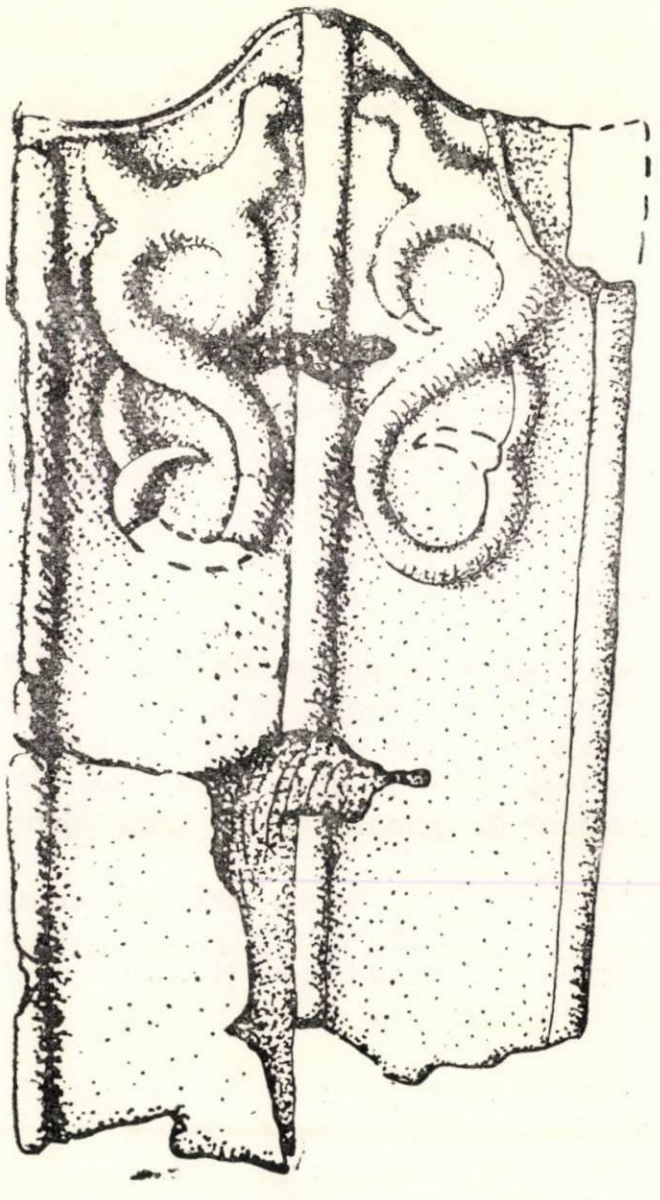

5

Fig. 5. Decorul de pe fața exterioară a tecii de sabie din mormîntul 1.

La NNE de oseminte erau depuse vasele funerare. Primele trei erau așezate pe același ax (ESE-VNV), iar cel de al patrulea se afla la circa 0,30 m spre NNE, separat de primele de „ofrande de carne".

IV. Vas mare-carafă negru-cenuşiu, turtit pe loc. Inele în relief pe umăr. Nerecuperabil.

V. Castron scund, „cu prag" pe pîntece. Umbo pe fund. Dimensiuni : 0,09 m înălţime fig. 8/1, pl. LI/2).

VI. Strachină de mari dimensiuni, cu buza răsfîntă şi îngroşată. Nerecuperabilă.

VII. Castron castaniu, scund, „cu prag" pronunţat. Inel reliefat sub buză; inel incizat pe umăr. „Standring" şi umbo mare pe fund. Dimensiuni: 0,122 m înălţime (fig.8/3; pl. LI/3).

VIII. „Ofranda de carne" era răspîndită printre vase: humerus, radius şi cubitus de bou.

Mormîntul 12. Forma gropii funerare nu a putut fi determinată. Complexul funerar se află în solul galben, la 0,60 m adîncime (pl. XLIV).

I. Două mici pachete de oase calcinate, depuse la mică distanţă de ofrandele funerare.

II. Spre ENE de acestea se afla un vîrf de suliţă cu nervura mediană pronunţată şi rotunjită. Tubul de înmănuşare era prevăzut cu două găuri mici pentru fixarea tijei de lemn. Dimensiuni : 0,145 m lungime (fig. 6/3; pl. LIII/2).

Din cele cinci vase funerare aşezate grupat la ENE de grămăjoarele de oseminte, numai două au putut fi recuperate.

III. Vas mare bitroconic, negru-cenuşiu, cu suprafaţa corodată. Inel reliefat sau buză, inel adîncit la baza umărului. „Standring" şi mic umbo pe fund. Dimensiuni: 0,20 m înălţime (fig. 7/2 pl. LIII/1).

IV. Stranică cenuşie cu buza puţin îngroşată şi subliniată de o mică şănţuire. Mic „Standring" pe fund. Dimensiuni: 0,06 m înălţime; 18 m diametrul maxim. (fig. 7/5; pl. LIII/4).

V. Castron negru cu inel reliefat pe umăr. Distrus pe loc.

VI. Vas-carafă cenuşiu cu două inele reliefate pe umăr. Distrus pe loc.

VII. Vas de mari dimensiuni, roşiatic, complet măcinat.

VIII. Sub vasul mare bitronconic, se aflau două tibii de bovideu.

Mormîntul 13. Groapă funerară oval-alungită de dimensiuni mari (1,50 × 2,10 m). Din loc în loc, pe mariginile gropii se aflau resturi de cărbuni şi cenuşi de lemn. Groapa a fost săpată în solul roşu, la adîncime de 1,10 m (pl. XLV).

I. Puţine oase calcinate depuse de sol; cîteva oase se aflau şi într-o strachină apropiată şi în ceaşca lucrată cu mîna.

II. Printre oasele de pe sol s-au găsit mici fragmente de fier, poate de la un lanţ subţire de centură.

III. Strachină cenuşie cu umeri rotunjiţii şi buza inelară. Mic „Standring" pe fund. Dimensiuni: 0,08 m înălţime, 0,22 m diametrul max. (fig. 7/6; pl. LIV/1).

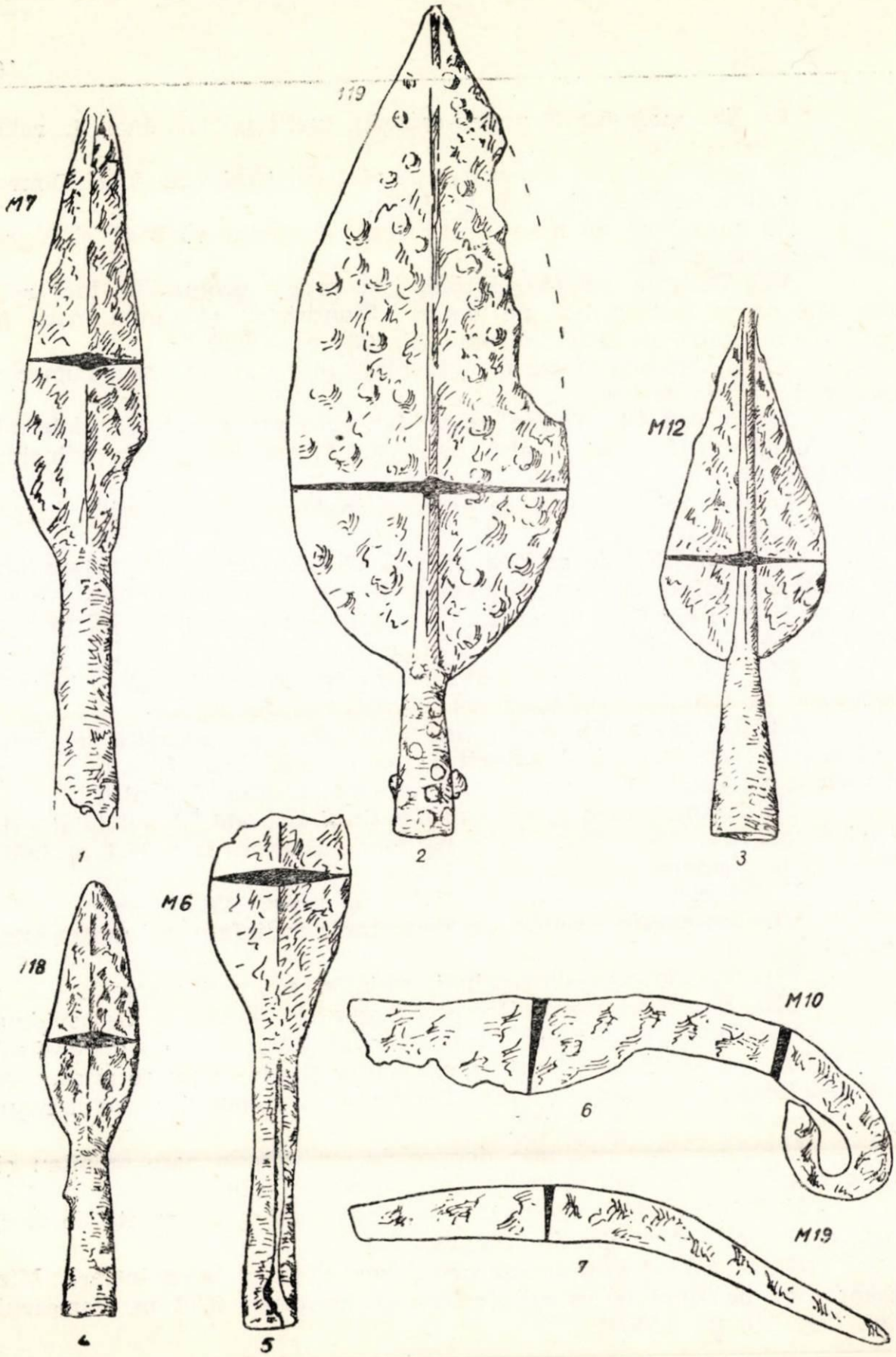

Fig. 6./1—7. Lance, suliţe şi cuţite din mormintele 6, 7, 12, 18, 19.

IV. Ceaşcă lucrată cu mîna, castanie-roşcată. Forma tronconică, cu pereţii puţin arcuiţi. Toarta uşor supraînălţată, plan-convexă în secţiune. Diametrul: 0,105 m înălţime (fig. 9/1; pl. LIV/4).

Restul vaselor de ofrandă sînt aşezate pe un singur ax, orientat SSE—NNV, separate de primele două de „ofranda de carne".

V. Castron negru „cu prag" pronunţat. Mic umbo pe fund. Dimensiuni: 0,11 m înălţime.

VI. Vas mare, bitronconic, gălbui-roşcat. Inele reliefate pe umăr şi sub buză; „Standring" şi umbo pe fund. Dimensiuni: 0,267 m înălţime, 0,19 m diametrul gurii (fig. 7/3; pl. LIV/3).

VII. Vas mare cu pereţii rotunjiţi, lucrat cu mîna, negru-castaniu. Patru butoni aşezaţi pe umăr. Patru proeminente-aripioare sub pîntec. Dimensiuni: 0,32 m înălţime (fig. 9/2; pl. LIV/3).

VIII. Vas mare bitronconic, cenuşiu-închis. Inel reliefat sub buză. Două inele adîncite pe linia pîntecului. „Standring" şi umbo pe fund. Dimensiuni: 0,31 m înălţime (fig. 7/1; pl. LIV/2).

IX. „Ofranda de carne" consta dintr-un porc mare întins pe toată lungimea vaselor funerare.

X. Sub oasele „ofrandei de carne" s-au aflat mici bucăţi de fier, dintre care o mică verigă şi un cui.

Mormîntul 16, se afla într-o porţiune de teren unde humusul antic şi o parte din solul galben era înlăturat. Unele din piesele inventarului funerar ajunseseră la suprafaţă şi erau mişcate (pl. LLVI).

I. Grămadă de oase calcinate pe o suprafaţă de 0,30 mp, neobişnuit de mare comparativ cu alte morminte de incineraţie.

Printre oseminte şi în apropierea lor, poate şi deplasate, se aflau mai multe piese de bronz şi fier, unele trecute prin foc, altele nearse.

II. Fibulă de bronz de schema Latène C. Sferă mică la picior. Decor de linii fin incizate între sferă şi placa-şa care cuprinde arcul. Resortul fibulei este format din şase spire cu coarda în faţă. Dimensiuni: 0,034 m lungime (fig. 3/6; pl. LVI/1).

III. Fibulă de bronz ruptă în mai multe fragmente şi deteriorată din cauza focului. Se recunoaşte capul fibulei format din şase spire cu coarda în faţă şi o porţiune din arc. Se pare că aceasta era preche cu fibula păstrată întreagă (fig. 3/5;).

IV. Fragmente dintr-o fibulă de fier. Se păstrează o parte din arcul său destul de tare boltit, puţin angular şi sferă aplatizată de la picior. Dimensiuni: 0,035 m lungimea fragmentului de arc (fig. 3/4; pl. LVI/2—3).

V. Brăţara din tablă de bronz cu decor „în coaste" şi închizător cu ştift (Stopselverschluss). Ruptă şi tare deformată de foc (fig. 3/7).

VI. Alte fragmente deformate de foc de la o brăţară pereche cu prima.

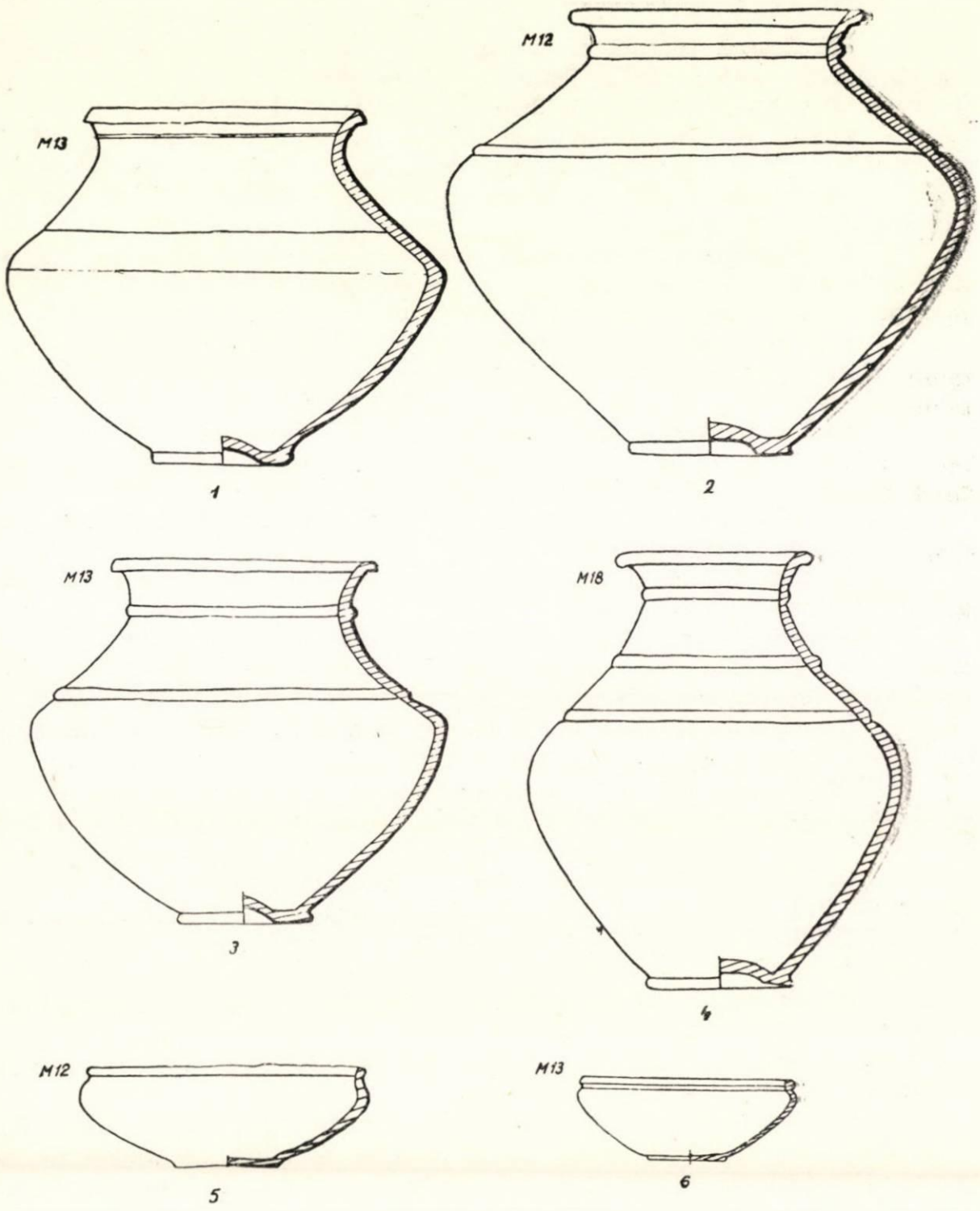

Fig. 7./1—6. Vase mari din mormintele 12, 13, 18..

VII. Limbă de curea de fier, de tip suliță, trecută prin foc. Fragmentară. Dimensiuni: 0,102 m lungime (pl. LVI/7).

VIII. Pensetă din tablă de fier. Una din fețe este oxidată, cealaltă parte este trecută prin foc. Dimensiuni: 0,043 m lungime (pl. LVI/8).

IX. Verigă de fier ruptă în mai multe fragmente și deformată de foc. Dimensiune: 0,037 m diametrul mare (pl. LVI/4).

X. Două verigi de bronz cu prinzătoarele lor pentru fixarea pe o curea de piele. Dimensiuni: 0,012 m diametru (pl. LVI/9).

XI. Buton-nasture de bronz cu spin pentru fixarea pe o curea de piele. Dimensiuni: 0,012 m diametru.

XII. Fragment dintr-un mic nit de fier. Dimensiuni: 0,01 m lungime (pl. LVI/9).

XIII. Piesă rombică de fier, nedeterminabilă. Dimensiuni: 0,02 m lungime (pl. LVI/5).

La mică distanță spre NNE, erau așezate vasele funerare. In afară de o căniță, și ea fragmentară, toate vasele erau distruse, mișcate din loc de intervenții moderne.

XIV. Cîteva fragmente dintr-un vas de mari dimensiuni.

XV. Căniță cu toartă puțin înălțată. Decor incizat pe pîntece format din arcade succesive, subliniate de puncte adîncite. Toarta este decorată la exterior, pe mijloc, cu succesiuni de mici semilune încadrate pe margini de aceleași arcade cu vîrfurile punctate. Dimensiuni: 0,09 m înălțime (fig. 8/7; pl. LVI/10).

XVI. Vas de mari dimensiuni din care se păstrează doar fundul și mici porțiuni din pereți.

XVII. Mai multe fragmente dintr-un alt vas de mari dimensiuni, cenușiu-închis. Vasul este decorat pe gît cu un inel mare, reliefat.

XVIII. „Ofranda de carne" se afla lîngă vasul cenușiu. S-au recunoscut un maxilar mare de porc, o altă mandibulă de la un porc mai tînăr și o claviculă, de asemenea de porc.

Mormîntul 18. Conturul gropii nu a fost stabilit. Adîncime 0,80 m în solul roșu (pl. XLVI).

I. Grămadă de oase calcinate, cenușă și cîteva bucățele de cărbune.

II. Printre oase s-a găsit o fibulă de fier cu arcul îngroșat și canelat oblic. Profil asimetric, mai înalt către picior decît către cap. Aceasta din urmă este format din șase spire cu coarda în față. Piciorul este prevăzut cu o sferă decorativă, iar vîrful său atinge arcul, fără însă a-l cuprinde. Urme de trecere prin foc. Dimensiuni: 0,08 m lungime (fig. 3/2; pl. LIII/5).

III. În apropierea oaselor se afla un vîrf de suliță de fier netrecută prin foc. Frunza suliței este aplatizată, biconvexă în secțiune. Tubul de înmănușare nu are găuri pentru fixarea tijei de lemn. Dimensiuni: 0,131 m lungime (fig. 6/4; pl. LIII/3).

La SSE de pachetul de oase şi de suliţă erau depuse, în apropiere, vasele funerare. Lipsea însă „ofranda de carne".

IV. Vas-carafă negru-pătat. Trei inele reliefate plasate pe umăr; inelul de sub buză ceva mai gros. „Standring" şi umbo pe fund. Dimensiuni: 0,297 m înălţime; 0,148 diametrul gurii (fig. 7/4; pl. LI/5).

V. Strachină cu buza îngroşată şi răsfrîntă în afară. Vasul nu nu a putut fi salvat.

VI. Vas mare negru, probabil cu profil bitronconic. Inel reliefat deasupra pîntecelui. Aplatizat şi distrus pe loc.

Mormîntul 19. Groapa funerară avea forma unei felii de pepene (1,80 × 0,60 m) (pl. XLVI).

I. Două pachete de oase depuse spre extremitatea de VNV a gropii.

II. În a doua grămăjoară de oase se afla o fibulă de fier cu acul parţial rupt. Piciorul este decorat cu o sferă mare; vîrful piciorului se sprijină pe arc. Resortul fibulei este format din şase spire cu coarda în faţă. Dimensiuni: 0,47 m. lungime (fig. 3/1; pl. LVI/3).

III. Spre ESE de oase şi de fibula amintită, se afla „ofranda de carne": coaste şi tarsiene de porc. La 0,30 m est de acestea se mai aflau alte oase, de asmenea de porc.

IV. La sud de primul grup al „ofrandei de carne" se afla un vîrf de lance cu frunza mare, străbătută de o nervură accentuată. Pe ambele feţe suprafaţa frunzei este decorată prin „bulinaj". Tubul de înmănuşare este scurt faţă de dimensiunile frunzei. In interior se păstrează resturi din tija de lemn, carbonizat. Se păstrează de asemenea şi niturile care fixau mînerul în tub, ceea ce arată că lancea a fost depusă pe rugul purificator în întregime, cu mîner cu tot. Dimensiuni: 0,354 m lungime; 0,117 m lăţimea frunzei (fig. 6/2; pl. LVI/2).

V. In al doilea grup al „ofrandei de carne" s-a găsit lama fragmentară a unui cuţit curb de fier. Să păstrează şi vîrful său ce se fixa în mîner. Dimensiuni: 0,16 m lungime (fig. 6/7; pl. LVI/1).

Vasele funerare în număr de şase, erau răspîndite paralel cu osemintele calcinate şi „ofranda de carne". Toate vasele s-au distrus în contact cu aerul.

VI. Alături de primul pachet de oase se aflau resturile unui mic castron cenuşiu.

VII. Alături de cea de a doua grămăjoară de oase se afla o strachină cenuşie, cu buza îngroşată. Pe fund mic umbo.

VIII. In jurul celei de a doua grupe ale „ofrandei de carne" s-a găsit un vas-carafă castaniu. Pe umăr două inele reliefate.

IX. Lipit de vasul anterior era un vas de mari dimensiuni, probabil tot o carafă cenuşie. Partea inferioară a vasului avea striuri inegale distribuite.

X. Ascunsă sub carafa mare, se afla o cană mică gălbuie-castanie, cu toarta supraînălţată şi „Standring" pe fund.

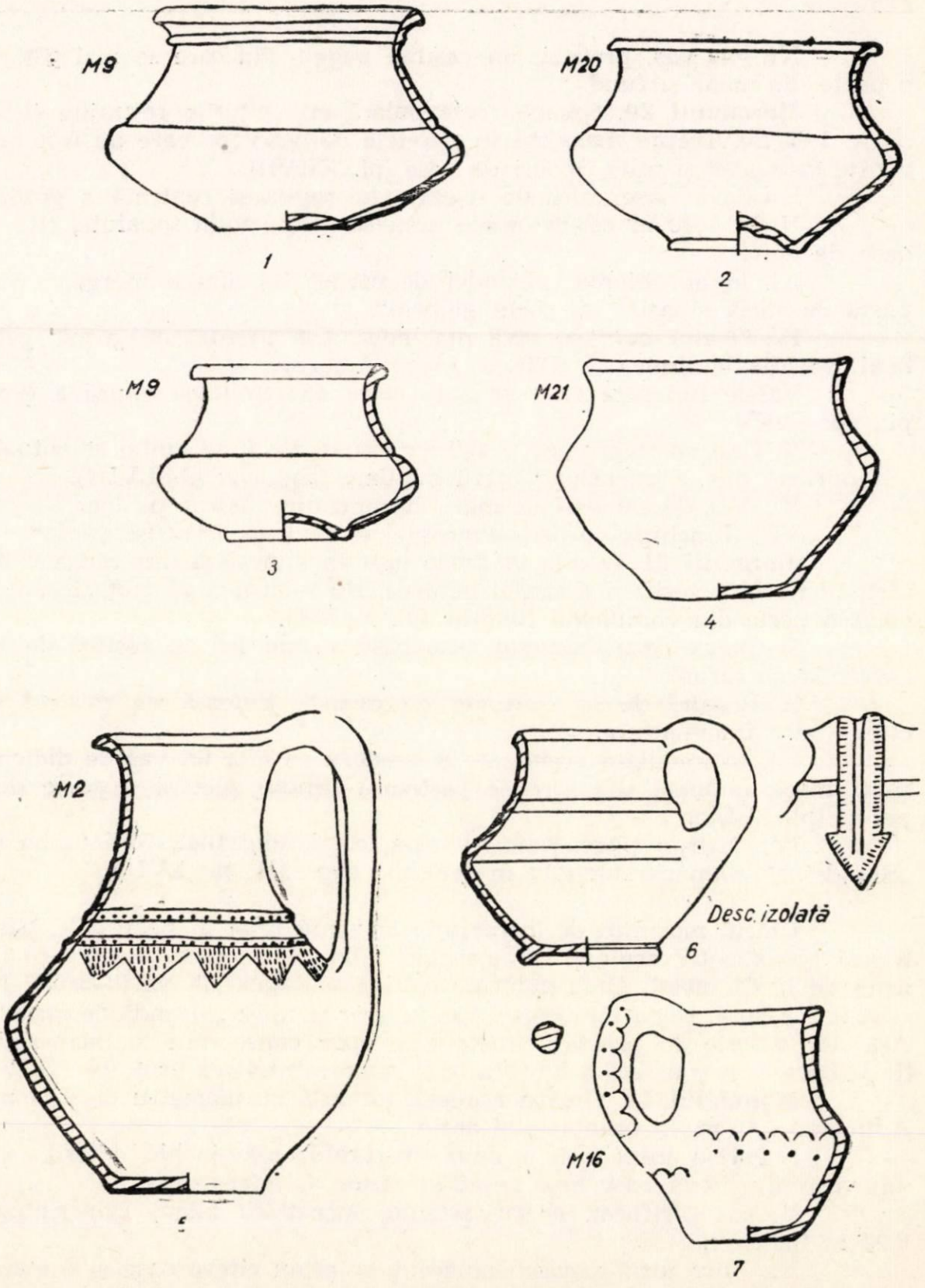

Fig. 8./1—7. Castroane și căni din mormintele 2, 9, 16, 20, 21.

XI. Mic vas, probabil un castron negru, din care se mai păstra o parte din umăr și fund.

Mormîntul 20. Groapă rectangulară cu colțurile rotunjite (1,56 m × 1,95 m). Trepte menajate în peretele de VNV pe care au fost azvîrlite oase arse și mici cioburi de vase (pl. XLVII).

I. Cîteva oase calcinate așezate în regiunea centrală a gropii.

II. La 0,40 m est de oasele arse, se aflau puțin separate, cîteva oase de porc.

III. In apropierea „ofrandei de carne" se afla o mărgea din pastă de sticlă albastră cu „ochi galbeni".

IV. O altă mărgea, ceva mai mică, tot albastră cu „ochi" galbeni, se afla la limita de ESE a gropii funerare.

Vasele funerare erau grupate către extremitatea opusă a gropii, spre VNV

V. Castron negru „cu prag" accentuat. Pe fund umbo accentuat, „Standring" mic. Dimensiuni: 0,118 înălțime (fig. 8/2; pl. LVI/4).

VI. Vas de dimensiuni mari, bitronconic, distrus pe loc.

VII. Strachină cu buza îngroșată și evazată. Distrusă pe loc.

Mormîtul 21 se afla în parte ieșit la suprafață din cauza ridicării humusului vechi și a argilei galbene. Nu s-au mai păstrat „in situ" decît o parte din complexul funerar (pl. XLVII).

I. Cîteva oase calcinate s-au găsit la un loc cu resturi de la „ofranda de carne".

II. Resturi de la „ofranda de carne": defensă de mistreț și cîteva oase fragmentare.

III. In imediata vecinătate a acestora se afla un vas de dimensiuni mari, cenușiu, din care se păstrează fundul plat și o parte din pereți (pl. LVI/5).

IV. Castron bitronconic, cenușiu, cu fundul plat, fără umbo și „Standring". Dimensiuni: 0,14 m înălțime (fig. 8/4; pl; LVI/6

Unicul mormînt de incinerație în urmă aflat în necropolă, păstrează aproximativ aceleași caracteristici aflate la incinerațiile celtice în urnă de la Ciumești. Oase puternic calcinate, depuse în vasul-urnă în cantitate redusă. Urna fără capac; vas funerar și mică „ofrandă de carne". Așa dar o serie de practici rituale care apar consecvent la incinerațiile în groapă, se constată a fi utilizate și la mormintele cu urnă (pl. XLIV).

Mormîntul 14. Groapa aproape rotundă cu diametru de 0,54 m. Adîncime 0,60 m, la baza solului antic.

I. Partea inferioară a unui cas-carafă, roșu-închis, folosit ca dul vasului. Cîteva oase arse se aflau căzute în afara urnei.

II. Vas piriform, negru-castaniu, lucrat cu mîna, Dimensiuni: 0,24 m înălțime.

III. Intre urnă și vasul adiacent, se aflau cîteva oase și o mandibulă de porc.

Cum s-a mai amintit, cîteva descoperiri izolate din necropolă au primit numere de morminte, deoarece proveneau sigur din atari complexe (M. 5, 6, 7, 10, 15, 17). In afară de aceste descoperiri făcute în timpul săpăturilor noastre, locuitorii comunei Sanislău au adunat înainte de 1965 cîteva piese din cimitir care la intervenţia Muzeului din Carei, au fost donate acestei instituţii. In anul 1968, cu ocazia unei terasări în zona de sud a necropolei, s-au mai descoperit resturile unui mormînt care după spusele locuitorilor, pare să fi fost tot de incineraţie în groapă.

În rîndurile ce urmează vom menţiona toate aceste descoperiri care, cu toată informaţia lor incompletă, ajută la întregirea cadrului general al necropolei de la Sanislău (fig. 2).

Mormîntul 5. probabil de incineraţie în groapă. Lîngă cîteva oase calcinate, se afla un lanţ de sabie fragmentar (lipseşte porţiunea ce se termina cu butonul de fixare) Dimensiuni: 0,177 m lungime (în poziţii sa îndoită) (fig. 4/4; pl. LII/4.

Mormîntul 6. eventual de incineraţie în groapă. Printre puţinele oase arse, aşezate într-o mică adîncitură, se afla vîrful unei lame de sabie şi partea inferioară a unui vîrf de suliţă cu tub lung de înmănuşare. Dimensiuni: 0,17 m lungimea vîrfului de sabie; 0,178 m lungimea vîrfului de suliţă (fig. 4/6; fig. 6/5; pl. LII/5—6).

Mormîntul 7. Un vîrf de suliţă cu nervura puţin reliefaţă. Tub de înmănuşare rupt în dreptul găurilor de fixare. Urme de trecere prin foc; frunza suliţei este uşor îndoită. Dimensiuni: 0,22 m lungime (fig. 6/1; pl. LI/1).

Mormîntul 8. Resturi dintr-un castron negru, parte rămase într-o brazdă de pămînt mişcat, parte rămase „in situ", la un loc cu o cantitate destul de mare de oase calcinate. Mormînt de incineraţie în urnă, sau în groapă.

Mormîntul 10. Cuţit de lovit, fragmentar. Se păstrează o parte din lama sa tare aşchiată şi mînerul inelar. Cuţitul nu a fost ars. Dimensiuni: 0,158 m lungime (fig. 6/6, pl. LI/4).

Mormîntul 11. Verigă de fier de dimensiunile unui inel de zăbală. Secţiunea plan-convexă. A fost găsită în craterul unei gropi mici, făcută pentru extragerea lutului roşu. Dimensiuni: 0,041 m diametru (pl. LI/6).

Mormîntul 17, de inhumaţie aproape complet distrus; se afla în solul galben la 0,65 m adîncime. Orientare aproximativă NNE (craniul) — SSV. „In situ" s-au găsit cîteva aşchii din femurul şi tibia stîngă şi părţi din calota craniană cu o parte din mandibulă. În regiunea unde se va fi aflat bazinul, s-au găsit cîteva mici inele foarte ruginite, de la o centură de fier.

Mormîntul 22, probabil de incineraţie în groapă, a fost găsit de un locuitor din Sanislău în anul 1968. Din acest mormînt au fost

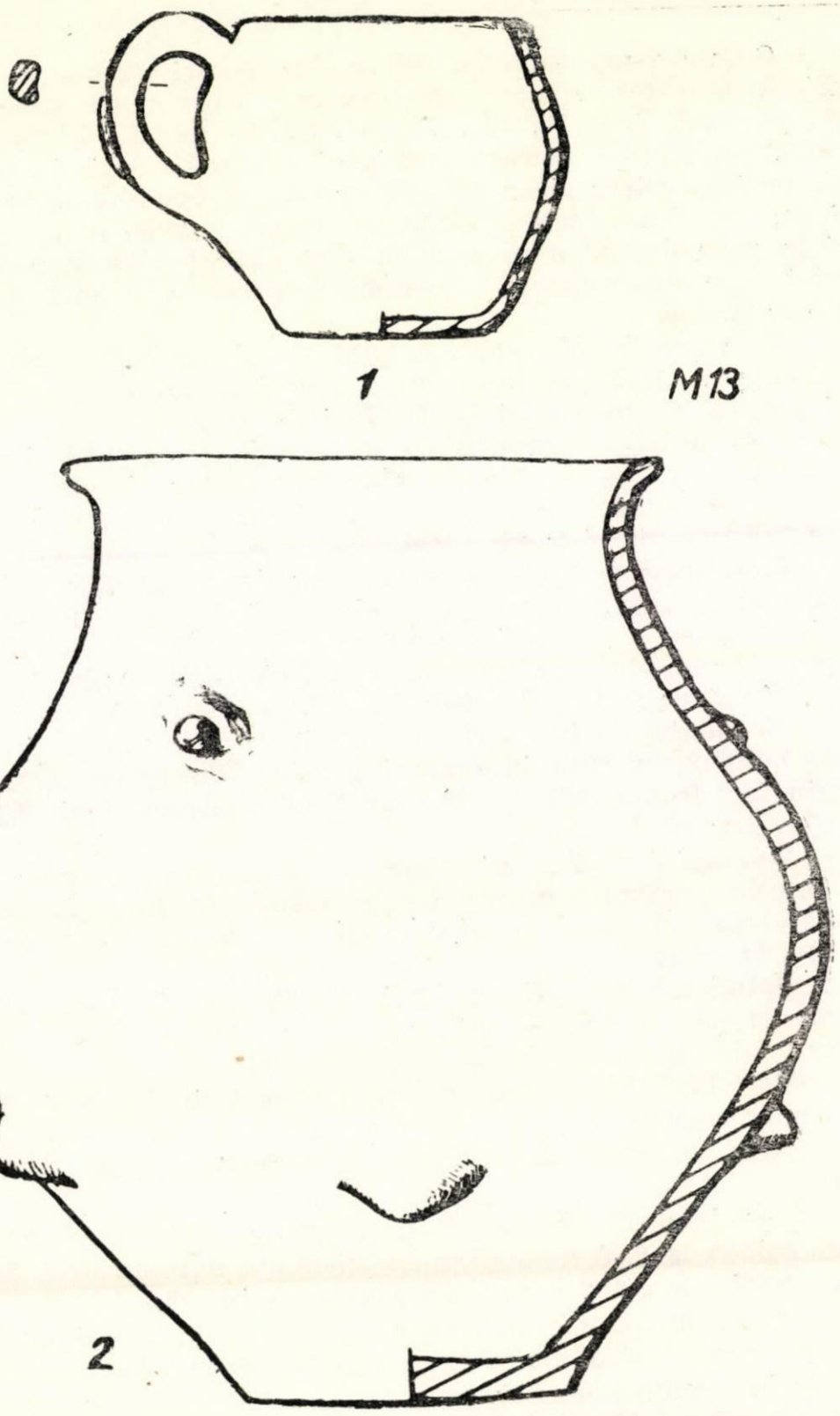

Fig. 9./1—2. Vase lucrate cu mîna din mormîntul 13.

salvate un cuţit de lovit (pl. LI/7), o lamă dintr-un foarfece, o brăţară din tablă de bronz cu capetele deschise. Decor format din ove în relief încadrate de romburi de asemenea reliefate (pl. LVI/7). Un mic vas-situlă din pastă cu grafit; decor cu striuri verticale. Dimensiuni: 0,35 m lungimea cuţitului, 0,24 m lungimea lamei de foarfece: 0,08 m diametrul maxim al brăţării; 0,128 m înălţimea vasului, 0,14 m diametrul gurii vasului.

Donaţie 1965: cană mică bitronconică, neagră pătată cu galben (efecte de ardere). Toarta bifidă, decorată pe fiecare colonetă cu mici incizii paralele. Inel reliefat pe umăr, inel adîncit deasupra pîntecelui. „Standring" înalt. Dimensiuni: 0,085 m înălţime, 0,055 m diametrul fundului (fig. 8/6; pl. LVI/8).

Donaţie 1968: vas mic negru cu profil bitronconic. Mic prag deasupra pîntecului. Inel puţin reliefat sub buză.

În paralel cu cercetările de la Sanislău din anul 1965, vreme de cîteva zile s-au efectuat la Dindeşti, comună situată la circa 15 km sud de Carei, cîteva secţiuni în curtea locuitorului Gavril Negreanu. Dărîmîndu-se casa bătrînească din fundul curţii, apăruse cu un an înainte osemintele unui schelet şi o căniţă cenuşie, celtică. Alte descoperiri izolate, o strachină şi pare-se încă o căniţă, se făcuseră cu ani înainte într-o curte învecinată. Profesorul de ştiinţe naturale, Ion Georgescu din Carei, a avut grijă să salveze vasul cu toartă, aflat pe proprietatea Negreanu şi totodată să obţină amînarea ridicării unei noi construcţii pe locul fostei case, pînă la executarea unor săpături de control.

În cuprinsul celor şase secţiuni paralele, transformate ulterior într-o suprafaţă de 16 × 14 mp, s-au descoperit numai două morminte celtice, unul fiind de inhumaţie, altul de incineraţie în groapă (fig. 2).

Mormîntul 1 : groapă rectangulară săpată în argilă galbenă, de la baza humusului. Adîncime 1,35 m (pl. XLVIII).

I. Schelet întins pe spate, orientat cu craniul ENE, picioarele VSV. Craniul aplecat spre dreapta. Mîna dreaptă depărtată de torace. Oasele labei deplasate datorită unui gang de animal. Picioarele întinse, Laba piciorului drept mişcată (lipsesc metatarisienele şi cîteva falange) de asemenea din cauza unui gang de rozător.

II. Lîngă partea stîngă a mandibulei se afla o fibulă de bronz de schema Letène C, tip tîrziu. Resortul capului format din patru spire cu coarda petrecută sub arc. Piciorul prelungit. aplatizat şi perforat, se prinde puţin peste jumătatea arcului. Acesta din urmă este decorat cu linii incizate paralele. Dimensiunii: 0,054 m lungime (fig. 10/2; pl. XLVIII, LVII/4).

III. Fiecare picior avea la baza tibiilor cîte o brăţară de bronz formată din cîte şapte semiove, dintre care două mobile. Brăţara pi-

ciorului stîng întreagă în momentul dezvelirii, a pierdut o parte dintr-o semiovă din cauza unei pietre din groapă care se lipise strîns de metal. Dimensiuni: 0,076 și 0,078 m diametrele maxime a ambelor brățări (pl. XLVIII; pl. LVII/1—2).

IV. In apropiere de tibia dreaptă se afla unicul vas funerar al mormîntului, un castron cenușiu cu inele vizibile de la lucrul cu roata. Umbo pronunțat pe fund și „Standring". Dimensiuni: 0,172 m înălțime, 0,248 m diamentrul maxim (fig. 10/1; pl. LVII/3).

V. La circa 0,20 m de craniu și humerusul drept, se aflau cîteva oase lungi de oaie.

Mormîntul 2, groapă ovală săpată în solul galben 1,20 × 0,76 m; adîncime 0,75 m).

I. Grămăjoară mică de oase calcinate, aproape în centrul gropii.

II.La 0,30 m vest de pachetul cu oase se afla un castron castaniu cu „Standring" și umbo pe fund. Dimensiuni: 0,204 m înălțime, 0,296 m diametrul maxim (fig. 10/3; pl. LVII/5).

III. Vas înalt cu pereți rotunjiți, cenușiu la culoare. Fund plat. Dimensiuni: 0,18 m înălțime, diametrul maxim 0,16 m (fig. 10/4; pl. LVII/6).

Cănița aflată în 1964 este cenușie, cu toarta înălțată (fig. 10/6; pl. LVII/8). Inel reliefat la baza umărului, decorat cu cercuri stampilate. Pseudo-caneluri pe pîntece și pe toartă. Decor stelat și mici cercuțe pe fund. Dimensiuni: 0,09 m înălțime.

Strachina aflată mai de mult la Dindești, are pereții arcuiiți, buza puțin răsfrîntă în afară și fundul plat. Dimensiuni: 0,14 m înălțimea; diametrul maxim 0,28 m (fig. 10/5, pl. LVII/7).

Comparativ cu cimitirul vecin de la Ciumești, necropola de la Sanislău se arată a fi mai săracă atît în ce privește situațiile întîlnite cît și în privința varietății inventarului funerar. Faptul se datorește în primul rînd distrugerilor masive care au afectat mai ales zona centrală a cimitirului unde vor fi fost nu numai înmormîntări bogate dar probabil și unele ce vor fi aparținut perioadei de început ori de sfîrșit a necropolei. Totuși, deși săpăturile noastre de salvare au intervenit tîrziu, cazul de la Sanislău poate fi folosit încă fericit. S-au degajat și înregistrat date complete de la 10 morminte și s-a recuperat cîteceva din alte 12 complexe funerare distruse. Un calcul reportat la suprafețele distruse din necropolă față de acelea cercetate cu morminte descoperite, ne informează că cimitirul de la Sanislău va fi cuprins aproximativ o înmormînare la 50—60 mp, ceea ce ar arăta că grossomodo pe duna de la Sanislău s-au adăpostit circa 40—50 de morminte, dintre care 22 au mai putut fi, într-o măsură mai mare sau mai mică, salvate. Situația este evident mult mai bună decît la Dindești, unde vatra satului s-a așezat de sute de ani peste fostul cimitir, distrugîn-

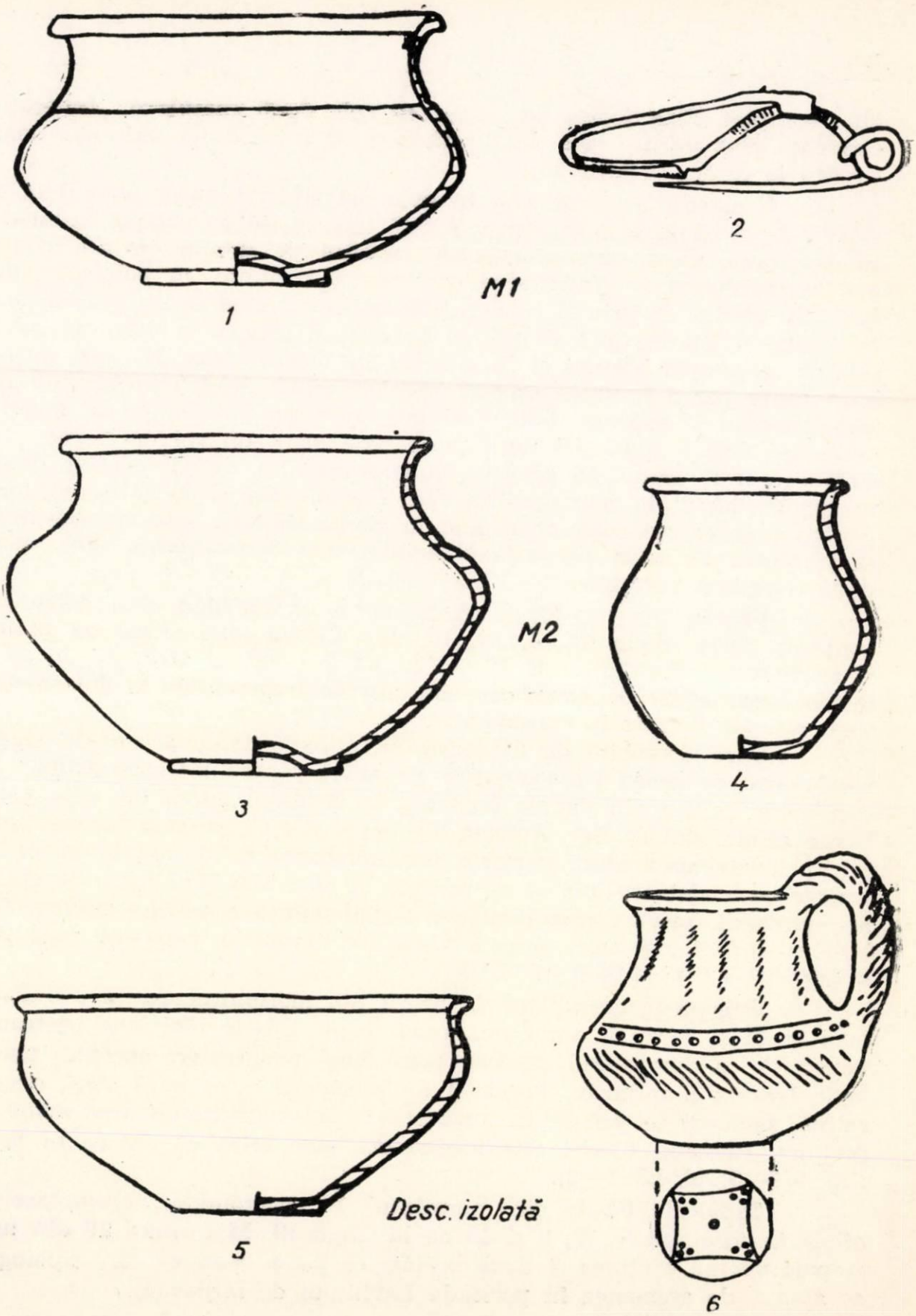

Fig. 10/1—6. Fibule de bronz şi ceramică aflată în mormintele de la Dindeşti..

du-l complet. Este foarte de crezut că cele două complexe funerare cercetate sînt printre cele din urmă care să mai ateste prezența unei necropole celtice în acest loc.

Constatările făcute scot în evidență situația puțin favorabilă a celor două cimitire descoperite. Există însă și multe aspecte îmbucurătoare care, după părerea noastră justifică pe deplin efortul depus pentru cercetarea și prezentarea rezultatelor obținute, în publicația de față. Ne gîndim în primul rînd la îmbogățirea cunoștințelor noastre arheologice și istorice încă destul de reduse, cu privire la traiul și rolul celților în cîmpia Nirului și în general în Transilvania. Nu mai puțin importante par a fi unele aspecte speciale aflate pentru întîia dată în țară, precum și anumite indicii ce pot contribui substanțial la înserierea mai fină a tipologiei unor piese care joacă un rol de seamă la stabilirea unei cronologii relative în cuprinsul nu numai a celor două necropole dar și în alte cimitire din Transilvania și în țările vecine. Pentru invederarea celor anticipate în aceste rînduri, este necesar însă să urmărim pe scurt tipologia obiectelor mai caracteristice din cele două complexe cercetate.

Fibule. Din cele 22 de morminte de la Sanislău, doar patru au conținut sigur fibule (M. 4, 16, 18, 19). Cîteva mici sîrme de bronz și de fier din mormintele 9, 12 și 13, pot fi eventual atribuite de asemenea unor astfel de piese, dar sînt atît de fragmentare și deformate, încît nu pot fi luate în considerație.

Spre deosebire de Ciumești unde majoritatea acelor de siguranță erau de bronz (caracteristică de altfel pentru întreaga grupă a cimitirilor celtice din cîmpia Nirului), la Sanislău patru din cele șase fibule aflate, sînt de fier. Acestea din urmă sînt de schema Latène timpuriu. Toate au o sferă perfectă sau aplatizată ce decorează piciorul, înainte ca vîrful acestuia să se apropie de arc. Numărul mare de spire al resortului (șase), forma înaltă și inegal boltită a arcului tuturor fibulelor, indică însă faza tîrzie a Latènului timpuriu, respectiv faza B2 4 (fig. 3/1—2, pl. LIII/5, pl. LVI/3).

Cele două exemplare de bronz din mormîntul 16 aparțineau, cum arată și restul inventarului, unei femei. Fibula mai bine păstrată, netrecută ca exemplarul pereche prin focul purificator, aparține tipologic Latènului mijlociu. Prevăzut de asemenea cu o mică sferă decorativă, piciorul se prinde la jumătatea arcului printr-un semi-manșon prelung. Resortul fibulei este format din șase spire cu coarda în față (fig. 3/4—6; pl. LV/1—2).

Tipologic fibula din mormîntul 16 corespunde exemplarelor aflate în mormintele 32, 9 și 19 de la Ciumești. Mormîntul 19 din necropola vecină conținea și două brățări cu patru semiove care tipologic se așează de asemenea în perioada Laténului de mijloc (4).

Unica fibulă aflată la Dindești, din mormîntul de inhumație, aparține ca schemă de asemenea Laténului Mijlociu (fig. 10/2, pl. XLVIII). O serie de detalii privind structura piesei atrage atenția asupra tipului său evoluat (arcul inegal boltit, coarda resortului petrecută sub corpul acestuia, piciorul prelung cu curbura ușor angulară, decorat prin îngăurire; semi-manșonul piciorului lat și fixat pe arc nu departe de capul fibulei). Fibula de la Dindești deși asociată în mormînt cu două brățări cu cîte șapte semiove, aparține după părerea noastră, grupei timpurii a acelor fibule care către sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului I, vor evolua o vreme în paralel cu primele serii de fibule de schema Latène, D (seria D/E Koszrewski-Hachmann; tipul B1 a-Bren (5). Bazîndu-se pe aceste considerente, socotim că fibula de la Dindești poate aparține celei de a doua jumătăți a secolului al II-lea î. e. n.

Brățări. Din cele șase brățări aflate în necropola de la Sanislău (două exemplare în M. 2 de inhumație, două exemplare în M. 16 de incinerație în groapă, un exemplar în M. 4 de incinerație în groapă, un exemplar în M. 22, probabil de incinerație în groapă), cinci sînt lucrate din tablă de bronz sau de fier și au sistemul de închidere cu știft (mit Stopselverschluss).

Brățara de fier din M. 4 (fig. 3/9, pl. LII/3), ruptă în regiunea închizătorului, poate fi încadrată datorită asociației din mormînt cu fibula de fier cu piciorul nelegat de arc, în Latènul mijlociu. Tipologic această încadrare nu este neobișnuită deoarece deși majoritatea exemplarelor cu stift aparțin mai ales Latènului B, se cunosc și piese mai recente. Deocamdată, acest tip de brătară este cunoscut doar la Curtuișeni (6) în aria Nirului românesc. Nici în necropola de la Ciumești nici la Foeni — deși ambele morminte din faza B2—C nu s-au descoperit astfel de brățări. Apar însă în sudul Transilvaniei (7), în zona Bistriței—Năsăud (8), în necropola de la Giriș—Tărian (9), și eventual la Apahida (10). Cîteva exemplare s-au aflat în Moldova în morminte de inhumație, probabil localnice (11).

Cele două brățări aflate la picioarele scheletului din M. 2, nu pot fi apreciate decît tipologic deoarece mormîntul nu conținea alte piese de inventar databile (fig. 3/8; pl. LI/3). Amîndouă exemplarele fac parte din seria brățărilor cu coaste (Rippenverzierte Hohlarmringen) de origină hallstattiană. Brățările cu coaste sînt frecvente în Latènul timpuriu, fie simple decorate cu coaste, fie cu motive plastice în „V", fie ornamentate cu mici conuri, separate de linii adîncite și înfășurate de corpul brățării (12).

Exemplarele din M. 2 aparțin acestei ultime variante mai puțin obișnuită în mediile Latène vest și central european. Deocamdată, pe teritoriul României, brățări cu astfel de decor au apărut numai la Curtuișeni într-un mormînt databil cu fibule Latène B2—C (13).

Deoarece celelalte inventare funerare din necropolă nu lasă să se întrevadă manifersări ce pot fi atribuite Latènului B1, înclinăm să credem că brăţările din M. 2 pot fi plasate cel mai devreme în faza B2 (14).

Brăţara parţial păstrată şi fragmentele exemplarului pereche din M. 16 (fig. 3/7), de tipul „cu coaste" se datează de la sine la Latènul mijlociu, datorită asocierii lor cu fibula de bronz de schema Latène C.

Brăţara din M. 22 este lucrată din placă de bronz cu decor obţinut la exterior în tipar bivalv (pl. LVI/7). Motivele ornamentale constau din suprafeţe reliefate geometrice ce încadrează ovule proeminente.

Nu cunoaştem analogii pentru astfel de decor. Tipul de brăţară este cunoscut în România însă, datorită unui mic fragment aflat izolat la Gălvăneştii Vechi în Moldova. Decorul acesteia consta dintr-o bandă reliefată care înconjura pe mijloc exteriorul brăţării (15). In spaţiile apropiate nouă din Ungaria, Il. Hunyady ilustrează două exemplare nedecorate, dar de acelaşi tip, de la Kósd şi Ordod (16).

Unicile brăţări de la Dindeşti au fost aflate în mormîntul de inhumaţie nr. 1 (pl. LVII/1—2). Brăţările cu semiove multiple (6—10) au fost studiate în ultima vreme de W. Krämer. Acesta încadrează exemplarele cele mai timpurii către sfîrşitul Latènului B (17).
O durată mai lungă a acestor podoabe se constata mai ales în spaţiile celtice răsăritene, cum reiese din descoperirile din Cehoslovacia. J. Filip, în cadrul cronologiei propuse, ajunge la datări tîrzii din cursul secolului al II-lea şi chiar la începutul secolului (18).

La Nova-Huta-Kracovia, Z. Wozniak încadrează un exemplar cu opt semiove în secolul al II-lea (19), iar la Horni Jatov, în Slovacia se cunoaşte asocierea unei brăţări cu şase semiove cu o brăţară de tipul cu patru semiove mari (20). In ţara noastră, dintre exemplarele afiate în complexe închise, la Ciumeşti (21), la Bratei-Aţel (22) reiese întradevăr că astfel de podoabe au avut o lungă durată de folosire. La Ciumeşti, în afară de un exemplar format din nouă semiove care ar putea fi datat şi în Latènul B2, în asociere cu o altă brăţară cu „Stopselverschluss" din tablă de bronz (M.) 7) (23), se mai cunoaşte un exemplar alcătuit din şapte ove, ca acelea de la Dindeşti, însă de tipul folosit pentru braţ. Este un mormînt de asemenea de inhumaţie (M. 18) care mai ales datorită fibulelor aflate de tip B2 şi Latène C propriu-zis, a fost datat puţin după jumătatea secolului al III-lea (24).

Contextul în care a apărut brăţara cu semiove inegale de la Bratei/Aţel (probabil 10 semiove), indică o vreme în jur de mijlocul secolului al II-lea. Datarea se datoreşte unei fibule cu piciorul prelung şi mai ales unui lecythos helenistic care nu se ridică în timp peste jumătatea secolului al II-lea (25).

După cum am văzut, fibula din mormîntul de la Dindești poate fi socotită ca un exemplar timpuriu care premerge formelor similare ce vor evolua la sfîrșitul Latènului C și la începutul LatènuluiD. In afară de cazul nu imposibil ca cele două brățări să fi fost transmise cîteva generații, creindu-se astfel un sincronism fals între cele două tipuri de podoabă, rămîne să considerăm că cele două brățări din mormîntul de la Dindești aparțin celei de a doua jumătăți a secolului al II-lea.

Piese vestimentare și alte obiecte personale. Din mormîntul 9 provin două segmente subțiri de fier torsionat, dintr-un colier. Ca analogie imediată amintim colierul, de asemenea fragmentar, aflat în mormîntul nr. 18 de la Ciumești (26). O altă piesă de fier a cărei utilitate nu poate fi precis stabilită, este o verigă cu diametrul exterior de 42 mm, mîncată de rugină (din complexul funerar notat M. 11) (pl. LI/6).

Obiectele care provin din mormîntul 16 arată fără îndoială că aparțineau unei femei. In afară de mica pensetă din tablă de fier oțelită și încă elastică (pl. LV/8), menționăm o verigă ovală care probabil era atașată de o centură de piele (pl. LVI/4). De capătul opus al centurii (din care nu s-a mai păstrat nimic) era fixată limba de fier a catarămii (pl. LVI/7) care la fel ca la Ciumești (27) și Curtuișeni (28), are forma unui vîrf de suliță arcuit ce împrumuta forma taliei.

În afară de aceste obiecte cu destinație certă, celorlalte piese, ca mica cupă a unui nasture, un nit de fier, două inele mici de bronz, nu li se poate afla o folosință precisă. Fără îndoială însă că făceau parte din accesoriile necesare îmbrăcăminții celei decedate. Cît privește datarea tuturor pieselor, ea este asigurată de prezența în mormînt a celor două brățări cu coaste și mai ales de fibula de bronz, caracteristică Latènului mijlociu.

Arme. Este greu de determinat care din cele 11 morminte, toate de incinerație în groapă (M. 1, 3, 5, 6, 7, 10, 12, 18, 19, 22), în care s-au găsit săbii și lanțuri pentru prinderea lor, sulițe, lănci și cuțite de lovit, vor fi aparținut unor bărbați care făceau din război o meserie. Faptul că în toate mormintele amintite nu s-a găsit decît o singură armă (spre deosebire de cele trei morminte de luptători de la Ciumești, nr. 9, 11 și poate mormîntul de comandant (29), ne face să credem că în comunitatea de la Sanislău nu exista o ceată de războinici diferențiată de restul populației, oricare individ în putere fiind obligat la nevoie să devie luptător. Prezența în morminte a unei singure arme ne indică așa dar în primul rînd un bărbat și ocazional un luptător al comunității.

In mormîntul 1, parțial distrus s-a descoperit o sabie cu teacă și lanțurile sale. O anumită poziție a lanțurilor față de garda săbiei a fost interpretată inițial (30) ca o eventuală ilustrare a felului cum era atașată sabia prin lanțurile sale de mijlocul aceluia ce-o purta (pl. XLIII). Ulterior ne-am convins că poziția „in situ" a pieselor de sabie va fi avut altă semnificație, poate rituală, care ne scapă.

Sabia din mormînt era prost păstrată. Așezată pe o suprafață vălurită, mijlocul și vîrful erau aproape rupte (fig. 4/1, pl. XLIX/1). Teaca, deși tare fărîmițată, mai păstra partea sa dinspre mîner și buterola. Pe fața ce era văzută, porțiunea superioară a tecii este decorată în relief cu reprezentările a doi dragoni stilizați și așezați față în față. Ambele figuri sînt încadrate de marginile și mediana în relief a tecii (fig. 5; pl. XLIX/3).

Pe partea opusă, aceea care era îndreptată spre corpul purtătorul, se mai păstrează nitul în formă de floare a urechiușei de fixare (pl. XLIX/4).

Buterola, conservată destul de prost, face parte din categoria „herzförmig". Se mai recunosc cei doi butoni laterali ce întăreau rama subțire a buterolei (pl. XLIX/2).

Lanțurile săbiei sînt deosebit de bine păstrate. Răsucirea foarte strînsă a lanțului mic cît și a lanțului cu verigă și buton arată că acestea nu par să fi fost elastice nici la vremea cînd au fost folosite (fig. 4/2—3; pl. XLIX/5—6).

Decorul de pe fața exterioară a tecii este încadrat de J. M. Navarro în tipul al II-lea la reprezentărilor cu dragoni-liră (31). Recunoscînd în ele o motivistică de tradiție scitică trecută printr-o filieră greacă (de unde și forma asemănătoare palmetelor de pe ceramica atică tîrzie, cu figurii roșii (32). Navarro consideră că apariția acestor „lire zoomorfe" va fi avut loc mai întîi la celții din regiunea ungară de unde se cunosc trei exemplare (33). La aceste teci decorate cu dragoni-liră, dintre care două s-au aflat lîngă lacul Balaton și una la Voievodina iugoslavă, pot fi adăugate exemplarul nostru de la Sanislău, un altul din Transilvania, ilustrat de Pârvan (34), și un al treilea descoperit în 1967 la Giriș—Tărian de N. Chidioșan (35). Toate tecile de sabie cu dragoni din Transilvania aparțin exclusiv tipului II/Navarro, lipsind deocamdată tecile tipului I, ..Schweifanhänsel și tipul III, „mit Vogelpaare" (36).

Tipologic, exemplarul de la Sanislău poate fi încadrat în etapa Ic-Wiedmer-Stern (Fr. R. Hodson Monsingeu respectiv Lt B2 Krämer) (37) Lanțurile de sabie din mormînt, masive și neaplatizate, nu contravin acestei datări mai timpurii, ca de altfel nici contextul în care a apărut sabia cu același decor de la Giriș-Tărian (38). In privința tecii cu dragoni- liră a săbiei din muzeul Brukenthal, am propune o datare ceva mai tîrzie (Lt. B2—C), dat fiind că nervura mediană nu mai este reliefată ca la exemplarele mai vechi (39). Sabia de la Bruckenthal provine sigur dintr-un mormînt de incinerație (probabil în groapă) Se pot încă bine distruge amprentele lăsate de oasele calcinate cu care a stat în contact. Sabia nu a fost trecută prin foc.

Despre fragmentele de sabie din mormintele distruse nr. 3 și 6 nu se poate spune mai nimic (fig. 4/5—6, pl. L/4—5, pl. LII/6).

Observăm doar că fragmentul din M. 3 este singurul exemplar ce vădește clar că sabia a fost trecută prin foc și îndoită. Rasturile „in situ" al complexului arată fără dubiu că aparțineau variantei de incinerație în groapă, încît îndoirea nu a fost condiționată de spațiul de obicei restrîns al gropilor pentru morminte în urnă ci de acea practică rituală adesea întîlnită în medii celtice.

Lanțul lung de sabie din M. 5 (fig. 4/4; pl. LII/4), indică în principiu și existența unei foste săbii, care la fel cu celelalte obiecte ale inventarului funerar a dispărut. Atît cît se mai păstrează, lanțul este bine conservat și spre deosebire de acela din M. 1, se recunoaște mai ales la primele torsionări de sub verigă unele slabe urme de aplatizare. Nu se observă însă imprimări punctate. Lanțul datează aproximativ cam din aceeași vreme cu sabia și lanțurile sale din M. 1.

Din categoria armelor aflate la Sanislău cele mai numeroase sînt sulițele de fier. Acelea din M. 6, 7 și 18 pot fi încadrate în seria „frunzelor de salcie" cu foaia lanceolată și străbătută de o nervură puțin reliefată (fig. 6/1, 4, 5; pl. LI/1, pl. LII/5, pl. LIII/2). La exemplarul fragmentar din M. 6, manșonul este prost rulat și lipit, în vreme ce celelalte două sulițe cu tubul de înmănușare bine rotunjit și sudat.

Sulița din M. 12, cu foaia asemănătoare frunzei de plop negru (Populus nigra), are nervura accentuată dar nu ascuțită (fig. 6/3, pl. LIII/2). Forma sa nu este prea des întîlnită în mormintele celtice din Europa centrală. Apare în Latènul timpuriu și continuă și în Latènul mijlociu (40).

Singura lance cu foaia asemănătoare frunzei de mălin străbătută de o nervură proeminentă și ascuțită, provine din M. 19 (fig. 6/2, pl. LVI/2). Tubul de înmănușare al lăncii este însă foarte scund în raport cu dimensiunea foii, încît nu pare să fi asigurat o înmănușare prea rezistentă, cu toate că niturile-butoni sînt foarte mari. Datarea lăncii este asigurată de fibula de schema Latène B2 din mormînt, vreme ce corespunde celor mai multe exemplare frecvente în lumea celtică mai ales din Europa centrală (41).

Unicul cuțit de „vînătoare" aproape întreg provine din M. 22 (pl. LI/7) descoperit ulterior săpăturilor noastre. Butorul masiv și curbura mînerului, precum și profilul convex al tăișului lamei, ne îndreaptă tipologic spre Latènul mijlociu (42). Celălalt exemplar fragmentar din M. 10 este după toate aparențele ceva mai recent (fig. 6/6, pl. LI/4). Avînd însă în vedere că unealta-armă este lucrată mai primitiv (inelul mînerului obținut prin îndoirea capătului, rectilinitatea cefei cuțitului) să avem de-a face cu o formă ce nu se încadrează într-o evoluție tipologică. In seță, exemplarul din M. 10 ar putea să dateze din aceeași vreme cu cuțitul menționat mai sus, deși tipologic se deosebesc.

Din M. 19 provine un cuțit curb, fragmentar (fig. 6/7, pl. LVI/1), care amintește întrucîtva cu „sica" autohtonă. Partea dinspre mîner a

cuţitului, deşi nu marchează clar o linie de separare între lamă şi mîner, permite totuşi să se remarce zona unde acesta din urmă se fixa în plăsele.

Cuţitul aflat nu are analogii pe teritoriul românesc şi după cîte ştim nici în ţările vecine, populate în antichitate de către celţi. Cît priveşte datarea sa, aceasta se poate fac datorită fibulei de tip Lt B2 şi lăncii din mormînt.

Tot din M. 22 provine unicul foarfece (fragmentar) aflat la Sanislău. Este o formă exclusiv funcţională, greu de supus unei inserieri tipologice. In cazul nostru, conţinutul mormîntului 22 îi asigură foarfecelui descoperit o datare destul de sigură.

Ceramica funerară. In cadrul necropolei de la Ciumeşti se putea remarca o anumită preferinţă pentru unele forme ceramice. In cele mai multe cazuri, în morminte se întîlneau vasul mare, strachina şi castronul (43). La Sanislău, din cauza multor morminte distruse sau deranjate această uzanţă se observă mai puţin clar. Totuşi din cele nouă morminte au fost aproape în întregime salvate, cinci respectă acest — aşa să-i zicem — obicei, deşi, termenul folosit sugerează poate mai mult decît permit deocamdată observaţiile aici relatate.

Ca şi la Ciumeşti, în afara vaselor „de bază", apar şi alte forme cum sînt carafele, cana şi situla cu grafit, Proporţional numărul lor este însă cu mult mai mic comparativ, cu primele forme.

Nu toate vasele aflate în mormintele bine conservate sau în acelea deranjate, au putut fi recuperate. Din totalul de 45 de exemplare identificate în săpături, abia o treime s-a păstrat. Cauza este aceeaşi ca şi la Ciumeşti: solul reţine o umezeală accentuată care duce la fărămiţarea ceramicei celtice care foloseşte nisipul ca liant. Astfel, deşi arderea este înaltă, circa 800—1000 grade în cele mai multe cazuri vasele se dezagregă literalmente chiar în timpul cînd se face curăţirea complexului funerar, deşi se iau măsuri de protecţie. Din acest punct de vedere, ceramica lucrată cu mîna este mult mai rezistentă deoarece liantul său, pietricele sau ciorburi pisate, ajută mai bine la coeziunea moleculară a pastei vaselor.

Vase mari. În necropolă au fost identificate în total 14 vase mari, din care nu au fost recuperate decît cinci, restul fiind distruse sau măcinate pe loc. O primă grupă este formată din recipiente înalte cu pereţii bombaţi la egală distanţă dintre fund şi grupă. Din vasul mormîntului 21 nu se mai păstrează decît partea sa inferioară, dar acela din M. 4 este complet (LII/5). Comparativ cu urna cinerară (M. 31) de la Ciumeşti (44), vasul din M. 4 are o formă mai echilibrată dar mai puţin sveltă, ceea ce îi reduce din aspectul său „celtic", cum de altfel sugerează şi decorul adîncit de linii haşurate de pe umărul său (adesea uzitat pe ceramica nord tracică).

A doua categorie de vase mari este reprezentată de forme accentuat bitronconice, cu diametrele maxime mai mari decît înălţimea lor.

Atît cele două vase din M. 13 ca și acela din M. 12, au un umbo pronunțat pe fund și inele reliefate pe umăr și sub buză (fig. 7/1—2, pl. LIII/1, LIV/2). In cimitirul vecin de la Ciumești, această formă de vase nu este întîlnită, ca de altfel nici în alte necropole celtice din Transilvania. Se cunosc încă cîteva exemplare asemănătoare mai ales în estul Ungariei (45) și în sudul Slovaciei (46).

Vase carafă. Numărul lor a fost destul de mare, dar din cele șase exemplare ce au fost identificate în complexele funerare descoperite (cîte un exemplar în M. 9, 12, 14, 18, două în M. 19), nu a fost recuperată decît acela din M. 18 (fig. 7/4, pl. LI/5). Forma sa reprezintă un metisaj între vasul bitroconic și carafă. ceea ce sugeră dintr-un început un tip evoluat.

Nu cunoaștem o analogie apropiată în repertoriul vaselor carafă din țară, deși forme oarecum înrudite se cunosc în necropolele de la Curtuișeni și Apahida. Intîlnim însă exemplare destul de apropiate în necropolele de la Kósd, Hajdubagos, Gáva (47). De asemenea mai ales în Slovacia meridională, la Horni Jatov și Hurbanovo, apar destul de frecvent. (48).

Inrudit cu forma vaselor carafă este vasul înalt, bitronconic, cu „prag" la baza gîtului, aflat întîmplător la Sanislău în 1968. Tipologic, este o formă specifică mai ales Latènului mijlociu, dar apare și în faza Latènului timpuriu.

De la Dindești, din M. 2 de incinerație (fig. 10/4, pl. LVII/6), provine unicul vas înalt, cu pereții arcuiți. Este o formă rar întîlnită în necropolele din țara noastră, ca și strachina aflată în același complex funerar. Vasul poate fi considerat ca o formă intermediară între tipul borcan și seriile evoluate ale carafelor, ceea ce sugerează o vreme relativ tîrzie, în cursul Latènului mijlociu.

Strachini. O formă des întîlnită în mormintele celtice nord-vest transilvănene. Din cele 11 complexe funerare mai bine conservate, s-au constatat șapte exemplare (M. 4, 9, 12, 13, 18, 19, 20), cîte unul în fiecare mormînt. Din păcate cele mai multe s-au desagregat pe loc încît despre formele din M. 9, 18, 19, 20 nu putem spune decît prea puțin. Strachina din M. 9, deosebit de mare (diametrul maxim circa 0,40 m) avea buza răsfrîntă, ușor fațetată, în timp ce trei exemplare din M. 18, 19, 20, de dimensiuni normale (circa 0,20—0,25 m diam. maxim.) se remarca prin bombarea accentuată a pîntecelui și buza rotunjită și îngroșată.

Aproximativ de același aspect sînt și străchinile bine conservate din M. 12 și 13. Se remarcă exemplarul din M. 13, datorită buzei sale îngroșate, subliniată de o șănțuire ce separă umărul rotunjit al vasului (fig. 7/6, pl. LIV/1). Cealaltă strachină (M. 12) cu maxima rotunjime a pereților ceva mai jos, are o buză mai scundă și puțin reliefată (fig. 7/5, pl. LIII/4). Toate străchinile descoperite au avut inel pe fund.

Desigur, la Sanislău nu se poate stabili o tipologie a străchinilor, cum s-a făcut la Ciumești (49). Tot ce se poate spune e că formele bine conservate ca și acelea despre care s-a putut preciza cîte ceva, fac parte din seriile frecvent întîlnite în toate mediile celtice, mai ales din centrul și sud-estul Europei, de-a lungul perioadelor timpuriu și mijlociu ale Latènului. Astfel, datările exemplarelor menționate depind de contextele în care acestea s-au găsit și mai puțin de carcaterele lor tipologice. Aceeași apreciere se poate face și asupra unicei strachini aflată întîmplător la Dindești. Menționăm că aceasta nu are „Standring" și nici umbo pe fund (fig. 10/5, pl. LVII/7).

Castroane. Din cele nouă exemplare aflate în morminte (M. 8, 9, 12, 13, 19, 20, 21), au putut fi salvate numai patru. Dintre acestea, trei castroane aparțin seriei întîlnite și la Ciumești, „cu gîtul arcuit și pîntecele turtit" (fig. 8/1—3, pl. LI/2—3, LVI/4) (50). Este o variantă de obicei lucrată cu îngrijire. Fără a fi prea numeroase, castroane de acest tip apar atît în regiunea Oradei (51) și a Aradului (52), cît și în cîmpia Transilvaniei (53). In zeci de exemplare apar în necropolele celtice din Europa centrală, unde datarea lor oscilează între Latènul B2 și C (54).

Castronul din M. 21 are o formă bitronconică (fig. 8/4, pl. LVI/6) apropiat unora de la Ciumești a căror încadrare cronologică oscilează între Latènul B și C (55). Deși astfel de castroane înalte, bitronconice, sînt mai rar întîlnite în necropolele celtice central și est europene, acolo unde apar sînt asociate cu fibule cu sferă la picior de schema Latène C (56), ceea ce corespunde în linii mari cu situațiile de la Sanislău și Ciumești. Din țară, astfel de forme mai apropiate sau doar înrudite le aflăm la Apahida (57), Curtuișeni (58) și la Giriș-Tărian (59).

Din ambele complexe funerare aflate la Dindești provine cîte un vas-castron. Exemplarul din mormîntul de inhumație, intermediar ca formă între tipul „linsenförmig" și acel bitronconic este de o execuție mai puțin îngrijită (fig. 10/1, 3, pl. LVII/3, 5). Pe pîntece și umăr se observă urmele netezite ale dungilor lăsate de la lucru pe roată. Aceeași lipsă de acurateță se remarcă de altfel și la castronul bitronconic înalt, din mormîntul, de incinerație. Ambele exemplare sînt tipologic forme comune Latènului mijlociu.

Vas-situlă. Unicul exemplar de acest fel, lucrat dintr-o pastă cu grafit și decorat cu linii striate, a fost aflat în M. 22/1968. Aici, la Sanislău ca și la Ciumești și în general în necropolele celtice din țară, astfel de vase apar rar în morminte, deși în șezările corespunzătoare se constată foarte frecvent (60). Considerăm că această repetată absență nu este o simplă coincidență, ci reflectă un fapt concret ce trebuie pus în legătură cu alegerea impusă, ritual religioasă a veselei funerare.

Din punct de vedere tipologic, situla de la Sanislău face parte din grupa mare răsăriteană, specifică Latènului C și ulterior Latènului D (61). Dat fiind forma și decorul său foarte comun, datarea vasului cu

grafit din M. 22 nu se poate face decît datorită asociației cu brățara de bronz de schema Latènului C și cuțitul de fier, aflate la un loc.

Vase cu toartă. Din cele cinci exemplare aflate în necropolele de la Sanislău și Dindești (Sanislău, M. 2, 16, 19, 21; Dindești o descoperire întîmplătoare), patru vase cu toartă s-au păstrat în bune condiții. Deosebit de interesantă ca formă și decor este cana înaltă din M. 2 (fig. 8/5, pl. LI/1—2). Profilul său este foarte apropriat de carafele bitronconice de tip Latène mijlociu, dar toarta ușor supraînălțată și bifidă, ca și decorul format din triunghiuri umplute, îi conferă un aspect de caracter traco-getic de origină greacă. Credem că vasul exprimă un metisaj constituit din fondul ambelor culturi, celtică și traco-getică, metisaj care se vădește a fi domeniul ceramicei celtice din Transilvania destul de frecvent, mai ales cînd e vorba de căni (62).

Cana aflată întîmplător repetă aproximativ aceeași îmbinare de elemente culturale (fig. 8/6, pl. LVI/8). Vasul are formă bitronconică cu diametrul maxim plasat sub jumătatea înălțimii sale și este prevăzut cu un inel reliefat pe gît, exact ca vasele celtice mai ales ale Latènului mijlociu. Toarta bifidă, foarte puțin înălțată, sugerează însă originea sa de tradiție meridională.

Cana din M. 16 are un aspect mai puțin îngrijit, mai primitiv, ce dă impresia unei execuții făcută cu mîna (fig. 8/7; pl. LVI/10). Vasul este făcut totuși la roată, dar pasta din care a fost lucrat conține, ca vesela localnică, mici petricele folosite ca degresant. Decorul aplicat pe toartă și pîntece — semilune și ghirlănzi de arcade adîncite este caracteristic ornamenticei celtice.

Acest amestec de tehnică de lucru specific localnică și decorație vest Latène, ne indică odată mai mult că celții transilvăneni au prelucrat uneori forme ceramice, tehnici de lucru sau o motivistică ornamentală proprie nord-tracilor, recreindu-le în spiritul lor specific, vest Latène.

Cana-ceașcă aflată întîmplător la Dindești, întrunește și ea aceleași elemente combinate provenite din cele două culturi (fig. 10/6, pl. LVII/8). Forma vasului, brîul reliefat, cerculețele imprimate, decorul de pe fundul acesteia sînt specific celtice, dar adînciturile paralele și oblice pe pîntece și toartă, arată încă foarte clar că acestea derivă din decorația cu caneluri, obișnuită în Hallstattul local.

Analagii apropiate pentru vasele cu toartă de la Sanislău nu sînt lesne de aflat. Forme similare sau decoruri de aceeași inspirație se întîlnesc desigur în celelalte necropole celtice din cîmpia Nirului (Ciumești, Curtuișeni (63), sau în zonele celtice din Transilvania de la est de Apuseni-Bandul de Cîmpie (64), Apahida (65), Dezmir, Blaj etc. (66), ori în estul Ungariei-Pálfa, Gáva, Szentandrás, Berekböszörmény etc. (67), dar nu și replici identice, strachini, castroane, vase mari etc.

Ceramica lucrată cu mîna a apărut mai rar în mormintele de la Sanislău decît la Ciumești (68), la Curtuișeni sau la Giriș-Tărian (69). Nu s-a descoperit de altfel nici un mormînt ce poate fi considerat ca cert indigen, în cuprinsul necropolei. Anumite dubii de atribuire ce ar putea fi invocate asupra mormîntului 14 care utilizează ca vas de ofrandă o formă lucrată cu mîna, sînt înlăturate după părerea noastră, de faptul că urna cinerară este celtică, precum și de prezența „ofranedei de carne", specifică mormintelor vest Latène.

Vasul lucrat cu mînt din M. 14 avea o formă piriformă puțin comună repertoriul ceramicei locale de caracter tîrziu hallstattian. In schimb vasul de dimensiuni mari cu aripioare în partea inferioară a pîntecului și butoni la baza umărului (70), (M. 13) ilustrează una din numeroasele variante a vasului bitronconic cu aripioare în prima vîrstă a fierului (fig. 9/2, pl. LIV/5). Este o formă care după cum se vede evoluează pînă tîrziu în Transilvania și Crișana, în plină epocă Latène celto-dacică. Tot din M. 13 provine o ceașcă scundă cu toarta puțin supraînălțată (fig. 9/1, pl. LIV/4). O formă mai înaltă de tip cană, dar înrudită cu exemplarul nostru, s-a aflat și la Giriș-Tărian în săpăturile din 1967 ale lui N. Chidioșan (71). Ambele vase sînt de origină net hallstattiană de așa-zisul aspect scitic.

Bineînțeles că nici unul dintre aceste vase nu pot fi databile după forma și decorul lor. In cazul M. 13, fără un inventar metalic mai grăitor, încadrarea sa nu se poate face decît în funcție de ceramica celtică și aceasta, aici, nu prea specifică. Deoarece, cum se va vedea, termenul „ad quo" al primelor înmormîntări celtice de la Sanislău îl socotim posibil de plasat în cursul Latènului B2, urmează să admitem că cele două vase de caracter local nu pot fi considerate mai timpurii de secolul al III-lea î, e, n. Deoarece nici cu privire la M. 14 de incinerație în urnă, nu avem elemente ferme de datare, trebuie să acceptăm aceeași încadrare largă, pentru epoca vasului ofrandă, lucrat cu mîna, din mormînt.

Descoperirile de la Sanislău au fost tipice lucrări de salvare. Lucrări efectuate în ultimul moment, dar cu rezultate încă destul de substanțiale pentru a se putea stabili, măcar în linii mari principalele caractere ale necropolei de pe dealul Capelei. Pentru determinarea acestor elemente, sînt de primă importanță datele obținute în necropola vecină de la Ciumești, precum și acelea încă inedite, de la Curtuișeni. Fără cunoașterea acestor importante cimitire din NV României, cu o apreciabilă varietate de înmormîntări, extinse pe o mare durată de timp, posibilitățile noastre de încadrare, din punct de vedere cultural și cronologic, ar fi mult stînjenite.

Pe șesul de structură aluvională, cu dune de nisip al Nirului (72), șes ce se întinde pînă spre vărsarea Someșului și pînă în bucla Tisei superioare, se cunosc numeroase urme de locuiri celtice, atît în granițele

țării noastre, cît și în Ungaria de NE (73), (fig. 11, harta descoperirilor). Totuși, deocamdată descoperirile cele mai semnificative provin din cele două necropole menționate, la care acum se adaugă într-o măsură mai modestă și cimitirul de la Sanislău.

Nu este nevoie să argumentăm prea mult pentru a ne convinge că necropola de la Sanislău conține multe elemente comune cu întregul grup al Nirului celtic. In primul rînd iese în evidență caracterul biritual al necropolelor, cu dominanta specifică a incinerațiilor în groapă. Un număr de inhumații, precum și cîteva incinerații în urnă se întîlnesc destul de rar în spațiul necropolelor, dar de fiecare dată se constată a fi contemporane cu incinerațiile în groapă.

Același caracter comun se observă la inventarul funerar depus în morminte (fig. 12). Se remarcă astfel prezența acelorași arme și ustensile, podoabe și obiecte vestmintare. Se întîlnesc de asemenea aceleași forme de vase cam cu aceeași repartiție în morminte. O anumită uniformizare rituală se constată și în felul cum este așezată „ofranda de carne" și din ce consta aceasta. In sfîrșit, se remarcă în aceste cimitire o anumită constantă în ce privește proporția dintre mormintele de „războinici și femei bogate", față de celelalte inmormîntări nedeterminabile ca apartenență.

Un alt domeniu în care ies în evidență aceleași trăsături, comune, se referă la perioada de timp în care aceste necropole au fost folosite. Inainte însă de a insista mai mult asupra acestei probleme, este evident necesar, să stabilim încadrarea cronologică a necropolei de la Sanislău, fără de care nu am avea destule argumente pentru a justifica cele enunțate mai sus.

După cum credem că a reieșit și din examinarea diferitelor grupe de materiale ale inventarului funerar de la Sanislău, se poate preciza că o bună parte din complexele funerare de aici datează din faza de sfîrșit a Latènului timpuriu, B2. Spre deosebire de Ciumești, în cimitirul de pe dealul Capelei, lipsesc acele asocieri de obiecte care tipologic aparțineau Latènului timpuriu, dar și Latènul mijlociu (74). In consecință, acea oscilație pentru încadrarea primului orizont funerar de la Ciumești, Latène B2 — C (exprimată în ani, $\pm$ 230 î. e. n.), aici nu ne mai împiedică (75). Astfel încadrarea unor morminte ca M. 1, cu sobia, teaca cu dragoni și lanțurile sale; M. 9, acela cu fibula cu sfera la picior și lance mare, sau M. 12, de asemenea cu fibule și cu sulița de fier, pot fi atribuite fără prea multe dubii, fazei tîrzii a Latènului B. Poate că aceleiași etape finale îi aparține și M. 4 cu brățara tubulară de fier, deși fibula fragmentară aflată în mormînt pare a fi de schema Latène C.

Caracteristic pentru această ultimă fază este fără îndoială mormîntul de femeie, M. 16. Fibula de bronz bine păstrată, ca și aceea fragmentară, limba de curea în formă de suliță și chiar brățările de bronz cu coaste, indică toate Latènul mijlociu.

Nu putem avea aceeași certitudine asupra datării mormîntului de inhumație M. 2. Dacă luăm strict valabilă analogia cu mormîntul nr. 6 de la Curtuișeni, unde sînt asociate fibule Latène B2 și exemplare de schema Latène C, rămîne să datăm brățările din M. 2 și implicit mormîntul, la începutul Latènului mijlociu, adică cam la nivelul orizontului timpuriu Ciumești.

Probabil că Latènul mijlociu îi aparține și M. 22, descoperit după săpăturile noastre. Cuțitul de fier aflat în mormînt indică această perioadă, ca de altfel și tipul vasului cu grafit.

Incerte ca epocă sînt mormintele 13, 14 și 18. Analogia destul de apropiată dintre vasul bitronconic din M. 13 cu acela din M. 12, ne indică aproximativ o vreme destul de apropiată de sfîrșitul Latènului timpuriu—începutul Latènului mijlociu.

Cu privire la mormintele distruse nu sînt multe de spus. Poate pentru lanțul de sabie din M. 5, analog cu acela din M. 3, ar fi de acceptat aceeași încadrare, Latène B2.

Cu toate aceste restrînse și incomplete posibilități de cronologie internă și relativă a mormintelor de la Sanislău, se degajă după părerea noastră un fapt destul de clar. Epoca în care se încadrează necropola de aici este mai retrînsă decît aceea de la Ciumești și după cîte sîntem informați, decît durata în înmormîntare din cimitirul de la Curtuișeni.

Lipsesc astfel la Sanislău acele, complexele tîrzii ale Latènului mijlociu, cunoscute la Ciumești atît în necropolă cît și în așezare. Cel mai recent complex funerar găsit la Sanislău este M. 26. Luînd în considerație numai fibula întreagă aflată acolo, se observă că ea păstrează toate caracterele dezvoltate ale Latènului mijlociu, dar încă nu conține structural nici un element ce ar indica o evoluție tîrzie.

Nu putem avea desigur certitudinea că in mormintele distruse, parte încă surpinse în săpături, altele complet dispărute, nu vor fi existat complexe și mai tardive ale Latènului C. Așa cum este însă situație actuală, înclinăm să credem că necropola de pe dealul Capelei, poate fi încadrată numai în cursul secolului al III-lea î. e. n. Contemporan prin urmare în faza de început și de mijloc cu necropolele de la Ciumești și Curtuișeni, cimitirul de la Sanislău a fost folosit mai puțin timp. Care vor fi fost cauzele reale, este greu de spus. Nu cunoaștem locul unde era instalată așezarea celtică corespondentă necropolei, deși în prieghezele de rigoare s-a urmărit acest obiectiv.

In ambele necropole menționate, s-au constatat morminte de incinerație în urnă care pot fi atribuite localnicilor. La Sanislău această prezență nu este categoric atestată, dar vasele lucrate cu mîna de caracter indigen, din mormintele 13 și 14 sugeră existența unei comunități indigene, așa cum s-a constatat în vecinătate, la Ciumești și Berea.

I. Németi, de la Carei, a descoperit și cercetat sistematic o bogată necropolă de tip Széntes-Vekerzug la extremitatea de vast a sta-

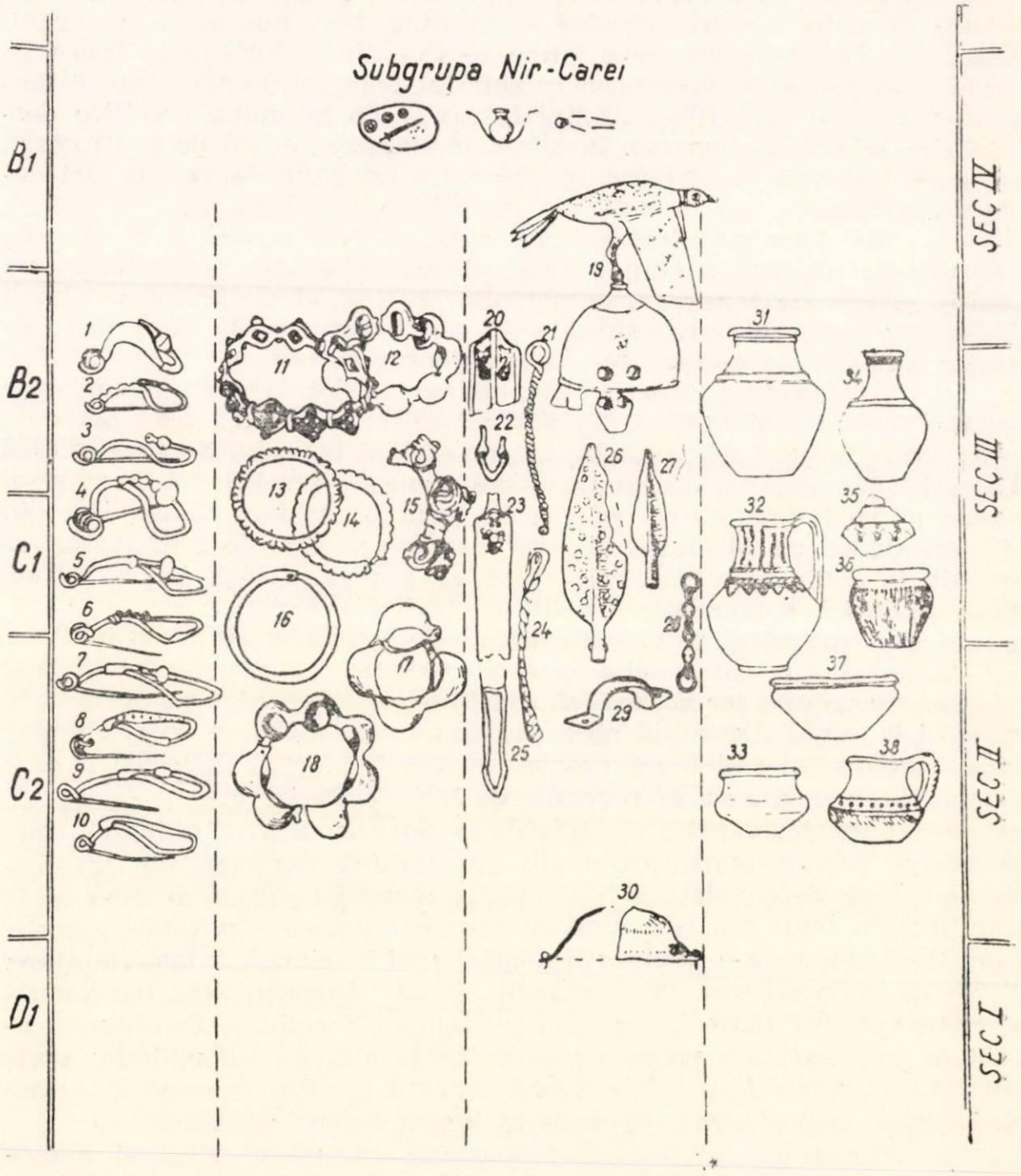

Fig. 12. Tablou tipologic și cronologic al complexelor celtice din NV. României.

tului Sanislău (76). Urme de locuire care atestă această cultură sînt semnalate de către același arheolog la Moftinul-Mic, nu departe de orașul Carei (77). De asemenea unele forme de vase ale culturii de la Tisa mijlocie se recunosc în inventarul ceramic al unor morminte aflate întîmplător la Curtuișeni (78), precum și întrunul din mormintele celtice descoperite la Aradul Nou (79). In sfîrșit, în așezarea celtică de la Ciumești și aceea localnică de la Berea se observă o categorie de vase ce pot deriva din formele mai recente ale culturii Szentes-Vekerzug.

Ne pare justificat în consecință, să presupunem că înainte de pătrunderea celtică în cîmpia Crișanei (Lt. B1—B2), va fi existat un spațiu comun de locuire al autohtonilor daci și al purtătorilor culturii Vekerzug. Unele aspecte culturale din acest spațiu zonal va fi fost ulterior absorbit de cultura celtică din cîmpia Nirului.

Il. Hunyady, urmărind răspîndirea vaselor cană cu proeminențe zoomorfe pe bucla torții și cu decor semi-lunat, întrevedea prezența unui grup compact de populație Latène stabilit în sudul Slovaciei și NE Ungariei (80) (deci și în cîmpia Nirului ungaro-român). Că acest grup uman nu va fi fost atît de omogen din punct de vedere etnic, reiese din documentarea arheologică care după cum am văzut relevă în spațiul amintit, în afară de o populație Vekerzug, o masă dacică, iar spre Carpații Slovaciei, o populație înrudită cu ilirii (81). Probabil însă că cuceritorii celți suprapuși peste acest mozaic de populație, au reușit în timp, împrumutînd din patrimoniul cultural localnic și totodată transmițînd indigenilor propria lor cultură, să constitue un faceis regional specific în deosebi în cursul Latènului mijlociu. Sînt probabilități ca această populație conglomerat să-i fi reprezentat pe anarții pe care Ptolemeu îi consemna în Geografia sa, în regiunile de NV ale Daciei (82).

Cum am văzut, necropola de la Sanislău a avut o durată mai scurtă de înmormîntare, comparativ cu cimitirile cercetate din NV României. Pare deocamdată a fi o situație singulară, deoarece chiar și la Dindești, în unul din cele două morminte salvate — și cîndva aparținînd unei necropole — se observă o epocă mai îndelungă de înmormîntare. Evident, în mormîntul de inhumație de la Dindești este interesantă asocierea fibulei tîrzie Latène C cu brățara cu semiove. Constatarea acesteia din urmă la o vreme destul de tîrzie a Latènului mijlociu, arată încodată că unele forme de podoabă au avut la celții orientali o durată mai lungă de preferință (83 decît în lumea Latène apuseană.

Fibula de la Dindești corespunde orizontului final al necropolei de la Ciumești, orizont reprezentat de mormintele cu fibule de asemenea evoluate de schema Latène mijlociu (M. 15, 11, 13), mormînt Kovács 1961, fibula cu nr. inv. 8536, sau piese din așezare: bordei C/1962 și bordei 1/1964) (84). Un exemplar de același caracter evoluat se cunoaște la Curtuișeni (în muzeul comunei Secuieni) (85). Astfel de fibule ce aparțin etapei tîrzii a Latènului C se constată nu numai în

regiunea Nirului românesc, ci și în Transilvania de la est de Apuseni. In zona celtică a Bistriței se cunoaște o fibulă de fier tîrzie dintr-un mormînt distrus de la Cepari (86), altă formă similară a apărut în ul timul timp în aria necropolei de la Fîntînele (87). In sudul Transilvaniei, la Bratei/Ațel s-a aflat o fibulă de bronz evoluată care se pare că era asociată într-un mormint, poate de incinerație în groapă, cu un lecythos tîrziu helenistic (88). Acest vas de import, din puținele care au ajuns în mediile celto-dacice din Transilvania, datează cel mai timpuriu la jumătatea secolului al II-lea î.e.n. (89).

Descoperirile menționate se arată a fi în clipa de față cele mai tîrzii dovezi ale prezenței celtice în bazinul intracarpatic. Problema ce se pune pentru acești martori tardivi ai Latènului mijlociu este determinarea secvenței de timp în care aceștia se pot plasa în cursul evoluției lor spre Latènul D1. Tipologic, fibulele din faza tîrzie a Latènului mijlociu au tendința să se alungească. Arcul devine inegal și slab boltit, piciorul, prelung cuprinde curbura arcului pe la jumătatea sa. Cu timpul, curbura piciorului devine ușor angulară, iar vîrful său îmbrățișează arcul de la jumătate spre capul-resort al fibulei (90). Aceste caractere înoitoare, ce se vor dezvolta în Latènul final, nu pot aparține decît celei a doua jumătăți a secolului al II-lea, cînd se petrec o serie de prefaceri în natura stilistică, în cele mai multe domenii de creație celtică, anunțînd noi vremuri ale Latènului.

Privind acum posibilitățile pe care le avem pentru determinarea acestei perioade de tranziție în Transilvania, constatăm că un termen fix ne este la dispoziție. Ne referim la mormîntul smintit de la Bratei/Ațel care prin datarea lecythosului elenistic tîrziu, aflăm totodată și epoca fibulei cu arcul prelung din același complex. Deoarece celelalte piese menționate mai sus posedă caractere structurale și mai evoluate, socotim că nu greșim admițînd pentru ele un răstimp mai restrîns, ulterior jumătății secolului al II-lea.

Numărul redus al acestor „martori" tîrzii ai Latènului de mijloc, comparativ cu frecvența apreciabilă a vestigiilor celtice din secolul al III-lea și a acelora de la începutul veacului următor, denotă mai ales că după jumătatea secolului al II-lea s-a petrecut o diminuare apreciabilă a complexelor vest Latène, cu alte cuvinte, s-a produs o serioasă reducere a populației celtice din arcul carpatic transilvan.

Părerea generală admisă referitor la acest fenomen constatat mai de mult (91), este că celții au fost asimilați, absorbiți progresiv de către masa majoritară dacică de-a lungul întregii lor perioade de staționare în Transilvania și Crișana. Acest proces de asimilare s-ar justifica în ultima vreme de faptul că în mai toate cimitirile celtice și așezările lor cercetate pînă acum, nu lipsesc unele prezențe localnice, ceea ce ar denota o viețuire în comun și un schimb permanent între cele două populații. Se presupune de asemenea că celții vor fi avut la dis-

poziție doar teritorii relativ restrînse, în comparație cu cele păstrate de populația indigenă. Această situație favorabilă cu toată prezența celților în Carpați ar fi permis dacilor, ca începînd de la sfîrșitul secolului al III-lea să constituie o formațiune politico-socială destul de puternică, ce va fi contribuit la slăbirea forței politice și militare a celților transilvăneni, accelerînd totodată procesul de asimilare al populației vest Latène de către indigeni (92).

Personal, sînt convins că între cele două populații conlocuitoare s-a petrecut pe o durată de mai bine de două sute de ani de viețuire multe schimburi de caracter social și cultural. Există destule dovezi de înrîuriri culturale traco-dacice în cultura celtică locală, se contată numeroase influențe vest Latène în cultura indigenă contemporană cu prezența celtică în arcul carpatic și ulterioară acesteia (93). Dar de la aceste împrumuturi culturale pînă la acel fenomen unilateral de asimilare par să existe multe obstacole, deocamdată nu ușor de înlăturat. In primul rînd ne pare greu de înțeles cum se va fi petrecut procesul unei astfel de absorbții etnico-sociale, absorbție efectuată de către o masă umană mai puțin dezvoltată social-economic și cultural, asupra unei populații cureritoare, mai bine înzestrată atît militar politic cît și cultural. Exemple contrare în istoria popoarelor lumii și desigur în istoria țării noastre sînt numeroase : mai dificile sînt de aflat cazuri de felul acelora în discuție. In al doilea rînd dovezile materiale de care dispunem în clipa de față, în afară de acele prezențe localnice (care pot avea și alte explicații) în medii celtice, nu duc la concluzii favorazile tezei asimilării. Nu constatăm de pildă în cuprinsul unor necropole sigur indigene prezențe celtice efective, cum se întîmplă în cimitirile de tip Vekerzug din estul Ungariei; nu s-a sezizat pînă în prezent o fază de trecere de la incinerația în groapă specific celtică, la înmormîntările în urnă dacice. Din potrivă, cele mai tîrzii morminte autentic vest Latène din Transilvania, ca acelea de după jumătatea secolului al II-lea, de la Bratei-Ațel, Apahida, Curtuișeni, Cepari, Ciumești, Dindești etc., păstrează fără nici o modificare aceleași obiceiuri funerare, aceeași variantă de incinerație în groapă, întîlnită la înaintașii lor din arcul carpatic în veacurile anterioare.

Urmărind oricare hartă în care sînt plasate descoperirile celtice din Transilvania și Crișana (înțelegem prin aceasta numai cimitirile și așezările lor, fără semnalările izolate care nu dovedesc obligatoriu și prezențe efective celtice), constatăm că cea mai mare parte a podișului și cîmpiei transilvane, cîmpia Crișanei și depresiunea bistrițeană, erau populate de către celți. In speță, teritoriile cele mai bogate pentru agricultură, creșterea turmelor, pentru exploatarea sării și zonelor miniere. Chiar dacă aceste regiuni ar fi proporțional mai restrînse decît restul teritoriului din arcul carpatic ocupat în totalitate de daci, nu înseamnă mai puțin, ca acolo unde se instalaseră, celții profitau din plin de bogățiile țării și aveau o situație mai favorabilă decît localnicii.

Nu trebuie de asemenea să omitem că dacii încă în secolul al III-lea, trăiau într-un stadiu de dezvoltarea tîrziu hallstattian, în timp ce celții suprapuși, posedau și produceau o cultură specifică ultimei perioade a fierului. In aceste condiții este greu de crezut că cuceritorii celți vor fi fost atît de idilic umani încît să-și împartă bunurile lor materiale și spirituale, să accepte o viețuire în comun pe picior de egalitate cu indigenii. O astfel de partajare, dacă va fi avut loc, se va fi făcut doar în limitele pe care obiceiurile societății tîrzii patriarhale le impunea, în sensul că cei învinși beneficiau în cadrul comunității stăpînite de cuceritori de anumite bunuri temporare, raportate la munca și calitatea prestată. Regulamentarea acestor „dări în folosință", unelte, terenuri pentru cultivat și pășunat, exploatarea sării și a minereurilor, nu putea fi efectuată decît de pe poziția stăpîni — comnități de oameni liberi și robi patriarhali.

In condițiile date, avem toate motivele, să ne îndoim printre altele de o producție monetară dacică, nestînjenită de către celți. Mai mult, este greu de acceptat ca vîrfurile aristocrației tribale celtice din Transilvania și Crișana nu vor fi înțeles rolul și eficiența monedei în schimburile lor comerciale și de tezaurizare, în vreme ce formațiunile celtice din Tracia apuseană, zona adriatică, Europa centrală și vestică, cunoșteau, foloseau și băteau monede proprii încă din cursul secolului al III-lea. In secolele IV și III se emiteau monede proprii ale statului macedonian care circulau și în teritoriile nord dunărene daco—getice ca și acelea ocupate de celți. Era firesc așa dar ca celții transilvăneni cu resursele lor de materie primă, să imite unele emisiuni ale statului scavagist macedonian, la acea vreme cel mai puternic din peninsula Balcanică.

Sub o formă timidă aceste idei au fost exprimate însă din 1966 (94). Ulterior au fost dezvoltate în alte articole și lucrări mai substanțiale (95). In ultimul timp, C. Preda a pregătit un mare studiu referitor la monedele care au circulat în vremea epocii mai noi a fierului în România. In linii mari, numismatul bucureștean ajunge la concluzia că aproximativ în perioada 250—150 î. e. n., celții din spațiile noastre au emis monede proprii, inspirîndu-se după tetradrahmele macedonene. Posterior mijlocului celui de al II-lea secol, se inițiază însă o monetărie locală băștinașă, care va cuprinde în timp cea mai mare parte a teritoriului daco-getic (96).

Nu cunoaștem deocamdată care sînt argumentele de ordin numismatic ale lui C. Preda, dar datările propuse pe linia sa de cercetare corespund cu acelea la care ne-am oprit cu privire la epoca de dominare și de slăbire a celților în acrul carpatic transilvănean.

Ce s-a petrecut totuși cu purtătorii culturii vest Latène din Transilvania și Crișana, dacă așa cum am încercat să demonstrăm, aceștia nu au fost asimilați de către autohtoni?

Părerea noastră în clipa de față este că slăbirea puterii celtice și dispariția lor ca neam după jumătatea secolului al II-lea din provincia noastră intercarpatică, se datorește în primul rînd modificărilor care au survenit pe plan politico-economic în sînul lumii celtice din centrul Europei, în urma presiunilor exercitate dinspre nord a neamurilor germanice și totodată de avansarea lentă dar fermă dinspre sud a romanilor. Sub amenințarea să rămînă izolați în acest „fund de sac" al Transilvaniei, triburile celților de la noi se vor fi întors înapoi spre vest, probabil în cîmpia ungară, și Slovacia sudică. Pe plan local, această refluere va fi fost desigura impusă și de forța în devenire a dacilor pe care, spre sfîrșitul secolului al II-lea î. e. n., îi aflăm în regiuni de munte, fortificați în așezări independente. Căci dacă celți la apogeul puterii lor au ocupat zonele de podiș și de cîmpie ale Transilvaniei și Crișanei, dacii au populat mai cu seamă regiunile colinare și muntoase, ca țara secuiască, a Bîrsei și Făgărașului. regiunea Sibiului și a Hațegului, țara moților și Maramureșului. Aceste regiuni nu conțin decît rare și izolate vestigii celtice, încît nu le putem considera că au fost dominate efectiv de purtătorii culturii Latène. Aceste zone de dealuri și de munte trebuie să conțină așezări și cimitire pur băștinașe din veacurile IV — II î. e. n., ele fiind totodată și rezervorul uman al forței dacice în veacurile următoare.

Nu oare în aceste regiuni înalte și sărace, dar excelente pentru o rezistență activă, se vor fi constituit în cursul secolului al II-lea primele formațiuni puternice dacice, conduse de antenanții lui Burebista? Oare dacii de la sfîrșitul secolului al II-lea nu vor fi contribuit din plin la elimirarea și gonirea celților transilvăneni pe cale războinică, operația pe care Burebista va desăvîrși-o cu aproape jumătate de veac mai tîrziu în Boemia și la Dunărea mijlocie? Fapt cert este că nici Strabo și nici alți autori antici nu pomenesc nimic de soarta foștilor celți din arcul carpatic, la vremea expediției înspre vest „a celui dinții și cel mai mare rege din Tracia".

NOTE

1 Cercetările de la Sanislău au fost subvenționate de Muzeul orășenesc Carei. Colectivul de cercetare a fost format din actualul director al muzeului, Ioan Nemeti, prof. I. Georgescu și de autorul acestei prezentări.
2 Pînă la data redactării acestui text nu s-au primit încă rezultatele studiului antropologic asupra materialelor osteologice aflate la Sanislău.
3 Informație N. Chidioșan, 1968.
4 W. Kramer, Das *Keltische Gräberfeld von Nebringen (Kreis Böllingen)*, Stuttgart, 1964. p. 25. pl. 9/1; p. 30, pl. 8/3—4.
5 J. Kostrzewski, *Die ostgermanische Kultur der Spätlatenezeit*, 1919, tip. E, p. 19; R. Hachmann, *Die Chronologie der jungeren vorrömischen Eisenzeit*, în 41 Ber RKG, pl. 2/10; J. Bren, *Die Bedeutung der Fibeln für Getierung keltischer Oppida in Böhmen*, în *Acta Mus.Nat.Pragae*, XVIII, 5, 1964, p. 226—269 pl. II.
6 Informație N. Chidioșan.
7 I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia* VII—VIII, 1937—40, p. 162—163, fig. 2/5—6.
8 Informație I. H. Crișan, 1969.
9 Informație N. Chidioșan, 1968.
10 J. Kovács, *La station préhistoriúue et le cimetire de l'époque La Tène d'Apahida, în Dolgozotok*, Cluj II, 1911, p. 65, fig. 38/5,8. In cazul că cele două brățări din tablă de fier sînt de tipul indicat, datorită asocierii lor în M. 5 cu o fibulă de bronz de schema Latène C, urmează ca datarea lor să fie făcută în cursul Laténului mijlociu, ca la Sanislău.
11 I. Nestor și colab. Șantierul Valea Jijiei, în *SCIV* II, 1951, p. 67 Vl. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis der Keltischen Latène in Rumänien*, în Dacia, XV, 1971 (sub tipar).
12 F. R. Hodson, *The Latène cemetery at Münsingen — Rain, în Acta Bernensia*, V, 1968, p. 130/367; 135/304.
13 Informație N. Chidioșan.
14 Un argument în acest sens este oferit și de prezența vasului cană din mormînt, care deși nu i se găsește o comparație directă cronologică nu poate fi încadrată mai timpuriu de prima parte a secolului al III-lea. Cănile nu au fost forme proprii celților din europa vestică și centrală Sînt forme preluate din perioada de contact cu cultura nord tracică din spațiile noastre care începe nu mai devreme de a doua jumătate a secolului al IV-lea. Acest proces de adaptare și de modificare în spiritul artei celtice, poate fi apreciat cîteva decenii.
15 Vl. Zirra, *Beiträge zur Kentnis.*
16 Il. Hunyady, *Kelták a Kárpátmedecénben*, în *Diss. Pann*, II, 18, 1944, pl. XXIX/1 și 3.
17 W. Krämer, *Keltische Hohlbuckelringe vom Istmus von Korinth*, în *Germania*, 40, 1962, p. 33—37.
18 Ian Filip, *Keltové ve stredni Evropě*, în *Mon. Arch.*, V. Praga 1956, p. 538 (rezumat german).

19 Z. Wozniak, *Deux bracelets celtiques de Mogila (Nova Huta)*, în Wiad. Arch. 1960, p. 230; idem, *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, Varşovia 1970, p. 324, pl. XXXIII/12.
20 Bl. Benadik, *Keltische Gräberfelder der Südslowakei*, în *Arh. Slovaca*, I, 1957, p. 30, pl. VIII/4—5, 7/11.
21 Vl. Ziarra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, Baia Mare, 1967, p. 64—65.
22 Mormîntul 4/1964, inedit. Informaţii I. Nestor şi Eug. Zaharia, 1965; Vl. Zirra, *Stand der Forschung der keltischen Spätlatenezeit in Rumänien*, în *AR* 1971/1, Praga (sub tipar).
23 Vl. Zirra, *Un cimitir* ..., p. 8, 64, fig. 31 (7/I—II).
24 Id.Ibid., p. 10, 64—65, fig. 5, 31 (M. 18/XIII).
25 Vessberg/Westholm, *Swedish Cyprus Expedition*, hl IV/3, Hellenistic II/Period, p. 78.
26 Vl. Zirra, *Un cimitir* ..., p. 73, fig. 35.
27 id,ibid., p. 73—75, fig. 35.
28 Informaţie N. Chidioşan; o limbă de curea descoperită mai de mult tot la Curtuişeni, se află în muzeul comunal Secuieni, informaţie Z. Nánási.
29 M. Rusu şi O. Bandula, *Mormîntul unei căpetenii celtice de la Ciumeşti*, Baia Mare, 1970.
30 Vl. Zirra, *Neue keltische Gräberfelder in NW Rumäniens*, comunicare ţinută la RGK — Frankfurt a Mein, 1968.
31 J. M. de Navarro, *Zu einigen Schwertscheiden aus La Tène*, în *Germania*, 40, 1959, p. 98.
32 P. Reinecke, *Zur Kenntniss der La Tène Denkmäler der Zone Nordwärts der Alpen*, în RGMZ, 1902, p. 113.
33 J. M. Navarro, *Zu einigen Schwertscheiden* ... p. 98—99.
34 V. Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Bucureşti 1926, fig. 336.
35 Informaţie N. Chidioşan, 1967.
36 J. M. Navarro, *Zu einigen Schwertscheiden* ... p. 102 urm.
37 Fr. R. Hodson, *La Tene Cemetery* ..., p. şi urm.
38 Informaţie N. Chidioşan (mormîntul 34).
39 J. M. Navarro, *Zu einigen Schwertscheiden* ... p. 106.
40 Il. Hunyady, *Kelták*, pl. L/8; J. Filip *Keltové* ..., pl. XLIX/7; Bl. Benadik, Keltische Gräberfelder ... pl. XXII/2; 9;
41 Il. Hunyady, Kelták, pl. LI/1; 5; J. Filip, Keltové, pl. XLII/2; I. Teodorovic, *Kelti u Jugosstocnoj Evropi, în Diss.* VII. Belgrad, 1968, pl. XIV/2 (sub forma celto-ilirică); Z Wozniak, *Osadnictwo* ..., pl. IX/11.
42 Il. Hunyady, *Kelták*, pl. LII/3—4 (Silvas); M. Roska, *Les Gaulois* fig. 33/4, 7 (Aiud); fig. 50/1 (Sind).
43 Vl. Zirra, *Un cimitir* ..., p. 15—16, 83.
44 id.*ibid.*, p. 45—48, fig. 25.
45 Il. Hunyady, *Kelták*, pl. LXXIX/1.
46 Bl. Benadik, *Keltische Gräberfelder*, pl. XLII/9, pl. X/13.
47 Il. Hunyady, *Kelták, pl. XCI/4, 6; pl. LXXXIII/2—3.*
48 Dl. Benadiw, *Keltische Gräberfelder, pl. I/9, XII/16* (Horni Jatov); pl. XVIII/18, XXII/14, 16 (Hurbanovo).
49 Vl. Zirra, *Un cimitir* ..., p. 90—94, fig. 41—42
50 Id. *ibid*, p. 94, fig. 43.
51 In Muzeul Ţării Crişurilor, Oradea nr. 2335.
52 In Muzeul de Arheologie şi Istorie Arad (Arad—Ceala/1964).
53 S. Kovács, *La station d'Apahida*, fig. 25/1—4.
54 Il. Hunyady, LXVII/1—3, 17/20; Bl. Benadik, *Keltische Gräberfelder* ..., pl. II/15, pl. XXVIII/17, XXX/6, XXXIX/26.
55 Vl. Zirra, *Un cimitir* ..., p. 94—97, fig. 44.
56 Bl. Benadik, *Keltische Gräberfelder*, Dvory nad Zitavu, pl. XXVIII/17, Holiare, pl. XXXXVII/13, Kamenin, pl. LX/33; Il. Hunyady, *Kelták*, pl. LXVIII/10.

57 S. Kovacs, *La station prehistorique d.Apahida,* fig. 25/3—4.
58 Informație N. Chidioșan.
59 Informație N. Chidioșan.
60 Vl. Zirra, Beiträge zur Kenntnis . . .
61 Irene Kappel, *Die Graphittonkeramik von Manching,* Wiesbaden 1969, p. 80—82; lista parțială a descoperirilor din România, p. 188.
62 Vl. Zirra, Beiträge zur Kenntnis . . .
63 Vl. Zirra, *Un cimitir* . . . p. 97—100; informație N. Chidioșan.
64 M. Roska, *Les Gaulois,* p. 64, fig. 31/2
65 Il. Hunyady, *Kelták,* pl. LXXIII/10, 12; pl. LXXIV/5. In fosta col. A. Orosz. cana cu toartă bifidă și decor semilunat cu indicația „23. III. 1900"; cana bitroconică cu indicația „22. V. 1900", cana globulară cu toarte supraînălțate cu indicația „14—20, II, 1900";
66 I. H. Crișan, *Morminte inedite,* p 88—91, fig. 2/2, 3/4.
67 Il. Hunyady, Kelták, pl. LXXII/14, pl. LXXIII/7; pl. LXXIV/2, 8—9.
68 Vl. Zirra, *Un cimitir* . . . , p. 100—105.
69 Informație N. Chidioșan.
70 I. H. Crișan, *Materiale dacice,* p. 72, ne informează greșit asupra vaselor lucrate cu mîna din M. 13 (M. 9 după autor). De asemenea la fig. 29/1,3 sînt prezentate în desen un vas mare și o ceașcă pe care credem că intenționează să ilustreze formele aflate în M. 13. O comparație cu desenele și fotografiile din lucrarea de față (fig. 9/1—2; pl. LIV/4—5) arată (cf. și intregirile temerare din *Materiale dacice,* fig. 13) inexactitatea reproducerilor. Am putea adăuga în acest sens descrierea și ilustrarea fragmentului de cană menționată ca provenind din M. 13 (M. 9, fig. 29/2), cană care nu provine de la Sanislău. ci din așezarea de la Ciumești.
71 Colegul N. Chidioșan ne atrage atenția că în M. 18 de la Giriș—Tirean s-a găsit în afară de vasul cană, o figulă de tip B2 dar și alte două exemplare de schema Latènul C. Această precizare ne permite să avem și pentru complexul funerar din M. 13/ Sanislău, o încadrare mai precisă, eventual în cursul jumătății a doua a secolului al III-lea.
72 Z. Benedek, *Schimbările cursului Someșului și a Crasnei în perioada pleistocenului superior și al holocenului,* în Satu Mare, Studii și comunicări, 1969, p. 25—32.
73 Il. Hunyady, *Kelták,* repertoriul descoperirilor și harta de la sfîrșitul lucrării.
74 Vl. Zirra, *Un cimitir celtic* . . ., p. 55—56, 110—114.
75 id,*ibid.* p. 114.
76Informație I. Németi, descoperiri în anul 1968.
77 Informație I. Németi.
78 Z. Nanasi, *Morminte hallstattiene tîrzii de la Curtuișeni,* în Satu Mare, Studii și comunicări, 1969, p. 5—88 și pl. XXXIU.
79 Materiale văzute cu permisiunea colegului Egon Dörner.
80 Il. Hunyady, *Kelták,* p. 33 și harta 3.
81 J Filip. *Die keltische Zivilisation,* 1961, p. 64.
82 III, 8,3; RE, I, Anartes, p. 2063.
83 Z. Wozmiak, O Sadnictwo. p. 324.
84 Vl. Zirra, *Un cimitir celtic,* fig. 29—30
85 Piesa se află în muzeul comunei Secueni, jud. Bihor, informație Z. Nánási, 1968.
86 M. Roska, *Les Gaulois,* p. 55—56, fig. 7/4; I. H. Crișan, *Materiale dacice,* găsește curioasa explicație pentru a justifica că descoperirile de la Cepari sînt mai vechi, eventual înainte de apariția celților în Transilvania, spunînd textual despre fibula descoperită: „în ce privește tipul de fibulă din mormîntul 2 de la Cepari este posibil ce ea să dureze pînă la sfîrșitul sec. II î. e. n. dar începe cu siguranță cu mult mai devreme, după cum dovedește printre altele și exemplarul nostru", (p. 62). Nu este cazul să relevăm șubrezenia argumentării colegului Crișan care folosește analogii prin compararea unei piese cu aceași piesă.

Ne mulțumim doar să menționăm că cercetările noastre din 1969 la Cepari au descoperit patru morminte celtice de incinerație în groapă, care datează din secolele III și II î. e. n., Mormintele conțin afară de obiecte și ceramică celtică și cîteva forme dacice de tradiție hallstattiană dar aceasta nu dovedește mai puțin caracterul celtic al cimitirului de la Cepari.

87 Fibula se află expusă în muzeul județean Bistrița.

88 Mormîntul descoperit și recuperat de colectivul prof. I. Nestor, în anul 1964.

89 Vessberg și Westholm, op. cit, vol. IV/3, Hellenistic II Period, 150—50 î. e. n., p. 78, fig. 27/19; forma evoluează și epoca romană.

90 J. Kostrzewski, op. cit. variantele A—E; R. Hachmann, op. citpl. 2; J. Bren, op. cit.p. 266—268, pl. 2—3.

91 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 7; I. H. Crișan, *Materiale dacice*, p. 81.

92 I. H. Crișan, Contribuții la problema *Celților în Transilvania*, în *SCIV* 2/1971 (sub tipar).

93 Vl. Zirra, *Beitrage zur Kenntnis*

94 Vl. Zirra, *Les Celtes dans le Nord-ouest de la Transylvanie*, în *Acies du VII e Congrès International des Sciences Prèhistoriques et Protohistoriques*, Prague, 1966, vol. II.

95 Vl. Zirra, Quelques nouveaux problèmes concernant les Celtes en Roumanie, în *Celticum* XIX (Châlons-sur-Marne 1967), Rennes 1971.

96 C. Preda, *Emisiunile monetare și triburile din Dacia, în sec. III-II î. e. n.*, comunicare prezentată la Institutul de arheologie din București, noiembrie 1969.

NEUE KELTISCHE GFÄBERFELDER IN NORDWESTRUMÄNIEN DIE BIRITUELLEN FRIEDHÖFE VON SANISLĂU UND DINDEŞTI

(Zussammenfassung)

Einige Kilometer s dlich von Ciumeşti — eine in letzter Zeit durch keltische Funde bekannt gowordene Ortschaft — wurde ein neues Gräberfeld von westlatène Charakter in der Gemarkung der Gemeinde Sanislău entdeckt. Der Friedhof, der auf einer alten Sanddüne liegt und von einer Löbschicht bedeckt ist, wurde 1964 von Dorfbewohnern entdeckt, die den für ihre Wohnungsbauten erforderlichen Ton ausstachen. Da die auf diese Art ausgestochenen Löcher zahlreich waren und ihre Öffnungen viele Dutzend Quadratmeter betrugen, gingen viele Gräber nur teilweise gestört, so daB einige wissenschaftliche Aufnahmen geverloren. Trotzdem sind einige Gräber nur teilweise zerstört odr sogar macht werden konnten.

Die Rettungsgrabungen am „Kapellenberg", wie die Düne von Sanislău genannt wird, wurden 1965 begonnen und bis 1967 zu Ende geführt. Es wurden die Zwischenräume zwischen den Tongruben durchforscht und in einigen Fällen, wenn diese nicht bis zum fundkeeren Dünensand gelangten, wurden auch am Grund Schnitte angelegt. Auf diese Wiese nahm der GrundriB eing regelmäBige rechteckige Form an, deren Oberfläche etwa 1500 m (2) umfaBte und darin eine Reihenfolge von einzelnen schmalen stratigraphischen Profilen angesetzt wurde. Schnitte verschiedener Länge wurden senkrecht auf die AuBenseiten der in der Mitte befindlichen Fläche in der Düne angesetzt, um das Bestattungsgebiet im Gräberfeld zu bestimmen (Abb. 1).

Insgesamt wurden 21 Bestattungsverbände gefunden, davon 14 gut erhalten oder teilweise gestört waren (Gr. 1—4; 9, 12—14; 16; 18—21). Andere sieben Verbände waren fast völlig zerstört; dennoch ermöglichten es einige im Gebiet der ehemaligen Gräber gehobenen Funde, in der Reihe der Gräber auch diesen eine Nummer zu erteilen (Gr. 5—7; 10—11; 15; 17). Im Jahre 1968 wurde westlich von der durchforschten Fläche ein weiteres Grab aufgedeckt, dessen Ausstattung vom Museum in Carei gehoben wurde, wo sie aufbewahrt wird. Das zufällig entdeckte

Grab erhielt die Nummer 22 und wurde in die systematischen Funde eingereiht.

Aus den Angaben, die Forschungen von Sanislău ergaben, erhellt, daB das keltische Gräberfeld dieser iSedlung sowohl Brand — als auch Körpergräber enthält. Die meisten Bestattungen, insgesamt 12, sind Brandgrubengräber. Körpergräber fand man bloB zwei, davon eines fast völlig zerstört war (Gr. 2 und 17) und ein einziges Urnengrab (Gr. 14).

Im fogenden eine kurze Darstellung der Funde.

Brandgrubengrab 1, gröBtenteils zerstört (Taf. XLIII. Kleiner Haufen kalzinierter Knochen; Eisenschwert in seiner Scheide. Die Schauseite des Schwertes ist mit dem Greifen-eLiermotiv verziert; die abgeflachten Ketten sind gut erhalten. Der Unterkiefer eines Schweines stammt vom „Tieropfer" (Abb. 4/1—4; Abb. 5; Taf. LXIX/1—6.

Körpergrab 2, teilweise gestört. Rechteckiges Grab: 1,80×0,92 m (Taf. XLIII). Ausrichtung Schädel (NNO:400). — Beine (SSW 3660), kegelknopfverzierte HohlfuBringe mit StöpselverschluB aus Bronze an jedem FuB (Abb. 3/8, Taf. L/3); auf der linken Seite des Beckens, eine Kanne mit zweifädigem Henkel (Abb. 8/5; Taf. L/2).

Grab 3. Wahrscheinlich eine Brandgrube. Kalzinierte Menschenknochen, in der Nähe von einigen Schafsknochen vom Tieropfer; der untere Teil einer rituall gebrannten und gebogenen Schwertklinge (Taf. XLIII; Taf. L/4—5).

Brandgrubengrab 4. NNO—SSW ausgerichtet, 0,92 m Tiefe (Taf XLIV). Kalzinierte Knochen in nördlichen Teil des Grabes, in zwei kleinen Haufen. In einem davon eine Eisenfibel vom Typus Latène C (Abb. 3/3; Taf. LII/2) und eiserne Hohlarmringe mit StöpselverschluB in Bruchstücken (Abb. 3/9; Taf. LII/3). Die Opfergefäbe waren im SSW—Teil des Grabes niedergelegt: eine Schüssel, ein groBes, völlig zerstörtes GefäB, grobes GefäB mit geschwungener Wandung, auf der Schulter mit Gitternetz verziert (Taf. LII/1). Das Tieropfer bestaht aus Schweinsknochen, die in der Mitte der Grube angehäuft waren.

Grab 5. Wahrscheinlich in Brandgrube. Einige kalzinierte Knochen und Bruchstücke einer Schwertkette (Abb. 4/4 Taf. LII/4).

Grab 6. Wahrscheinlich in Brandgrube. Wenig kalzinierte Knochen. Daneben die Spitze einer Schwertklinge und der untere Teil eines Speeres (Abb. 4/6; 6/5, Taf. LII/5—6).

Grab 7 (?). Eine Speerspitze mit leicht erhabener Mittelrippe. Sie wurde in der Wand einer Grube gefunden, aus der man Ton gestochen hatte (Abb. 6/1; Taf. LI/1).

Grab 8. (Brandgrubengrab? Urnengrab?). Reste von einer Terrine, die zussammen mit kalzinierten Knochen in einer Erdscholle eingeklemmt war.

Brandgrubengrab 9. Unbestimmte Form, in 0,90 m Tiefe (Taf. XLIV). Kalzinierte Knochen im SSW—Teil des Komplexes, zusammen mit einer Fibel und Bruchstücken einer Kette, beides aus Eisen. Die Exemplare sind vom Feuer zerstört. Im NNO—Teil des Grabes befinden sich die BestattungsgefäBe und das Fleischopfer: eine, an Ort und Stelle zerstörte groBe Flasche, eine Terrine mit Absatz auf der Bauchung und mphalosboden (Abb. 8/1; Taf. LI/); an Ort und Stelle zerstörte Schüssel, eine andere Terrine mit deutlichem Absatz auf der Bauchung. Boden mit Standring und Omphalos (Abb. 8/3; Taf. LII/3) zwischen den GefäBen fand man auch iRnderknochen.

Grab 10 (?). Hierbmesser, Bruchstücke. Das Messer wurde nicht verbrannt (Abb. 6/6; Taf. LI/4).

Grab 11 (?). Kleines Kettenglied aus Eisen, con den AusmaBen eines Trensenringes (in der Wand einer Grube, aus der man Ton gestochen hatte (Taf. LI/6).

Brandgrubengrab 12. Unbestimmbare Form. Tiefe 0,60 m. (Taf. opfer. Speespitze im ONO von den Knochen (Abb. 6/3; Taf. LIII/2). IM OSO davon ein groBes doppelkegelförmiges GefäB)Abb. 7/2; Taf. LIII/1); graue Schüssel mit Standring (Abb. 7/5; Taf. LIII/4); an Ort und Stelle zerstörte Flasche mit Reliefleisten auf der Schulter; groBes, völlig zerszerstörte Flasche mit eRliefleisten auf der Schulter; groBes, völlig zerstörtes GefäB, darunter zwei iRndertibien.

Brandgrubengrad 13. Ovale Form 1,50×2,50 m, 1,10 m Tiefe (Taf. XLV). Wenig kalzinierte Knochen auf dem Boden, einige Splitter befinden sich auch in einer Schüssel und einer danebenliegenden Tasse. Zwischen den auf den Boden niedergelegten Knochen, befanden sich kleine Bruchstücke einer dünnen Eisenkette von einem Gürtel. Die Schüssel hatte am Mundsaum einen Ringwulst und Boden mit Standring (Abb. 7/6; Taf. LIV/1); die Tasse ist handgearbeitet, kegelstumpfförmig mit übersständigem Henkel (Abb. 9/1; Taf. LIV/4). Die übrigen GefäBe der Grabausstattung lagen in einer SSO—NNW— ausgerichteten eRihe und waren vom Tieropfer durch die erste GefäBgruppe: Terrine mit deutlichem Absatz. groBes doppelkonisches GefäB getrennt (Abb. 7/3; Taf. LIV/3); groBes handgearbeitetes GefäB mit gerundeten Wandungen. Vier Knöpfe auf der Schulter, vier Lappen unter der Bauchung (Abb. 9/2; Taf. LIV/5); groBes doppelkonisches GefäB mit eRliefring auf der Schulter, Boden mit Standrng und Omphalos (Abb. 7/1; Taf. LIV/2). Das Fleischopfer besteht aus einem Schwein, das fast zur Gänze die GefäBe entlang gelegt war. Unter den Knochen des Tieres, befonden sich kleine Stücke Eisen, ein Nagel und ein kleines Kettenglied, ebenfalls aus Eisen.

Urnengrab 14. Fast rudes Grab von 0,54 m Durchmesser und 0,60 m Tiefe (Taf. . . . .). Die untere Hälfte einer Flasche ist mit kalzinierte Knochen angefüllt. Daneben ein birnenförmiges handgearbeitetes

OpfergefäB. Zwischen den GefäBen befanden sich auch einige Knochen und der nUterkiefer eines Schmeines.

Grab 15 (Brandgrubengrab? Urnengrab?). Kalzinierte Knochen, in der Nähe von einigen Scherben, die von zwei GefäBen keltischer Machart stammen.

Brandgrubengrab 16, teilweise gestört (Taf. XLVI). Zahlreiche kalzinierte nKochen, auf einer Fläche von 0,30 m² zerstreut. In dieser Gegend lagen zwei Bronzefibeln vom Typus Latène C (Abb. 3/5—6; Taf. LV/1). Bruchstücke einer Eisenfibel (Abb. 3/4, Taf. LV/2—3); zwei Rippenhohlarminge mit StöpselverschluB in Bruchstücken und mit Brandspuren (Abb. 3/7); die iRemenzunge in der oFrm einer eisernen Speerspitze (Taf. LV/7); Eisenpinzette (Taf. LV/8); vom Feuer verformtes Kettenglied aus Eisen (Taf. LV/4); zwei eKttenglieder und ein Knopf, alles aus Bronze, von einem Lederriemen (Taf. LV/9); ein Niet und ein kleiner rautenförmiger Begenstand, beide aus Eisen (Taf. LV/5); im NNO von der Fläche mit den Knochen, den Schmuckgegenständen und den Trachtbestandteilen befanden sich die BestattungsgefäeB und des Tieropfer: einige Bruchstücke von einem groBen GefäB, eine kleine Kanne mit etwas überständigem Henkel (Abb. 8/7; Taf. LV/10:; zwei GefäBe von groBen AusmaBen, beide völlig zerstört. Dazwischen befand sich der Unterkiefer von einem groBen Schweih, ein weiterer Unterkiefer und ein Schlüsselbein von einem Jungschwein.

Körpergrab 17. Ungefähre Ausrichtung Kopf im NNO— FüBe im SSW. In ursprünglicher Lage befanden sich noch Bruchstücke der Schädeldecke und des Unterkiefers, der linke Schenkelknochen und Splitter des linken Schienbeins. Um die Schenkelnochen herum, lagen einige verkettete Glieder von einer Gürtelkette.

Brandgrubengrab 18. Unbestimmte Form der Grabgrube. Tiefe 0,80 m (Taf. XLVI). Ein Haufen von verbrannten Knochen, Asche und einige Flitter Holzkohle. Zwischen den Knochen befand sich eine Eisenfibel vom Typus Latène B_2 (Abb. 3/2; Taf. LIII/5). In der Nähe lag ein Eisenspeer (Abb. 6/4; Taf. LIII/5); an Ort und Stelle zerstörte Schüssel und groBes GefäB. Das Grab enthielt kein Tieropfer.

Brandgrubengrab 19. von unregelmäBiger Form, Durchm. 1,80 × 0,60 m (Taf. XLV). iDe verbrannten Knochen waren an das WNW Ende des Grabes niedergelegt. Es konnten zwei kleine unterschiedliche Haufen erkannt werden. In einem befand sich eine Eisenfibel vom Typus Latène B_2—C (Abb. 3/1; Taf. LVI/3). Im OSO von den Knochen befand sich das Fleiscopfer, das durch Schweinerippen und -tarsien vetreten war. Andere Schweineknochen lagen an den BestattungsgefäBen entlang. Diese sechs an der Zahl: zwei Karaffen von groBen AusmaBen, eine Schüssel, zwei Terrinen, ein Kleiner Krug waren in sehr schlechtem Erhaltungszstand. Neben den GefäBen lagen eine Lanze von groBen AusmaBen (Abb. 62; Taf. LVI/2). und die Bruchstücke eines eisernee Krummessers (Abb. 6/7; Taf. LVI/1).

Brandgrubengrab 20. eRchteckige Grube mit abgerundeten Ecken und in die Wände auspesparten Treppen (1,56×1,95 m). Auf diesen kleinen Plattformen wurden verbrannte Menschenknochen und Bruchstücke von GefäBen rituell verstreut (Taf. XLVII).

In der Mitte der Grube befindet sich eine Menge von kalzinierten Knochen. In 0,5 m Entfernung, lag das Fleischopfer, das von Schweineknochen vertreten ist. Unweit davon fand man eine blaue Glasperle mit gelben uAgen. Eine andere ähnliche Perle, wurde ebenfalls einzeln im OSO des Grabes gefunden. Eine Schüssel mit sichtlich betontem Absatz (Abb. 8/2, Taf. LVI/4), eine Schüssei und ein GefäB von groBen AusmaBen, lagen zusammen im WNW-Teil des Grabes.

Brandgrubengrab 21. GröBtenteils zerstörter Grabverband (Taf. V). iDe verbrannten Menschenknochen lagen an der selben Stelle wie das Fleischopfer. Daneben war eine doppelkonische Schüssel niedergelegt (Abb. 8/4; Taf. LVI/6) und die Bruchstücke eines GefäBes von groBen AusmaBen (Taf. LVI/).

Grab 22. Es scheint ebenfalls ein Brandgrubengrab zu sein. Das Museum in Carei hat ein Hiebmesser gerettet (Taf. LVII/7), die Klinge einer Schere, ein bronzener Armreifen mit offenen Enden (Taf. LVI/7) und Bruchstücke von einer Graphitton-iStula.

Ebenfalls im Jahre 1968 gelangte das Museum in Carei durch die Ortsbewohner in den Besitz einer kleinen Kanne mit zweifädigem Henkel (Abb. 8/6; Taf. LVI/8) und eines kleinen schwarzen GefäBes mit doppelkonischem Profil, die ebenfalls aus dem keltischen Gräberfeld stammten.

Gleichzeitig mit den Ausgrabungen von Sanislău im aJhre 1965, wurden eine Woche lang in Dindești (15 km südlich von Carei) mehrere des Dorfes, fand man wiederholte Male auf einer kleinen Terrasse, die Probegrabungen in den Höfen der Ortsbewohner vorgenommen. Inmitten in Gärten, Höfe und Häuser zergliedert war, Reste von Menschenknochen, GefäeB und Mtallgegenstände keltischen Typs. iDe von uns angelegten Schnitte und aufgedeckten Flächen lieBen zwei Gräber zum Vorschein kommen:

Körpergrab 1. Ein rechteckiges Grab, das in den tonhaltigen Boden der Terrasse einglassen ist (Taf. XLVIII). Tiefe 1,35 m. Das Skelett war mit dem Kopf im ONO ausgerichtet und die FüBe im WSW. Das Grab war von Tiergalerien gestört. Die iFbel vom Typus Latène C lag auf dem rechten Schlüsslbein (Abb. 10/2; Taf. VI; LVII/4), iSebenhohlbuckelscharnierfuBringe an jedem uFB (Taf. VI; LVII/1—2), neben dem rechten Schienbein eine ganze Terrine (Abb. 10/1; Taf. LVII/3). Einige Rinderknochen in der Höhe des Schädel — und des Schulterknechens stellten das Tieropfer dar.

Brandgrubengrab 2. Ovales Grab von, 1,20×0,76 m, Tiefe 0,75 m. Die verbrannten Knochen waren in die Mitte des Grabes niedergelegt.

0,30 m westlich davon eine Schüssel mit Standring und Omphalos (Abb. 10/3; Taf. LVII/5) und ein GefäB mit abgerundeten Wänden (Abb. 10/4; Taf. LVII/6).

Aus den vor aJhren zerstörten Gräbern konnte eine kleine Kanne zurückerlangt werden, die mit falschen Kanellüren und Stempelkreisen verziert ist (Abb. 10/6; Taf. LVII/8) und eine Schüssel mit geschwungenen Wänden und leicht auslandendem Mundsaum (Abb. 10/5; Taf. LVII/7).

Die Gräber von Dindeşti gehèren zweifelsohne zu einem völlig zerstörten Gräberfeld. Die aufgedeckten Grabverbände beweisen, daB der Friedhof aus Dindeşti birituell war, ebenso wie derjenige von Ciumeşti und der von Sanislău.

Die Erforschung des Gräberfeldes von Sanislău lieferte viel mehr Angaben, obwohl es auch ziemlich zerstört war. Dennoch haben diese beiden Rettungsgrabungen, wie sie auch durchgeführt werden konnten, bei weitem nicht zu vernachlässigende Beiträge zur eingehenden Kenntnis des keltischen Kerns aus dem nordwestlichen Teil der Crişana und im allgemeinen der westlichen Latènekultur in Siebenbürgen geliefert.

Formenbeschreibung des Gräberbestandes

1. **Fibeln.** In Sanislău ist ihre Auswahl egring (Abb. 2). Die meisten sind aus Eisen und werden formenkundlich in Latène B_2—C (4) eingewiesen. iDe einzigen Exemplare, die für die mittlere Latènezeit kennzeichnend sind, stammen aus Grab 16 (Taf. LV/1).

Die einzige Fibel aus Dindeşti gehört ebenfalls zu Latène C. Sie ist ein spätes Exemplar das ähnlichen Typen vorangeht, die sich am Ende des 2. Jh. und am nAfang des 1. Jh., zugleich mit den Exemplaren der nAfangsphase der Latènezeit D (5) entwickeln werden. M. E. ist die Bronzefibel von Dindeşti in die zweite Hälfte des 2. Jh. einzuweisen (Taf. LVII/4).

2. **Armringe.** Von den sechs gefundenen Exemplaren (Abb. 2). können ebenfalls anhand der Fibeln von Latène — Schema in die mittsind jedoch die Verbände, aus denen sie stammen. Der Eisenarmring mit StöpselverschluB aus Grab 4, kann anhand der frühzeitlichen Latène C Eisenfibel, in die Ubergangsphase Latène B_2—C eingewiesen werden (Taf. LII/3). Die beiden rippenverzierten Hohlarmringe aus Grab 16, können ebenfalls anhand der iFbeln von Latène—Schema in die mittlere Latènezeit eingewiesen werden (Abb. 3/7).

Schwerer sind die Armreifen aus Körpergrab 2 einzugliedern (Taf. L/3), denn sie bieten keine gesicherten zeitlichen Anhalte. Im Gräberfeld von Curtuişeni erscheinen derartige Armringe mit Kegelknöpfen, zusammen mit Fibeln aus Latène B2, aber auch mit Fibeln vom Typus Latène C. Wahrscheinlich gehört das Grab 2 mit seinen Armreifen in die gleiche Zeitspanne. Der Armring aus Grab 22 mit geomet-

rischer Verzierung und mit Eierstab (Taf. LVI/7) ist in Rumänien einzig von dieser Art und gehört laut einigen Analogien in oKsd und Ordod (16) zu Latène B_2.

Die einzigen Armreifen von Dindeşti, die zwar ein frühzeitigeres Aussehen haben (17), werden in Abhägigkeit der Fibei aus dem Körpergrab in des späte Latène C datiert. Diese Eingliederung entspricht der Lage in einem Brandgrubengrab von Bratei/Aţel, wo ein Armring mit zehn ungleichen Hohlbucken zusammen mit Fibeln vom Latène Schema zum Vorschein gekommen ist (ein Exemplar aus der „A" Serie Kostrzewski/Hachmann) und mit einem hellenistischen Lekythos (150—50 v. u. z.).

3. **Waffen.** Von den 22 Gräbern fand man in zehn Waffen. Bedauerlicherweise sind die erhaltenen Angaben nicht genugend aufschluBreich, um feststellen zu können, ob viele von den in Sanislău Bestatteten zu den Kriegerhaufen der Gemeinde gehörten, oder ob jeder kampffähige Mann automatisch zum Streiter wurde, wenn ein kriekerischer Streifzug beschlossen war.

Von den drei gefundenen Schwertern kann bloB das aus Grab 1 mit etwas mehr GewiBheit eingereiht werden. Nach dem Typ, nach der Verzierung der Scheide, nach dem Artband, sowie nach den Ketten zu urteillen, gehört es zu Latène B_2 (Abb. 5; Taf. XLIX/1—6). Die Kette aus Grab 5 kann ebenfalls der SchluBphase des frühzeitigen Latène angehören, es ist aber nicht ausgeschlossen, daB es auch in dem mittleren Latène datier (Taf. LII/4). Die finf Speere sind vom formenkundlichen Gesichtspunkt nicht zu bestimmen. Derjenige aus Grab 18 wird indirekt durch die Latène B_2—C-iFbel datiert (Taf. LIII/3). iDe einzige Lanze aus Grab 19 kann an den Ausgang von Latène B2 angesetzt werden und zwar ebenfalls anhand der im Grab gefundenen Latène B_2—C—Fibel (Taf. LVI/2).

In die gleiche Zeit gehört auch das für das keltische Milieu ungewohnte Krummesser, aus demselben Grab (Taf. LVI/1). Es könnte einheimischer, getisch-dakischer Form sein, die dam Exemplar ähnlich ist, das in dem sogenannten Grab aus Silivaş gefunden wurde und die mit den Formen verwandt ist (Sicca), die in thrakiscgetischem Milieu an der unteren Donau oft angetroffen werden. Das Hiebmesser aus Grab 22 scheint aus dem mittleren Latène zu stammen (Taf. LI/7).

4. **Keramik.** Wie in dem Gräberfeld von Ciumeşti, ist in Sanislău eine Vorliebe für bestimmte GefäBformen festzustellen. Die GefäBe, die fast immer anzutreffen sind, sind die groBen GefäBe mit gerundeter, oder doppelkonischer Wandung, die Schüssel mit eingezogenem oder ausladendem Mundsaum und die Terrine mit oder ohne Absatz. Die Flasche und die Kannen sind verhältnismäBig selten. Wie in Ciumeşti, kommt eine einzige Graphitton-Situla vor. Die Zeitstellung der Keramik aus den Gräbern, hängt von dem Fundzusammenhang ab. Eine Ty-

pologie mit dem Zweck einiger zeitlicher Einweisungen, läBt sich schwer uafstellen.

Einige handgearbeitete GefäBe stammen aus den Brandgrubengräbern 13 und 14. Es sind GefäBe, die für die Bestattungen gebraucht wurden, sind späthallstattzeitlich und haben einen örtlichen Charakter. Ihre Anwesenheit läBt nicht unbedingt den SchluB zu, daB auch Ortbevölkerung in dem Gräberfeld bestattet ist, aber ebenso wie in Ciumeşti oder Cudtuişeni ist es sehr leicht mèglich, daB eine bestimmte Gruppe von Ortsansässigen der keltischen Gemeinschaft angehört hat, die in NW-Teil der Crişana angesiedelt war.

Es ist schwierig, anhand von Rettungsgrabungen, umfassendere SchluBfolgerungen aufzustellen. Es erhellt eindeutig, daB das Gräberfeld von Sanislău und ganz besonders das von Dindeşti, nur einige Hinweise und Anhalte unter Vorbehalt liefert. Dennoch kann man anhand des geretteten Fundgutes beobachten, daB, besonders das Gräberfeld von Sanislău mehrere gemeinsame Züge mit dem von Ciumeşti und mit dem gegenwärtig durchforschten von Curtuişeni aufweist. Aus der Aufteilung der Gräber und aus den Datierungen der Verbände ist zu entnehmen, daB die wichigste Gruppe (Gräber mit Waffen und Gräber von begüterten Frauen) an den Ausgang der frühen Latènezeit B_2 und in die mittlere Latènezeit anzusetzen ist. Dies ist die Anfangsperiode der Bestattungen in Ciumeşti und Curtuişeni. In Sanislău fehlen aber die späten Bestattungen der mittleren Latènezeit, wie sie in den benachbarten Friedhöfen anzutreffen sind. Es könnte sein, daB auch einige davon vorhanden waren, aber nicht gefunden werden könnten. Allenfalls kann anhand der gegenwärtigen Ergebnisse das Gräberfeld von Sanislău in den Verkauf des 3. Jh. angesetzt werden.

In das 2. Jh. gehört mit GewiBheit das Körpergrab von Dindeşti und vielleicht dei Brandgrubengrab. Die iFbel aus dem ersten Grab weist, obwohl zusammen mit dem Hohlbückel armring, in eine Spätzeit, die vielleicht die zweite Hälfte des 2. Jh. ist. Es ist dies die Zeit, in der in ganz Siebenbürgen und in der ganzen Crişana, spätkeltische Bestattungsverbände nachgewiesen werden. Sowohl in Bratei/Aţel (Südsiebenbürgen), als auch in Apahida, Fîntînele und Cepari (die Gruppeh um den Someşul Mare und Someşul Repede) kommen Gräber vor mit Fibeln vom Typus Latène C, die aber den späten sich auch im. 1. Jh. noch entwickelnden Typen vornangehen.

Diese späpetn Fundzusammenbänge von eindeutig keltischem Charakter sind aber auch die letzten, die im innerkarpatenländischen Raum erkannt wurden. Diese späten unverdorbenen wwestlatène Funde scheinen nicht auf die Möglichkeit hinzuweisen, daB die keltische Bevölkerung in der ortsansässigen Bevölkerung aufgegangen ist.

Es ist wahrscheinlich, daB die Kelten aus Siebenbürgen, sich am Ausgang des 2. Jh. dorthin zurückgezogen haben, woher sie gekom-

men waren, d. h. eventuell nach Nordostungarn und in die Slowakei. Dies wegen den politischen Umwandlungen, die in der keltischen Welt stattfanden, infolge des vom Norden herkommenden Druckes der Germanen und vom Süden herkommenden der Römer. Desgleichen wirkte sich zur selben Zeit die immer stärker zunehmende örtliche Kraft der Dako-Geten aus.

DESPRE TEZAURUL DESCOPERIT LA „JUNCAD" SIGHETUL MARMAȚIEI IN SECOLUL XIX (?)

JUDITA WINKLER

Ca multe alte tezaure ieșite la iveală în veacul trecut, nici depozitul monetar despre care, într-o notiță păstrată la cabinetul numismatic din Viena, se precizează că a fost găsit lîngă moara „Juncad", în apropiere de Sighetul Marmației **(Eruti ad molam Junczad prope Szegeth in Marmaros) (1),** n-a fost achiziționat în întregime de vreo instituție muzeistică sau publică.

Patru piese au ajuns în colecția lui Ernst Prinz zu Windisch-Grätz și au fost publicate de E. Fiala, împreună cu celelalte piese „barbare", în 1900 (2), fără să se dea însă indicații cu privire la condițiile în care au fost aflate și la împrejurările în care au intrat în posesia lui Windisch-Grätz. Autorul precizează doar că multe piese din acest tezaur se află în cabinetul „regal" din Viena (3). Cele patru piese: trei tetradrahme și o monedă divizionară, deși descrise detaliat, nu oferă decît o imagine parțială despre tipurile aflate, avînd în vedere că ele reprezentau numai o mică parte a monedelor ieșite la iveală la „Juncad". fapt relevat de Fiala însuși în mențiunea că „multe piese se păstrează la Viena". Astfel se explică confuzia făcută de A. Blanchet, care stabilește paralelisme între tipurile pieselor descrise de E. Fiala cu cele din Stuhlweissenberg (4) (= Szèkesfehérvár), cu toate că acestea din urmă, avînd pe revers un „triskeles" și aversul fiind executat într-o manieră cu totul deosebită, n-au trăsături comune cu cele găsite la Sighetul Marmației.

Este inexplicabil faptul că G. Moisil (5) și O. Gohl (6) în numeroasele lor studii despre monedele descoperite în Dacia nu s-au referit la tezaurul de la Sighetul Marmației, deși ambii cunoșteau lucrările lui E. Fiala și A. Blanchet, așa încît pînă la apariția monografiei lui K. Pink, tezaurul a fost dat uitării (7). Numismatul vienez a studiat piesele tezaurului (19 păstrate în cabinetul numismatic din Viena, 1 la Muzeul din Budapesta și cele 4 piese descrise de E. Fiala), subliniind importanța lor pentru cunoașterea tipurilor ce au circulat în nord-vestul Daciei. In cadrul lucrării dspre emisiunile monetare ale celților și ale vecinilor lor

din est, unde a inclus rezultatele cercetărilor sale, el a atras atenţia numismaţilor şi a istoricilor asupra varietăţii tipurilor cuprinse în descoperirea de la „Juncad".

Cu ocazia unor periegheze arheologice prin Maramureş, H. Daicoviciu şi I. Glodariu au stabilit că locul unde se afla „mola Junczad" face azi parte din oraşul Sighetul Marmaţiei şi corespunde cu teritoriul de pe malul rîului Iza, de lîngă actualul ştrand public. Punctul topografic nu mai poate fi azi reconstituit cu certitudine, dar indiferent dacă tezaurul s-a aflat la nord sau la sud de moară, este sigur că acel teren nu era potrivit pentru o aşezare umană şi nici nu s-au găsit acolo urme arheologice. Tezaurul n-a fost ascuns, aşadar, într-o aşezare, ci pe lîngă un drum ce înainta pe malul rîului Iza. Cele două relatări, a lui Fiala şi Pink, provenite probabil din surse diferite, indicînd acelaşi loc de proveniență a tezaurului „Junczad bei Szigeth" şi „Juncád prope Marmaros-Szigeth" (8) exclud orice echivoc în privinţa fixării regiunii în care s-a aflat.

In legătură cu data descoperirii dispunem prin bunăvoinţa d-lui coleg Dr. Günther Dembski de următoarea informaţie : descoperirea de la Juncad nu este înregistrată în jurnalul de achiziţii dintre anii 1833—1860 şi nici în inventarul colecţiei monetare care a început să fie redactat în anul 1875, aşa încît este probabil că monedele au ajuns în posesia Cabinetului numismatic de la Viena între 1860 şi 1875, perioadă în care el a fost probabil descoperit. (9).

Pe baza reproducţiilor date de E. Fiala şi K. Pink, ne sînt cunoscute sub toate aspectele doar 11 din totalul de 24 de piese:

1. = Pink, nr. 2 = E. Fiala, pl. III/2857.
2. = Pink, nr. 6 pl. XVII/311.
3. = Pink, nr. 7, pl. XVII/312.
4. = Pink, nr. 8, pl. XVII/313.
5. = Pink, nr. 9, pl. XIX/374.
6. = Pink, nr. 11, pl. XVII/314.
7. = Pink, nr. 12, pl. XVII/315.
8. = Pink, nr. 13, pl. XVII/334.
9. = Pink, nr. 17, pl. XVII/333
10. — Pink, nr. 20, pl. XVIII/340
11. — Pink, nr. 24, pl. XVIII/349 (10).

Exemplarele din colecţia Windisch—Grätz n-au fost examinate de Pink (11), ci încadrate doar pe baza descrierii făcute de E. Fiala, stabilindu-le uneori şi analogii cu piesele cunoscute de el din alte descoperiri; astfel, sub nr.-ul 1 K. Pink dă piesa descrisă de E. Fiala sub nr.-ul 2856 (12), cu menţiunea „Zweigreiter wie Banat 9—14" (13). Dar pe aversul acestora din urmă lipseşte semnul X, iar pe revers fie că se păstrează numai litera ∅, fie că ea este transformată într-o cunună sau un or-

nament. Prin toate aceste detalii monedele din Banat se deosebesc de cea provenită din tezaurul de la Sighetul Marmaţiei.

Pentru piesele de sub nr. 2—3 (una din colecţia Windisch-Grätz, nr. 2857 şi alta din colecţia cabinetului numismatic din Budapesta), găsim precizarea că fac parte din grupa „Kreuzelreiter", iar cele de sub nr. 4—5 (Windisch-Grätz, nr. 2858 şi o piesă de la Viena) sînt considerate ca făcînd parte din grupa monedelor „călăreţul ce duce un copac" (IV A) (14). Din descrierea lui Fiala, nu ne putem da seama dacă piesa corespunde întru totul grupei indicate de Pink. Linia curbată a „copacului" (fig. 1/3) (15) ar arăta dimpotrivă că prin această piesă avem documentată o fază de decădere a tipului „călăreţul ce duce un copac". Spre aceeaşi concluzie ne duce şi piesa păstrată la Viena (pl. LIX/17): călăreţul este omis cu totul, fiind gravat în cîmpul monedei, deasupra calului, doar copacul într-o formă puţin stilizată, iar din călăreţ, numai „turbanul cu crinieră lungă, răsucită la capăt" (pentru avers, vezi pl. LIX, nr. 17).

Moneda divizionară din colecţia Windisch-Grätz este deosebită de cea din colecţia cabinetului numismatic din Viena, deoarece în faţa capului stilizat „al zeiţei Pallas" se află două mici romburi (fig. 1/4), iar pe revers, pasărea priveşte spre dreapta, în timp ce pe piesa de la Viena lipsesc pe avers cele două romburi, iar pasărea priveşte spre stînga (16). Astfel, încadrarea a trei dintre cele patru piese păstrate în colecţia Windisch-Grätz nu poate fi acceptată chiar în forma în care a stabilit-o Pink (17).

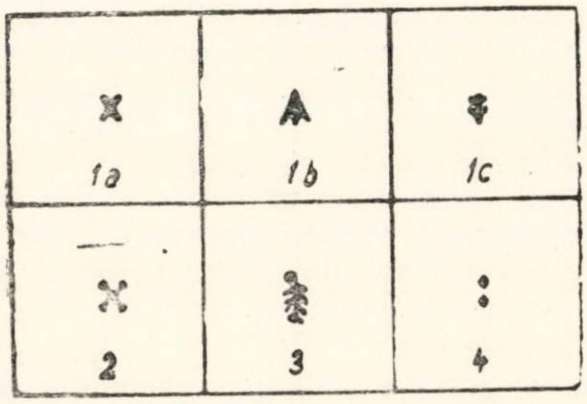

Fig. 1. Semne de pe monedele de la „Juncad" din colecţia Windisch-Grätz.

Am arătat cu alta ocazie că teza importării unor piese nu rezistă la o analiză comparativă a monedelor din „Juncad" Sighetul Marmaţiei cu cele cunoscute din sud-vestul Daciei sau din sudul Dunării: piesa descrisă de Fiala se deosebeşte, după cum am văzut, de călăreţul cu ramura, considerat ca specific Banatului, iar „călăreţul cu crucea andre-

iană" este probabil o creație din nordul Daciei (18); la fel și „călărețul ce duce un copac" (19). In ceea ce privește cele trei piese considerate de Pink ca fiind importate din sud și încadrate în grupa „mit Kugelwange" și „Birnenscheitel" (20) (nr. 6—8), o examinare mai atentă ne arată că în sud-vestul Daciei nu întîlnim piese ca cele găsite la Sighetul Marmației. Aspectul tipurilor de acolo e cu totul diferit, cu toate că obrazul este redat printr-o globulă și bucla de pe creștetul capului e în formă de pară (21). De altfel, Pink însuși recunoaște că în sud nu este atestată nici o piesă de acest fel: „pe lîngă tipurile cunoscute: călărețul cu ramură, călărețul cu crucea andreiană și călărețul ce duce un copac, precum și tipul pasăre-cal , . . . există încă o grupă al cărei habitus denotă că provine din sud, deși de acolo nu ne este cunoscut pînă în prezent nici un exemplar. Bucla, în formă de pară de pe creștet și cea răsucită de pe frunte, obrazul globular și barba stufoasă indică drept loc de proveniență Serbia, . . . unde apar asemenea combinații îndeosebi pe monedele cu rondel gros. Ca piesă de trecere trebuie considerată cea din colecția cabinetului numismatic din Budapesta (pl. XVII/311). Din seria propriu-zisă fac parte piesele de la „Juncad" (Sighetul Marmației) (pl. XVII/312—313) și două piese din loc necunoscut, toate cu greutate bună" (22). M. Dessewffy consideră de asemenea că tipul cu obrazul globular, ca și „călărețul cu crucea andreiană", fac parte din emisiunile sud-dunărene (23).

Deși cele trei piese din tezaurul de la „Juncad" Sighetul Marmației au unele elemente comune cu cele din sud, totuși, obrazul globular, bucla în formă de pară sau cea răsucită sînt executate într-un stil diferit (pl. I/1—6) de al celor din Banat. De vreme ce pînă în prezent n-au fost descoperite în părțile sud-vestice ale Daciei astfel de emisiuni, nu avem nici un temei să le considerăm ca piese de import, așa încît toate tipurile reprezentate în tezaurul de la „Juncad" Sighetul Marmației pot fi socotite creații ale populației locale din nord-vestul Daciei (cu excepția tipului „călărețul care duce un copac"). Ele se încadrează în grupa monedelor ce au avut ca prototip emisiuni locale, nu tetradrahme originale bătute în Macedonia, atît din prima perioadă cît și din a doua perioadă, în care se manifestă puternice tendințe spre individualizare prin introducerea de motive noi.

Pe baza particularităților stilistice, monedele tezaurului de la „Juncad" — Sighetul Marmației se pot grupa în următoarele categorii:

A. Emisiuni fără motive noi:

I. Cu urme de legendă, pl. LVIII/1 (= Pink, nr. 11)

II. Fără legendă, cu motive ornamentale în cîmp, pl. LVIII/2, 4 (= Pink, nr. 1, 7—8).

III. Fără legendă și fără ornament, pl. LVIII/5—6 (= Pink, 6, 12).

B. Emisiuni cu motive noi:

I. „Călărețul cu litera W".

a. „Călăreţul cu litera W“ şi avînd trei globule deasupra capului, pl. LVIII/7 (= Pink, nr. 17).
b. Ca şi a. dar fără globule deasupra capului, pl. LVIII/8—11 (= Pink, nr. 13—16).
II. „Călăreţul ce duce o pasăre“, pl. LIX/12—14 (= Pink, nr. 18—20).
III. „Călăreţul cu crucea andreiană“, pl. LIX/15 (= Pink, nr. 2—3).
a. Cu ramură sub cal (Pl. LIX/15 (= Pink, nr. 2).
b. Fără ramură sub cal (= Pink, nr. 3).
IV. Tip derivat din „Călăreţul ce duce un copac“, pl. LIX/17 (= Pink, nr. 4—5).
C. Monede influenţate de stilul emisiunilor gallice, pl. LIX/18—21 (= Pink, nr. 21—24):
„Călăreţ cu braţul îndoit din cot şi mîna întinsă“.
D. Monede divizionare, pl. LIX/23 (= Pink, nr. 9—10).

Dăm în continuare descrierea detaliată a pieselor din grupele enumerate mai sus:

A. I. 1. Av. Capul stilizat al lui Zeus cu faţa ovală spre dreapta. Bucla de pe creştet este răsucită ca o pară: cununa de lauri formată dintr-un rînd de frunze alungite, ce cad oblic pe frunte şi dintr-un al doilea rînd de unghiuri cu vîrful spre ceafă; buclele de pe gît date spre spate. Barba bogată este redată prin pămătufuri aşezate pe două rînduri; mustaţa trasă puternic în jos e răsucită la capăt; buzele reprezentate prin două globule. Nasul foarte lung, ochiul prea mic. Bărbia se pierde sub mustaţă. Gîtul e delimitat de cîmpul monedei printr-o linie uşor curbată care închide cu bucla de pe ceafă şi cu barba un spaţiu triunghiular (de unde denumirea „cu gît triunghiular“); în vîrful acestui spaţiu este plasată urechea (un semicerc). Totul înconjurat de un cerc de perle.

Rv. Călăreţ, mergînd la pas spre dreapta, cu mîna pe şold; în cîmp, sus, urme de legendă (pl. LVIII/1); în faţa calului, un ornament în formă de X roată dinţată; sub cal, un motiv ornamental (resturi din faclă); între picioarele sale, anterioare, un motiv ornamental. Linie de sol şi cerc de perle.

Dm. 23—24 mm. Gr. 13,55 g.

2. Av. Este similar cu nr. 1, dar diferă în executarea detaliilor. Bucla de pe ceafă e ca o pară: părul redat prin linii mai fine. Cununa de lauri formată din trei rînduri de frunze uşor scobite; buclele de pe gît date în faţă etc.

Rv. Călăreţ mergînd la pas spre dreapta, cu părul împletit şi pieptul bombat; fără braţe; între piept şi cercul de perle este schiţată o ramură. In faţa calului masiv acelaşi ornament ca la nr. 1. Cerc de perle şi linie de sol. Dm. 24 mm. Gr. 13,46 g.

3. Av. Cap cu cunună de lauri într-un cerc de perle, spre dreapta (mai mare decît pe alte monede). In dreptul nasului, X (fig. 1/Ia).

Rv. Călăreț spre dreapta; în cîmp și între picioarele calului, o ramură (fig. 1/1 c).

Dm. 25 mm. Gr. 13,50 g. (Windisch-Grätz, nr. 2856).

4. Av. Capul stilizat a lui Zeus spre dreapta. Cununa de lauri redată prin două rînduri de frunze ce formează unghiuri ascuțite, cu excepția primelor două frunze de pe creștet, care sînt așezate paralel; un al treilea rînd cade oblic pe obraz și pe frunte (frunzele de pe creștet ușor ondulate). Fruntea foarte îngustă, ochiul migdalat, nasul cîrn, obrazul globular, barba scurtă. Totul într-un cerc de perle.

Rv. Călăreț fără mîini, mergînd spre stînga. In fața calului, o roată.

Dm. 22—23 mm. Gr. 13,40 g.

III. 5. Av. Capul lui Zeus puțin stilizat, simliar cu nr. 4; executat într-un stil mai îngrijit. Cerc de perle.

Pv. Trunchi de călăreț mergînd spre dreapta.

Dm. 23—25 mm. Gr. 13,37 g.

6. Ca mai sus, dar cu deosebiri în executarea detaliilor (părul cununa de lauri, barba, ochiul etc.). Cerc perlat.

Rv. Trunchi de călăreț spre dreapta.

Dm. 23—24 mm. Gr. 13,35 g.

B. I. 7. Av. Capul alungit al lui Zeus, frumos executat: cununa de lauri este redată prin două rînduri de liniuțe paralele, buclele de pe frunte ca niște cîrlige ce se îmbucă la capete. Buclele de pe ceafă puternic ondulate, răsucite spre obraz închid, cu linia gîtului și a bărbii, o suprafață cvasi triunghiulară. Barba mai bogată, mustața se contopește cu barba.

Rv. Călăreț mergînd spre dreapta. Brațul drept întins ca pentru salut; degetele întinse ale mîinii dau impresia unui obiect triunghiular. Hățurile prelungite în spatele călărețului, căzînd peste crupa calului. Pe fruntea acestuia, trei fire ce ar putea indica un ornament de pe ham, sub falca sa, două linii groase. Călărețul are deasupra capului un triunghi format din trei globule nelegate între ele; alături, cinci globule legate prin linii scurte, formînd un W. Linia de sol, redată prin două linii ce se termină în cîte un cîrlig, nu se află sub picioarele calului, ci e situată între copitele lui, dînd impresia că le leagă pe acestea.

Dm. 25—22 mm. Gr. 14,07 g.

8. Av. Similar cu nr. 7, dar buclele de pe frunte redate prin trei frunze alungite, prima despicată la capăt, se termină într-un cerc. Mustața subțire și lungă, trasă în jos, se termină în cîrlig.

Rv. Ca nr. 7, dar călărețul e mai schematizat și lipsesc cele trei globule așezate deasupra capului călărețului. Dm. 25—24 mm. Gr. 13,71 g.

9. Av. Ca nr. 8, dar ochiul redat printr-o linie ce închide o suprafață ovală, avînd o globulă în centru. Prima frunză de pe frunte ușor scobită.

Rv. Ca mai sus; lipsesc cele trei fire de pe fruntea calului.
Dm. 24—22 mm. Gr. 13,49 g.

10. Av. și Rv. Ca nr. 8, dar emis cu altă stanță.
Dm. 23 mm. Gr. 13,41 g.

11. Av. Ca nr. 8, dar buclele de pa ceafă date spre spate nu sînt răsucite.

Rv. Ca nr. 8.
Dm. 25 mm. Gr. 13,89 g.

II. **12.** Av. Cap executat într-un stil mai greoi decît cele precedente; cununa de lauri redată prin două rînduri de frunze așezate în sens invers, formînd unghiuri cu vîrful înspre ceafă. Prima frunză din rîndul de sus are formă romboidală, iar cele corespunzătoare ei din rîndul de jos sînt încovoiate: barba este redată printr-o suprafață proeminentă brăzdată de linii ce închid spații de diferite forme. Buclele de pe ceafă, date spre spate, cad pe linia gîtului și închid cu barba o suprafață în formă de patrulater.

Rv. Călăreț mergînd spre dreapta; cu barbă lungă și „coif". Ține hățurile în mînă. Pe o ramură fixată de talia călărețului, o pasăre.
Dm. 25—23 mm. Gr. 13,96 g.

13. Av. și Rv. similare cu nr. 12, dar călărețul are un fel de glugă lungă, care îi acoperă și gîtul, iar ramura cu pasărea este așezată pe umărul lui.
Dm. 23 mm. Gr. 13,01 g.

14. Av. și Rv. similare cu nr. 12, dar călărețul e lăsat pe spate și ramura pe care stă pasărea e fixată pe spatele lui.
Dm. 23 mm. Gr. 13,01 g.

III. **15.** Av. Capul lui Zeus foarte schematizat. Cununa de lauri, alcătuită din două rînduri de frunze alungite acoperă fruntea; deasupra nasului, o frunză ovoidală scobită, așezată vertical. Ochiul schițat printr-o linie ce închide o suprafață ovală cu un punct la mijloc. Nasul lung și subțire se termină într-o globulă, ce poate să indice și buza de sus; cea de jos este redată tot printr-o globulă. Toată fața este acoperită de linii curbe concentrice, unite două cîte două (în total zece). Gîtul delimitat din trei linii ușor curbate, ce închid o suprafață triunghiulară.

Rv. Trunchi de călăreț, cu „coif" sau „căciulă" pe cap, mergînd spre dreapta; lîngă el crucea andreiană cu cîte o globulă la fiecare capăt și în centru.
Dm. 25 mm. Gr. 12,20 g (Windisch-Grätz, 2857).

16. Av. și Rv. similar cu nr. 15. dar emis cu altă stanță. Dm. 23—24 mm. Gr. 12,20 g. (Acta Arch Carpatica, VIII, 1966, p. 105/39).

IV. **17.** Av. Cap cu barba foarte scurtă, spre dreapta. Deasupra frunții înguste, bucle ușor ondulate și o volută. Capul este acoperit cu

frunze. Sub ureche, doi zulufi; nasul foarte ascuțit se termină în chip nefiresc în două globule; gura redată prin alte trei globule mai mici; bărbia foarte proeminentă.

Rv. Cal spre stînga. Din călăreț nu este schițat decît un picior îndoit. In cîmp, deasupra calului, un motiv similar cu copacul de pe monedele „călărețul ce duce un copac" și un alt motiv ce e inspirat în chip evident din capul cu crinieră lungă al aceluiași tip (pl. LIX). In cîmp, jos, se păstrează o singură frunză din motivul floral de pe prototip. Dm. 22—24 mm. Gr. 13,80 g.

18. Av. Cap spre dreapta (foarte reliefat).

Rv. Călăreț spre stînga; în fața pieptului său, o ramură cu o globulă în vîrf (fig. 1/3) (Windisch-Grätz, 2858). Dm. 22 mm. Gr. 13,70 g.

C. 19. Av. Capul unui tînăr fără barbă, spre dreapta. Cununa de lauri redată prin cinci grupe de cîte două linii paralele. Pe frunte un rînd de bucle; tot capul este acoperit cu bucle ondulate. Cele de pe creștet și ceafă se termină în cîrlig sau cerc, făcînd impresia unei coafuri aranjate artistic. Mustața trasă puțin în jos, iar pe bărbie este o buclă.

Rv. Călăreț cu brațul drept îndoit din cot, ținînd mîna stîngă pe șold. Calul zvelt (cu hățuri) merge în pas spre stînga. Linia de sol redată printr-un rînd de globule; deasupra ei șapte globule închid o suprafață circulară, avînd o globulă în centru. Dm. 23—24,1 mm. Gr. 13,02 g.

20. Av. și Rv. Ca mai sus dar bătută cu altă stanță.
Dm. 23—22 mm. Gr. 13,23 g.

21. Av. și Rv. Ca mai sus, dar altă stanță, cu cap mai mic.
Dm. 24—23 mm. Gr. 13,37 g.

22. Av. Identic cu nr. 20.

Rv. Ca mai sus, dar altă stanță.

Dm. 23—22,5 mm. Gr. 12,79 g.

D. 23. Av. Cap, probabil cu coif, fără barbă, spre dreapta; executat rudimentar.

Rv. „Cal-pasăre", spre stînga.
Dm. 15—13 mm. Gr. 2,89 g.

24. Av. Cap spre dreapta; în cîmp, în dreptul feței, două romburi (fig. 1/4).

Rv. Pasăre spre dreapta, desenată foarte primitiv.
Dm. 12 mm. Gr. 2,30 g. (Windisch-Grätz, 2859).

Probabil tot de tezaurul de la „Juncad" țin încă patru tetradrahme de tipul celor cu crucea andreiană pe revers: pentru una este indicat un loc de descoperire **județul Maramureș** (24) (pl. LX/4); pentru o a doua piesă de același tip, păstrată în colecția Forrer, proprietarul a dat indicația că provine probabil tot de la „Juncad" (25) (pl. LX/3), iar la alte două piese din colecția cabinetului numismatic din Budapesta, se găsește, pusă sub semnul întrebării, mențiunea că provin din Sighet (26) (pl. LX/1—2).

Prezența a trei (A. I—III) dintre cele opt tipuri exclusiv în acest tezaur, iar a altor trei tipuri (B. I, II și C.), precum și a unor piese divizionare (D) atît în depozitul prezentat în articolul de față, cît și în descoperiri din Mukacevo (27) și Berehovo (28) (pl. LXI/1—10) permit plasarea atelierului de emiteri a acestor tipuri în regiunea nord-vestică a Daciei: trebuie exclus însă teritoriul Maramureșului, unde nu este documentată — prin urme arheologice — o populație mai densă în Latène-ul mijlociu. De altfel, V. Pârvan a ajuns la concluzia că „marile ateliere de la Lovácska și Gálishegy lîngă Mukacevo în Carpații de nord, situate în plin teritoriu get, au lucrat aproape exclusiv pentru dacii din miazănoapte" (29). Tot el a arătat că la Mukacevo a existat un atelier monetar, care, ca și cel de la Szalacska, a funcționat în perioada a II-a a Latèneului (30). In așezările de pe Gálishegy și Lovácska de lîngă Mukacevo, s-au găsit în repetate rînduri monede, iar mulțimea impresionantă a uneltelor de fier, a materiilor prime și a produselor finite descoperite acolo (31) sprijină, de asemenea, părerea lui V. Pârvan. Dar toate acestea sînt argumente care nu indică decît cu probabilitate existența unei monetării într-unul din acele ateliere, fără să dea însă certitudine în acest sens.

In ceea ce privește afirmația lui V. Pârvan cu privire la contemporaneitatea atelierului de la Szalacska cu cel de la Mukacevo, se impune precizarea că stilul monedelor reprezentate pe stanțele de la Szalacska este mult inferior celor specifice descoperirilor de la Mukacevo, indiciu că ele sînt emise ulterior. Tipurile descoperite la „Juncad" Sighetul Marmației, care au fost semnalate și la Mukacevo, sînt următoarele: „călărețul cu litera U" (32), (pl. LXI/5—6); „călărețul ce duce o pasăre pe o ramură" (33) pl. LXI/1—2); „călărețul cu brațul îndoit din cot și cu rozetă deasupra liniei de sol" (34) (pl. LXI/3—4). Pe lîngă aceste trei tipuri, mai sînt cunoscute de la Mukacevo și tetradrahme de tipul „Audoleon" sau cu „monograma lui Audoleon", tipul „cu obrazul globular", cel cu „gît triunghiular", imitații thasiene și monede divizionare (35) (pl. LXI/7—10), monede care (cu excepția drahmelor), fiind prezente și în descoperirile de pe teritoriul Ungariei (36) și al Slovaciei (37), puteau ajunge la Lovácska și Gálishegy fie ca pradă, fie pe cale comercială (38). La aceasta se mai adaugă și faptul că, în descoperirile de la Lovácska și Gálishegy, numărul emisiunilor specifice nordului Daciei este relativ mic: „călărețul cu litera W" trei exemplare (39); „călărețul ce duce o pasăre" trei exemplare (40); „călărețul cu brațul îndoit din cot și rozetă deasupra liniei de sol" patru bucăți (41). Descoperirea unui tezaur și a 19 monede izolate, reprezentînd nouă tipuri diferite, printre ruinele unor așezări din Latène-ul mijlociu (42) este un caz poate unic în Europa centrală și sud-estică, dar în totalitatea materialului scos la iveală cu ocazia săpăturilor arheologice (unelte, obiecte de podoabă, arme etc.) (43), tezaurul și piesele izolate de numerar curent reprezintă doar o parte modestă, care nu face decît să sublinieze importanța acestei așezări în

viaţa economică a regiunii. Teza despre existenţa unei monetării va putea fi confirmată numai prin noi descoperiri care vor lămuri poate şi locul de emitere a tipurilor reprezentate în tezaurul de la „Juncad" Sighetul Marmaţiei.

In stadiul actual putem stabili doar unele dintre prototipurile folosite la emiterea pieselor descrise mai sus.

Influenţa a două dintre monedele tezaurului din „Banat" (44), asupra reversului monedei cu urme din legendă (pl. LVIII/1) de la „Juncad" Sighetul Marmaţiei este neîndoielnică. Dar pe lîngă acestea, gravorul a avut în vedere şi alte piese, avînd pe revers — fie între picioarele din faţă ale calului (pl. LXI/16), fie deasupra liniei de sol (pl. LXI/17) tot un motiv de roată dinţată (ambele piese — fără indicarea locului de descoperire — se află în colecţia societăţii numismatice din New York). Stilul, greutatea şi mărimea rondelului (26×25 mm, 14,14 gr; 26×29 mm, 11,92 gr) concordă cu al monedelor specifice tezaurului descoperit în „Banat". Aversul monedei din tezaurul de la „Juncad" Sighetul Marmaţiei amintită mai sus are prea puţine trăsături comune cu „piesa de trecere spre tipurile din Serbia" (45) pentru a fi încadrată în aceeaşi grupă. Mustaţa trasă în jos şi răsucită se găseşte pe multe piese din diferite depozite monetare, iar faţa alungită şi lipsa bărbiei sînt caracteristice pentru tipul cu Audoleon (46). Prin îmbinarea acestor trăsături s-a ajuns la o imagine nouă, reprezentată pînă acum printr-un singur exemplar (pl. LVIII/1).

Moneda din grupa A. II se leagă atît prin avers, cît şi prin revers de grupa I, deşi sînt omise urmele de legendă şi facla, iar calul şi călăreţul sînt executate într-o manieră puţin deosebită. Prototipurile pentru celelalte din grupa A. III (pl. LVII/4—6) nu pot fi precizate. Redarea călăreţului spre stînga într-un desen simplificat îm comparaţie cu primele serii pare să indice o experienţă mai redusă a gravorilor, dar faptul că Zeus priveşte spre dreapta arată că ei cunoşteau reproducerea modelului în negativ, aşa încît orientarea reversului spre stînga ar putea fi realizată astfel în mod intenţionat. Deosebirile în executarea aversului şi a reversului se pot datora fie grijii deosebite pentru avers, fie execută rii reversului de către meşterii mai puţin pricepuţi decît cei care au lucrat aversul. Piesele din grupa A derivă din mai multe prototipuri, pe care gravorii le-au simplificat sau le-au amplificat fără a urmări să creeze un tip nou.

Grupa B. I., „călăreţul cu litera W", poate fi considerată ca una din cele mai reuşite realizări ale artei monetare cunoscute din nord-vestul Daciei. Aversul primei serii din această grupă a avut ca prototip monede ce redau capul lui Zeus mult alungit (47), fără să poată fi legată direct de o anumită piesă. O notă cu totul originală se remarcă în executarea unor detalii: în locul buclelor de pe fruntea lui Zeus, e gravat un motiv ornamental format din linii ondulate în formă de S, care se îmbu-

că (pl. LVIII/7); buclele de lîngă ureche sînt aranjate simetric şi se termină în cîte un inel. Dacă poziţia călăreţului şi prelungirea hăţurilor în spatele acestuia ar putea fi interpretat ca datorîndu-se unui obicei local, gravarea a trei globule deasupra capului călăreţului şi a altor cinci globule legate între ele cu linii scurte, formînd un W, lîngă călăreţ, înlocuirea liniei de sol cu două cîrlige simple ce par să lege picioarele calului, precum şi cele două linii de sub botul calului nu pot fi considerate motive ornamentale fără semnificaţie, ci erau menite să imprime monedelor un aspect nou pentru a le deosebi de cele în circulaţie. Atît aversul, cît şi reversul acestor monede se simplifică în seriile următoare ale emisiunilor pl. LVIII/7 — 11, LXI/5—6, 11), menţinînd însă trăsăturile principale (în tezaurul „Juncad" Sighetul Marmaţiei sînt reprezentate două din cele patru variante ale acestui tip cunoscut doar prin 15 piese (48)

Trăsături cu totul deosebite de ale celorlalte monede daco-celtice are capul lui Zeus de pe tipul monetar pe al cărui revers, în spatele călăreţului, este reprezentată, pe o ramură, o pasăre (pl. LIX/12—14, LXI/1—2), neîntîlnită în această formă şi poziţie pe monede provenite din alte descoperiri (49), aşa încît nu putem indica vreun prototip de care se leagă, de aceea trebuie să considerăm aversul şi reversul ca fiind creaţii independente. Piesele din această serie — provenite din Berehovo, Mukacevo şi „Juncad" Sighetul Marmaţiei şi cele din locuri necunoscute, păstrate în diferite colecţii — reprezintă trei variante emise cu stanţe diferite (50). La ele se mai adaugă şi un număr deocamdată neidentificat de stanţe din tezaurul descoperit în 1967 la Şilindia (51), care cuprinde şi cîteva piese de acest tip (52).

Pentru „călăreţul cu crucea andreiană" (pl. LIX/15, LX/1—12) nu cunoaştem nici un prototip direct. Prin felul cum e redat capul lui Zeus pe aversul acestei monede (53), ea constituie o realizare nouă a meşterilor din Dacia; numai ramura de pe revers indică folosirea unui model din Banat, care este însă transformat în executarea celorlalte trăsături. După stilul lor, Pink a împărţit emisiunile din acest tip în trei serii dintre care prima (cu barba lată) are greutatea cea mai mare, media fiind de 12,10 gr; seria a II-a (cu barbă prelungă) are greutatea medie de 10,70 gr, cele două piese care ar reprezenta — după Pink — seria a III-a (cu aversul foarte barbarizată) cîntăresc 7,26 şi 7,28 gr. (54). Acestea din urmă le-am considerat ca emisiuni întîmplătoare şi nu ca o a II-a serie.

„Călăreţul cu crucea andreiană" este, după părerea lui Pink, „o emisiune sudică" deoarece autorul ia ca punct de plecare cele patru monede pentru care se dă indicaţia că au fost găsite în Albania (55). Acestea s-ar lega prin piesa de la Giurgiu (56) şi prin cea de la Sinaia împrejurimi (57) de cele de la „Juncad". Descoperirile din Albania nu sînt însă cu totul certe, fiind semnalate numai în colecţia lui M. Dessewffy, iar celelalte monede amintite în literatură ca provenind tot din Albania, nu aparţin acestui tip (58). Proveniența sudică a piesei avînd pe re-

vers „călăreţul cu crucea andreiană" este, aşadar problematică. Descoperirile viitoare vor confirma, probabil, că este de asemenea un tip specific nordului.

Tezaurul de monede divizionare de acest tip descoperit la Dumbrăveni în Moldova (59), monedele de la Nicoreşti (60), Stîlpu (61), Sărata-Monteoru (62) şi din fostul judeţ Rîmnicul Sărat (63) nu contrazic această supoziţie, căci tipul a putut fi adus din nord, după cum au ajuns pînă în sudul Serbiei (Brisrend = Prizrend) tetradrahme specifice Olteniei (care au pe revers „calul cu cioc de raţă"), iar monedele specifice Daciei au pătruns pînă pe teritoriul Moraviei (64).

Cu privire la aversul grupei C din tezaurul de la „Juncad" Sighetul Marmaţiei, Pink a remarcat că „este una din realizările cele mai importante şi mai interesante ale artei monetare celtice. Ea reprezintă un cap gallic autentic, aşa cum îl cunoaştem din arta majoră, cu părul bogat fluturînd şi cu mustăţi. Ea arată că în comitatul Bereg au locuit celţi ce continuau să întreţină legături cu vechea patrie . . . Aceeaşi constatare este valabilă şi pentru nordul Ungariei (respectiv Daciei) şi Noricum . . . intermediarii erau celţii boi" (65).

Dacă observaţia lui Pink că tipul monetar cu rozetă deasupra liniei de sol denotă o influenţă venită din Gallia este justă, ipoteza transmiterii tipului aversului şi a motivului de rozetă prin intermediul celţilor boi nu este susţinută de nici un argument; dimpotrivă, între tipurile bogate şi variate ale celţilor boi (66), nu întîlnim pe revers niciodată rozeta, iar pe avers lipseşte un profil cu mustaţă, cu o buclă pe bărbie şi cu o coafură aranjată artistic, similară celei de pe piesele de la „Juncad" Sighetul Marmaţiei. Negăsindu-se în repertoriul lor propriu, ei nu puteau transmite aceste elemente populaţiei din nord-vestul Daciei, aşa încît motivele străine de pe emisiunile teritoriului dintre Tisa, Prut şi Dunăre — motive încetăţenite în Gallia — trebuie să fi fost aduse de meşterii ambulanţi veniţi direct din Gallia sau de un grup migrator. Este puţin probabil ca meşteri gravori de pe meleagurile Daciei să fi ajuns pînă în Gallia.

In manualul lui A. Blanchet, găsim reproduse numeroase monede ce au pe avers un cap de tînăr cu părul bogat ondulat fluturînd; buclele răsucite la capete ca nişte cîrlige sau semicercuri deasupra cărora se află cununa de lauri, redată prin frunze alungite, paralele (67), similare cu ceea ce vedem la grupa C de la „Juncad" Sighetul Marmaţiei, Se ştie de asemenea că rozete, ca ceea de pe monedele de la „Juncad", se întîlnesc frecvent pe piese din Gallia în toate perioadele emiterii lor, dar ele sînt folosite şi în bazinul carpato-dunărean pe monede care nu denotă vreo influenţă venită direct din Gallia (68). Tipul monetar cu rozetă deasupra liniei de sol din tezaurul de la „Juncad" se deosebeşte de celelalte, pe lîngă care a fost în circulaţie, şi prin lipsa cercului de perle atît pe revers cît şi pe avers. Numai pe două piese (pl. LIX/19—20), găsim

cîteva puncte foarte mărunte schiţînd o parte a cercului de perle. Dacă imaginea de pe avers a fost creată sub influenţa unor tipuri din Gallia, stilul folosit în executarea călăreţului de pe revers urmărea desigur adaptarea tipului la tematica emisiunilor locale. Folosirea argintului şi îndeosebi ajustarea rondelului din punctul de vedere al mărimii şi al greutăţii lui, nu după modelele din Gallia (69), ci după concepţia despre monedă existentă în Dacia ne arată că meşterii, deşi cunoscători ai artei celtice, au căutat totuşi ca, prin metalul din care era lucrată, prin mărimea rondelului şi a greutăţii şi prin tipul ei, această monedă să se apropie de cele care circulau în bazinul carpato-dunărean.

Monedele divizionare găsite în tezaurul de la „Juncad" Sighetul Marmaţiei, nu se leagă direct de tetradrahmele din acelaşi depozit (70), fapt care merită să fie reţinut cu atît mai mult, cu cît se cunosc unele piese divizionare corespunzătoare tipurilor din tezaurul care constituie obiectul lucrării de faţă: două drahme provenite din locuri necunoscute redau întocmai tipul A LIX/2 (pl. LXI/12—13) (71), iar alte trei (dintre care una descoperită la Frèg), pe cel „cu rozetă deasupra liniei de sol" (72) (pl. LXI/14—15); prin tezaurul de la Dumbrăveni avem documentată emiterea, în cantitate mare, a unor monede divizionare ce se leagă de tipul „călăreţul cu crucea andreiană" (73).

Acumularea a nouă grupuri de emisiuni aparţinînd la tipuri diferite într-un singur depozit monetar constituie un caz rar între tezaurele populaţiei geto-dacice şi celtice. Dintre cele opt grupuri de tetradrahme A. I—III, B. I., IV şi D., şase sînt cunoscute pînă în prezent numai prin tezaurul de la „Juncad" Sighetul Marmaţiei şi prin descoperirile izolate de la Mukacevo. Piesele păstrate în diferitele colecţii, făcînd parte din aceste tipuri, fără indicaţia locului de descoperire, trebuiesc considerate în stadiul actual al documentării noastre ca monede provenite din aceeaşi zonă. Tipul B. II este prezent şi în tezaurul de la Şiiindia, iar C. e semnalat şi în cel de la Stîna, jud. Sălaj (ActaMN, VIII, 1970, p. 507/3).

Cercetarea monedelor publicate cu reproducţii (74), cît şi a pieselor din colecţiile de la Viena şi Budapesta, arată că fiecare piesă a fost emisă cu altă stanţă. Dacă luăm ca termen de comparaţie faptul că pentru cele 263 de monede din tezaurul de la Dumbrăveni s-au folosit 19 stanţe pentru avers şi 24 pentru revers (75), trebuie să admitem că numărul pieselor emise în antichitate din tipurile reprezentate în tezaurul de la „Juncad" a fost considerabil.

Succesiunea cronologică a tipurilor monetare „barbare" este indicată, în general, de stilul şi de greutatea lor descrescîndă. Potrivit acestor considerente, tipul cu rozeta pe revers, cu greutatea medie de 13,54 grame, ar fi contemporan cu cel cu urme din legendă, avînd greutatea medie de 13,55 grame. Or, emiterea a două tipuri complet deosebite din punctul de vedere al reprezentării — unul cu şi celălalt de regulă

fără cerc de perle — nu e probabil să fi avut loc în același atelier. Greutatea monedelor fiind similară, ele trebuie să fi fost contemporane sau emise succesiv. Piesele cu rozeta deasupra liniei de sol, fiind atestate numai la Mukacevo, „Juncad" și Stîna, locul lor de emitere trebuie plasat, după cum am arătat mai sus, în nord-vestul Daciei. Monedele pe al căror revers este reprezentat „călărețul cu litera W" avînd greutatea medie de 13,60 grame (76) deși întrec cu ceva greutatea monedelor cu urme de legendă, nu pot fi decît ulterioare deoarece prezintă motive noi.

Numărul pieselor cîntărite din grupa B. II este prea mic pentru a stabili exact greutatea lor medie. Apreciind după cele cinci piese de care dispunem, ele trebuie să fi avut mai mult decît 13 grame. Din punct de vedere stilistic, aversul și reversul sînt inferioare monedelor B. I ceea ce indică o dată de emitere mai tîrzie. Acestora le urmează, în timp monedele „cu crucea andreiană" pe revers, avînd greutatea medie de 12,1 grame în prima fază a emisiunii și 10,70 grame în faza a doua (77).

Aria de răspîndire delimitată de locurile de descoperire Sighetul Marmației — Beregovo — Mukacevo — Stîna — Șilindia (și poate Kraków) fiind relativ restrînsă, nu putem presupune să fi existat aici un număr de ateliere care să egaleze pe acela al tipurilor monetare, ci că monedele cu elemente tehnice și stilistice comune (mărimea rondelului, greutatea, capul lui Zeus cu barbă, cerc de perle) au fost lucrate în același atelier și că pe urmă, din motive necunoscute nouă, s-au introdus elemente noi. Excepție face doar tipul „cu crucea andreiană" al cărui arie de răspîndire este mult mai vastă, fără să se poată stabili o densitate relativ mare ce să constituie o dovadă sigură pentru fixarea locului de emitere.

Izvoarele nu ne oferă indicii pe baza cărora să putem determina dacă aceste tipuri descoperite în nord-vestul Daciei au fost emise din ordinul unei căpetenii de trib dacic sau celtic. In cazul că s-ar adeveri presupunerea lui V. Pârvan că la Mukacevo a existat o monetărie, ar trebui să admitem implicit că acestea sînt creații celtice influențate de repertoriul monedelor din Dacia.

Varietatea relativ mare a stanțelor, greutatea monedelor, faptul că pentru trei dintre tipurile de tetradrahme sînt atestate și monede divizionare (pl. LXI/7, 12—15), că și prezența altor tipuri de drahme (78) arată o prosperitate economică și o intensă activitate de schimb în nord-vestul Daciei în prima jumătate a secolului II î.e.n. Aria de răspîndire a tipurilor monetare de la „Juncad" și Mukacevo nu depășește spațiul indicat de izvoarele literare (79) și de materialele arheologice (80) ca fiind ocupat de triburi dacice și celtice.

Prin motivele adoptate, meșterii gravori ne-au transmis informații mai complete decît cele oferite de materialele arheologice despre legăturile regiunii nord-vestice a Daciei cu sud-vestul ei, cu Gallia și îndeosebi despre întrepătrunderea influențelor în această parte a Daciei.

NOTE

1 K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn* Budapest, 1939, în seria *DissPann*, 15/2, p. 80. „Inv. apud molam Juncád prope Mármaros-Sziget". deosebire între textul redat de Pink şi cel comunicat de noi este numai formală, probabil că alături de piesele păstrate la Viena se aflau două însemnări.
2 E. Fiala, *Collection Ernst Prinz zu Windisch-Grätz, Anhang zu dem Band V, Griechen: Die Prägungen der Barbaren*, Prag, 1900, p. 204, nr. 2856—2859.
3 *Ibidem*, p. 204, nota 1.
4 A. Blanchet, *Traité des monnaies gauloises*, II, Paris, 1905, p. 463—464, nota 3.
5 C.Moisil, *Monedele dacilor*, în *BSNR*, XV, 1920, p. 59—78; id. *Monete şi tezaure monetare din România Mare*, în *BSNR*, XV. 1920, p. 78—81, XVII, p. 58—62; XVIII, 1923, p. 90—91; id., *Problema mondelor dace*, *BStARPR*, 1, 1958, p. 19—27; id., *Informaţii noi cu privire la originea şi caracterul monedelor dace*, în *BStARPR*, II, 1950, p. 53—65.
6 Ö. Gohl, *Note sur les monnaies barbares de la Honarie*, în *Procès verbaux et mémoires du Congrès international de Numismatique à Bruxelles*, 1910, p. 645—663; *Barbár pénzeink prototipusai (első közlemény)*, în *NumK*, XIV, 1915, p. 81—88; id., *Barbár aprópénzeink és darabolási rendszereik*, în *NumK*, XXU, 1926, p. 31—36.
7 K. Pink, *op. cit.*, p. 80—81.
8 E. Fiala, *op. cit.*, p. 204; K. Pink, *op. cit.*, p. 80.
9 Mulţumim şi pe această cale pentru informaţiile şi îndeosebi pentru mulajele trimise.
10 K. Pink, *op. cit.*, p. 80—81; id., *Einführung in die keltische Münzkunde*, în *Archaeologia Austriaca*, Beiheft 4, 1960, p. 9, 30, 34; vezi şi *Acta Archaeologica Carpatica*, VIII, 1966, p. 105/39.
11 K. Pink, *op. cit.*, p. 13—14.
12 K. Pink, *op. cit.*, p. 80.
13 *Ibidem*.
14 *Ibidem*.
15 Vezi mai jos, p. nr. 17.
16 E. Fiala, *op. cit.*, p. 204, nr. 2859; K. Pink, *op. cit.*, p. 80, nr. 9, pl. XIX/374.
17 Cf. E. Fiala, *op. cit.*, p. 204, nr. 2856, 2858, 2859; K. Pink. *op. cit.*, p. 80.
18 I. Winkler, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 72.
19 *Ibidem*, p. 73—74.
20 *Ibidem*, p. 71, nr. 6—8 (= K. Pink, *op. cit.*, p. 80).
21 *Ibidem*, 81, pl. X/175.
22 *Ibidem*, p. 81, B.
23 M. Dessewffy, *Barbár pénzei*, Budapest, 1910—1913, p. 53, K.
24 *Ibidem*, nr. 1285; K. Pink, *op. cit.*, p. 51, 80.
25 R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande, Ergänzte Neuzusgabe*, I, Graz, 1968, p. 148, fig. 278.
26 Nepublicate.

27 K. Pink, *op. cit.*, p. 141, nr. 194—195, 137, nr. 82, p. 140, nr. 171; M. Dessewffy, *op. cit.*, 803—806.
28 Nepublicat, se păstrează în colecţia cabinetului numismatic din Budapesta.
29 V. Pârvan, *Dacia, Civilizaţiile antice din ţările Carpato-Danubiene*, Bucureşti, 1967, p. 111.
30 V. Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 491, 600, 795.
31 T. Lehoczky, în *ArchErt*, XXI, 1901, p. 138—146, 198—220; XXVI, 1906, p. 337—346; XXVII, 1907, p. 151—166; XXVIII, 1908, p. 250—261.
32 Dessewffy, *op. cit.*, 803—804; K. Pink, *op. cit.*, p. 141, nr. 195.
33 K. Pink, *op. cit.*, p. 137, nr. 82, p. 140, nr. 171.
34 T. Lehoczky, în *ArchErt.*, XXI, 1901, p. 219—220; M. Dessewffy, *op cit.*, 1224, K. Pink, *op. cit.*, 141, nr. 195.
35 T. Lehoczky, în *ArchErt.*, XXUIII, 1908, p. 261, fig. VIII; R. Forrer, *op. cit.*, p. 46, nota 1; cf. şi notele 32—35.
36 R. Forrer, *op. cit.*, p. 46. fig. 85, nota 1.
37 K. Pink, *op. cit.*, p. 23—24.
38 *NumK*, VII, 1908, p. 129.
39 Cf. nota 32.
40 Cf. nota 33.
41 Cf. nota 34.
42 Cf. nota 31—35.
43 Cf. nota 31.
44 K. Pink, *op. cit.*, pl. II/38—39; (*ActaMN*, V, pl. I/8).
45 *Ibidem*, p. 82 a), pl. IV/83.
46 *Ibidem*, p. 84, 93—94, pl. XVIII/337—339, XXI/402—405.
47 Cf. nota 46; Ch. Seltman, *Greek Coins, A History of Metallic Currency and Coinage down to the Fall of the Hellenistic Kingdoms*, London (1960) pl. L/1. p. 307, p. 219.
48 K. Pink, *op. cit.*, p. 83—84; la cele 14 semnalate de Pink se mai adaugă o monedă din colecţia societăţii de numismatică din New-York, pl. IV/11.
49 R. Forrer, *op. cit.*; A. Blanchet, *op. cit.*, K. Pink, *op. cit.*,
50 K. Pink, *op. cit.*, p. 84—85.
51 B. Mitrea, în *SCIV*, 19, 1968, p. 175, nr. 32.
52 M. Rusu şi Oct. Banduia, *Mormîntul unei căpetenii celtice de la Ciumeşti*, Baia Mare, 1970, p. 27, fig. 8; M. Rusu, in *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission*, 50, 1970, p. 179, pl. J, 1 a—b, moneda este similară cu cea reprodusă de K. Pink, pl. XVIII/342.
53 R. Forrer, *op. cit., Band 2, Bibliographische Nachträge und Ergänzungen, Graz*, 1969, p. 123, pl. I/14, este reprodusă o monedă aparţinînd emisiunilor iberice (datată cel mai tîrziu în secolul II î.e.n.), pe care întreaga suprafaţă a capului e brăzdată de linii similare cu cele ce acoperă obrazul lui Zeus pe unele monede avînd pe revers „călăreţul cu crucea andreiană". O altă piesă cu reversul specific pentru emisiunile din Noricum, găsită la Cilli, lîngă Lemberg (M. Dessewffy, op. cit., nr. 1144), are pe avers, faţa şi capul executate tot într-o manieră asemănătoare. Aceste asemănări în privinţa tehnicii redării părului nu implică însă vreo legătură între cele trei tipuri. Nu este decît o simplă coincidenţă, care se datorează aceluiaşi nivel tehnic similar al epocii Latène şi sursei comune care a servit ca motiv de inspiraţie.
54 K. Pink, *op. cit.*, p. 51.
55 *Ibidem.*
56 K. Pink, *op. cit.*, p. 137, nr. 90.
57 K. Pink, *op. cit.*, p. 145, nr. 299; pl. VI/108 (pl. III/5).
58 K. Pink, *op. cit.*, p. 51 şi urm., lucrarea lui *Muschmov, Die Münzen Thrakiens*, nu mi-a fost accesibilă.
59 C. Preda şi Gh. Constantinescu, *Geţii dintre Siretul inferior şi rîul Buzău în lumina descoperirii de la Dumbrăveni (jud. Vrancea)*, în *SCN, IV*, 1968, p. 21—45.

60 I. Winkler, în *ActaMN*, VI, p. 72.
61 I. Winkler, în *Numismaticky Sbornik*, Praha, V, 1958, p. 36, nr. 156.
62 B. Mitrea, în *SCIV*, 19, 1968, p. 174, nr. 31.
63 C. Preda şi Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 36, nota 10.
64 R. Forrer, *op. cit.*, Band, 1, p. 149—150, fig. 284; E. Kolníková, *Zu den Funden keltischer Silbermünzen in Mähren*, în *Sbornik, I, Numismatického Symposiav Brno* 1964, (1966), p. 27.
65 K. Pink, *op. cit.*, p. 85.
66 R. Paulsen, *Die Münzprägungen der Boier*, I, II. Leipzig 1933; V. Ondrouch, *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy*, Bratislava, 1958; K. Castelin, *Z keltského mincovniho udobi na Morave*, în *Sbornik, I. Numismaticckého Symposia v Bruno* 1964 (1966), p. 16—23.
67 A. Blanchet, *op. cit.*, I, p. 218, 220—222; R. Forrer, *op. cit.*, 2, pl. 7—8.
68 R. Forrer, *op. cit.*, 2, pl. 5 2, 22; 7 16; 8 4; 9 1, 5, 18; 16 23; 17 32—33; 18 34—37.
69 *Ibidem*, pl. 5—9.
70 Cf. pl. I—II; K. Pink, *op. cit.*, p. 80, nr. 9—10 (fig. 374). în comparaţie nu nr. 1—8, 11—24.
71 K. Pink, *op. cit.*, p. p. 82. fig. 316—317.
72 R. Forrer, *op. cit.*, I, p. 158, fig. 313; K. Pink, *op. cit.*, p. 85, fig. 351—352.
73 Cf. nota 59.
74 R. Forrer, *op. cit.*, 1—2; A. Blanchet, *op. cit.*; G. Severiano, în *BSNR*, XX, 1926, p. 52, pl. II; K. Pink, *op. cit.*; C. Preda, în *SCN*, III, 1960, p. 51; cf. nota, 51, 52, 59.
75 C. Preda şi Gh. Constantinescu, *op. cit.*, p. 23—33.
76 K. Pink, *op. cit.*, p. 84.
77 K. Pink, *op. cit.*, p. 51.
78 T. Lehoczky, în *ArchErt*, XXI, 1901, p. 219—220, fig. xb; M. Dessewffy, *op. cit.*, 805—806; K. Pink, *op. cit.*, pl. XVIII/347.
79 Bibliografia acestei probleme fiind foarte vastă, citǎm numai cele mai importante lucrări unde sînt indicate şi studiile anterioare: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 46; ind., în *Istoria României, I.* Bucureşti, 1960, p. 263; id., *Insemnări despre daci, Expansiunea dacică (IV), Tot despre expansiunea dacică (V), Die menschliche Gesellschaft an der unteren Donau in vor-und nachrömischen Zeit, I. Am Vorabend der römischen Eröberung*, în *Dacica, Studii şi articole privind istoria veche a pământului românesc*, Cluj (1969), p. 43—49, 85—86; M. Macrea, *Burebista şi celţii de la Dunărea de mijloc*, în *SCIV*, 7, 1956, p. 119—133; B. Mitrea, în *SCN*, I, 1957, p. 26—27; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1967, p. 33—36.
80 I. H. Crişan, *Problema locuirii daco-geţilor pe teritoriul Slovaciei în lumina recentelor descoperiri arheologice*, în *Arh. Mold.*, VI, 1969, p. 107.

ÜBER DEN IN „JUNCAD" SIGHETUL MARMAȚIEI IM XIX (?) JH. GEFUNDENEN MÜNZHORT

(Zusammenfassung)

Die Verfasserin nimmt die Untersuchung des von K. Pink (Anm. 1) veröffentlichten Münzhortes wieder auf. Dazu wird bemerkt, dassesim Wiener Münzkabinett keinerlei Aufzeichnungen über Datum und Umstände gibt, unter denen der Hort örtlicher Prägungen von Tetradrachmen und Drachmen **ad molam Juncad** (heute das Terrain neben dem öffentlichen Badestrand der Stadt Sighetul Marmației) entdeckt wurde; er war im vorigen Jahrhundert nicht inventarisiert worden.

Aus der Beschreibung E. Fialas ergibt sich, dass Pink drei von den vier in der Sammlung Windisch-Grätz befindlichen Stücken nicht richtig bestimmte. Pinks Behauptung, dass einige der Hortmünzen aus dem Süden stmmen, kann nicht angenommen werden, da keine davon mit der gleichen Stanze geprägt ist, wie die Münzen dess „im Banat" entdeckten Hortes.

Aufgrund der Stileigentümlichkeiten können die Hortmünzen in folgende Kategorien eingeteilt werden: **A.** Prägungen ohne neue Motive (Taf. LVIII/1—6); **B.** Prägungen mit neuen Motiven (Taf. LVIII/7—11, Taf. LIX/12—17); **C.** Vom Stil der gallischen Prägungen beeinflusste Münzen (Taf. LIX/19—2 2) und **D.** Scheidemünzen (Taf. LIX/23). Wahrscheinlich gehören noch vier Tetradrachmen (Taf. LX/1—4) gleichfalls zum Hort von Juncad.

Das Vorhandensein von vier Typen, sowohl in dem hier behandelten Hort, als auch in den Funden von Mukacevo und Berehovo (Anm. 27, 28) Taf. LXI/1—10) gestattet die Lokalisierung der Prägestätte dieser Typen in den Nordwesten Daziens.

Was die Prototypen betrifft, wird gezeigt, dass neben den im Banat bekannten wahrscheinlich auch andere Münzen mit dem Motiv des Zahnrades verwendet wurden (Taf. LXI/16—17, in der Sammlung der American Numismatic Society, New York). Bei den anderen Münzen lassen sich die Typen nicht erkennen, die als unmittelbare Vorbilder gedient hatten. Der Typ mit dem Vogel am Zweig (Taf. LIX/12—14, LXI/1, 2), der in dieser Form und Steliung unbekannt ist, sowie der W-Reiter

müssen als örtliche Schöpfungen angesehen werden. Auch für den Reiter mit dem Andreaskreuz (Taf. LIX/15, LX/1, 13) kernt man kein unmittelbares Vorbild (Anm. 53). Was den Avers der Gruppe C des Hortes von Juncad betrifft, teilt die Verfasserin Pinks Meinung (Anm. 65), hebt aber hervor, dass die in Gallien heimischen Motive wohl von direkt aus diesen Gebieten kommenden Wandermeistern oder von einer wandernden Volksgruppe mitgebracht worden waren; es ist nicht anzunehmen, dass sie durch die Vermittlung der Bojer nach Dazein gelangten, da der Avers der boischen Prägungen sich grundlegend von dem der aus den Funden von Mukacevo und Juncad bekannt, versuchten terscheidet. Obzwar mit der keltischen Münzkunst bekannt, versuchten die Münzmeister doch, durch das zur Prägung verwendete Metall, durch die Grösse des Schrötlings, durch Gewicht und den Stil des eRverses die Münzen den im Karpaten-Donaubecken umlaufenden Stücken anzugleichen.

Die Zeitfolge der Münztppen wird durch den Stil und das abnehmende Gewicht bestimmt, ihr Verbreitungsgebiet ist durch die Fundorte von Sighetul Marmaţiei — Mukacevo, Berehovo — Stina und Şilindia begrenzt. Nur der Kreuzelreiter hat eine weitere Verbreitung (Anm. 55—63).

Die verhältnismässig grosse Verschiedenheit der Prägestöcke (Taf. LX), die Scheidemünzen, die für drei der Tetradrachmentypen bekannt sind (Taf. LXI, 7, 12, 15), sowie das Vorhandensein noch anderer Typen von Drachmen (Taf. LXI/7—10, siehe Anm. 78) bezeugen eine wirtschaftliche Blüte und eine rege Handelstätigkeit in Nord-westdazien in der ersten Hälfte des 2. Jhs. v.u.z.

Die durch die Münzprägungen gemotenen Informationen über die Beziehungen zwischen dem Nord- und dem Südwesten Daziens, sowie zu Gallien und besonders über die gegenseitige Durchdringung der verschiedenen Einflüsse in diesem Teil von Dazien sind demnach vollständiger als die aus dem archäologischen Material ersichtlichen Daten.

CERAMICA DESCOPERITĂ LA GHENETEA (JUD. BIHOR)

S. DUMITRAȘCU, Z. NÁNÁSI

In anul 1968 au fost descoperite (1) întîmplător în hotarul localității Ghenetea (jud. Bihor) cinci vase de lut ars. Vasele au fost găsite într-o carieră locală de nisip, ce se află în dreapta drumului dintre Marghita și Ghenetea, la 0,40—0,55 m adîncime de la suprafața actuală a satului, într-un pămînt argilos.

După relatările descoperitorilor, în jurul vaselor (despre a căror poziție la descoperire nu o știm deoarece informațiile primite sînt contradictorii, nu pot fi luate în considerare) nu s-a găsit nici un obiect și nici alte fragmente ceramice.

Prezumțiile ce le-am putea face în legătură cu scopul cu care ele au fost îngropate, din lipsă de orice indicii sigure și datorită descoperirii fortuite, credem că nu-și au rostul (să provină dintr-un mormînt? depozit) (2) și deoarece nu s-au făcut încă săpături în acel loc, ne rezumăm să prezentăm aceste vase. Căci deși nu deținem date mai multe cu privire la descoperire, la zona în care ele au fost descoperite, credem că nu greșim prea mult aducîndu-le, cu datele pe care le deținem, în circuitul informației științifice.

DESCRIEREA VASELOR

a) **Castron** de culoare cenușie, lucrat din pastă fină cu aspect săpunos. A fost modelat la roată, are inel la buză și fund **inelar** pronunțat. Buza îi este ușor adusă spre interior și pîntecele ușor bombat. Curbura ușoară a pereților castronului care-i dau în partea centrală o formă quasi-cilindrică, se îngustează spre fund accentuînd conicitatea părții inferioare a vasului.

Castronul este ornamentat, atît cu inelul retezat al buzei, cît și cu o nervură încadrată de două linii dispuse concentric în partea superioară a vasului. Sub curbura castronului (sub pîntec) a fost, de asemenea, trasă o linie concentrică incizată. Sub nervură, pe pîntecul strâchinii au fost stampate cercuri și rozete. Motivul principal se compune dintr-un cerc mare obținut din liniuțe incizate, avînd în interior șase

cercuri mici dispuse concentric spre perimetrul cercului mare și încadrînd un alt cerculeț cu dispunere centrală. In exterior cercul este încadrat de alte unsprezece cerculețe incizate. Intre motivele de acest tip, cu care a fost ornamentată întreaga parte centrală a castronului au fost stampate rozete, duble și grupate cîte două. Intreaga motivistică este dispusă simetric pe corpul vasului conferindu-i armonie și echilibrul în folsirea ornamentelor (v. pl. LXII/1). Costronul are următoarele dimensiuni: diametrul gurii este de 23,4 cm; al fundului de 10,8 cm; înălțimea de 14,2 cm și grosimea pereților de 1,2 cm.

Analogii directe și apropiate pentru acest vas, în lumea neamurilor libere din nord-vest, nu cunoaștem. Există însă în această arie, în special pe teritoriul Slovaciei, dar și în nord-estul Ungariei așa-numita ceramică de tip Blazice (3), ceramică cenușie folosind, în special, ornamentarea cu motive stampate. Un castron cu motive stampate, evident în aceeași manieră, dar folosind motive diferite, a fost găsită și în complexul funerar, de la Cejkov (4) din Slovacia, alături de alte piese metalice sau de alte vase din lut ars. In legătură cu încadrarea cronologică și atribuirea etnică a acestui tip de monumente vom reveni mai jos.

b) **Castron** cenușiu, modelat la roată din pastă fină. Are fundul inelar cu umbo. Corpul castronului este cilindric în partea centrală, spre bază se arcuiește în formă de con. Sub buză, vasul este ornamentat cu două adînciturі concentrice, paralele. La baza pîntecului are trasată o altă linie adîncită. Intre cele două linii adîncite de sub buză și cea de la baza pîntecului (v. pl. LXII/2) au fost aplicate prin stampare cercuri cu perimetrul discontinuu, format din mici liniuțe. Are următoarele dimensiuni: diametrul gurii de 11,0 cm; diametrul fundului 5,0 cm; înălțimea de 6,5 cm și grosimea pereților de 0,5 cm. Vasul este de aceeași formă cu castronul descris la punctul a), avînd însă ornamentația mai simplă.

c) **Castron** de culoare negricioasă modelat la roată, dar, pare-se, cu mai puțină grijă. Pasta este aleasă și cu aspect săpunos. Are fundul inelar cu umbo, partea centrală este quasiclindrică, arcuindu-se puternic sub pîntecele vasului, spre fund și devenind tronconică. Gura castronului este larg deschisă și are buza dreaptă. Sub buză s-au tras două linii adîncite concentrice, paralele, iar sub ele s-au aplicat prin stampare cercuri, cu perimetrul discontinuu, obținut prin liniuțe așezate în formă de raze (pl. LXII/3). Castronul are diametrul gurii de 7,8 cm, ale fundului de 3,7 cm, înălțimea de 4,6 cm și grosimea pereților de 0,5 cm. Din punct de vedere tipologic este de același tip cu cele două castroane descrise mai sus și folosește aceeași manieră de ornamentare. Diferă doar culoarea vasului, care în acest caz este negricioasă.

d) **Strachină** modelată la roată, de culoare cenușie, din pastă fină. Are fundul inelar cu umbo. Spre deosebire de cele trei castroane descrise mai sus acest vas are pereții pîntecului puternic arcuiți în formă de semilună, spre fund îngustîndu-se în formă de con. Gura strâ-

chinii este larg deschisă, iar buza este evazată spre exterior. Nu este ornamentată. Dimensiunile străchinii sînt următoarele: diametrul gurii de 17,5 cm, al fundului de 6,8 cm, înălţimea de 8,0 cm şi grosimea pereţilor de 1,0 cm. Deşi modelat din acelaşi tip de pastă, de aceeaşi culoare, din punct de vedere tipologic vasul se deosebeşte de celelalte patru vase, prin curbura accentuată a pereţilor şi prin bombarea bruscă a pîntecului (v. pl. LXII/4).

e) **Castron** de culoare cenuşie modelat la roată. Are gura larg deschisă, corpul în partea superioară este de formă cilindrică apoi se arcuieşte puternic devenind în partea inferioară de forma unui trunchi de con (pîlnie). Sub buză şi în partea centrală a pîntecului are trase, paralele, două linii adîncite. Inelul fundului este bine accentuat (v. pl. LXII/5).

Cu toate datele sumare pe care le deţinem asupra descoperirii acestor cinci vase, prezentarea lor era necesară, atît pentru materialul concret adus în discuţie, cît mai ales pentru problemele ce le ridică în legătură cu încadrarea lor cronologică şi etnoculturală, cu istoria părţilor din nord-vestul României în epoca romană şi imediat postromană.

Incadrarea cronologică. Prin analogiile pe care le oferă, specificate parţial mai sus, vasele pot fi datate în sec. III—IV. e.n. Această datare o sprijină pe de o parte primele trei castroane, după părerea noastră, de evidentă influenţă culturală romană, fiind imitaţii îndepărtate a unor modele de terra sigillat (5), cît şi ultimele două vase, legate de lumea neamurilor libere din nord-est. (6). Prin motivele stampate (pe trei din cele cinci recipiente) descoperirea se leagă de ceramica de tipul Blazice, caracteristică pentru o arie largă din regiunile slovaco-ungare. Acest tip ceramic nu a fost datat precis, căci are o îndelungă perioadă de existenţă, (7) cu toate că unii dintre cercetători s-au oprit cu datarea sa la sec. III—IV e.n. (8), sau mai precis în secolul IV e.n. In ţara noastră, şi ne refrim la părţile de nord-vest (Bihor, Sătmar) ceramică de acest tip încă nu ştim să fi fost publicată şi cu atît mai puţin datată. Cu toate acestea, luînd în considerare studiile şi cercetările întreprinse de arheologii slovaci şi maghiari, şi avînd în vedere întreaga situaţie istorică a acestui regiuni după 217/74 e.n. ne raliem punctului de vedere care datează acest tip de ceramică în sec. III (sfîrşitul secolului) — IV e. n.

Atribuirea etno-culturală. Cele cinci vase, datorită descoperirii lor fortuite şi din pricină că nu ştim dacă provin dintr-o aşezare sau un mormînt nu ne permit să facem atribuiri etnice certe. Ceramica lucrată la roată, uneori, circula pe spaţii vaste şi nu este un indiciu sigur cu privire la apartenenţa purtătorilor ei. Teritoriul dintre graniţele celor două provincii, Pannonia romană şi Dacia romană a fost la un moment dat, în epoca romană, teritoriu unde au pătruns unele produse romane: **terra sigillata** (9), monede etc.; după ceramica romană standardizată modelîndu-se imitaţii „barbare", care prin natura lucrurilor păstrau anumite elemente ale modelului. Şi în cazul nostrul cele trei străchini (pl.

I.XII/1, 2, 3) sînt imitații (mai apropiate sau mai îndepărtate) după modele castroane romane, atît ca formă cît și în imitația mai palidă a ornamenticii. Pe de altă parte situația istorică, configurația etnodemografică a acestui teritoriu, locuit de neamuri libere: elemente celtice remanente, daci, sarmați, mai apoi germanici implică de asemenea o maximă prudență în operarea numai cu o anumită categorie de piese — arme, unelte, și ceramica modelată la roată —, în cazul în care lipsesc alte indicii ce ar putea oferi anumite puncte de sprijin în acest sens.

Din această pricină credem că a fost grăbită încercarea făcută de Csallány D., care a încadrat descoperirile de la Blazice (Slovacia), Beregsurány (R. P. Ungară) și Mediașul Aurit (R. S. România) in același orizont etno-cultural, numind-o cultura Bereg, și atribuind-o cu probabilitate gepizilor (10) (așa-numiților gepizi timpurii), eventual vandalilor sau altor neamuri. Prima problemă, ridicată de cercetătoarea slovacă M. Lamiová, se lega de însăși existența culturii, Bereg. Intr-un studiu publicat în 1969 ea a arătat că nu există o **cultură Bereg** (11), ci un tip ceramic, pe care autoarea îl numește tipul Blazice. Că lucrurile stau așa ne-o demonstrează și faptul că Csallány D. consideră și descoperirile de la Mediașul Aurit ca făcînd parte din cultura Bereg. La Mediașul Aurit **nu există** însă ceramică stampată (12) (cele 2—3 bucăți stampate sînt imitații sau inerente importuri, ajunse aici prin contact între comunități quasi-contemporane, față de **miile** de fragmente ceramice **nestampate) și deci această așezare nu se încadrează în descoperirile de tip Blazice.**

In ce ne privește nu luăm în discuție descoperirile de la Beregsurány atîta vreme cît ele nu vor fi date publicității (ca material concret, fotografiat). Ținem însă totuși să atragem atenția că încă J. Pastor arătase în 1961 (13) că acest tip ceramic **dăinuiește** foarte mult, din sec. I pînă la începutul sec. VII e.n., permanența sa implicînd păstrarea tehnologiei sale în cadrul unor așezări stabile și în orice caz, transmiterea și implicit vehicularea acestui tip ceramic la mai multe populații și care mereu o obțin de la nucleele etno-demografice peste care stăpînesc și peste care trec.

Este suficient să amintim că astăzi tot mai mulți cercetători se îndoiesc de atribuirea descoperirii de la Cejkov, din Slovacia, vandalilor. (14). De altfel încă Ed. Beninger (15) atrăsese atenția asupra ceramicii stampate (castronul cu motive stampate din complexul de la Cejkov) și ceramica ce se descoperise în Dacia, datînd-o între 150—250 e.n., înainte, deci, de pătrunderile germane în aceste regiuni.

Ne-am permite să atragem atenția că originea acestui tip ceramic — **Blazice, ceramică cenușie stampată —,** nu trebuie căutate în regiunile transcarpatice, ea s-a născut, după părerea noastră, în teritoriul dintre Dunăre (la vest) și Carpații nordici și Apuseni (la est), în lumea liberă celto-dacă, căreia i s-au adăugat iazygii-sarmați și mai apoi neamuri germanice, ca fenomen de mimetism cultural, de imitare a unor

modele din lumea romană, modele care de multe ori, prin schimburi, chiar pradă, ajungeau la neamurile libere de aici și de unde ea răzbate, sporadic și peste Carpați. Dacă odată această teză putea să pară un rod al intuiției istorice, astăzi este documentată arheologic. Foarte recent Eva B. Bónis a publicat materialele arheologice de la Budapesta —Gellérthegy—Tabán (16) unde s-a găsit ceramică celtică (eraviscă) și dacică, lucrată cu mîna (cești, vase-borcan) și la roată (străchini, oale, chiupuri) în **cuptoare de tipul cu două camere de foc și picior median.** De asemenea s-a găsit ceramică stampată imitată după modele romane. De altfel la Budapesta avem atestată existența (la Aquincum) unui libert **Scorilo** (nume dacic autentic) în „familia" ceramistului Ressatus. Putea să fie un fost sclav din Dacia transilvană, făcut prizonier la 106, însă, în Pannonia au fost descoperite cinci inscripții cu sclavi sau liberți de origine dacică. Datarea lor este însă cu totul nesigură, iar deoarece spre teritoriul Pannoniei și în „barbaricum" din vecinătate există o populație dacică și în perioada imperiului timpuriu, originea acestor sclavi este foarte discutabilă", (17) deci puteau să fie și daci localnici. Avem astfel în această arie vest-nord-vestică, înainte de venirea iazygilor și a neamurilor germanice un fond de populație daco-celtică (sau daci trecuți prin școala Laténului celtic) care cunoștea lucrarea ceramicii cenușii la roată de cîteva sute de ani, meșteșug în care se perfecționase, cunoștea și cuptoarele cu două camere de foc, cu o tehnologie superioară de ardere a vaselor, cu modele proprii sau luate din lumea civilizată mediteraneană, **romană.**

Această populație va confecționa ceramică pentru iazygi, popor de stepă călăreț și războinic (care de la acești daco-celți va prelua apoi unele elemente și modele în meșteșugul confecționării ceramicii, atît cît și-l vor fi însușit) (18) și tot această populație, acolo unde n-a fost dislocată sau dispersată va lucra ceramică și pentru neamurile germanice, ori le va transmite, pentru vremea cît conviețuiau, elemente și modele în prelucrarea ceramicii. Însăși datarea pe care J. Pastor (19) o face acestei ceramici dovedește că este vorba de o populație permanentă, găsită de iazygi și germanici în aceste regiuni și care dăinuiește încă multă vreme, fiind, așa cum erau celții și sub germani, mai ales în regiunile transcarpatice la început, apoi și la sud de Carpați, ne-o afirmă răspicat Tacitus, cei care le lucrau fierul (20), iar în cazul nostru celto-dacii care confecționau ceramică și poate erau populația de nădejde a economiei acestor locuri.

Prin cele de mai sus nu am vrut să demonstrăm că cele cinci vase de la Ghenetea sînt dintr-un complex autohton. **Nu.** Subliniam numai cine sînt cei **mai numeroși și prezenți îndelungat,** locuitori ai regiunilor din vest-nord-vest, populația daco-celtică, peste care vin în sec. I. e.n. iazygii și apoi, începînd cu sfîrșitul sec. II. e.n. — III e.n. neamuri germanice.

Astfel, dacă primele trei castroane (pl. LXII/1, 2, 3) sînt de factură locală, s-ar putea pune problema ca ultimele două vase să fie de manieră germanică (pl. LXII/4, 5), deşi chiar în felul acesta pusă problema ea este dificil de rezolvat atîta vreme cît nu vom şti ce este celtic preluat de germani în regiunile polono-baltice şi ce este, eventual, germanic autentic.

Cercetările efectuate pînă în prezent, pe baza, din păcate, a unor descoperiri întîmplătoare, indică existenţe în sec. III—IV e.n. a unui grup de descoperiri gepidice (timpurii) în triunghiul Curtuiuşeni—Şimleul Silvaniei—Oradea la care este posibil să se ataşeze şi descoperirea de la Ghenetea. (21) Prezenţa, deocamdată, a unui grup de gepizi în coasta vest-nord-vestică a Daciei mai este semnalată, pe baza izvoarelor istorice, şi de alte cercetări, (22) dar deocamdată ei nu au fost semnalaţi în Cîmpia Aradului. Pe de altă parte ni se pare problematică apartanenţa etnică a descoperirii de la Boineşti—Oaş (23) (jud. Satu Mare), ca sigur vandalică, ea fiind tîrzie şi deci, pe baza ultimelor cercetări, greu de atribuit vandalilor, dar desigur nu cu totul exclus. Rămîne ca cercetările viitoare să întregească acest tablou. Prezenţa gepizilor (eventuali) o putem bănui deocamdată în regiunea specificată mai sus, din partea de nord a judeţului Bihor. In ce priveşte partea de sud (zona Crişului Negru), unde am efectuat cercetări, încă nu am ajuns la rezultate certe, din care pricină ne rezervăm dreptul de a mai reveni asupra acestei probleme.

N-ar fi însă exclus ca realităţile să fi fost mult mai complexe, deocamdată, mai greu de deslușit, şi în acest sens, nu excludem posibilitatea ca în această zonă să-şi fi lăsat urmele şi înaintarea, pătrunderea spre vest (ne gîndim la Şimleu, eventual Tăuteni — descoperire inedită) şi grupul **huno-alano-gotic** (24) de la sfîrşitul sec. IV. şi începutul sec. V e.n. Problema rămîne însă deschisă, din pricină că sîntem la începutul începutului deslușirii acestor complicate, dar interesante şi importante probleme ridicate de cercetarea nord-vestului ţării noastre, în epoca romană şi postromană.

NOTE

1. Vasele au fost descoperite, cu ocazia practicii agricole, de către elevii Liceului din Marghita, în 1968, şi prin grija prof. Iosif Bokor ele au fost protejate şi au ajuns la Muzeul din Săcuieni (jud. Bihor), căruia îi aducem şi pe această cale mulţumirile noastre.
2. Z. Nánási, *Un depozit de vase din sec. IV e.n., Comunicare la a V Sesiunea ştiinţifică a muzeelor*, Bucureşti, 1969.
3. v. Ján Pastor, *Sidliskovy vyskum v Blaziciach*, în *Studijné Zvesti AUSAV*, 6, Nitra, 1961. pp. 83—108, pl. III. XIII, XIV; *cf.* T. Kolnik, *Die pannonische keramik mit Stempelverzierung und ihre Einflüsse in der Slowakei*, în *Epitymbion Roman Haken*, Pragae, 1958, pp. 61—70, pl. XII—XIII.
4. Eduard Beninger, *Der Wandalenfund von Czèke-Cejkov*, în *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien*, XLV, Viena, 1931, pp. 183—222, fig. 19.
5. v. Gabler Deneş, *Terra sigillaták a kelet-Pannóniával szomszédos Barbaricumban. A Barbaricum importjának néhány kérdése*, în *Arch.Ért*, 95, 2, 1968, pp. 211—239, fig. 14, 10.
6. cf. Antoni Talar, Zenon Wozniak, *A New Barrow from the Roman Period at Lukawica (Lubaczâu District)*, în *Sprawozdania Archeologiczne*, XXII, 1970, fig. 2/b, p. 403 „The two well preserved vessels belong to the group of „Schalenurnen" typical of the so-called Gotho-Gepidian culture which existed in Pomerania, Masovia and Volhinia in the Roman period""; v. şi J. V. Kubarenko, *Le problème de la civilisation „gothe-gèpide" en Polésie et en kolhynic*, în *Acta Baltico-Slavica*, 5, 1967, p. 19 şi urm. (nouă nu ne-a fost accesibilă direct).
7. Ján Pastor, *op. cit., loc. cit.*, p. 107 „Ich vermute, dass bei der Datierung des des Fundortes in Blazice als Terminus post quem das Ende der keltischen kultur zu bestimmen ist, da Denkmäler von diesem Charakter nicht einmal sporadisch auf dieser Siedlung aufreten. Das Ende dieser kultur wird in der Ostslowakei annährend um das Jahr 100 v. Z. datiert. Die Keszthely-kultur bildet die obere Grenze, den Terminus *ante quem*, annähernd um das Jahr 600 u. Z. In den verbliebenden 500 Jahren kann das keramikmaterial noch nicht genan in die einzelnen Jahrhunderte eingeteilt werden".
8. D. Csallány, *Die Bereg-kultur*, în *Acta Antipua et Archaeologica*, X, Szeged. 1966, p. 88; Maria Lamiová-Schmiedlová, *Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei*, în *Slov Arch*, XVIII, 2, 1969, p. 471 *Graue keramik des Blazice-Typus.*
9. v. nota 5 supra.
10. D. Csallány, *op. cit., loc. cit.*, p. 88 „Wir können also den kreis der Gefässe mit Stampelmuster ans dem 4. Jahrhundert an die Gepiden, wandalen oder eine andere Volksgruppe knüpfen, solange Problem der „Bereg-kultur" im Laufe unserer Forschungen nicht endgültig geklärt ist".

11. M. Lamiová-Schmiedlová, *op. cit., loc. cit.*, p. 473 „Aus angeführten Ursache halte ich den Namen „Bereg-kultur" für unangebracht, mit dem D. Csallány Funde ans Beregsurány bezeichnet hat. Es kann nicht von einer kultur mit grauer Keramik gesprochen werden, da diese in mehreren kulturbereichen aufscheint. Richtiger ist meiner Ansicht nach die Bezeichnung keramik des „Blazice-Typus" für die in Blazice gefertigte grau keramik mit Stempelverzierung und für die ihr ähnliche Ware.
12. S Dumitrașcu, T. Bared, *Așezarea dacilor liberi de la Mediașul Aurit*, Oradea, 1967, pp. 32—39, note 54 unde am citat, pentru a se face deosebirea *RégFüz*, I, 19, 1966, p. 36: „A felületi nyomok alapján 23 edényégető, kemencét és 1 katlant tártunk fel, összefüggő fürtökben, a hozzájuk tartozâ selejtek törmelék halmazaival együtt mintegy 16.000 cserepet is, amelyből 4.200 db. pecsételt geometrikus mintáju volt; *cf. idem*, în *Arch.Ért*, 93, 2, 1966, p. 297; Csallány D., *in Die Bereg-kultur* etc., încă în *1966*, înainte de a da publicității săpăturile de la Mediașul Aurit.
13. v. nota 7 *supra*.
14. M. Lamiová-Schmiedlová, *op. cit.*, p. 463 „Er bemerkte, dass es hinsichtlich der Erkennung des Przeworsk-Einschlages nötig wäre, auch eine Revision des an Inventar reichen Grabes aus Cejkov zu machen". De altfel cana (Fig. 20, la Ed. Beninger *op. cit.,)* de la Cejkov își găsește analogii nu în lumea vandalică extracarpatică ci în ceramica gepidică, chiar dacă este mai tîrzie cf. Csallány D., ventar reichen Grabes aus Cejkov zu machen". De altfel cana (Fig. 20, la Ed. *Archäeologische Denkmäler der Gepiden im Mittel-donaubecken* (454—568 u. z.) în *Arh.Hung*, SN, XXXVIII, Budapesta, 1961, pl. CLXXXV/2 și CLXXXVI/13; iar brățara (fig. 6 la Ed. Beninger op. cit) *cf.* cu cea de la Șura Mare (Csallány D., *op. cit.*, pl. CCXXXIX/11).
15. Ed. Beninger, *op. cit., loc. cit.*, p. 210 „In Dakien ist die vorkragende Form des Gefässes, Fig. 19 (este vorba de castronul cu formă de imitație romană și cu motive stampate n.n.D.S.) ans Cséke belegt in Porolissum *(v. Dolgozatok*-Cluj, 22, V, 1914, p. 85, fig. 15/9). Die Stempel-keramik blüht in Dakien von 150 bis 250".
16. Eva Bónis, *Die Spätkeltische Siedlung Gellérthegy — Tabán in Budapest*, în *Arch. Hung.* SN, XLVII, Budapesta, 1969, v. pl. III/1, 2 cuptoare de ars vase cu două camere de foc și picior median; pl. LI, ceramică dacică lucrată cu mîna; fig. 64, 99, 66, pl. XXXIX/1, XXXVIII/2 chiupuri dacice și pl. XXXIV/5—11 ceramică stampată imitată după cea romană în mediu celto-dac.
17. A. Bodor, *Contribuții la problema cuceririi Daciei*, în *Acta MN, I*, 1964. pp. 144; *cf.* A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapesta, 1959, p. 254.
18. Și în nord-vestul României celții (poate daco-celții) din zona Carei cunoșteau cuptoarele cu două camere de foc în sec. II—I î.e.n. și mai apoi. Informații de la I. Németi — Carei. În Alföld tipurile de cuptoare, ceramica, presupun aceeași lume, deci aceleași realități etno-demografice v. Párducz Mihály, *Adatok az Alföld római kori kerámiájához*, în *Dolgozatok—Travaux*, Seghedin. VI, 1—2, 1935, pp. 176—203, pl. XXXIV/9, pl. XLI, p. 202 „Die Wellenlinien —ornamente sind scheinbar schon an den Denk-mälern der dakischen Denkmälergruppe da, welche in die Späte La Tène-zeit hinreicht".
19. v. nota 7 *supra*.
20. Tacitus, *Despre originea și țara germanilor*, (Ed. T.A. Naum, Bue, 1958), XLIII. I „Bacotinii; pentru ca rușinea lor să fie și mai mare, scot și fier din pămînt".
21. Bóna István, *Az Újhattyáni germán lovasir*, în *Különlenyomat az Arch.Ért* 2. Budapesta, 1961, p. 205, se știe că la Curtuiușeni v. pl. II/1—9 s-au găsit arme, considerate multă vreme celtice, dar care (v. discuția la Bóna) s-au dovedit a fi mai tîrzii. Se pare că la Curtuiușeni avem de-a face cu două tipuri de mor-

minte: celtice şi germanice. Este aproape hazardat, dar nu imposibil, ca un grup încă de celţi să fi luptat în sec. III—IV e.n. (mult metamorfozaţi) în „armata eventualilor gepizi, al căror centru îl aşează la sfîrşitul sec. IV. e.n. la Şimleul Silvaniei unde au ascuns şi tezaurul lor „nobiliar", tribal. In acest sens mai amintim descoperirea în 1963 a unui mormînt de inhumaţie? la Diosig „Cartierul Ţiganilor" din care s-a mai păstrat un pieptene de os cu colţi bilaterali (v. pl. LXIII/10.

22. v. N. Gostar, *O stare de alarmă pe limeşul de vest al Daciei în jurul anului 200*, în *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza"* din Iaşi (SN), III, a Istorie, Tom XIV, 1968, p. 102 „Neliniştea şi frămîntarea care ar fi cuprins populaţiile din vecinătatea Daciei şi provinciile pannonice în anii domniei lui Septimiu Sever, după unii istorici maghiari, ar fi fost cauzată de pătrunderile înspre aceste regiuni a neamurilor gotice. Această explicaţie este în general admisă, deşi înaintarea spre sud a goţilor în această vreme se făcea cu totul în altă direcţie. Mai curînd ar fi să presupunem deplasările neamurilor gepide în direcţie frontierei de nord şi de vest a Daciei, cu care romanii au putut ajunge în contact încă în anii domniei lui Commodus. Astfel în cronica lui Malalas (dacă se exclude posibilitatea unui anacronism din partea cronicarului bizantin) se aminteşte că în anul 184 Clodius Albinus, pe atunci guvernatorul Daciei sau comandantul unei legiuni din Dacia, a luptat împotriva gepizilor".
23. Kovács Sándar, *Jegyzetek a Béla—Várhegyi leletekről*, în *A Nvi J.A.M.Evk*, VIII—IX, Budapesta, pp. 25—33 cam tîrzii vandali pentru sec. III — începutul sec. IV e.n.?, dar desigur nu imposibil de admis).
24. v. Gyula Mészáros, *Das Fürstengrab von Regöly aus der Frühvölkerwanderugnszeit*, în *Arch Ért*, 97, 1, Budapesta, pp. 91—92.

IN GHENETEA (KREIS BIHOR) ENTDECKTE KERAMIK

Zusammenfassung

In der vorliegenden Studie beschreiben die Verfasser fünf Gefässe, die zufälling in Ghenetea (in der Nähe von Marghita, Kreis Bihor) gefunden wurden. Es handelt sich dabei um zwei auf der Töpferscheibe gearbeitete graue Keramikschüsseln (T. LXII/1, 2); die dritte ist von schwärzlicher Farbe (T. LXII/3). Alle sind scheinbar römischen Modellen (terra sigiellata) nachgeahmt, geschmückt sind sie mit Stempelkeramik. Eine weitere Schüssel ist grau und unverziert (T. I/5), und die fünfte, ebenfalls von grauer Farbe, hat eine besondere Form (T. LXII/4).

Diese graue, auf der Töpferscheibe, angefertigte Keramik, hatte III. und IV. Jahrhundert u. Z. stammen. Vom kulturellen Standpunkt aus betrachtet gehören sie zu dem Keramiktyp Blazice, der in ungarisch-slowakischen Gebieten verbreitet war und welcher sich sehr lange hielt (I.—VII. Jhd. u. Z.). Die Keramik wurde von der dort ansässigen keltisch-dakischen Bevölkerung angefertigt.

Diese graue, auf der Tőpferscheibe, angefertigte Keramik, hatte ausser ihrem langen Bestehen auch eine weite Verbreitung. In unserem Falle wärre es möglich, dass die Gefässe von Ghenetea einer älteren Gruppe von Gepiden aus der Zone Şimleu—Curtuiuşeni—Oradea? (Bóna I.) oder anderen Bevölkerungsstämmen gehörten.

DESPRE PROBLEMA ŢĂRĂNEASCĂ IN COMITATUL SATU MARE IN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ŞI INCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

A. EGYED

1. Cu toate că în ultimii douăzeci şi cinci de ani problema agrară, în general, şi cea ţărănească, în special, au fost mult studiate, particularităţile teritoriale strîns legate de specificul condiţiilor geografice, economice şi demografice locale au rămas mai puţin cunoscute în istoriografia română. Cercetarea aspectului local al problemei are — după părerea noastră — o îndoită importanţă. Pe de o parte ea poate să contribuie la adîncirea din punct de vedere ştiinţific a tabloului general privind ansamblul problemei agrare, înlesnind totodată realizarea unei sinteze — atît de necesare — a istoriei agriculturii din ţara noastră. Pe de altă parte nu trebuie scăpat din vedere faptul că intensificarea cercetărilor în domeniul istoriei locale contribuie la creşterea considerabilă a eficienţei activităţii didactico-educative, poate să îmbogăţească tematica vieţii culturale şi ştiinţifice din judeţele ţării. Studierea istoriei agriculturii şi a ţărănimii constituie o sarcină imediată mai ales în acele părţi unde lupta ţărănimii, mişcările şi frămîntările ei, au un trecut deosebit de semnificativ. Ori, fostul comitat Satu Mare aparţine acestor teritorii. Aici, la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, a luat naştere, sub influenţa mişcării socialiste aşa-numita mişcare „agrar-socialistă". Fenomenul are cauze generale şi specifice adînc înrădăcinate în relaţiile agrare de pe aceste meleaguri. Lucrarea de faţă îşi propune abordarea acestor relaţii în vederea prezentării, într-unul din numerele viitoare ale acestei publicaţii, a mişcării ţărănimii din fostul comitat Satu Mare în perioada menţionată.

2. In evoluţia raporturilor agrare din Transilvania, (1), revoluţia din 1848 şi legiuirile imperiale din 1853—1854 marchează începutul unei epoci noi, în sensul că modul de producţie capitalist devine dominant în economie. Deşi în literatura noastră istorică multe probleme ale emancipării ţărănimii sînt controversate, în lucrările publicate în ultimii ani a primit o confirmare unanimă faptul că în anul 1848, prin eliberarea ţărănimii, a fost lichidat caracterul dominant al relaţiilor de produc-

ţie feudale. Fiind elaborate sub puternica presiune a evenimentelor revoluţionare de către clasele dominante compuse în majoritate de reprezentanţii moşierimii, legile din 1848 au avut limite vădite de clasă. Astfel, n-a fost eliberată nicidecum întreaga ţărănime dependentă: unele categorii de jeleri, mai ales cele care lucrau pămînturile alodiale, erau menţinute în condiţiile de dinainte de 1848. Pe de altă parte, lăsînd neînproprietărită o mare parte a jelerilor şi dînd posibilitatea interpretări părtinitoare a legilor de emancipare de către organele executive, reforma din 1848 a salvat marea proprietate moşierească de provenienţă feudală (2).

Intrucît leiguirea din 1848 n-a rezolvat problema agrară în mod radical, în sensul dorit de ţărănime (3), curînd după revoluţie, problema agrară reapare, avînd drept caracteristici principale situaţia nerezolvată a jelerilor, insuficienţa pămîntului pentru o parte însemnată a foştilor iobagi, problema folosirii pădurilor şi păşunilor comune, reanimarea luptei ţărănimii pentru pămînt şi altele. Tocmai din această cauză Curtea din Viena a încercat rezolvarea acestor probleme pe cale legislativă. Apariţia patentelor imperiale din 1853 privind Ungaria, Banatul, Crişana şi Maramureşul, şi din 1854 privind Principatul Transilvaniei, reflectă această preocupare.

Acceptînd ca punct de plecare legiuirea agrară din 1848, patentele din 1853—1854 au marcat totuşi o oarecare dezvoltare a acesteia. Astfel legile sus amintite extindeau emanciparea de sub dependenţa feudală şi asupra acelor categorii de jeleri a căror situaţie a rămas nerezolvată în 1848, ei devenind treptat oameni liberi din punct de vedere juridic, fără să primească însă pămînt în majoritatea cazurilor. **In urma legilor din 1848 şi 1853—54 a apărut în Transilvania un număr mare de ţărani fără pămînt (foşti jeleri), sau cu pămînt puţin (provenind din unele categorii ale foştilor iobagi, mai ales cei cu sesii fărîmiţate) — pe de o parte, iar pe de altă parte s-a menţinut marea proprietate moşierească, care a constituit reazemul tuturor resturilor feudale în economia agrară.** In întreaga Transilvanie — ca şi în restul ţării noastre — caracteristica de bază a dezvoltării agriculturii o constituia faptul că ea s-a desfăşurat pe calea „prusacă", moşierească. **Totuşi, în anumite regiuni s-au evidenţiat particularităţi însemnate faţă de situaţia generală, fostul comitat Satu Mare numărîndu-se printre acestea.**

3. Odată cu desfiinţarea relaţiilor urbariale, la mijlocul secolului XIX-lea, majoritatea ţărănimii a păşit pe calea unei dezvoltări libere din punct de vedere juridic. Era un act istoric de excepţională importanţă după încătuşarea din vremea iobăgiei seculare. Posibilitatea gospodăririi de sine stătătoare, independent de marea gospodărie moşierească, era totuşi foarte limitată. In comitatul Satu Mare, unde marea proprietate moşierească deţinea în continuare cel puţin jumătate din fondul funciar existent în comitat, „constrîngerea economică" va juca

mare în istoria țărănimii. Țărănimea de pe aceste meleaguri, indiferent din ce pături sociale făcea parte, nu putea să-și asigure existența fără a apela la pămîntul arabil, păduri și izlazuri deținute de moșieri. Pe de altă parte, nici marea moșierime nu putea lucra pămîntul cu inventarul ei insuficient și nu putea valorifica izlazurile decît prin arendare către țărani. In felul acesta, **în primele decenii de după emanciparea țărănimii, agricultura transilvăneană a rămas legată cu mii de fire de vechiul sistem.** Datorită acestei situații, **pămîntul moșieresc a constituit și după 1848 mijlocul principal prin care s-a realizat exploatarea țărănimii muncitoare.** Formele acestei exploatări, însă, au devenit mult mai variate față de situația anterioară.

Din cele spuse mai sus rezultă constatarea că miezul problemei agrare și a celei țărănești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea îl constituia dotarea cu pămînt a gospodăriilor agricole și îndeosebi a celor țărănești. Cercetarea evoluției problemei pămîntului este însă îngreunată mult de lipsa datelor totalizatoare. Dispunînd însă de material arhivistic privitor la un număr însemnat de localități pentru perioada imediat următoare revoluției din 1848, putem aborda anumite aspecte ale problemei în dezvoltarea ei, iar datele statistice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea ne dau posibilitatea să studiem toate laturile importante ale repartizării pămîntului pe diferite categorii de gospodării.

Este cunoscut faptul că problema pămîntului a început să devină din ce în ce mai gravă pentru țărănime odată cu începutul pătrunderii relațiilor capitaliste în agricultură. Această situație se reflectă, printre altele, în încercările puterii de stat de a fixa mărimea sesiilor iobăgești. Potrivit urbariilor din timpul Mariei Tereza, în comitatul Satu Mare mărimea unei sesii iobăgești întregi a fost fixată la o suprafață variind între 34 și 44 de iugăre (4) de pămînt, această întindere fiind suficient de mare, chiar în condițiile unei agriculturi extensive cu sistem de trei cîmpuri, pentru o gospodărie țărănească. De această situație optimă s-a bucurat, chiar și în perioada conscripției urbariale, un număr foarte redus de gospodării țărănești. Marea majoritate a iobagilor lucrau sesii fărămițate. Una din cauzele acestui proces istoric a constituit-o faptul că din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe măsura pătrunderii relațiilor capitaliste în agricultură, a creșterii importanței producției de mărfuri, nemeșimea a răpit (5) mari întinderi de pămînturi iobăgești, iar ceea ce a rămas în folosința țăranilor, a fost — odată cu înmulțirea familiilor iobăgești — împărțit între mai multe gospodării. Prin urmare, sesiile țărănești s-au micșorat în mod simțitor.

Datele parțiale dintr-un număr de 16 sate din comitatul Satu Mare din jurul Medieșului Aurit, prezintă următorul tablou(6) referitor la situația sesiilor în timpul eliberării iobăgiei (7):

în tot decursul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea un rol

Mărimea sesiei	Numărul celor eliberaţi	In %
Intregi	5	1,73
7/8	1	0,34
6/8	1	0,34
5/8	5	1,73
4/8	135	46,90
3/8	16	5,55
2/8	32	11,11
1/8	86	29,87
1/16	7	2,42
Nr-ul celor eliberaţi cu pămînt (8)	288 (9)	100,00
Jeleri	204	

Din datele prezentate mai sus reiese în mod clar faptul că ponderea ţărănimii cu sesii iobăgeşti întregi a fost extrem de mică. In schimb, peste 98% a celor eliberaţi cu pămînt aveau jumătăţi de sesii, sau mai puţin. Este neîndoielnic faptul că un număr însemnat de gospodării ţărăneşti abia eliberate, deţinînd doar a 8-a parte sau a 16-a parte dintr-o sesie întreagă, vor resimţi de la începutul gospodăririi de sine stătătoare lipsa de pămînt; avînd în vedere că cei 204 jeleri în majoritatea cazurilor (10) nu au primit pămînt, se poate constata faptul că aproximativ 60—65% din lumea satelor alcătuia o pătură semiproletară sau proletară încă la mijlocul secolului al XIX-lea.

4. Marea masă a gospodăriilor dispunînd de pămînt insuficient va rămîne şi în continuare în dependenţă — parţială sau totală — faţă de marea proprietate de provenienţă feudală. In perioada absolutismului şi liberalismului, în Transilvania relaţiile de producţie feudale au fost subminate, dar nu şi complet lichidate, lipsind totodată şi alte condiţii necesare trecerii la gospodărirea capitalistă. Din această cauză s-a statornicit un sistem de tranziţie care reunea în sine atît trăsăturile specifice sistemului bazat pe munca în dijmă, cît şi elemente ale relaţiilor capitaliste de producţie. Sistemul de tranziţie s-a menţinut şi în primii ani ai perioadei dualiste.

Pierzînd prin eliberarea iobăgiei forţa de muncă gratuită şi nedispunînd de inventarul necesar în vederea trecerii la un sistem de gospodărire proprie, gospodăria moşierească a recurs la o serie de mijloace pentru a-şi asigura forţa de muncă necesară. Un exemplu semnificativ de gospodărie moşierească, lucrată înainte de 1848 aproape în întregime prin forţa iobăgească, îl constituie moşia Teleki din Satulung. Această moşie, cu o întindere de peste 1.000 de iugăre, la doi ani după ştergerea iobăgiei dispunea de un inventar extrem de sărac: 6 căruţe, 12 pluguri, 8 grape, din care 7 în stare neutilizabilă. (11).

Gospodăria moşierească şi-a putut asigura un număr mare de zile de muncă pentru nevoile sale, prin darea în arendă a păşunilor. Căci marea parte a păşunilor folosite în comun înainte de 1848 atît de ţărani cît şi de moşieri, a rămas, mai ales pînă la efectuarea comasărilor, în folosinţa moşierimii. Ca atare, ţăranii au fost nevoiţi să recurgă la aceste păşuni, efectuînd în schimb un mare număr de zile de muncă. Astfel, locuitorii din Şomcuta Mare au efectuat, în anul 1851, în schimbul folosirii izlazului moşierului, după fiecare 4 boi scoşi la păşune, o zi la arat cu plugul, o zi la cosit, şi au transportat în contul gospodăriei moşiereşti o căruţă de lemne sau de pietre. (12). Pentru o altă păşune se prevedea în contract efectuarea a 150 zile de muncă acolo „unde va fi necesar" (13).

Un rol asemănător l-au jucat în mîinile moşierimii şi pădurile. In anul 1851 de pildă, ţăranii din Hideaga au prestat pentru folosirea unei păduri 30 de zile de muncă cu plugul lor şi 135 la alte munci. Ţăranii din Bercheş au prestat 70 de zile pe viile moşierului(14). Este de notat că astfel de prestaţii îndeplineau ţăranii chiar şi înainte de 1848 (15).

Era practicată pe scară largă folosirea de către ţărănime a taurinelor moşierilor pentru care au prestat zile de muncă. In 1851 sătenii din Satulung au fost obligaţi să secere după fiecare vacă din turma satului o claie de grîu, la transportarea unui car de fîn, păioase sau alte produse (16). In sfîrşit, nu trebuie uitat nici obiceiul rămas încă din timpul iobăgiei şi anume, că după ghindăritul în pădurea moşierească, ţăranii trebuiau să efectueze un număr de zile de muncă stabilit în contract (17).

In anul 1850, pe moşia familiei Teleki, în conformitate cu unele date ale administratorului de moşii, ţăranii din Satulung şi din alte cinci sate din jur au prestat următorul număr de zile de muncă (18):

Din partea jelerilor:	400	zile de muncă
Pentru taurine:	620	"
Pentru păşuni şi păduri:	756	"
După fîneţuri:	333	"
In contul alimentelor date:	47	"
T o t a l	?156	

Este cît se poate de evident faptul că timp de două—trei decenii după eliberarea ţărănimii, pe teritoriul comitatului Satu Mare (19) munca în dijmă era foarte larg răspîndită. Ca şi în alte părţi, această formă a muncii în dijmă era o rămăşiţă directă a robotei, dar o formă care reprezenta trecerea de la feudalism la capitalism.

In Transilvania — ca şi în Muntenia şi Oltenia (20) — **cea mai caracteristică formă a muncii în dijmă era munca în parte.** In acest caz, moşierul dădea un lot de pămînt ţăranului pentru cultivare, arenda fiind achitată printr-o cotă fixată care putea consta dintr-o treime sau chiar

jumătate din produsul obținut, plus cîteva zile de muncă pe an. Deși munca în parte era practicată și înainte de 1848 (21), ea devine după 1848 o formă mai răspîndită a exploatării țărănimii de către marea proprietate, dar uneori și de către țărănimea înstărită. Cu toate că reprezenta una din resturile cele mai grave ale feudalismului, munca în parte, în condițiile date, era inevitabilă.

In primul rînd, țăranii asigurau furajul necesar creșterii vitelor, recurgînd la fînețurile moșierești. La Satulung și în împrejurimi țăranii au luat în arendă fînețurile gospodăriei moșierești, lucrînd în sistemul muncii în dijmă. De obicei ei obțineau jumătate din recoltă (22). Este important de menționat faptul că după 1848 condițiile arendării, cel puțin în localitățile studiate de noi, s-au agravat. In 1855, de exemplu, țăranii erau obligați și la munci suplimentare (23). In ceea ce privește pămîntul arabil, țăranii îl luau în arendă din „cauza lipsei de pămînt", mai ales pentru a cultiva porumb (24). In cazul cînd pămîntul era însămînțat și lucrat cu inventarul și grînele țăranului, acestuia îi revenea jumătate din recoltă (25). In contracte se prevedeau amănunțit fazele de lucru și obligațiile celuia care lua pămîntul în arendă; aratul și prășitul trebuiau efectuate din timp. Dacă recolta avea de suferit din cauza vreunei neglijențe a țăranului, aceste pierderi erau suportate de țăran. Muncile suplimentare n-au lipsit nici aici din obligațiile țăranilor (26). Comparînd obligațiile din 1867 cu cele din 1848, an pentru care dispunem de informațiile necesare, ajungem la constatarea că în acest răstimp obligațiile în muncă au devenit mai numeroase (27).

Agravarea condițiilor (28) în care țăranii puteau obține pămînt pentru a lucra în acest sistem, reiese și din alte fenomene. Astfel, au devenit mai frecvente cazurile cînd pămîntul n-a fost dat direct unui țăran sau unui grup de țărani, ci unor mijlocitori care prezentau garanții mai mari în ceea ce privește îndeplinirea obligațiilor față de proprietari. Este ușor de observat că această schimbare a fost doar de natură formală, întrucît fondul problemei — lucrarea pămîntului cu inventar rudimentar — a rămas neschimbat. In schimb s-a agravat simțitor situația celor care au recurs la acest sistem, **devenind deodată subarendași cu obligații în plus.**

Sistemul bazat pe munca în dijmă s-a dovedit a fi foarte trainic, căci el a rămas un fenomen răspîndit încă și la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Chiar și formele principale ale muncii în dijmă rămîn neschimbate. La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea erau foarte frecvente două variante ale muncii în dijmă. Prima, cînd țăranul lucra pămîntul cu inventarul său, de la arat și pînă la strîngerea recoltei, semințele fiind tot ale sale, primind în schimb jumătate din recoltă. In acest caz era însă obligat și la prestarea unor zile de muncă pentru gospodăria moșierească pentru fiecare iugăr de pămînt. In cea de a doua variantă

gospodăria moşierească asigura şi însămînţarea terenului, iar ţăranul în schimbul muncilor manuale prestate nu primea decît o treime din recoltă (29), deşi depunea muncă suplimentară şi în acest caz (30). In plasa Simeria, de pildă, potrivit contractului, dijmaşul a trebuit să secere grîul de pe o suprafaţă tot atît de mare de pămînt ca cel lucrat de el, în sistemul muncii în parte (31). In plasa Baia Mare, obligaţia în muncă era transformată în bani, ţăranul fiind nevoit să plătească 2—5 florini de iugăr (32).

Potrivit datelor statistice, în anul 1900, în comitatul Satu Mare, numărul persoanelor care au luat pămînt pentru a-l lucra în sistemul muncii în parte, era de 11 774 (33), iar suprafaţa muncită întrecea cifra de 50 000 de iugăre (34). Dacă luăm în considerare faptul că numărul total al gospodăriilor ţărăneşti (fără a socoti proletariatul sătesc) era de 45 717, iar pămîntul arabil de 446 350 iugăre, se poate constata că şi la sfîrşitul secolului al XIX-lea **sistemul muncii în parte constituia un fenomen economic foarte răspîndit, ponderea lui depăşind cu mult media generală din Transilvania (35).**

Trebuie observat însă faptul că faţă de perioada anterioară în sistemul muncii în dijmă au avut loc schimbări structurale demne de reţinut. In primul rînd, la sfîrşitul secolului al XIX-lea a scăzut numărul celor care au recurs la acest sistem. In al doilea rînd, a pierdut mult din importanţă mai ales forma în care ţăranul lucra pămîntul cu inventarul propriu (36), devenind în schimb mai frecventă forma în care ţăranul asigura forţa de muncă omenească. Cauzele acestui fenomen, care indică şi transformări corespunzătoare în societatea ţărănească, sînt multiple. Inainte de toate, în funcţie de dezvoltarea bazei tehnice proprii a gospodăriilor mari, moşierimea a preferat cultivarea pămîntului cu mijloace proprii, mai moderne decît cele ale ţărănimii. In al doilea rînd, s-a răspîndit sistemul marilor arendăşii capitaliste, mai avantajos marilor proprietari de pămînt, asigurîndu-se creşterea rentei.

Fără îndoială că în condiţiile existente în comitatul Satu Mare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sistemul muncii în dijmă a fost un fenomen istoric obiectiv, inevitabil. Recurgînd la acest sistem, şi mai ales la munca în parte, un număr mare de ţărani şi-au putut asigura, chiar dacă parţial şi lacunar, sursa de existenţă a familiei. Dar munca în parte nu numai că n-a rezolvat problema pămîntului, ci, datorită condiţiilor grele în care se presta, a constituit una din formele cele mai grele şi înapoiate de exploatare a ţărănimii. Legînd ţăranul de un anumit loc, munca în parte frîna ruperea proletariatului agricol şi a ţărănimii sărace de agricultură. Munca în parte stăvilea, în acelaşi timp, răspîndirea muncii salariate şi a maşinilor agricole, precum şi metodele moderne de producţie. **Tocmai acest aspect al resturilor feudale a imprimat mişcării ţărăneşti — în măsura în care a fost îndreptată împotriva rămăşiţelor feudale — un caracter progresist.**

Restrîngerea muncii în dijmă era un indiciu concludent al accelerării pătrunderii capitalismului în agricultură; schimbarea raportului între cele două forme de bază în favoarea variantei care nu necesita inventarul rudimentar al ţăranului, indică şi ca direcţia dezvoltării (37). Subliniind caracterul progresist al acestor schimbări, nu putem să nu observăm că ele au atras după sine o agravare a problemei pămîntului, întrucît un număr considerabil de ţărani n-a mai putut recurge la acest mod de existenţă. Un efect similar a avut răspîndirea arendăşiei mari capitaliste.

Chiar în deceniul al şaselea şi al optulea din secolul al XIX-lea, în unele localităţi ca Apa, Satulung, Şomcuta Mare, Buteasa etc., o parte însemnată a pămînturilor moşiereşti erau arendate marilor arendaşi. In Satulung şi împrejurimi, în anul 1858, pămîntul moşieresc arendat unui singur arendaş întrecea 4000 de iugăre (38), iar la Medieşul Aurit cea mai mare parte a pămînturilor moşiereşti, era dată, de asemenea, în mare arendăşie (39). Trebuie subliniat faptul că în Satu Mare sistemul marii arendăşii a avut, la sfîrşitul secolului trecut şi începutul acestui secol, o importanţă mai mare decît în majoritatea comitatelor din Transilvania. In comitatul Satu Mare, potrivit datelor publicate în statistica recensămîntului agricol din 1895, numărul proprietăţilor cu peste 100 de iugăre care au fost arendate era de 106, însumînd peste 73.000 de iugăre de pămînt (40), iar în anul 1910, au fost arendate 180 de moşii cu peste 100 de iugăre fiecare (41). Privind acest fenomen economico-social din punctul de vedere al ţărănimii, reiese că atunci cînd marele arendaş exploata pămîntul în regie proprie, priva mii de ţărani de posibilitatea luării în arendă a acestui pămînt, iar dacă îl subarenda, o făcea la un preţ mult mai ridicat, ruinînd pe ţăranul arendaş. Creşterea arendăşiei mari este una din cauzele importante ale ascuţirii contradicţiilor sociale la sate.

5. La baza luptelor ţărănimii din comitatul Satu Mare a stat lipsa de pămînt, cauzată de repartizarea extrem de inegală a proprietăţii funciare între moşierime şi ţărănime. Datele recensămîntului agricol ne permit să reconstituim tabloul repartiţiei pămîntului la sfîrşitul secolului al XIX-lea (42).

Astfel, după datele acestui recensămînt, repartizarea pămîntului pe categorii de gospodării prezenta următorul tablou (43):

Categorii de proprietăţi	Nr. total de gospodării	In %	Suprafaţa gospodăriilor	In %	Suprafaţa medie a gospodăriilor
Sub 1 iugăr	11 862	25,94	4 927	0,57	0,416
Intre 1—5 iug.	12 455	27,24	32 968	3,83	2,646
„ 5—10 „	7 781	17,01	56 595	6,60	7,273
Total 1—10 „	32 098	70,20	94 490	11,01	2,943
Intre 10—20	6 956	15,22	198 131	11,43	14,107

	20—50	5 062	11,08	152 126	17,72	30,052
	50—100	892	1,95	60 224	7,01	67,515
Total	20—100	5 954	13,03	212 350	24,73	36,168
Intre	100—200	287	0,62	39 485	4,59	137,578
	200—500	234	0,51	74 232	8,65	317,235
	500—1000	103	0,23	71 373	8,31	692,941
Total	100—1000	624	1,37	185 090	21,56	296,618
Peste	1000 iug.	85	0,18	268 555	31,27	3594,704
Total	peste 100	709	1,45	432 643	52,83	610,215
Total	gen.	45 717	100,00	858 616	100,00	

Din acest tablou se pot deprinde principalele caracteristici ale relațiilor agrare din comitatul Satu Mare. In acest comitat marea proprietate moșierească avea o pondere deosebit de mare. Astfel, în anul 1895, **marea gospodărie moșierească, reprezentînd 1,45% din totalul gospodăriilor, deținea 52,83% din întregul fond funciar.** Greutatea specifică deosbită a marii proprietăți moșierești în acest comitat, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, denotă că în jumătatea de secol ce s-a scurs de la desființarea robotei moșierimea n-a pierdut mult, prin vînzare, din fondul de pămînt aflat în posesia sa.

Comparînd datele din comitatul Satu Mare cu cele referitoare la comitatele învecinate, se evidențiază faptul că suprafața de pămînt deținută de marea proprietate era mai mare în comitatul Satu Mare cu **12,83% decît media generală pe Transilvania.** In întreaga Transilvanie doar în comitatele Bihor și Arad era mai accentuată dominația marii proprietăți decît pe teritoriul studiat de noi.

Marea proprietate din comitatul Satu Mare era caracterizată prin faptul că în ansamblul ei predominau latifundiile: 85 de gospodării cu peste 1000 de iugăre fiecare deținea 268,555 de iugăre, 31,27% din întregul fond funciar. Suprafața medie a gospodăriilor întrecea 3500 de iugăre. Marii moșieri concentrau în mîinile lor mari întinderi de pămînt. Astfel, contele Károlyi Lajos poseda 59.000 de iugăre în Ardud și împrejurimi(44), contele Károlyi Gyula dispunea de 25.773 iugăre în Carei și împrejurimi, iar contele Károlyi József avea peste 10.000 de iugăre în Sanislău și satele învecinate(45). In cadrul marii proprietăți, latifundiile constituiau principala rămășiță feudală, cu atît mai mult cu cît o parte însemnată, a lor, aproximativ 25%, așa-zisele „fidei comisii", erau sustrase liberei circulații.

Fără îndoială, existența marii proprietăți, **repartizarea disproporționată a fondului funciar, a fost cauza primordială a lipsei acute de pămînt a țărănimii.** Marea proprietate a îngrădit, în condițiile capitalismului, posibilitățile de dezvoltare a țărănimii, privînd-o de o mare parte a fondului funciar și exploatînd-o prin diferite căi și metode semifeuda-

le sau capitaliste. Ca atare, lupta țărănimii române și maghiare din comitatul Satu Mare împotriva marii proprietăți, pentru pămînt, va fi o luptă dreaptă, progresistă.

Proprietatea țărănească însuma — așa cum arată datele de mai sus — 47,17% din fondul funciar al tuturor gospodăriilor. Datorită pătrunderii capitalismului în agricultură și a farîmițării pămîntului țărănesc **în urma înmulțirii naturale a populației rurale, stratificarea țărănimii**, fenomen larg răspîndit și în momentul eliberării țărănimii iobage, a ajuns la sfîrșitul secolului al XIX-lea la un grad foarte avansat. Peste un sfert din numărul gospodăriilor avea doar un petec de pămînt (mai puțin decît un iugăr); categoria gospodăriilor care dispuneau de **1—5 iugăre, formînd 27,24% din totalul gospodăriilor, dispunea doar de 3,83% din întregul fond funciar.** Mare parte a țărănimii sărace, mai ales cea **cu pămînt sub 5 iugăre, avea o gospodărie șubredă, fiind nevoită să se angajeze, cel puțin în anumite perioade ale anului, la diferite munci agricole sau industriale.** Din rîndurile acesteia s-a recrutat majoritatea acelora care luau pămînt pentru munca în parte. Astfel, țărănimea săracă, cu 1—10 iugăre de pămînt (70,20% din numărul tuturor gospodăriilor) nu deținea decît 11,01% din fondul funciar existent, ceea ce înseamnă că **în acest comitat țărănimea săracă poseda cu cca 6% mai puțin pămînt în comparație cu media generală pe Transilvania (46).** Țărănimea mijlocașă avea, de asemenea, din punct de vedere al dotării ei cu pămînt, o situație mai grea decît în celelalte comitate; ei îi revenea din pămîntul cultivabil existent doar 11,43%, pe cînd media generală din Transilvania era de 17,7% (47). Țărănimea înstărită reprezenta aproximativ 7—8% din numărul gospodăriilor și dispunea de 11—12% din fondul funciar. Situația acestei ultime categorii, în general, corespundea stării de lucruri din restul Transilvaniei.

Fără îndoială că procesul obiectiv de descompunere a țărănimii era la un nivel destul de avansat la sfîrșitul secolului al XIX-lea, contribuind la creșterea contradicțiilor economice și sociale din sînul societății țărănești. Aceasta va avea repercusiuni și asupra desfășurării luptei de clasă a țărănimii. Intrucît marea proprietate deținea mai mult de jumătate din pămîntul cultivabil, ea împiedica sau, cel puțin, limita realizarea posibilităților de trai ale întregii țărănimi, ceea ce va determina existența contradicțiilor între marea proprietate moșierească pe de o parte și întreaga țărănime, indiferent de naționalitate, pe de altă parte. Această situație a constituit baza obiectivă a luptei țărănimii împotriva marii proprietăți.

6. Relațiile de proprietate statornicite în comitatul Satu Mare constituiau baza obiectivă a contradicțiilor economice și sociale existente în sînul societății agrare. Datele prezentate mai sus se referă la situația gospodăriilor din 1895, oglindind astfel și rezultatele dezvoltării anterioare. Infățișînd problema dotării cu pămînt a diferitelor categorii de gospodării, fiind concepută ca o statistică a acestora, recensămîntul din

1895 n-a cuprins întreaga populație agrară, omițînd pătura complet lipsită de pămînt. Or, problema dezvoltării proletariatului sătesc, situația și modul de viață constituiau o altă latură, nu mai puțin importantă a chestiunii agrare. Cu atît mai mult cu cît ponderea lui în comitatul Satu Mare era foarte mare.

Desigur, rădăcinile genezei proletariatului agrar coboară pînă în perioada descompunerii feudalismului, cînd, în multe părți, extinderea pămîntului moșieresc lucrat în regie proprie a atras după sine, pe plan social, înmulțirea numărului jelerilor, precursorii proletariatului agrar de mai tîrziu. Procesul transformării foștilor jeleri în proletariat sătesc a fost accelerat de modul în care au fost desființate servituțile feudale în timpul revoluției de la 1848 și de transpunerea în viață a patentelor imperiale din 1853 și 1854(48).

O altă sursă permanentă a înmulțirii proletariatului agricol o constituia țărănimea săracă din rîndurile căreia mii de persoane își pierdeau pămîntul anual și care, în condițiile cînd industria nu putea absorbi decît o parte infimă a lor, în majoritatea cazurilor se încadrau în rîndurile proletariatului agrar. Firește, înmulțirea naturală a proletariatului agricol constituia un factor permanent, care, în cercetarea problemei, nu poate fi ignorat .

Datele de mai jos, care provin din statistica recensămîntului populației din 1900, înfățișează repartizarea întregii populații agricole (49) din fostul comitat Satu Mare (50).

Nr. total al popul. agrar.	Țărani cu pămînt și arendași	In %	Zileri și argați	In %	Funcționari	In %
174 928	96 346	55,1	78 840	44,7	488	0,2

Ținînd cont de faptul că ponderea proletariatului agricol în Transilvania era de 30%, iar în comitatul Satu Mare de 44,7%, putem constata una din principalele trăsături ale structurii populației agrare; aici țărănimea lipsită de pămînt avea o pondere mai mare în comparație cu media generală din Transilvania. Greutatea ei specifică era mai ridicată chiar decît cea a păturii similare din Bihor (36,9%) și Arad (40,9%). In cadrul comitatului, numărul și ponderea țărănimii fără pămînt era mai mare în plășile Carei, Șomcuta Mare, Satu Mare, deci tocmai acolo unde dominau latifundiile (51). Existența marii proprietăți moșierești a influențat — așa cum se vede din cele spuse mai sus — toate sferele vieții agrare din comitat.

Se pune întrebarea: care a fost direcția de dezvoltare a acestei pături țărănești? Răspunsul nu-l dau datele recensămintelor din 1890, 1900 și 1910. Potrivit acestora, între 1890 și 1900 numărul proletariatului sătesc în comitatul Satu Mare a crescut cu aproximativ 6000 (52), iar pînă la 1910 cu încă 7900 de persoane (53).

Proletariatul agricol se compunea din două pături sociale de bază: zilerii și argații, la care se adaugă și alte categorii ca păstorii, mun-

citorii forestieri, servitorii plecaţi în oraşe, şi altele. Aici vom urmări însă situaţia celei mai numeroase pături sociale a proletariatului agrar, şi anume zilerii.

Zilerii erau angajaţi mai ales în marile gospodării şi în gospodăriile ţărănimii înstărite. Ei erau utilizaţi în special la muncile sezoniere, fie în raza localităţilor unde locuiau, fie în regiuni mult mai îndepărtate, migrînd din părţile mai slab dezvoltate din punct de vedere economic, cele muntoase şi deluroase, înspre teritoriile mai avansate, unde, mai ales în vremea prăşitului şi seceratului, exista o cerere de braţe de muncă ce depăşea oferta locală. In comitatul Satu Mare, în timpul secerişului, plecau în grupuri mai ales ţăranii din Ţara Oaşului, înspre părţile de şes din comitat. In acelaşi timp, marile gospodării angajau un mare număr de secerători din Maramureş (54); în plasa Carei lucrau secerători şi din comitatul Sălaj (55). Această migraţiune, care cuprindea anual mii de muncitori agrari, concentrînd la un loc o forţă socială importantă, a creat prin aceasta condiţiile de bază pentru declanşarea unor mişcări de mari proporţii.

Situaţia zilerilor era determinată în primul rînd de retribuţia muncii lor. La rîndul său, nivelul salarizării în agricultura Transilvaniei era influenţat de factori ca rămăşiţele orînduirii feudale, criza agrară de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, răspîndirea maşinilor agricole şi — în primul rînd — **numărul exagerat de mare al acelora care trăiau integral sau parţial din vînzarea forţei de muncă în agricultură.**

Potrivit datelor oficiale publicate de Ministerul Agriculturii, situaţiei simbriei pe o zi a muncitorilor agricoli în acest comitat se prezenta în anii 1893, 1899 şi 1903 în felul următor (56):

Anul	Primăvara	Vara	Toamna	Iarna
1893	84	182	132	80
1899	68	175	122	73
1903	86	167	122	75

Ar fi interesant de comparat aceste cifre cu cele referitoare la nivelul salariilor din alte comitate. Urmărind însă o altă problemă, ne vom referi la direcţia evoluţiei salariilor în acest deceniu, în care au avut loc cele mai însemnate manifestări ale luptei proletariatului agrar.

In acest interval de 10 ani, salariul muncitorilor agricoli a înregistrat **o puternică tendinţă de scădere.** Fără a intra în analiza cauzelor acestui fenomen, constatăm că el a constituit o sursă a nemulţumirilor proletariatului agricol şi, în consecinţă, a mişcărilor lui.

Situaţia proletariatului agrar a devenit foarte critică, îndeosebi după ce s-au terminat, în mare, construcţiile de căi ferate şi muncile de reglare a cursului apelor. Această perioadă a cuprins anii de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi primii 6—7 ani din secolul al XX-lea. Atunci, dintr-odată, s-a făcut simţit surplusul braţelor de muncă. Efectul şomajului asupra salariilor agricole a fost mare: pe de o parte el a contribuit

la o scădere vremelnică a salariului, iar pe de altă parte la micşorarea numărului de zile din an cînd sărăcimea satelor avea posibilitatea de a se angaja la muncă.

Următoarea statistică se referă la numărul de zile de muncă efectuate într-un an de zilerii din comitatul Satu Mare (57) în 1907:

Denumirea plăşii	Zileri		
	Bărbaţi	Femei	Copii
Ardud	228	185	118
Baia Mare	184	169	101
Carei	234	183	165
Şomcuta Mare	220	130	100
Satu Mare	250	162	187
Seini	190	95	70

La începutul secolului al XX-lea un ziler bărbat lucra timp de 190—250 de zile pe an, o femeie, 95—185 de zile, iar un copil 70—165 de zile. In restul zilelor, practic, — excepţie făcînd argaţii — nu se putea găsi de lucru. Miile de familii de zileri erau sortite, prin împrejurări obiective, la inactivitate. Creşterea încordării sociale — ceea ce caracteriza satele transilvănene în perioada cercetată — era legată în mare parte de această stare de lucruri.

Se pune întrebarea: în aceste condiţii cît reprezenta cîştigul anual al unui zilier?

Potrivit rapoartelor oficiale, în anul 1903 cîştigul unui bărbat era de cca. 200 de coroane în plasa Ardud, 350 în Baia Mare, 140 de coroane în plasa Şomcuta Mare şi aproximativ 240 de coroane în Seini (58). După un calcul făcut de un contemporan, minimul de cheltuieli pentru întreţinerea unei familii de trei persoane însumau circa 572 de coroane (59). Astfel se confirmă părerea unor economişti contemporani după care proletariatul agricol era pătura cea mai expusă înfometării.

Situaţia zilierilor, modul lor de viaţă şi lupta lor erau strîns legate de marile munci din timpul verii, de recoltarea cerealelor. Intrucît proprietarii erau interesaţi ca recoltatul să fie terminat cît mai repede, la sfîrşitul secolului al XIX-lea s-a accelerat răspîndirea şi folosirea maşinilor agricole. Datorită răspîndirii maşinilor de secerat în condiţiile cînd creştea numărul proletariatului agricol, durata acestei munci s-a redus, în decurs de trei decenii, de la 60 de zile la aproximativ 30 de zile (60). Dacă în anul 1895 numărul maşinilor de secerat era în comitatul Satu Mare de 61 (61), în anul 1910 statistica maşinilor arată cifra de 388 (62). In privinţa maşinilor de treierat, situaţia e identică. Dacă în anul 1895 numărul maşinilor de treierat n-a fost decît 156 (63), în anul 1910 existau 302 (64). Pe cînd înainte de răspîndirea masivă a maşinilor de treierat, o parte a zilierilor lucra săptămîni, şi chiar luni întregi, la

treierat, începînd cu sfîrşitul secolului al XIX-lea, în cele mai multe părţi şi mai ales pe gospodăriile moşiereşti, treieratul fiind mecanizat, durata lui s-a redus la un sfert, iar numărul de zile-muncă necesare s-a micşorat cu circa 75%. Efectul social al folosirii capitaliste a maşinilor a fost deci înlăturarea muncitorilor agricoli din procesul de muncă.

In mod firesc, mecanizarea nu putea înlocui, mai ales la secerat, decît în parte pe muncitori. Astfel, secerişul a continuat să fie o muncă de sezon de care mii de familii îşi legau speranţele. Pretutindeni în Transilvania era răspîndit un sistem de salarizare după care, la secератul grînelor, plata secerătorilor se făcea mai ales în natură, sau combinat, în bani şi natură. Partea primită de secerători la începutul secolului al XX-lea varia între 1/10 şi 1/15 din recoltă (65). Faţă de situaţia din deceniile 7 şi 8 ale secolului trecut, cîştigul realizat în timpul acestei munci sezoniere a scăzut atît datorită micşorării părţii ce se cuvenea muncitorilor, cît mai ales în urma descreşterii duratei recoltatului. Avînd în vedere că în părţile de şes ale comitatului Satu Mare recoltatul păioaselor dura aproximativ 2—3 săptămîni, o echipă de secerători, formată dintr-un cosaş şi încă cel puţin două persoane care culegeau spicele şi legau snopii, reuşeau să cîştige în această perioadă de timp în total 6—7 chintale de grîu (66). In caz că această retribuţie nu trebuia împărţită între două familii asociate pentru muncă, pîinea era asigurată pentru o familie pentru aproximativ jumătate de an. Dar din această recoltă mai trebuiau achitate şi datoria contractată mai înainte, partea bisericii, birul păstorului ş.a.

Nivelul deosebit de scăzut al cîştigului zilierilor era în primul rînd o consecinţă a stadiului mai înapoiat al capitalismului în agricultura şi industria Transilvaniei, în raport cu părţile apusene şi centrale ale monarhiei austro-ungare. Dar rămînerea în urmă a Transilvaniei, din punct de vedere economic, reflecta şi urmările oprimării naţionale. Oprimarea naţională, practicată de clasele dominante în domeniul politic, economic şi cultural asupra populaţiei româneşti, constituia un alt izvor al creşterii contradicţiilor în mediul agrar.

7. Analizînd datele statistice şi documentele referitoare la problema agrară în fostul comitat Satu Mare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, rezultă că în evoluţia ei putem distinge două perioade mai mari. Prima este marcată de evenimentul eliberării iobăgiei de sub servituţiile feudale şi durează pînă la sfîrşitul deceniului al 7-lea din secolul trecut. In această perioadă de tranziţie rămăşiţele feudale au încă o pondere deosbit de mare în relaţiile agrare. In ceea de a doua perioadă, care cuprinde ultimul sfert al secolului al XIX-lea şi primele două decenii ale secolului următor, pătrunderea relaţiilor capitaliste în agricultura comitatului Satu Mare se accelerează. Se intensifică şi procesul răspîndirii şi folosirii maşinilor, sistemul arendăşiei mari capitaliste dobîndeşte o însemnătate deosebită. Dar dezvoltarea relaţiilor capitaliste se oglindeşte, înainte de

toate, în stratificarea socială de clasă a ţărănimii; are loc formarea şi dezvoltarea claselor şi păturilor caracteristice orînduirii capitaliste. O particularitate a acestei dezvoltări constă în faptul că în comitatul Satu Mare ponderea păturii proletare şi semiproletare a ţărănimii era deosebit de mare faţă de situaţia generală din Transilvania.

Cu toată accelerarea dezvoltării capitalismului în întreaga perioadă menţionată, situaţia ţărănimii şi a proletariatului agricol a fost mult influenţată de rămăşiţele orînduirii feudale. Această caracteristică a relaţiilor agrare se va oglindii şi în desfăşurarea luptei de clasă a ţărănimii, în caracterul acesteia, în sensul că mişcările şi frămîntările ei au primit un caracter mai complex, antifeudal şi — în unele părţi — anticapitalist. Chiar şi formele mişcării se exprimă în această situaţie : pe lîngă mişcări şi frămîntări ţărăneşti tradiţionale, la sfîrşitul secolului al XIX-lea apare şi în comitatul Satu Mare aşa-numita mişcare „agrarsocialistă" a ţărănimii române şi maghiare, care a avut aici manifestări demne de studiat.

NOTE

1 In legătură cu aspectele generale cf. *Istoria României,* vol. IV. București, 1964 p. 121—122; Ștefan Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare din Monarhia austro-ungară* la începutul secolului al XX-lea 1900—1918, în *Destrămarea monarhiei austro—ungare,* București, 1964.
2 V. I. Kovács, *Formarea proprietății funciare burgheze în Transilvania după desființarea iobăgiei în 1848, în Studia Universitatis Babeș Balyai,* Series Historica, fasc. 2, 1966, p. 77 și urm.
3 V. V. Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj,* București, 1966, p. 459—467.
4 In iugăre de 1200
5 In comuna Apa, de plidă, cu ocazia reglementării urbariale din 1836, din 4243 de iugăre de pămînt aflat în mîinile țărănimii, moșierii și-au luat, sub diferite pretexte, 2400 de iugăre. Datorită acestui fapt în momentul eliberării iobagii mai posedau doar 1842 de iugăre.
6 Peste jumătate din numărul total al iobagilor se aflau pe sesii care nu întrecea ca mărime jumătatea parte a unei sesii întregi.
7 Arhiva Istorică a Filialei din Cluj a Academiei R. S. R. (In continuare Arh. Ist.), Fondul (în continuare F.) Teleki de Dumbrăvioara, Legătura (în continuare L.) 120. doc. 30/10 1863; L. A. doc. 3 iunie 1852.
8 Ibid.
9 Datele cuprind doar o parte din numărul țăranilor eliberați în cele 16 localități; pentru restul nu dispunem de date.
10 In Mediesul Aurit dintr-un număr de 194 de jeleri numai cinci făceau parte din categoria jelerilor urbariali, care au obținut o dată cu desființarea servituțiilor feudale și o parte a pămîntului folosit de ei.
11 Arh. Ist. F Teleki de Satulung, L. XVII.
12 Ibidem, L. XV, Registrul de contracte.
13 Ibidem.
14 Ibid. L. I. Acte economice.
15 Ibid. L. XV.
17 Ibid.
18 Idem, L. Acte economice.
19 Districtul Chioar a fost în 1876 în cea mai mare parte înglobat în comitatul Satu Mare și din acest motiv nu facem totdeauna distincție între acestea.
20 *Istoria României,* Vol. IV. București, 1964, p. 446.
21 Arh. Ist. F. Teleki din Satulung, L. XV, doc. 10 iun. 1848.
22 Ibid.
23 Idem, L. XV, doc. din 20 iul. 1855.
24 Idem, Acte economice, doc. din 17 aprilie 1848.
25 Idem, L.XV, doc. din 7 mart. 1867.
26 Ibid.

27 Idem, acte economice. L. I. doc. din 19 apr. 1848.
28 După fiecare iugăr de pămînt arendat ţăranii erau obligaţi la prestarea unei zile de muncă la arat şi la secerarea unei claie de grîu.
29 *Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon* (în continuare Mm.) 1896, Budapesta, 1896, p. 129.
30 *Ibid.*
31 *Ibid.*
32 *Ibid.*
33 *Magyar satisztikai közlemények* în continuare *Stat. Közl.),* Új sorozat, vol. XVIII, Budapest, 1907, p. 167.
34 *Ibid.* Aceasta reprezenta 6—7% din totalul pămîntului arabil, sau 25,36% din pămîntul arabil al gospodăriilor moşiereşti (Sat. Közl. vol. XIV, Budapest, 1910, p. 61—90.)
35 Ibid.
36 *Mm.* 1896, p. 129.
37 V. V. I. Lenin, *Opere,* vol. 3, p. 173—174.
38 Arh. Ist. F. Teleki din Satulung, L. XV, doc. din 15 febr. 1865.
39 Ibid.
40 Sat. Közl., Új folyam, Budapest, 1900, p. 61.
41 *Ibid.,* Új sorozat, vol. 56, Budapest, 1915, p. 814—875.
42 *Szatmár vármegye monográfiája,* Budapest, (1910), p. 814—875.
43 Stat. Közl., Új folyam, vol. XXIV, p. 61.
44 *Szatmár vármegye monográfiája,* Budapest, f. a. p. 315
45 *Ibid.,* p. 320
46 *Stat. Közl.,* Új folyam, vol. XXIV, p. 55—99.
47 Ibid.
48 V. A. Egyed, *Despre geneza şi situaţia proletariatului agricol din Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea,* în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj,* X (1967), p. 197—219.
49 *Stat. Közl.,* Új sorozat, vol. 18, Budapest, 1907, p. 166—167.
50 Am luat în considerare cifrele care se referă la teritoriul judeţului Satu Mare de mai tîrziu.
51 *Stat. Közl.,* Új sorozat, vol. 48 Budapest, 1915, p. 638—639.
52 Idem, vol. 18, p. 42x, 43x.
53 Idem, Új sorozat, vol. 56, Budapest, 1915, p. 502—503, 510—511.
54 Arh. Stat. Sighetul Marmaţiei, F. Prefectura, Actele vicecomitetului, doc. 7/1907.
55 *Mm.,* 1894, p. 42.
56 *Ibid.* anii 1893, 1903, paginile respective. Salariile se referă la cazurile cînd muncitorul nu a primit hrană din partea celui care l-a angajat.
57 *Mm.,* 1907, Budapest, 1908, 197.
58 *Ibid.* 1903, p. 19.
59 Arh. Stat. Cluj, F. EGE, an. 1904, doc. nr. 344; Ecseri Lajos, Az alföldi munkáskérdés, Budapest, f. a. p. 59.
60 A. Egyed, *op. cit.,* p 20.
61 *Stat. Közl.,* vol. XXIV, p. 230—231.
62 *Szatmár vármegye monográfiája,* p. 208
63 *Stat. Közl.* Új folyam, vol. XXIV, p. 230—231.
64 *Szatmár vármegye monográfiája,* p. 298.
65 *Mm.,* 190), p. 266—267.
66 *Ibid.*

ÜBER DAS AGRARPROBLEM IM KOMITAT SATU MARE IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND ANFGANG DES 20. JAHRHUNDERTS.

(ZUSAMMENFASSUNG).

Die vorliegende Arbeit stellt die wichstigten Aspekte des Agrarproblems im gevesenen Komitat Satu Mare in der ersten grossen Periode des siebenbürgischen Kapitalismus (1848—1914) dar. Nach der Revolution von 1848—49, als das Frondienstsystem aufgelöst wurde stellte sich auf dem untersuchten Territorium wieder das Agrarproblem, das sich durch folgende Merkmale Kennzeichnete : duch die ungelöste Lage der Kolonne inguilinis, den Mengel an Boden für einen grossen Teil der gewesenen Leibeigenen, das Problem der Benützung der Gemeindewalder und-wiesen, die wiederbelebung des Kampfes der Bauernschaft für Grund und Boden. In dieser Arbeit gelangt der Verfasser zur Schlussfolgerung, dass der Hauptaspekt des Agrarproblems die Bodenfrage war. Nach der Auflösung der Leibeigenenhaft waren die Möglichkeiten der Bauernschaft, von den Grossgrundbesitzen unabhangig zu wirtschaften, sehr beschränkt. Im Komitat Satu Mare konnte der Grossteil der Bauernschaft senie Existenz nicht sichern, ohne an den Ackerboden, an Walder, Wiesen der Grossgrundbesitzer appelieren zu müssen. Die Form in der die Bauern den Grossgrundbesitz benützen, waren sehr manigfaltig. Hier wird die hauftigste Form analilysiert: das Teilarbeitssystem. Im Jahre 1900 betrug im Komitat Satu Mare die Zahl der Personen, die den Boden in Teilarbeitssystem bearbeitet 11 774 und die Flache des bearbeitetenn Bodens mehr als 40.000 Joch. Wenn man in Betracht zieht, dass die Gesamtzahl der Wirtschaften 45 517 und des Ackerbodens 446 350 Joch betrug, geht hervor, dass am Ende des 19. Jahrhunderts das Teilarbeitssystem eine bedeutende ökonomische Erscheinung war. Es verliert jedoch an Bedeutung da sich am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts das Grosspachtertum erheblich verstärkt. Im Jahre 1895 wurden 106 Grundbesitze verpachtet die mehr als 100 Joch umfassten. 1910 betrug die Zahl dieser Wirtschaften schon 180. Am Ende des 19. Jhs. war der Hauptgrund des Bodenmangels der Bauernschaft der Grossgrundbesitz und die ungleichmässige Verteilung des Bodenfonds: 709 Wirtschaften mit über 100. Joch besassen 52,83% des ganzen Bodenfonds, mehr als die 45.000 Bauernwirtschaften insgesamt. Cca. 90 000 verdienende Personen hatten keinen Boden; sie bildeten das Agrarproletariat. Das Gepräge des Klassenkampfes der Bauern wurzelte in dieser Struktur der Bauernschaft.

DIN ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMÎNTULUI SATMAR AL „ASTREI"

VIORICA BILȚ URSU

Urmînd ideile revoluției de la 1848, fruntașii intelectualității românești din Transilvania, printre care Gheorghe Barițiu, Timotei Cipariu, Ilarion Pușcariu, Andrei Șaguna și alții, continuă lupta pentru promovarea intereselor naționale românești pe tărîmul culturii — singurul devenit favorabil în condițiile regimului constituțional inaugurat de habsburgi după anul 1859. In aceste împrejurări s-a constituit la Sibiu, la 4—7 noiembrie 1861, **Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român din Transilvania.** Consemnată în istoria culturii românești sub denumirea de „Astra", de la înființarea sa și pînă la 1 decembrie 1918, Asociațiunea a fost centrul întregii vieți spirituale românești din monarhia austriacă. „un adevărat centru de unire a românilor în cultură" (1).

Scopul „Astrei" înscris în statutele de la înființarea sa era „înaintarea literaturii române și cultura poporului român în deosebite ramuri prin studiu, elaborarea și edarea (editarea, n. n.) de opuri (opere, n. n.), prin premii și stipendii pentru diferite specialități de știință și arte și alte asemenea" (2).

Pe lîngă „Astra" funcționau la Sibiu mai multe „secțiuni științifice" care desfășurau o amplă activitate de cercetare mai cu seamă în domeniul istoriei naționale, dar și în domeniul științelor naturii, a medicinei, etc, o importantă bibliotecă documentară, o școală superioară de fete, un muzeu istoric și etnografic și alte instituții de cultură.

Dacă la începutul existenței sale Asociațiunea transilvană („Astra") urmărea inițierea și susținerea unei activități literare și științifice, grupînd în jurul său întreaga intelectualitate românească, din deceniul al optălea al veacului trecut, datorită înăspririi exploatării naționale a popoarelor din monarhie, „Astra" își pune întreaga sa energie mobilizatoare și creatoare în slujba emancipării poporului român. Activitatea „Astrei", fiind „de aici înainte îndreptată nemijlocit asupra masei poporului român" (3), s-a concretizat într-o susținută acțiune de răspîndire a cunoștințelor din diferite domenii de știință, care, după cum considerau activiștii Asocia-

ţiunii, „vor putea contribui la prosperarea literaturii şi culturii spirituale şi economice a românilor din patrie“ (4).

„Astra“ îşi desfăşura activitatea prin despărţăminte şi agenturi, organizaţii ale Asociaţiunii la nivelul judeţelor şi ale comunelor, subordonate unui comitet central cu sediul la Sibiu. Infiinţarea despărămintelor şi agenturilor, hotărîtă în adunarea generală din 1869 de la Şomcuta Mare, a izvorît din necesitatea unei legături mai apropiate şi directe cu membrii săi din toate ţinuturile Transilvaniei, cu masele însăşi. Strădania fiecărui despărţămînt era să devină în ţinutul său sufletul vieţii spirituale româneşti, antrenînd la diferite manifestări cultural-instructive mai ales populaţia satelor.

Printre cei dintîi membrii sătmăreni ai „Astrei“, amintim pe profesorul de limba română din Satu Mare, Petru Bran, animator neobosit al vieţii culturale sătmărene, figurînd în analele asociaţiei printre primii membrii cotizanţi de la înfiinţarea sa (5). Numărul membrilor din judeţul Satu Mare crescuse spre sfîrşitul veacului trecut şi pentru o activitate mai bogată şi permanentă în acest ţinut, devenea necesară înfiinţarea aici a unui despărţămînt al „Astrei“. Dorinţa membrilor Asociaţiunii din comitatele Maramureş, Satu Mare de a se înfiinţa un despărţămînt în acest ţinut, este exprimată în scrisoarea lui Mihail Pavel, vicar al Maramureşului, trimisă comitetului central al asociaţiei la Sibiu (6). „Considerînd că numărul membrilor ordinari din comitatele atinse (amintite şi înainte în scrisoare, n. n.) creşte din ce în ce merge, şi se întăreşte interesul românilor din aceste părţi către Asociaţiune, că numărul stipendiilor şi ajutoarelor Asociaţiunii cresc (membrii din aceste comitate, n. n.) îşi iau libertatea a face următoarea propunere: Onorata adunare să binevoiască a adăuga către statutele Asociaţiunii un articol în înţelesul căruia activitatea asociaţiunii transilvane se extinde şi asupra comitatelor Maramureş şi Satu Mare“ (7).

Printr-o hotărîre a comitetului central al „Astrei“ (nr. 187/1897), Gh. Pop de Băseşti este „încredinţat cu organizarea unui despărţămînt în Sătmar“ (8). In februarie 1898, Gh. Pop de Băseşti raportează că în ziua de 16 a aceleaşi luni s-a constituit despărţămîntul Sătmar — Ugocea al „Astrei“ (9). Sediul despărţămîntului a fost stabilit la Seini, situat aproximativ la egală depărtare de cele două judeţe. La adunarea de constituire au participat membrii vechi ai asociaţiei şi s-au înscris membrii noi, printre care dr. Vasile Lucaciu, Romul Marchiş, Alex. Steţiu, M. Ghiriti, etc. Director al despărţămîntului a fost ales Gavril Lazăr de Purcăreţ, ajutat de un comitet cercual din care făceau parte printre alţii Gh. Şuta, dr. Vasile Lucaciu, dr. Felician Bran — fiul profesorului Bran. O dată cu procesul verbal de constituire se înaintează la Sibiu şi un libret de depunere la banca „Sătmăreana“ de 85 florini, reprezentînd cotizaţia noilor înscrişi. In acelaşi an direcţiunea despărţămîntului este preluată de Gheorghe Şuta din Borleşti. Străduindu-se să popularizeze această instituţie de cultură, noul director cere prin

circulare protopopilor din judeţ, amintindu-le înfiinţarea „în comitatul Sătmar la 16 februarie, 1898 a unui despărţământ al Asociaţiunii pentru cultura şi literatura poporului român", să îndemne pe poporeni „să se înscrie ca membrii ordinari şi ajutători ai Asociaţiunii", dat fiind „scopul măreţ ce urmăreşte această asociaţiune culturală" (10).

Potrivit regulamentului de funcţionare a despărţămintelor, membrii se întruneau anual în adunare generală a cărei loc şi dată erau stabilite, ca şi în cazul adunărilor generale ale „Astrei", în adunarea precedentă. Adunările generale ale despărţămintelor cuprindeau raportul activităţii anuale, înscrieri de noi membrii, dezbaterea unor propuneri noi, susţinerea disertaţiilor în faţa publicului, întregul program fiind urmat de serbări populare. Intruniţi în adunarea anuală a despărţământului la Seini, la 13 iulie 1899, membrii îşi exprimă dorinţa de a „propaga cultura poporului român pe toate terenele posibile" (11). Notăm că în aceaşi adunare s-a preconizat înfiinţarea „Reuniunii femeilor din Sătmar". (In 1910 numărul reuniunilor de femei, corale, de învăţători din judeţ erau de treisprezece) (12).

Scopul activităţii „Astrei" în acest ţinut este adesea amintit, activiştii asociaţiei străduindu-se să-l popularizeze mai cu seamă cu prilejul adunărilir generale. După înfiinţarea la 18 noiembrie 1900 a agenturii Seini a „Astrei", preşedintele acesteia cere să i se cedeze una din sălile de clasă nefolosite „pentru scopurile agenturei, ale bibliotecii populare", amintind „ţelul comun urmărit de Asociaţiune prin promovarea literaturei şi culturei poporului român, ca şi şcoala". „Agentura noastră are să fie şcoala adulţilor", specifica cerera amintită (13).

Din vasta activitate a despărţămintelor şi a „Astrei" în general, de mare interes se bucurau „prelegerile poporale", ţinute uneori în cicluri pe diferite teme şi urmărind concluzii de ordin practic pentru publicul care le audia. Această acţiune de răspîndire a cunoştinţelor în rîndul populaţiei săteşti era considerată într-o circulară a „Astrei" ca una dintre cele mai importante probleme ale instituţiunei noastre" (14). Programul tipărit al adunării generale a despărţământului, ţinută la Turţ, la 10 august 1902, împreună cu invitaţia de a participa la desfăşurarea ei adresată „pentru membrii despărţământului şi toţi amicii culturei poporului român" — semnate de dr. V. Lucaciu, secretar şi Gh. Şuta, director — înafara raportului, menţiona şi susţinerea disertaţiunii „Dezvoltarea spiritului de economie în viaţa poporului" (15).

In anul 1902, **Analele Asociaţiunii** menţionează despre despărţământul Sătmar că „are un teritoriu vast, unde e mare lipsă a se propaga cultura românească, comitetul cercual e conştient de menire, poporul e accesibil de cultură" (16). Prelegeri pe teme de medicină umană şi veterinară, industrie, economie, cu teme de istorie a limbii şi a poporului, etc, erau organizate în toate satele despărţământului, direcţiunea acestuia desemnînd conferenţiari dintre medici, avocaţi, ingineri, profesori, farmacişti, preoţi. Analele asociaţiei şi revista **Transilvania** —

publicaţie periodică a „Astrei" — consemnează zeci de intelectuali sătmăreni care s-au apropriat cu dăruire de popor răspunzînd nevoilor lui de cultură. Dintre prelegerile susţinute numai în 1913 în satele judeţului Satu Mare amintim pe cele de la Tarna Mare, Botiz, Gherţa Mică, Batarci, Bixad, Tîrşolţ, Boineşti, Odoreu, cu care prilej s-a vorbit despre limba maternă, începutul neamului, folosul cărţilor, etc. (17). Conferinţele erau planificate şi organizate şi pe plan central de asociaţie numindu-se conferenţiari şi stabilind turneele acestora pentru o anumită perioadă de timp. La 1913 asociaţia planificase un „conferenţiar agronomic", programul căruia cuprindea şi cinci conferinţe la Carei, Satu Mare, Seini, Şomcuta şi Baia Mare, din despărţămîntul Sătmar (18).

„Astrei" îi revine şi meritul de a fi înfiinţat primele biblioteci populare la sate. Scopul lor era „răspîndirea cunoştinţelor folositoare din orice ram al activităţii româneşti şi dezvoltarea gustului de citit în masele mari ale poporului" (19).

Din adunarea cercuală (generală) a despărţămîntului Sătmar al „Astrei" ţinută la Sătmărel la 30 august 1908 se înaintează comitetului central la Sibiu propunerea de a se înfiinţa biblioteci săteşti din colecte dat fiind faptul că fondurile asociaţiei nu permiteau procurarea unui număr satisfăcător de cărţi pentru acoperirea necesarului (20). Se propune un apel la toţi cărturarii din Transilvania pentru donaţii în fondul de cărţi desenate înfiinţării bibliotecii populare (21). Comitetul central răspunde că primeşte această propunere şi pune la dispoziţia despărţămîntului cîte zece exemplare din publicaţiile „Astrei" (22). In judeţul Satu Mare, la 1910, erau 21 de biblioteci populare printre care la Sătmărel, Turţ, Craidorolţ, Sanislău, cu peste o sută de volume, Moftinul Mic cu optzeci de volume, Borleşti, Amaţi, Mădăras, Doba, Apa, etc., cu cîte cincizeci de volume (23). După formularea simplă dar înţeleaptă a celor ce au consemnat adunarea din Sătmărel a „Astrei", scopul bibliotecii săteşti era de a oferi poporului posibilitatea ca „în dumineci şi sărbători abţinîndu-se de la petreceri în crîşme să se ocupe cu cetitul cărţilor folositoare. Ca astfel să nu se încurajeze patima beţiei iar despre altă parte poporul să se dedea a ceti lucruri folositoare" (24).

Comitetul central repartiza periodic despărţămintelor broşuri de popularizare, publicaţii proprii, acestea distribuindu-se gratuit sătenilor cu prilejul adunărilor generale sau a conferinţelor organizate. Alte publicaţii ale „Astrei" se distribuiau prin abonamente membrilor, sau se expediau la cererea acestora. In 1913, printr-o adresă, despărţămîntul Sătmar cere cărţi şi partituri muzicale pentru coruri. In acelaşi an despărţămîntul primeşte 53 de cărţi în cîte douăzeci de exemplare pentru înfiinţarea unor biblioteci populare noi (25).

Din protocolul adunării de la Sătmărel reiese şi preocuparea despărţămîntului Satu Mare de a organiza în satele judeţului cursuri de alfabetizare pentru care erau chemaţi nu numai învăţătorul şi preo-

tul, ci toţi ştiutorii de carte din sat. In acelaşi an (1908) analele „Astrei" menţionează cicluri de cursuri în mai multe sate din judeţ. La Borleşti cursul de alfabetizare a fost susţinut de învăţătorul Aurel Popan, fiind alfabetizaţi treizeci de neştiutori de carte (26). Infiinţarea acestor cursuri în general de către asociaţie a fost o acţiune lăudabilă, căci deşi departe de a rezolva o problemă complexă în ansamblul ei — analfabetismul, „Astra" a contribuit cu posibilităţi modeste, dar cu entuziasm la alfabetizarea şi antrenarea la cultură a populaţiei româneşti din vechea monarhie.

„Astra" a manifestat o preocupare de căpetenie pentru salvarea valorilor culturale ale poporului român, pentru cultivarea comorilor spirituale şi materiale reprezentînd arta şi etnografia tradiţională românească. La adunarea despărţămîntului ţinută în 1899 la Seini şi amintită mai sus, după o frumoasă expunere despre portul popular şi despre folclorul ţinutului, printre vorbitori fiind Constantin Lucaciu din Iojib, fratele luptătorului memorandist, s-a oferit un premiu pentru „colectarea de poezii poporale din Oaş". Protocolul adunării conchide că „rezultatul moral şi material al adunării în folosul ţelului general urmărit de „Astra" a fost satisfăcător" (27).

Despre necesitatea şi importanţa promovării „industriei casnice" (printre care ţesutul şi cusutul), s-a vorbit la Tiream la 23 iulie 1911. In acelaşi scop, adunarea despărţămîntului Sătmar organizată aici hotărăşte înfiinţarea la Tiream a unui atelier de ţesătorie spre a cultiva tradiţia populară locală în acest meşteşug. Amintind frumuseţea portului tradiţional românesc, C. Lucaciu, în prelegerea sa pe această temă, îndeamnă ţărăncile să-l păstreze şi să-l cultive (28). De asemenea se propune organizarea unor expoziţii de ţesături şi cusături cu motive tradiţionale locale, de pe teritoriul despărţămîntului Sătmar. In acest scop adunarea generală din Tiream stabileşte „o comisie în cauza lăţirei ţesăturilor naţionale în părţile noastre", care preconizează primele expoziţii în Botiz, Dorolţ, Sanislău. In iarna anului următor se deschide expoziţia la Sanislău, relatarea căreia o aflăm într-un raport al comisiei amintite, înaintat comitetului central al „Astrei" la Sibiu. Expoziţia a cuprins ţesături şi cusături de pe Someş, din alte zone ale Sătmarului, din Sălaj, Maramureş, etc. In raport se remarcă frumuseţea exponatelor aduse de ţărăncile din Moftinul Mic şi din Pomi. De asemenea se cere un premiu pentru o ţărancă care dovedeşte „mult interes, strădanie în arta ţesutului" (29). „Interesarea (interesul manifestat pentru expoziţie, n. n.) s-a dovedit destul de bună, cercetînd-o şi ţărăncile din satele vecine", se spune în raport. Această preocuprare a despărţămîntului continuă şi în anii următori, în 1914 se cer albume cu cusături şi ţesături pentru bibliotecile din Lipău şi Mădăras (30).

Dintre manifestările „Astrei", de cea mai largă popularitate se bucurau adunările generale anuale organizate la nivelul despărţămintelor sau pe întreaga asociaţie. In general căutînd să nu depăşească li-

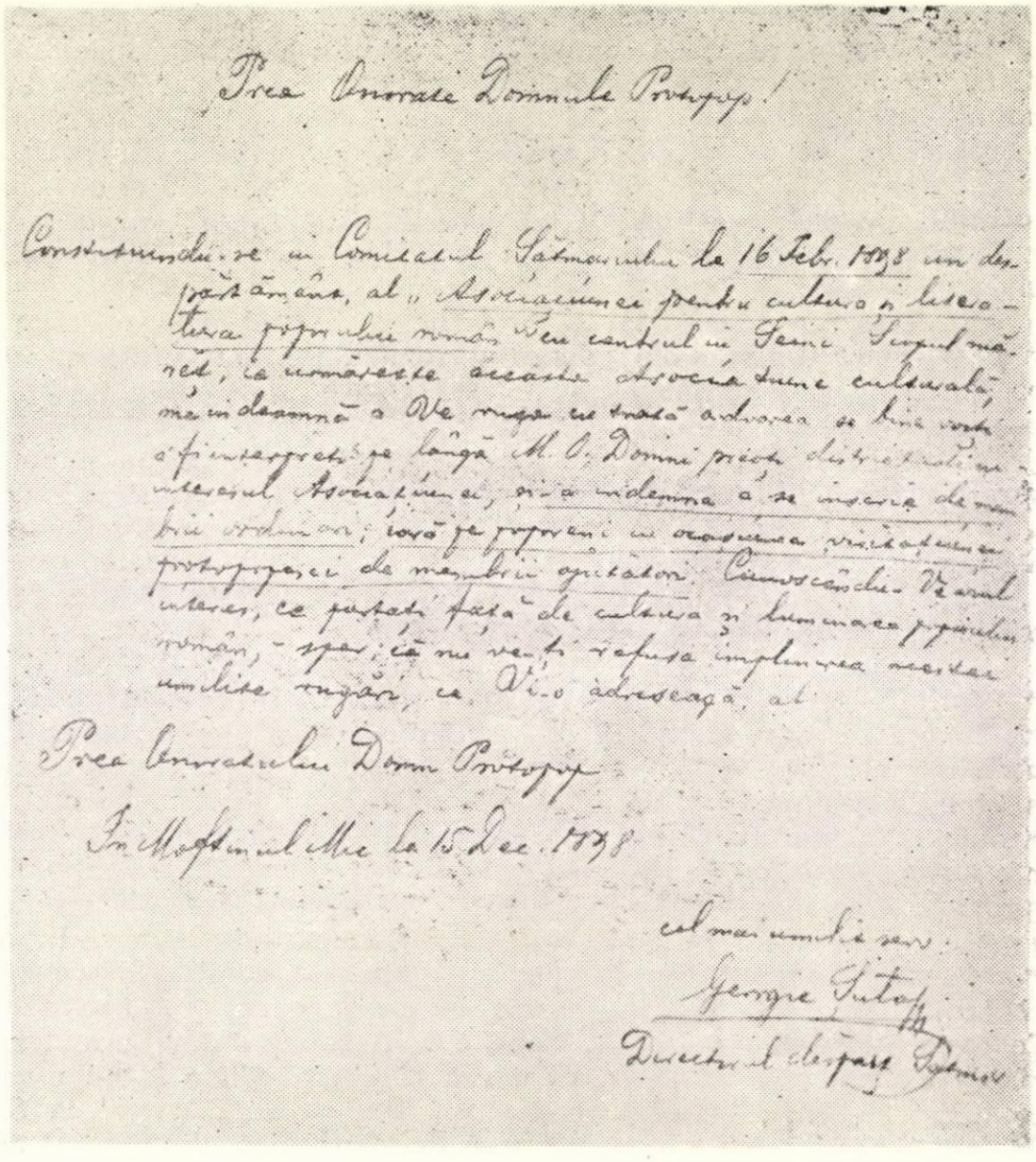

Fig. 1 — Circulara directorului despărțământului Sătmar al „Astrei' 15 decembrie 1898.

mitele legalității, adunările **Acosiațiunii transilvane** erau rareori tulburate. Autoritățile căutau să limiteze sau să împiedice aceste manifestări de masă care nu numai că nu serveau intereselor stăpînirii, dar care prezentau un real pericol pentru „unitatea" statului multinațional. Adunarea despărțământului convocată pe anul 1900, la 2 august în Sanislău, a fost interzisă de primpretorul Careiului, după cum reiese dintr-o adresă a despărțământului trimisă comitetului central al „Astrei" la Si-

biu. Analele asociației consemnează îndignarea față de aceste „dispoziţiuni poliţiale" considerînd „motivele invocate de autoritățile locale neîntemeiate, ca lipsa de bază și de drept", comitetul central hotărește să înainteze ministerului de interne o plîngere cerînd „garantarea libertății de acțiune a organelor asociației prevăzută în statute și aprobată de guvern și păgubită în modul cel mai grav și simțitor" (31). Notăm că înființarea „Astrei" a fost aprobată de guvernul austriac într-o perioadă de relativ liberalism și cu toată politica de oprimare națională ce a urmat în imperiu, activitatea „Astrei" nu a putut fi suprimată. De fiecare dată, însă, autoritățile locale consemnează în rapoarte manifestările naționale ce aveau loc cu prilejul adunărilor „Astrei".

Data și locul stabilite pentru adunarea viitoare se făceau cunoscute comitetului central al „Astrei". După demersurile pentru aprobarea sa de către autoritățile locale urmau pregătirile intense care precedau fiecare adunare. Adunările generale antrenau, înafara membrilor despărțămintului, întreaga populatie a localității în care urma să se desfășoare. La adunări participau membrii asociației, populația localității gazdă și din satele din împrejurimi ca și invitați oficiali.

Printre adunările generale ale despărțămîntului Sătmar al „Astrei", analele asociației menționează cu programe bogate și instructive pe cea de la Seini, din 13 iulie 1899, unde activa profesorul emerit Gavril Trif. De asemenea, adunarea de la Șișești din 1900, ținută în satul lui Vasile Lucaciu, cu care prilej se discută posibilitatea înființării „unei școli pentru confecționarea utensiilor de lispă la economia poporului", respectiv o școală de meserii (32). De altfel posibilitatea înființării cu ajutorul „Astrei" a unei școli de lemnărie în județ este dezbătută și de ședința din aprilie a comitetului cercual al despărțămîntului.

De asemenea, subliniem adunarea organizată la Turț în 1902, amintită mai sus, cu care prilej s-a redactat și invitația adresată comitetului central al „Astrei" de a ține adunarea generală a Asociațiunii pe anul următor, 1903, în cadrul despărțămîntului Sătmar. Adunarea din Iojib, din 1901, este menționată cu o frumoasă serbare populară ce a urmat progromului oficial. In adunarea despărțămîntului organizată la Pomi în 1904 se solicită comitetului central ajutor pentru organizarea unei expoziții industriale naționale pe teritoriul despărțămîntului Sătmar și patru sute coroane pentru dotarea bibliotecilor populare (33). La adunarea din **Sătmărel** din anul 1908, printre invitați se aștepta renumitul cor „Hilaria" din Oradea, care și-a oferit concursul.

In adunarea generală a despărțămîntului ținută la Ardud, la 11 august 1912 s-a adoptat hotărîrea ca vechiul despărțămînt Sătmar—Ugocea să se împartă în cinci despărțăminte. In urma aprobării comitetul central al Asociațiunii, în anul 1913, pe teritoriul vechiului despărțămînt erau organizate despărțămintele Sătmar, director fiind Ludovic Mărcuș din Mădăras, Seini, Șomcuta și în curs de organizare cele de la Baia

Mare și Carei (34). Activitate mai bogată a continuat să desfășoare despărțămîntul Sătmar.

Protocoalele parohiei din Mădăras consideră anul 1913 „de o însemnătate rară" pentru comună. La 10 august a acestui an s-a desfășurat aici adunarea generală a despărțămîntului Sătmar al „Astrei". Desfășurarea adunării, la care au participat cinci sute de țărani, este oglindită de procesul verbal încheiat cu acest prilej și înaintat la Sibiu. După raportul activității despărțămîntului Sătmar de la înființarea sa și pînă în 1913, adunarea a ascultat o prelegere pe teme de morală, au urmat propuneri privind înbunătățirea activității despărțămîntului. Printre acestea, se discută posibilitatea continuării acțiunii de alfabetizare prin înființarea „școalelor de analfabeți, . . . prin lățirea cărților poporale care e necesară pentru curățirea graiului și cultivarea limbei", încurajarea activității corale sătești „pentru conservarea și propagarea cîntecelor", de asemenea, „colecțiuni de porturi naționale și de industrie casnică", etc. O preocupare importantă a „Astrei" era înființarea de tovărășiri de consum, de valorificare a produselor, financiare, pentru „procurarea instrumentelor și rechizitelor economice" — utilaje agricole mai perfecționate, costisitoare și greu de procurat individual (35). A doua parte a programului adunării de la Mădăras a fost rezervată unei întreceri corale cu participarea corurilor din Mădăras, Istrău, Lipău, Ardusad, Băsești. Corurile au fost premiate „din spesele despărțămîntului", din contribuția lui Gheorghe Pop de Băsești și a unor cetățeni din Mădăras. Din programul corurilor amintim: „Imnul Astrei," de I. Mureșeanu, „Coasa" de I. Vidu, „La șezătoare" de T. Brediceanu, etc. Cu „Pui de lei" de I. Vidu, corul din Lipău a obținut premiul întîi. La aceeași serbare tineretul din Mădăras condus de studentul Traian Pop „a jucat „Bătuta" și „Călușarul" spre îndestularea oaspeților" (36).

Minunate serbări populare, adunările „Astrei" erau așteptate cu nerăbdare de membrii asociației ca și de populația întregului ținut în care se desfășurau. Admirația pentru aceste serbări, pentru ținuta manifestărilor, a calității artistice dovedite de formațiile corale, de dansuri, de teatru, au avut adesea ecouri în presa oficială locală.

Printre cele mai reușite manifestări ale **Asociațiunii transilvane** amintim adunarea generală desfășurată în anul 1903 la Baia Mare. Succesul deosebit al acestei adunări a fost un merit al despărțămîntului Sătmar, evenimentul prilejuind trei zile de adevărată sărbătoare națională românească pentru întregul județ. După acceptarea de către comitetul central al „Astrei" a invitației despărțămîntului Sătmar, înaintată din Turț, de a ține adunarea generală a asociației în cadrul acestui despărțămînt, s-a constituit un comitet însărcinat cu organizarea adunării și a festivităților ce urmau s-o însoțească. In martie 1903 pregătirile erau în toi, după cum rezultă din mai multe acte oficiale prin care prefectul județului avertizează de la Carei primăria orașului și căpitanatul să vegheze asupra pregătirilor (37). Din schimbul de adrese între autoritățile

amintite reiese că, în afara fondului despărțământului, cheltuielile urmau să fie acoperite și din contribuția voluntară. La 11 iulie 1903 comitetul cercual al despărțământului înaintează la Sibiu programul detaliat al manifestărilor spre aprobare. Invitații erau așteptați în oșar în ziua de 8 august, manifestările urmînd să se desfășoare pînă la 11 august. Numărul participanților oficiali este menționat în actele autorităților orașului, de trei sute, din care delegați ai comitetului central al „Astrei" în frunte cu Partenie Cosma, vicepreședinte al Asociațiunii (Al. Mocioni, președintele de atunci al „Astrei", fiind bolnav n-a putut participa). Printre invitați se află de asemenea cunoscutul dramaturg și om de teatru Alexandru Davilla și alte personalități culturale.

Ziarul „Nagybánya" din 13 august 1903, într-un articol cuprinzător, amintește printre participanți, de asemenea, reprezentanți ai intelectualității maghiare din localitate, ai oficialităților orașului și alții care „ . . . au venit din toate colțurile țării, mai săraci și mai bogați" (39). Același ziar amintește reușita manifestărilor și succesul serbării.

Programul adunării în afara ședințelor de lucru, a disertațiilor, a cuprins excursii, serbări populare, baluri. Cu prilejul adunării s-au tipărit pliante „Astra", suvenire de la Adunarea generală a Asociațiunii pentru literatura română. și cultura poporului român", cu reproduceri înfățișînd Columna lui Traian, chipuri de eroi din istoria oporului român, textele unor cîntece patriotice.

Entuziasmul oamenilor, ospitalitatea și bucuria cu care au fost întîmpinați pe aceste meleaguri au produs o puternică impresie în rîndul oaspeților. „N-am avut încă adunare generală căreia în privința succesului moral i-am pute da întîietate față cu adunarea de la Baia Mare Asociațiunea a găsit aici în plină floare ceea ce voia să ducă și să semene: conștiința unității naționale-culturale . . . rezultat de importanță istorică ce va asigura adunării generale un loc distins în istoria asociațiunii noastre" (40). Adunarea generală a **Asociațiunii transilvane** care s-a desfășurat în anul 1903 la Baia Mare, rămîne una dintre cele mai importante și mai reușite manifestări ale „Astrei" organizate de despărțământul Sătmar.

Prezentă în toate localitățile transilvănene, „Astra" a adus o contribuție de seamă la progresul economic, cultural al românilor din monarhia austro-ungară. Prin diferite manifestări de masă și publicații cu caracter popular, Asociațiunea a militat mai cu seamă pentru emanciparea țărănimii din starea de înapoiere economică în care se afla. Prin conferințe și broșuri conținînd îndrumări și soluții practice, s-a străduit să transmită cunoștințe de agricultură, pomicultură, viticultură, zootehnie. Pentru cultivarea rațională a pămîntului, „Astra" a sprijinit înființarea unor „însoțiri agricole", a cooperativelor de consum, a reuniunilor de credit, (bănci populare). In anul 1910 numărul „societăților de consum" din despărțământul Satu Mare era de douăzeci, printre care

la Borleşti, Aciua, Ardusad, Lipău, Cicîrlău, Bicău, Boghiş (41), ca şi cele din Hotoan, Santău, Săuca (42). Reuniunile de credit mai importante la aceeaşi dată erau „Sătmăreana“ şi „Aurora“.

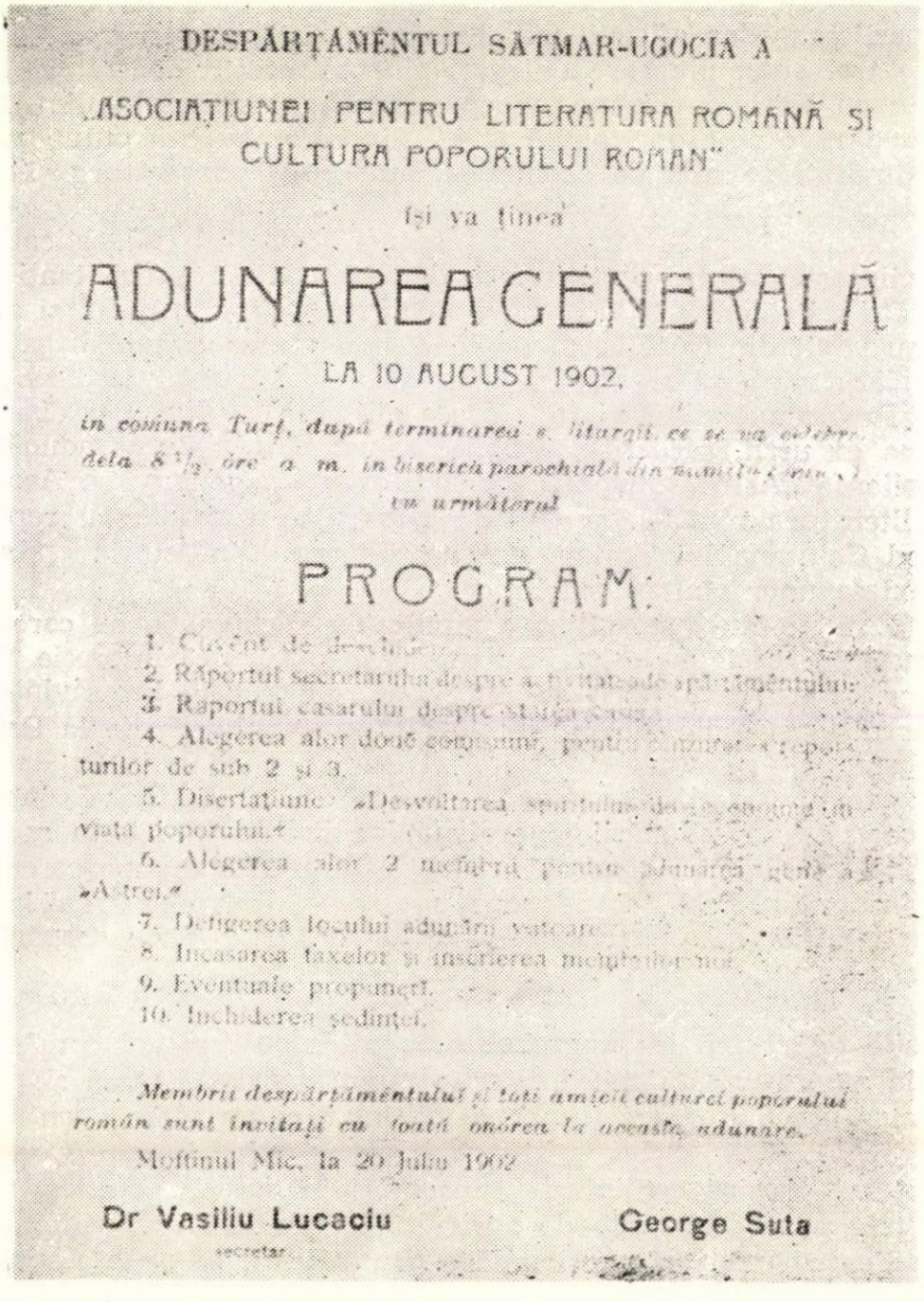

DESPĂRŢĂMÊNTUL SĂTMAR-UGOCIA A

„ASOCIAŢIUNEI PENTRU LITERATURA ROMANĂ ŞI CULTURA POPORULUI ROMAN“

îşi va ţinea

ADUNAREA GENERALĂ

LA 10 AUGUST 1902,

în comuna Turţ, după terminarea s. liturgii, ce se va celebra dela 8 ½ ore a. m. în biserica parochială din [illegible] cu următorul

PROGRAM:

1. Cuvênt de deschidere.
2. Raportul secretarului despre activitatea despărţămêntului.
3. Raportul casarului despre [illegible]
4. Alegerea alor două comisiuni, pentru [illegible] turilor de sub 2 şi 3.
5. Disertaţiune: „Desvoltarea [illegible] viaţa poporului.“
6. Alegerea alor 2 membri pentru adunarea generală „Astrei.“
7. Defigerea locului adunării [illegible]
8. Incasarea taxelor şi inscrierea [illegible]
9. Eventuale propuneri.
10. Inchiderea şedinţei.

Membrii despărţămêntului şi toţi amicii culturei poporului român sunt invitaţi cu toată onórea la aceasta adunare.

Moftinul Mic, la 20 Iuliu 1902

Dr Vasiliu Lucaciu
secretar

George Suta

Fig. 2 — Programul adunării generale a despărţămîntului Sătmar Ugocea, de la Turţ, din 10 august 1902.

Răspîndind cunoştinţe elementare de igienă şi medicină, „Astra" se străduia să suplinească, într-o cît de modestă măsură şi lipsa asistenţei medicale la sate.

Nevăzînd în însăşi structura nedreaptă a societăţii bazate pe clase sociale deosebite şi pe exploatare cauza mizeriei maselor, activiştii „Astrei" considerau cultura, educaţia poporală" singurul mijloc de izbăvire a poporului din această stare de lucruri. Astfel, scopul străduanilor „Astrei" de alfabetizare, de antrenare la cultură a mulţimii, erau spre a da acestuia „posibilitatea de a-şi cîştiga cunoştinţe folositoare în lupta pentru viaţă" (43).

Iniţierea de către „Astra", în 1908, a unei susţinute campanii de alfabetizare în satele Transilvaniei, avea menirea să pregătească rezistenţa poporului român faţă de ofensiva de desnaţionalizare deslănţuită de guvernele dualiste. In 1907 s-a adoptat legea „Apponyi" potrivit căreia se urmărea dsfiinţarea şcolilor naţionalităţilor asuprite din monarhie. De asemenea, potrivit legii electorale din acest an, în afara menţinerii censului, erau excluşi de la dreptul de vot neştiutorii de carte, fapt ce constituia încă o lovitură pentru naţionalităţile asuprite, în rîndul acestora numărul analfabeţilor fiind extrem de mare (44).

După izbucnirea primului război mondial, materializarea multor iniţiative luate în şedinţele comitetului cercual al despărţămîntului Sătmar (din 8 martie 1913, 7 mai 1913), sau în adunarea generală din 1913, care anunţau o activitate bogată a acestui despărţămînt, nu a fost cu putinţă. Din aceşti ani grei lipsesc şi relatările despre obişnuitele manifestări organizate de despărţămînt. La 29 noiembrie 1915 directorul despărţămîntului Sătmar scrie comitetului central la Sibiu că „în anul curent nu s-a înscris nici un membru şi nici împrejurările de acele nu sînt ca să putem ţine adunarea generală" (45). In anii războiului „Astra" a continuat să susţină cursuri de alfabetizare desfăşurate atît în satele transilvănene cît şi în spitale, în rîndul soldaţilor răniţi (46). Sfîrşitul primului război mondial a însemnat unirea Transilvaniei cu România, întregirea statului naţional român, în cadrul căruia „Astra" nu mai era singura instituţie coordonatoare a activităţii culturale româneşti, rol ce îl îndeplinise în vechea monarhie.

După anul 1918 activitatea „Astrei" a încetat să mai aibă un caracter larg popular, rămînînd de multe ori în cercuri restrînse de intelectuali, susţinînd mai cu seamă o activitate literară şi publicistică. Este concludentă, atît prin participare cît şi prin program, adunarea generală a „Astrei" organizată pe anul 1935 în oraşul Satu Mare, de altfel o manifestare culturală de răsunet, a cărei reuşită s-a datorat şi participării renumitului cor sătmărean „Vasile Lucaciu".

In a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului nostru, existenţa „Astrei" a însemnat decenii de străduanie neobosită pusă în slujba emancipării poporului român din monarhia austriacă, a menţinerii şi dezvoltării conştiinţei unităţii naţionale, Prin le-

găturile sale cu cercurile și instituțiile de cultură din vechea patrie, prin larga sa popularitate în rîndul românilor din monarhie, „Astra" a realizat unitatea culturală a tuturor românilor, făcîndu-se astfel expresia năzuințelor de unitate politică a acestora. Implinirea lor la 1 decembrie 1918, a asigurat cadrul necesar progresului economic, social și cultural al poporului român, țel căruia i se dedicase în întregime **Asociațiunea transilvană.**

NOTE

1 Ion Holhos, Nicolae Nistor, *Contribuţia „Astrei" la realizarea unităţii naţionale*, *Revista arhivelor*, n. 2, 1968, p. 92.
2 *„Astra". Informaţiuni asupra scopurilor şi instituţiunilor „Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român"*, Sibiu, 1904, p. 15.
3 Eugenia Glodariu, *Biblioteci poporale ale „Astrei"*, *ActaMN* Cluj, VI/1969/, p. 347.
4 *Astra Informaţiuni . . .* , p. 17.
5 *Conspect despre P. T. Domnii membrii fondatori, ordinari şi onorari ai Asociaţiunii transilvane române*, Sibiu, 1866, p. 7.
6 Mihail Pavel, originar din Recea, în calitate de vicar al Maramureşului, apoi de episcop de Gherla şi Oradea, a manifestat mult interes pentru dezvoltarea învăţământului, înfiinţînd şcoli şi aşezăminte de cultură mai cu seamă în satele din nordul şi vestul Transilvaniei.
7 Vasile Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru unirea din* 1918, Bucureşti, 1968, p. 99.
8 *Transilvania*, 1898, p. 35, 63.
9 Ibidem.
10 Scrisoarea — apel a directorului despărţămîntului Sătmar, 15 dec., 1898, Arh. paroh. ortdx. Apa, original, neiv.
11 *Transilvania*, dec., 1899, p. 7.
12 *Transilvania*, 1911, p. 530.
13 Cererea preşedintelui agenturii din Seini a „Astrei", arh. paroh. Apa, original neinv.
14 *Transilvania*, n. 40, 1909, p. 449.
15 Programul adunării generale a despărţămîntului Sătmar — Ugocea din 19 aug. 1902, de la Turţ, arh. paroh. Apa, original, neinv.
16 *Analele „Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român"*, ian., feb., 1902, p. 16.
17 *Transilvania*, n. 44, 1913, p. 265—266.
18 *Transilvania*, 1914, p. 575.
19 Eugenia Glodariu, op. cit., p. 783
20 *Protocoalele parohiei Gidani* (Sătmărel), mss, Arh. paroh. Sătmărel, neinv.
21 *Analele „Asociaţiunii . . .*", n. 3, 1908, p. 205.
22 Idem.
23 *Transilvania*, n. 4, 1910, p. 259, 261.
24 *Protocoalele parohiei Gidani* (Sătmărel).
25 Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 178, an 1913.
26 *Transilvania*, n. 4, 1910, p. 259.
27 *Transilvania*, 1899, p. 7.
28 Proces verbal al adunării generale din Tiream, 23 iul. 1911.

29 *Raport în numele comisiei formate în adunarea generală din Tiream a despărțământului Sătmar — Ugocea,* Arh. St., Sibiu, fond Astra, dos. 178. an. 1912.
30 Ibidem, an. 1914.
31 *Transilvania,* n. 8, 1900, p. 190.
32 *Transilvania,* 1901, p. 44.
33 *Transilvania,* n. 6, 1904, p. 267.
34 Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 178. an. 1913.
35 *Istoria parohiei de Mădăras.*
36 Ibidem.
37 Arh. St. BaiaMare, fond Acte prezidențiale, an. 1903, luna august.
38 Ibidem.
39 *Nagybánya,* 13 aug., 1903.
40 *Transilvania,* n. 4, 1903, p. 13.
41 *Transilvania,* n. 4, 1910, p. 259.
42 Ibidem, aceste din urmă localități au fost cuprinse în despărțământului Tășnad al „Astrei".
43 Vasile Curticăpeanu, op. cit., p. 117.
44 Vezi, C. Nuțu, *Noul activism și lupta pentru unitatea de stat (1905 — 1918),* în *Desăvîrșirea unificării statului național unirea Transilvaniei cu România,* sub redacția Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, București, 1968, p. 103.
45 Arh. St. Sibiu, fond Astra, dos. 178, an. 1915.

FROM THE ACTIVITY OF THE DISTRICT SATU MARE SECTION OF „ASTRA"

Summary

The aim of the whole activity of „Astra" /The Association for the Romanian literature and the culture of the Romanian people from Transylvania/was the emancipation of the Romanians from the Austro —Hungarian monarchy, the development of the conscience of their national unity, the Association having of the Romanian national state.

For an ampler activity of „Astra" in Satu Mare district, in 1898 it was organized the district Satu Mare section of the Association.

The paper presents aspects of the activity of „Astra" in Satu Mare district before 1918.

Among the actions of „Astra" in the villages of Satu Mare district we mention the presentation of many popular conferences on different instructive-educative themes, the organization of the teaching courses, the setting up of the first popular libraries, the organization of some exhibitions, the stimulation of village chovuses, the encouragement of some cooperative associations etc.

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN SATU MARE IN ANUL 1929

Dr. PETRU BUNTA

După perioada stabilizării relative a capitalismului, în anul 1929 izbucnește criza economică mondială, desfășurată pe fondul crizei generale a capitalismului, cuprinzînd toate ramurile de activitate și toate țările capitaliste. In România, după unele simptome apărute încă în 1928, criza economică a luat forme deosebit de ascuțite, manifestîndu-se atît în sectoarele producției, cît și ale circulației și schimburilor, datorită slabei dezvoltări economice a țării și dominației marii finanțe occidentale asupra unor importante pîrghii ale economiei naționale.

Guvernul național-țărănesc venit la putere în urma alegerilor parlamentare din 1928, promovînd politica „porților deschise"se alinia intereselor monopolurilor străine. A crescut brusc datoria externă a țării, și o dată cu aceasta amestecul puterilor imperialiste în politica și economia României. Corespunzător acestei politici, guvernul a elaborat noi legi ale minelor, ale comercializării bunurilor statului etc. prin care capitalul străin a căpătat noi înlesniri în exploatarea petrolului, a unor întreprinderi ale statului ș. a.

Criza economică s-a dezlănțuit cu putere în toate sectoarele economiei naționale, dar în industrie a avut cele mai adînci și complicate urmări: creșterea stocurilor de mărfuri, scăderea prețurilor produselor industriale (mai puțin a produselor întreprinderilor cartelate), urmate de ruinarea și falimentul unui mare număr de întreprinderi mici și mijlocii, de concedierea a sute de mii de muncitori, de reducerea puternică a salariilor. Clasele exploatatoare, pentru a ieși din criză, au făcut tot posibilul ca să arunce greutățile acesteia pe spatele maselor muncitoare. In timp foarte scurt, impozitele directe și indirecte au crescut rapid, înrăutățind situația maselor muncitoare de la orașe și sate, a meseriașilor, micilor comercianți, a întregii mici burghezii și a unor importante straturi ale burgheziei mijlocii. Referindu-se la agravarea situației materiale a maselor, **Buletinul Regionalei P.C.R. a Transilvaniei** arăta, între altele: „ . . . statul scumpește (viața n. n.) în primul rînd prin ridicarea prețurilor articolelor de monopol: sarea, tutunul, alcoolul etc. In afară de acestea guvernul Maniu scumpește prețurile mărfurilor de larg consum prin mărirea serioasă a tarifelor vamale și impozitelor. Astfel, de exemplu, pun taxe vamale pe cerealele de import, pentru ca băncile

care fac speculă cu cereale să poată vinde consumatorilor interni cu atît mai scump cerealele din țară cumpărate ieftin de la țărani. Impozitele pe zahăr sînt mărite pentru ca trusturile de zahăr să scoată dublu din consumatori. Și pe cînd statistica oficială indică o scumpire de numai 9% în decurs de un an, în realitate aceasta se ridică la 20 %" (1).

Greutățile crizei au fost cel mai puternic resimțite de clasa muncitoare. Șomajul a luat proporții de masă. In unele ramuri economice, sau întreprinderi au fost concediați pînă la jumătate din muncitori; iar în industria mijlocie și mică, șomajul a luat proporții și mai mari. O dată cu concedierea unui mare număr de muncitori, pentru asigurarea unor profituri cît mai ridicate, patronii au luat măsuri de intensificare a muncii lucrătorilor rămași angajați și lungirea duratei zilei de muncă. In ciuda faptului că în anul 1928, sub presiunea luptei proletariatului, a fost adoptată o lege care stabilea durata zilei de muncă de 8 ore, profitînd de situația grea în care se găseau masele muncitoare, patronii încălcau sistematic prevederile legii, mărind numărul orelor de lucru. Concomitent cu acestea s-au redus salariile muncitorilor. Statisticile oficiale, care nu au luat în calcul nici șomajul și nici zilele și săptămînile incomplete de lucru, arată că în perioada 1929—1933 indicele general al salariului a scăzut cu peste 50 %.

Efectele dezastruoase ale crizei economice se făceau simțite și în orașul Satu Mare. „Desigur că și orașul Satu Mare are șomerii lui" — scria ziarul local **Satu Mare** în ianuarie 1929 (2). Intr-adevăr, șomajul bîntuia și în acest oraș al țării. Cea mai însemnată întreprindere de pe raza orașului, fabrica de vagoane „Unio", de exemplu, în cursul iernii 1928—1929 „pe motivul că statul nu plătește prețul vagoanelor livrate și astfel nici ea nu poate să plătească pe muncitori" și-a concediat toți lucrătorii (3). In primăvara anului 1929 fabrica „Unio" a fost repusă în funcțiune, de data aceasta însă plătea acelorași muncitori salarii reduse cu 20—35%, cu toate că în această întreprindere și mai înainte se acordau salarii mai mici cu 25%, decît în celelalte întreprinderi asemănătoare din țară(4). Organul oficial de presă al Uniunii unitare a muncitorilor din Metalurgie—Chimie și Petrol din România anunță în martie 1929 că fabrica „Unio" din Satu Mare lucrează numai cu 100 de muncitori, față de cei 1.200 muncitori cu care lucra în anul 1928. In fabrica „Princz" numărul muncitorilor s-a redus la 50—60 față de cca 300 cît avea fabrica în 1928. Fabrica „Princz" — scria ziarul — se folosește de șomajul mare pentru a angaja muncitori calificați cu un salar de 8 lei pe oră, la muncă de zilier" (5). Ocupîndu-se de situația mizeră a șomerilor din Satu Mare, ziarul local **Szamos** publica în ianuarie 1929 o relatare zguduitoare, despre viața cumplită a acestor oropsiți ai vieții capitaliste. In articolul intitulat „Vieți distruse și destine chinuite în periferia orașului Satu Mare" se arăta: „Dincolo de pod, la capătul străzii Károlyi, unde pe timp de iarnă ca acum mai rareori se abate vreun orășean, se ascund niște colibe dărăpănate, de culoarea murdăriei. Numai

fumul ce iese prin acoperișul de paie trădează că în aceste colibe îngrozitor de primitive stau oameni. Oameni care de multe luni de zile se luptă cu cele două spectre, cele mai mari: șomajul și bolile, aceste groaznice fatalități ale vieții de proletar . . . Bat la ușa unei colibe . . . Văgăuna de numai cîțiva metri pătrați e despărțită în două prin scînduri. Intr-una din despărțituri se află culcat pe un sac de paie ponosit un bărbat cu fața nerasă, în jur de patruzeci de ani. Lîngă el, un băiețaș de doi ani, murdar, mănîncă cartofi. O fetiță ceva mai mare, așezată pe pămînt în fața unei sobe de fier sparte, într-o stare deplorabilă, încearcă să facă foc în colibă cu ajutorul unor crengi umede de zăpadă, rupte de pe copacii din marginea drumului. . . . Nu se găsește de lucru, iar plămînii șuieră. . . . O familie compusă din patru persoane. Mama lipsește de acasă. E plecată în oraș, e spălătoreasă. Ea e singurul membru de familie apt de lucru. Tatăl, muncitorul Zakariás István, a rămas fără lucru acum trei luni. A încercat cîtva timp să-și găsească de lucru, dar și-a dat seama curînd că azi sînt mai multe guri flămînde, decît posibilități de lucru existente. După ce o vreme s-a zbătut fără a reuși să obțină ceva, a fost atacat de un dușman perfid. Din timpul trudei sale din fragedă tinerețe, în plămînii săi obosiți zăcea latent bacilul ucigaș al tuberculozei. Intr-o zi cenușie, fără speranță Zakariás István fu doborît și de atunci, pe culcușul său mizerabil, se luptă cu moartea" (6).

Pentru ajutorarea celor fără muncă cetățenii mai inimoși ai orașului au pornit o acțiune, menită să se constituie un fond considerabil de ajutor. Ziarul **Satu Mare**, referindu-se la unele inițiative din orașele Tîrgu Mureș și Oradea privind ajutorarea șomerilor, scria în ianuarie 1929: „Ne ținem de cea mai elementară și sfîntă datorie și să facem apel mai întîi la primăria orașului Satu Mare, care înțelegînd rostul unei astfel de instituții să înființeze o bucătorie pentru șomeri și alții lipsiți de cîștig. Tot așa credem că este cazul ca și societatea sătmăreană prin d-nele cu inime caritabile să ia inițiativa unei întinse colecte de bani și alimente printre rîndurile celor cărora Dumnezeu nu le-a lipsit de pîinea de toate zilele. Nu afirmăm, dar credem că armata însăși ar putea să pună la dispoziție pentru lunile de iarnă — cît ar fi durata acestei ajutorări — cazanele și eventual vesela trebuincioasă" (7).

In urma apelurilor și inițiativelor lansate, consiliul orașului în ziua de 9 ianuarie 1929 a hotărît înființarea unei bucătării populare, care, pe baza bonurilor eliberate de Inspectoratul Muncii, să asigure o singură dată pe zi mîncare caldă și pîine familiilor șomerilor (8). Dar ajutorarea concretă a celor lipsiți de cîștig a întîmpinat multe greutăți. Abia spre sfîrșitul lunii ianuarie au fost distribuiți 100.000 de lei, sumă din care 500 de familii au beneficiat într-o oarecare măsură. Din banii alocați pentru ajutorarea șomerilor s-au cumpărat două vagoane lemne de foc, fiecare familie luată în evidența Inspectoratului Muncii ca fiind șomeri beneficiind de 100 kg lemne și 150 lei, respectiv 100 lei pentru soție și cîte 50 lei pentru fiecare copil „Acest ajutor — arăta pe drept cuvînt zia-

rul **Szamos** — numai momentan a ușurat ceva situația mizeră a șomerilor, dar în afara lor mai sînt mulți săraci, cărora n-a mai ajuns din ajutor" (9) Șomerilor din Satu Mare le-au mai fost acordate ajutoare în alimente cu două ocazii, prima dată în valoare de 163.000 lei, iar apoi în valoare de 137.000 lei. „Pe cînd din banii oficiali cca 1.000 de șomeri s-a putut ușura într-o oarecare măsură situația mizeră . . . Acum s-a terminat totul — scria ziarul **Szamos** la 9 martie 1929 — dar în fabrici nu a pornit nici acum munca, posibilitățile de cîștig, deși azi mizeria e mai mare ca oricînd la Satu Mare, căci acum au secat toate sursele posibile de ajutoare a sutelor de muncitori nenorociți care au rămas luni de zile fără cîștig. Comitetul de ajutorare a examinat situația muncitorimii și a constatat că cca 200 de familii de muncitori se zbat în ghiarele morții prin inaniție. Destinul soțiilor bolnave și al copiilor flămînzi apasă pe umerii tatălui care nu poate ajunge să cîștige un ban." (10).

Față de această situație, pentru a-și asigura existența lor și a familiilor, mulți muncitori sătmăreni au părăsit orașul, căutîndu-și de lucru în alte orașe ale țării, ba mai mult chiar, unii dintre ei în alte țări ale lumii. Dar nici în alte părți, nici în alte țări capitaliste situația economică nu era mai favorabilă. Lumea capitalistă agoniza în acești ani în cea mai puternică și îndelungată criză economică din istoria de pînă atunci a capitalismului. Ziarele publicau avertismentul ministerului de interne: nimeni să nu meargă la București în căutarea posibilităților de muncă! Șomajul și în Capitală este mare, deci zadarnic încearcă ori cine ca acolo să-și găsească de lucru! (11). Ziarul local **Szamos** publica la 29 iunie 1929 scrisoarea unor foști lucrători ai orașului Satu Mare, care mînați de criză, au părăsit țara, sperînd să-și găsească posibilități de lucru în Belgia. Iată ce scriau acești oameni necăjiți: „ . . .în Belgia să vină numai aceia care au bani de aruncat, pentru că aici situația este atît de grea și insuportabilă. încît nu se mai poate îndura . . . Fabricile sînt atît de pline de muncitori, încît nu e speranță de a căpăta de lucru, ba chiar și muncitorii aflați în lucru sînt concediați cu sutele. Mulți dintre emigranți s-ar duce acasă cu plăcere dar nu au bani de drum . . ." (12).

In aceste condiții, cînd povara crizei economice apăsa din ce în ce mai greu pe spatele maselor muncitoare, proletariatul din România, deci și cel din orașul Satu Mare era dezbinat, și nu în toate cazurile se putea asigura unitatea sa de acțiune. Acest fapt a dăunat serios reușitei luptei de clasă împotriva claselor exploatatoare.

Sindicatele unitare din Satu Mare, care în anul 1928 numărau peste 3.000 de membri, fiind bine organizate, erau supuse din ce în ce mai mult prigoanei organelor represive ale statului (13). Clasele exploatatoare vroiau mai de mult să dizolve aceste sindicate aflate sub îndrumarea directă a Partidului Comunist Român. Sub guvernul averescan s-au intentat deja procese contra Sindicatelor unitare, contra organizațiilor de clasă ale proletariatului din România, sub pretextul că aceste

sindicate au ieșit din cadrul legii organizațiilor profesionale a lui Trancu—Iași, devenind organizații comuniste. Guvernul liberal n-a reușit însă să dizolve legal Sindicatele unitare, dar a închis în mod abuziv sediul acestora. După venirea la putere a național-țărăniștilor, guvernul prezidat de I. Maniu, pornind o acțiune de reprimare a mișcării muncitorești din țară, a hotărît judecarea și dizolvarea Sindicatelor unitare. „Sindicatele unitare nu pot să fie dizolvate, exprima **Apărătorul Proletar,** organul lunar al Comitetului Central de Ajutorare al Sindicatelor unitare, protestul maselor muncitoare — aceste sindicate sînt o necesitate izvorîtă din nevoile maselor exploatate de la fabrici, uzine, ateliere, magazine și birouri" (14).

Conformîndu-se ordinelor date de guvern, serviciul siguranței din Satu Mare, în luna martie 1929, făcînd o percheziție la sediul Sindicatelor unitare din localitate, a confiscat un număr mare de manifeste. In aceste manifeste scrise în limba română și maghiară masele muncitoare erau îndemnate la organizare, la acțiuni pentru amnistie generală, regim politic în închisori, legalizarea partidului comunist, a Uniunii Tineretului Comunist și a Ajutorului Roșu, stingerea proceselor de dizolvare a Sindicatelor unitare, contra războiului și pentru apărarea Uniunii Sovietice etc. Se critica guvernul prezidat de I. Maniu, acuzîndu-l de instituirea dictaturii, răpirea libertăților, înscenări de procese muncitorești ș. a. Deoarece siguranța a considerat, desigur, că conținutul acestor manifeste „este un îndemn la revoltă", s-au început cercetările spre a fi dovediți autorii, arestîndu-se cîțiva muncitori bănuiți de a participa la împărțirea manifestelor între muncitori fără lucru și prin fabrici și uzine (15).

Acțiunile represive împotriva Sindicatelor unitare s-au intensificat după Congresul Sindicatelor unitare de la Timișoara din 2—5 aprilie 1929, congres care a evidențiat puternica tendință a clasei muncitoare spre unitatea mișcării sindicale, spre frontul unic de luptă împotriva exploatării capitaliste (16). După Congres, și în urma provocării autorităților represive din 7 aprilie 1929 (17), guvernul național—țărănist a trecut la dizolvarea Sindicatelor unitare sub pretextul invocat și de guvernul precedent liberal, că acestea au depășit rolul lor de organizații profesionale, desfășurînd o activitate tot mai pronunțat politică. Pe baza hotărîrii guvernului, organele judecătorești locale au trecut la intentarea proceselor de dizolvare a Sindicatelor unitare, recunoscute pînă atunci ca persoană juridică. „Guvernul — scria **Steagul Roșu,** organ de presă P.C.R. al Secțiunii București — a pornit în întreaga țară opera de distrugere a Sindicatelor unitare. După provocarea de la Timișoara, după încercarea de asasinare în mase a congresiștilor unitari, după ce a curs sînge muncitoresc — guvernul național—țărănist, luînd drept pretext propria sa operă, a dezlănțuit asupra tuturor organizațiilor muncitorești un nou val de teroare albă. Impotriva Sindicatelor

unitare în special a fost aleasă așa-zisa cale legală, calea justiției. Un nou mijloc de a masca abuzul și teroarea, de a înșela masele" (18).

In fața acestei situații, Sindicatele unitare au continuat să lucreze în condiții excepțional de grele. Unele din ele au reușit să-și continue activitatea în mod legal. La Satu Mare, serviciul siguranței a primit în ziua de 13 aprilie 1929 dispoziția Ministerului de interne privind închiderea tuturor sediilor oficiale din țară ale Sindicatelor unitare. In baza acestei dispoziții șeful siguranței, împreună cu prim-procurorul și prefectul poliției, s-au deplasat la sediul Sindicatelor unitare din Satu Mare de pe strada Cuza Vodă nr. 23, unde au găsit cîțiva muncitori. Muncitorii de față au afirmat că secretarul sindicatului, pe nume Steinhardt Hermann, se află în închisoarea procuraturii din Timișoara, unde a participat la Congresul Sindicatelor unitare. Cercetînd sediul, șeful siguranței a ordonat golirea localului și adunarea tuturor cărților, actelor și scrisorilor aflate în sediu. După terminarea acestei operațiuni, șefii organelor represive locale au închis și sigilat sediul Sindicatelor unitare (19). Peste cîteva zile, organele represive ale statului burghezo-moșieresc au tăbărît asupra unei consfătuiri la care se discuta situația mișcării sindicale în urma evenimentelor sîngeroase de la Timișoara. Dintre cei prezenți, siguranța locală a arestat 12 persoane și a rechiziționat mai multe manifeste „incendiatoare", care chemau muncitorimea la grevă generală (20). După aceste întîmplări siguranța a mai efectuat și alte percheziții, operînd totodată mai multe arestări (21). Ziarul **Szamos,** ocupîndu-se de perchezițiile, arestările și cercetările efectuate de organele represive din Satu Mare, relatînd că „toată străduința oficialităților se îndreaptă spre a dovedi că muncitorimea din sindicate a desfășurat în mod expres activitate politică" arăta cititorilor săi faptul că orgonele represive cercetează fiecare sindicat în parte, pentru ca apoi să poată transfera toate cazurile procuraturii, care va face demersurile necesare în vederea dizolvării Sindicatelor unitare (22). Procesul sindicaliștilor arestați, denumiți de organele represive și de presa burgheză „comuniști", a și avut loc în ziua de 22 aprilie 1929. In acest proces înscenat — ca de altfel și în celelalte procese similare din țară, — s-au judecat Sindicatele unitare, denumite arbitrar de oficialitățile regimului burghezo-moșieresc „organizații politice — comuniste". Este adevărat că aceste sindicate au fost organizate pe baza principiilor luptei de clasă, în conducerea lor aflîndu-se și luptători comuniști. Partidul Comunist Român a organizat și a folosit această organizație profesională în scopul lărgirii și întăririi legăturilor sale cu masele. In perioada de care ne ocupăm, organizația locală a P.C.R. care număra numai 35 de membrii, își exercita influența în rîndurile maselor muncitoare în primul rînd prin Sindicatele unitare (23). Completul de judecată al Tribunalului din Satu Mare, numit pentru procesul Sindicatelor unitare, era format din: judecătorul Dascăl (președinte), Dragocescu (judecător asesor)

și Balázs Béla (grefier). Acuzarea a fost reprezentată de către procurorul Predescu. Avocatul dr. Samuil Fischer s-a ocuprat de apărarea acuzatului Miskolczi Iuliu.

Cu ocazia procesului, în fața completului de judecată au fost duși 8 bărbați și 2 femei. Acești reprezentanți ai maselor muncitoare din Satu Mare au fost acuzați în baza legii Mîrzescu, pentru „delictul" de aţîţare la grevă generală. Procurorul Predescu și-a pronunțat rechizitoriul în baza articolului 27 din legea reglementării muncii colective, și a propus aplicarea pedepselor prevăzute în articolele 7 și 8 din legea Mîrzescu. Aceste articole prevedeau:" (7) Se va pedepsi cu închisoare de la 2—5 ani, cu amendă de la 2.000—10.000 lei și cu interdicție corecțională toți acei cari prin discursuri, cuvîntări, strigări, cîntece sediţioase, sau amenințări rostite în public prin viu grai vor fi provocate direct la comiterea unei fapte calificată crimă.

Provocarea directă la delicte prin aceleași mijloace se va pedepsi cu închisoare de la 6 luni la 2 ani, cu amendă de la 1.000—5.000 lei, iar dacă delictul la care s-a făcut provocarea este pedepsit de lege mai ușor se va aplica acea pedeapsă . . .

8) Pedepsele prevăzute în articolul precedent și după deosebirile acolo stabilite se vor aplica și acelora cari personal vor fi provocat direct la comiterea unei infracțiuni calificată crimă sau delict, prin răspîndirea în public sau prin expunerea vederii publice de: scrieri de ori ce fel, ziare, corespondențe, gravuri, desemne, afișe, embleme, imprimate clandestine, filme, anunțuri luminoase sau alte semne" (24).

In tot timpul procesului acuzații au manifestat o atitudine calmă, disciplinată, arătînd că evenimentele sîngeroase din Timișoara, cu ocazia cărora mai mulți muncitori au fost omorîți, precum și închiderea Căminului muncitoresc i-au îndemnat la muncă de agitație în legătură cu greva generală.

Apărătorul dr. Samuil Fischer, în pledoarea ţinută, a arătat că nu este vorba dspre comiterea unui delict politic. Acuzațiile grave ale procurorului ar fi motivate numai în cazul în care ar fi vorba despre comiterea unor așa-zise „delicte comuniste"; aici însă nu este cazul, deoarece a avut loc numai o încercare, o acțiune prealabilă, în vederea unei greve. Așadar, în cel mai rău caz poate fi vorba doar de o contravenție și nu de un delict politic. In consecință, el cerea achitarea acuzaților sau în cel mai rău caz aplicarea unor pedepse minime (25).

Sentința în acest proces de clasă a fost pronunțată în ziua de 27 aprilie 1929. Din cei 10 acuzați, doi: Moldovan Ludovic și Varga Alexandru au fost condamnați la 2 luni, Miskolczi Iuliu la o lună, iar Mihály Elisabeta la 15 zile închisoare. Ceilalți au fost achitați, fiind puși în libertate (26).

Peste cîteva zile procesul „comuniștilor" din Satu Mare a fost urmat de dizolvarea Sindicatelor unitare din localitate, de către completul de judecată prezidat de către judecătorul Erdős. In baza rechizi-

tiorului susținut de prim-procurorul dr. Iosif Nestor, Tribunalul a pronunțat sentința: dizolvă toate grupele Sindicatelor unitare din Satu Mare și anulează calitatea lor de persoane juridice (27).

Sindicatele unitare fiind astfel dizolvate, o parte a membrilor au intrat în sindicatele afiliate Confederației Generale a Muncii, unde au întărit forțele de stînga, iar o altă parte, împreună cu muncitorii care se găseau sub influența partidului socialist, au intrat în Centrala sindicatelor independente.

Sindicatele afiliate Confederației Generale a Muncii (amsterdamiste) nu aveau la Satu Mare organizații puternice. Dintr-un tabel centralizator publicat în ziarul **Metalurgistul** rezultă de pildă că Uniunea muncitorilor în Fier, Metal și Chimică număra la Satu Mare în 1928 în total 171 de membri (28). In anul 1929 aceste sindicate, cu ajutorul Partidului Social Democrat, au pornit o susținută acțiune pentru întărirea organizațiilor lor și mărirea numărului membrilor din Satu Mare. Astfel, în ziua de 27 ianuarie 1929 Sindicatul metalurgic din Satu Mare și-a ținut adunarea generală. Cu această ocazie președintele, ocupîndu-se de concedierile făcute de patroni în scopul de a reduce salariile, a arătat „consecințele triste ale stării de neorganizare" și a îndemnat pe cei prezenți la „opera de întărire a sindicatului". Președintele, totodată, a făcut un apel la cei prezenți „să desfășoare o activitate cît mai intensă pentru a-i trezi la conștiență pe cei neorganizați încă, fiindcă numai astfel vom putea începe cu sorți de izbîndă lupta pentru îmbunătățirea situației noastre" (29). La cea mai mare întreprindere din localitate, la fabrica „Unio", de asemenea a avut loc o consfătuire, în care s-au ocupat cu situația economică a celor ce lucrau în fabrică, cu urmările neorganizării, precum și cu situația rezultată din expirarea contractului colectiv de muncă. După o discuție, la care au participat mai multe persoane, consfătuirea a hotărît refacerea sindicatului amsterdamist, pentru care scop a fost ales un comitet de organizare compus din 30 membrii. Acest comitet a și început munca de organizare. In ziua de 3 mai muncitorimea din fabrica „Unio" a ținut o nouă consfătuire, cu care ocazie a ales corpul bărbaților de încredere (30). Organul de presă oficios al Uniunii Muncitorilor în Fier, Metal și Chimică din România, **Metalurgistul**, referindu-se la situația de la fabrica „Unio" din Satu Mare, scria la 1 iulie 1929: „ . . . muncitorii încep să vadă că situația lor era mai bună atunci cînd erau membrii ai sindicatului amsterdamist și de aceea se reîntorc tot mai mulți la sînul acestei organizațiuni" (31).

Dezbinarea organizatorică a muncitorilor sătmăreni s-a răsfrînt negativ asupra acțiunilor lor economice și politice.

Cu toate greutățile întîmpinate de mișcarea sindicală, de comuniștii care activau în sindicate, mișcarea grevistă, al cărei avînt se conturase încă din prima jumătate a anului 1929 a continuat să crească. După datele oficiale, în cursul anului 1929 s-au înregistrat 124 greve,

190 conflicte latente și 3 lockouturi, adică în total 317 conflicte colective de muncă (față de 218 în cursul anului 1928), la care au participat peste 100.000 de salariați (32). După cauzele care au provocat conflictele din 1929, găsim următoarele procente : 43,25‰ din conflicte de muncă au pornit de la salarizare (cererile salariaților pentru sporirea salariilor, hotărîrile patronilor pentru reducerea salariilor sau diverse alte contestații relative la reglementarea salariilor), iar 56,75 % din conflicte au pornit de la alte cauze (cereri pentru reducerea orelor de lucru, pentru reglementarea muncii, pentru acordarea de concedii, pentru reintegrarea sau concedierea unor salariați, pentru reducerea amenzilor etc.) (33). Pe drept cuvînt arăta **Rezoluția** Conferinței regionalei a III-a a P.C.R. asupra situației din Transilvania și Banat, și sarcinile comuniștilor: „Șubrezenia stabilizării capitaliste este accentuată prin procesul puternic de radicalizare a proletariatului, a maselor trudite ale țărănimei și a naționalităților asuprite. Grevele se țin lanț, iau forme din ce în ce mai mari, proletariatul trece de la lupta defensivă la lupta ofensivă, grevele economice se transforăm în greve politice de masă nu numai împotriva exploatării sălbatice și pentru ridicarea salariilor și scăderea orelor de lucru, dar acțiunea maselor trudite, prin greve și demonstrații se îndreaptă mereu mai hotărît împotriva dictaturei . . . (Valea Mureșului, Lupeni etc.), împotriva imperialismului, asuprirei naționale, împotriva pericolului de război și pentru apărarea Uniunii Sovietice . . ." (34).

Una dintre însemnatele bătălii de clasă din această perioadă a fost greva muncitorilor metalurgiști de la fabrica de vagoane „Unio", din iulie—august 1929. Această acțiune revendicativă a fost pornită pentru majorarea salariilor și încheierea noului contract colectiv de muncă. Fabrica de vagoane „Unio" din Satu Mare era una dintre acele întreprinderi care au lucrat cu profituri ridicate, „Unio" dispunea în aceea vreme de un capital acționar de 40 milioane lei, prin care a realizat în 1928, conform bilanțului publicat, un profit net de 11.191.491 lei. In realitate profitul obținut de fabrica „Unio" era mult mai mare. Astfel, în decurs de un an acționarii fabricii primeau mai mult, decît o pătrime, raportat la capitalul acționar, pe lîngă care mai dispuneau și de un capital de rezervă de 8 milioane lei (35). Față de acest profit ridicat la fabrica „Unio" condițiunile de muncă — după cum arată **Metalurgistul** — sînt foarte rele și salariile sînt rușinos de scăzute, asfel că, în medie, ele nu trec de 14—15 lei la oră" (36). Muncitorimea de la această fabrică trăia de pe o zi pe alta cu salarii de 8—10 și 15 lei la oră, salarii care în condițiile de atunci nu ajungeau nici de pîine pentru ei și pentru familiile lor.

Avînd această situație grea, muncitorii metalurgiști de la fabrica „Unio", abzicînd contractul colectiv în curs de expirare, au cerut ca în noul contract colectiv de muncă să li se asigure condiții de muncă și salarizare mai bune. Ei au cerut o majorare a salariilor de 25—30 %.

Pentru obținerea acestui deziderat au urmat tratative între delegații muncitorilor și reprezentantul direcțiunii fabricii „Unio". In cursul tratativelor direcțiunea n-a vrut să audă de nici o mărire de salarii și a căutat să anihileze prin ori ce mijloace acțiunea muncitorilor. Atitudinea aceasta a direcțiunii a îndîrjit la extrem pe muncitorii, care la îndemnul sindicatului amsterdamist din fabrică în ziua de 3 iulie 1929 au intrat în grevă. Greva, pornită de grupul metalurgiștilor a cuprins totalitatea muncitorilor din fabrică, indiferent din care sindicate făceau parte ori chiar dacă erau sau nu organizați (37). In legătură cu greva muncitorilor de la fabrica „Unio" ziarul **Szamos** din 6 iulie 1929, sub titlul „Grevă la Unio", publica următoarele: „Azi dimineață am fost vizitați de delegația muncitorilor greviști, care ne-au rugat să comunicăm că la „Unio" au încetat lucrul nu numai muncitorii metalurgiști, ci se află în grevă toți muncitorii, rămînînd pe mai departe în lucru doar cîțiva muncitori lemnari neorganizați . . . După datele conducătorilor muncitorimii, în prezent se află în grevă 450 de muncitori" (38).

Directiunea fabricii, văzînd unitatea și hotărîrea de luptă a muncitorilor, pentru a se putea continua producția cu forțe de lucru ieftine și-a trimis agenții în toate unghiurile țării ca să recruteze spărgători de grevă. Dar agenții fabricii nu și-au ajuns scopul, negăsind trădători de clasă.

In a patra săptămînă de grevă, la 30 iulie, s-au reluat tratativele de conciliere. Direcțiunea însă și de această dată a refuzat satisfacerea revendicărilor muncitorimii. Ea n-a acceptat nici propunerea muncitorilor, admisă de Inspectorul Muncii de a deferi chestiunea unei comisii de arbitraj, ceea ce a dus la ruperea definitivă a tratativelor. La 31 iulie, delegații muncitorilor care au luat parte la tratative cu reprezentanții direcțiunii au comunicat greviștilor eșecul tratativelor, arătînd, totodată, îndărătnicia punctului de vedre al direcțiunii, prin care aceasta nu vrea să amelioreze întru nimic situația lor. In urma acestora muncitorii prin vot secret au hotărît să continue lupta pînă la triumful revendicărilor lor juste (39).

Mișcarea grevistă a muncitorilor de la fabrica de vagoane „Unio" din Satu Mare a durat 6 săptămîni, terminîndu-se la 10 august 1929. In tot timpul grevei muncitorii fabricii „Unio" au avut o atitudine exemplară, dînd dovadă de o unitate fermă și dîrzenie în luptă. Rezultatul acestei atitudini s-a concretizat în noul contract colectiv de muncă acceptat de direcțiunea fabricii, care asigura muncitorilor avantaje de care ei nu s-au bucurat pînă atunci. Noul contract colectiv a rămas valabil pînă la 1 august 1930 (40).

Mișcarea grevistă de la fabrica de vagoane „Unio" a avut implicații ulterioare. Direcțiunea fabricii, după ce nu a reușit să spargă greva prin felurite încercări în timpul celor 6 săptămîni cît a durat, a recurs la alte mijloace — folosite de altfel de către toți capitaliștii în cauză — pentru a o zădărnici. A denunțat pe unii greviști, susținînd că aceștia

„ar fi constrînși cu forța și cu amenințări de pericol de moarte pe muncitorii neorganizați pentru a părăsi lucrul" (41). Scopul acestui denunț, desigur, a fost ca să exercite o presiune asupra conducătorilor muncitorimii și ca să-i împiedice de-a continua greva. După ancheta întreprinsă de poliție, cazul a ajuns la Judecătoria din Satu Mare, unde a și fost judecat la 8 octombrie 1929 de către judecătorul Niculescu. Pe banca acuzaților se aflau Vizsnyovszky Ioan, secretarul P. S. D. din localitate, Stephanovszky Iosif, Pfeiffer Ioan, Horvàth Ștefan, Csepreghy Ludovic, Balogh Alexandru, Stavrak Coloman, Szklena Ioan și Száraz Ștefan. Acuzații au negat toți faptele care le-au fost imputate și au declarat că „muncitorilor neorganizați nu le-au făcut altceva decît că le-au atras atenția asupra datoriei lor colegiale de a fi solidari, și nu i-au amenințat și nici nu i-au forțat la întreruperea lucrului . . . (42). După depozițiile martorilor citați la judecătorie, procurorul Ioan Nagy și-a prezentat rechizitoriul și a cerut pedepsirea exemplară a celor inculpați, care — după afirmațiile procurorului — „sînt comuniști și au împiedicat munca într-o fabrică care lucrează după cerințele Statului" (43). Avocatul apărător Felician Zach, răspunzînd acuzațiilor prezentate de procuror, a demonstrat că muncitorimea de la fabrica „Unio" n-a făcut altceva, decît a atras atenția lucrătorilor neorganizați de a fi solidari cu greviștii. Aceasta, în nici un caz, nu poate fi calificat ca un act culpabil. „Intreg procesul — a spus apărătorul — este un conflict între capital și muncă, în care muncitorii neorganizați s-au făcut uneltele capitalului" (44). A luat apoi cuvîntul celălalt apărător, dr. Ernest Lànyi, care a subliniat că „spărgătorul de grevă răpește fiecărui muncitor grevist cîte o bucată de pîine de la gură și astfel se poate înțelege cum muncitorimea organizată s-a străduit să împiedice pe cei neorganizați de a periclita succesul luptei lor pentru salarii" (45).

După un consiliu de o oră, Judecătoria și-a pronunțat sentința în acest proces, conform căreia acuzații au fost declarați culpabili, nefiind achitate decît două persoane. Ceilalți au fost pedepsiți cu închisoare de la 15 zile pînă la o lună și jumătate, și 500 lei amendă de fiecare (46). Acesta a fost tristul epilog al grevei de la fabrica de vagoane „Unio".

Concomitent cu desfășurarea acțiunilor greviste ale muncitorilor de la fabrica „Unio", organele represive ale statului burghezo-moșieresc au continuat prigoana împotriva luptătorilor revoluționari, operînd și la Satu Mare mai multe arestări. Primul val de arestări s-a produs cu ocazia evenimentelor de la 1 august — „ziua internațională roșie". In acel an, cu ocazia aniversării a 15 ani de la izbucnirea primului război mondial, Intrenațională Comunistă, Internațională Tineretului Comunist, Internațională Sindicală Roșie și Ajutorul Roșu Internațional au proclamat pentru 1 august și întreaga lună august lupta împotriva dementei imperialiste, a pregătirii noului măcel mondial. „1 August — se arăta în manifestul Sindicatelor unitare din România,

al Comisiilor de ajutorare ale Sindicatelor unitare, al Blocului Muncitoresc—Țărănesc, intitulat „Muncitori, muncitoare, țărani!" — este ziua în care a izbucnit uriașul măcel uman din 1914, cînd fură măcelăriți mai multe milioane de muncitori și țărani, la 1 august, ziua roșie a proletariatului internațional, în toate colțurile lumii muncitorii își părăsesc locul de muncă, ieșind pe străzi, pentru a face manifestații și a-și afirma voința hotărîtă împotriva războiului imperialist și antisovietic, pentru răsturnarea regimului burghez" (47).

La demonstrațiile din 1 august 1929 a luat parte și proletariatul din România. In mai multe localități oamenii muncii au ieșit pe stradă, demonstrînd cu steaguri roșii, astfel s-a întîmplat la Iași, Arad, Tîrgu Mureș etc. Impotriva demonstranților, în unele localități a fost folosită armata care „numai cu cele mai mari greutăți a putut înăbuși manifestările" (48). La Satu Mare organelor represive le-au reușit să împiedice manifestația inițiată cu acest prilej. In seara și noaptea ce au precedat ziua de 1 august, pe străzile orașului au circulat patrule militare, iar zbirii siguranței au efectuat percheziții, cu care ocazie au arestat opt muncitori (49). Alte arestări au fost efectuate la Satu Mare cu ocazia celei de a 12-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie,. Poliția din localitate în noaptea de 6 spre 7 noiembrie 1929 l-a arestat pe muncitorul fabricii „Unio", Kacsó Gheorghe, la care cu ocazia percheziției la domiciliu au fost găsite manifeste, ce chemau masele muncitoare la demonstrații și greve în cinstea aniversării revoluției proletare din Uniunea Sovietică. Iată ce conțineau aceste manifeste ale P. C. R. răspîndite cu această ocazie în toată țara și calificate de organele represive drept „incendiatoare": „Către muncitori, țărani și soldați! Către tineretul muncitoresc—țărănesc! . . . Au trecut 12 ani de la Revoluția din Octombrie, care a arătat proletariatului și popoarelor subjugate din toată lumea drumul pe care trebuie să-l urmeze pentru dezrobirea lor . . . Burghezia română, prin raționalizare, istovește muncitorimea și aruncă în stradă zeci de mii de muncitori flămînzi, mărește zilnic șomajul. Viața se scumpește, mizeria crește. Țăranii, de asemenea, gem sub impozitele grele, aruncați pradă speculanților și chiaburilor. Sărăcia crește tot mai mult în sate . . . Pentru a-și îmbunătăți situația lor, pentru a cuceri liberarea lor, muncitorii și tăranii din România trebuie să meargă pe drumul muncitorilor și țăranilor din U.R.S.S. Pentru aceasta, trebuie să fie strîns legați de Partidul Comunist, avangarda lor; pentru aceasta trebuie să lupte pentru organizațiile lor revoluționare de clasă — Sindicatele unitare, Blocul Muncitoresc—Țărănesc. Sub conducerea Partidului Comunist, muncitorii și țăranii vor cuceri eliberarea lor" (50). Aceste manifeste au fost duse la Satu Mare din Oradea de către lăcătușul Barna (Braun) Ladislau, care la rîndul său le-a primit de la croitorul Ghitea Gheorghe, cunoscut luptător comunist din Oradea. Barna Ladislau, după ce a predat muncitorului Kacsó din Satu Mare o parte a manifestelor a plecat la Baia Mare, unde restul manifestelor

le-a predat lui Eugen Berindean, care a și început distribuirea manifestelor în rîndurile muncitorilor băimăreni. Organele represive au arestat și pe acești luptători ai mișcării muncitorești revoluționare (51).

Evenimentele petrecute la Satu Mare cu ocazia celei de a 12-a aniversări a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie s-au încadrat organic în mișcările muncitorești revoluționare din țara noastră în anul 1929. Ocupîndu-se de această mișcare, **Chemarea către lucrătorii din România** a Consiliului General al Sindicatelor Unitare arăta: „7 noiembrie, cea de a 12-a aniversare a revoluției ruse a fost o nouă ocazie pentru guvernul ... național-țărănist, de a lovi mișcarea revoluționară. La București, Iași, Ploiești, în Valea Jiului, la Tîrgu Mureș, Timișoara și în celelalte locuri au fost împiedecate demonstrațiile de stradă, adunările populare etc. Ca urmare, tovarășii noștri au fost arestați în masă, bătuți pînă la moarte și apoi deferiți tribunalului . . . pe motivul violenței împotriva autorităților" (52).

Pe lîngă acțiunile de seamă ale maselor muncitoare, în anul 1929 la Satu Mare au avut loc și alte manifestații general-democratice. Astfel, la sfîrșitul lunii ianuarie a luat ființă Comitetul executiv din Satu Mare al Comitetului de amnistie (53). Aradi Victor, cunoscutul publicist de orientare progresistă, în cuvîntarea sa rostită cu această ocazie, în sala restaurantului „Europa", arătînd scopul Comitetului de amnistie, a subliniat: „Este nevoie de o mișcare socială generală, care să îmbrățișeze fără deosebire de clasă, rasă, confesiune și categorie socială cauza deținuților politici și să urgenteze amnistia generală" (54). Vorbitorul a arătat, totodată, că în Transilvania pînă în acel moment au luat ființă Comitete executive ale Comitetului de amnistie în orașele: Brașov, Tîrgu Mureș, Cluj și Timișoara. Cei prezenți au hotărît apoi înființarea Comitetului executiv din Satu Mare al Comitetului de amnistie.

Pe măsură ce criza economică s-a accentuat, procesul de radicalizare a maselor căpăta amploare, cuprinzînd în sfera sa cele mai diferite categorii de oameni ai muncii. In acest context se înscrie și adunarea populară de protest din Satu Mare, la 1 decembrie 1929, organizată de P. S. D., la care au participat peste 1.000 de muncitori, funcționari și meseriași. Participanții, ascultînd cuvîntările ținute de unii conducători social—democrați, au protestat împotriva impozitelor, taxelor împovărate, abuzurilor și samavolniciilor comise de autorități. „Pe lîngă impozitele imense pe care guvernul le-a pus pe umerii oamenilor muncii din țară — arăta Bruder Francisc, secretarul județenei P. S. D. — aici la Satu Mare, în urma măsurii ilegale luate de comitetul interimar, se mai adaugă și impozite speciale grele . . . Soluționarea soartei noastre depinde numai de forțele noastre; nu trebuie să ne încredem în partidele burgheze, căci avem și noi puteri suficiente de a lupta de sine stătători pentru interesele noastre economice și politice" (55). In urma discuțiilor purtate, adunarea populară a votat o moțiune, în care se arăta: „muncitorimea organizată din Satu Mare protestează din nou prin-

tr-un memoriu, la prefectul dr. Dobossy Endre, împotriva impozitelor nedrepte, cerînd încetarea imediată a impunerii și restituirea neîntîrziată a sumelor incasate“ (56). In această problemă, a fost trimisă o delegație la prefect și deputații social—democrați au ridicat din nou problema în parlament.

Acțiunile de luptă ale maselor muncitoare din Satu Mare în anul 1929 se înscriu pe linia mișcării revendicative a maselor din întreaga țară, determinată de situația deosebit de grea a majorității poporului, asupra căreia apăsa povara crizei economice mondiale. Experiența mișcărilor de masă din această perioadă demonstra cu claritate faptul că numai în strînsă unire poate clasa muncitoare să lupte cu succes împotriva claselor exploatatoare.

N O T E

1 Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, mapa nr. 41, anul 1929 (*Buletinul Regionalei Transilvania a Partidului Comunist din România*, nr. 1 din iulie 1929), p. 1.
2 *Satu Mare*, anul XI, nr. 1 din 6 ianuarie 1929, p. 1.
3 *Metalurgistul*, anul X, nr. 8 din 1 august 1929, p. 3.
4 *Ibidem.*
5 *Ferarul (Vasmunkàs)*, anul VI, nr. 1—3 din 15 martie 1929, p. 4.
6 *Szamos*, anul 61, nr. 22 din 27 ianuarie 1929, p. 3.
7 *Satu Mare*, anul XI, nr. 1 din 6 ianuarie 1929, p. 1.
8 *Szamos*, anul 61, nr. 8 din 10 ianuarie 1929, p. 3.
9 *Idem*, nr. 21 din 26 ianuarie 1929, p. 1.
10 *Idem*, nr. 56 din 9 martie 1929, p. 3.
11 *Idem*, nr. 148 din 4 iulie 1929, p. 1.
12 *Idem*, nr. 145 din 29 iunie 1929, p. 3.
13 *Nordul Ardealului*, nr. 6 din 9 martie 1929 (Manifeste incendiare comuniste la Satu Mare).
14 *Apărătorul Proletar*, anul I, nr. 2 din ianuarie 1929, p. 1.
15 *Nordul Ardealului*, nr. 6 din 9 martie 1929.
16 La acest Congres au participat delegați ai Sindicatelor unitare, ai unor sindicate social-democrate și socialist-independente, precum și ai unor colective de muncitori neorganizați din mai multe fabrici și uzine.
17 Provocarea din 7 aprilie 1929: Unul din cunoscuții luptători comuniști, Fónagy Ioan a murit în închisoarea din Doftana în urma a lungi greve ale foamei și a torturii medievale. Potrivit dorinței sale, a fost așezat pe catafalc în Căminul muncitoresc din Timișoara de unde înmormîntarea ar fi trebuit să aibă loc în ziua de 7 aprilie. Autoritățile au cerut ca corpul defunctului să le fie dat din Căminul muncitoresc. Conducătorii care se aflau acolo împreună cu muncitorimea nu au dat cadavrul pe mîna autorităților, ci l-au apărat de violență. Atunci zbirii oligarhiei: procuratura, poliția, siguranța au ordonat armatei să tragă în masa de muncitori, care se afla în propriul său cămin. Rezultatul: marele număr de răniți, arestări. Procuratura a intentat proces împotriva a 59 de tovarăși. (Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, mapa nr. 41, anul 1929. *Buletinul Regionalei Transilvania a Partidului Comunist din România*, nr. 1, din iulie 1929, p. 2).
18 *Steagul Roșu*, nr. 1 din iunie 1929, p. 7.
19 *Szamos*, anul 61, nr. 85 din 14 aprilie 1929, p. 16.
20 *Idem*, nr. 86 din 16 aprilie 1929, p. 3.
21 *Idem*, nr. 87 din 17 aprilie 1929, p. 4.
22 *Idem*, nr. 88 din18 aprilie 1929, p. 3.
23 Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, mapa nr. 45, anul 1929 (Proces-verbal al Conferinței a III-a a Regionalei P.C.R. din Transilvania și Banat, în decembrie 1929, p. 3).
24 *Legea pentru reprimarea unor infracțiuni contra liniștei publice*, în C. Hamangiu, *Codul general al României*, XIII—XIV, București, f. a., p. 954—957.
25 *Szamos*, nr. 93 din 25 aprilie 1929, p. 3
26 *Idem*, nr. 96 din 28 aprilie 1929, p. 1.

27 *Idem*, nr. 100 din 4 mai 1929, p. 2.
28 *Metalurgistul*, anul X, nr. 6 din 1 iunie 1929, p. 3.
29 *Idem*, nr. 2 din 1 februarie 1929, p. 3—4.
30 *Idem*, nr. 6 din 1 iunie 1929, p. 4.
31 *Idem*, nr. 7 din 1 iulie 1929, p. 3.
32 *Conflicte colective de muncă din 1929*, ed. Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, București, 1930, p. 3.
33 *Idem*, p. 8.
34 Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, mapa nr. 44, anul 1929, p. 1.
35 *Metalurgistul*, anul X, nr. 9 din 1 septembrie 1929, p. 4.
36 *Idem*, nr. 7 din 1 iulie 1929, p. 3.
37 In legătură cu mișcarea grevistă de la fabrica „Unio" Regionala P.C.R. Oradea a dat Sindicatelor unitare din Satu Mare următoarele directive greșite: Printr-un manifest trebuie demascați social-democrații înainte de grevă, pentru că greva se face în interesul direcțiunii și nu al muncitorilor. Social-democrații încep greva pentru a ușura concedierile muncitorilor fabricii (! ?) (Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, mapa nr. 45, anul 1929. Proces-verbal al Conferinței a III-a a Regionalei P. C. R. Transilvania și Banat, din decembrie 1929, p. 18).
38 *Szamos*, nr. 150, din 6 iulie 1929, p. 6.
39 *Metalurgistul*, anul X, nr. 8 din 1 august 1929, p. 3.
40 *Idem*, nr. 9 din 1 septembrie 1929, p. 4, și *Szamos*, nr. 181 din 11 august 1929, p. 1.
41 *Metalurgistul*, nr. 11 din 1 noiembrie 1929, p. 1, și *Szamos*, nr. 230 din 9 octombrie 1929.
42 *Metalurgistul*, ibidem.
43 *Ibidem*, p. 2.
44 *Ibidem*,
45 *Ibidem*.
46 Szamos, nr. 230 din 9 octombrie 1929, p. 5.
47 *Munkásélet*, anul VI, nr. 3 din 27 iulie 1929, p. 1 (în Arhiva Ênstitutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond nr. II, vol. 9, dosar nr. 1036).
48 Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, mapa nr. 41, anul 1929 (*Buletinul Regional al Secretariatului Regionalei Ardeal a Partidului Comunist din România*, august-septembrie 1929, p. 13).
49 *Szamos*, nr. 173 din 2 august 1929, p. 1.
50 Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XIII-2, nr. inv. 269.
51 *Szamos*, nr. 257 din 10 noiembrie 1929, p. 5, nr. 259 din 13 noiembrie, p. 3 și nr. 270 din 26 noiembrie 1929, p. 5.
52 *Munkásélet*, anul VI, nr. 5 din 24 noiembrie 1929, p. 1.
53 Pentru apărarea celor loviți de prigoana reacționară o intensă activitate de masă au desfășurat, subconducerea sau sub influența P.C.R., organizația Ajutorul Roșu Internațional, care funcționa semilegal, precum și formațiile legale: Comitetul Central de Ajutorare de pe lîngă C.G.S.U., Ajutorul Muncitoresc Român, Liga contra terorii, Comitetului de amnistie al cărui președinte era cunoscutul publicist C. G. Costa—Foru, ș. a. In cadrul acestor formații, alături de comuniști și militanți socialiști, au depus o fructuoasă activitate personalități de bază ale vieții culturale și politice.
54 *Szamos*, nr. 23 din 29 ianuarie 1929, p. 3.
55 *Idem*, nr. 276 din 3 decembrie 1929, p. 4.
56 *Ibidem*.
Revista Arhivelor, n. 2, 1968, p. 92.

DIE ARBEITERBEWEGUNG VON SATU MARE IM JAHRE 19129

(Zusammenfassung)

Die katastrophalen Auswirkungen der 1929 ausgebrochenen Wirtschaftskrise machten sich auch in der Stadt Satu Mare bemerkbar. Die Unternehmen stellten die Arbeit ein oder setzten sie mit beschränkter Arbeiterzahl fort. Es wuchs die Zahl der Arbeitslosen, deren Lage immer verzweifelter wurde. Zu ihrer Unterstützung wurde in der Stadt ein Hilfswerk eingeleitet. Aus dem Hilfsfond wurden Unterstützungen verteilt, welche die Not der Arbeitslosen einigermassen milderten.

Unter den überaus schweren Krisenverhältnissen war die Arbeiterklasse auch in Satu Mare entzweit. Die örtlichen Einheitsgwerkschaften, gut organisiert, mit über 3000 Mitgliedern im J. 1928, waren immer mehr der Verfolgung durch die Repressivorgane des Bürger — und Grundbesitzerstaates ausgesetzt. Nachdem im März 1929 der örtliche Sicherheitsdienst, bei einer Hausdurchsuchung am Stiz der Einheitsgewerkschaften ihre Amtsräume versiegelte und mehrere Verhaftungen vornahm, wurde im April 1929 der Prozess der Einheitsgewerkschaften inszeniert und in dessen Folge, aufgrund des Gesetzes Mârzescu die Gewerkschaften aufgelöst und ihre Eigenschaft als juridische Person aufgehoben. Gleichzeitig wurden mehrere Arbeiter zur Gefängnisstrafen von 15 Tagen bis zu zwei Monaten verurteilt.

Die Amsterdam—Gewerkschaften hatten in Satu Mare keine starken Organisationen. Im J. 1929 leiteten diese Gewerkschaften — mit Hilfe der Sozialdemokratischen Partei — energische Massnahmen zur Stärkung ihrer Organisationen und zur Erhöhnug ihrer Mitgliederzahl in Satu Mare ein.

Die organisatorische Entzweiung der Satmarer Arbeiter wirkte sich ungünstig auf ihre wirtschaftlichen und politischen Unternehmungen aus. Trotz aller Schwierigkeiten, denen die Gewerkschaftsbewegung begegnete, stieg die Streikwelle in Rumänien 1929 fortgesetzt an. Hierher gehört auch der Streik der Metallarbeiter der Waggonfabrik „Unio“ in Satu Mare vom Juli—August 1929. Der von den Am-

sterdam—Gewerkschaften organisierte Streik wurde für Lohnerhöhung und Abschluss eines neuen kollektiven Arbeitsvertrages erklärt, umfasste alle Arbeiter der Fabrik, dauerte sechs Wochen und endete mit dem Abschluss eines neuen Kollektivvertrages, der den Arbeitern bisher nicht gewährte Vorteile sicherte.

Während des Ablaufes dieses Streiks der Arbeiter der Fabrik „Unio", setzten die Repressivbehörden die Verfolgung der Revolutionskämpfer fort und machten in Satu Mare mehrere Verhaftungen. Die erste Verhaftungswelle erfolgte aus Anlass der Ereignisse des 1. August, des Tages der Roten Internationale. Andere Verhaftungen erfolgten gelegentlich des zwölften Jahrestages der grossen Sozialistischen Oktoberrevolution.

Ausser den debeutenden Unternehmungen der Arbeitermassen fanden im J. 1929 in Satu Mare auch andere allegmein—demokratische Kundgebungen statt, wie: die Grüdung des Amnestiekomitees im Jänner oder die Volksversammlung zum Protest gegen die Steuern am 1. Dezember.

Die Erfahrung der Massenbewegungen dieser Periode erweist klar den Umstand, dass die Arbeiterklasse nur vereint mit Erfolg gegen die Ausbeuterklassen kämpfen kann.

MILITANȚI AI MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN ROMÂNIA — FRANCISC WOLF-BOCZOR — (1906—1944)

MIHAI DOGARU — TEODOR PINTEAN

Mișcarea muncitorească din România ancorată adînc în solul realităților vii, concrete ale acestor meleaguri multimilenare, a înscris încă din secolul al XIX-lea pe stindardul său de luptă eliberarea socială și națională a celor ce muncesc, solidaritatea internațională cu lupta proletariatului de pretutindeni.

Partidul Comunist Român, de la a cărui existență glorioasă aniversam anul trecut cinci decenii a continuat și dezvoltat, în noile condiții istorice, cele mai bune tradiții internaționaliste preluate de la vechea mișcare muncitorească, înscriind noi pagini de eroism în cartea de aur a trecutului nostru.

In anii grei ai ilegalității, comuniștii români, călîți la școala aspră a luptei de clasă, devotați ideilor nobile ale internaționalismului proletar, au manifestat un înalt spirit de solidaritate cu lupta comuniștilor, a clasei muncitoare și a popoarelor din alte țări, împotriva reacțiunii și fascismului, pentru libertatea și independența țărilor lor, pentru socialism.

„Internaționalismul comuniștilor români — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în cuvîntarea la Consfătuirea internațională a partidelor comuniste și muncitorești din iunie 1969 — are tradiții îndelungate, de nezdruncinat, el s-a manifestat prin participarea la luptă cu arma în mînă pentru victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, prin nenumăratele manifestări de solidaritate cu mișcările revoluționare din diferitele țări ale lumii, prin participarea la brigăzile internaționale în lupta contra fascismului în Spania, la mișcarea de partizani din Franța, și din alte țări în timpul celui de al doilea război mondial."

Numeroși fii ai clasei muncitoare din România, membri ai partidului comunist au înfruntat cu eroism și bărbăție greutăți de necrezut, impuse de înfruntarea cu dușmanul crud și perfid, ajutînd uneori cu sacrificiul vieții, lupta revoluționară a unor popoare prietene pentru apărarea libertății și democrației, a ființei lor naționale.

In galeria acestor eroi se înscrie la loc de cinste și numele comunistului Boczor Wolf-Francisc, de la nașterea căruia s-au împlinit anul acesta 65 de ani.

Fig. 1 — FRANCISC WOLF-BOCZOR (in 1944)

Boczor Wolf-Francisc s-a născut pe meleagurile transilvănene, la 2 februarie 1906, petrecîndu-şi copilăria, deloc lipsită de griji şi nevoi, printre scormonitorii adîncurilor în căutare de minereuri de la Baia Sprie, sau printre ţapinarii ce înfruntau cu semeţie pantele abrupte ale munţilor coborînd la vale nesecata bogăţie a păcurilor seculare. Micuţul

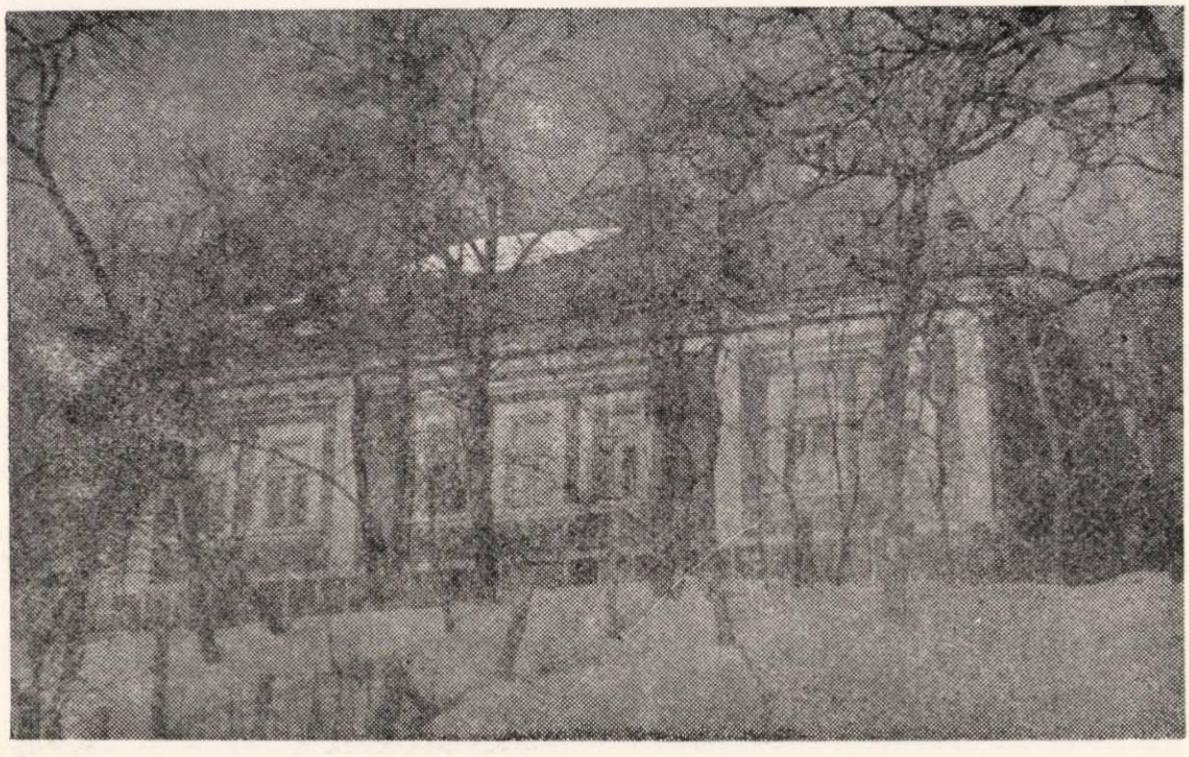

Fig. 2 — Casa din Baia Sprie (jud. Maramureş), unde a copilărit FRANCISC WOLF-BOCZOR.

Boczor, copil vioi cu părul blond, uşor ondulat şi cu ochi de un albastru de culoare cerului, găsea la aceşti oameni, pe lîngă robusteţea lor fizică, suferinţe amare împlîntate adînc pe feţele lor cutate, aride, bătute fie de gerurile aspre, fie de curenţii reci şi umezi ai subteranelor. Vechiul refren „Munţii noştri aur poartă, noi cerşim din poartă-n poartă", îngînat adesea de aurari, trezea în sufletul acestui adolescent firească şi legitima întrebare: De ce oare aceşti oameni muncesc pînă la epuizare pentru a cîştiga un minim necesar pentru ei şi familiile lor? Nu li se cuvine mai mult, nu li se cuvine oare totul? Timpul avea să fie un bun sfătuitor. Discuţiile cu aceşti oameni aveau să-l convingă treptat de nedreptatea orînduirii bazate pe exploatarea nemiloasă a celor ce muncesc, bogaţii trăind asemenea trîntorilor din truda şi munca acestor făuritori de bogăţii.

Vizitele prieteneşti pe la fii minerilor, unde sălăşluia o viaţă sărăcăcioasă, lipsa elementarelor condiţii de trai, aveau să imprime de

timpuriu în inima și conștiința lui Boczor ura adîncă, neîmpăcată, împotriva celor ce furau munca acestora, lăsîndu-i pradă sărăciei și mizeriei, frigului și foametei.

Boczor Francisc se dovedește încă de mic avid de învățătură, receptiv la trecutul de luptă al poporului nostru, manifestînd în același timp un deosebit interes față de științele exacte. Prin conștiinciozitatea și seriozitatea cu care aborda problemele, reușește să se facă în timpul cursurilor liceale, stimat și apreciat de colegii săi, de corpul profesoral.

Evenimentele social-politice care au dus la creșterea avîntului mișcării muncitorești și revoluționare din România de după primul război mondial, Greva generală din octombrie 1920 la care au fost părtași activi și minerii de la Baia Sprie, au aprins tînărului care abia împlinise vîrsta de 15 ani, dorința arzătoare de a porni neabătut pe drumul aspru al luptei de clasă, pentru drepturile și libertățile celor ce muncesc. Pasionat de literatura progresistă, de publicațiile muncitorești pe care le obține de la reprezentanții locali ai organizațiilor muncitorești, Boczor ajutat cu grijă de comuniști și uteciști, avea să se înregimenteze în lupta organizată a proletariatului, luptă căreia îi va închina întreaga sa viață și în care avea să cunoască nenumărate greutăți, dar niciodată înfrîngeri.

Crearea Partidului Comunist Român la primul său congres din mai 1921, a marcat o cotitură istorică pentru întreaga mișcare muncitorească din țara noastră, ridicînd-o pe o treaptă calitativ nouă, ce-și avea temelia în ideile învățăturii marxist-leniniste, în realitățile concrete ale țării noastre.

Valul luptelor sociale care cuprindea de această dată mase din ce în ce mai largi ale oamenilor muncii din întreaga țară se revărsa din plin pe arena vieții economice și social-politice a țării.

Boczor Francisc ajutat de comuniști să înțeleagă tot mai bine sensul major al desfășurării evenimentelor politice, citește cu deosebit interes publicațiile și presa de partid, difuzează printre lucrători și în special printre tineri, articole din presă, care constituiau tot atîtea apeluri și chemări adresate de partidul comunist maselor, pentru a se ridica cu energie la lupta organizată spre a impune burgheziei deziderate-le lor legitime.

Manifestîndu-și dorința permanentă de învățătură pentru a fi cît mai folositor țării sale, Boczor învingînd unele greutăți, pleacă în toamna anului 1924 la Praga unde frecventează cursurile universitare la Institutul politehnic. In curînd avea să se facă cunoscut în cercurile studențești cu orientare de stînga, participînd la numeroase demonstrații de stradă în apărarea drepturilor studențești, desfășurînd în același timp o neobosită activitate printre studenți, care îl stimau și apreciau pentru vederile sale înaintate, pentru atitudinea prietenească și comportarea lui exemplară.

Curajul și competența cu care discuta problemele politice, semnificația realistă a opiniilor sale, îl vor face din ce în ce mai cunoscut printre colegi care îi vor urma cu consecvență pilda și sfaturile. In acest timp în viața lui Boczor intervine un moment de neuitat, care va conferi noi valențe activității lui revoluționare, este primit în rîndurile partidului comunist, sub al cărui steag va lupta cu ferma convingere a datoriei împlinite, pînă la sfîrșitul vieții.

Din împreujrări nedorite de el, se vede obligat să-și întrerupă studiile, înapoindu-se în 1927 printre ai săi în patrie, stabilindu-se la Timișoara unde se angajează mai întîi ca simplu muncitor la Atelierele de tîmplărie ale fabricii „Romitex", unde desfășoară o activitate politică susținută printre lucrătorii mai tineri, îndeplinind totodată numeroase sarcini pe linia Ajutorului roșu — organizația locală, inițiind o serie de măsuri pentru colectarea de bani, îmbrăcăminte și alimente pentru cei închiși și prigoniți, pentru familiile acestora.

In aprilie 1929, Timișoara, unde exista o puternică stare de spirit revoluționară, găzduiește lucrările Congresului Sindicatelor Unitare, la care au participat delegați din întreaga țară. Boczor Francisc este prezent aci ca unul din reprezentanții tineretului ale cărui drepturi și revendicări le va susține cu toată tăria. Cu această ocazie avea să cunoască îndeaproape măsurile represive luate de organele polițienești burgheze împotriva organizațiilor muncitorești. Cordoanele de jandarmi înarmați, zecile de polițiști și agenți ai siguranței, atacarea căminului în care se desfășurau lucrările forumului muncitoresc, l-au îndîrjit pe neobositul luptător. El avea să înțeleagă o dată mai mult că numai acțiunea unită și organizată în front unic va putea da riposta necesară orînduirii capitaliste, vor putea fi apărate și impuse drepturile celor ce muncesc.

Arestat cu acest prilej, împreună cu alți reprezentanți ai clasei muncitoare, Boczor avea să cunoască loviturile paturilor de armă, al bastoanelor și al pumnilor sadicilor apărători ai ordinei burgheze.

In beciurile întunecoase, reci și umede ale poliției din localitate, aveau să i se călească și mai mult voința, curajul și dîrzenia, conștiința cauzei în numele căreia acționa. La 21 octombrie 1929, tribunalul din Timișoara avea să-l condamne prin sentința Nr. 2536, la 6 luni închisoare corecțională și 2000 lei amendă, cu interdicția de la funcțiuni și suspendarea drepturilor politice pe timp de 3 ani, pentru că s-a opus „prin forță parchetului și jandarmilor care au sosit la Căminul muncitoresc din Timișoara pentru a ridica corpul neînsuflețit al lui Ion Fonaghi, care fusese depus acolo".

De remarcat este și faptul că numeroși avocați democrați și progresiști, între care și comunistul Lucrețiu Pătrășcanu, s-au ridicat în timpul procesului la bara justiției, pentru a înfiera netemeinicia învinuirilor aduse inculpaților, cerîndu-se cu insistență stingerea procesului și

casarea sentinței nedrepte, pronunțate împotriva a zeci de reprezentanți ai organizațiilor sindicale.

Boczor Francisc, în urma înscenării de la Timișoara este din ce în ce mai mult în atenția agenților siguranței, urmărit și supravegheat în permanență, fiind declarat „comunist din marcă, pătruns adînc de ideologia partidului comunist, perseverent și capabil de a aduce orice sacrificiu pentru cauza comunistă".

La 23 iunie 1931, o notă a siguranței atrăgea foarte serios atenția privind supravegherea lui. Documentele îngălbenite de vreme stau și astăzi mărturie asupra interesului cu care poliția ținea o strictă evidență a activității sale, a deplasărilor și a oamenilor cu care uneori în fugă pe stradă schimba cîteva cuvinte. In martie 1932 locuința sa din Timișoara, strada Ecaterina Teodoroiu nr. 16, a fost supravegheată, dintr-o cîrciumă vecină, timp de 32 de ore fără întrerupere „Wolf nu mai este acasă de mult, și deci, ar fi zadarnic să mai pierdem timpul de pomană" — nota un agent în raportul său la 22 martie 1932.

Boczor Francisc, însă, învățase să se ferească cu grijă și abilitate, să-i inducă în eroare pe agenți, continuîndu-și pe mai departe activitatea revoluționară. In ziua de 26 mai a aceluiași an, după multe căutări, poliția reușește să-l aresteze din nou, primind o nouă condamnare de 6 luni. La dosarul său de anchetă a fost atașat, de această dată și un manifest răspîndit de el printre muncitori intitulat: „Apel din închisoare", semnat de Coloman Müller, aflat pe atunci în detențiunea Parchetului Timișoara. Manifestul, scris în limba română și maghiară, chema pe oamenii muncii de la orașe și sate să intre în Blocul Muncitoresc Țărănesc, să voteze candidații Blocului în alegerile parlamentare. Pe lîngă aceasta, în fișa personală întocmită de chestura Poliției municipiului Timișoara, Boczor mai era acuzat și de faptul că „în ziua de 26 mai 1932 în localul funcționarilor particulari din Timișoara a făcut propagandă cu caracter comunist printre muncitorii și funcționarii particulari, pentru a-i determina să formeze frontul unic al șomerilor, cu scopul de a mobiliza masele pentru realizarea frontului comunist, prin demonstrații de stradă".

Intre anii 1932—1937 neobositul luptător își va desfășura activitatea în cadrul organizației din Cluj a Partidului Comunist Român, dînd dovadă de mult curaj și pricepere în organizarea acțiunilor, cu participarea lui nemijlocită. Impreună cu alți comuniști încercați, în anul 1935 a organizat la subsolul unui atelier din localitate un depozit de materiale de partid și ale „Ajutorului muncitoresc".

Primind sarcina să asigure șapirografierea unor materiale propagandiste, Boczor inițiază organizarea unei mici tipografii, înzestrate cu materialul necesar pentru buna funcționare a acesteia. Sprijinit de lucrătorii tipografi, a procurat literele necesare „scoase la reformă" de la diferite tipografii, făcînd să prindă viață cuvîntul partidului prin editarea de apeluri, manifeste și chemări, care ajungeau pînă în cele mai îndepărtate cartiere muncitorești, în fabrici, pe străzi etc.

Un moment important privind manifestarea atitudinii ferme a partidului comunist, a clasei muncitoare, pe linia tradițiilor internaționaliste, l-a constituit apărarea Spaniei Republicane împotriva fascismului, reacțiunii interne și internaționale. Un exemplu însemnat în această direcție l-a constituit Apelul Comitetului Central al Partidului Comunist Român din august 1936 adresat clasei muncitoare, întregului popor român, care glăsuia printre altele: „Evenimentele ce se petrec în Spania... dovedesc încă o dată că fasciscmul internațional este dușmanul de moarte al tuturor popoarelor din întreaga lume. Ridicîndu-se toți ca unul pentru ajutorarea și sprijinirea poporului spaniol și a guvernului său legal, poporul român luptă în același timp și contra asupritorilor, pentru muncă, pîine și pămînt, pace și libertate".

Membrii comitetelor de acțiune create în acest sens în toată țara, au desfășurat o largă campanie de sprijinire prin toate mijloacele a luptei drepte a poporului frate spaniol, pentru apărarea independenței și suveranității, a orînduirii sale democratice, a guvernului Frontului Popular.

Aproape 500 de voluntari printre care Petre Borilă, Constantin Burcă, Nicolae Cristea, Boczor Francisc, Vida Gheza și alții, au participat cu eroism și tenacitate la lupta neînfricată a acestui popor, împotriva reacțiunii interne și a intervenției străine patronate de Hitler și Musolini.

Boczor Francisc aflat la Cluj în perioada izbucnirii războiului civil din Spania, se informa în permanență asupra evenimenteler din această țară, luînd hotărîre de a răspunde apelului partidului comunist de a merge voluntar să lupte cu arma în mînă alături de alți internaționaliști pentru apărarea Republicii...

Intr-una din serile tîrzii din toamna anului 1937, Boczor, permițîndu-și o clipă de răgaz, se plimba pe una din străzile mai puțin luminate ale orașului, împreună cu sora lui căreia avea să-i povestească despre hotărîrea de a se înregimenta în brigăzile internaționale pentru apărarea poporului spaniol prieten. Refuzîndu-i-se aprobarea pașaportului din cauza activității sale revoluționare, se vede nevoit să întreprindă această acțiune riscantă și periculoasă pe cont propriu.

Era nevoie de mult curaj, spirit de inițiativă, și sînge rece pentru a putea trece 5 frontiere de stat fără acte și banii necesari. Primele necazuri aveau să vină în curînd prin arestarea lui la trecerea frontierei cehoslovace. Ingenios însă a reușit să se facă nevăzut, într-una din zile continuîndu-și drumul pentru îndeplinirea unei misiuni nobile, internaționaliste. Este din nou arestat în cîteva rînduri dar de tot atîtea ori reușește să evadeze, ajungînd în sfîrșit pe pămîntul însîngerat al Spaniei.

După o sumară instruire care a durat în timp aproape o lună, Boczor Francisc avea să ia comanda unei subunități de mitraliere ușoare alcătuită din voluntari români, cu care va desfășura acțiuni îndrăz-

neţe pe frontul Aragonului. Francisco, cum era cunoscut printre spanioli, se face repede remarcat în luptele cu duşmanul, obţinînd însemnate succese în acţiune mai ales în misiunile de cercetare, patrulare, pază şi lupta deschisă, apropiată cu inamicul, reuşind să-i provoace pierderi însemnate în oamenii şi materiale. Boczor a manifestat cu acest prilej calităţi militare deosebite, spirit de iniţiativă şi sacrificiu în luarea hotărîrilor şi purtarea acţiunilor de luptă, aplicînd cu precădere tactica atacării prin surprindere, după o pregătire minuţioasă aproape a fiecărei misiuni de luptă.

In vara anului 1938, ia parte la ofensiva trupelor republicane pe frontul de pe Ebru. Pentru calităţile sale deosebite de luptător militar şi de activist, este ales secretar al organizaţiei de partid la compania constituită în majoritate din voluntari români.

La scurt timp după ofensiva victorioasă a combatanţilor republicani de pe Ebru, datorită superiorităţii numerice şi a înzestrării tehnice a inamicului, cît şi a politicii de „neintervenţie" a marilor puteri europene, trupele republicane nu mai dispuneau de forţa necesară pentru a opune o rezistenţă activă şi se văd nevoite să ducă cu precădere lupte locale de apărare. După trei ani de aprige încleştări eroice cu forţele reacţionare, Republica Spaniolă este înfrîntă.

Tributul nostru de sînge, a înscris o nouă şi glorioasă pagină în istoria tradiţiilor internaţionaliste ale partidului nostru comunist, ale clasei muncitoare din România.

Februarie 1939 îi găseşte pe antifasciştii români care au luptat în Spania, internaţi în lagărele din sudul Franţei (St. Cyprien, Argèles, Gurs). Aici Francisc Wolf-Boczor a fost deţinut din februarie 1939 pînă în martie 1941. Impreună cu el se aflau mii de eroi ai luptei antifasciste, oameni care vorbeau limbi diferite, dar care se înţelegeau, nutrind aceleaşi sentimente şi idealuri. Fuseseră cu toţi membri ai Brigăzilor internaţionale antifasciste din Spania republicană.

Preţuit de tovarăşii de luptă, Francisc Boczor a fost ales membru al Comitetului de partid al românilor din lagăr, făcîndu-se remarcat ca urmare a activităţii politico-educative desfăşurate.

Intre timp în Franţa se petrec evenimente grave. In iunie 1940 are loc capitularea armatei franceze, urmată de un armistiţiu care consemna împărţirea ţării în două zone: „Zona nord", aflată sub ocupaţia hitleristă şi „Zona sud", respectiv zona „Liberă" aflată sub autoritatea guvernului de la Vichy (Pétain-Laval), care aducea în mod deschis o politică de supunere faţă de Germania.

Ocupanţii au trecut la măsuri represive deosebite care îmbinau brutalitatea iunkerilor prusaci cu demagogia şi cruzimea naziştilor. Asuprirea naţională a fost însoţită de asuprirea socială. Direct sau prin mijlocirea guvernului de la Vichy, au fost introduse legi reacţionare, antimuncitoreşti fără precedent, care anulau drepturile elementare ale maselor largi populare cucerite prin lupte şi jertfe de-a lugnul anilor.

In fața acestei cumplite situații, Partidul Comunist Francez în Apelul din iulie 1940, care reprezenta un mesaj al demnității poporului francez, chemare maselor populare la rezistență împotriva invadatorilor. Apelul a avut un puternic ecou și în rîndurile foștilor voluntari antifasciști din Spania.

Antifasciștii români intenționau să se întoarcă în țară pentru ca sub conducerea Partidului Comunist să-și aducă contribuția la lupte de eliberare a patriei lor de sub jugul fascist. Ei au menținut o strînsă legătură cu mișcarea revoluționară din țară. In lagărele de concentrare de la Gurs și Argèles, soseau pe căi ocolite importante știri cu privire la evoluția situației politice, la lupta condusă de partid în colaborare cu alte forțe democratice și antifasciste, împotriva terorii legionare, a dictaturii militare fasciste. In martie 1941 însă guvernul Pétain-Laval a dispus transferarea lor sub pază polițienească în Africa de Nord.

La sosirea soldaților pentru a executa evacuarea forțată a lagărului, internaționaliștii s-au opus intonînd „Marsilieza". Surprinși de solidaritatea și dîrzenia deținuților antifasciști a căror împotrivire a avut un puternic ecou în rîndurile populației franceze din împrejurimi, comandanții militari au procedat la înlocuirea imediată a vechilor subunități de pază cu altele. Sub amenințarea armelor, aceștia au reușit să izoleze deținuții în grupuri mici, urcîndu-i cu forța în vagoane. Deși sub pază strașnică, un număr dintre ei a reușit să evadeze în timpul deplasării cu trenul. Printre ei se afla și Francisc Boczor. După amintirile unor martori oculari, în acest grup, evadat în noaptea de 27 spre 28 martie 1941 se aflau 14 români. Pentru a nu fi suspectați, s-au împărțit în grupuri mici de două trei persoane, pornind în direcții diferite. Boczor s-a îndreptat spre Toulouse, unde cunoștea adresa unor oameni care puteau să-l ajute, să-i facă legătura cu comuniștii francezi. Cunoscînd puțin limba franceză, reușește să găsească adresa căutată. Aici i-au fost înmînate noi acte de identitate. Intre timp în oraș sosesc și alți evadați.

Sprijiniți direct de organizația comunistă din Toulouse, de populația franceză, grupurile de români animați de înaltul ideal al luptei antifasciste, de sentimentul că luptînd pentru Franța luptă în același timp pentru eliberarea țării lor de sub jugul aceluiași cotropitor, au reușit să facă față unor privațiuni inimaginabile, găsind de fiecare dată resursele necsare, pentru a ajunge la Paris, trecînd peste frontiera artificială, deplasîndu-se zile și nopți pe jos în condițiile vitrege ale ocupației.

Metropola de pe malurile Senei, centrul vital al clasei muncitoare franceze, al mișcării sale revoluționare, gemea sub baionetele ocupanților. Prezența naziștilor în capitala Franței, în țară, își pusese amprenta pe viața și munca oamenilor. Pretutindeni domnea o atmosferă apăsătoare. Aceste sentimente de adîncă amărăciune nu însemnau resemnare sau acceptarea cumplitului dezastru. Dimpotrivă, francezii au tre-

cut la luptă necruțătoare împotriva dușmanului, Chemările Partidului Comunist Francez, apelurile la rezistență ale generalului de Gaulle, au găsit un puternic ecou în rîndurile populației. Incă din primele momente în rîndurile Rezistenței franceze a intrat și un însemnat număr de comuniști și antifasciști români aflați pe teritoriul Franței în acele vremuri de restriște.

Intre ei se afla și Francisc Boczor * care aducea cu sine experiența și iscusința militară acumulate în războiul antifascist din Spania, spiritul organizatoric, arta luptei clandestine dobîndită în anii ilegalității din patrie, fermitatea și curajul ca trăsături ale comunistului.

Participarea la Rezistență era caracterizată prin lupta necruțătoare, pe viață și pe moarte în condiții deosebit de grele, împotriva ocupanților hitleriști, dușmani inveterați ai umanității, civilizației și libertății popoarelor. Această perioadă a marcat începutul unui nou episod în viața lui Francisc Boczor.

De la început, neobositul luptător, a fost încadrat în O.S. (Organisation Spéciale), constituită în septembrie—octombrie 1940 de către Partidul Comunist Francez, care reprezenta o formă inițială de organizare a luptei armate antihitleriste pe teritoriul Franței.

Exemplele cu privire la eroismul și spiritul de sacrificiu manifestat de acest fiu credincios al clasei muncitoare consemnate în documentele vremii, în memoriile și scrierile unor participanți la istoricele evenimente sînt edificatoare *.

Din conținutul documentelor cercetate ne-am propus să creionăm doar unele aspecte, mai semnificative privind activitatea lui Francisc Boczor. Se știe că el a luptat în cadrul unui grup de oameni încercați, cu experiență, care și-a adus din plin aportul la obținerea de rezultate de multe ori de-a dreptul excepționale în lupta cu dușmanul.

Prima acțiune de luptă mai semnificativă la care a luat parte Boczor a fost inițiată în iunie 1941, la scurt timp după sosirea la Paris a grupului de voluntari antifasciști din lagăre. Misiunea concretă a fost fixată într-o ședință operativă convocată de organizația comunistă română din Paris (încadrată în Partidul Comunist Francez) la care au luat parte Nicolae Cristea, Ion Călin, și alții combatanți. Cu acest prilej au fost analizate formele, mijloacele și metodele de purtare a războiului clandestin. S-a hotărît constituirea în cadrul O.S.-ului a celui dintîi grup de partizani români în fruntea căruia a fost numit Francisc Boczor. La început grupul a avut ca obiectiv deraierea unui tren militar german, care potrivit informațiilor deținute de partizani, putea fi distrus în afara orașului, pe liziera pădurii Vincennes. Sub conducerea lui Francisc Boczor întregul grup s-a deplasat la fața locului executînd cu multă prudență debulonarea șinelor de cale ferată pe o porțiune apreciabilă. Hitle-

* In rezistența franceză, Francisc Wolf-Boczor a purtat numele de Boczor Joseph..

Fig. 3 — Casa din Paris (85 rue Turbigo) la mansarda căreia a locuit în anul 1941 Francisc Volf-Boczor.

riștii s-au apropiat... a urmat catastrofa. Un important transport militar german n-a mai ajuns la destinație.

O sursă de informații dintre cele mai sigure pentru cunoașterea mersului a trenurilor germane au constituit-o gările, unde Boczor și tovarășii săi de luptă au reușit să se strecoare uneori travestiți în muncitori de la căile ferate. Așa a aflat că prin apropiere de Noisy le Sec,

---

* Amintim dintre acestea:

1) Gheorghe Adorian, evocarea intitulată: „Francisc Wolf-Boczor"" apărută în revista Anale de istorie a Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C. C. al P. C. R. nr. 1 din 1969.
2) „Români în rezistența franceză în anii celui de al doilea război mondial" (Amintiri), Editura politică, București, 1969.

nu departe de Paris, va trece o importantă garnitură germană. Era în august 1941. Pentru a evita surprizele și neprevăzutul, Francisc Boczor avea obiceiul să cerceteze înainte, personal, topografia terenului, a locului unde va acționa cu grupul său. Aceasta l-a ajutat să ia măsurile cuvenite care au dus la distrugerea totală a trenului militar german.

La începutul anului 1942, O.S.-ul a fost desființat, fiind înlocuit cu „Franc-Tirori și Partizani Francezi" (F.T.P.F.) care reprezenta o formă superioară de organizare. Combatanții grupurilor O.S. au intrat în noile formațiuni de luptă armată din cadrul Rezistenței.

Numeroase au fost acțiunile împotriva ocupanților la care a luat parte Francisc Boczor. Așa de pildă, în vara anului 1942, în Gara de Est din Paris, partizanii au aflat cu exactitate data plecării unui tren german spre Berlin încărcat cu ofițeri și soldați SS. Se hotărăște acțiunea. Francisc Boczor, Nicolae Cristea, și alți membri ai grupului, s-au deplasat cu trenul pînă la Chantilly, aproximativ 60 de km. distanță de Paris. Intr-un loc ales cu grijă ei provoacă deraierea. A doua zi au aflat că acțiunea de lîngă Chantilly a avut ca rezultat 150 de morți și 200 de răniți.

Intre timp Francisc Boczor a fost numit instructor pentru pregătirea detașamentelor care se specializau în distrugerea trenurilor militare hitleriste.

Deși succesele au fost remarcabile, duceau lipsă de arme automate moderne și de material exploziv. Războiul de guerilă nu se putea duce cu efect lipsind aceste mijloace importante de acțiune.

In ajutorul combatanților veni o descoperire făcută de unul din detașamentele specializate în deraieri de trenuri comandat de Francisc Boczor, care semnală existența în pădurile din Ardennes a unei mari cantități de muniții abandonate de trupele franceze în retragere și pe care hitleriștii încă nu apucaseră s-o folosească.

Preluarea muniției s-a dovedit extrem de dificilă, întrucît Departamentul Ardennes era declarat zonă interzisă, iar circulația era permisă numai cu „ausweis" special, eliberat de autoritățile de ocupație. Situația părea la prima vedere fără ieșire. Totuși, cercetîndu-se cu atenție situația Francisc Boczor a organizat și instruit o echipă care, cu sprijinul localnicilor din Departamentul Ardennes a reușit să transporte din zona interzisă spre Paris, în valize și pachete, însemnate cantități de granade, mine antitanc și mici obuze de artilerie. Intr-un atelier improvizat la Paris, muniția a fost adaptată la specificul războiului de partizani. In acest scop au fost confecționate, cu concursul direct al patrioților francezi, grenade de mînă, mine antitren și bombe cu explozie întîrziată pentru distrugerea obiectivelor militare ale Wehrmacht-ului.

Avînd de acum la dispoziție materialul exploziv necesar, o echipă de partizani români, italieni și unguri, condusă de Boczor a reușit să perfecționeze mijloacele de distrugere. Era spre sfîrșitul anului

1942, cînd se trecuse de la faza debulonării şinelor de cale ferată la detonarea electrică a dinamitei. Procedeul era relativ simplu. Intr-o ţeavă de şase ţoli s-a introdus materialul exploziv şi o capsă electrică aflată în legătură cu pilele unei baterii de lanternă. Trecerea trenului provoca scînteia necesară pentru aprinderea detonantului. Punerea la punct a acestui sistem, a permis intensificarea distrugerii trenurilor hitleriste, care în anul 1943 a luat o mare amploare. In acest sens datele cuprinse în rapoartele adresate Comandamentului F.T.P.F. referitoare la unele acţiuni ale detaşamentului condus de Francisc Boczor, precum şi în alte documente de arhivă, sînt semnificative.

In rezumat datele amintite cuprind următoarele informaţii cu privire la acţiunile iniţiate şi executate în domeniul transporturilor militare în anul 1943:

„In noaptea de 10—11 iulie, deraierea unui tren de permisionari pe linia Paris—Cherbourg. Locomotiva şi primele 4 vagoane complet distruse. Zeci de ofiţeri şi soldaţi omorîţi sau răniţi. Traficul intrerupt timp de 24 de ore.

In noaptea de 28—29 iulie, deraierea unui tren de marfă în direcţia Paris—Château Thierry. Pentru mărirea efectului exploziei, o porţiune de cale ferată a fost deşurubată. Explozia s-a produs în momentul trecerii locomotivei. Toată garnitura, afară de ultimele trei vagoane, complet distrusă. Traficul întrerupt timp de 48 de ore.

In noaptea de 3—4 august, deraierea unui tren de permisionari pe linia Paris—Reims, aproape de gara Ferté—Milon. După relatările unor funcţionari de cale ferată, zeci de nemţi ar fi fost răniţi sau omorîţi în această acţiune.

In noaptea de 17—18 august, deraierea unui tren de permisionari în direcţia Montreau—Longville. Locomotiva şi primele vagoane au fost complet distruse.

In noaptea de 20—21 august, deraierea unui tren cu material de război pe linia Paris—Rethel. Locomotiva şi 19 vagoane au deraiat.

In noaptea de 27—28 august, deraierea unui tren de marfă pe linia Paris—Troyes. Locomotiva şi primele 5 vagoane complet distruse".

Furia invadatorilor împotriva celor care acţionau pentru distrugerea transporturilor militare pe cale ferată nu mai cunoştea nici o limită.

In Place de la République din Paris şi în alte locuri, au fost lipite afişe din care rezulta că autorităţile de ocupaţie ofereau un milion de franci drept recompensă persoanelor ce vor denunţa sau ajuta la descoperirea grupului de partizani care acţiona împotriva trenurilor militare, denumiţi „piraţii căilor ferate".

Concomitent cu organizarea acţiunilor de sabotaj împotriva a zeci de trenuri militare hitleriste, Francisc Boczor participă direct sau în cooperare cu alte detaşamente la numeroase alte misiuni de luptă care vizau unităţile militare hitleriste în deplasare, automobilele, autocamioanele, clădirile folosite de ocupanţi şi alte obiective militare. In acest

sens a avut un puternic ecou în rîndurile parizienilor acţiunea partizanilor români din apropierea teatrului de varieteu „Folies-Bergères", care s-a soldat cu distrugerea unui camion german încărcat cu motoare de avion. Din partea Comandamentului detaşamentului român din Paris, la acţiunea amintită a participat Francisc Boczor. Iniţial românii au avut alt obiectiv. Fiind ziua de 11 noiembrie 1941, ziua istorică a aniversării armistiţiului care consemna sfîrşitul primului război mondial, zi pe care francezii o sărbătoreau, s-a hotărît atacarea unor mici formaţiuni hitleriste care treceau cu regularitate pe rue Boule Rouge spre teatrul „Folies-Bergeres". Nu se ştie de ce, dar naziştii nu şi-au mai făcut apariţia. Boczor îşi linişti tovarăşii din grupul operaţional spunîndu-le surîzînd : „Nu vă faceţi inimă rea, se va găsi un obiectiv şi pentru bomba voastră". Intr-adevăr obiectivul s-a găsit — motoarele de avion.

In toamna aceluiaşi an, Boczor, comunică grupului că în „Place d'Italie' staţionau mai multe convoaie de autocamioane ale Wehrmachtului, păzite doar de cîţiva oameni. A doua zi seara, piaţa era viu luminată de flăcările maşinilor care ardeau ca nişte torţe. Aceeaşi soartă au avut-o şi zecile de motoare de avion care aşteptau gata ambalate în faţa uzinelor Gnôme et Rhône pentru a fi expediate în Germania.

In perioada care urmează, din însărcinarea conducerii F.T.P.F., Boczor Francisc participă la noi atacuri armate împotriva hitleriştilor în Paris şi împrejurimi. De numele lui sînt legate în aceşti ani numeroase acţiuni de luptă care au provocat imense pierderi trupelor de ocupaţie. Deşi sever cu el şi cu ceilalţi, era iubit şi stimat de tovarăşi, preţuit pentru priceperea şi iscusinţa lui militară, pentru calmul său demn de legendă.

La 17 noiembrie 1943, Francisc Boczor, împreună cu mai mulţi tovarăşi de arme, cade însă în mîinile Gestapoului. Urmează zile negre, crunte şi mohorîte, zile de torturi şi schingiuri bestiale. Partizanii au rezistat eroic cu conştiinţa datoriei împlinite.

In februarie 1944, 23 * de partizani au fost traduşi în faţa unui tribunal militar nazist din Paris, fiind incluşi în procesul denumit „Manuchian-Boczor". Şi cu acest prilej partizanii au dovedit curaj şi demnitate faţă de judecătorii nazişti. In ultimul cuvînt acordat acuzaţilor (pentru a se da impresia de legalitate) Francisc Boczor, privindu-i cu dispreţ pe judecători a declarat: „Veţi pierde războiul!".

La 21 februarie 1944, Francisc Boczor şi ceilalţi partizani incluşi în proces au fost împuşcaţi. Monstruoasa execuţie a impresionat adînc poporul francez.

Pentru a intimida populaţia, hitleriştii au expus în toate localităţile afişe imense cu fotografiile celor 23, însoţite de imagini ale unor trenuri distruse şi de texte calomnioase.

In toată perioadă cît a durat procesul şi după execuţie, s-a făcut o propagandă goebbelsiană ţipătoare cu scop diversionist pentru

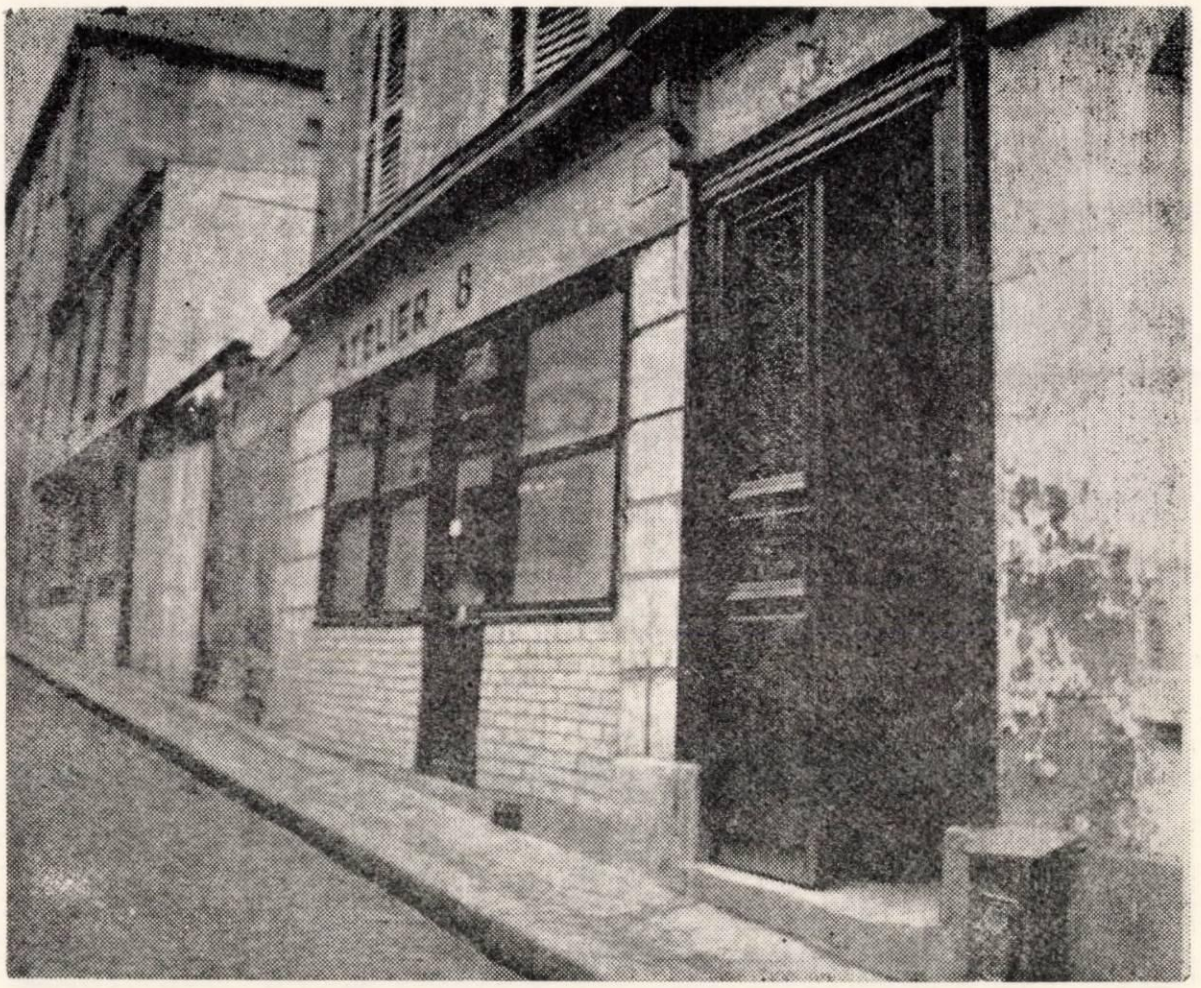

Fig. 4 — Ultima locuință din Paris (rue Des Deux Avenues 3, Arondismentult XIII) unde a locuit Boczor Wolf-Francisc. De aici a fost ridicat de Gestapo în noiembrie 1943.

a canaliza sentimentele de dușmănie pe care poporul francez le nutrea față de ocupanții hitleriști, spre muncitorii și intelectualii emigranți din Franța și totodată să abată atenția populației de la înfrîngerile suferite pe front de Germania hitleristă. Tentativa a fost însă respinsă, demascată.

In semn de recunoștință pentru eroii care au căzut în lupta împotriva fascismului pe pămîntul Franței, patrioții francezi, exprimînd sentimentele întregii populații, acopereau afișele puse de ocupanți cu

* Documentele și amintirile luptătorilor din rezistența francezá consemnează existența a 24 de acuzați. Este vorba despre *Olga Bancic* implicată în proces dar executată de naziști prin decapitare la 10 mai 1944, la Stuttgart în Germania.

inscripţii ca: „La France vous remercie!“ sau „Ei au murit pentru Franţa“. Ulterior aceste texte au constituit motive de inspiraţie pentru Louis Aragon în scrierea celebrului său poem „L'Affiche rouge“.

Opinia publică patriotică a condamnat monstruosul asasinat înfăptuit de naziști. Partidul Comunist Francez, în manifestul ADEVĂRUL DESPRE PROCES, a înfierat caracterul diversionist al înscenării judiciare, chemînd oamenii muncii din țară, combatanții francezi și emigranții, la intensificarea luptei armate pentru alungarea cotropitorilor de pe pămîntul eroicei Franțe. Totodată, Consiliul Național al Rezistenței dejucînd încercările de dezbinare ale ocupanților, proclama într-o declarație publică „considerăm cu același titlu de erou patrioții ce luptă cu prețul vieții lor pentru eliberarea Franței, oricare ar fi apartanența lor politică, națională sau religioasă“.

Cu prilejul comemorării asasinării de către naziști a celor 23 de eroi, ziarul „L'Humanité“ din 26 februarie 1945 sublinia că ei au murit pentru Franța. „Ei toți au purtat în inimi ura împotriva nazismului, toți au luptat cu grenade, pistoale, dinamită contra asupritorilor naziști“.

Fig. 5 — Pelerinaj în octombrie 1945 la mormintele combatanților F. T. P., aflate în cimitirul din Ivry (Carré des fusillés), unde este înmormîntat Boczor Francisc.

Referindu-se la partizanul Francisc Wolf-Boczor, comunistul francez Henri Rol-Tanguy, fost comandant al lui Boczor în cadrul Organizației Speciale de Luptă (1941), devenit ulterior colonelul Rol, comandantul unităților Forțelor Franceze din Interior (F.F.I.) din zona insurecției pariziene (august 1944), cu prilejul evocării memoriei combatanților din Rezistență proveniți din rîndurile emigranților, care au căzut în luptă cu hitleriștii pe pămîntul Franței, aduce un cald omagiu lui Francisc Wolf-Boczor. „Revăd și azi — arăta Henri Rol Tanguy — fața gînditoare, gesturile precise, surîsul grav, cu o ușoară notă amară ale acestui tovarăș de luptă, exemplu în toate!", amintind că el se află la loc de cinste „printre pionierii Rzistenței, printre cei ale căror nume glorioase sînt înscrise în cărțile de istorie și gravate în piatra unor monumente celebre ale Franței".

Eroismul comuniștilor și antifasciștilor români care au luptat și și-au jertfit viața pentru cauza sfîntă a libertății poporului francez, va rămîne de-a pururi în amintirea francezilor, constituind o mărturie a solidarității mișcării muncitorești revoluționare internaționale, promovată cu consecvență de Partidul Comunist Român de la începutul existenței sale.

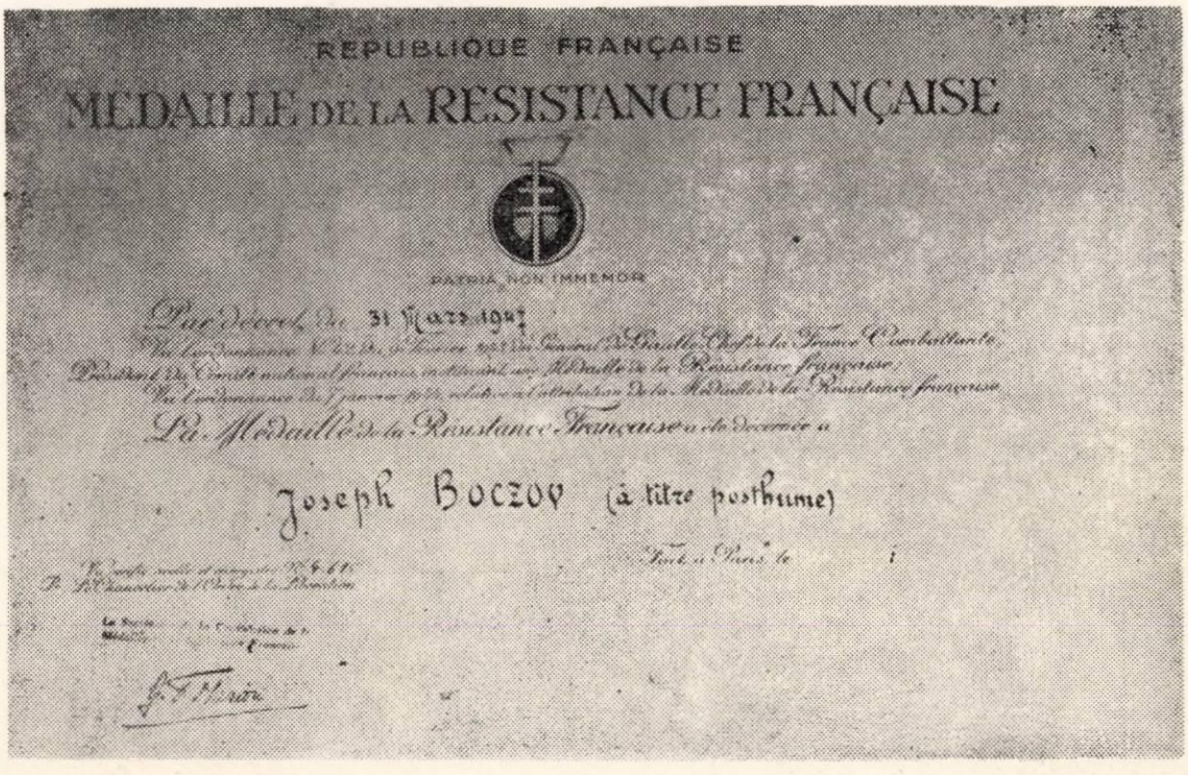

Fig. 6 — Brevetul de atestare a „Medaliei Rezistenței Franceze" acordată lui Francisc Wolf-Boczor în anul 1947.

Cinstindu-le memoria, în fiecare an parizienii și cetățenii francezi din toate colțurile țării, fac pelerinaj la cimitirul Ivry, unde așternu garoafe roșii pe mormintele eroilor din Rezistență executați de naziști în timpul ocupației, păstrînd un moment de reculegere...

Pe una din plăcile comemorative se află săpată adînc în limbile română și franceză inscripția: „Compatriotului nostru Francisc Wolf-Boczor Iosif în Rezistență — din partea Comitetului foștilor deținuți antifasciști din Republica Socialistă România".

Inaltele idealuri pentru care a luptat cu dăruire Francisc Wolf-Boczor în țară și peste hotare, au triumfat astăzi în patria noastră sub conducerea Partidului Comunist Român.

Amintirea lui va rămîne pentru totdeauna întipărită în mintea, inima și conștiința poporului nostru, — constituind o pildă de abnegație și devotament, de luptă eroică pentru libertate, pace, socialism.

FRANCISC WOLF-BOCZOR
(1906—1944)

Résumé

Boczor Wolf-Francisc naquit le 2 février 1906 dans la commune de Batiza. Dès sa première jeunesse il entre en contact avec le mouvement ouvrier, il lit de nombreuses publications concernant le passé de combat de notre peuple, la lutte organisée du prolétariat contre le régime bourgeois-agrarien, lutte qui, après la création du Parti Communiste Roumain, au mois de mai 1921, a connu un tournant remarcable. Appuyé par les communiste et les membres de la Jeunesse Communiste, il entre avec tout son enthousiasme dans le mouvement ouvrier, auquel il dédiera toute sa vie. Pendant ce temps il est reçu dans les rangs du Parti Communiste, événement inoubliable qui donnera de nouvelles valences à son activité révolutionnaire.

Comme membre du Parti Communiste, il recoit de nombreuses tâches au sein de la Jeunesse Communiste et du Secours Rouge, tâches qu'il remplit d'une manière exemplaire.

En avril 1929, il prend part au Vongrès des Syndicats à Timişoara comme représentant de la jeunesse. Arrêté à cette occasion, Boczor subit sa première condamnation pour avoir participé au mouvement révolutionnaire. En 1932 il est de nouveau condamné pour avoir diffusé des tracts rédigés par le Bloc Ouvrier-Paysan. Sarti de la prison, trempé dans les batailles avec l'ennemi de classe, il se lance avec encore plus de vigueur dans la vague de la lutte révolutionnaire.

Pendant ce temps, en Espagne commence la guerre pour la défense contre les forces fascistes de l'intérieur et de l'extérieur, pour sauvegarder la République. Répondant à l'appel lancé par le Parti Communiste, adressé à tous les travailleurs de notre pays pour soutenir par tous les moyens la lutte héroique du peuple espagnol, bon nombre d'antifascistes roumains, sont parti pour l'Espagne, pour s'encadrer dans l'Armée Républicaine.

Des rangs de ces antifascistes a fait également partie ce héros, Francisc Wolf-Boczor. Arrivé en Espagne, pays tellement éprouvé à cet-

te période, il entre tout de suite au combat, prenant part à de nombreuses batailles dans les montagnes d'Aragon, sur le front de l'Ebro, où il remplit à la fois des tâches militaires et de parti.

Au bout de presque trois ans de combats acharnés, la République Espagnole a été vaincue.

Au début de l'année 1939, au mois de février, Boczor se trouvait au Midi de la France, interné dans les camps de concentration (St. Cyprien, Argèles, Gurs) où il restera jusqu' en mars 1941. A la tentative du gouvernement Pétain-Laval de transférer les anciens volontaires antifascistes qui avaient lutté en Espagne aux camps de concentration de l'Afrique du Nord, Boczor-Francisc et d'autres prisonniers politiques réussissent à s'évader.

Les appels du Parti Communiste Francais, et du général de Gaulle, ont eu un fort retentissement parmi les antifascistes volontaires. Animé par l'esprit de la solidarité internationale, Boczor Francisc décide de s'enrôler dans la Résistence Francaise pour contribuer à l'anéantisement de l'ennemi commun — le nazisme. Appuyé par les communistes francais de Toulouse il franchit la soi disante ligne de démarcation, arrivant à Paris, où il est encadré dans l'Organisation Spéciale de combat créée par le Parti Communiste Francais. Au sein de l'O.S. de Paris a été créé le premeir groupe de partisans roumains ayant à leur tete Boczor.

Les actions menées contre les occupants nazis auxquelles il a pris part ou qu'il a conduites ont été nombreuses.

Au sein de l'Organisation Spéciale et dans la nouvelle organisation par laquelle celle-là a été remplacée, c'est-à-dire „Les Franc-Tireurs et Partisans Francais", Boczor s'est spécialisé dans la désorganisation et l'anéantissement des transports militaires hitlériens sur les chemins de fer. A son nom sont rattachées des dizaines d'attaques réussies à Paris et dans ses environs, attaques qui ont provoqué de lourdes pertes à l'ennemi.

Plus tard Boczor a été désigné instructeurs pour préparer les détachements spécialisés dans l'anéantissement des trains militaires hitlériens. Lorsque les combats battaient leur plein, le 17 novembre 1943, Francisc Boczor tombe entre les mains de la Gestapo.

En février 1944 il est traduit devant le Tribunal militaire fasciste, et inculpé avec 23 autres partisans dans le procès connu sous le nom „Manuchian-Boczor". Le 21 février 1944 F. Boczor et les autres partisans furent fusillés.

En témoignant de leur reconnaissance pour les héros qui sont tombés aux combats contre le nazisme sur le sol de la France, les patriotes français, exprimat les sentiments de toute la population, ont couvert les inscriptions calomnieuses faites par les occupants, les remplaçant par d'autres comme : „La France vous remercie!", ou „Ils sont mort-par la France!"

Le héroisme des communistes et des antifascistes roumains, qui ont lutté et qui se sont sacrifiés pour la cause sacrée du peuple français, restera à jamais dans nos souvenirs, étant un temoignage vivant de la solidarité du mouvement ouvrier de notre pays avec le mouvement ouvrier international, poursuivie avec conséquence par le Parti Communiste Roumain.

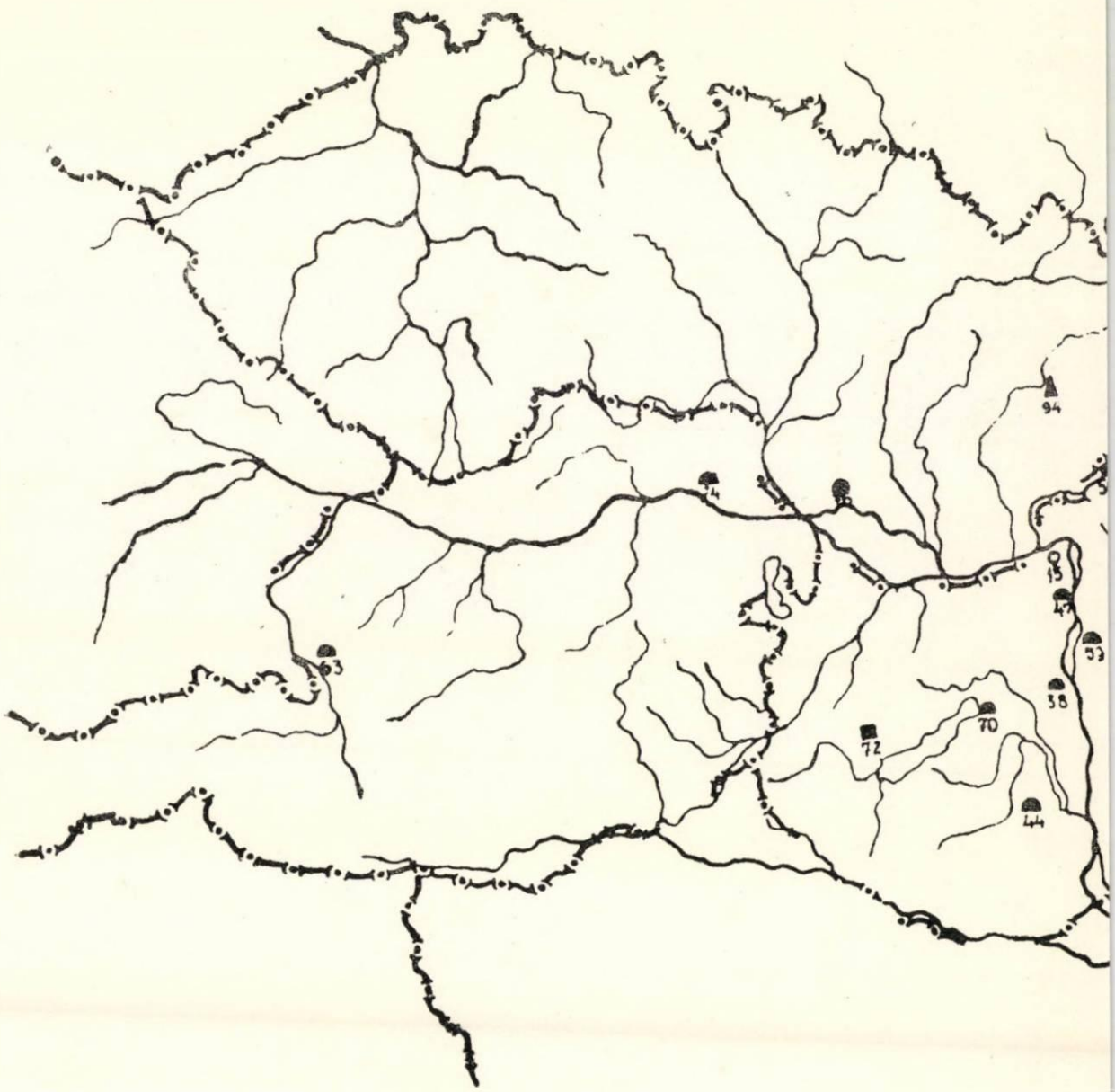

Fig. 3. — Aria

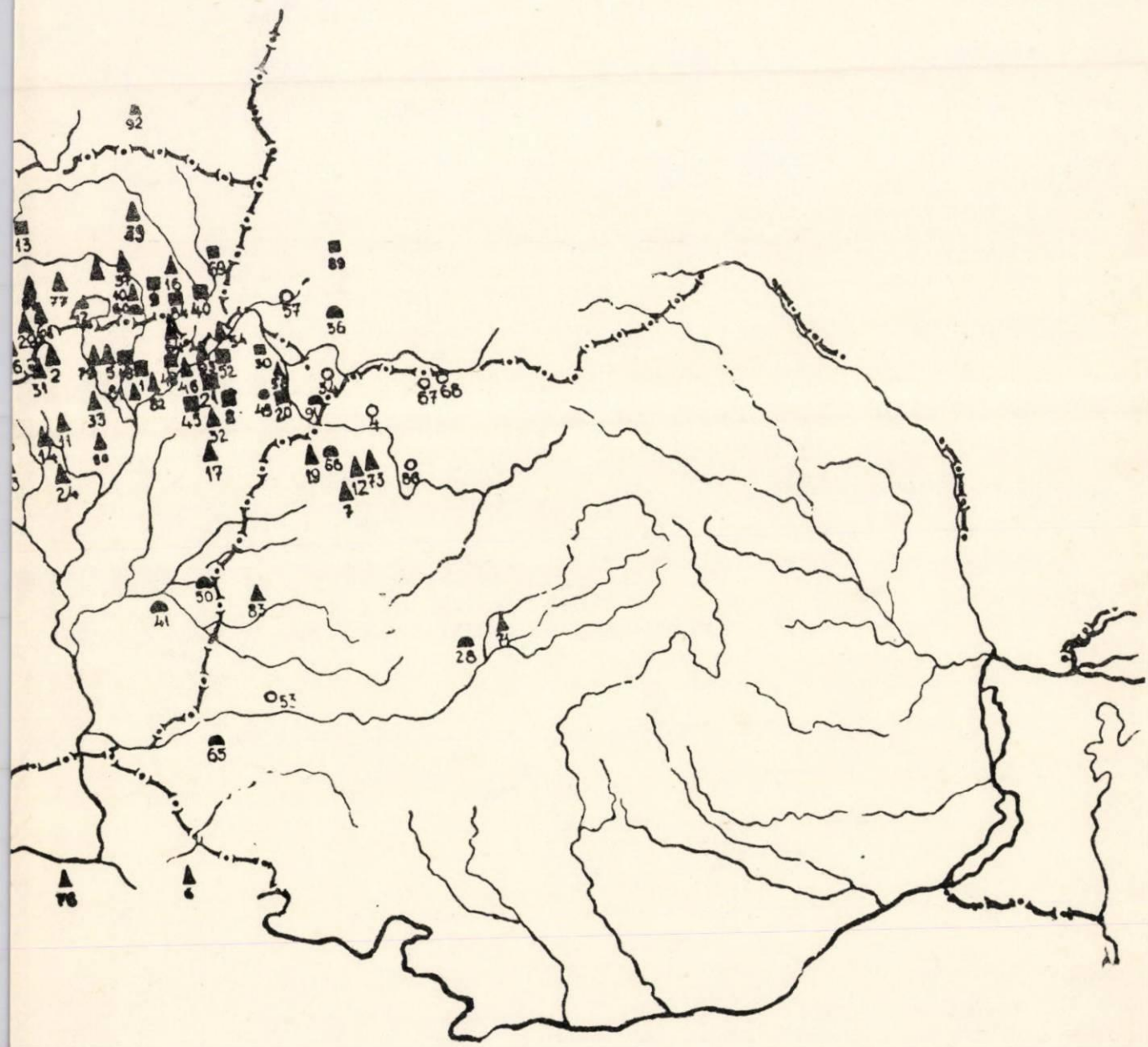

spîndire a „apărătorului de braţ".

Fig. 11. — Cimitire și descoperi

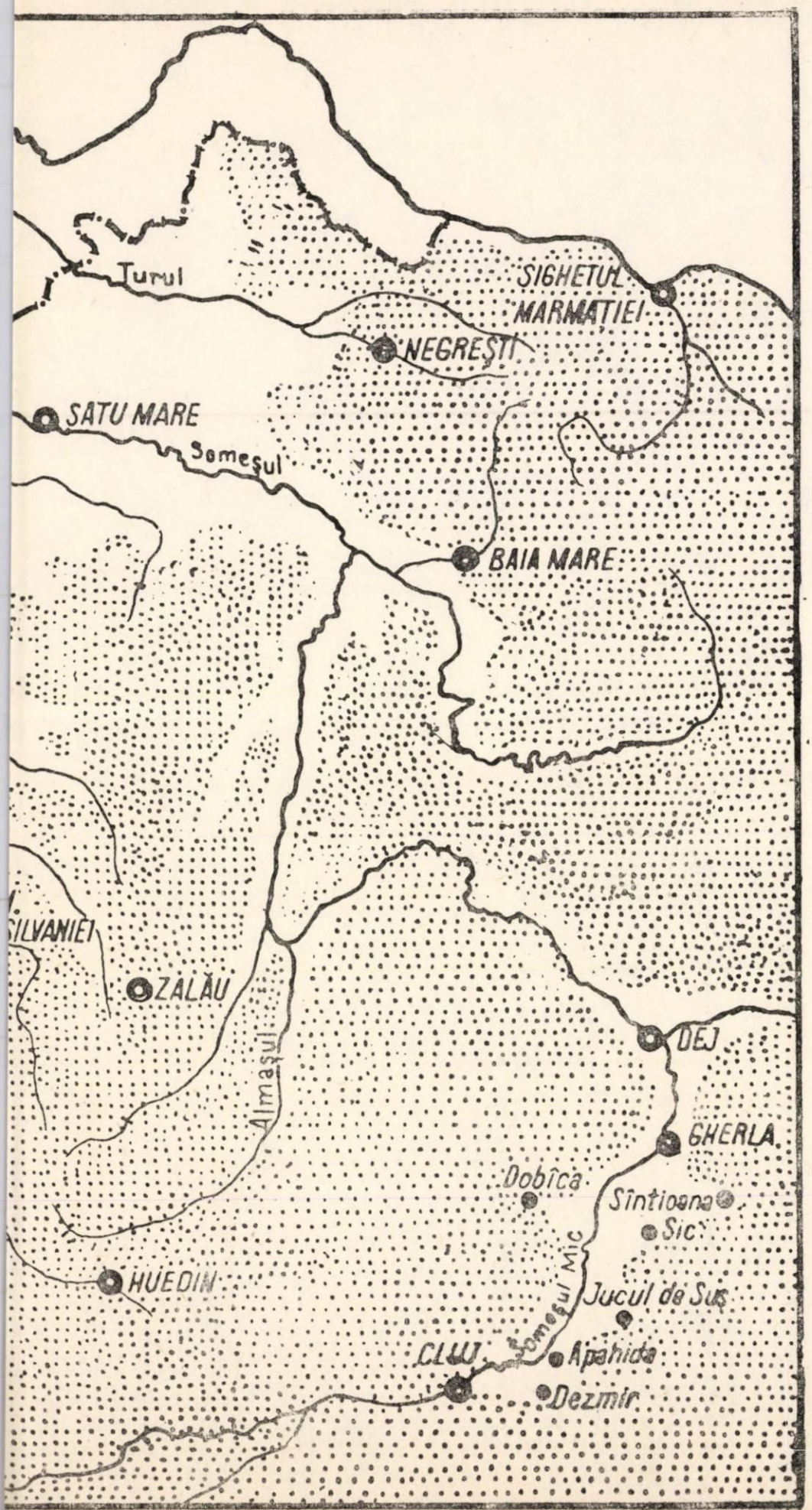

e caracter celtic în nord-vestul României.

ARHITECTURA POPULARĂ DIN ZONA ETNOGRAFICĂ CODRU ŞI OBIECTELE DECORATIVE DE INTERIOR

I. JURAŞCIUC

Zona etnografică Codru, considerată de unii dintre etnografi ca o zonă de sine stătătoare (1), iar de alţii încadrată în cea a Chioarului (2) sau cea a Cîmpiei Someşului (3), este situată pe dealurile din jurul Munţilor Făget sau Codru, cum li se spune în partea locului, coborînd în nord-vest pînă la Cîmpia Someşului, în sud-vest pînă la rîul Crasna, în est, pînă la Valea Sălajului iar la nord pînă la Someş. In urma ultimei împărţiri administrative partea zonei de pe versantul sudic al Munţilor Codru aparţine judeţului Maramureş, iar cea de pe versantul nordic, judeţului Satu Mare. Atît zona cît şi Munţii Codru îşi datorează denumirea întinselor păduri de fag şi stejar ce acopereau pînă la defrişări marea parte a acestor meleaguri şi care mai acoperă şi azi partea muntoasă.

Datorită condiţiilor istorice, economice, mediului cosmo-geografic satele zonei etnografice Codru sînt de tip răsfirat. Localităţile sînt plasate, în general, pe coline din cauză că văile în cazul precipitaţiilor abundente devin inundabile. Aşezarea caselor în cadrul satului s-a făcut pe verticală, fenomen caracteristic pentru ţinuturile colinare şi submontane (4).

Gospodăriile codreneşti aşezate la uliţă, prin aspectul lor impunător reflectă cele două ocupaţii de bază ale locuitorilor: agricultura şi creşterea vitelor. Pe lîngă aceste două ocupaţii de bază codrenii s-au ocupat de albinărit, oierit, culesul fructelor de pădure, continuat şi în prezent, vînătoare şi au practicat diferite meşteşuguri ca: dulgherit, confecţionarea lăzilor de zestre şi a altor piese de mobilier, rudărit, rotărit mai rar şi olărit etc.

Pînă acum două decenii şi jumătate, cei mai mulţi codreni, neputîndu-şi asigura existenţa din posibilităţile propriei gospodării (5) se angajau ca slugi sau jeleri la moşierii din Satu Mare şi Carei şi ca muncitori la exploatările forestiere capitaliste. După 1944 şi în special în ultimul deceniu şi jumătate, un procent apreciabil de locuitori din zonă lucrează la întreprinderile din oraşele Satu Mare, Baia Mare, Ca-

rei și Cehul Silvaniei, iar restul în cadrul Cooperativelor Agricole de Producție.

Datorită solului podzolic, predominant în zonă, supus eroziunii, puțin prielnic culturilor cerealiere, în urma studiilor întreprinse, foarte multe C.A.P. s-au profilat pe sectorul zootehnic, pomicultură și viticultură.

Din cauza reînnoirilor sau abandonărilor ce au avut loc în arta populară codrenească, zona a fost prea puțin cercetată, cea ce se reflectă și în numărul redus de studii publicate (6). In realitate, dacă comparăm unele aspecte ale creației artistice codrenești de acum 40 de ani, cu cele similare din zona Chioarului, Lăpușului sau chiar din cea a Oașului, tot din aceeași perioadă, observăm că arta populară codrenească a atins desăvîrșirea celei din zonele amintite mai sus. Aceeași considerație i se poate atribui și arhitecturii populare din zona etnografică Codru.

Arhitectura populară

Datorită întinselor păduri de stejar (gorun), fag, cer și pin ce acopereau zona pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, cînd au avut loc defrișări masive de păduri, construcțiile populare codrenești se încadrează în domeniul arhitecturii în lemn (7) și al tehnicii de construcție legată de acest material. Dovada prezenței pădurilor de diferite specii pe meleagurile codrenești sînt numirile de hotar ca: „ceriște", „cered" etc.

In decursul dezvoltării sale (8) casa codrenească a cunoscut mai multe planuri. Inainte de 1890, în zonă predomina planul constînd din două încăperi: tindă și casă ale cărui exemplare, foarte rar, se mai pot

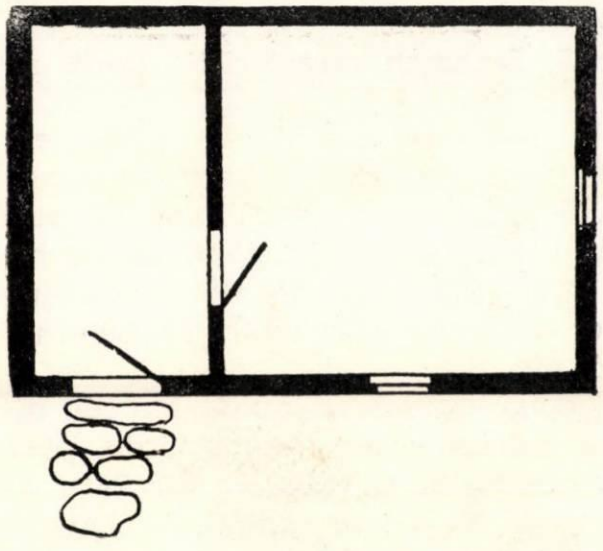

Fig. 1 — Planul casei cu două încăperi.

întîlni şi azi. (Fig. 1). Pentru perioadele anterioare planului de casă amintit, documentele atestă existenţa în zonă în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, a tipului de casă format dintr-o singură încăpere. Intrucît casele aparţinînd acestui tip au dispărut demult, iar ceea ce există în această privinţă reflectă doar aspecte de sărăcie din trecut, vom trece la descrierea planului următor de casă constînd din două încăperi (fig. 2).

Fig. 2. — Casă cu două încăperi (Homorodu de Sus, jud. Satu Mare).

Tălpile casei cu două încăperi erau de lemn de gorun fasonat în patru laturi şi încheiate între ele în „căţei". Tălpile se aşezau pe bolovani, puşi din loc în loc, iar dacă lemnul era strîmb, piatra se punea mai des. In unele localităţi din zonă, unde piatra se procură ceva mai uşor, talpa este aşezată pe un soclu de piatră fără mortar. Pereţii casei se construiau din lemn rotund de 10—15 cm, în diametru, aşezat în cununi orizontale şi încheiat în „tiutori" — cheutori, care la cele două capete ale casei se lăsau lungi. Spre deosebire de pereţi, cununa era cioplită în patru laturi, ca şi talpa casei. Peste cunună se aşezau grinzile, apoi cornii, iar peste acestea leţurile prinse cu nuiele — „gujbe".

Cornii erau prinşi laolaltă cu cuie de lemn. Tot cu cuie de lemn erau fixaţi cornii de cunună. Mărimea unui corn, la fel ca şi la casele cu acest plan din alte zone (9), era egală cu lăţimea casei. Acoperişul acestui tip de casă, era în patru ape, iar învelitoarea de paie, uneori sub formă de „jupi". Inălţimea mare a acoperişului, în pante repezi, avea un scop practic şi anume înlesnea scurgerea rapidă a apei de pe acoperiş.

Cele două încăperi aveau următoarea destinaţie: prima de fapt şi cea mai mare, — casa — în care se afla şi cuptorul, se folosea pentru locuit, iar cea de-a doua — tinda — în general pentru păstrarea unor alimente şi a unor obiecte mici de uz casnic. Erau cazuri cînd în tindă, familiile mai sărace adăposteau şi unele animale mici. Tinda nu avea horn deschis şi era podită. Podirea tindei se făcea pentru a se crea. în plus, spaţiu necesar pentru depozitarea cerealelor. Fumul pătrundea din cuptor în tindă prin „băbătie", iar de aici în pod, prin intrarea în pod. Trecerea fumului prin învelitoarea de paie a casei contribuia la legarea paielor laolaltă, fenomen întîlnit şi în alte zone etnografice ale ţării noastre, unde se practică acoperirea caselor cu paie (10). O particularitate a acestui plan de casă o constituie prezenţa prispei atît în dreptul tindei, cît şi a casei mari (11). Pe latura principală, adică la faţada casei, în dreptul streşinii, care era la fel de lată ca şi cea din dosul casei, se punea un lemn. Acest lemn delimita prispa. Dimensiunile casei formată din două încăperi erau între 6—8 m lungime şi 4—5 m lăţime. Uşa principală de intrare, dinspre afară, se afla în tindă, de unde apoi se intra în casa de locuit. Numărul ferestrelor era foarte redus: una sau cel mult două. Unele case erau prevăzute cu o singură ferastră, orientată spre uliţă, iar altele cu două, una spre uliţă şi una spre „ocol" — curte. Ferestrele erau atît de mici, că un om nu se putea strecura prin ele înăuntrul casei. Uşa principală era confecţionată din două blăni de lmn. Decoraţia caselor cu acest plan era foarte simplă. In exterior ea lipseşte cu desăvînşire, iar în interior, pe meşter-grindă, se cresta, anul construcţiei casei. Pereţii casei erau tencuiţi „lipiţi" cu lut atît pe dinăuntru, cît şi pe dinafară. Casele se „lipeau" cu lut, doar şi nu se văruiau — „mujau".

Privit sub aspectul arhitecturii, organizării şi împodobirii sale cu diferite obiecte de artă sau utilitare (ştergare brodate pentru prins în cui, blide ceramice, icoane pe sticlă, lăzi de zestre, laviţe cu spate, paturi etc.) interiorul casei codreneşti este strîns legat de dezvoltarea planului casei, precum şi starea materială a oamenilor.

Interiorul casei din două încăperi este relativ modest aranjat. In tindă găsim lăzi şi coşuri cu bucate, obiecte de uz casnic, iar în cazul familiilor mai sărace aci erau adăpostite şi animale (mai ales oi, viţei, miei). In casa de locuit se afla, în colţul din stînga uşii, cuptorul de văioage pe care se dormea şi care pe timp de noapte lumina încăperea — lămpile de petrol la începutul secolului erau folosite într-o măsură foarte redusă (12).

In dreptul peretelui dinspre uliţă şi pînă la jumătatea celui dinspre curte se afla cîte o laviţă. La mijlocul laviţei din dreptul peretului dinspre uliţă era aşezată masa. In cazul familiilor mai numeroase, în casă se aflau două paturi: unul în dreptul peretului din dos şi altul în continuarea laviţei din dreptul peretului opus. Lada de zestre se punea de regulă între pat şi cuptor, iar „armărăul" — dulăpior — se atîrna pe perete, „după cuptor". Pe peretele din dos, deasupra patului, se atîrna ruda pe care se puneau textilele de casă, sau în preajma şi în timpul sărbătorilor, hainele de sărbătoare.

Inainte de a trece la descrierea propriu-zisă a planului următor de casă, trebuie arătat că unele elemente de construcţie ale acestuia apar deja şi în cazul casei cu două încăperi. Este vorba, în primul rînd, despre acoperişul casei la care apare „şutul". Dar spre deosebire de şutul de casă cu trei încăperi făcut din scînduri şi cu una sau două ferestre mici, completat de jur-împrejur cu o scîndură traforată, la casa cu două încăperi acest şut este realizat dintr-un gard de nuiele lipit cu lut, iar mai tîrziu şi văruit. La mijlocul şutului, adică pinionului, se află intrarea în pod care nu este prevăzută cu nici o uşiţă. Intre sut şi perete se află o strașină formată dintr-un rînd de şiţă. Incepînd de prin 1881 de cînd datează casa cu două încăperi şi cu şut, pînă în

Fig. 3. — Lucratul şiţei la Băiţa (jud. Maramureş).

preajma primului război mondial marea majoritate a caselor codreneşti au fost acoperite cu şiţă (fig. 3.). După terminarea defrişărilor de păduri, lemnul bun de şiţă procurîndu-se mai greu, s-a revenit la învelitul caselor cu paie.

Planul următor de casă codrenească, care a coexistat în zonă timp îndelungat cu cel descris mai sus, constă din trei încăperi: casa mare, tinda şi casa mică, avînd dimensiuni: 6 m lăţime, inclusiv ţîrnatul (prispa) şi 12—13 m lungime (fig. 4.). La casa formată din trei în-

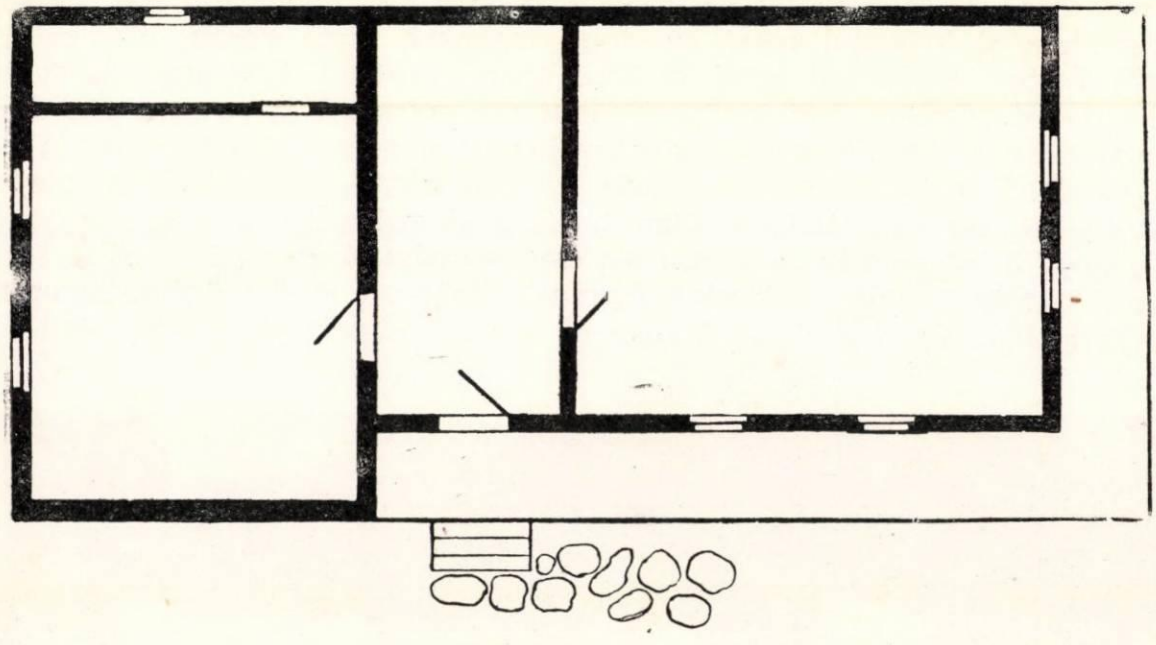

Fig. 4. — Planul casei cu trei încăperi.

căperi, talpa ca şi la casa precedentă este de lemn de stejar fasonat pe patru laturi şi aşezată pe patru bolovani de piatră. Dacă terenul pe care se construiau casele era în pantă, talpa se punea pe un soclu de piatră cu mortar, iar în partea înălţată a acestuia, la cele două colţuri, se pune cîte un contrafort — „neamţ", constînd din cîte un butuc gros de stejar, pe jumătate îngropat în pămînt. In partea superioară a butucului, printr-o tăietură de lăţimea talpei de casă se tăia o piedică, care nu lăsa să alunece talpa de pe butuc. Prezenţa acestor contraforturi la construcţiile în pantă din zona Codru se datoreşte, pe de o parte lipsei carierelor de piatră în apropiere, iar pe de altă parte, probabil, influenţei populaţiei germane care conlocuieşte în unele sate din zonă sau pe cîmpie. Cele mai vechi exemplare de casă cu planul constînd din trei încăperi, datînd din jurul anului 1886, există în zonă şi în prezent,

însă în număr foarte redus (fig. 5.). Pereţii acestor case sînt construiţi din stîlpi cu uluc pe două laturi în care se introduc trunchiuri rotunde de lemn, de grosimea celor folosite şi la tipul precedent. In partea

Fig. 5. — Casă cu trei încăperi (Solduba, jud. Satu Mare).

de sus stîlpii sînt introduşi într-o cunună, identică ca dimensiuni cu talpa casei. Această tehnică de construcţie este folosită şi în zona Cîmpiei Someşene (13). Casele sînt prevăzute cu tîrnaţ în dreptul tindei şi pe una sau două laturi ale casei mari. Tîrnaţul este de regulă fără balustradă. Din supradimensionarea casei mici în partea din dos se crează spaţiu necesar pentru cămară — „oldalház". Acoperişul de paie este identic cu cel de pe casele din zona Cîmpiei Someşene, cu acelaşi plan, în două ape şi cu şuturi la cele două catepe (14). Particularităţile acestui plan de casă, spre deosebire de cel precedent, următor sau cel din zona Cîmpiei, constau în prezenţa motivelor ornamentale pe „şuştari" — stîlpi, pe „cununa de la tîrnaţ" şi pe cadrele de la uşa principală şi de la ferestre. Stîlpii sînt ornamentaţi în două registre. Ornamentarea lor începe de regulă de la jumătatea stîlpului în sus şi constă, la cele fasonate în patru laturi, din două registre de trunchiuri de priamide prinse între brăţări, iar la cele strunjite, din cilindri prinşi în brăţări. In partea superioară

stîlpii, de o parte și de alta au mînuri, care împreună cu fruntarul de la casă formează arcade (15). Mînurile precum și stîlpii de la mînuri în sus sînt decorați cu mici crestături triunghiulare realizate cu ajutorul unui colț de daltă sau semicercuri realizate cu o daltă specială. Fruntarul — „cununa" — în jumătatea inferioară are ca ornament motivul funiei răsucite, „colacul", care în dreptul arcadei este completat cu crestături triunghiulare sau în formă de semicercuri, identice cu cele de pe mînuri și stîlpi (fig. 6, 7). Cununa între două mînuri, adică pe locul unde se

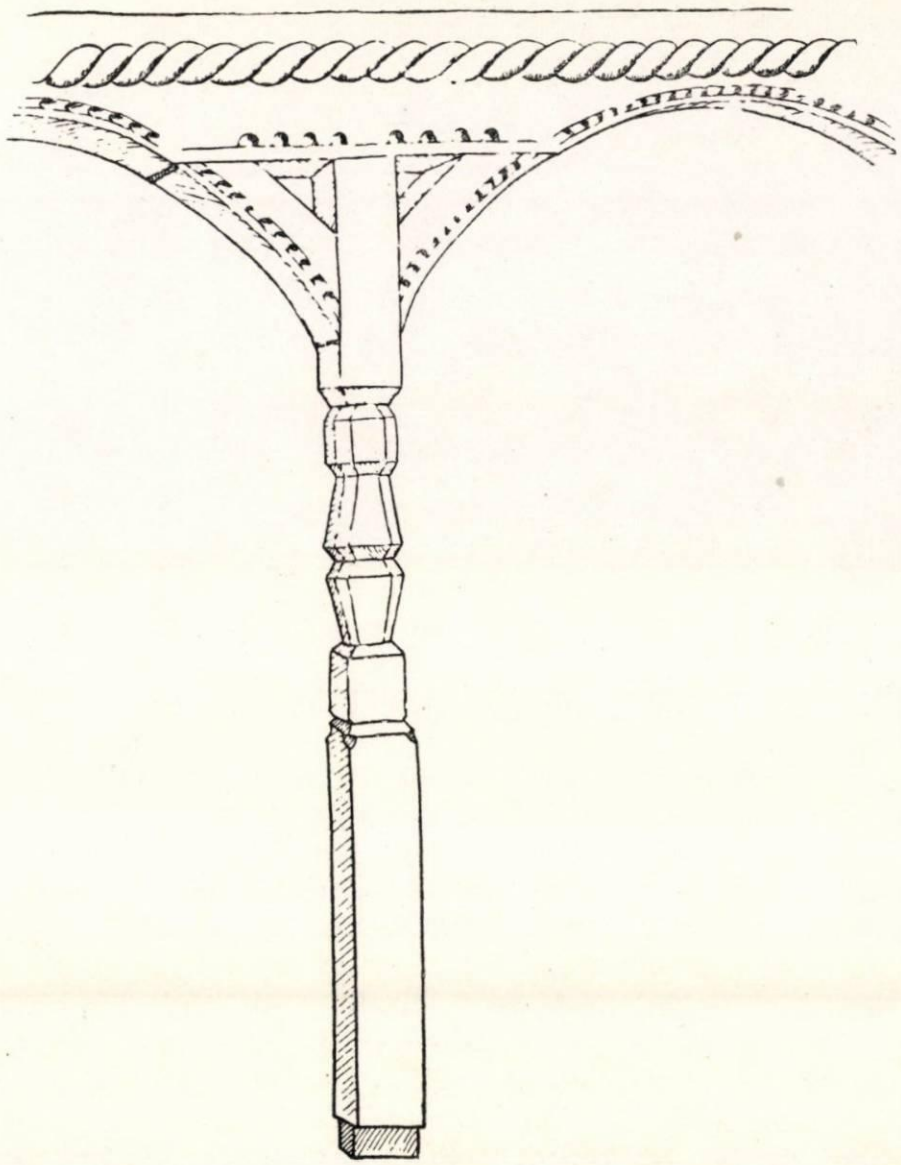

Fig. 6. — Ornamentica stîlpilor și fruntarului da pe casele codrenești.

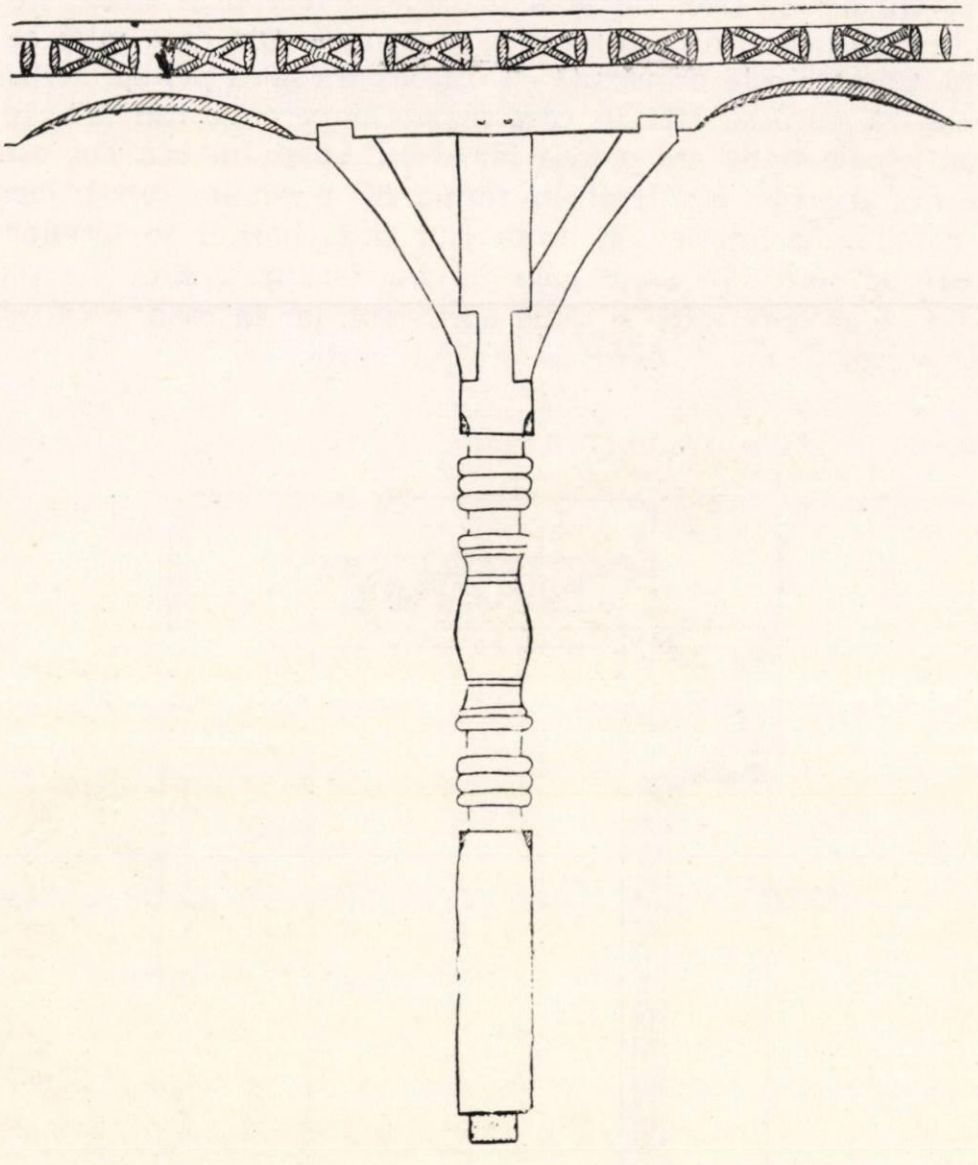

Fig. 7. — Ornamentica stîlpilor şi fruntarului de pe casele codreneşti.

formează arcada este scobită pentru ca curbura ce se formează să fie cît mai proeminentă. Un alt element ornamentat este cadrul de la uşa de intrare în casă. (fig. 8.). Pe acest cadru sînt făcute crestături de linii care formează diferite motive geometrice completate cu mici crestături triunghiulare. Pe meşter — grindă apare uneori anul construcţiei ca la casa lui Tătar Dumitru din satul Solduba, nr. 110, construită în anul 1886. Alteori, pe lîngă anul construcţiei, apare şi numele meşterului, cum e cazul la casa lui Andercău Ion din Valea Vinului, construită în anul

1864. Se spune că la o astfel de casă meşterul trebuia să lucreze timp de trei ani de zile (16). Intrarea în casă se face prin tindă. De aici se intră în continuare în casa mare şi casa mică. Din casa mică se intră în cămară. Cămara este prevăzută cu o fereastră mică pentru aerisire. O altă fereastră mică se află în casa mare, în peretele din dos. In dreptul uşii principale tinda are o nişă iar restul spaţiului din dos este ocupat de hornul deschis, construit în formă de piramidă din trunchuri de lemn rotund. La ieşirea din acoperişul casei hornul se termină cu „învelitoare de horn". La acest plan de casă ferestrele sînt orientate, la casa mare, două spre uliţă şi două spre ocol, iar la casa mică una în peretele lateral şi una în peretele dinspre curte.

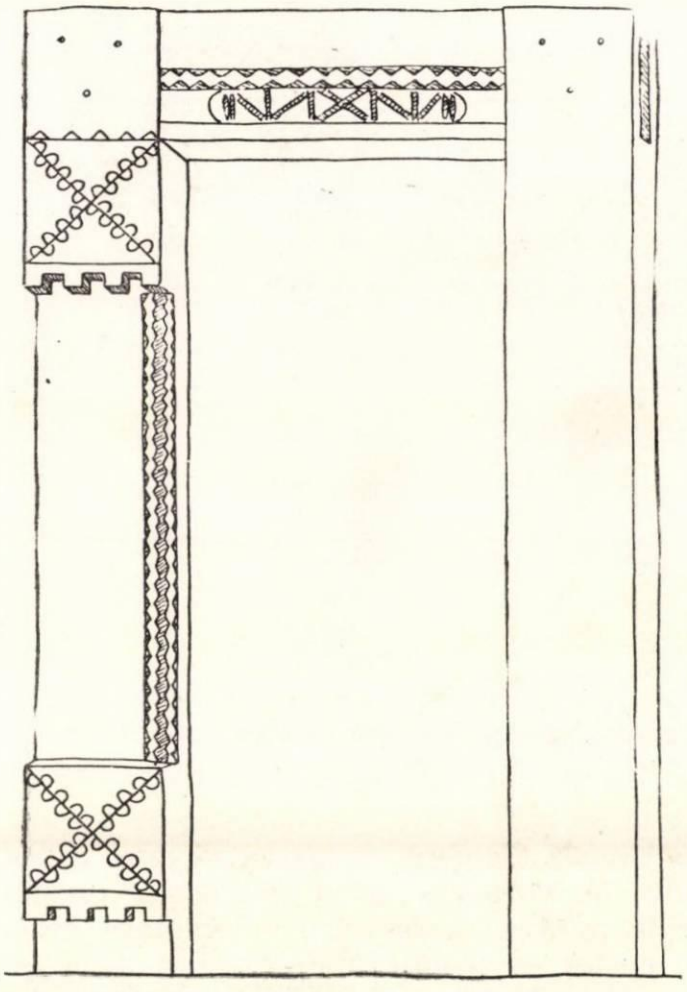

Fig. 8. — Cadru de uşă ornamentat la unele case vechi din zona Codru.

Față de tipul de casă descris anterior, interiorul locuinței cu două camere și tindă este mai bogat, dar fără transformări esențiale în organizare. In tindă se află cuptorul și hornul deschis. In casa mare, în colțul din stînga se află soba. Cele două paturi sînt puse unul în colțul opus sobei, iar celălalt la mijlocul peretelui dinspre curte. In dreptul peretelui lateral se află lada cu spate, iar la mijlocul acesteia masa și scaunele. In colțul din stînga, rămas disponibil, este așezată, oblic, lada de zestre, iar în cel din dreapta, în aceeași poziție, credențul — „armărăul". De o parte și de alta a patului din dreapta se află cîte o laviță cu spate lucrată la Băița, ca și lăzile de zestre. Deasupra patului din stînga se află ruda cu textile decorative. Pereții din interiorul codrenesc erau împodobiți, la fel ca și în Oaș, cu icoane pe sticlă, ceramică și „ștergare lungi de prins în cui". Casa mică în care se locuia curent era mai modest împodobită. In colțul din dreapta se afla cuptorul, iar în cel din stînga un pat. Celălalt pat era plasat în colțul din dreapta al peretelui lateral. In continuarea patului se afla „lădoiul", — lada de zestre mai mare caracteristică familiilor înstărite, mai tîrziu lada cu spate, iar în fața acesteia masa. In dreptul peretelui dinspre ocol se află așezată cea de a doua ladă cu spate. Pereții casei mici aveau, de asemenea, pe ei ceramică și icoane dar nu de aceeași valoare artistică ca și casa mare.

Ca și în zonele Chioar și Lăpuș, iar cu ani în urmă și în Maramureș, cămara de alimente — „găbănașul" — este prezentă și în zona Codru sub forma unei construcții separate de casă. Apariția ei în zona Codru considerăm că este ulterioară celei din cadrul casei, care cu timpul devenind neîncăpătoare pentru depozitarea cerealelor, trebuia să fie mărită. Această construcție este caracteristică numai familiilor înstărite de țărani. Planul cămării constă din : — cămara propriu-zisă și tîrnaț cu balustradă lipită cu lut (fig. 9). Dimensiunile acestei construc-

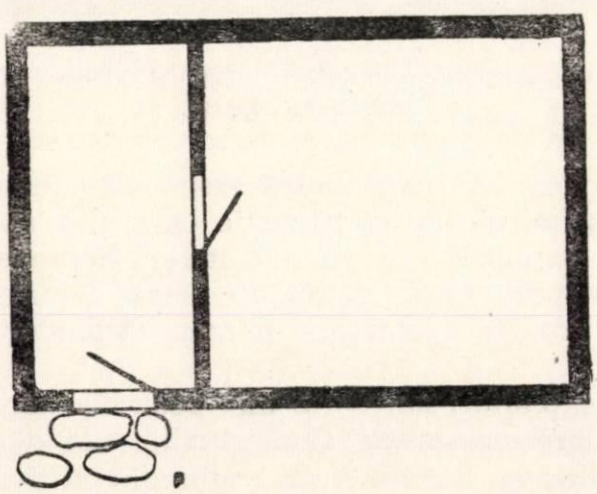

Fig. 9. — Planul cămării de alimente — „găbănașului".

ţii sînt: 6 m lungime şi 4 m lăţime. Acoperişul este ca şi cel al caselor vechi, în patru ape. Elementele ornamentale sînt concentrate pe fruntar şi constau din motivul funiei răsucite — „colacul" — identic cu cel de pe casele cu trei încăperi (fig. 10). Invelitoarea cămărilor este în prezent de paie, iar în trecut era din şiţă de stejar sau fag. Sub unele cămări sînt construite pivniţe. Aceasta numai în cazul cînd pivniţa nu se putea construi la subsolul casei.

Fig. 10. — Faţada cămării de alimente — „găbănaşului" (Homorodu de Sus, jud. Satu Mare).

Al treilea plan de casă codrenească este identic cu cel precedent. Diferă însă tehnicele de construcţie care sînt asemănătoare cu cele ale arhitecturii populare din zona Cîmpiei Someşene (17), precum şi destinaţia unor încăperi, ca de pildă, în urma desfiinţării hornului deschis din tindă, aceasta încăpere a fost transformată în bucătărie (fig. 11/a).

Aceste trei planuri sînt cele mai semnificative pentru dezvoltarea locuinţei populare codreneşti. Construcţiile noi de case din zonă, de tipul celor de la oraş se inspiră prea puţin din arhitectura tradiţională.

Pe faţadele tencuite ale caselor de cărămidă sau văioage apar sporadic elemente decorative floarele sau zoomorfe.

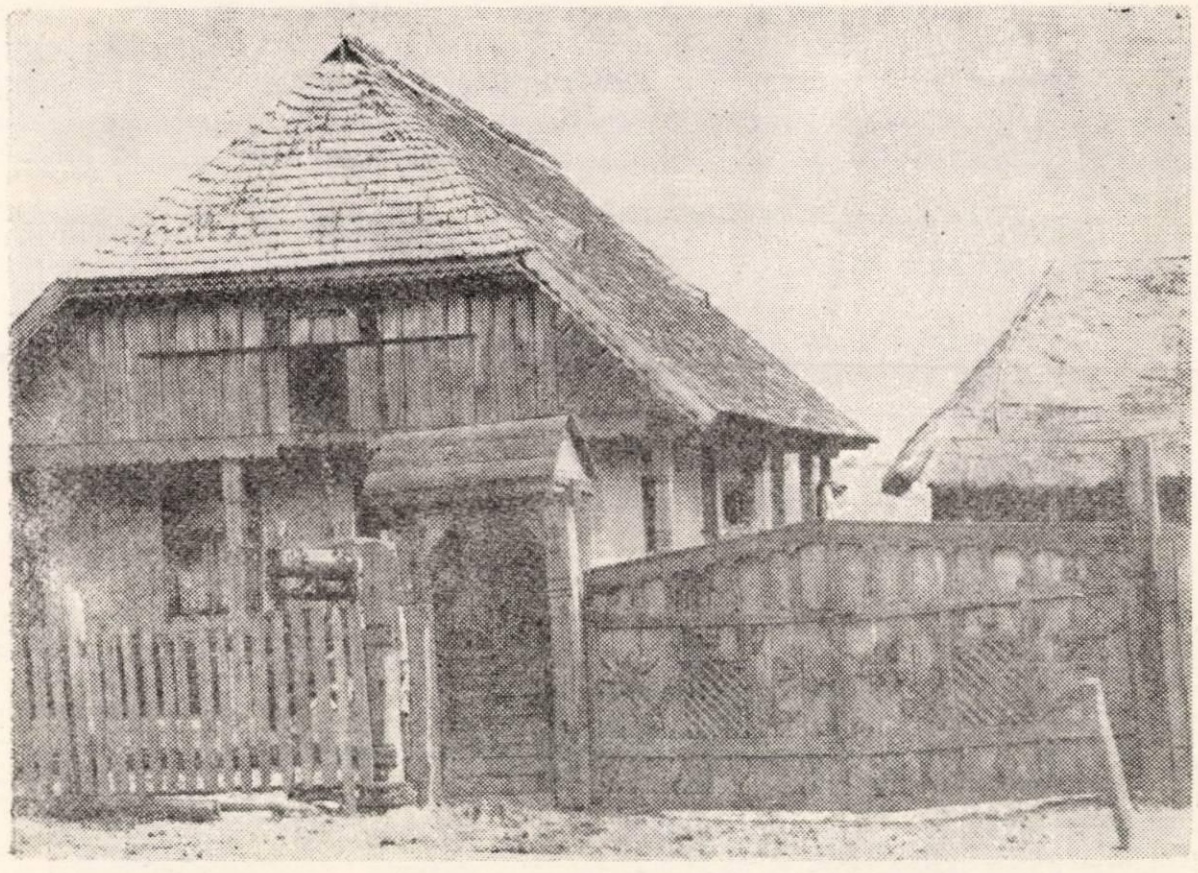

Fig. 11/a. — Casă codrenească cu tinda transformată în bucătărie (Asuaju de Sus, jud. Maramureş).

In ce priveşte acareturile gospodăriei codreneşti, ele au cunoscut o transformare, în decursul timpului, mai esenţială decît casa codrenească. Inainte de apariţia şurii de tip germanic (18) în cadrul gospodăriei codreneşti exista o construcţie care se numea poiată şi care servea la adăpostirea vitelor. O altă construcţie separată o constituie coteţul. In cazul gospodăriilor mai sărace, poiata era construită în continuarea casei, adică lipită de tindă şi inclusă sub acelaşi acoperiş cu casa. In urma apariţiei şurii de tip germanic numărul acareturiior din gospodăria codrenească este relativ redus. Şura cu proporţiile sale apreciabile acoperă mai toate necesităţile gospodăriei. In afara ei au rămas doar coteţul pentru păsări şi cocina pentru porci.

Şura este construită pe un plan dreptunghiular din talpă, stîlpi şi grinzi. Pereţii (din interior şi exterior) sînt construiţi din bîrne de lemn, văioage sau mai nou din cărămidă. Acoperişul şurii constă din patru ape şi este lucrat din „jupi de paie", iar mai nou acoperirea se face cu ţiglă sau plăci de azbociment. Apele de la cele două capete ale şurii, unde se află şi porţile de intrare sînt mai mici decît cele latera-

le. Poarta de șură codrenească, în special cea dinspre curte, este una din cele mai semnificative realizări artistice populare din această zonă (19).

Gospodăria codrenească tradițională era împrejmuită cu gard din stîlpi și bîrne sau scînduri. Partea cea mai importantă a gardului este așezată inspre uliță unde se află poarta și portița de intrare în gospodărie.

Gardul dinspre uliță se construia din stîlpi de stejar îngropați în pămînt, cu uluce în părtile laterale, în care se introduceau bîrnele de stejar.

Poarta de intrare în gospodăria codrenească apare sub două tipuri. Primul tip de poartă de formă pentagonală, avînd alături portița pentru circulația curentă, are foarte multe elemente comune, în ce privește materialul, tehnica de realizare și elementele decorative, cu porțile de șură (fig. 11/b).

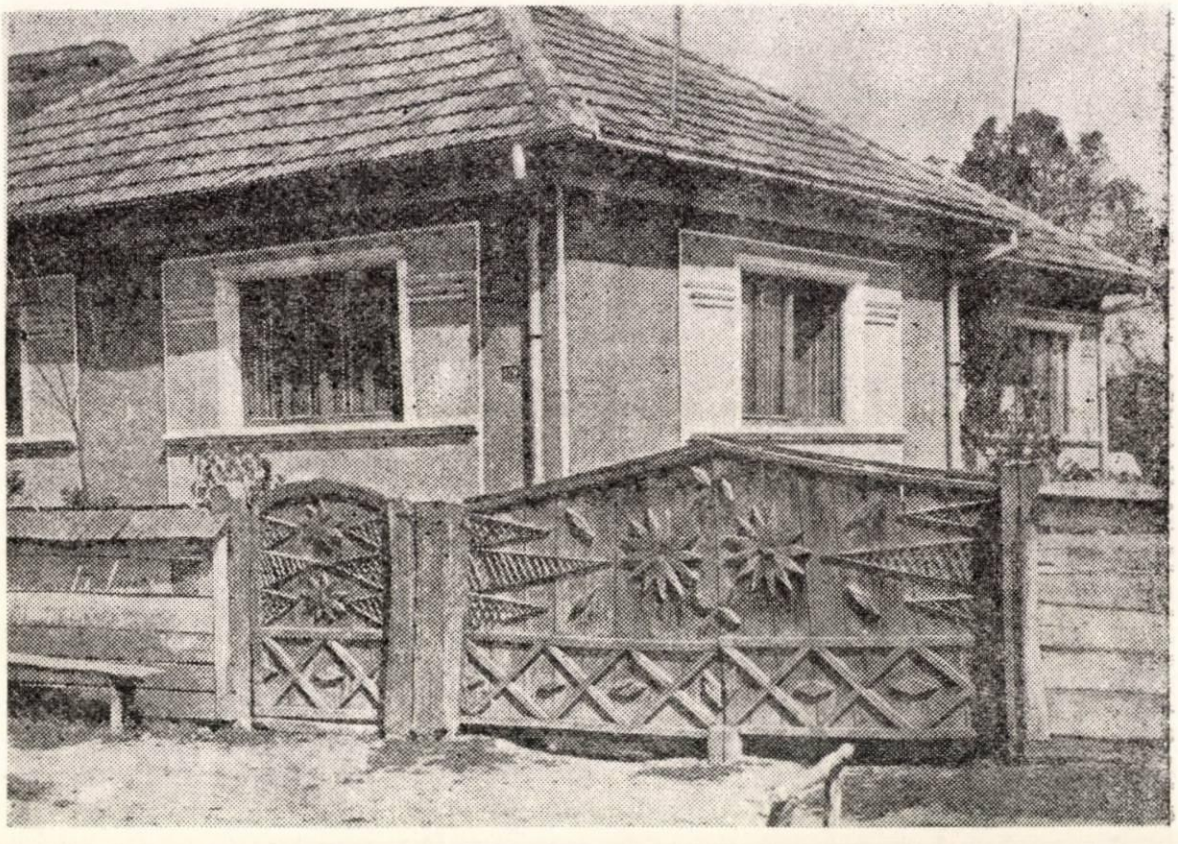

Fig. 11/b. — Poartă codrenească (Asuaju de Sus, jud. Maramureș).

Cel de-al doilea tip de poartă, de fapt și cel mai vechi, caracteristic și pentru alte zone etnografice din nord-vestul României, Maramureșul și Țara Oașului, este „vrania cu boc". Această poartă constă dintr-un trunchi pus orizontal pe un butuc. Partea trunchiului care for-

mează poarta propriu-zisă este cioplită și ornamentată cu încrustări de linii, iar capătul celălalt constituie contragreutatea necesară în timpul deschiderii.

Nu putem încheia prezentarea necesară arhitecturii codrenești fără a aminti de bisericile de lemn din această zonă. (Pl. LXIV). In zona etnografică Codru, (inclusiv partea cuprinsă în județul Maramureș), în prezent se mai păstrează șapte biserici de lemn, cea mai veche datînd de la începutul secolului al XVIII-lea. In urmă cu 70 de ani, în zonă, mai precis în satul Homorodu de Sus a fost demolat ultimul exemplar de biserică — casă. Biserica era fără turn cu două cruci la cele două capete ale acoperișului în patru ape. Planul bisericii era identic cu cel al bisericilor cu turn: pronaos, naos și altar în formă de ogivă. Intrarea în biserică se făcea prin latura sudică a pronaosului, în dreptul căruia se afla pridvorul — tîrnațul. Biserica avea clopotniță, în continuarea pronaosului, în partea vestică. Asupra celorlalte biserici cu turn nu vom insista, deoarece ele au fost publicate în literatura de specialitate (20).

Textile decorative de interior

Alături de ceramica de Vama, de Băița sau de Cehul Silvaniei, piese de mobilier de Băița, icoane pe sticlă, textilele decorative au ocupat în cadrul interiorului tradițional codrenesc un loc de o importanță deosebită, asemănător celui din zonele etnografice învecinate (21). Această categorie de obiecte decorative este compusă din: ștergare, „lepedee" — cuverturi pentru pat, fețe de pernă, fețe de masă, perdele etc.

„Ștergura după cui", cum i se spune în vorbirea locală este țesută în două ițe din urzeală de cînepă și bătează de bumbac. (Pl. LXV/2, 3). Ornamentația ștergarelor costă în primul rînd din motive geometrice stilizate:" păhărele, puncte cu colțișori, „coți" — (pătrățele) alese sau vergi cu margină șerpuită, colțișori. Afară de motivele geometrice stilizate, pe ștergare apar și cele florale sau vegetale: ruji alese, pene alese, precum și motive antropomorfe, figuri de soldați, „cu mîinile în șolduri" și păpuși executate în tehnica alesăturii. (Pl. LXVI/1, 4, 5, 6, Pl. LXII/1, Pl. LXVIII, Pl. LXXI/1). Aceste motive ornamentale de bază sînt aranjate în cadrul unor vergi cu fond roșu. Adaptată formei și ornamenticii, cromatica vine să completeze rolul ce-l au aceste obiecte în cadrul interiorului, de a fi expuse pe pereți, jur — împrejurul casei, deasupra blidelor ceramice, în jurul icoanelor pe sticlă, de a fi puse, la nevoie, în ferestre în locul perdelelor sau de a face parte din suita de textile ce compun ruda. Culorile cele mai caracteristice „ștergurilor după cui" sînt: roșu, galben și negru, urmate în ordinea frecvenței mai reduse de roz, alb și verde.

La cele două capete, ștergarele se termină în „ciur împletit cu rupturiță și roituri", din fir de bumbac, realizat ca și restul ornamentelor cu deosebită măiestrie artistică. Ornamentica ștergarelor codrenești este realizată în războiul de țesut, adică „aleasă la război".

O altă țesătură cu valoare decorativă este „lepedeul de pat" confecționat din pînză țesută în două ițe, ca și cea a ștergarelor. (Pl. LXIX/2). De menționat că jumătatea lepedeului care rămîne neornamentată este țesută numai din fir de cînepă atît la bătează, cît și la urzeală, iar celălaltă jumătate, ornamentată, are bătează din fir de bumbac. Lepedeele de pat se compun în general din trei lați cusuți între ei cu „cipcă", — dantelă. Ornamentarea lepedeelor de pat se realizează în motive geometrice sau florale stilizate: brazi, pupi întregi sau jumătăți de pupi., „ruje" — trandafiri cu potcoviță, roată cu crestături etc., aranjate asemănător ștergarelor în cadrul unor vergi de diferite lățimi. (Pl. LXVI/2, 3, Pl. LXX, Pl. LXXI/2). Toate aceste motive ornamentale în care domină culoarea roșie, albă și neagră sînt realizate în războiul de țesut, adică „alese la război", la fel ca și ornamentele ștergarelor.

Față de masă codrenească face, de asemenea, parte din textilele decorative folosite la împodobirea interiorului. De regulă, codrencele fac fețele de masă din pînză de casă urzită și bătută din bumbac sau din cînepă și bumbac. O față de masă se compune din trei lați „încheiați" între ei cu „ciur (dantelă) bătrînesc". (Pl. LXIX/1).

Ornamentica fețelor de masă constă din diferite vergi cu fond roșu, alcătuite din două sau trei șire în alb și negru spre margine și un șir alb întrerupt cu negru la mijloc. Marginile vergilor se termină în colțișori sau pupi. Între vergi este înșirat motivul „mărului", țesut în război. Acest motiv este realizat din fir de culoare roșie și neagră. Cromatica fețelor de masă este relativ redusă. Pe lîngă cele două culori amintite ea mai cuprinde albul. De jur-împrejur, fețele de masă sînt încadrate cu dantelă de diferite mărimi, care se termină cu „roituri" — franjuri. (Pl. LXVII/2).

O altă categorie de obiecte textile decorative este alcătuită din „tocuri" — fețe de pernă de diferite mărimi. Tocurile de pernă în zona etnografică Codru, se confecționează din pînză țesută în cadrul gospodăriei, în două ițe, din fir de cînepă și bumbac, cu ornamente alese la război, în aceeași tehnică ca și cele ale obiectelor descrise mai sus, precum și din pîmză de bumbac de casă sau fabrică cu motive ornamentale brodate și diferite mărimi de dantelă completată cu „fodriță" — volănașe.

Ornamentica „tocurilor" de pernă nu include în componența sa elemente noi, ci preia cele folosite de alte textile decorative: ștergare, lepedee de pat, fețe de masă etc.

Ultima categorie de țesături pentru împodobirea interiorului o constituie perdelele pentru geam. Pl. LXX/2). După cum am amintit, în zona Codru în locul perdelelor anume lucrate pentru acest scop se folosesc și ștergarele lungi brodate. Perdelele propriu-zise se țes în fiecare gospodărie din fir de cînepă și bumbac. Ornamentatia acestor obiecte este foarte simplă și constă din diferite forme geometrice scoa-

se în relief, precum și din trei benzi realizate încă în timpul urzitului prin omiterea urzelii. Firele de bătează, după o împărțire în număr egal sînt strînse laolaltă la bază pentru a da obiectului o durabilitate mai mare. După aceea firele se împart în două părți egale și se leagă fiecare parte separat. Prin îndepărtarea firelor, odată despărțite, se obține forma unui romb. Toate aceste forme de romburi din cadrul unei benzi se leagă între ele. Privite în asamblul aceste forme au aspectul unei dantele.

Foarte multe textile din cele descrise erau expuse pe ruda, atîrnată în casa mare, la peretele din dos, deasupra patului, la fel ca și în Oaș și Maramureș.

In încheierea prezentării acestei categorii de obiecte trebuie să amintim și prezența, în unele sate din zonă, a textilelor legate de obiceiuri și a celor legate de întrebuințare exclusiv utilitară. Textilele decorative legate de obiceiuri sînt reprezentate numai prin ștergare, mai scurte și mai modest ornamentate decît cele pentru prins în cui.

Textilele decorative codrenești, cele de uz utilitar la fel ca și portul popular codrenesc (22) prin tehnică de lucru, ornamentică, cromatică și modul de utilitate în cadrul interiorului locuinței au multe elemente comune cu zonele învecinate, mai puțin cu cea a Cîmpiei Someșului, încadrîndu-se într-o arie mai vastă a textilelor decorative românești din vestul și nord-vestul țării.

Obiecte de mobilier popular codrenesc

Spre deosebire de alte domenii ale artei populare codrenești, datorită existenței la Băiața, în inima Munților Codru a unui renumit centru de lădari, ale cărui produse s-au răspîndit și dincolo de limitele zonei, piesele de mobilier codrenesc au atins cea mai desăvîrșită măiestrie artistică.

Afară de produsele meșterilor băițeni, în zona etnografică Codru se întîlnesc foarte frecvent și piese de mobilier de o valoare artistică mai mică, lucrate în cadrul fiecărei gospodării țărănești.

O caracteristică comună a tuturor pieselor de mobilier popular codrenesc, indiferent dacă au fost lucrate de meșteri specializați, sau de simpli țărani, o constituie strînsa corelație a rostului utilitar cu cel decorativ, realizarea, în îmbinare cu alte obiecte decorative, a unui interior plăcut.

In cadrul interiorului popular codrenesc se întîlnesc următoarele categorii de piese de mobilier: lăzi de zestre, mese cu și fără ladă, „armăree" — dulapurile — peretare, lavițe, și scaune cu spate.

Mobilierul popular codrenesc se încadrează, în mare, în tipul de mobilier lucrat după meșteșugul dulgheritului cu ornamente crestate și nevopsite din nordul Transilvaniei (23). Dintre piesele de mo-

bilier, valoarea artistică cea mai mare o au lăzile de zestre. La Băiţa se făceau două tipuri de lăzi:

— lăzi „hambare" folosite la depozitarea cerealelor,

— lăzi mici „de zestre" folosite la păstrarea hainelor şi a altor textile, iar cu prilejul nunţii, aceste lăzi, încărcate cu diferite obiecte textile, urmau mireasa în casa socrilor.

Lăzile de zestre şi „hambarele" codreneşti sînt rezultatul unor faze de lucru general cunoscute şi practicate (24), ca de pildă:

— crăpatul lemnului,
— cioplitul cu securea lată,
— jeluitul cu rindeaua sau cu mezdreala,
— formarea şanţului pe muchia scîndurei cu ajutorul horjului,
— coloratul lemnului cu arin (25),
— încheiatul lăzilor şi
— ornamentarea cu horjul.

Atît hambarele, cît şi lăzile de zestre codreneşti au forma paralelipipedică spre deosebire de alte obiecte de acest gen din regiunile învecinate (26).

Construcţia lăzilor de zestre începe de la cele patru picioare în care sînt introduse scîndurile laterale. Lăzile mai vechi sînt mai joase, iar cele mai noi cu ceva mai înalte. Proporţionalitatea lăţimii cu lungimea la lăzile codreneşti este de 1:2, în general 50×100 cm (27), înălţimea variind între 60—80 cm.

In gospodăriile ţărăneşti mai înstărite din zonă se remarcă prezenţa şi a lăzilor de Băiţa mai mari, cît două lăzi de zestre obişnuite, denumite „lădoi".

Ornamentica lăzilor de zestre se făcea prin:

— sculptare, în care sens amintim cele două capete de capac caracteristice pentru lăzile mai vechi. Prezenţa triunghiului în relief, la peretele frontal şi pe capacul lăzii, în locul de fixare a încuietorii, este specifică centrului de Băiaţa.

— un alt sistem de ornamentare a lăzilor de zestre constă în ornamentarea cu horjul a diferitor linii întretăiate, cercuri, valuri, zigzaguri, semicercuri, rozete, elemente zoomorfe şi vegetale, crenguţe de brad, penaţi (fig. 12). Peretele frontal este cel mai bogat ornamentat, iar împodobirea pereţilor laterali constă, în general, din cîte un motiv ornamental dispus pe toată suprafaţa sau dintr-un fragment de compoziţie a peretelui frontal.

Folosirea unui anumit ornament şi modul de combinare a lui a dus la individualizarea ornamentelor pe meşteri, la marea varietate ornamentală, a lăzilor, care îşi păstrează totodată specificul de „ladă de Băiţa" (25).

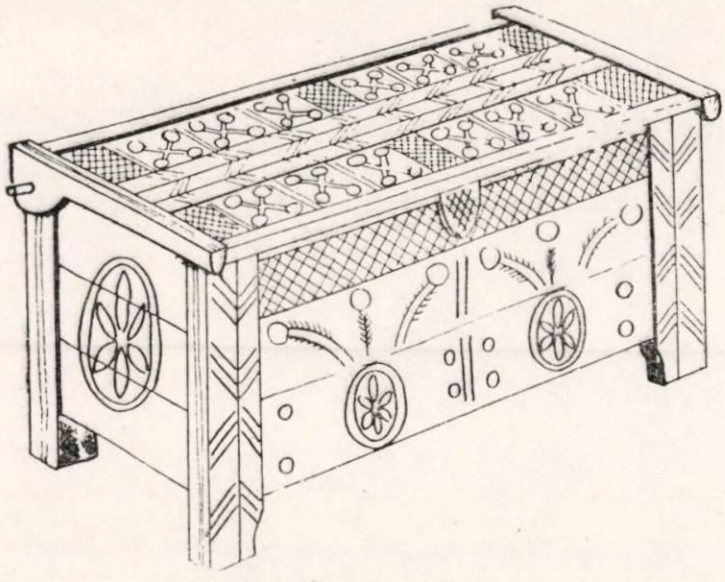

Fig. 12. — Ladă de zestre.

Lădarii din Băiţa îşi desfăceau produsele la diferite tîrguri, străbătînd zona etnografică Codru în lung şi în lat, ajungînd chiar, pînă la Satu Mare, Carei, prin părţile Oaşului, Bihorului şi Sălajului.

Efectuînd în anul 1966 cercetări etnografice în partea nord-vestică a zonei Cadru, în satele de pe malul stîng al Someşului—Cărăşeu, Lipău, Valea Vinului, Pomi, şi Roşiori — am întîlnit şi denumirea de „ladă de Măriuş", în locul celei de „ladă de Băiţa", răspîndită în cea mai mare parte a zonei. Prezenţa acestei denumiri în satele amintite mai sus indică existenţa în zonă, afară de Băiţa, a încă unui centru de mobilier popular, cel de la Măriuş.

Aparţinînd de comuna Valea Vinului, la circa 7 km depărtare de centrul acesteia, satul Măriuş este situat, ca şi Băiţa, înspre inima Munţilor Codru şi izolat de restul localităţilor.

Din relatările localnicilor reiese că pînă la primul război mondial, în sat, doi oameni făceau „lăzi de mireasă". In ceea ce priveşte forma şi ornamentica „lăzilor de mireasă" din Măriuş, afară de unele deosebiri neesenţiale, ea este idenitcă cu cea a lăzilor de Băiţa. La Măriuş se făceau şi alte piese de mobilier popular, cum ar fi: mese cu ladă, paturi, scaune cu spate (fig. 13). Trebuie să amintim aici că una dintre cele mai frumoase şi valoroase mese cu ladă aflată în colecţia Muzeului de istorie Satu Mare a fost achiziţionată în satul Măriuş.

Dacă în anul 1960 la Băiţa se mai făceau lăzi de zestre, cu cinci ani mai tîrizu, după cum s-a constatat în timpul campaniei de achiziţii şi cercetări etnografice întreprinse în anul 1970, de muzeele din Satu Mare şi Baia Mare, în partea maramureşană a zonei Codru, acest meşteşug a fost abandonat în întregime (29).

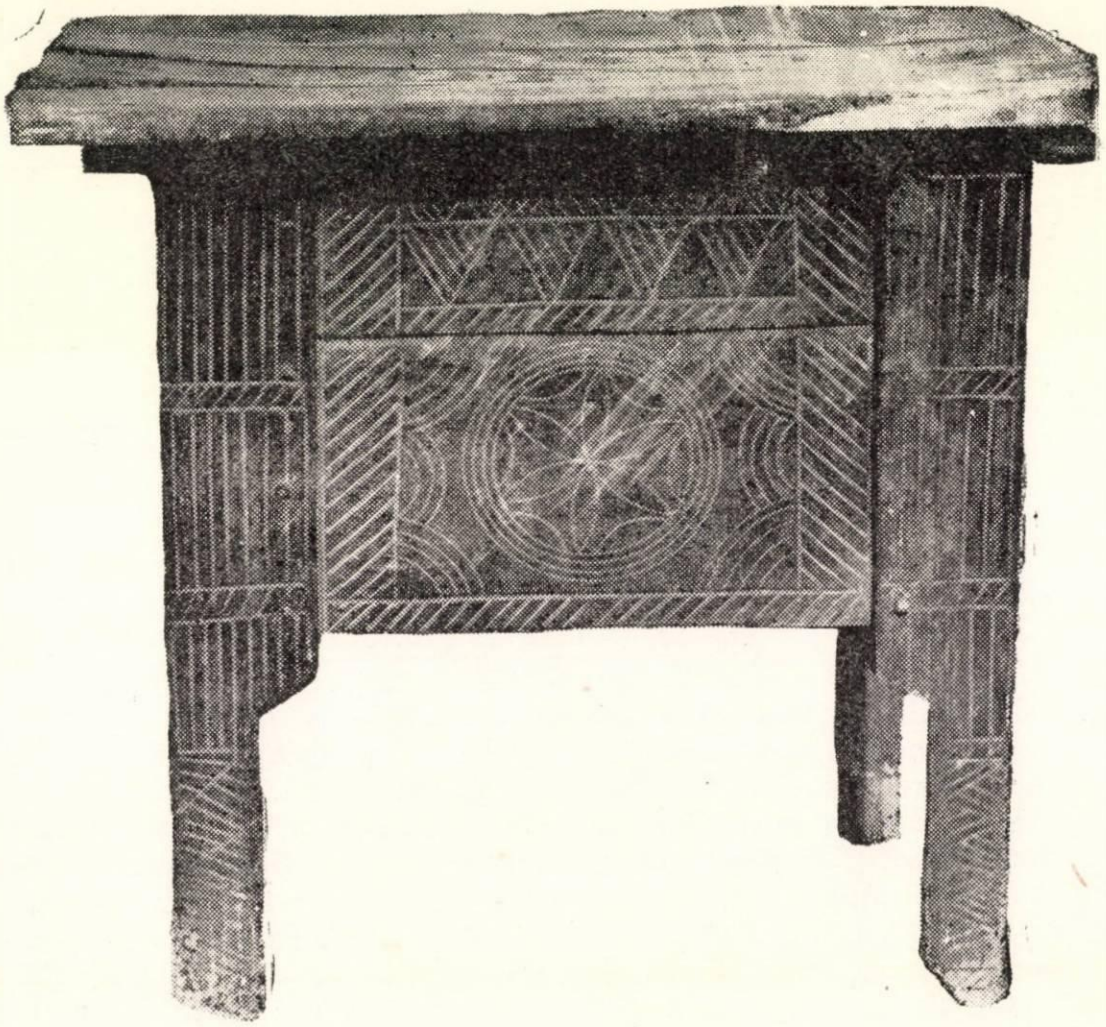

Fig. 13. — Masă cu ladă din Mărișș.

A doua piesă de mobilier popular codrenesc, în ordinea importanței utilitare, a valorii artistice și decorative, este masa cu ladă. După formă, această piesă de mobilier aparține tipului de masă dreptunghiulară, răspîndită în nordul Moldovei, în toată Transilvania, în Banat (30) și chiar în Ucraina Transcarpatică (31). Înălțimea totală a mesei care a circulat în zona Codru este de pînă la 70 cm din care circa 38 cm ocupă lada, iar restul reprezintă înălțimea picioarelor. Intrucît laturile lăzii de masă sînt aproape egale între ele (50×60 cm) se folosește numai un singur cîmp ornamental, care se repetă pe toate cele patru laturi. De regulă în structura decorativă a cîmpului ornamental, intră o rozetă, care ocupă locul central și diferite motive geometrice realizate prin îmbinări de linii (fig. 14). Privit mai atent se constată că decorul de pe lada mesei

este identic cu cel de pe pereţii laterali ai lăzilor de zestre. Se întîlnesc şi mese cu o ornamentaţie diferită pe cele patru „feţe" ale lăzii.

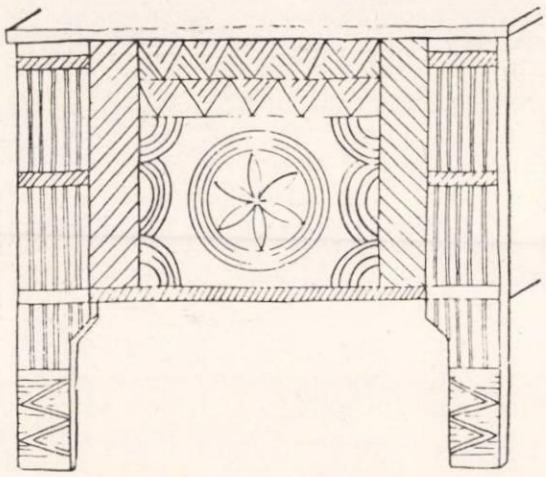

Fig. 14. — Ornamentica mesei cu ladă din Mărişş.

Deasupra lăzii se află tăblia care este mobilă. In ladă se păstrează tacîmuri şi alimente de imediată întrebuinţare. După cum remarcă şi alţi etnografi (32), în nord-vestul Transilvaniei, afară de masa cu ladă, se cunosc şi alte tipuri de mese dar fără valoare artistică.

„Armăreul" codrenesc este o altă piesă importantă. nelipsită din interiorul locuinţei. In zona la care ne referim există un singur tip de dulap — „armăreu", care se atîrnă pe perete. Construcţia şi forma dreptunghiulară a „armăreului" codrenesc este identică cu cea a pieselor asemănătoare din zonele învecinate. In partea de jos se află o uşă compusă din două părţi, care se închid la mijloc, printr-o elice. La exmplarele mai vechi, uşile erau fixate în „ţîţîni" de lemn, iar la cele relativ mai recente, în balamale. Deasupra uşii se află, de regulă, două poliţe. In dreptul fiecărei poliţe, începînd cu baza acesteia, este fixată cîte o scîndură pe care sînt aplicate diferite motive ornamentale. Pe uşa piesei se execută ornamente constînd din rozete, cercuri, diferite îmbinări de linii în formă de triunghiuri, iar pe ramă şi în partea superioară a scîndurilor din dreptul poliţelor, apar crestături sau triunghiuri traforate (fig. 15). Ornamentica acestei piese este realizată cu aceleaşi unelte ca şi cea a lăzilor: compasul şi horjul.

O altă categorie de piese de mobilier este alcătuită din diferite tipuri de lingurare. Cel mai simplu lingurar constă din două scînduri, prinse laolaltă în forma de „T" întors, din care una serveşte la fixarea lingurarului pe perete, iar cealaltă la aşezarea lingurelor, în locaşul anume făcut pentru acest scop.

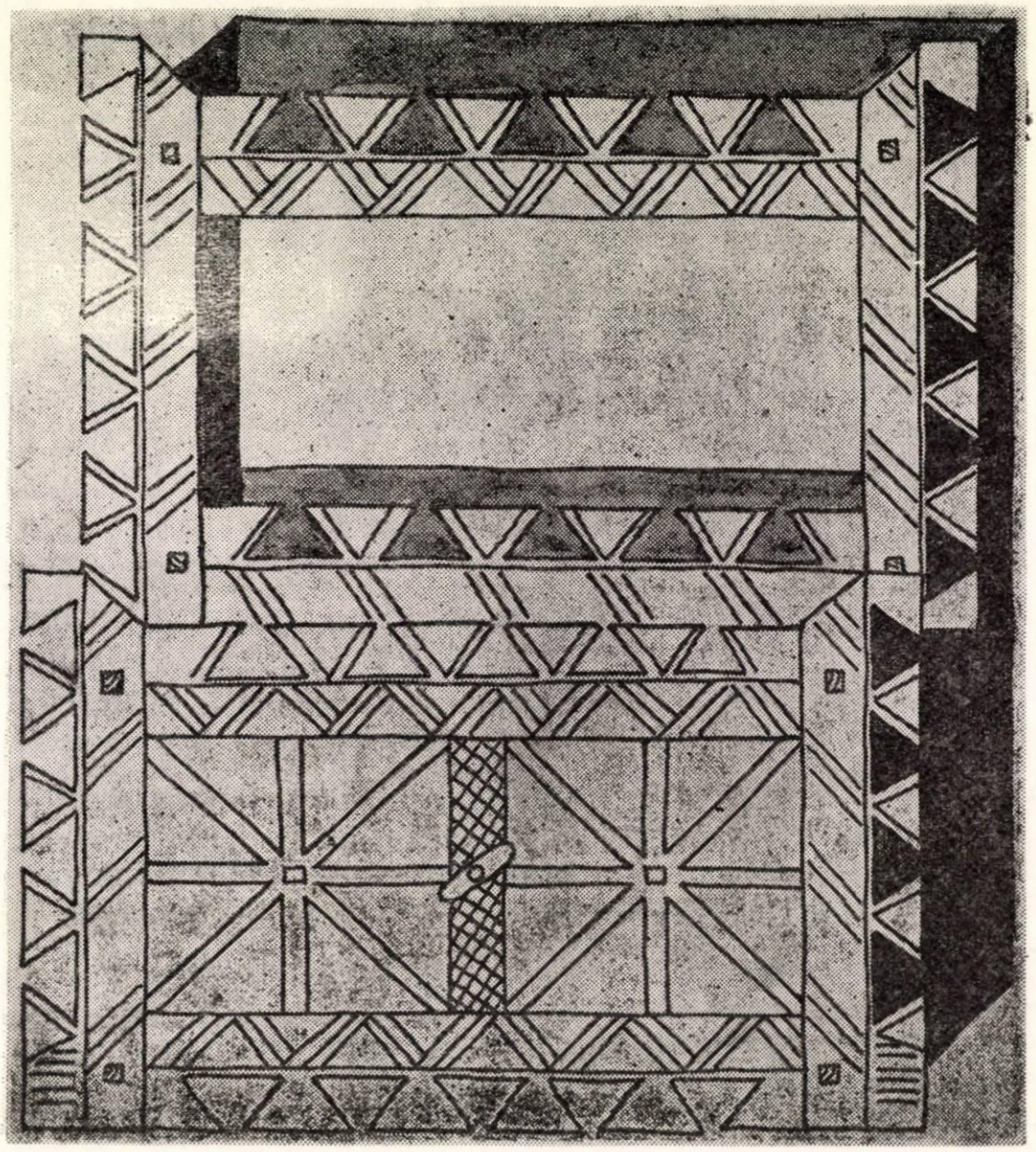

Fig. 15. — Ornamentica „armărăului" codrenesc

Celălalt tip de lingurar are partea de fixare la perete în formă de triunghi, compusă din două scîndurele, prinse la cele două capete ale suportului și unite în partea superioară. Acest lingurar are două locașuri pentru așezarea lingurilor, cel din față, mai îngust și cel din spate, mai lat. In primul se puneau lingurile de lemn mai mici sau de metal, iar în cel de-al doilea numai lingurile de lemn mari.

Cel de-al treilea tip de lingurar, spre deosebire de primele două, are partea de fixare la perete formată dintr-o ramă. Această ramă este

realizată dintr-o șipcă orizontală și două șipci verticale care se fixează la baza lingurarului.

Acest tip de lingurar este asemănător cu cel precedent avînd însă în plus, între cele două șipci care formează triunghiul și una verticală, mai lată (fig. 16).

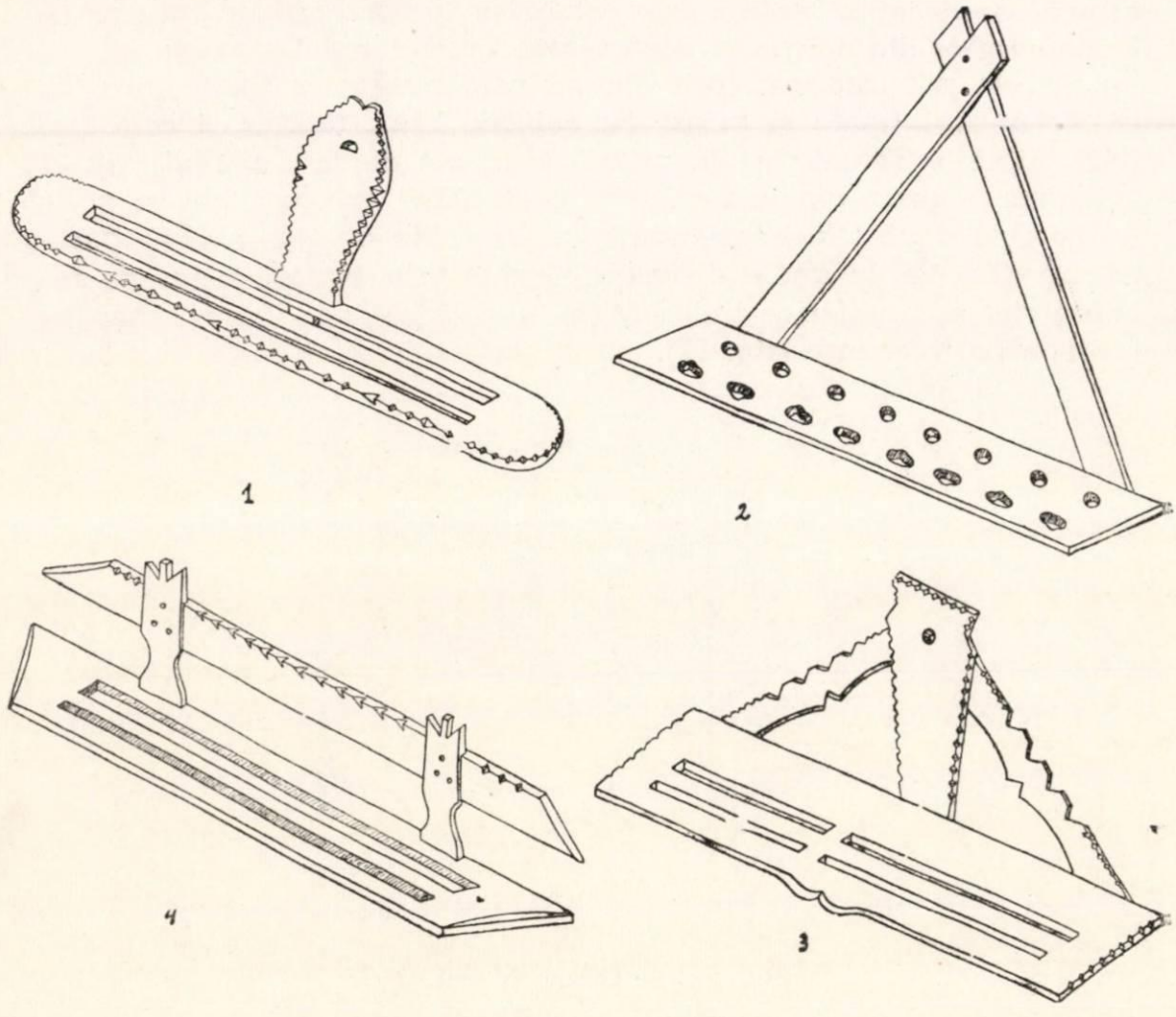

Fig. 16. — Tipuri de lingurare:

1 — Cel mai simplu lingurar de forma unui „T" întors.
2 — Cu partea de fixare la perete de forma unui triunghi.
3 — Cu partea de fixare constînd dintr-o ramă,
4 — Ultimul tip de lingurar.

Ornamentația lingurarelor și blidarelor codrenești constă în primul rînd din diferite crestături făcute pe marginea obiectelor, combinații de linii și chiar rozete.

Din inventarul interiorului codrenesc fac parte și blidarele. Aceste piese sînt realizate dintr-o ramă, care completată cu nuiele, formează un coș, în care se pun blidele, precum și o despicătură pentru linguri.

Privitor la paturi, în zonă au existat două tipuri: primul denumit „pat cu tămaie", înalt și supraetajat, în prezent dispărut din interiorul codrenesc, iar al doilea este cel obișnuit caracteristic tuturor zonelor etnografice din nordul și nord-vestul Transilvaniei.

Acest pat este construit din picioare masive și înalte în scobiturile cărora sînt fixate și prinse cu cuie de lemn tăbliile și cele două scînduri laterale. Tăbliile, și în primul rînd cea de la căpătîiul patului, sînt mai înalte decît scîndurile laterale. Motivele ornamentale se aplică numai pe cele două tăblii care rămîn neacoperite de textile. In partea superioară, tăbliile au unele decorații ajurate prin traforare, iar pe restul suprafeței apar diferite linii horjite și aranjate sub forma unor triunghiuri în poziții opuse (fig. 17).

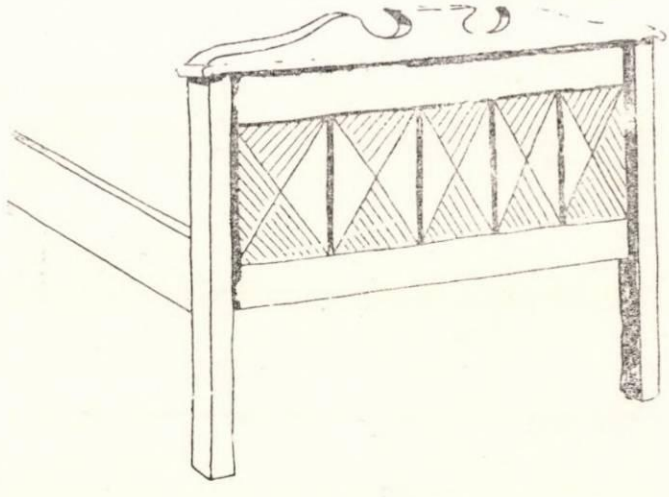

Fig. 11. — Tăblie de pat.

Lucrate la Băița, Mărius sau chiar în cadrul fiecărei gospodării țărănești, lavițele „lăicioarele" și scaunele codrenești constituie o altă categorie de obiecte de mobilier a cărei importanță ne face s-o amintim.

Lavițele codrenești sînt de trei tipuri:

— fără spătar — „spate".

— cu spate (pe latura din dos),

— cu spate pe trei laturi (cea din dos și laterale) (fig. 18).

Primul tip de laviță este cel mai simplu și constă dintr-o scîndură în care sînt fixate patru picioare din lemn rotund sau cioplit rotund.

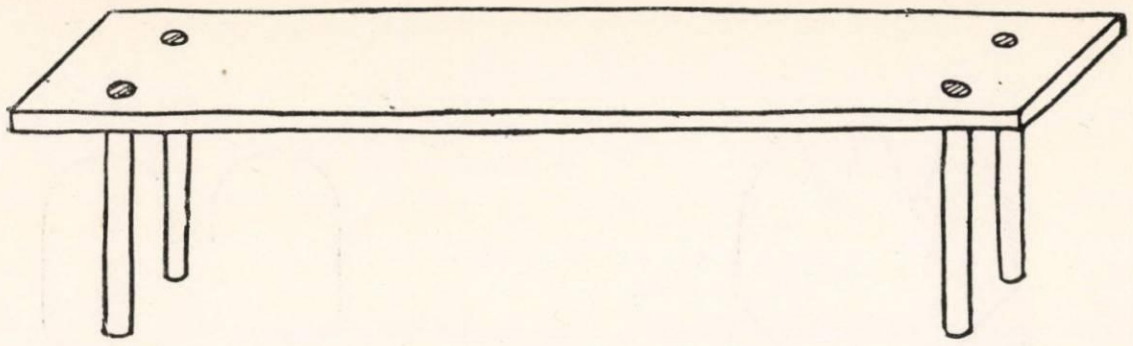

1

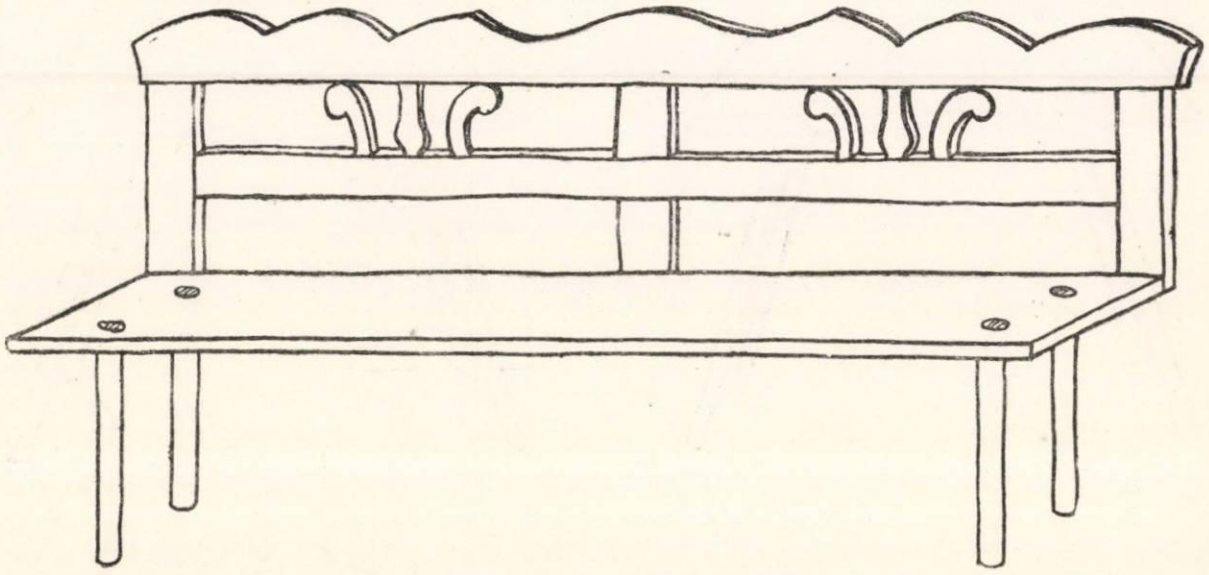

2

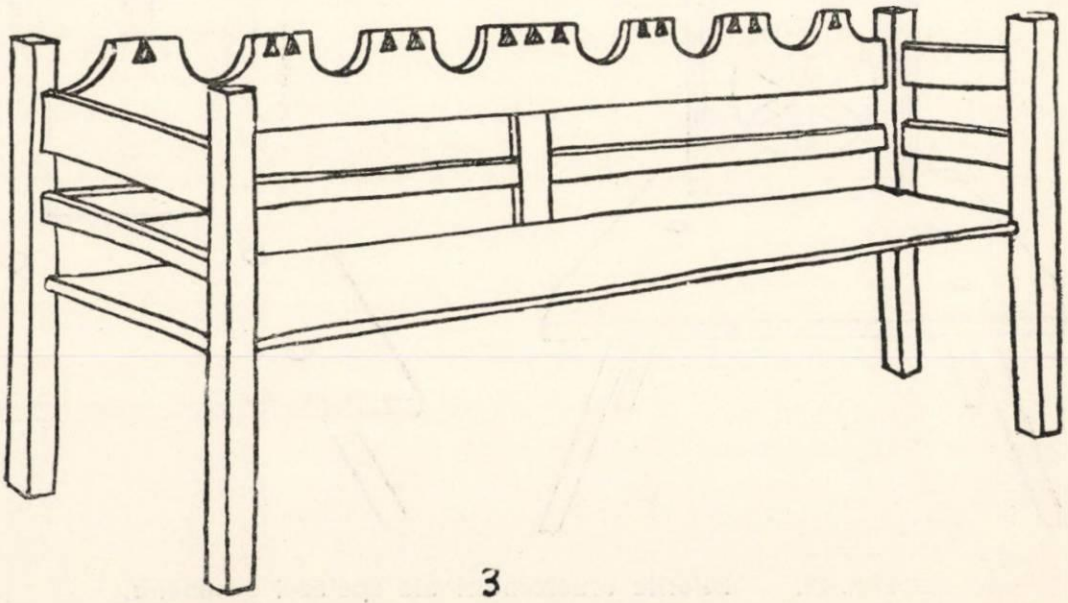

3

Fig. 18. — Tipuri de lavițe codrenești:
1 — fără spătar,
2 — cu spătar numai pe latura din dos,
3 — cu spătar pe trei laturi.

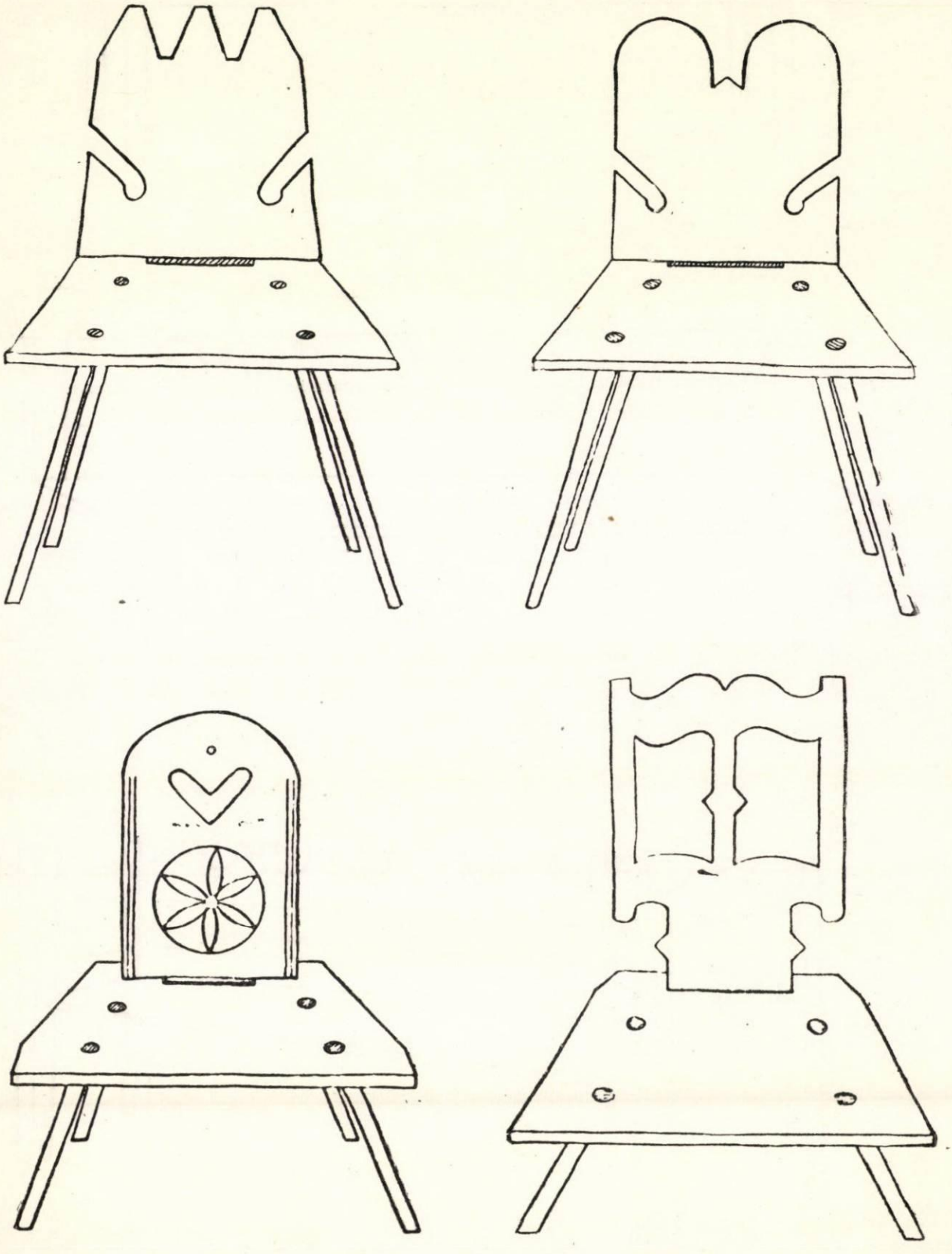

Fig. 19. — Diferite ornamentări ale spetezei scaunelor.

La cel de-al doilea tip, apare speteaza compusă din: două scînduri orizontale, de lungimea laviţei şi trei verticale, de lăţimea spetezei. Cu ajutorul acestor scînduri speteaza este prinsă de tăblie. Speteaza este ornamentată cu ajurate prin traforare.

Ultimul tip de laviţă are spate pe trei laturi. Construcţia ei diferă foarte mult de cea a tipurilor descrise mai sus. Picioarele masive, identice, ca formă cu cele ale meselor cu sau fără ladă şi paturilor se prelungesc pînă la înălţimea spetezei. Partea superioară este răsfrîntă spre exterior. Cele două scînduri orizontale, care formează spatele sînt intercalate cu diferite îmbinări de şipci ornamentate, pe părţile laterale, în aceeaşi manieră ca şi partea superioară a spetezei. Părţile laterale ale spetezei sînt identic ornamentate cu cea din dos, afară de ornamentaţia de pe muchia superioară, care la cele laterale lipseşte.

După modelul acestui tip de laviţă cu spate, apar mai tîrziu, lăzile cu spate, lucrate la oraş şi apoi la sate, de meşteri ţărani.

Scaunele cu spate sînt lucrate, asemănător celorlalte piese de mobilier codrenesc, din lemn de fag cioplit cu bardă. Valoare artistică are numai speteaza scaunelor, fiind decupată de jur-împrejur sau traforată la mijloc (fig. 19).

Iscusinţa codrenilor de a imprima fiecărui obiect din interiorul locuinţei unele valori artistice se remarcă şi la ramele de oglindă.

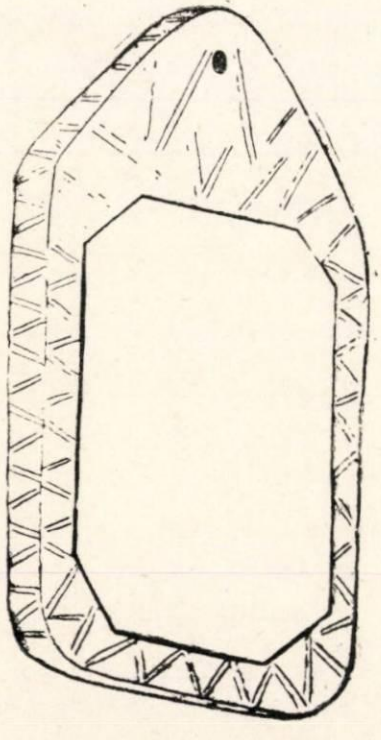

Fig. 20. — Cadru pentru oglindă.

Inainte de procurarea oglinzilor gata înramate de la oraș, în zonă, s-a remarcat prezența oglinzilor îngropate pe o scîndură ornamentată de jur-împrejur cu diferite linii trase cu horjul, identice cu cele de pe lăzile de zestre sau mesele cu ladă (fig. 20).

In familiile țărănești, unde existau copii mici, în cadrul interiorului codrenesc se găseau obiecte legate de creșterea acestora, leagănul și „vîrtejul" folosit pentru „deprinderea pruncilor la umblat". Din aceste două obiecte numai pe leagăn apar unele elemente decorative.

Nu putem încheia prezentarea obiectelor de interior fără a aminti și de prezența în cadrul interiorului a încă două categorii de obiecte: icoane pe sticlă și blide ceramice.

Icoanele pe sticlă existente în zona etnografică Codru provin în primul rînd din Nicula. Mai rar, s-au putut întîlni și icoane pe sticlă provenite din părțile Făgărașului sau cele aparținînd centrului de icoane pe sticlă din Maramureș, pînă în prezent, neidentificat.

Privitor la obiectele ceramice, predomină cele aparținînd centrelor care își desfășurau activitatea pe raza zonei etnografice: Cehu Silvaniei, Băița, unde se produce și în prezent ceramică, dar numai utilitară, și Tășnad. Afară de produsele centrelor ceramice amintite mai sus, în zonă, a pătruns și ceramica de Vama, Baia Sprie și Satu Mare.

NOTE

1 T. Bănăteanu, *Portul popular din regiunea Maramureş* (zonele Oaş, Maramureş, Lăpuş), p. 53; T. Bănăţeanu, *Arta populară din nordul Transilvaniei*, 1969, p. 40.
2 *Arta populară românească*, Bucureşti, pp. 105—161
3. T. Bănăţeanu, *Arta populară din nordul Transilvaniei*, cap. aşezări — arhitectură — porţi, 1969, pp. 51—105.
4 Boris Zderciuc, Monumente de arhitectură populară şi conservarea lor, *Buletinul Monumentelor Istorice*, Nr. 2/1970, p. 4.
5 Informatorul Ardelean Nicolae, 84 de ani, satul Homorodul de Sus, jud. Satu Mare, spunea că: „Oamenii mai înstăriţi -- „gazdele" se ocupau cu lucratul pămîntului, iar cei săraci lucrau la grofi sau la pădure, făcînd „măitere".
6 I. Iurăşciuc, *O tehnică străveche de vîltorit. Cibinium* — Sibiu, 1967/1968, pp. 179—184; H. Formagiu şi alţii, *Portul popular din zona Codru, Revista Muzeelor*, Nr. 2/1967, pp. 175—179; H. Formagiu şi alţii, *Ornamentica porţilor de şură din Codru, Revista Muzeelor*, Nr. 6/1968, pp. 556—560; I. Iurăşciuc. *Tipul fîntînii cu captarea apei de ploaie căzută pe acoperişul casei. Revista Muzeelor*. Nr. 2/1969, pp. 177—179.
7 Paul Petrescu, *Arhitectura populară românească* — clasificare zonală (rezumat după lucrarea de doctorat)) p. 2.
8 C. f. Moksai Ferenc, *A középkori Szatmár megye*, Budapesta, 1940, p. 149, pp. 217 — 218, unele localităţi din zona Codru sînt atestate documentar după cum urmează: Homorodu de Mijloc şi Homorodu de Sus în anul 1273, iar altele mai tîrziu, Soconzel, 1424, Stîna, 1427.
9 *Arta populară românească*, Bucureşti, 1969, p. 148.
10 Idem *op. cit.* p. 140.
11 Idem *op. cit.* p. 149.
12 Informator Ardelean Nicolae, 84 de ani, satul Homorodu de Sus, jud. Satu Mare.
13 *Arta populară românească*, Buc. 1969, p. 148
14 Idem, *op. cit.*, p. 149.
15 Idem, *op. cit.*, p. 148.
16 Informator Andercău Vasile, 67 ani, com. Valea Vinului, jud. Satu Mare.
17 *Arta populară românească*, Buc. 1969, p. 149.
18 *Istoria Artelor Plastice în România*, Bucureşti, 1968, p. 18.
19 H. Formagiu şi alţii, *Ornamentica porţilor de şură din Codru, Revista Muzeelor* nr. 6/1968. p. 556—560.
20 Schulz, *Bisericile de lemn din judeţul Satu Mare.*
21 Maria Bocşe, *Ţesături populare din Bihor*, 3, Oradea, p. 14.
22 H. Formagiu şi alţii, *Portul popular din zona Codru, Revista Muzeelor*, nr. 2/1967, p. 179.
23 T. Bănăţeanu, *Arta populară din nordul Transilvaniei*, 1969, p. 112.

24 H. Formagiu şi alţii, *Băiţa — un centru de lădari necunoscut, Marmaţia,* I, Baia Mare, 1969, p. 82.
25 Idem, *op. cit.* p. 82.
26 T. Bănăţeanu, *Arta populară din nordul Transilvaniei,* 1969, p. 115.
27 H. Formagiu şi alţii, *Băiţa — un centru de lădari necunoscut, Marmaţia,* I, Baia Mare, 1969, p. 83.
28 Idem, *op. cit.,* p. 85.
29 T. Bănăţeanu, *Meşteşugul şi arta lădarilor, Cibinium,* 1967/1968 Sibiu, p. 317.
30 Boris Zderciuc şi G. Stoica, *Crestături în lemn în arta populară românească,* Ed. Meridiane, Bucureşti, 1967, p. 11.
31 T. Bănăţeanu, *Arta populară din nordul Transilvaniei,* 1969, p. 123.
32 Idem, *op. cit.,* p. 123. — Desenele au fost executate de I. Petkes.

DIE VOLKSARCHITEKTUR DES ETNOGRAPHISCHEN GEBIETES CODRU UND DIE INNENDEKORATIONEN

(Zusammenfassung)

Nach der Bechreibung der geographischen Umgebung, der historischen und ökonomischen Bedingungen des etnographischen Gebietes Codru, wird vom evolutiven Standpunkt aus die Entwicklung der Volksarchitektur von Codru dargestellt. Es werden die Pläne der Häuser angeführt, wie Z. B. das aus einem einzigen Raum bestehende Haus, das zur Zeit aus diesem Gebiet verschwunden ist, das aus zwei Räumen bestehende Haus, aus dem Flur und dem „Haus", und das Haus mit drei Räumen: Flur, grosses Haus und kleines Haus, so wie das durch die Umwandlung des Flurs in Küche enstandene Haus. Ebenso werden die ornamentalen Motive der Häuser beschrieben die vor allem auf den Türrahmen, den Häuserfronten, den Flurpfosten und im Inneres des Hauses auf dem Hauptbalken zu finden sind. Diese Motive auf der Front bestehen aus Seilen, auf den Pfosten aus verschiedenen geometrischen Figuren, und die Front zusammen mit der Pfosten bilden Arkaden.

Die ornamentalen Motive auf den Türrahmen bestehen aus verschiedenen von Dreiecken gebildeten Linien, die mit dem Meissel eingehauen werden.

Bei jedem Häusserplan wird der Platz der Möbelstücke oder der Dekorationsstoffe angegeben.

Ausser der Beschreibung des Hauses behandelt die Arbeit einige Probleme im Zusammenhang mit dem Erscheinen in diesem Gebiet eines getrennten Baues für die Speisekammer „găbănaș", der Scheune germanischer Art und mit der Existenz bis vor 70 Jahren der Holzkirche — Haus.

Von den dekorativen Gegenständen im Inneren sind die wichtigsten beschrieben : die Mitgiftstruhen, die Tische mit Kisten (mese cu ladă), die Betten, Kästchen, die in diesem Gebiet „armăreu" genannt werden, die Stühle, die Bänke und die Löffelhälter, wobei auch die Orte, an denen sie angefertigt werden die Arbeitsweise, die Ornamentation, die typologische Zugehörigkeit und ihre territoriale Verbreitung angegeben sind.

Ebenso sind die wichtigsten Dekorationsstoffe, vom Standpunkt der Dekoration und ihren Nützlichkeit aus gesehen, beschrieben: die langen gestickten Handtücher, die um die Schüsseln oder die auf Glas gemalten Ikonen an den Wänden angebracht sind, die Tischtücher, die Bettdecken, die Polsterüberzüge. Bei jedem Gegenstand sind die Herstellungstechnik des Gewebes, die Ornamentation und die Farben angegeben. Die Dekorationsstoffe, die mit der Bräuchen in diesem Gebiet zusammenhängen, sind nur dunch Handtücher vertreten, die man bei Begräbnissen verwendet.

TREI ICOANE PE LEMN DE LA APATEU

NEGOIȚA LĂPTOIU și I. IURAȘCIUC

Cu ocazia unei deplasări în părțile sud-vestice ale județului Satu Mare în podul actualei biserici ortodoxe cu hramul Sf. Petru și Pavel din satul Apateu, comuna Culciu Mare am depistat trei icoane pe lemn devenite în cele din urmă proprietatea Muzeului sătmărean de istorie. Calitatea artistică a lucrărilor, documente prețioase pentru întregirea imaginii noastre asupra unei intense vieți spirituale peste care s-a așternut negura timpului și tendințele mereu înnoitoare ale sensibilității umane, ne-a încurajat gîndul spre alcătuirea studiului de față.

Una dintre icoane reprezintă pe **Maria cu pruncul** (pl. LXXII). ulei pe lemn de tei; 0,730×0,550 m, nesemnat nedatat; M.I. 423. Din punct de vedere iconografic scena face parte din tipul Hodighitriei — „Maica Domnului îndrumătoarea" purtînd Pruncul pe brațul stîng, iar cu dreapta „arată calea". O corectă punere în pagină imprimă figurilor o anumită degajare și naturalețe. Ordonînd ritmica diagonalelor, a liniilor de fugă, pictorul creează adîncime spațială și tridimensionalitate. Maria fixată într-un ușor profil spre stînga poartă pe cap și peste umeri maforionul, tivit cu o bandă decorativă. Mantia roșcată îi cade lejer în față și peste mîna dreaptă, descriind draperii ce păstrează în bună măsură logica structurii anatomice. Este clară dovada înțelegerii volumului mai ales după modul cum rezolvă punerea în evidență a umărului drept. Fața formează un oval prelung, rotunjit cu multă finețe, rafinamentul stingerilor tonale anulînd orice urmă de asprime la trecerile dintre umbră și lumină. In funcție de sursa de lumină unică, venită din stînga sus, corect și abil distribuită, sînt rezolvate elementele fizionomice ce primesc conture vibrante, catifelate. Ocrul delicat al epidermei primește reflexe roșiatice datorită vecinătății brunului din zonele de umbră, potențînd, fiorul liric al transpunerii. Privind aceste fizionomii observi mai puternic căldura sentimentului uman de care a fost animat artistul, decît conștiința respectării trăsăturilor rigide impuse de o anumită schemă iconografică. Suflul laic își dispută aici întâietatea cu cel al invocării transcendentale. Tangențe cu realitatea are și costumația lui Isus, îndeosebi cămașa strînsă pe gît fără guler și ușor desfăcută în față, de un

alb cu reflexe gri-albăstrui pe care o găsim frecvent în portul local. De specificul iconografic ţine gestul de bincuvîntare a lui Isus în ritul ortodox, în mîna stîngă ţinînd globul cruciger.

Cromatica alcătuită dintr-o pastă densă, este distribuită pe suprafaţa imaginii prin tuşe line, prelungi, de culoare diferenţiată tonal în funcţie de zonele de umbră şi lumină. Mai închise sau mai deschise tonurile îşi schimbă intensităţile la punctele de interferenţă în subtile degradeuri. Cele mai reuşite nuanţări le întîlnim la tratarea epidermii.

Figurile se profilează pe un fundal fitomorf, bogat decorat cu motive vegetale şi florale, create prin incizia suprafeţei grunduite. La fel ca şi nimburile personajelor trasate cu compasul din două cercuri concentrice, fundalul este aurit. Liniile acestor incizii puternic ondulate împreună cu strierile mărunte, punctate, dintre motivele vegetale şi florale, alcătuiesc un cîmp decorativ de autentică factură barocă.

Imaginea centrală este încadrată de o ramă de lemn, adăugată credem ulterior, după cum ne sugerează şi amănuntul inestetic că latura de sus să sacrifice o parte din compoziţie. N-ar fi exclus ca această ilogică plasare a ramei să fie determinată şi de o schimbare a destinaţiei icoanei, nevoită la un moment dat a fi micşorată. Oricum, pictarea ramei s-a efectuat cu mult după executarea icoanei, urme de tăieturi a lemnului pe care s-a pictat neobservîndu-se. Cele patru laturi ale ramei sînt decorate pe mijloc cu frunze de acant stilizate, realizate din tablă traforată, fiind încadrată de o margine din nervuri simple la exterior şi o alta interioară decorată cu motivul astragalei, executat în lemn sculptat. La cele patru colţuri patru pătrate de lemn în relief sînt decorate cu rozete aplatizate.

O altă icoană ne înfăţişează pe **Isus** în ipostază de arhiereu : ulei pe lemn de tei; 0,730×0,550 m nesemnat, nedatat; M.I. 424. Bustul lui Isus este pictat frontal în imagine după o compoziţie piramidală clasică. Cu mîna dreaptă execută gestul de binecuvîntare caracteristic bisericii ortodoxe iar cu cea stîngă ţine cartea legii pe care este scris în slavonă textul obişnuit: „Veniţi blagosloviţii părintelui meu de moşteniţi împărăţia mea care este gătită vouă din începutul lumii". Ovalul feţii capătă o prelungire şi o notă mai severă decît cel al Mariei datorită bărbii de un brun închis. Gura cu buze răsfrînte, carnale, mustăţile ascuţite, nasul prelung cu nările rotunjite, ochii mari larg deschişi şi sprîncenele arcuite, depăşesc orice urmă de schematism, pe de o parte prin nervul descrierilor, iar pe de altă parte prin prospeţimea epidermei. Şi aici întîlnim aceeaşi logică distribuire a luminii şi fine degradeuri nu numai în rezolvarea fizionomiei, ci în întreaga compoziţie. Atît mantia albastră cu treceri spre gri în zonele luminate şi spre intensităţi de cobalt în cele din umbră, cît şi tunica de un roşu asemănător celui de la mantia Mariei sînt rezolvate printr-o pensulaţie amplă, degajată. Doar cîteva cute, accentuate prin densităţi tonale, dinamizează suprafaţa, ordonînd dispunerea spaţială a costumaţiei în funcţie de structura monumentală a tru-

pului. De o parte și de alta a capului lui Isus încadrate în dreptunghiuri, sînt reprezentate inițialele mai vechi peste care s-a scris mai accentuat, ulterior cu negru: I C în stînga și X C în dreapta.

In ce privește fundalul și chenarele ramei ele sînt de o perfectă identitate cu cele de la icoana Mariei cu pruncul, dovedind aceeași mînă de meșter. Pentru același meșter pledează și modul de rezolvare stilistică a picturii în ambele lucrări accentul căzînd pe valorile plastice ale transpunerii în detrimentul celor grafice aici subordonate unei viziuni cu preferință pentru simplitate și monumentalitate.

La icoana cu **Isus învățătorul** ținem să mai amintim faptul că cele două scînduri pe care s-a pictat s-au dezlipit distanțîndu-se cu cca. 2 mm, creînd o crăpătură evidentă. Și un ultim amănunt este prezența și la această icoană ca și la cea a Mariei cu pruncul, în colțurile de sus ale ramei a două coame spre afară, libere, late de 3 cm sub care vertical erau fixate decorativ lugeri, frunze de viță și struguri, sculptate în lemn, un fragment păstrîndu-se la colțul stîng al icoanei cu **Isus învățătorul** (pl. LXXIII).

Cea de a treia icoană reprezintă pe **Sf. Nicolae,** ulei pe lemn de brad; 0,880×0,730 cm. Nesemnat, nedatat; M.I. 422. Jos sub imaginea figurală o inscripție în limba slavonă, scrisă cu culoare roșie sună în traducere astfel: „Ion Dimitrie... parohul bisericii a făcut această icoană pentru sănătatea sa, precum și în amintirea veșnică a celor morți".

Mult asemănătoare stilistic cu cele două descrise, icoana Sf. Nicolae nu are vigoare celor dintîi poate și din cauză că nevoia de a transpune toate amănuntele de ordin iconografic au încărcat imaginea, sporindu-i elementele liniare. Sf. Nicolae este pictat după forma tradițională cu mîna dreaptă efectuînd un gest de binecuvîntare în rit ortodox, cu cea stîngă ținînd o carte ornamentată cu ferecături, peste umeri și în față căzîndu-i omoforul, decorat cu ample cruci. Albul cenușiu al omoforului, cu reflexe roșietice și alb-griul stins al părului, a impus artistului o tonalitate rece, palidă epidermei devitalizate. Și de aceea vom avea aici o pregnanță a elementelor sculpturale și grafice în detrimentul rafinamentului pictural. Nimbul apare aici integral cu aceeași configurație ca în celelalte. De o parte și de alta a Sf. Nicolae apar două dreptunghiuri, fixate orizontal, cu cîmpul interior liber, iar de asupra lor în medalioane sînt reprezentate în stînga Maria purtînd pe brațele omoforul, iar în dreapta Isus, oferindu-i cartea și binecuvîntîndu-l.

Fundalul este mult asemănător cu cele descrise mai sus, alcătuit din incizarea grundului și crearea de motive florale și vegetale, cu cîmpul dintre ele striat mărunt, vibrant. Nu apar aici acele forme arhitecturale ce par a fi fragmente de capiteluri răsfrînte, sigur din lipsă de spațiu pntru reprezentare, deoarece în icoana Sf. Nicolae sus avem cele două medalioane.

In schimb rama este cu totul diferită, fără a fi nici aceasta deodată cu icoana. Patru stinghii fixate la capetele exterioare ale lemnului

pictat susţin şi închid în interior patru fîşii (sferturi de cilindru) aşezate la marignea decorului de fond. Fîşiile au aplicate la extremităţi şi la jumătate stucaturi puternic reliefate, alcătuite din frunze de acant. Intre aceste motive din gips aplicate — lemnul este pictat cu un roşu proaspăt — într-o fază ulterioară. O asemenea ornamentaţie a ramei ni se pare neadecvată, prea greoaie concurînd expresivitatea imaginii (pl. LXXIV).

Toate cele trei icoane prin stil şi factură aparţin ambianţei ortodoxe, fiind executate în acelaşi atelier: primele **Maria cu pruncul** şi **Isus învăţătorul** de aceeaşi mînă, cea a **Sf. Nicolae** poate de un meşter care nu stăpînea atît de bine secretul nuanţelor. Punerea în pagină respectă tipicul iconografic bizantin cu unele elemente arhaice : mîna stîngă a Mariei ce atîrnă rigid în jos şi dunga albă, singulară şi ilogică de la umărul drept a lui Isus arhiereu. Analogii numeroase găsim în zona maramureşeană sau aceea a cursului superior şi mijlociu al Tisei, de unde au putut veni meşterii sau unde au fost executate icoanele şi aduse la Apateu pentru a fi fixate la iconostas. Fără îndoială ele sînt icoane împărăteşti care au împodobit catapeteasma bisericii din localitate. Dintre analogii amintim icoana **Maria cu pruncul (1)** de la biserica din Budeşti — Susani, judeţul Maramureş, din prima jumătate a veacului al XVIII-lea, cu multe similitudini stilistice, cu o singură mare diferenţă prezenţa la aceasta din urmă în spaţiul din extremele de sus ale fundalului a doi îngeri.

Prin calitatea picturală şi organizarea compoziţională putem nota ca analogii între altele două icoane de la biserica din Văleni, judeţul Maramureş, **Maica Domnului** şi **Isus arhiereu,** datate de V. Brătulescu la sfîrşitul veacului al XVIII-lea (2). Faţă de icoanele din zona maramureşeană, inclusiv cele amintite, lucrările care fac obiectul studiului nostru se diferenţiează printr-o anumită abilitate în a valora tonurile, obţinînd efecte de o calitate ce propune o bună cunoaştere din partea meşterilor a realizărilor picturale de factură laică. Depăşirea de către meşteri a schematismului ecleziastic dînd pregnanţă elemntului uman în reprezentare, cu alte cuvinte prezenţa fenomenului de laicizare mai accentuată a spiritului, fenomen mai evident în istoria social-politică a ţărilor române în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea recomandă o datare în această perioadă a icoanelor de la Apateu, ele înscriindu-se acestor tendinţe.

Despre localitatea Apateu aflăm pomenindu-se prima dată — după izvoarele existente — în 1367, sub numele de Apathy, 1393—Apati, 1399, 1410—Dobrach, 1436—Dubraach (3), iar în 1828 de Dabrács—Apáthi (4). De istoria multiseculară a localităţii se leagă fără îndoială şi preocupări de cult care s-au desfăşurat în cadrul bisericii sau bisericilor aici construite. Actuala biserică din satul Apateu, cu hramul Sf. Petru şi Pavel, în podul căreia am găsit icoanele, este de zid, fiind construită în 1924, în locul celei de lemn, dărîmată în 1911 (5). Data fundării bise-

ricii de lemn nu o putem preciza, soarta ei fiind similară aceleia a multor monumente pierdute în negura timpului (6). Cel mai vechi document păstrat de la această biserică este o Evenghelie tipărită în 1770 la Blaj, de Petru Popovici Rîmniceanu, pe care este notat anul de donare a cărții „1778, ianuarie 6", dovadă că la aceea dată biserica exista. Printre donatorii Evangheliei alături de „parohienii de la Apatiu și Corondenii" apare și numele parohului din localitate „Popa Timotie Duțilov" (7).

Deci și la Apateu, asemenea multor cazuri întîlnite în istoria bisericii române, un preot cu nume slav oficia slujba. Prezența lui la o biserică din nord-vestul țării poate sugera și ipoteza ca el sau predecesorii săi să fi adus meșteri sau icoane din zona de la nordul Tisei, cum s-a întîmplat adesea în regiunea maramureșeană (8).

Ceva mai tîrziu, în 1810, aflăm că în sat existau două biserici de lemn, una ortodoxă și una reformată, ambele construite „lîngă apa Someșului" (9).

Pe lîngă biserica ortodoxă se înființează începînd cu anul 1847 o școală românească (10), pentru a împlini nevoia de învățătură a locuitorilor din cadrul parohiei.

Adaugîndu-se celorlalte documente privind istoria multiseculară a localității Apateu, cele trei icoane pe lemn afirmă convingător, prezența activă a ortodoxismului în partea nord-vestică a țării pe întreg parcursul evului mediu.

NOTE

1 Marius Porumb — cercetător în cadrul Filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România — specialist în probleme de icoane, de la care am primit şi reproducerea, o datează pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor.
2 Victor Brătulescu, *Bisericile din Maramureş*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, anul XXXIV, Bucureşti 1941, p. 80.
3 Maksai Ferenc, *A középkori Szatmár megye*, Budapest, 1940, p. 110, 130.
4 Nagy Ludovicus, *Notitae politico-geographico statisticae inclyti regni Hungariae patriumque eidem adnexarum*, tomus primus, Budapest, 1828, p. 363.
5 Informaţie primită de la Mihai Puşcaş, 87 de ani, din satul Apateu.
6 Schulcz, *Bisericile de lemn din Sătmar*.
7 Dariu Pop, *Mărturii strămoşeşti*, Satu Mare, 1938, p. 13.
8 Aurel Socolan, Adalbert Tóth, *Zugravi ai unor biserici de lemn din nord-vestul României*, în Marmaţia, I, Baia Mare, 1969, p. 40.
9 Szirmay Antal, *Szatmár vármegye*, Buda, 1810, p. 193.
10 Arhiva parohială de la Apateu, registrul şcolar.

LES TROIS ICONES SUR BOIS D'APATEU

(Résumé)

Découvertes dans le grenier de l'église dediée aux Saints Pierre et Paul d'Apateu, j. Satu Mare actuellement en mur de briques, à l'occasion d'un déplacement effectué depuis peu, les trois icônes sur bois, reppresentant la **Vierge et l'Enfant, Jésus prêchant** et **Saint Nicolas,** ont décoré au commencement l'iconostase de l'église en bois, attestée dès le XVIII — e siècle et démolie en 1911. Du point de vue typologique ces icônes appartinent au schème iconographique byzantin mais du p.d.v. stylistique elles prouvent une puissante infiltration de l'esprit laigue dans leur représentation. Leur datation dans la seconde moitié du XVIII-e siécle nous parait la plus plausible ainsi que nous l'indiquent la facture stylistique et les analogies de la zone du Maramureș.

S'ajoutant aux autres documents concernant l'histoire plusieurs fois séculaire de la localité d'Apateu, les trois icônes sur bois affirment clairement la présence active de la religion ortodoxe au nord — ouest du pays durant tout le Moyen — Âge.

MONUMENTUL ELOCINȚEI: VASILE LUCACIU, DE CORNEL MEDREA

NEGOIȚĂ LĂPTOIU

Treptat, treptat, tributul de recunoștință ce-l datorăm înaintașilor iau forme mai concrete, materializîndu-se adesea în memorabile monumente. Asemenea restituiri înseamnă nu numai cinstirea unor fapte și eroi mereu prezenți în amintirea noastră, ci mult mai mult, actualizarea și definirea prin intermediul limbajului universal al artelor, a ceea ce alcătuiește chintesența ființei noastre naționale. Localizarea prin monumente a istoriei trecute duce în cele din urmă la configurarea geografiei noastre spirituale, bogat reprezentată pe întregul teritoriu.

Pentru părțile nord-vestice ale României, istoria frămîntată a sfîrșitului de veac trecut și începutul veacului nostru se confundă și se identifică îndeaproape cu biografia zbuciumată a marelui tribun — luptător pentru cauza libertății și demnității naționale — Vasile Lucaciu. Eforturile și sacrificiile sale întru împlinirea năzuințelor legitime ale populației românești — majoritare și în această parte de țară — l-au ridicat în conștiința contemporanilor pînă la dimensiuni legendare, numele său devinind sinonim cu acela de libertate. Aici, numai haiducul Pintea-Viteazul mai fusese ascultat, urmat și cîntat cu atîta înflăcărare.

Născut în 29 ianuarie 1852 în localitatea Apa—Seini, județul Satu Mare, urmează liceul la Baia Mare, după care timp de șase ani frecventează Institutul „Propaganda Fide" din Roma, primind diploma de doctor în teologie și filozofie. Intors în țară, profesează mai întîi ca preot în comuna Sîncrai, din județul Sălaj. După cîțiva ani este numit profesor de limba română în Sătmar, intrînd în 1881 în vîltoarea luptelor pentru a restabili dreptatea și libertatea, istoric argumentate. Cuvîntările rostite în diverse ocazii cu „glasul lui plin de sonorități de clopot, pios ca o rugăciune sau tunător ca o răzvrătire" (1), au aprins din nou nădejdile mulțimii oprimate și nedreptățite. Eforturile sale culminează cu mișcarea memorandistă din 1892 cînd semnează în calitate de secretar general „Memorandul", alături de dr. Ioan Rațiu, președinte, George Pop de Băsești, vicepreședinte, Eugen Brote, vicepreședinte și Septimiu Albini, secretar. Condamnat la Cluj în 7 mai 1894, la 5 ani închisoare și întemnițat la Seghedin pentru încurajarea unei acțiuni răzvrătitoare, Vasi-

le Lucaciu nu se intimidează, continuîndu-şi lupta. Permanent persecutat de autorităţi, verbul său cîştiga în sonoritate şi elocinţă, tămăduind parcă suferinţele celor care-l ascultau. Deputatul de Beiuş din anii 1906—1910, în 1914 trece „dincolo" în România pentru a pregăti înfăptuirea idealului suprem: „Unirea cea mare cu ţara. Cît de convingătoare şi emoţionante sînt amănuntele despre această perioadă evocate de Octovian Goga: „Din cele dintîi zile ale toamnei din 1914 neastîmpărul rodnic al acestui bătrîn, s-a dezlănţuit în fierbere fără răgaz. In fruntea Ligii, de la Bucureşti, care devenise un minister al conştiinţei naţionale, întrunind toate căpeteniile ţării, alături de Nicolae Filipescu, trubadurul înviforat al cîntecului nostru de biruinţă, alături de fermecătorul verb al lui Take Ionescu şi împletiturile de fulgere ale lui Nicolae Iorga, părintele Lucaci aducea prestigiul suferinţei . . ., acele vibraţii grave, metalice care se proslăveau în suflete ca o zuruitură de lanţuri . . ." (2)

Luînd calea străinătăţii pentru a „striga Occidentului protestarea noastră", conferenţiază în Elveţia, Franţa, America, etc., impresionînd prin scînteietoare pledoarii oratorice. Ziua de 1 decembrie 1918 — ziua Unirii depline — îi aduce răsplata crezului pentru care luptase, dar vîrsta înaintată şi energiile cheltuite în disputa cu forţele potrivnice nu i-au mai permis revărsări de elan, stingîndu-se discret şi demn într-o căsuţă din Satu Mare, la 28 decembrie 1922.

Acest moment trist nu a coincis însă cu uitarea sa. Pilda era prea vie, iar împlinirea prea măreaţă, pentru ca numele să intre în anonimat. Incă în 1924, ca o primă iniţiativă de cinstirea memoriei sale, se înfiinţează la Satu Mare „Reuniunea de cîntări şi muzică V. Lucaciu", cu gîndul mărturisit de „a afirma şi propaga cultura românească în acest colţ de ţară" (3).

Incepînd cu anul 1926 aflăm deja de intenţia ridicării unui monument: „Azi după trei ani şi cîteva luni de la moartea acestui mare bărbat, din iniţiativa şi cu concursul mai multor intelectuali din localitatea şi din judeţul Satu Mare se va ridica în acest oraş . . . un monument falnic care va eterniа faptele acestui mare erou al neamului" (4). Concomitent la Baia Mare se desfăşurau acţiuni similare: „. . .La 2 august 1926 fostul secretar personal al lui Lucaciu — Sigismund Lenghel — a propus ridicarea unui monument în cinstea marelui patriot, iar la 14 august se formează Comitetul care trebuia să adune fondurile necesare pentru ridicarea statuii în centrul oraşului Baia Mare (centrul vechi)" (5).

Dar iată că în 16 ianuarie 1927 presa locală din Satu Mare publică un anunţ interesant: „Zilele acestea a fost expusă în cabinetul dlui prefect al judeţului bancheta (corect de fapt macheta) statuii dr. V. Lucaciu, datorită artistului sculptor şi pictor Aurel Popp. Bancheta redă minunat figura dîrză a eroului de la Şişeşti. Este o operă de mare valoare şi credem că locuitorii acestui judeţ vor lupta din răsputeri spre

a realiza fondul necesar. Statuia va costa 9 milioane. Va avea o înălțime de 9 metri și va fi aranjată înaintea bisericii greco catolice române." (6). Comitetul sătmărean pentru ridicarea monumentului se întrunește în sala restaurantului „Dacia" sub președinția prefectului I.C. Barbul, în 16 mai 1927, avînd de discutat „lucrările pregătitoare deja îndeplinite. precum și a proiectului de lucrări". Comitetul, alegînd ca prședinte de onoare pe Octavian Goga, ministrul de interne, ca președinte activ pe P.S. episcop Hossu de la Gherla, ca vicepreședinte pe dr. I.C. Barbul, prefectul județului, iar ca secretar pe Augustin Ferențiu, primarul orașului Satu Mare, „însărcinează pe Aurel Popp, artistul cu renume ce a trecut și granițele țării, ca să execute lucrările de artă, privitoare la monument" (7).

Dar aceste prime inițiative au rămas simple precipitări, anulate un timp de întîietatea disputelor pentru interesele imediate ale diverselor partide politice. Așa se ajunge că în primăvara anului 1934 pe prima pagină a ziarului „Satu Mare" apare o tristă constatare, sub titlul „La Șișești" : „Un mormînt, dar nici atîta, o simplă lespede de piatră despre care crîsnicul bisericii ne spune că sub dînsa zace omul, care cîndva era **Vasile Lucaciu.** Nici un semn deosebit, nici o placă comemorativă care să ne arate omagiul generației care beneficiază de jertfele și martirajul eroului nostru.

Se impune... să pornim o acțiune pentru ridicarea monumentului eroului de la Șișești și schimbarea casei vechi într-un muzeu.

Sîntem informați că directorul liceului „Dr. Vasile Lucaciu" din Carei, dl. Aurel Coza a inițiat o asemenea acțiune, dl. director al Conservatorului de muzică A. Demian de mult se preocupă de această idee.

Inainte D-lor! E timpul suprem să ne achităm de această datorie de onoare!" (8).

In vara anului 1934 din inițiativa corului „Vasile Lucaciu" din Satu Mare se organizează în 29 iunie un pelerinaj la Șișești, unde are loc o amplă manifestare de cinstire a memoriei marelui patriot, la care a participat și Octavian Goga, rostind un înflăcărat discurs (9).

Abia în anul 1935 acțiunile în favoarea edificării unui monument devin mai evidente, desfășurîndu-se concomitent în cele două mari orașe de la nord. Consiliul orășenesc Baia Mare a acceptat înscrierea în buget a 20.000 de lei, dar toate încercările au rămas în stare de proiect" (10). In schimb, sătmărenii s-au dovedit mai activi și consecvenți, grație în bună măsură și energiei dr. Octavian Ardelean, numit prefect al județului în 20 aprilie a acelui an. Dorind să „repare nepăsarea celor 13 ani care au trecut de la moartea lui V. Lucaciu", el adresează un apel către toate instituțiile publice și culturale din județ: „... O datorie elementară națională ne impune tuturora care azi ne găsim beneficiarii eroismului acestui mare bărbat al neamului de a ne

aduce prinosul nostru de recunoştinţă memoriei sale, eternizîndu-i măreaţa lui figură într-o statuie demnă de faptele sale patriotice.

Dorind a răspunde acestui sentiment de datorie naţională reprezentanţii salariaţilor publici şi particulari întruniţi în ziua de 20 a lunii curente (iunie) la o consfătuire în cabinetul şi sub preşidenţie d. prefct al judeţului, au decis în unanimitate următoarele: Se renunţă la leafa de o zi de către toţi salariaţii publici şi particulari cu scopul de a erija în municipiul Satu Mare statuia marelui fiu al judeţului, dr. Vasile Lucaciu.

Această statuie urmînd să fie dezvelită la data de 1 decembrie a.c., reţinerea acestei contribuţii se va face din salariile lunii iulie . . ." (11).

Se iniţiază un concurs pentru monument la care participă 14 artişti, între care Cornel Medrea, Oscar Han, Aurel Popp, Gheorghe Manu ş.a. Discutarea machetelor a avut loc abia în 7 octombrie, dîndu-se cîştig de cauză proiectului lui Cornel Medrea. Timpul era deja prea înaintat pentru a se putea realiza propunerea din iunie. Artistul sătmărean Aurel Popp participă „cu două machete şi cu mai multe proiecte", fiind refuzat — după cum afirmă în protestul său către Preşedintele Comisiei Interimare a municipiului Satu Mare în probleme artistice — acuzat fiind că nu ar fi în măsură" a încorpora prin monumentul Vasile Lucaciu ideea patriotică — fiind socialist" (12).

Una dintre cele două machete ale sale, poate chiar aceea expusă în cabinetul prefectului în 1927, este reprodusă în monagrafia **Aurel Popp**, scrisă de prof. univ. Raul Şorban, în colaborare cu Banner Zoltán (13). Proiectul nu este lipsit de calităţi, eroul fiind reprezentat în picioare, într-o atitudine avîntată, patetică, specific stilului tumultuos al lui Aurel Popp, iar jos, în dreapta, stă prăbuşit, cu mîinile încătuşate un trup vlăguit. Relaţia dintre idee şi realitate este aici prea explicabilă, iar gestul oratorului puţin retoric.

Faptul că a fost preferat Cornel Medrea a însemnat un cîştig pentru arta noastră monumentală, lucrarea sa fiind mai închegată, de o maiestuoasă simplitate. Fondurile s-au adunat repede, alături de cele date de oficialităţi, adăugîndu-se concursul larg al cetăţenilor. Astfel se explică anunţul entuziast al ziarului local „Satu Mare" din 25 decembrie 1935 că: „azi-mîine se va ridica în faţa Palatului administrativ statua „Leului de la Şişeşti". Macheta transpusă în bronz la uzinele metalurgice „Malaxa" din Bucureşti prin contribuţia voluntară a muncitorilor de aici (14), a căpătat dimensiuni impunătoare: 4,50×1,58×1,90 m. Tot de monument aparţinea şi un relief cu o scenă alegorică: un luptător străpunge cu suliţa un balaur, aluzie la disputa dintre forţa binelui învingător şi a răului învins.

Momentul realizat deja în primăvara anului 1936 a fost mai întîi expus, scurt timp, în faţa Ateneului Român din Bucureşti, după cum

ne arată unele reproduceri și informațiile primite de la cei care l-au văzut și admirat acolo (15).

Inainte de a trece la analiza artistică a monumnetului, ținem să îndreptăm cu această ocazie o eroare, mereu preluată în literatura de specialitate. Ea se datorează lui K. H. Zambaccian care în monografia dedicată lui Cornel Medrea în 1957, face o asociere de termeni care se contrazic: **„Satu Mare, 1932"** (16). După cum vom vedea, monumentul se ridică la Satu Mare abia la sfîrșitul anului 1936, iar macheta a fost prezentată la concurs în 1935. Cercetînd biografia lui Medrea aflăm de la unul din primii săi biografi Eugen N. Dublea că în 1932 „intreprinde un voiaj de studii în Franța, Italia, Jugoslavia (1932), unde lucrează în atelierul marelui sculptor sîrb Mestrovic (17) și mai știm că în același an proiectează monumentul **Infanteriei (18).** Era prea mult pentru un an de activitate! De reținut că E. Dublea, a cărui monografie a apărut în 1936, așează monumentul Vasile Lucaciu tot în relație cu Satu Mare, deci nu mai devreme, fără a preciza însă anul realizării (19), oricum gata la acea dată.

Din punct de vedere artistic, monumentul este cu totul remarcabil, reprezentînd așa cum se afirmă, pe drept, în literatura de specialitate — una dintre cele mai fericite împliniri din istoria artei statuare românești. Totul este înțeles și tratat la proporțiile monumentalului, într-o relevabilă simplitate și sobrietate stilistică. Detaliul este subordonat întregului, amănuntul sintezei expresive. Impresia de torent gata să se dezlănțuie este tot ce poate fi mai apropiat și mai adecvat ca expresie plastică de biografia acestui mare retor al elocinței naționale. Doar cîteva accente pun în evidență caracteristicul, imprimînd atitudinii una din ipostazele cele mai semnificative: de energie păstrată în starea ei potențială. Calmul tunicii desfăcută doar în cîteva cute prelungi în partea dreaptă este în contrast cu desfășurarea nervoasă a mantiei în partea de jos, arcuită în spate, proiectînd amplu în spațiu silueta. Oprit parcă din mers în fața unei mulțimi nemărginite, Vasile Lucaciu privește lung în zare, desfăcîndu-și pieptul robust, cu capul puțin dat pe spate și cu expresia feței surprinsă într-un moment de încordare. Avem aici întruchiparea clară a ideii de fermitate, putere și demnitate. Atît pe soclul din fața Atenului, cît și pe cel de la Satu Mare, a fost aplicat relieful amintit, el însuși operă de artă de mare virtuozitate, liniile fiind aici mult mai dinamice, subiectul solicitînd acțiunii un ritm mult mai alert pentru a convinge.

Pe la sfîrșitul verii anului 1936 lucrările erau destul de avansate, statuia turnată deja în bronz, fiind adusă la Satu Mare. Inainte de a fi ridicată pe soclu s-a oficiat o ceremonie extrem de interesantă, unică în felul ei: „In ziua de 9 august a avut loc cu deosebită solemnitate sfințirea temeliilor statuii dr. Vasile Lucaciu, așezîndu-se la bazele soclului un pergament semnat de cei de față, cu următorul conținut:

„... prin osîrdia prefectului județului și prin contribuția cetățenilor conștienți ai acestui ținut, s-a ridicat în orașul Satu Mare statuia lui Vasile Lucaciu, „Leul de la Șișești", pentru a eterniza memoria acestui mare luptător și martir care a activat în aceste părți pentru idealurile na-

Statuia lui V. Lucaciu la Satu Mare.

ţionale ale neamului, cărora ş-a jertfit întreaga viaţă, ce rămîne generaţiilor prezente şi viitoare pildă vrednică de urmat.

Drept simbol al unităţii noastre naţionale şi teritoriale pentru care a luptat Vasile Lucaciu . . . s-a aşezat la bazele statuii pămînt adus din toate provinciile româneşti . . ." (20).

Curînd a urmat fixarea pe soclu a statuii de vreme ce săptămînalul băimărean „Nord—Vestul" anunţa în numărul său din 15 august că: „. . . pentru proslăvirea memoriei neînfricatului luptător, astăzi sătmărenii i-au turnat chipul în bronz, aşezîndu-l la locul de cinste din Piaţa Unirii, ca simbol al eroismului său . . ." (21).

Serbările de dezvelire ale monumentului programate pentru toamna anului 1936 au suferit cîteva amînări. Anunţate mai întîi pentru data de 25 octombrie (22), apoi pentru 5 noiembrie (23), ele au avut loc abia în 13 decembrie. In preajma evenimentului, o bună parte a presei transilvănene a pregătit atmosfera marii sărbători, comentînd personalitatea lui V. Lucaciu, invitînd poporul la festivitate (24).

Atmosfera din ziua dezvelirii a fost de-a dreptul impresionantă. Numărul participanţilor este evaluat de unii cronicari la peste 30.000 (25) de alţii la peste 50.000 (26), aceştia fiind îndeosebi ţărani din părţile nordice şi intelectuali din toate colţurile ţării. Oraşul Satu Mare era împodobit de sărbătoare cu ghirlande de brad, cu drapele, cu porţi de triumf şi pancarde pe care erau scrise versuri din „Doina lui Lucaciu" şi fragmente din discursurile sale. Din partea oficialităţilor au luat parte Ion Ianculeţ, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, dr, Valer Pop, ministrul industriei şi al comerţului, Tiberiu Moşoiu, subsecretar de stat, însoţiţi de patruzeci de parlamentari şi şaptezeci studenţi sătmăreni veniţi de la Cluj.

După serviciul religios de la ora 10, oficiat de un sobor de peste 20 de preoţi, la care au răspuns corurile ţărăneşti din com. Pomi şi Sîncraiul Almaşului, au urmat numeroasele şi înflăcăratele discursuri. Primul a luat cuvîntul P.S. episcop unit Alexandru Russu al Maramureşului, apoi P.S. episcop Nicolae Popovici al Oradiei, ministrul Valer Pop, Matei Vasiliu, senatorul de Bihor şi cavaler al ordinului „Mihai Viteazul", Stelian Popescu, reprezntantul Ligii Antirevizioniste române, Petre Ghiaţă, Ştefan Pop, Lucreţia Barbu, Eugen Seleş, Octavian Ardeleanu A. Benea, discursuri încheiate emoţionant de dr. Epaminonda Lucaciu, fiul celui omagiat. Pentru a cunoaşte tonul cald, profund şi răspicat al evocărilor, dăm aici un fragment din discursul lui Matei Vasiliu: „... Chipul de bronz al lui Vasile Lucaciu întruchipează o realitate care înseamnă mai mult decît imaginea unui om. Această statuie va spune vîntului din toate părţile lumii, secolelor care vor veni, că există sensuri ale istoriei care se împlinesc odată pentru totdeauna şi sînt sortite să treacă victorioase din generaţie în generaţie, spre a nu pieri niciodată". Şi din cel al lui Valer Pop care vedea în monumentul lui Vasile Lucaciu „... un

simbol desprins din sufletul colectiv al naţiunii române care va sta mărturie de-a pururi de suferinţele noastre, de drepturile noastre şi de hotărîrea noastră nestrămutată" (27).

Dar monumentul avu soarta celui pe care îl omagia, cunoscînd vremuri potrivnice, fiind supus unor peregrinări îndelungi pînă a-şi lua locul acolo unde era destinat. In urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940, act de tristă amintire cînd o parte a Transilvaniei a fost ruptă de vatra strămoşească, oficialităţile de atunci din Satu Mare în şedinţa din 1 septembrie îşi dispută aprig părerile asupra statuii, hotărînd incompatibilitatea ei în capitala Sătmarului. In mijlocul unei derute şi dezordini generale se ivi un om generos care o salvă de la proiectata ei distrugere. Acesta a fost avocatul Nicolae Boca. Prezent în timpul dezbaterilor furtunoase ale adunării oficiale în clădirea Prefecturii, în biroul contenciosului, aflînd de intenţia unor răuvoitori, protestează pe lîngă oficialităţi. Susţinut de dr. Lörincz Lajos şi Figus Bertalan i se acceptă angajamentul său ca pînă în 5 septembrie 1940 să demonteze şi să expedieze statuia la Lugoj, locul de refugiu al sătmărenilor. In condiţii cu totul excepţionale, convinge pe antreprenorul File Francisc să demonteze şi să asigure transportul statuii în schimbul sumei de 10.000 lei, pe care o avansează din surse personale (28).

Imbarcată într-un vagon din trenul suferinţei în 4 septembrie statuia luă drumul pribegiei, fiind dusă la Lugoj. Aici a poposit pînă în vara anului 1942 cînd este transportată la Alba Iulia, fiind fixată pe un soclu în centrul oraşului, unde a stat pînă în 1948. Dintr-o confuzie este demontată şi depozitată în curtea clădirii „Babilon" din cetate, pe atunci bloc de locuinţe al armatei, astăzi clădirea principală a Muzeului Unirii din Alba Iulia. Rămasă aici pînă la sfîrşitul anului 1956 ea este transportată în şanţul cetăţii, urmînd să fie tăiată şi topită. La insistenţele conducerii Muzeului din Alba Iulia lucrarea devine proprietatea acestui lăcaş de cultură, fiind înregistrată în inventarul general la poziţia 14.225, împreună cu basorelieful (29).

Deşi în siguranţă acum, în urma unui schimb de scrisori între conducerea Muzeului din Alba Iulia şi maestrul Cornel Medrea, pe baza adresei nr. 51.144 din 16 noiembrie 1957 a Ministerului Invăţămîntului şi Culturii, statuia este ridicată în 18 martie 1958 şi transportată la Bucureşti, devenind proprietatea Sfatului Popular al Capitalei, care o expune în curtea Muzeului memorial „Cornel Medrea" (30).

Oricît ar fi întregit de frumos ambianţa lor, locul se dovedea neadecvat pentru o statuie aşa de impunătoare care reclama spaţiu mai amplu şi perspectivă. De aceea un grup de sătmăreni, vizitînd Muzeul „Cornel Medrea", notează în cartea de impresii, în 14 august 1966: „... ne-a impresionat mult statuia lui Vasile Lucaciu cu atît mai mult cu cît sîntem un grup din oraşul Satu Mare care am văzut această statuie acolo şi am dori s-o vedem în acelaşi oraş" (31).

La sesizarea sătmărenilor, prin anii 1966—67 aparținînd teritorial de regiunea Maramureș, Comitetul regional pentru Cultură și Artă cu sediul la Baia Mare, pornește acțiunea de legalizare a transferului. In baza deciziei 1348 a Comitetului Executiv al Sfatului Popular al orașului București, dată în 27 mai 1967, se hotărește : „Transmiterea din administrarea muzeului „C. Medrea", coordonat de Comitetul pentru Cultură și Artă al orașului București, în administrarea Comitetului pentru Cultură și Artă al regiunii Maramureș, următoarele opere de artă :

— Monumentul în bronz întitulat Vasile Lucaciu (luptător transilvănean), nr. inv. 14, în valoare de lei 400.000.

— Basorelieful în bronz „Flacăra" (Alegoric monument „Vasile Lucaciu"), nr. inv 15, în valoare de lei 20.000" (32).

In 11 iulie 1967 în temeiul unui proces verbal încheiat pe baza aprobărilor de rigoare a forurilor tutelare se efectuează predarea-preluarea **monumentului Vasile Lucaciu,** fiind delegat cu transportarea lui la Satu Mare arhitectul Ioan Lukatsovits (33).

Astfel, după 27 de ani de rătăciri, statuia „Leului de la Șișeti" ajunge din nou la locul predestinat hotărîndu-se inaugurarea lui în cadrul festivităților dedicate semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România. Intr-o atmosferă de mare entuziasm, similară aceleia din 1936, în 29 noiembrie are loc solemnitatea dezvelirii : „Ieri în parcul din Bulevardul Republicii din municipiul Satu Mare, a avut loc festivitatea dezvelirii statuii dr. V. Lucaciu — fruntaș memorandist, luptător pentru unitatea de stat a României — manifestare prilejuită de sărbătorirea semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România.

După intonarea Imnului de Stat al Republicii Socialiste România, Ioan Foriș, prim-secretar al Comitetului municipal de partid, președintele Comitetului Executiv al Consiliului Popular municipal provizoriu a declarat festivitatea deschisă.

Au luat cuvîntul Cornel Șuta, muncitor la uzina „Unio", Alexandru Bányász, directorul liceului nr. 2, Ioan Ienciu, membru al Biroului Comitetului județean de partid, prim-vicepreședinte al Comitetului Executiv al Consiliului Popular județean provizoriu și Ioan Moraru, vicepreședinte al C.S.C.A.

In momentul dezvelirii statuii dr. Vasile Lucaciu corurile reunite ale Căminului Cultural din Mediesu Aurit și Consiliului municipal al organizației pionerilor au intonat cîntece patriotice.

In acordurile „Imnului eroilor", se depun apoi coroane și jerbe de flori din partea organelor locale de partid și de stat, de masă și obștești, a unor intreprinderi și instituții, din partea invitaților, simbol al venerației cu care contemporaneitatea cinstește generațiile de luptători pentru cauza unității de stat, independenței și suveranității României". (34)

Așa se încheie istoria frămîntată a acestui monument, prin triumful luciditații și al îndreptățitei recunoștințe față de memoria unei mari personalități a istoriei noastre politice și culturale.

Monument important din evoluția artei statutare românești, statuia dr. Vasile Lucaciu definește un amănunt semnificativ din biografia artistică a sculptorului Cornel Medrea: statornica lui pasiune pentru istoria social-politică și culturală a țării întregi. Gîndul său omagial se îndeaptă adesea spre fruntașii vieții artistice și politice transilvănene, realizînd bustul lui **George Coșbuc** (1914) și **I. Teodorescu Sion** (1929), monumentul lui **Avram Iancu** (1927), **Șt. O. Iosif** (1928), al lui **Ioan Rațiu** (1931), ridicat la Turda, **dr. Vasile Lucaciu** (1935), bustul lui **Gheorghe Lazăr** (1938). Toate aceste rememorări sînt ca o permanentă aducere aminte a originii sale transilvănene (se născuse în 1888 la Miercurea, lîngă Sibiu). Dintre toate aceste realizări, chiar dacă le-am completa cu imaginea lui **Barbu Delavrancea, G. Petrașcu, Eminescu, Traian Săvulescu, Mihail Jora, Corneliu Baba** ș. a., monumentul „Leului de la Șișești" înseamnă treapta de vîrf a artei sale statuare, așa cum pentru Ioan Georgescu este bustul actorului **Pasally,** pentru Ștefan Valbudea, monumentul lui **Mihai Nebunul,** Dimitrie Paciurea — **Ștefan Luchian,** Oscar Han — **Mihai Viteazul,** Romul Ladea — **Școala ardeleană,** Gheorghe Anghel — **Mihai Eminescu**, Vida Gheza — **Buciumașul.**

NOTE

1 Octavia Goga: *La groapa părintelui Lucaciu* în „Țara Noastră"', 25 decembrie 1922, p. 4.
2 *Ibidem.*
3 *Apelul Reuniunii de cîntări și muzică „V. Lucaciu"* în *Satu Mare* nr. 24 din 29 noiembrie 1936, p. 4.
4 S. Todica, *Dr. Vasile Lucaciu, în Satu Mare,* VIII, nr. 48 din 20 iunie 1926, p. 1.
5 Valeriu Achim — Aurel Socolan, *Dr. Vasile Lucaciu, luptător pentru drepturile românești și Unirea Transilvaniei cu România,* Baia Mare, 1968, nota 208.
6 *Statuia lui Vasile Lucaciu — opera artistului sculptor Aurel Popp* în *Satu Mare,* IX, nr. 3, din 16 ianuarie 1927, p. 2.
7 *Adunarea Comitetului pentru ridicarea unui monument Vasile Lucaciu* în *Satu Mare,* IX, nr. 21 din 22 mai 1927, p. 2.
8 *La Șișești,* în *Satu Mare,* XVI, nr. 5 din 4 martie 1934, p. 1.
9 *Pelerinajul de la Șișești,* în *Gazeta Sătmarului,* VI, nr. 124 din iulie 1934.
10. Idem nota 5.
11 *O frumoasă inițiativă a dlui prefect* Dr. O. Ardelean, în *Gazeta Sătmarului,* VI, 146. 7 iulie 1935.
12 Aurel Popp, *Apel către Președintele Comisiei Interimare a municipiului Satu Mare în chestiuni artistice, în Satu Mare,* XVII, nr. 26 din 20 octombrie 1935, p. 4.
13 Raul Șorban, Banner Zoltán, *Aurel Popp,* București, 1968, p. 34.
14 Informație primită de la Octavian Ardeleanu, fostul prefect al județului Satu Mare în acea perioadă, acum pensionar în Ploiești, str. Karl Marx, 22.
15 K. H. Zambaccian, *Cornel Medrea,* București, 1956, reprod. 12; revista „Luceafărul" din Timișoara, anul II, nr. 12 din decembrie 1936, reprod. de la pag. 549, aceeași cu cea din monografia lui Zambaccian, precum și informația primită de la conf. univ. Daniel Popescu, rectorul Institutului de Arte Plastice „Ion Andreescu" din Cluj.
16 K. H. Zambaccian, *o. c.,* p. 9.
17 Eugen N. Dublea, *Cornel Medrea,* București, 1936, p. 12.
18 K.H. Zambaccian, *o. c.,* p. 10.
19 Eugen N. Dublea, *o. c.,* p. 44.
20 *Sfințirea temeliilor statuii lui V. Lucaciu, în Gazeta Sătmarului,* VI, 157, 19 august 1936, p. 1.
21 *„Leul de la Șișești" — Tribunul dr. Vasile Lucaciu în lumina istoriei",* în Nord-Vestul, anul I, nr. 15—18 din 15 august 1936. p. 3.
22 *Serbările dezvelirii monumentului dr. V. Lucaciu, în Satu Mare* XVIII. în nr. 21 din 11 octombrie 1936, p. 3. 6
23 Serbările dezvelirii monumentului V. Lucaciu, amînate, în Satu Mare, XVIII, nr. din 25 octombrie 1936, p. 4.
24 Vâj, *Momente din viața marelui luptător V. Lucaciu, în Satu Mare,* XVIII, nr. din 6 decembrie 1936, p. 1—2; *La Satu Mare: Statuia Leului de la Șișești,* în *Cro-*

nica, Baia Mare, I, nr. 13, din 9 decembrie 1936, p. 1; *Dezvelirea statuii lui Vasile Lucaciu se va face la 13 decembrie*, în *Patria*, Cluj, XVIII, 274, din 10 decembrie 1936, p. 2; Teofil Bugnariu, *Pomenirea lui Vasile Lucaciu*, în *Patria*, Cluj, XVIII, 277, din 13 decembrie 1936, p. 1.

25 Victor Ilieşu, *Pomenirea lui V. Lucaciu: Festivităţile de la Satu Mare*, în *Patria*, XVIII, 278 din 15 decembrie 1936, p. 2.

26 *Festivităţile de la Satu Mare, Dezvelirea statuii lui dr. Vasile Lucaciu*, în *Nord-Vestul*, I, 20 din 25 decembrie 1936, p. 6. 6

27 *Ibidem.*

28 Informaţii primite de la avocatul Nicolae Boca, pensionar, Satu Mare, str. Ana Ipătescu 20, date cuprinse şi într-o scrisoare adresată lui Aurel Socolan, directorul Muzeului maramureşean din Baia Mare, a cărei copie se găseşte în arhiva familiei Boca, împreună cu chitanţa de transport a lucrării.

29 Aceste preţioase amănunte referitoare la faza de la Alba Iulia a statuii le datorez amabilităţii istoricului Ioan Aldea, angajat al Muzeului Unirii.

30 Arhiva muzeului memorial „Cornel Medrea," Bucureşti consultată prin amabilitatea directorului Gheorghe Rogozan.

31 Cartea de impresii a Muzeului „C. Medrea".

32 Arhiva Muzeului „C. Medrea" Bucureşti.

33 Idem, adresa, nr. 34 din 11 iulie 1967.

34 *Dezvelirea statuii lui Vasile Lucaciu*, în *Cronica sătmăreană*, anul I, (VIII), nr. 244 (983) din 30 noiembrie 1968, p. 4.

LE MONUMENT DE L'ELOQUENCE: VASILE LUCACIU PAR C. MEDREA

(Résumé)

Le monument Vasile Lucaciu, l'oeuvre de grande sculpteur roumain Cornel Medrea (1888—1964) représente — comme on l'affirme à juste titre dans la littérature de specialité — l'une des plus heureuses réalisations de l'histoire de la sculpture roumaine.

Tout est pensé et traité selon les proportions monumental, dans une relevable simplicité et sobriété stylistiques. Le détail est soumis au tout, a la synthèse expressive. L'impression de torrent sur le point de se déchaîner est expression plastique propre à la biographie de ce grand rhéteur de l'eloquence nationale — symbole de la lutte pour la liberté et la dignité — Vasile Lucaciu.

Premièrement le 13 décembre 1936 le monument a été installé à Satu Mare, en 1940 on l'a fait àrriver à Lugoj, en 1942 à Alba Iulia oú il est exposé dans la place centrale de la ville jusqu'en 1948, pour être transporté et exposé en 1958 à Bucarest dans la cour du musée mémorial „Cornel Medrea". A la fin il est arrivé à nouveau à Satu Mare étant découvert le 29 novembre 1968 dans le cadre des actions dédiées au demi-centenaire de l'Union de la Transylvanie à la Roumanie, impératif historique pour lequel le tribun Vasile Lucaciu avait milité si énérgiquement et si éloquemment.

UN CORN DE ALCES PALMATUS HAM. SCHMITH IN BALASTIERA DE LA APA — JUDEȚUL SATU MARE

VASILE CRISTEA

Cîmpia Someșului se întinde la nord și sud față de rîul cu același, nume, avînd ca limite — poalele munților Oaș, zona piemontană a munților Făget și bordura răsăriteană a fostului bazin al mlaștinei Ecedea continuîndu-se cu Cîmpia Crasnei. Limita vestică este marcată de linia ce ar uni localitățile Ardud, Terebești — Sătmărel — Doba și Boghiș.

In totalitatea ei, cîmpia este formată din material aluvionar adus în mare parte de apele Someșului, avînd un relief monoton, specific zonelor de acumulare.

Caracterul pronunțat piemontan este subliniat de prezența unor largi conuri de dejecție, îngropate în material aluvionar mai recent.

Altitudinea Cîmpiei Someșului este cuprinsă între 115—165 m. Față de bazinele Băii Mari și a Oașului, cîmpia prezintă denivelări medii de 60—70 m. Schimbarea înclinării pantei din sectorul Pannonic a favorizat dezvoltarea unui vast evantai de împrăștiere a Someșului.

Pe cuprinsul acestei cîmpii — pe partea dreaptă a cursului Someșului — pînă la munții Oașului se întîlnesc vechii albii ale acestuia dintre care amintim: Racta, Pîrîul Negru și Egerul Mare.

Tot pe partea dreaptă se pot separa două cîmpii. Una din ele, prin mijlocul căreia trece valea Racta, Pîrîul Negru și Egerul Negru este cîmpia unui Someș vechi ce se așează cu evantaiele de împrăștiere din sectorul subcolinar al Oașului. Cealaltă — prin mijlocul căreia trece Someșul — este mai nouă.

Cursul vechi al Someșului (Racta) datează din pleistocen, perioadă spre sfîrșitul căreia, datorită modificărilor tectonice, Someșul își îndreaptă cursul spre vest în actualul traseu.

Pe cursul vechi al Someșului — Valea Ractei la nord de localitatea Apa — județul Satu Mare se găsește în plină activitate de ex-

ploatare o balastieră care prezintă straturi sedimentare în grosime de pînă la 22 m. cu o stratificație tipică de rîu, alcătuite din fragmente de dacite, pegmatite, micașisturi și cuarț.

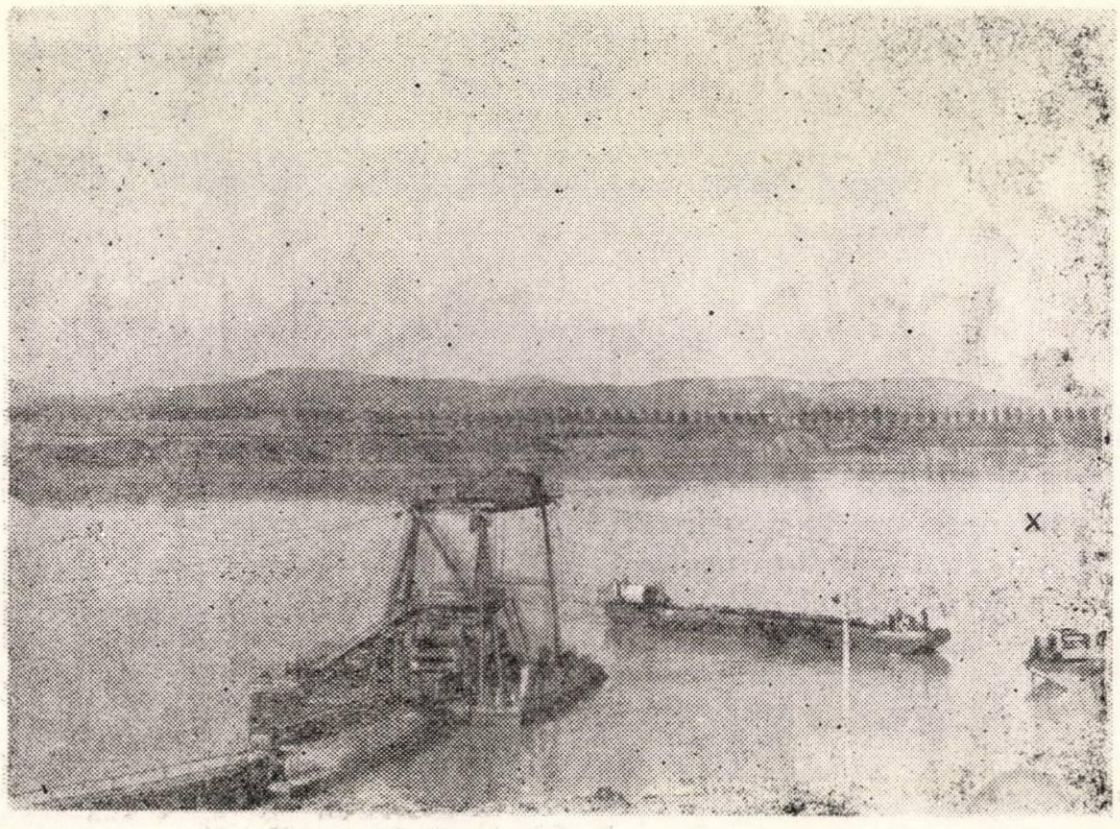

Fig. 1 — Vedere parțială a balastierei de la Apa (X — locul descoperirii)

In primăvara anului 1970 — de la adîncime de 20 m. a fost extras un corn drept de Alces palmatus Ham Schmit. — Eșantionul este achiziționat de către muzeul județean Satu Mare inventariat cu nr. 10.968.

Pe consideratul că este unicul rest fosil a acestui gen de mamifer în NV Transilvaniei — dăm o descriere amănunțită, în continuare, a eșantionului.

Clasa Mamifere (Mammalia)
Ordinul Artiodactyla
Subordinul Selenodontia (Ruminantia)
Grupa Cervicorne (Gervoidea)
Alces (Elanul)
Alces palmatus Ham. Smith

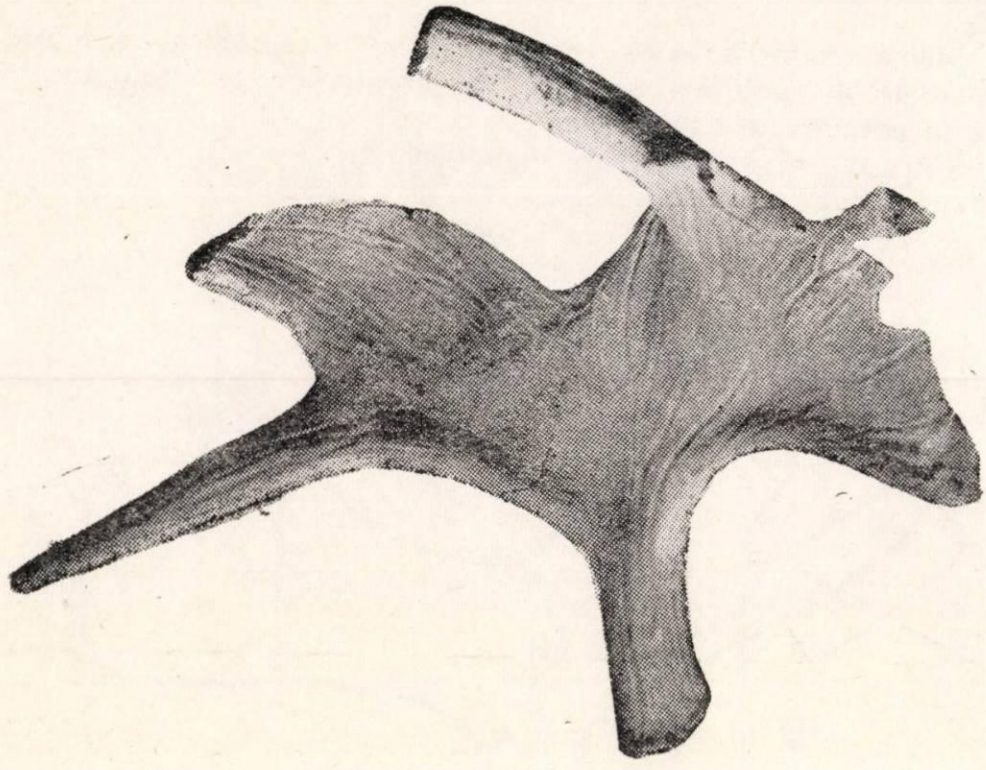

Fig. 2 — Lopata anterioră

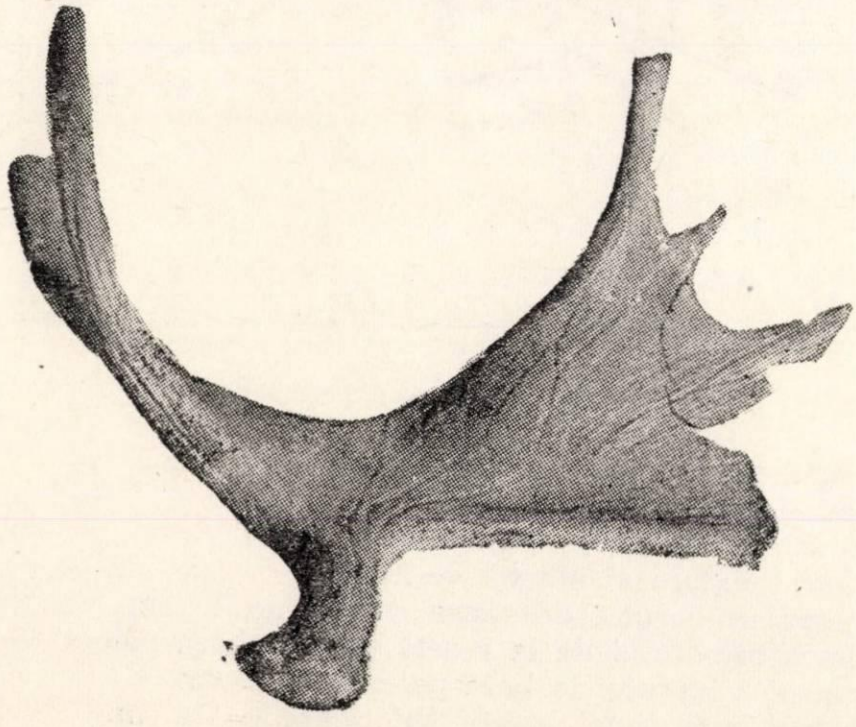

Fig. 3 — Lopata posterioară

Acest exemplar este destul de bine conservat — are unele leziuni generate de acțiunea mecanică a agregatelor de exploatare asupra lui pînă la aducere la suprafață.

Cornul are următoarele caracteristici:

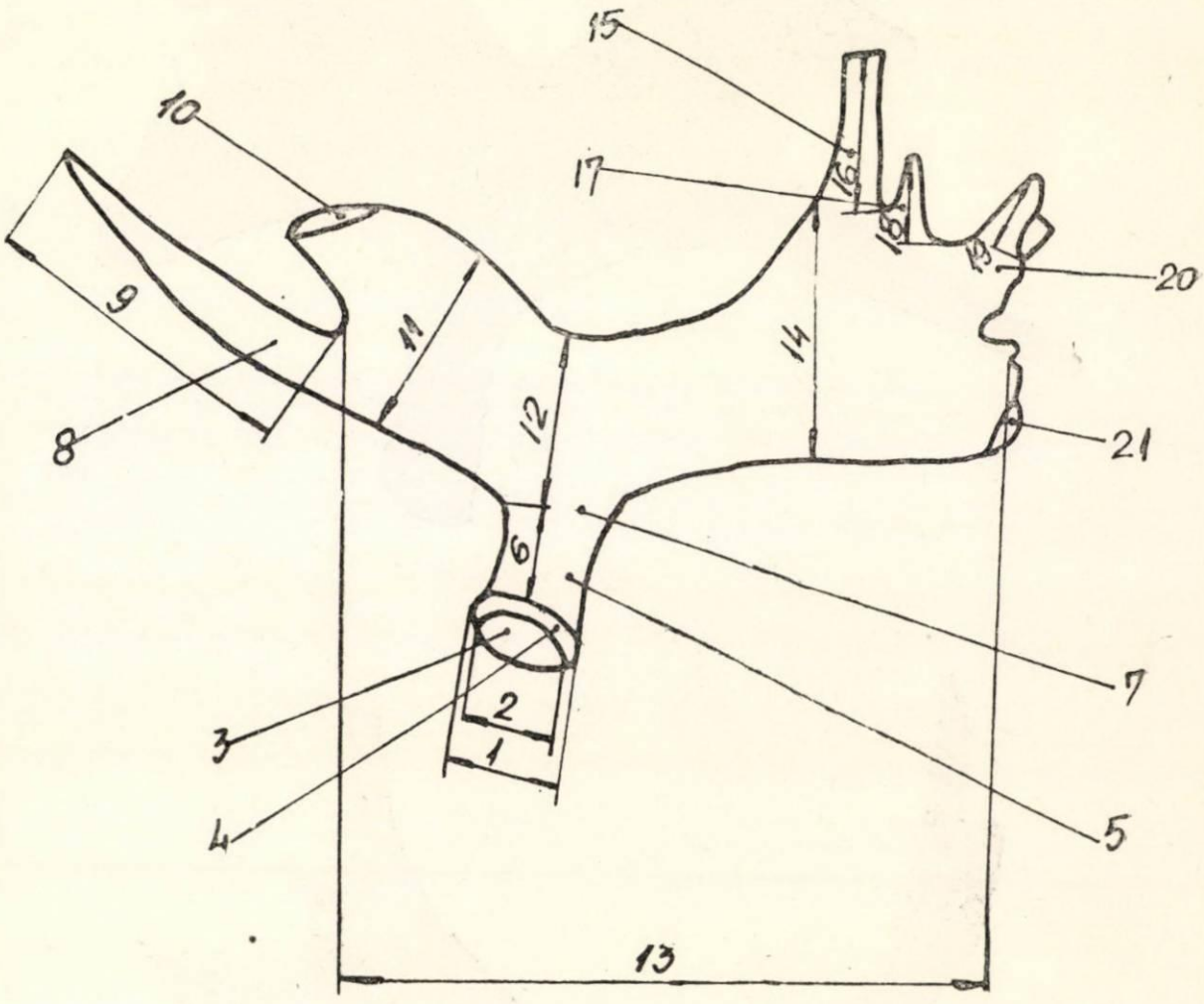

Fig. 4 — Detaliile cornului

1. Diametrul pediculului, inclusiv rozeta = 9 cm.
2. Diametrul pedicului 6 cm.
3. Perimetrul pediculului = 18 cm.
4. Perimetrul extern al rozetei = 24 cm.
5. Perimetrul mînerului deasupra rozetei = 18 cm.
6. Lungimea mînerului de la rozetă pînă la baza paletei = 12 cm.
7. Perimetrul mînerului la baza paletei = 19 cm.
8. Perimetrul razei bazei lopeții anterioare = 14 cm.
9. Lungimea razei întregi a lopeții anterioare = 22 cm.

10. Perimetrul razei ruptă a lopeţii anterioare = 12 cm.
11. Lăţimea maximă a lopeţii anterioare = 15 cm.
12. Lăţimea paletei de la baza superioară a mînerului pînă la bifurcaţia ei în cele două lopeţi = 16 cm.
13. Lăţimea maximă a paletei = 49 cm.
14. Lăţimea maximă a lopeţii posterioare = 26 cm.
15. Perimetrul la bază a primei raze a lopeţii posterioare = 12 cm.
16. Lungimea primei raze a lopeţii posterioare (vîrful rupt) = 12 cm.
17. Perimetrul celei de a 2-a raze, la bază, a lopeţii posterioare = 6 cm.
18. Lungimea celei de a 2-a raze a lopeţii posterioare = 4,5 cm.
19. Lungimea celei de a 3-a raze a lopeţii posterioare (ruptă) = 10 cm.
20. Perimetrul la bază a celei de a 3-a raze a lopeţii posterioare = 12,5 cm.
21. Lopata posterioară mai are o urmă certă a celei de a 4-a raze.
22. Greutatea cornului = 3 kg.

Prezenţa acestui corn de Alces palmatus Ham. Schmith în depozitele sedimentare amintite vine să susţină următoarele:

a) Nic. Macarovici (6) arată că Alces palmatus Ham. Smith apare în pleistocenul din România, spre sfîrşitul Würmianului şi a trăit pînă la jumătatea neoliticului „Acest mamifer a trăit începînd cu solutrenul şi pînă în cucutenian (neoliticul mijlociu) în România. Cornul descris, în prezenta comunicare, aparţine speciei Alces palmatus Ham. Smith, care a trăit pe teritoriul ţării noastre de la finele pleistocenului superior pînă la mijlocul neoliticului.

b) Marele lac panonic s-a retras spre finele Pleistocenului — permiţînd formarea marelui con de dejecţie a Someşului — care începe între localităţile Ardusat şi Seini — jud. Maramureş, şi se continuă pînă la graniţa de vest a R.S.R.

c) Valea Racta — este o certă fostă albie a Someşului. In Pleistocen Someşul a curs pe această vale — nesuferind în această perioadă vreo modificare de curs înspre sud-vest.

d) Cu locul unde a fost găsit se completează harta de răspîndire a elanului pe teritoriul ţării noastre.

BIBLIOGRAFIE

1 Andrei Bogdan — Contribuţii la raionarea fizico-geografică a Cîmpiei Tisei — Cluj 1957, p. 362, 358.

2 R.P.R. Comitetul geologic — Institutul geologic. Dări de seamă ale şedinţelor vol. L. 1/1963—1964/. Partea a II-a. Extras Bucureşti 1965. p. 129.

3 Studii şi cercetări de geologie, geofizică, geografie. Seria geografie. Tomul XIII. 1966, nr. 1 Extras. Editura Acad. R.S.R. Cercetări paleohidrogeografice asupra văii Someşului de A. Bogdan şi B. Diaconeasa pg. 43.

4 Macarovici N.: Asupra cerbilor fosili din Quaternarul Moldovei An. ştiinţif., Univ. „Al. I. Cuza", Iaşi, S. N., sect. II (St. Nat.), V. 1959.

5 Macarovici N.: Contribution à la connaissance de Alces palmatus Ham. Smith dans le Quaternaire de la Roumanie. Eiszeitalter und Gegenwart, 12, 1961.

6 Macarovici N.: Nouvelles contributions à la connaissance d'Alces palmatus Ham. Smith dans le Quaternaire de la Roumanie. An. ştiinţif., Univ. „Al. I. Cuza", Iaşi, (S.N.), secţ. II. Tom. IX. 1963.

7 Rădulescu C. 8. Hermann W. : Asupra prezenţei elanului Alces e alces L.) în pleistocenul superior al Transilvaniei. Lucr. Inst. de Speol., T. VIII, 1969.

8 Barbu I. Z.: Catalogul Vertebratelor fosile din România, Acad. Rom. Mem. secţ. ştiinţifice seria 3, Tom. 7, Buc. 1930.

9 Ioan Chintăuan — Ovidiu Sîngeorzan: Despre prezenţa unor resturi fosile în cuaternarul din nord-estul Transilvaniei p. 295. Muzeul de istorie Bistriţa. File de istorie. Culegere de studii, articole şi comunicări Bistriţa 1971.

EIN ALECES PALMATUS HAM. SCHMITH GEWEIH IN DER BALLASTGRUPE VON APA (BEZIRH SATU MARE).

Zusammenfassung

In der Samosch (Someş) — Ebene, in dem Alten Bett dieses Flusses—genannt Ractabefindet sich eine Ballastgrube aus der Sand und Scohotter gewonnen werden.

Aus dieser Grube aus einer Tiefe von 20 m. Wurde im Frühjahr des jahres 1970 das rechte Geweih eines Alces palmatus Ham Schimth (Elch) zu Tage gefördert.

Das Geweih ist im gutem Zustand. Die Palette und die Schaufeln sind ganz, mit Ausnahme einiger Sprossen, die durch Maschinen Während der Förderung beschädigt wurden.

Die Anwesenheit diesses Geweihs--aus dem Pleistozän stammend — in der Ballastgrube von Apa bestätigt die Idee dass im Pleistozän der Samosch (Someş) durch das Racta—Bett floss und erst später die Richtung nach Westendurch das heutige Bett-nahm.

Mit diesem Fund wird die Verbeitungeszone des Elchs auf dem Gebiet unseres Landes mit einem neuen Punct bereichert.

PARCUL DENDROLOGIC DIN CAREI

CAROL KARÁCSONYI

Dezvoltarea urbanistică a orașului Carei, în mare parte a fost detereminată de „oaza" de spațiu verde din imprejurimile castelului „Kàrolyi". Incă cu cinci secole în urmă, locuința fortificată a familiei Károlyi era situată în mijlocul localității, iar noile cartiere construite au fost plasate în mod concentric în jurul acesteia. Către mijlocul secolului al XIX-lea, cînd Careiul este ridicat la rangul de oraș, centrul acestuia este conturat, determniat tocmai de acest spațiu verde.

Inițial, în locul actualului castel, în 1482, a fost construită o casă de piatră, care pe parcurs a suferit repetate modificări (2), iar potrivit modei timpului în jurul ei s-a amenajat un spațiu verde. In încinta cetății construită în anul 1592 se întindea un loc liber, care era folosit și pentru grădinărit.

Din corespondența familiei menționate, reiese că în anul 1698 exista o grădină (16), care mai mult ca sigur avea pe lîngă caracterul ornamental, un rol economic, deorece alături de rondourile de flori și pavilioane, dominau pomi fructiferi, plante medicinale, etc. Grădina se îmbogățește treptat, în anul 1708 în vecinătatea cetății a fost plantat un tei, care este menționat încă la sfîrșitul secolului trecut (6). In anul 1715 Kàrolyi S. trimite soției mai multe specii de „arbori italieni", care sînt transportați pe o corabie. (16). Descrierea lui A. Huber, datată din anul 1757 (6), ne informează cu destulă precizie despre existența unui parc intins și valoros din Carei, care se află în apropierea zidurilor cetății, cu numeroase flori și arbori exotici. O curiozitate și totodată un punct de atracție al parcului din acea perioadă îl constituia lacul cu broaște țestoase (15). In anul 1778, un articol apărut la Viena, descrie înflorirea plantei Aloë, în parcul cetății din Carei (6).

In perioada 1792—95, cînd cetatea din Carei este transformată într-un castel, sub conducerea grădinarului careian **Gh. Bode**, parcul este reorganizat după stilul englezesc (6).

La începutul secolului al XIX-lea, parcul se găsea în partea vestică a castelului (15), unde se întîlnesc și astăzi cei mai mulți arbori

seculari. Unul din platanii din apropierea castelului a fost plantat în acea perioadă, în 1810.

Fig. 1. Vederea castelului din parc în secolul al XIX-lea

Pe cuprinsul teritoriului, deja la începutul secolului, este amenajată și o seră. Intr-un manuscris datat din 1801 se menționează că în scopul dotării „grădinii de iarnă" a castelului din Jibou, vor fi duși de la Carei 120 pueți de lămîi (10). Sera din Carei, renumită în special pentru cultura cameliilor, a fost distrusă o dată cu incendiul din 1887 (2). Mai tîrziu se înființează alte sere, una pentru cultura palmierilor, iar pînă nu demult au fost amenajate răsadnițe în vederea cultivării plantelor ornamentale.

In anul 1877 parcul este îngrădit, iar 1890 partea vestică se lărgește cu noi zone, conturîndu-se forma menținută pînă în zilele noastre. Un eveniment important care a dus la prosperarea parcului a fost construirea turnului de apă și a conductelor, în vederea alimentării cu apă atît a parcului, cît și a clădirilor (2).

La începutul secolului al XX-lea se întreprind o serie de lucrări menite să îmbunătățească aspectul peisagistic, în special prin replantări în golurile mai largi ale parcului.

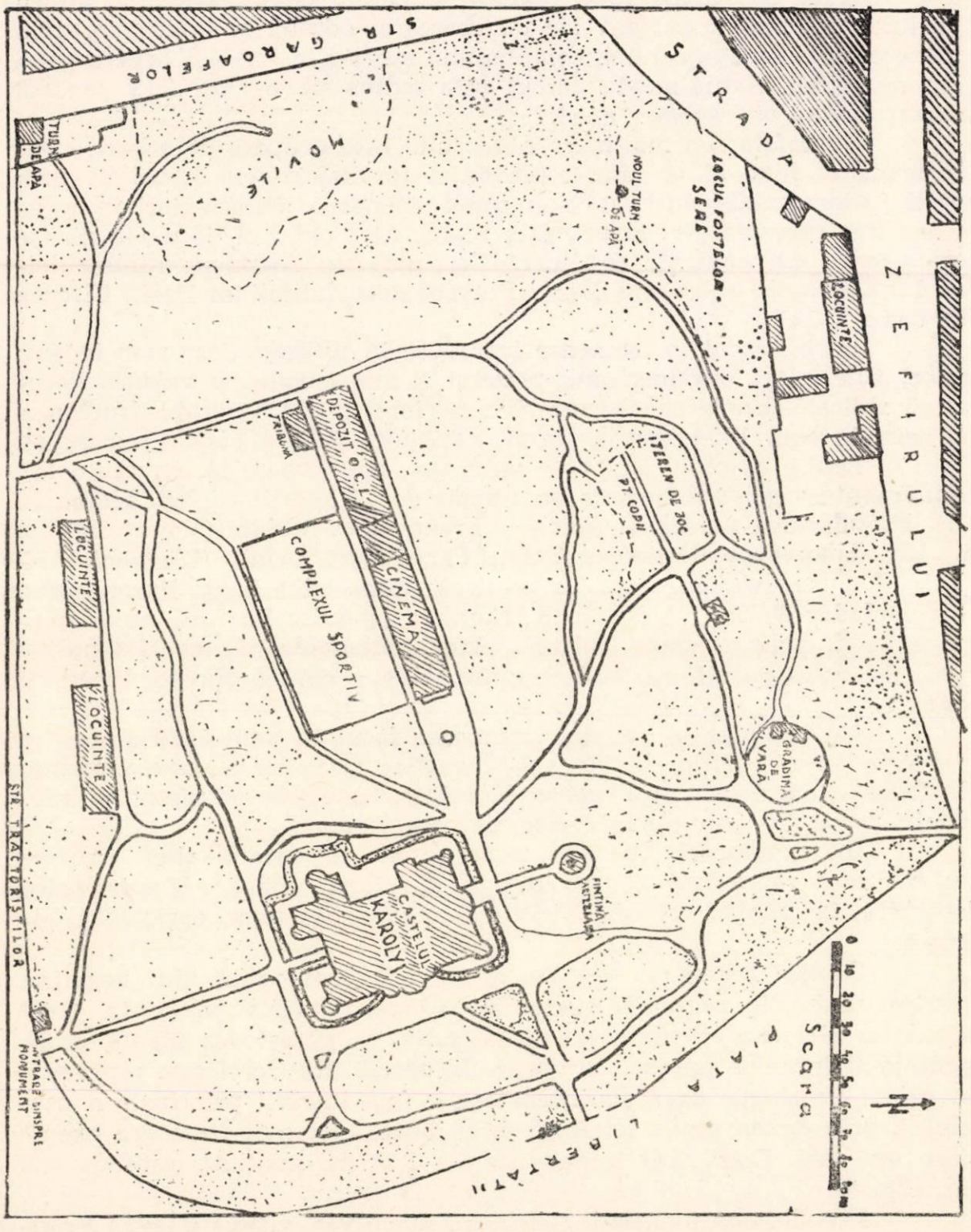

Fig. 2. Planul parcului castelului din Carei

După 23 august 1944, castelul și parcul devin pentru locuitorii Careiului cel mai important loc de recreere, odihnă și instrucție, prin amenajarea cinematografului, complexului sportiv, a colțului pentru copii și a muzeului. Actualmente parcul este extins pe o suprafață de 10,3 hectare, avînd un caracter mixt.

Suprafața cea mai mare a parcului este ocupată de arbori, stratul arbustiv fiind și el bine reprezentat în majoritatea locurilor, prin specii ornamentale cultivate sau unele spontane. Stratul ierbos, unde nu au fost organizate rondouri, este reprezentat chiar și de unele plante care provin din pădurile din jurul Careiului ca: **Anemone ranunculoides L., Galeopsis pubescens Bess., Polygonatum latifolium** Desf., **Circaea lutetiana** L., etc.

Dintre esențele lemnoase introduse în ultimul timp menționăm: larice, tuie, plopi euramericani, precum și alte esențe cu valoare decorativă ridicată. Unele specii cum este salcîmul pitic **.Amorpha fructicosa** L., care în anul 1954 invada parcul castelului (12), a dispărut complet.

Dintre esențele lemnoase valoroase, menționate în literatură (5), actualmente vegetează în parc un număr de 13 specii: **Ginkgo biloba** L. (11), **Pseudotsuga menziesii** (Mirbel) Franco var. **viridis** (Mayr.) Franco (8, 13), **Libocedrus decurrens** Torr., **Carya cordiformis** (Wangenh.) K. Koch., **Fagus sylvatica** L. cv. Atropunicea, **Morus alba** L. cv. Pyramidalis, **Gymnocladus dioica** (L.). K. Koch., **Sophora japonica L., Acer pseudoplatanus** L. f. **palmatifidum** Duham., **Acer platanoides** L. cv. Palmatifidum, **Aesculus parviflora** Walt. (7), **Aesculus x carnea** Hayne, **Fraxinus ornus** L.

Un inventar al speciilor lemnoase făcut în anul 1970 a scos în evidență nu mai puțin de 110 specii exotice și indigene, unele rarități ale florei dendrologice cultivate în România, iar altele reprezentînd adevărate recodruri prin dimensiunile pe care le au.

In prezentarea speciilor, vom insista în primul rînd asupra acelora care reprezintă pentru parcul din Carei valoare dendrologică deosebită, iar pentru cei care vizitează colecția din parc, curiozități botanice.

Ginkgo biloba L. — Ginco, un adevărat relict viu, vegetînd spontan numai în regiunile sudice ale Chinei. Cultivat inițial în jurul pagodelor și locurilor sfinte orientale, astăzi se găsește ca plantă ornamentală și în unele parcuri europene. In parcul din Carei este reprezentat printr-un singur exemplar bărbătesc, în fața intrării principale a castelului, prin dimensiunile lui fiind unul dintre cele mai frumoase exemplare din țară. Diametrul trunchiului (la 1,30 m. înălțime) este de 122 cm. (fig. 3).

Pseudotsuga menziesii (Mirbel) Franco var. **viridis** (Mayr.) Franco-Duglas verde, originar din America de Nord. La începutul secolului au fost plantate mai multe exemplare (13), în prezent se găsește un sin-

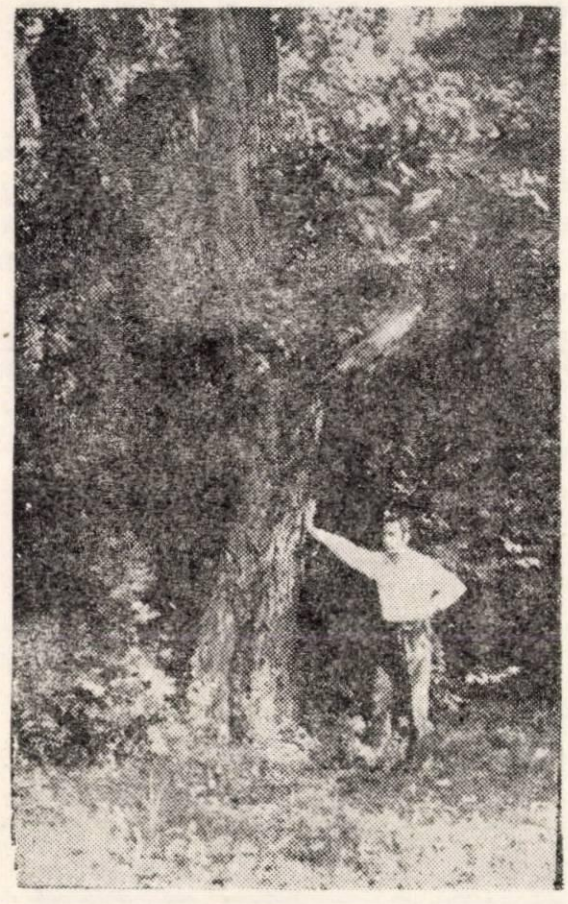

Fig. 3. Exemplarul monumental de Ginkgo biloba

gur exemplar remarcabil — de 20 m. înălțime și cu un diametru de 30 cm. — în plantația dinspre Piața Libertății.

Pinus strobus L.—Pin strob, originar din America de Nord. Din cele 19 exemplare mature, 18 formează un grup în apropierea turnului de apă. Dimensiunile lor variază între limitele mici — înălțimea de 14—11 m., diametrul de 21—17 cm. — avînd vîrste apropiate.

Libocedrus decurrens Torr., originar din California, specie exotică rară în România, este reprezentat printr-un singur exemplar, aflat lîngă intrarea cinematografului. Are înălțimea de 16 m. și diametrul de 39 cm., fructificînd abundent.

Juglans nigra L. — Nuc american, originar din Statele Unite ale Americii. Două exemplare din parcul castelului sînt deosebit de frumoase prin dimensiunile și aspectul lor; unul lîngă Depozitele O.C.L., iar altul aproape de clădirea castelului.

Carya ovata (Mill.) K. Koch. — Hicori alb, originar din America de Nord; singurul exemplar se găsește lîngă Grădina de vară, are 22 m. înălțime, 46 cm. diametrul — și fructifică abundent.

Carya cordiformis (Wangenh.) K. Koch., originar din America de Nord; două exemplare remarcabile tot lîngă Grădina de vară, avînd înălţimea de 23 m. şi diametrul de 65 cm., respectiv 22 m. înălţime şi şi 53 cm. diametru.

Pterocarya pterocarpa (Michx.) Knuth, originar din Caucaz şi Persia de Nord, reprezentat printr-un exemplar în plantaţia dinspre Piaţa Libertăţii, iar un grup mai mare lîngă fîntîna arteziană. Exemplarul cel mai viguros are 20 m. înălţime şi un diametru de 49 cm.

Corylus colurna L. — Alun turcesc, originar din Peninsula Balcanică şi Asia Mică. In apropierea locului amenajat pentru copii se găsesc patru exemplare, dintre care două sînt mai viguroase, avînd peste 15 m. înălţime. Condiţiile pedo-climatice ale Careiului favorizează fructificarea lor, care este destul de abundentă şi cu fructe de calitate superioară.

Celtis occidentalis L. — Sîmbovină americană, originar din America de Nord, este una din speciile cea mai des întîlnită în parcul castelului. In locul unde au fost amenajate movile, se găsesc peste o sută de exemplare frumoase. Lîngă Grădina de vară cresc două exemplare remarcabile, înălţimea de 21 m. şi cu diametrul de 56 cm., respectiv înăl-

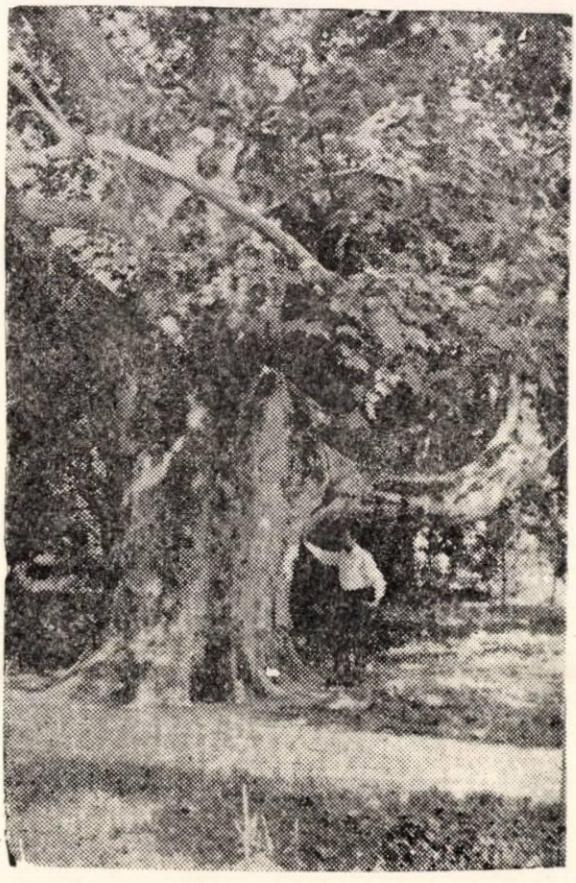

Fig. 4. Platanul remarcabil din parcul de la Carei

ţimea de 20 m. şi diametrul de 56 cm. Fructele sînt apreciate de diferite specii de păsări — în special Turdus pilaris L. — care invadează parcul în timpul iernii.

Platanus x acerifolia Willd. Platan; în parc se găsesc mai multe exemplare, dintre care şase au înălţimea ce depăşeşte 20 m. Exemplarul care se găseşte lîngă fîntîna arteziană a atins mărimi puţin obişnuite — înălţimea de 34 m. şi diametrul de 184 cm, — fiind un adevărat colos al parcului (fig. 4).

Gymnocladus dioica (L). K. Koch. — Roşcov de Canada, originar din America de Nord. Se găsesc mai multe exemplare grupate în şase locuri; exemplarul cel mai reprezentativ înalt de 21 m. cu diametrul de 48 cm., creşte solitar în apropierea locuinţelor din partea de sud a parcului.

Sophora japonica L. — Salcîm japonez, originar din China şi Coreea, este prezent într-un număr destul de mare. Două exemplare care se găsesc în apropierea terenurilor de sport, au dimensiuni puţin obişnuite: — înălţimea de 23 m. şi cu diametrul de 105 cm., respectiv 21 m. înălţime şi 90 cm. diametru. Un exemplar cv. Pendula străjuieşte intersecţia aleilor din apropierea clădirii castelului.

Un exemplar de castan sălbatic (originar din Peninsula Balcanică), cu flori invoalte — **Aesculus hippocastanum** L. cv. Floreo-pleno — creşte solitar la periferia movilelor. Are un port frumos — înălţimea de 18 m. şi diametrul de 82 cm. — fiind foarte decorativ în timpul înfloririi.

Aesculus parviflora Walt. — Castan pitic, originar din America de Nord, menţionat în puţine localităţi din România (5, 7); în parcul din Carei se găseşte într-un tufăriş umbros, aproape de „Colţul copiilor".

Koelreuteria paniculata Laxm., originar din China, reprezentat printr-un singur exemplar în partea sud-vestică a parcului, avînd înălţimea de 8 m. şi diametrul de 17 cm.

Fraxinus angustifolia Vahl. Frasin cu frunze înguste. Această specie de frasin cu frunze înguste răspîndită şi în Europa Centrală şi de S—E (4), este mai puţin cunoscută din România ca plantă ornamentală. In flora spontană a fost semnalată din împrejurimile Careiului (14). In parcul din Carei se găsesc mai multe exemplare, dintre care trei cresc pe movile, avînd dimensiuni ce variază între 14—12 m. înălţime şi diametrul de 41—31 cm.

Catalpa bignonioides Walt. — Catalpă, originar din America de Nord. In apropierea clădirii castelului se găsesc două exemplare remarcabile, avînd dimensiuni considerabile: înălţimea de 21 m. şi diametrul de 82 cm., respectiv 18 m. înălţime şi 59 cm diametru. Patru exemplare mai tinere cresc lîngă aleea din apropierea movilelor.

O formă mai rar cultivată a socului negru — **Sambucus nigra** L. cv. Laciniata — se găseşte în număr mare, mai ales în părţile periferice ale parcului. Unele exemplare depăşesc înălţimea de 3 m. (fig. 5).

Fig. 5. Sambucus nigra L. cv. Laciniata. Detaliu

Dintre esenţele **frecvent întîlnite într-un număr mare** de exemplare — peste 100 — menţionăm: **Thuja orientalis** L. — Biota, **Populus x euramericana** (Dode) Guinier — Plop euramerican — reprezentat prin cv. Robusta, cv. Marilandica şi cv. Serotina, **Ulmus foliacea** Gilib. — Ulm de cîmpie — multe exemplare f. **suberosa.** (Henry) Beldic **Robinia pseudacacia — Salcîm, Acer pseudoplatanus** L. — Paltin de munte — multe exemplare cv. Purpureum, mai puţine **f. palmatifidum** Dulıam **Acer platanoides** L. — Paltin de cîmp — un exemplar cv. Palmatifidum, **Acer campestre** L. — Jugastru.

Speciile reprezetnate printr-un număr mare—între 100—26 exexemplare sînt : **Pinus sylvestris** L. — Pin silvestru, **Quercus borcalis** Michx. — Stejar roşu, **Quercus robur** L. — Stejar — patru exemplare aparţinînd la f. **fastgiata** (Lam.) Schwz., **Prunus cerasifera** Ehrh. — Corcoduş — multe exemplare cv. Atropurpurea, **Acer negundo** L. — Arţar american, **Aesculus hippocastanum** L. — Castan sălbatic, **Tilia cordata** Mill. — Tei pucios, **Tilia tomentosa** Moench. — Tei argintiu.

Intre 25—6 exemplare sînt reprezentate următoarele specii de arbori : **Picea excelsa** (Lam.) Lk. — Molid, **Juglans regia** L. — Nuc, **Ulmus laevis** Pall. — Velniş, **Ulmus montana** Stokes. — Ulm de munte, **Morus alba** L. — Dud alb — un exemplar cv. Pyramidalis, **Malus pumila Mill.** var. **Niedzwetzkyana** (Dieck) C. K. Schneid. — Măr roşu Neidzwitzki

— două exemplare **M. pumila** cv. Domestica — Măr, o formă cultivată a cireşului japonez — **Prunus serrulata** Lindl. cv. Hisakura, vişinul turcesc cu coroana globuloasă — **Prunus mahaleb** L. cv. Monstrosa; **Prunus padus** L. — Mălin, **Fraxinus excelsior** L. — Frasin.

Puţine exemplare se găsesc din următoarele specii: **Abies alba** Mill. — Brad, **Abies normandiniana** (Stev). Spach. — Brad de Caucuz, **Thuja occidentalis** L. — Tuie, **Pinus nigra** Arn. var. **austriaca** (Höss.) A. et G. — Pin negru austriac, **Larix decidua** Mill. — Larice, **Juniperus virginiana** L. — Ienupăr de Virginia — un exemplar cv. Glauca, **Populus nigra** L. cv. Italica — Plop piramidal, **Salix babylonica** L. — Salcie plîngătoare, **Betula verrucosa** Ehrh. — Mesteacăn, **Carpinus betulis** L. — Carpen, fagul cu frunze purpurii — **Fagus sylvatica** L. cv. Atropunicea, **Quercus palustris** Mnenchh. — Stejar american de mlaştini, **Maclura aurantiaca** Nutt. — Maclură, **Pirus sativa** Lam. et DC. — Păr bun, **Prunus amygdalus** Batsch. — Migdal, **Prunus persica** (L.) Batsch. — Piersic, **Prunus avium** L. — Cireş, **Prunus serotina** Ehrh. — Mălin tardiflor, **Gleditsia triacanthos** L. — Glădiţă, **Ailanthus altissima** (Mill.) Swingl. — Oţetar fals, **Acer tataricum** L. — Arţar tătăresc, o formă cultivată a paltinului argintiu — **Acer saccharinum** L. cv. Laciniatum — Wieri, **Aesculus x carnea** Hayne — Castan porcesc roşu, **Tilia platyphyllos** Scop. — Tei cu frunză mare — un exemplar ssp. **platyphyllos** Scop. cv. Laciniata, **Fraxinus ornus** L. — Mojdrean, **Fraxinus pennsylvanica** Marsh. var. **lanceolata** (Borkh.) Sarg. — Frasin verde.

Speciile care îmbracă atît forma de arbori scunzi, dar care au şi forma arbustivă sînt: **Taxus baccata** L. — Tisă, **Crataegus monogyna** Jacq. — Păducel — un exemplar cv. Kermesina plena, **Buxus sempervivens** L. — Cimişir, **Euonymus europaeus** L. — Salbă Moale, **Rahmnus catharctica** L. — Spinul cerbului, **Syringa vulgaris** L. — Liliac — şi var. **alba** Ait., **Sambucus nigra** L. — Soc negru.

Arbuşti indigeni frecvent întîlniţi sînt : **Rubus caesinus** L. — Mur de mirişte, **Cornus sanguinea** L. — Sînger, **Ligustrum vulgare** L. — Lemn cîinesc. Sporadic reprezentaţi sînt: **Salix triandra** L. — Salcie cu frunze de piersic, **Corylus avellana** L. — Alun, **Viscum album** L. — Vîsc alb-semiparazit pe nuc american, **Berberis vulgaris** L. — Dracilă, **Rubus idaeus** L. — Zmeură, **Rosa canina** L. — Măceş; **Prunus spinosa** L. — Porumbar, **Laburnum anagyoides** Med. — Salcîm galben, **Staphylea pinnata** L. — Clocotiş, **Viburnum lantana** L. — Dîrmox, **Lonicera nigra** L. — Caprifoi negru.

Unii arbuşti exotici sînt plantaţi în număr mare, în special la marginea aleilor, ca: **Philadelphus coronarius** L. — Iasomie, **Hydrangea macrophylla** (Thunb.) DC. — Hortensie, **Spiraea x vanhouttei** (Briot.) Zbl., **Symphoricarpos albus** Blake. — Cîrmiz. Soiuri de trandafiri cei mai des cultivaţi sînt : 'Crinsom Rambler' (**'Hibrid de Rosa multiflora'**) şi 'Pauls Scarlet Climber' (Hibrid de **Rosa wichuraiana'**). Mai puţine exemplare se găsesc din: **Corylus maxima** Mill. cv. Purpurea; **Mahonia**

aquifolium (Pursh.) Nutt. — Mahonie, **Deutzia scabra** Thunb., **Prunus triloba** Lindl. cv. Multiplex, **Forsythia suspensa** (Thunb.) Vahl., **Syringa amurensis** Rupr. — Liliac de Manciuria.

Fig. 6. Aspect din parcul castelului din Carei.

Exotismul parcului este determinat şi de unele specii cu port de liane şi agăţătoare, dintre care **Clematis vitalba** L. — Curpen de pădure, **Clematis x jackmanii** Th. Moore — curpen de grădină, **Hedera helix** L. — Iederă şi **Vitis vinifera** L. — Viţa de vie se găsesc în diferite zone ale parcului, iar **Wisteria sinensis** (Sims.) Sweet. — Glicină, **Parthenocissus quinquefolia** (L.) Planch. — Viţă de Canada şi **Campsis radicans** (L.) Seem. — Trîmbiţă, acoperă o mare parte din zidurile castelului.

După conformaţia actuală a arborilor se poate constata că în jurul castelului—mai ales în partea lui vestică — se găsesc numeroase exemplare seculare, ceea ce demonstrează că aici este situat nucleul de început al parcului. Se pare că o plantare masivă a fost efectuată la sfîrşitul secolului trecut în special în zona movilelor. In schimb cele mai recente plantaţii se găsesc în apropierea locului unde odinioară se aflau serele.

Este de remarcat faptul că în parcul din Carei, mai multe plante exotice ca: **Juglans nigra** L., **Quercus borealis** Michx., **Celtis oc-**

cidentalis L., **Platanus x acerifolia Willd.**, **Ailanthus altissima** (Mill.) Swingl., **Parthenocissus quinquefolia** (L). Planch., etc., se regenerează pe cale naturală. O serie de plante exotice vegetează în bune condiţiuni în parcul castelului, atît datorită condiţiilor pedo-climatice corespunzătoare, cît şi aşezării avantajoase a acestui spaţiu verde. Intrucît parcul se găseşte adăpostit în centrul oraşului, efectul dăunător a vînturilor reci este mult diminuat. Aceste condiţiuni permit ca în viitor în parcul din Carei să poată fi cultivate cu succes, multe specii decorative noi, chiar şi dintre cele pretenţioase.

Clima locală permite creşterea în bune condiţiuni a speciei termofile **Castanea sativa** Mill. — Castan comestibil, menţionată în lucrări dendrologice din Carei (5), dar care în prezent în parcuri publice nu mai există. In schimb în celelalte spaţii verzi ale oraşului se găsesc mai multe specii exotice care lipsesc din inventarul floristic al parcului castelului, ca: **Caragana arborescens** Lam. — Caragană, **Elaeagnus angustifolia** L. — Sălcioară — exemplare remarcabile semnalate din Carei (5), **Hibiscus syriacus** L. — Zămoşiţă de Siria, **Physocarpus opulifolius** (L.) Maxim. — Taulă, **Rhus typhina** L. — Oţetar, **Robinia hispida** L. — Salcîm roşu, etc.

In prezent oraşul Carei dispune de multe spaţii verzi din care unele înfiinţate recent. Acestea sînt absolut necesare şi datorită aşezării geografice a oraşului în zonă de cîmpie, unde în timpul verii este ridicată în aer cantitatea apreciabilă de praf. Deorece zonele verzi contribuie la înbunătăţirea igienei şi microclimei localităţii, odată cu industrializarea şi urbanizarea mai prorunţată a Careiului, importanţa acestora va creşte substanţial în viaţa oraşului.

Parcul castelului prezintă pentru locuitorii oraşului, în primul rînd locul preferat pentru odihnă şi relaxare, dar importanţa lui nu se reduce numai la acest rol practic. Faptul că aici se găsesc o serie de arbori şi arbuşti interesanţi — unii de vîrste apreciabile — denotă şi importanţa lui dendrologică. Condiţiile de cultură fiind avantajoase, este recomandabil ca viitoarea dezvoltare a acestui spaţiu verde să se facă în direcţia creerii unui parc dendrologic ştiinţific organizat, contribuind astfel mai mult la înfrumuseţarea oraşului.

BIBLIOGRAFIE

1 Amann G., **Bäume und Sträucher des Waldes, Melzungen, 1956.**
2 Asztalos Gy., **Nagy—Károly rend. tan. város története, Carei, 1892.**
3 Beldie Al., **Plante lemnoase din R.P.R.,** Bucureşti, 1951.
4 Csapody I., Csapody V., Rott F., **Erdei fák és cserjék,** Budapest, 1966.
5 Dumitriu — Tătăranu I., **Arbori şi arbuşti forestieri şi ornamentali cultivaţi în R.P.R.,** Bucureşti, 1960.
6 Éble G., **A. Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája,** Budapest, 1897.
7 **Flora R.S.R.,** vol. I-XI, Bucureşti, 1952—1966.
8 Haralamb I., **Cultura speciilor forestiere,** Bucureşti, 1956.
9 Marcus R., **Parcuri şi grădini din România,** Bucureşti, 1958.
10 Nagy B. M., **Reneszánasz és barokk Erdélyben,** Bucureşti, 1970.
11 Negulescu E., Săvulescu Al., **Dendrologie,** Bucureşti, 1957.
12 Prodan I., **Bul. Stiinţ. Secţ. Biol. St. Agric.,** VIII, 1, 1956.
13 Spîrchez Z., **Rev. păd.,** LXX, 4, 1955.
14 Spîrchez Z., **Rev. păd.,** LXXVII, 9, 1962.
15 **Szatmár vármegye** (Monografia judeţului Satu Mare), Budapest, f. a., (1910).
16 Takáts S., **Szalay Barkóczy Krisztina,** Budapest, 1910.

DER DENDROLOGISCHE PARK IM CAREI:

(Zusammenfassung)

Der, um dem Schloss liegende, Park im Carei wurde in dem XVII. Jh. gegründet. Im Laufe der Jahrhunderte wurde der ursprüngliche Park mehrmals umgefort worden und erreicht seine eigentliche Form in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrhunderts. Auf eine Oberfläche von 10,3 Ha. wachsen 110 Arten sind durch die Familien von **Cupressaceae, Hippocastanaceae, Juglandaceae,** usw. repräsentiert. Einige Gewächse der Gattung **Carya,** als auch der **Ginkgo biloba, Platanus x acerifolia, Sophora japonica,** usw., haben eine beachtliche Grösse erreicht. Da, die güstigen Bedingungen, die Entwicklung der exotischen als auch der eingeborenen Arten, fördern, besteht die Möglichkeit der erfolgreichen Bericherung des Parks mit weiteren dekorativen Pflanzen.

TEIUL SECULAR DE LA CĂMĂRZANA

VASILE CRISTEA

Localitatea Cămărzana — ca aşezare — este atestată documentar din anul 1387. Oşenii din partea locului precum şi din alte sate îi mai spun şi Cărmăzana.

Referitor la originea numelui acestei aşezări circulă două legende — păstrate în amintirea bătrînilor satului.

— Prima versiune spune că în această căldare pe care o aseamănă cu o cămară s-ar fi ascuns zînele din basmele populare = cămara zînelor = Cămărzana.

— O a doua versiune aminteşte existenţa pe aceste locuri a unui punct vamal care în termeni populari locali se mai numeşte şi cămară.

Aşezarea este străjuită de jur-împrejur de formaţiuni geomorfologice aparţinătoare munţilor vulcanici ai Oaşului, astfel că privită de sus are aspectul unei scoici. Marginile acestei căldări o formează nekurile şi deykurile — tipice formaţiuni vulcanice.

Situată în nord-vestul teritoriului administrativ al judeţului Satu Mare, Cămărzana la vest are hotar cu comuna Tarna Mare, iar la est se învecinează cu Tîrşolţul. Hotarul din nord, este alcătuit din munţii vulcanici ai Oaşului — care pe crestele lor găzduiesc fîşia de frontieră cu Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice. Aceste formaţiuni orogenetice, cu orientarea N—V, S—E sînt adînc brăzdate de văi care individualizează promontorii ce poartă nume ca: Grohotiş, Afinet, Geamăna Mare, Geamăna Mică, Pîrloage, Piatra Cornii şi Gruiu Tufii.

In partea de sud are hotar cu localitatea Gherţa Mică, graniţă ce traversează văile care trec pe la poalele Holmului Mare, Copîrcei, Cetăţuii Mici, Cetăţeii Mari, Taslăului, Goronetului, Coastei Corzei şi Palnei — parte din ele fiind formaţiuni tipice de stog.

Localitatea este străbătută de firul văii Valea Mare care îşi are izvoarele în Geamăna, Grohotiş, Holmul Mare, Holmul Mic şi Cetăţeaua Mică — de unde coboară în salturi spectaculoase.

Apele bazinului hidrografic al Băii Mari au realizat o depresiune tipică de eroziune — descoperind în cursul ei dacite, andezite şi bazalte.

Cursul acestei văi se domolește, pe măsura ce pătrunde în zona depresionară a Țării Oașului.

Sub aspect etnografic — oșenii localnici aparținînd celei de a 2-a subzone folclorice a Oașului (Ugocea) — păstrează cu sfințenie portul și datinile strămoșești.

Așezarea se aseamănă în oarcecare măsură cu satele de munte, casele fiind împrăștiate pe colinele ce o împresoară.

Cămărzana numără peste 3000 locuitori a căror îndeletnicire este creșterea animalelor și cultivarea pomilor fructiferi.

In mijlocul satului, pe promotoriul numit Grui, la altitudini de 300 m., străjuiește de secole localitatea — un tei falnic.

Teiul pucios (Tillia cordata Mill. T. parvifolia Ech), prezintă următoarele caracteristici:

— Rădăcinile în zona unde se desprind din tulpină sînt puternic lemnificate — așezate ca o rozetă de jur împrejurul bazei trunchiului, care privit dintr-o parte, are aspectul unui picior de animal uriaș.

Roca mumă pe alocuri ieșind sub formă de colțuri la suprafață, ne determină să susținem că sistemul radicular este întins pe o mare suprafață spre a putea susține planta.

Trunchiul este acoperit cu un ritidom gros (10 cm.), brăzdat în sens longitudinal, de culoare cenușie—închisă.

— Inălțimea de la sol și pînă la baza superioară este de 5 m.

— Circumferința la bază este de 16 m.

— Diametrul bazei atinge 5 m.

— La înălțimea de 2,50 m. de la sol are o circumferință de 6 m. și un diametru de 1,92 m.

— Baza superioară a trunchiului are circumferința de 9 m. și un diametru de 2,80 m.

— In interior, trunchiul are o scorbură pe toată lungimea lui (este impresionant faptul că în această scorbură au încăput lejer 11 persoane).

— Din partea superioară a trunchiului, de pe marginile scorburei, se desprind un număr de 7 ramuri principale, din care 4 ramuri au la bază un diametru de 1 m — avînd o poziție orizontală pe o lungime de 3,00 m.

In perioada de vegetație coroana acestui tei are aspectul unei căciuli masive.

Coroana are un diametru de 25 m. de la est la vest și de 33 m. de la nord—vest spre sud—est. In circumferință măsoară 91 m.

Inălțimea totală a teiului este de 40 m.

Frunzele sînt lat-ovale cu o lungime de 8—13 cm., la vîrf brusc-acuminate, la bază asimetric trunchiate, regulat crenatserate,

Pe față au o culoare verde închisă, netede și glabre cu smocuri de peri galben—ruginii numai la axilele nervurilor, nervurile terțiare neproeminente, ± reticulate; pețiolii de 3—5 cm. lungime, slab pubescenți. Cu toată vîrsta lui, are toate ramurile sănătoase și o masă de frunze foarte bogată.

Fig. 1 — Teiul secular de la Cămărzana — vedere parțială. In dreapta piatra de execuție.

Fig. 2 — Vedere parţială a teiului desfrunzit.

Înfloreşte în prima jumătate a lunei iunie.

Florile, cîte 2—3 în inflorescenţe divergente, bracteele lung pedunculate, verzi—gălbui, avînd 2 cm. lăţime, glabre cu nervaţiuni reticulate.

Fructul cu cinci creste neproeminente, cu pereţii subţiri, pieloşi şi alipit tomentoşi.

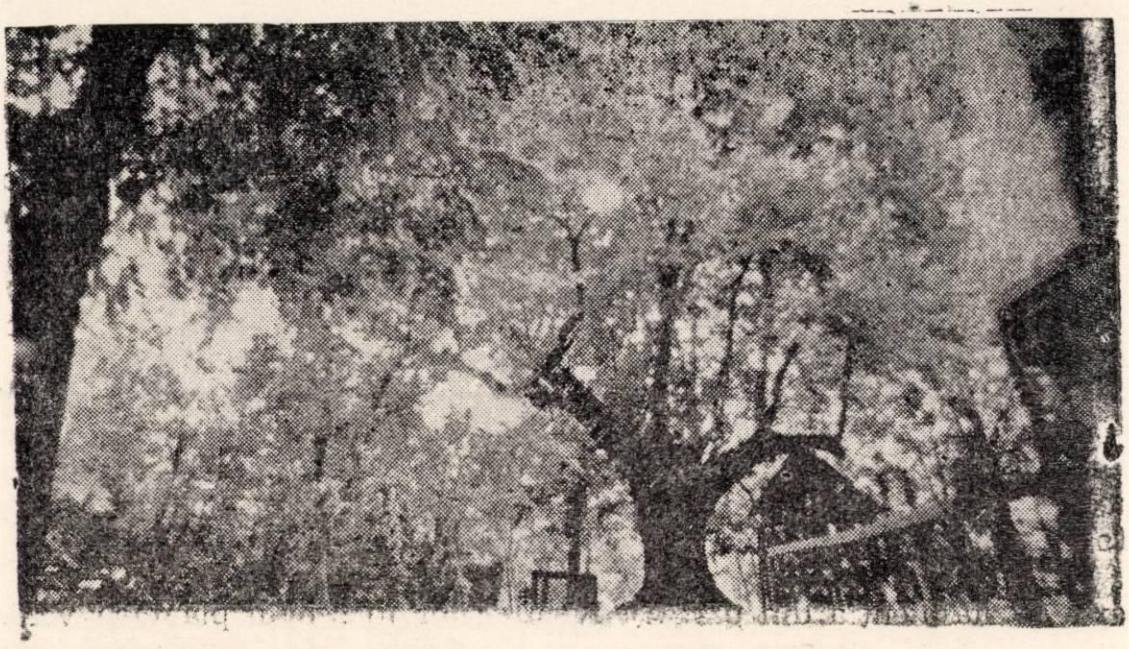

Fig. 3. — Teiul secular de la Cămărzana vedere de ansamblu.

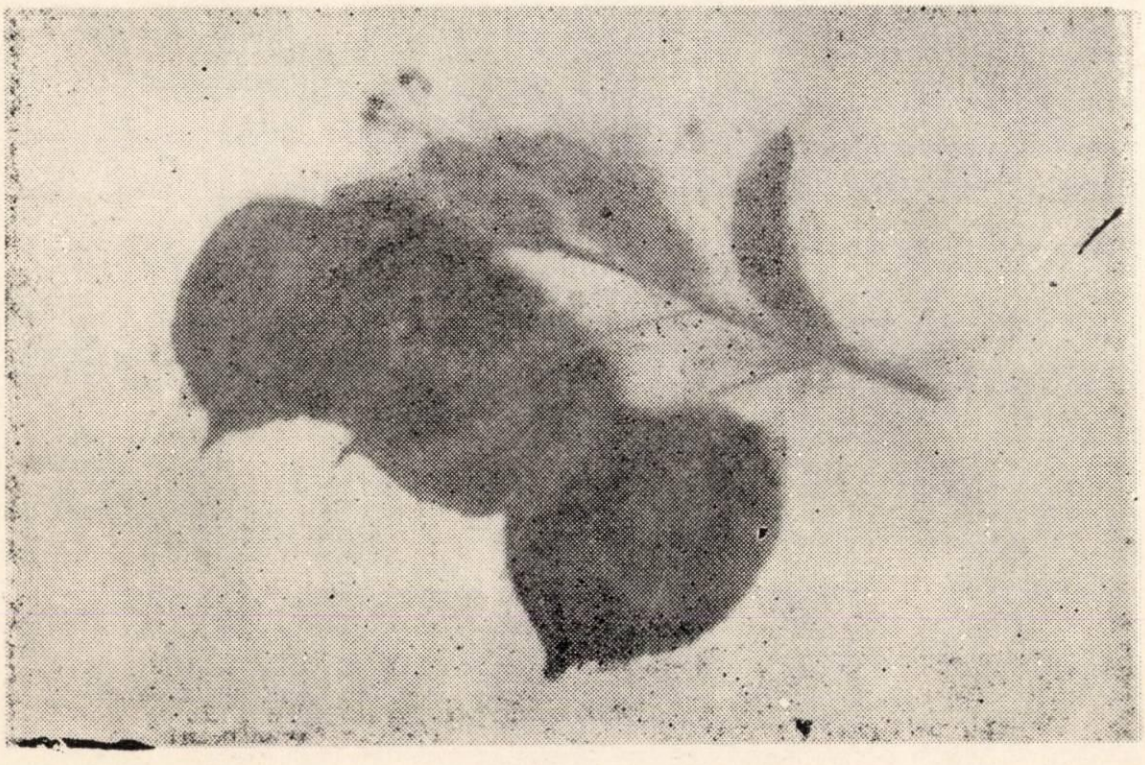

Fig. 4 — Teiul de la Cămărzana (bractee și fructe)

Luînd ca bază de calcul cifrele din tabela 12 cu privire la productivitatea arboretelor de tei pe clase de producţie (după tabelele dendrometrice), rezultă că acest exemplar de tei atinge vîrsta respectabilă de 800 de ani.

a) Microclimatul local se aseamănă mult cu cel al depresiunii Baia Mare — fapt atestat de prezenţa castanului comestibil şi în depresiunea Cămărzanei.

b) Vîrsta multiseculară la care a ajuns acest exemplar de tei o putem pune şi pe seama inexistenţei variaţiunilor mari de temperaturi şi a lipsei vînturilor puternice care să-l fi distrus.

Pe partea de sud-est, faţă de trunchiul teiului la numai 3 m. se găseşte o platformă din piatră (andezit). Atît legat de tei cît şi de această piatră, bătrînii mai povestesc cum că era folosită ca piatră de execuţie. Pe această piatră erau îngenunchiaţi iobagii, iar gîtul şi mîinile le erau îmbrăţişate întroducîndu-le în nişte juguri de tortură.

Unic în felul lui, robust ca ţinută şi multisecular ca vîrstă — merită toată atenţia din partea silvicultorilor în scopul plantării versanţilor depresiunii cu asemenea specii. De asemenea este necesară ocrotirea lui prin mijloace artificiale de protejare şi evidenţierea în rîndul exemplarelor monumentale ale naturii pa'riei noastre.

NOTE

1 Direcţia judeţeană de statistică „Anuarul statistic al judeţului Satu Mare 71", pg. 36.

2 **D. Prodan,** Iobăgia în Transilvania în sec. XVI, vol II. Buc. 1968, pg. 355.

3 **Szirmai Antal** — Szatmari vármegye, fekvese történetei és polgári eşmeret. 1810 Budapest. pg. 328.

4 **Ing. D. Iovănescu — ing. St. Rubţov; ing. C. Bindiu** — Teiul — Editura agro-silvică — Bucureşti.

5 **Prof. dr. Alexandru Buia, Anton Nyárády, Mihai Răvăruţ,** Botanica agricolă vol. II. Sistematica plantelor, Bucureşti, Ed. agrosilvică.

6 **Prof. Iuliu Moraru.** Botanică generală şi sistematică cu noţiuni de geobotanică. Ediţia a II-a Editura agro-silvică Bucureşti.

DIE JAHRBUNDERTEALTE LINDE VON CĂMĂRZANA (BEZIK SATU MARE)

Zusammenfassung

Die Ortschaft Cămărzana aus dem Bezirk Satu Mare besteht so wie es Dokumente beweisen aus dem Jahre 1387.

Sie Liegt in einem Talkessel mit typischen Zeichen von Erosion und ist von dem Fluss Valea Mare durchquert.

Die geomorphologischen Formen der Oas. Berge, die die Ortschaft amgeben, sind charakteristisch für das Gebirge vulkanischer Herkunft (Nekuren und Deykuren).

Auf der „Grui" genannten Höhe befindet sich eine Linde (Tilia cordata Mill. T. parvifolio Ech), deren Höhe 40 m. ist. Der Kreisumfang des Stammes 2,5 m. Höhe beträgt 6 m. und am Fuss des Stammes 16 m.

Nach den Berechnungen, die auf Grund dendrologischen Tabellen vorgenommen Wurden, geht hervos, dass die Linde über 800 Jahre alt ist.

Sie ist von Interessen für des Fostwessen, für die Botanik und als Naturdenkmal.

COLECȚIA DE ARTĂ „AUREL POPP“ A MUZEULUI DIN SATU MARE

IUDITA ERDŐS

La sfîrșitul secolului al XIX-lea, intelectualitatea orașului Satu Mare era preocupată de problema înființării unui muzeu. După eforturi susținute se reușea în 1905 să se deschidă prima expoziție de istorie, punîndu-se astfel temeliile expoziției de bază a viitorului muzeu. Concomitent cu aceasta se naște și ideea deschiderii unui salon de artă, cu caracter permanent. Dar primul război mondial a zădărnicit numeroase planuri.

In perioada dintre cele două războaie mondiale, colecția muzeului se îmbogățește, atît cu obiecte de istorie cît și cu o serie de lucrări de artă. In decursul acestor ani în patrimoniul muzeului au intrat mai multe lucrări de artă, ajungîndu-se la un număr modest de 50 de lucrări, dintre care 45 donate și 5 cumpărate. Astăzi în colecția muzeului se găsesc unele lucrări de o importanță majoră chiar, ca de pildă „Soldat rănit“ de Thorma János, lucrări de Alexandru Ziffer, Nagy Oszkar — reprezentanți ai școlii de pictură băimărene, școală care a adus o importantă contribuție în dezvoltarea picturii peisagiste. In colecția muzeului mai ajung lucrări de Aurel Popp, Litteczky Andrei, Herman Lipot, Feszti Arpád, Toth Iuliu.

Acestui început modest al formării colecției de artă au urmat ani de dezvoltare și îmbogățire continuă, fie prin donații, fie prin cumpărării succesive, căutînd să se respecte principiul specificului local. In prezent colecția a ajuns să numere 100 de lucrări de pictură, sculptură și grafică, pondere avînd lucrările lui Aurel Popp. (Pl. LXXV, LXXVI, LXXVII).

Din pleiada artiștilor sătmăreni care au trăit și creat in orașul Satu Mare, personalitatea pictorului Aurel Popp (1879—1960) se relieează în mod deosebit. Avînd în vedere figura marcantă a acestui artist, colecția de artă a muzeului s-a profilat în special pe concentrarea pe cît posibilă a întregii moștniri artistice a lui Aurel Popp în cadrul muzeului din orașul Satu Mare.

Ideea organizării unei expoziții cu caracter permanent închinată acestui artist, datează din anii imediat următori morții artistului. In cele din urmă, după eforturi susținute, depuse de-a lungul anilor, în vara anului 1969, cu sprijinul organelor județene de partid și de stat, s-a deschis, expoziția permanentă consacrată activității pictorului sătmărean Aurel Popp.

Scopul urmărit de muzeul sătmărean prin organizarea acestei expoziții a fost acela de a realiza o sinteză cuprinzătoare a operei lui Aurel Popp urmărindu-se în același timp valorificarea creației artistice a acestui reprezentant de seamă al artei românești dintre cele două războaie mondiale.

In cadrul acțiunii de adunare a materialului expozițional un ajutor substanțial s-a primit din partea unor muzee de artă din țară, (Muzeul de Artă R.S.R., București, Muzeul Brukenthal Sibiu, Muzeul de Artă Cluj și Muzeul județean Maramureș) cît și din partea familiei artistului.

Expoziția este amenajată într-una din sălile muzeului, aflată într-o clădire din curtea acestuia, renovată special în acest scop. Sala de expoziție, a primit denumirea de „Sala Aurel Popp". Tematica expoziției a fost întocmită pe baza consultării bibliografiei referitoare la viața și activitatea lui Aurel Popp, urmărind în modul de expunere a lucrărilor a reconstituire a evoluției cronologice a operei artistului, bineînțeles în limitele colecției. Din totalul materialului adunat, sînt expuse un număr de 45 de lucrări din cele 50 cîte cuprinde colecția. In prezentarea succesivă a lucrărilor, s-a căutat ca fiecare etapă de creație a artistului, să fie reprezentată prin lucrări caracteristice perioadelor respective de creație. In felul acesta vizitatorul reușește să facă cunoștință atît cu artistul Aurel Popp aflat la începutul carierei sale, cît și cu artistul în plinătatea creației sale artistice.

Personalitate proeminentă a artei românești din prima jumătate a secolului al XX-lea, Aurel Popp a absolvit Școala superioară de arte frumoase din Budapesta, manifestînd de timpuriu vederi democratice, revoluționare. In 1918—1919, devine deputat în Parlamentul revoluționar din Budapesta, fapt ce-i atrage mai tîrziu persecuții. Artistul își desfășoară activitatea între cele două războaie mondiale în Transilvania, stabilindu-se la Satu Mare, continuînd și aici legătura cu mișcarea muncitorească. Intreaga creație artistică a lui Aurel Popp are un profund caracter militant, lucrările sale emanînd un mesaj demascator la adresa societății dintre cele două războaie mondiale. A fost un harnic și demn slujitor al artei, lăsînd o bogată moștenire artistică. Fiind strîns legat de viața care pulsa în jurul lui, Aurel Popp, pe lîngă bogata sa activitate artistică a depus eforturi susținute pentru îndrumarea tinerelor talente, mulți dintre ei devenind artiști valoroși, reprezentanți de seamă ai artei noastre plastice contemporane.

Lucrările din primii ani de activitate, executate în perioada studiilor de la Budapesta și Paris în special, sînt mai mult de o factură manieristă, de un academism întîrziat. Dintre aceste lucrări (schițe în creion din Paris, lucrări în ulei), executate în anii 1908—1913 amintim: „Autoportret" (1912), „Natură moartă" (1913). Este o perioadă de frămîntări, de căutări febrile de a se găsi pe sine însuși. Primul război mondial îl cehamă sub arme, astfel încît între 1914—1918 se află pe fronturile din Italia și apoi din Rusia. Aici, asemenea lui Nicolae Grigorescu în războiul de independență din 1877—1878, imortalizează într-o serie de schițe drama a cărei martor este, soarta numeroșilor „eroi necunoscuți", diferite aspecte de pe front. Aceste schițe vor constitui subiectul multor compoziții de mai tîrziu, care au format un ciclu de lucrări cu caracter antimilitarist. Din acest ciclu un număr de cinci lucrări se află expuse în expoziție, dintre care trei sînt în posesia muzeului. Dintre acestea, de o deosebită valoare sînt „Erou necunoscut", tablou de un dramatism cutremurător prin imaginea soldatului mort, al cărui trup neînsuflețit încleștat de sîrma ghimpată devine un simbol al jertfei omenești din primul război mondial.

Celelalte două lucrări „Atacul" și „Cine-l știe" expuse tot în expoziție sînt considerate pe drept cuvînt cele mai evocatoare din ciclul antirăzboinic. „Atacul" — o imagine a frontului imediat după lupte, cîmpia presărată de cadavre chircite de spasmul morții, deasupra lor stoluri de corbi, prevestitori ai morții, accentuează și mai mult efectul macabru al tabloului. Pe același plan se petrece și acțiunea din „Cine-l știe?", unde, însă, figura mamei cu copilul în brațe, privind disperată, sporește tragismul lucrării.

Din ciclul antirăzboinic mai fac parte două desene în creion „Soldat mort" și „Doi soldați" — lucrări care aparțin de asemenea colecției muzeului. De altfel, la tema războiului, Aurel Popp revine și mai tîrziu, de pildă în 1930 de cînd datează lucrarea intitulată „Dacă omul vrea să piară" (Sic homo vult decipit ergo decipietur), lucrare cuprinsă de asemenea în expoziție. Lucrarea înfățișază o mulțime de oameni viguroși care împing din răsputeri un tun monstruos peste un cîmp presărat de cadavre. Lucrarea se impune nu numai prin mesajul său, ci și prin monumentalitatea realizării sale artistice, Aurel Popp dovedindu-se, de altfel în fiecare lucrare, un excelent cunoscător al desenului.

Paralel cu tematica antirăzboinică artistul este preocupat, în special după 1919, de tematica socială. Viața mizeră și munca grea a muncitorului, minerului sau a țăranului devin în lucrările lui Aurel Popp o oglindă fidelă a crudei realități. Dintre aceste lucrări cu tematică socială, colecția muzeului deține un număr restrîns, dintre care amintim cele mai reprezentative: „Industria capitalistă" datînd din 1927; „Căruțașul" — lucrare neterminată; „Exclușii" — lucrare cu caracter alegoric, datînd din anul 1928, care însă emană o atitudine greșită de resem-

nare a proletarului, ceea ce nu se integrează de altfel în atmosfera lucrărilor cu caracter social ale lui Aurel Popp. Totuşi prezenţa drapelului roşu înfăşurat pe cruce, constituie dovada încrederii artistului în perspectiva eliberării sociale.

Din cadrul colecţiei muzeului mai fac parte lucrările „In grădină" şi „Portretul mamei" executate în 1920, apoi lucrările „Şi strămoşii noştri" şi „Primul foc" datînd din 1924.

Intre anii 1927—1935 Aurel Popp lucrează mai puţin fiind preocupat de arta monumentală şi de conducerea societăţii hidraulice din Carei. Tot din această perioadă datează proiectele de fresce de la Camera de Comerţ din Timişoara, aflate în colecţia muzeului, „Comerţul" şi „Producţia casnică" (1927). De asemenea în 1927, conducerea municipalităţii din Satu Mare, datorită atitudinii de simpatie manifestată faţă de proletariat, îi anulează unica comandă, compoziţia „Moartea lui Decebal", proiect care se află în colecţia muzeului din Satu Mare.

Din anul 1935 lucrările lui Aurel Popp devin mai luminoase, ele sînt peisaje însorite, cu aerul proaspăt al munţilor de la Baia Sprie In aceste lucrări artistul canalizează robusteţea şi forţa temperamentului său într-un joc exploziv de culori. De data aceasta culoarea lua locul primordial în lucrările sale, faţă de conturul grafic viguros. Pînzele executate în această perioadă, în cea mai mare parte, sînt peisaje, deşi acest gen nu-i este caracteristic. Din ciclul peisajelor, colecţia muzeului deţine lucrările cele mai reprezentative ca: „Culesul merelor" (1935), „Exploatarea nisipului" (1936), „Plopii" (1937) — aceste lucrări prezentînd imagini de pe malul Someşului, „La soare" (1939), „Fîntîna mea" — pastel, datînd din 1941, de un deosebit farmec datorită abundenţei de culoare şi lumină; „Peisajul din Baia Sprie" datînd tot din anul 1941. Lucrarea întitulată „Interior cu pianină roşie", este executată în 1941 şi se încadrează deasemenea în acest ciclu, datorită cromaticii strălucitoare ce caracterizează fiecare dintre aceste lucrări.

Din şirul de autoportrete, colecţia muzeului deţine un număr de patru, dintre care două datînd din prima perioadă de creaţie, un autoportret datînd din 1908, executat în cărbune şi un altul executat în 1912 — lucrare în ulei. Insă, dintre autoportretele artistului de cea mai mare valoare artistică sînt cele din 1937 şi din 1941. Aceste două autoportrete se află expuse în cadrul expoziţiei permanente închinate artistului.

Aurel Popp începe un nou ciclu de lucrări după 1944 închinată virtuţii şi puterii omului împlinit în muncă. Din acest ciclu în colecţia muzeului se află lucrarea întitulată „Doborîrea copacului", însoţită de o schiţă a acestei lucrări. De asemenea lucrarea „Cu pîrghii" ca şi o serie de studii şi schiţe. Lucrările aparţinînd acestui ciclu devin un simbol al omului muncitor de la munte, plin de energie şi dinamism în lupta crîncenă cu natura. Figurile de ţărani sînt monumentale, sculpturale chiar, într-un peisaj inundat de soarele strălucitor al munţilor.

Spre sfîrşitul vieţii, Aurel Popp a lucrat foarte mult vrînd parcă să dovedească lumii forţa sa creatoare şi în anii de adîncii bătrîneţe. După 1950 artistul abordează o nouă tematică, centrul preocupării sale creatoare devine compoziţia istorică. Din această etapă de creaţie, în colecţia muzeului se găsesc un număr însemnat de desene, studii despre Avram Iancu, Horia (1951—1952), Spartacus (1953) şi Doja (1954—1957), expuse în cadrul expoziţiei permanente. Din păcate acest ciclu rămîne doar la faza de schiţe, studii şi cîteva pînze conturate doar, sau parţial pictate. Caracteristic ciclului este grandoarea, intenţia artistului de a sugera măreţia faptelor şi jertfa acestor eroi luptători pentru dreptatea şi libertatea poporului.

In afara lucrărilor amintite mai sus, colecţia muzeului mai cuprinde trei din puţinele lucrări de sculptură ale artistului. Este vorba de trei portrete : „Nicolae Bălcescu", portretul unui chirurg sătmărean fondatorul spitalului modern din oraş, dr. Lükö Béla, şi portretul soţiei artistului (1926).

In încheierea succintei prezentări a colecţiei de artă a Muzeului de istorie Satu Mare, colecţie bazată în primul rînd pe concentrarea operei lui Aurel Popp amintim faptul că organizarea expoziţiei permanente a artistului contribuie la valorificarea şi totodată la sublinierea rolului pe care l-a avut această personalitate în dezvoltarea artei româneşti contemporane. Bineînţeles, realizarea acestei colecţii este doar un început, acţiunea de achiziţionare şi catalogare a lucrărilor lui Aurel Popp continuă în fiecare an. Astfel, dintre ultimele achiziţii ale muzeului amintim: „Peisaj din Baia Sprie", „Exploatarea nisipului" (1936), „Vara la ţară" (1926), „Gladiatorii", „Via Appia" (1959), „Soldat mort" 1917), „Cogito" (1959), Curte ţărănească" şi altele.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE
ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

ActaArchBp	— Acta Archaeologica. Budapest, I (1951) și urm.
ACMIT	— Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania. Transilvania, Cluj, I (1926—1928). II (1929), III (1930—1931), IV (1932—1938).
ArchÉrt	— Archaeologiai Értesitö. Budapest, I 1869 și urm.
ArchHung	— Achaeologia Hungarica. Budapest, I (1926) și urm.
ArchKözl	— Archeologiai Közlemények, Budapest I (1859) — XXII (1899).
ArchMold	— Arheologia Moldovei. București, I (1961) și urm.
ActaMN	— Acta Musei Napocensis. Cluj, I (1964) și urm.
Apulum	— Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia. Alba Iulia I (1939—1943), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (= Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961), V (1965), VI (1966), VII/1—2 (1968), VIII (1969), IX (1970).
AR	— Archeologicke Rozhledy. Praha, 1949 și urm.
BerRGK	— Bericht der römisch—germanischen Kommission. Frankfurt a/M., I (1904) și urm.
BSNR	— Buletinul Societății Numismatice Române. București, I (1904) — XXXVI (1942).
BudReg	— Budapest régiségei. Budapest, 1901 și urm.
Dacia	— Dacia, recherches et deconvertes archéologiques en Roumanie, București, I (1924) — XII (1948); N. S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București, I (1957) și urm.
DissPann	— Dissertationes Pannonicae, Budapest.
FolArch	— Folia Archaeologica. Budapest, (1939) și urm.

Germania	— Germania, Anzeiger der römisch—germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instuts. Frankfurt a/M., I (1917) și urm.
IstRom	— Istoria României, București, I (1960), II (1962), III (1964), IV (1964).
Közl	— Közlemények az Erdélyi Nemzeti Müzeum Érem és Régiségtárból. Cluj, I (1940) — IV (1944).
KS	— Kratkie soobscenija Instituta istorii material'noj kul'tury, Moskva.
Materiale	— Materiale și cercetări arheologice. București, I (1953) — IX (1971).
MIA	— Materialy i issledovanija po arheologii SSSR Moskva — Leningrad.
MKÉ	— Múzeumi és Könyvtàri Értesitö. Budapest, I (1907) — XII (1918).
NumK	— Numizmatikai Közlöny. Budapest, I (1902) și urm.
NYJAMÉvk	— A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Budapest.
PA	— Památky archeologické. Praga.
RAD	— Rad Voivodanskih Muzeá. Novi Sad, I (1952) și urm.
RoskaRepertorium	— Roska Márton, Erdély régészeti repertóriuma. I. Őskor (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, Tom. I, Praehistorica), Cluj 1942.
Sargetia	— Saregtia. Acta Musei Devensis. Deva, I (1937), II (1941), III (= Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara, 1956), IV (1966), V (1968) VI (1969), VII (1970), VIII (1971).
SCIV	— Studii și cercetări de istorie veche. București I (1950) și urm.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică. București, I (1957), II (1958), III (1960), IV (1968), V (1971)
Starinar	— Starinar, organ srpskog arheoloskog drustva. Belgrad, I (1884) și urm.
SlovArch	— Slovenská Arheológia. Bratislava, I (1953) și urm.
WPZ	— Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wiena.

Tehnoredactor : GH. TUDORACHE

Lucrarea executată la Tipografia Satu Mare
sub comanda nr. 62/1972.